

תולדות
ממלכת
הצלבים
בארץ-
ישראל

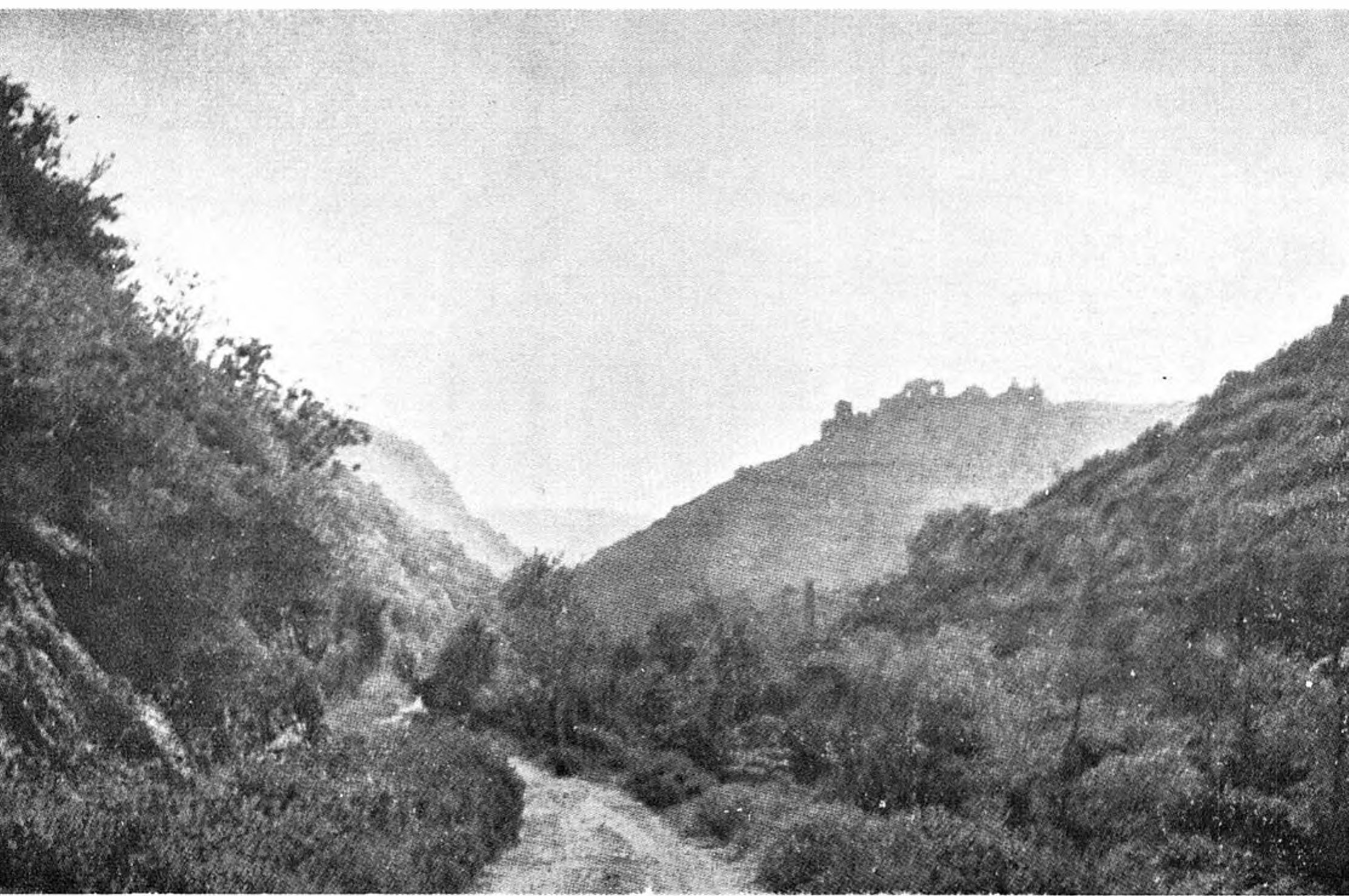
יהושע פראוור

ב

יהושע פראוור: תולדות ממלכת הצלבנים בארץ־ישראל

★ ★

מסעי־הצלב והממלכה השנייה

מונפור שליט על הקורין

יהושע פראוור

תולדות
ממלכת הצלבנים
בארץ-ישראל

כרך שני

מסעי-הצלב והממלכה השנייה

* *

בלוויית מפות, ציורים ולוחות

מוסד ביאליק ירושלים

JOSHUA PRAWER
A HISTORY OF
THE LATIN KINGDOM OF JERUSALEM
VOLUME TWO
THE CRUSADES AND THE SECOND KINGDOM
★ ★
MAPS, PLATES AND ILLUSTRATIONS

הדפסה חמישית

מהדורח א. ערמוני בע"מ, תל-אביב

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים תשמ"ד
נדפס בדפוס אופסט האמנים, ירושלים
Copyright by the Bialik Institute • Jerusalem 1984
Printed in Israel

תוכן העניינים

רשימת הציורים, עמ' ז—ח

רשימת הלוחות, עמ' ט—י

רשימת המפות, עמ' יא

מבוא, עמ' יג—טז

חלק ראשון: התקומה

- פרק ראשון: מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה 3
- פרק שני: ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה 63
- פרק שלישי: דור הציפייה 93

חלק שני: ללא קברניט

- פרק רביעי: מצרים — מפתח ממלכת ירושלים 119
- פרק חמישי: פרידריך השני — המוחרם בכנסיית הקבר 164
- פרק שישי: ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית 200
- פרק שביעי: חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית 243
- פרק שמיני: מלחמה מבית ומחוץ 275

חלק שלישי: תקוות־שוא

- פרק תשיעי: מסע לואי התשיעי 305
- פרק עשירי: מלחמת הקומונות 343
- פרק אחד־עשר: תנועת מסעי־הצלב והמדינה הצלבנית 360
- פרק שנים־עשר: היהודים בממלכת־ירושלים השנייה 386
- פרק שלושה־עשר: הצלבנים בין התקווה המונגולית והמעצמה הממלוכית 406

חלק רביעי: הקץ

- 439 פרק ארבעה-עשר: ביברס והתפוררות הממלכה הצלבנית
- 473 פרק חמישה-עשר: התקוות האחרונות וגסיסת הממלכה
- 525 פרק שישה-עשר: נפילת עכו וקץ ממלכת הצלבנים

רשימת הציורים

- 25 רישום מצודת קליפורד, מקום התגוננותם של יהודי יורק
[מתוך הספר J. Jacobs, *The Jews of Angevin England* (N.Y.-London 1893)]
- 43 רובה קשת. יורי-ארבאליסטות
[מתוך הספר O. Henne a. Rhyn, *Geschichte des Rittertums* (Leipzig s.d.)]
- 133 טכס הסמכה לאבירות
[מתוך הספר O. Henne a. Rhyn, *Geschichte des Rittertums* (Leipzig s.d.)]
- 133 תרשים ביצורי הר-תבור
[מתוך הספר B. Meistermann, *Guide de Terre Sainte* (Paris 1936)]
- 171 תרשים ותכנית מבצר מונפור
[מתוך *A Crusaders' Fortress in Palestine*. The Metropolitan Museum of Arts (N.Y. 1927)]
- 178 משתה מלכותי (על-פי כת"י מן המאה הי"ג)
[מתוך הספר O. Henne a. Rhyn, *Geschichte des Rittertums* (Leipzig s.d.)]
- 219 חותם בית-דין הבורגנים של עפו
[מתוך הספר S. Paoli, *Codice diplomatico del sacro ordine gerosolimitano oggi di Malta* (Lucca 1733-1737)]
- 227 חותם 'אחוות סנט-אנדרה'
[מתוך *ROL.*, v. II]
- 269 חותם ריצ'ארד מקורנוול
[מתוך *Social Life in Early England*, ed. G. Barraclough (London 1960)]
- 280 חותם בנדיקט מאלניאן, בישוף מארסיי, יוזם בניינה של צפת
[מתוך הספר M. Segonne, *Benoît d'Alignan, Abbé de la Grasse* (Marseille 1960)]

- 329 חתימה בכתב־ידו של ז'ואנוויל הביוגראף של לואי התשיעי
[מתוך הספר *Jean Sire de Joinville, Hist. de Saint Louis, Credo et Lettre à Louis X*, éd. Natalis de Wailly (Paris 1874)]
- 347 שטח נמלה של עכו
[מתוך מאמרו של י. פראוור, 'מפות היסטוריות של עכו', ארץ ישראל, ספר ב (ירושלים תשי"ג)]
- 354 ביזאנטינוס סאראצינאטוס של עכו
[הספריה הלאומית בפאריס]
- 462 סמל ביברס
[מתוך J A., 1887]
- 487 חותם אדוארד הראשון מלך אנגליה
[מתוך *Social Life in Early England*, ed. G. Barraclough (London 1960)]
- 532 תרשים מפת עכו מסוף המאה הי"ג
[מתוך מאמרו של י. פראוור, 'מפות היסטוריות של עכו', ארץ־ישראל, ספר ב (ירושלים תשי"ב)]
- 533 שיחזור עכו על־פי מפה צלבנית
[מתוך O. Henne a. Rhyn, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge* (Leipzig 1894)]
- 544 הסמל המאוחד של ממלכות קפריסין וירושלים

רשימת הלוחות

לוח השער: מונפור שליט על הקורין

צילום המחבר

לוח א: הקיסר פרידריך הראשון בארבארוסה כצלבן
מתוך *A History of the Crusades*, v. 2, ed. K. M. Setton (Philadelphia 1962)

לוח ב: חותם פיליפ השני אוגוסטוס מלך צרפת
הארכיון הלאומי הצרפתי, פאריס
חותם ריצ'ארד לב־האריה מלך אנגליה
הארכיון הלאומי הצרפתי, פאריס.

קערה מקפריסין
המוסיאון הבריטי, לונדון.

לוח ג: כלי־מצור ופעולות מצור בימי־הביניים
מתוך *M. Jähns, Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens* (Leipzig 1880)

לוח ד: כת"י מתיה פאריס. מצור דמיאט
מתוך *R. Vaughan, Matthew Paris* (Cambridge 1958)

לוח ה: שרידי המצודה במבצר ארסוף
שרידי מבצר ארסוף ונמלו
באדיבות המחלקה לשיפור נוף הארץ

לוח ו: שרידי מבצר מונפור
שרידי מצודת מונפור וכנסייתה
צילום המחבר

לוח ז: קיסריה
באדיבות שלטונות צה"כ

לוח ח : גשר ג'נדס
מתוך Clermont-Ganneau, *Recueil d'archéologie orientale*

לוח ט : מבצר עתלית
באדיבות שלטונות צה"ל

לוח י : כתב־יד הזכרונות של בנדיקט מַאליניאן
הספריה הלאומית, פאריס

לוח יא : כת"י מתיה פאריס. מפלת הצלבנים
מתוך R. Vaughan, *Matthew Paris* (Cambridge 1958)

לוח יב : חותם לוואי התשיעי מלך צרפת
הארכיון הלאומי הצרפתי, פאריס
אולם בבניין ההוספיטאלארים בעכו
באדיבות אגף העתיקות הממשלתי

לוח יג : שרידי מבצר עתלית
צילום 'פריי־אור'

לוח יד—טו : מפת עכו וארץ־ישראל מאמצע המאה הי"ג
באדיבות 'אטלס ישראל', 1962

לוח טז : עכו העתיקה
באדיבות שלטונות צה"ל

רשימת המפות

- מפה 1 : מפת מצור עכו 38
- 2 : מלחמות מסע־הצלב השלישי ; גבולות ממלכת ירושלים 1192—1204 75
- 3 : מסעות־המלחמה בארץ־ישראל בשנת 1217 129
- 4 : מסע־דמיאט 145
- 5 : מערך־הקרבות על מצרים במסע־דמיאט ובמסע לואי התשיעי 145
- 6 : מפת קפריסין 219
- 7 : ממלכת ירושלים ושכנותיה לאחר מסע־הצלב של פרידריך השני 245
- 8 : ממלכת־ירושלים ושכנותיה בשנים 1240—1241 272
- 9 : קרב מנצורה 318
- 9א : התפשטות המעצמה המונגולית 410
- 10 : כיבושי המונגולים במזרח־התיכון 418
- 11 : מסעות ביברס והתפוררות ממלכת ירושלים 449

לוחות גיניאלוגיים

- בית איוב עמ' 99
- בית המלוכה של ירושלים עמ' 286

מבוא

ממפלת חטין ועד נפילת עכו נמשכו תולדות ממלכת הצלבנים השנייה תקופה של מאה שנים ומעלה. במשך חמישה דורות שלטו עוד הפראנקים באגנו המזרחי של הים־התיכון, קוממו מחדש ממלכתם שכשלה וניסו להבטיח את קיומה לעתיד. הממלכה הראשונה היתה ממלכה אירופית על אדמת אסיה, שגבולותיה ברורים, יישובה מגובש, והיא קשורה באלפי נימים באירופה, כשהיא משפיעה על סביבתה ומושפעת ממנה. שונה דמותה של הממלכה השנייה. שלוש תקופות של קיומה המדיני, שהן שלוש תקופות בהתפתחותה הפנימית, מתייחדות במתכונות־קיום הנבדלות מאלו של הממלכה הראשונה.

שלוש תקופות אלה בממלכת הצלבנים השנייה הן: תקופת מסע־הצלב השלישי וקימום הממלכה בגבולות מצומצמים, מתוך אמונה שאין אלה פתח־תקוה לבאות, בסיס טריטוריאלי המסוגל להעמיד 'מודוס ויוונדי' עם השכנים המוסלמים עד שמסע חדש יבוא ויסיג את הגבולות מזרחה; התקופה השנייה, שבה אין הממלכה אלא ראש־גשר של מסעים המכוונים לכבוש ולהכריע את מקור־הסכנה, את מצרים, מתוך תקווה להתבסס עולמית במוצא דרכי הים והיבשה המזינות את המסחר המעשיר ביותר בימי־הביניים, הלא הוא המסחר עם המזרח; ותקופה שלישית — תקופת ייאוש מאפשרות של כיבוש מצרים, או אף מאפשרות של החזקה בארץ־ישראל, תקופה של אולת־יד וציפיות־שוא למזרח ולמערב.

שלוש תקופות אלה חופפות כמעט במדויק את שלוש התקופות בהתפתחותה הפנימית של הממלכה: תקופת המלכים הצלבניים המקומיים, תקופת המלוכה האירופית הנעדרת מן הארץ, ותקופת ההתפוררות, כשהשלטון הממשי נתון ביד גורמים מתחרים, המעמידים משטר חלול ונרקב, שרק סכנת־התמיד מחוץ, מצד האויב המוסלמי, מחברת אותם לכעין חזית אחידה.

ובינתיים מאורעות כבירים התרחשו ושינו פני עולם. מרחבי אסיה ממימי־סין ועד יערות פולין נלכדו במסגרת האירראסיאטית של המעצמה המונגולית, הפסי־

מבוא

פס הצעקני של שליטי בית־איוב במזרח התיכון טואטא בזרוע הצעירה והחזקה של המעצמה הממלוכית, ביזאנטיון נדחפה לקרן הבוספורוס, ואירופה צעדה צעדיה הראשונים, עם שהיא פורקת עול האפיפיורות והקיסרות, לקראת מדינות שוֹ-שלטיות ומשטר של ייצוגים מעמדיים. בתוך גלים רועשים אלה של ההתרחשות ההיסטורית עומדת מדינת הצלבנים כגורם מבוטל במשקלו ובחשיבותו. לא קטנות שטחה שיוותה לה מעמד של ספינה מקפצת על פני תהום, שמפרשי תורניה נענים לכל משב־רוח וחרטומה מופנה חליפות ימה וקדמה, אלא עצם העובדה, שהמדינה אינה עוד גוף פוליטי אלא בשם בלבד, והעובדה שאין עוד לקיומה משמעות וחשיבות במערכות ההיסטוריה הנסערת של שלהי המאה השלוש־עשרה. עצם הרצון להתקיים ולחיות, כשקיום זה וחיים אלה אינם קשורים בהכרח בהיצמדות לארץ מסוימת, אינם מספיקים כדי לחיות ואינם מצדיקים את עצם הקיום. המדינה הצלבנית לא יצרה אומה קשורה וצמודה למקומה ורואה אותו כמכורתה; יצירתה התרבותית המובהקת, ספרי המשפטים מכאן ושיאי אמנות־הביצורים מכאן, אינם אלא סמלים של אותה נטייה חולנית לשמור על פריבילגיות מעמדיות המתכננות 'חירויות' ותנאי־קיום לא־תקינים של חיים על הסף. אובדן האידיאל, שלמענו הוקמה המדינה, והתרחקות הנצרות האירופית הן מן האידיאל גופו הן מן המדינה, כל אלה בצירופם סתמו את הגולל על קיומה.

תופעות אלה ניצניהן מבצבצים כבר בסוף הממלכה הראשונה, אך הם נעשים גלויים ומכריעים במהלך המאה השלוש־עשרה. העמידה באפס־מעשה נוכח החול־שה הכרונית של השכנים המוסלמים ערב המהפכה הממלוכית מבליטה את רפיון־הידיים וחוסר־האונים של הצלבנים. המשבר הפוליטי — תוצאת התחכמות משפ־טנים להביא את המשפט הפיאודאלי למצב 'אידיאלי', להגשים אבסטרקציה יורי־דית בתוך מסגרות ריאליזם — הופך את המדינה לכלי־משחק ביד גורמי־חוץ כבירים שאין בינם ובינה כל קשר של ממש. גורמי־חוץ אלה, כמו האפיפיורות, הקיסרות, מלכות צרפת, מלכות סיציליה, מכוונים מעתה את צעדיה. בו בזמן עולה בתוכה פנימה כוחם של המיסדרים הצבאיים ושל הקומונות האיטלקיות, כשהראשונים מועלים ביעודם ומחפשים להם כרי־פעולה חדשים ואינם זקוקים למדינה אלא לשם צידוק פעולתם מחוצה לה, והאחרונים יושבים בתוך חומותיה של עכו ומחשבים חשבונותיהם וקובעים עמדותיהם במערכה על שווקים במרחבי־העולם.

מגל אל גל מקפצת ספינת המדינה, מניסיון להיות נשלטת על־ידי אוליגארכיה פיאודאלית לא־נארכיה חוקית, ומכאן להשתלבות באימפריה ימית של גנואה ולבסוף, ברגע האחרון, לאיחוד עם קפריסין, שאינו מספיק עוד להטות את אפיקי

ההתרחשות ההיסטורית. מרץ האכספאנסיה הפונה בתחילה למצרים, עבר־הירדן ודמשק, מנסה אחר־כך לקומם את המדינה שמלפני חטין, עד שהוא מתדלדל ומס־תיים בהתפרקות הממלכה לסניוריות, בחינת אברים מפורדים של גוף המדינה, שכל אחת מנסה על דעת עצמה להבטיח מעמדה ובטחונה. מאידיאל של מלכות־שמים עלי אדמות למעמד מעצמה חילונית־נוצרית, החולשת עם בני־בריתה על כל החוף המזרחי של הים־התיכון, יורדת המדינה לפסיפס ערי־חוף, שבשורה האחרונה אינן רוצות אלא לשמש תחנות־מסחר לסוחר־אירופה אגב הבטחת דו־קיום מוסלמי־נוצרי על אדמת ארץ־ישראל.

דו־קיום זה אולי אפשרי היה אילולא קדמו לו מאתיים שנות־לחימה, ואילו הכיר כל צד שאין לו קיום בלעדי שכנו, או שאין אפשרות פיסית להדיח את שכניו. אך כל הניסיון ההיסטורי פעל במגמה הפוכה. מאתיים שנות לחימה קידשו את אדמת ארץ־ישראל בעיני האיסלאם, ובה בשעה הביאו את אירופה שתהרהר אחרי כל עניין השליטה הפיסית ב'כנסיית־הקבר' כתנאי הכרחי, או אפילו רצוי, לאמור־נתה; נסיון חטין הוכיח שהצלבים עשויים לנחול מפלה ניצחת; בקשות סוחרים איטליה, צרפת וספרד הוכיחו, שהמסחר עם ארצות האיסלאם לא ייפגע עם תיעלם ממלכת ירושלים. בתנאים אלה יכול היה ביברס לכוון את כל הפוטנציאל העצור ברחבי המזרח־התיכון תחילה נגד המונגולים ולבסוף נגד הצלבנים. שוב לא היתה כאן אלא בעיית זמן בלבד, מתי תיפולנה חומות עכו.

מבפנים לחומות אלה לא עמד עוד חיל־מצב דרוך לקרב, שכבת־אבירים קשורה לארץ, בורגנים שאין להם מולדת אלא זו. חומות אלה סגרו על יורה רותחת של קומונות ואחוות, אגודות וחבורות, הנשלטות על־ידי אוליגארכיות, או נמשכות אחרי מאוייהם. אבדן האידיאל של מסעי־הצלב, פשיטת־הרגל המוסרית של שכבת המנהיגות, החישוב החומרי של שאר התושבים — כל אלה הולידו אותה 'אגורה־פוביה', פחד השטחים הפתוחים, שהביאה את גיבורי הצלב למצב שבו 'מגינים בחומות על מדינה ובחפירים על תושביה' — כדבריו העוקצניים של ביברס.

התקווה האחרונה היתה תקוות מסע גדול מאירופה, והמסע היחיד שנתממש, במחציתה השנייה של המאה השלוש־עשרה, יצא לשרת אינטרסים זרים ונסתיים בתוניס. אירופה לא נענתה, ושוב אינה עתידה להיענות. שום כורח כלכלי לא דחף את המוניה, אביריה, בורגניה ואיכריה לארץ־ישראל, אף לא שום כורח דתי. קיום אמונתה לא נתקשר בשליטה בארץ־ישראל, ועם ירידת המתח האידיאולוגי של המסעים, שבוקרו והושמצו לשם שמים ושלא לשם שמים, 'קפאה האמונה', כפי שכתב הטרובאדור ריטבף. אירופה התרחקה לחלוטין מרעיון מסעי־הצלב כרעיון

דתי, ולא נתקרבה לו עדיין בשינוי צורה כרעיון פוליטי-כלכלי. היא התכנסה בתוך עצמה, כשהיא מפתחת את צורות חייה ומתנתקת מילודה בחופי הארץ. דמתה המדינה לעמדה קדמית של הנצרות, שהמטה הראשי שכח קיומה מפאת חוסר משמעותה ולא החזירה לבסיסה.

במות המדינה הספידוה, אך גם ההספר לא היה קורע-לב, וזעקת המאמינים רחוקה היתה מזו שעלתה עם נפילת ירושלים מאה שנה לפני-כן: אפשר שמשום שהפעם עכו היתה הנופלת ולא ירושלים, ואפשר משום שהיו מוכנים בנפש לנפילתה.

חורבות ערים ומבצרים, ביקתות דייגים ומאהלי תורכמאנים, בנייני-חמר מחוץ זקים בעמודי-שחם של כנסיות גותיות נזרעו לאורך שמונה מאות קילומטר של חופי ארץ-ישראל וסוריה, בעוד ראשי-עמודים ושערי-פאר של בניינים עושים דרכם לקאהיר ולדמשק. רצועת החוף שותקה, והיישוב הדל נדחף לפנים הארץ. והארץ גופה נשכחת מן הלבבות עד שרעמי תותחים במאה התשע-עשרה יזכירו לאירופה את תקופת גדולתה הצלבנית והחריש העמוק של האיכר היהודי יפלס דרך להיאחזות חדשה. מסע-הצלב יפשוט גשמיותו וייהפך כינוי לשאיפה של לחימה ברע ומלכות-ירושלים תחזור בתודעת אירופה למקומה, באמונה באחרית הימים.

י. פ.

קרית האוניברסיטה העברית, ירושלים, אב תשכ"ג

חלק ראשון

—

התקומה

פרק ראשון

מסע-הצלב השלישי—מסע שליטי אירופה

קריאת האפיפיור למסע-הצלב השלישי. שינוי ביחס לארץ-ישראל בתעמולת המסע. הכוחות הפוליטיים והחברתיים. הקיסר נוטל את הצלב. קהילות גרמניה. המאבק הקאפיטינגי-הפלאנטינגי. נסיונות ארגון מסע-צלב אנגלו-צרפתי. התעמולה למסע-צלב בצרפת ובאנגליה. ריצ'ארד לב-הארי. גזירות תתק"ן—תתקנ"א. המסע של הקיסר פרידריך בארברוסה. ביזאנטיון כורתת ברית עם צלאח אדין. יחסי בארברוסה וביזאנטיון. המחנה הקיסרי בשטחי ביזאנטיון. המעבר בקדמת-אסיה. מות הקיסר והתפוררות המחנה הגרמני. התאוששות הצלבנים בארץ-ישראל. גי דה ליזיניאן שם מצור על עכו. צרים ונצורים בעכו ובמישורה. המסע הקאפיטינגי. מסע-הצלב של ריצ'ארד לב-הארי. כיבוש קפריסין. מצור עכו וכיבושה.

הידיעה על מפלת-חטין (1187) הובאה לאירופה על-ידי סוחר גנואזי, והקומונה של סאן לורנצו העבירה ללא-דיחוי אל האפיפיור לפירארה, ומיד התחילו בשררות-איוב רודפות זו את זו. מסע-הניצחון של צלאח אדין, נפילת ערים, כניעת מבצרים, טבח לוחמים ושבי תושבים—מהלומה אחר מהלומה לעולם הנוצרי. עוד אירופה שרויה במבוכתה והנה הגיעה הידיעה המזעזעת מכול על נפילת בירת הממלכה, ירושלים, ביד צלאח אדין. כנסיית-הקבר נמצאה שוב ביד האיסלאם. תדהמה ירדה על אירופה.

האפיפיור החולה אורבאן השלישי מת עם קבלת הידיעה על מפלת-חטין. הטיארה האפיפיורית הוצעה לצרפתי, הוא הנזיר הציסטרציאני אנרי מאלבאנו*, ואולם הנזיר, לשעבר אב-מנזר קלירבו, שנרעד עד מעמקי נפשו על-ידי מפלת-חטין, ראה את ייעודו בהפעלת אירופה שתחזור ותכבוש את ארץ-ישראל, וסירב לעלות ולשבת על כס-פטרוס, כדי שיהא פנוי להקדיש עצמו לתעמולת המסע.

Henri d'Albano *

האפיפיור שנבחר, גריגוריוס השמיני, אף הוא דוחה מלפניו כל עניין אחר ויומיים לאחר בחירתו הוא פונה באנציקליקות (27 ו-29 באוקטובר 1187), תחילה לגדולי העולם הנוצרי ולאחר-מכן לכל העולם הנוצרי, ובהן הוא קורא למסע-צלב חדש. אך הגיעו שליחי האפיפיור לחצרות שליטי אירופה והנה נודע על נפילת ירושלים, והאפיפיור חוזר ופנה (29 נובמבר 1187) בקול-קורא לעולם הנוצרי. שלושה שבועות לאחר-מכן (17 בדצמבר 1187) מת האפיפיור בפיזה, ויורשו קלמנס השלישי * פתח את כהונתו בקול-קורא נוסף למסע-צלב. למשך שלוש שנים תמימות הופכת הקאנצילאריה האפיפיורית לשופר המריע ומזרז ומעודד את העולם הנוצרי, להניעו לצאת למזרח. אוצר האפיפיור ייעשה לאוצר-המסע, אנשי-הכמורה הגבוהה — לסוכני המדינה הצלבנית ולמדגימים באורח-חייהם את החרטה ואת הכוונות לתקן את המעוות.

ואולם עד שלא ניגשו לארגן את המסע בפועל ממש נדרשה הכנסייה, זה מורה-ההוראה שאינו מקבל ערעור על דעותיו, להסביר לעולם מה שקרה. העולם הפיאודאלי, החי על חרב, לא נזקק לדעותיו של כומר על טיבה וסיבותיה של מפלה צבאית, ולא נתכוון ללמוד מפי האפיפיור שיעור באמנות מלחמה. ראש העולם הנוצרי נדרש להסביר את הסוד הרוחני של המפלה: איך נפלה בירת אלוהים ומקום קברו הארצי ביד הבלתי-מאמינים? קולות מזמן מסע-הצלב השני, קולות של אדיקות וקולות של ספקנות, קולות של מאמינים וקולות של מבקרים דרשו הסבר למפלה האיומה, שהרי לא סתם בירה נפלה וסתם מדינה, נפלה נחלת אל, שמשום-מה העדיף לראותה ביד זרים מחללי-שמו מאשר ביד מאמיניו מקדשי-שמו.

האנציקליקות של גריגוריוס השמיני וכתבי-התעמולה של אנרי מאלבאנו ניסו להסביר לאירופה הנדהמת את פשר המפלה, והדי הסבריהם נדחפים אל הכרו-ניקות של כותבי-העתים בכל אירופה כולה, מליסבון במערב ועד גבולות הסלאבים, ההונגארים והבולגארים. אכן כל הנקרא בשם נוצרי נזקק להסבר, וכל הנקרא בשם נוצרי נקרא לקדש נפשו והונו למפעל-גאולה חדש של ארץ-הקודש.

ואולם מלכתחילה מתגלה פער בין המחשבה ובין המעשה, בין הרעיון המדריך את נושאי דבר-המסע ובין אלה שמתכוונים לבצעו. נדמה שזו תופעה חדשה לחלוטין. אמנם, גם במסעות הקודמים לא נתכוונו כמובן רוב היוצאים למטרות הנשגבות שלהן הטיפו היוזמים. וכלום תיתכן אחרת במסעי-המונים? ובכל-זאת שיקפו המסעים הקודמים בתוך שכבת הפיקוד וההנהגה הרוחנית דעות והלכי-רוח של היוזמים, שהטביעו חותמם על המסע כולו. לא כן מסע-הצלב 'השלישי',

תעמולת מסע-הצלב השלישי

שבא לאחר נפילת ירושלים ביד צלאח אדין. מראשיתו מתקבל הרושם שהרעיון נפרד ונפלג מן המעשה. האידיאולוגיה של המסע מתנסחת מחדש כשהיא יונקת מקצתה מהגותו של ברנארד מקלירבו, בלי שתזדהה אתה, ומן ההתפתחות החדשה באווירתה הרוחנית של אירופה. אמנם, אין לדבר כאן על 'אידיאולוגיה' כעל תכנית אחידה. מלכתחילה קיים הפרש ניכר בין שאיפותיו של גריגוריוס השמיני, המייצג באנציקליקה שלו את העמדה הרשמית של ההירארכיה הכנסייתית, ובין דעותיו של אנרי מאלבאנו, התופס את מקומו של ברנארד מקלירבו במסע-הצלב השני, כתעמולן המסע וכליגאט האפיפיור. ואולם פער גדול יותר מתגלה במצע אחר. גם גריגוריוס השמיני וגם אנרי מאלבאנו רחוקים משאיפת שכבת המנהיגות של המסע. מנהיגות זו, המיוצגת במיוחד על-ידי שלוש הדמויות המרכזיות של אירופה בשלהי המאה השתים-עשרה: הקיסר פרידריך הראשון בארבארוסה, ריצ'ארד לב-הארי ופיליפ השני אוגוסטוס, מלבישים את מסע-הצלב לארץ-הקודש דמות חדשה, ואף היא אינה אחידה. הדימויים של בארבארוסה, השאובים ממעמקי המיתוס הקיסרי-הנוצרי והמיתוס של עם-בחירה, רחוקים מרחק רב מן הדמות של עלילת-גיבורים, על תערוכת הנוצרי והפאגאני שבה, בנוסח ריצ'ארד לב-הארי, ומן הדמות, שהיא אולי פחות מנוסחת ופחות ברורה, ששיווה למסע אדריכלה הגדול של המדינה הצרפתית, פיליפ השני אוגוסטוס. ההסכמה הכללית, לשמע נפילת ירושלים, לצאת למסע-צלב מחדש הצליחה לחפות על הניגודים הפנימיים, שנבעו מתפיסות שונות של עצם המסע, ואולם ניגודים אלה מתחילת ברייתו של המסע, הן במחנה הכנסייתי והן במחנה החילוני, ילכו ויצופו עם ארגון-המסע ועם זרימת מחנות הלוחמים מזרחה.

הקול-קורא הראשון למסע-צלב נשמע, כאמור, באנציקליקה האפיפיורית של גריגוריוס השמיני לאחר קרב-חטין, בטרם נפלה ירושלים¹. איגרת זו אין בה מהלהט הדתי של ברנארד מקלירבו, כשם שאין בה מקבע חוקת-המסע שתתקבל זמן-מה לאחר-מכן על-ידי מנהיגיו השונים. פותחת היא בתיאור ההתרגשות שאחזה את הקוריה הרומית עם בשורות האסון שהגיעז מארץ-ישראל, ואין האפיפיור מסוגל אלא לחזור על דבר המקונן בתהילים (עט, א—ב): 'אלהים, באו גוים בנחלתך, טמאו את היכל קדשך, שמו את ירושלם לעיים. נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים, בשר חסידיך לחיתו ארץ'. בהמשך דבריו יעלה את דברי ירמיהו (ח, כג): 'מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את

1 האנציקליקה *Audita tremendi* (29 באוקט' 1187) נדפסה פעמים רבות. ר' Mansi, t. 21, 527–530; Baronius *ad an.* 1187 § 13; *RHFG.*, t. 17, 474 של התקופה.

חללי בת־עמי'. אך קינות אלה חיוורות הן בפיו לעומת מאמצו להסביר את אסון ארץ־ישראל לאירופה הנוצרית. הסבר זה, שכולו דתי במובהק, חסר עומק רגשי, ודומה יותר לתרגיל בכללי־האמונה. לפי שורת־ההיגיון הדתית, המניחה את רעיון ההשגחה האלוהית כמנהגת את העולם — הרע הוא תמיד ובכל הופעותיו אשמת האדם. מכאן שגם האסון שקרה בארץ־ישראל הוא פועל־יוצא של חטאת תושביו. רעיון מסורתי זה, ששימושו מרובה ונחמתו מועטה, חוזר ונשנה בכתב־האפיפיור. אילו הסתפק בכך לא היה להסברו משמעות או משקל שונים משל ההסבר שהעור לם הנוצרי כבר הורגל לו במסע־הצלב השני וכבר התחיל מגלה סימני התנגדות לקבלתו. ואמנם, רעיונות ברנארד מקלירבו, לעתים ככתבם וכלשונם, נכללו באנציקליקה, אך אין הם משובצים בתוכה יפה מבחינה רעיונית, ועושים רושם של נטע זר שלא נקלט כהלכה במחשבה האפיפיורית. כנגד זה מובעים עתה על־ידי האפיפיור, שלושה רעיונות אחרים, ואלה, בצורתם הראשונית או בשינוי־צורה, עתידים לקנות שביתה בגלגולי האידיאולוגיה הצלבנית.

הרעיון הראשון הוא, שהחטא שגרם את האסון אינו מצטמצם לתושביה הצלב־נים של ארץ־ישראל בלבד. אמנם, מריבותיהם, שנתעוררו בהסתת השטן, הביאו עליהם את צלל אדין, ואולם האשם לא רק בהם תלוי: 'באסון כה גדול של הארץ ההיא חייבים אף אנחנו להישמר ולהיזהר, לא רק בעוון תושביה אלא גם בעוונותינו ובעוונות כל העם הנוצרי, פן יאבד אשר שרד מן הארץ ההיא ושלטונם (של האויבים) ישתולל אף בארצות אחרות'. קיימת אפוא אחריות הדדית של העולם הנוצרי, שאשמתו הקולקטיבית מביאה חורבן על המדינה הצלבנית. מנקודת־השקפה זו הרי דרישת האפיפיור להפסיק את כל המלחמות הפנימיות באירופה ערב מסע־הצלב השלישי היא לא רק פיתרון ואמצעי פוליטי־צבאי להחשת הגיוס למסע, אלא מטרה בפני עצמה מצד תביעת הדת והאמונה. מניעת חטא המלחמות והרציחות היא פיתרון ואמצעי תיאולוגי לריפוי שברה של ארץ־ישראל.

רעיון אחר המובע על־ידי האפיפיור הוא בעל חשיבות מיוחדת לקביעת דמותה של ארץ־ישראל בתודעה הנוצרית. כבמת 'ההיסטוריה הקדושה', במת חיי־ישו, נקבע מקומה של ארץ־ישראל בעולם המחשבה והדת הנוצריים זמן רב לפני תקופת מסע־הצלב². ואולם גריגוריוס השמיני מעלה עתה דמות נוספת של ארץ־הקודש: 'ארץ אכלת יושביה היא' (במדבר יג, לב) ולא תוכל שאת בשלווה לאורך־ימים ולא תוכל להכיל את עוברי חוקי ה'. ובכך היא משמשת לקח ודוגמה לאלה השואפים לירושלים־של־מעלה, שלא יוכלו להגיע אליה אלא על־ידי

עשיית מצוות ועמידה בנסיונות רבים³. ארץ-ישראל של מטה ממלאת אפוא תפקיד מיוחד בתכנית הכללית של הישועה, תפקיד של לקח וקנה-מידה לשואפים למלכות-שמים.

ולסוף מנסה גריגוריוס השמיני כוחו בפרשנות היסטורית: לא באה מפלת אי-דיסה שני דורות לפני-כן אלא כדי להזהיר את העם ולתת לו שהות לחזור בתשובה. אך העם לא הבין את האות ולא עמד בניסיון, ועל כן התרחש ובא העונש האלוהי של מפלת-חטין. ואולם אין כאן סיבה לייאוש: 'כי אין דבר חדש בכך שארץ זו נפקדת על-ידי משפט האלוהים; ואולם אף דבר זה אינו בלתי-רגיל, שלאחר שלקתה ונענשה מוחזרת היא לחסדו'.

האפיפיור קורא אפוא לתשובה כללית ומבטיח לכל הלוקחים את הצלב את 'זכויות הצלבנים' ברוח ובחומר, כפי שנוסחו בזמנן על-ידי אוגניוס השלישי. הקריאה לחזרה בתשובה מקבלת ביטוי מוחשי. האפיפיור מצווה על כל העולם הנוצרי משטר של צום וחרטה למשך חמש שנים: צום מיוחד ביום ששי בשבת, ואיסור אכילת בשר ביום ד' וביום השבת. האפיפיור והקארדינאלים יימנעו מאכילת בשר אף ביום ב' בשבוע. הקארדינאלים נשבעים להטיף למסע-צלב ולשמש לו דוגמה: לא ירכבו על סוס עד אשר תיגאל הארץ. הם גם יטילו חרם על כל המעז לחרחר מלחמה באירופה. נוסח מתוקן של הפולחן הוסיף תפילות על התפילות המקובלות, כדי שלא ישתקע זכר האסון⁴.

הפנייה האפיפיורית חדרה לכל מקום באירופה, כפי שמוכיחות הכרוניקות למי-ניהן. ואולם עיקר התעמולה למסע הוטל על מטיפים שנתמנו לכך במיוחד. בין אלה בולטת, כנזכר, דמותו של הקארדינאל מאלבאנו, שסירב לשבת על כס-פטרוס כדי שיתמכר לתעמולת המסע. בהטפתו של נזיר זה, איש קלירבו, מתבלט שינוי בעל חשיבות מרובה בתפיסת מטרות מסעי-הצלב. ייתכן שהשפיעה עליו האנציקליקה של גריגוריוס השמיני, אך עם כל נקודות המגע הברורות שבין השניים, רעיונותיו של אנרי אלבאנו חורגים מעבר לאנציקליקה האפיפיורית וחוזרים לתפיסות הרוחניות הקיצוניות המקובלות בבית-מדרשם של הציסטר-ציאנים. בחיבור 'על-אודות עיר שדי העולה לרגל'⁵, שנשלח לנזירי קלירבו,

Sed et terra illa devoravit habitatores suos, et nec diu habere quietum 3
statum, nec transgressores legis divinae potuit retinere, doctrinam et
exemplum tribuens illis, qui ad coelestem Jerusalem intenderent, quod non
possunt ad eam nisi per exercitium boni operis, et per tentationes plurimas
pervenire.

4 תיקון נוסח התפילה בפקודת האפיפיור קלמנס השלישי (תחילת 1188), ר' Baronius
ad an. 1188 §2

5 De peregrinante civitate Dei in PL., t. 204, col. 350 s.

מסע-הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

חוזר הנזיר לרעיון הישן על הקשר שבין ירושלים-של-מעלה לירושלים-של-מטה, ותוך כדי כך לפרשנות הנוצרית המסורתית המתעלמת מן המציאות ההיסטורית של כתבי-הקודש. ואולם חזרה לפרשנות זו כמות-שהיא לא היתה עוד אפשרית לאחר שלושה דורות של קיום מדינת הצלבנים. אנרי מאלבאנו מסביר את סוד המפלה על-ידי שהוא מעתיק את המערכה מארץ לשמים: המכה שהוכו הנוצרים אינה באבדן ירושלים הארצית; האסון האמיתי הוא באבדן ירושלים-של-מעלה, בהתרחקות משמים. במרכז ההווה הנוצרית עומד קרבנו של ישו, שאינו דוגמה בלבד, אלא גם דרך ישועה: 'זהו קודש-הקודשים של הנוצרים. עליו אין שליטה לזמן ולא יוכלו לו תמורות העתים, וחילול אויבים אינו מסוגל לטמאו'. ומה מקומה של ירושלים-של-מטה, זו שעליה זועזעה הנצרות? ההשגחה 'רצתה להע-ניק לנוצרים חפצי-קודש נראים כדי שהנוטים אחר הנראה ואינם מתעלים לבלתי-נראה של קודשי-הקודשים, בראותם את הנראה יקימו לעצמם סולם אל-על לבלתי-נראה. חפצי-קודש אלה יהיו בידם בחינת הוכחות-האמונה, דרבנות-האהבה, סימנים לזכרון, סיבת הערצה, אמצעי-התקדשות, ולאחרונה תרופה בטוחה לכל תל-אותיהם'. הצלב וכנסיית-הקבר נמנים עם חפצי-קודש נראים אלה. אנרי מאלבאנו מחזיר אפוא את הפרשנות הנוצרית למצב שלפני מסע-הצלב הראשון. ירושלים הארצית, על קודשיה הקשורים בארץ, אינה אלא בעלת קדושה ממדרגה נמוכה, שרק מי שאין בו כוח להתעלות במישרים אל-על נאחז בה ומסוגל לראות דרכה ובסיועה את ירושלים-של-מעלה, את קודש-הקדשים האמיתי. אבדן של ירושלים-של-מעלה, היינו ההתרחקות מן האלוהות, הוא שהביא את אבדן ירושלים-של-מטה. ואילו עכשיו, אומר הציסטרציאני, עם שביית הצלב והעברתו לדמשק, כאילו הגיעה שעת צליבה שנית של ישו, שפירושה התחדשות דתית-אוניברסאלית. לכאורה ניצח מוחמד את ישו, ואין הדבר כן: מה שקרה 'קרה לא משום שמוחמד הצליח, אלא משום שישו רצה'⁶. התחדשות האמונה, התשובה לירושלים-של-מעלה, תגאל גם את ירושלים-של-מטה. רק השואפים בלב תמים לירושלים-של-מעלה יזכו בירושלים-של-מטה, ורק הנבחרים למלכות-שמים יהיו מסוגלים להחזיק מעמד בירושלים-של-מטה. רעיונות אלה שהובעו ערב המסע לא יישכחו, ועם סיומו תתבסס עליהם הביקורת של המסע, שתביא בעקבותיה לידי פקפוק בעצם צדקת המסעים כולם.⁷

אם היה היסוד הארגוני והארצי של המסע מטושטש למדי באנציקליקה האפי-

6 Non enim facta sunt, quia Machometus potuit, sed quia Christus voluit.

7 פרשה אידיאולוגית זו כמעט לא נחקרה עדיין.

הכוחות החילוניים

פיורית, הרי הוא נעלם לחלוטין בכתב הנזיר הציסטרציאני⁸. ארץ-ישראל וירוש-
לים אינן עוד מטרה בפני עצמה; לכל היותר ישמשו במה לנקום בה את נקמת-
האלוהים. 'ספיריטואליזאציה' מחודשת זו של ארץ-ישראל וירושלים עומדת בני-
גוד גמור לתפיסת המסע מצד אלה שהתעתדו לבצעו. איש לא ציפה שהקארדינא-
לים, אשר במבוכת המפלה נטלו על עצמם חומרות הגוף, ייצאו באמת למסע-
הצלב. האפיפיור אף לא העלה את הרעיון של מסע-צלב כנסייתי או אפיפיורי.
עטרת המנהיגות של המסע חזרה ליושנה: השלטונות החילוניים יקחו את הצלב
והם שיעלו ויחזרו ויכבשו את הארץ. אותה 'רוחניות' מיוחדת המציינת את תעמו-
ר לת המסע אינה מיתרגמת כלל וכלל לשפת המעשים.

יתר על כן. מנהיגי המסע החדש לא דמו אפילו למקביליהם — מפקדי מסע-
הצלב הראשון או השני. הללו לא היו במובן-מה אלא זרוע מבצעת של הכנסייה
ושל האפיפיורות ואילו המפקדים של מסע-הצלב השלישי עתידים לעמוד ברשות
עצמם, כמעט ללא מגע עם האפיפיורות והכנסייה וללא זיקה להלכי-הרוח התיאור-
לוגיים של האפיפיור ותעמלנו הראשי. גורמים מגורמים שונים נכרכו יחד להביא
לשינוי האופי של המסע ושל מפקדיו, ובראש ובראשונה ההתפתחות הפוליטית של
אירופה, שמצאה את ביטויה גם בהגות הפוליטית של הדור. ליד הציר המרכזי של
המאבק בין אפיפיורות לקיסרות, בין 'כהונה ומלוכה', כפי שמורגל היה בפיהם
של אנשי ימי-הבינים, מאבק שזעזע את הקיסרות הרומית, כלומר ממלכת גרמניה
ושטחי איטליה, ואת האפיפיורות, שרשתה פרושה על כל אירופה, עולות במחצית
השנייה של המאה השתים-עשרה הוויות פוליטיות חדשות, הלא הן 'המונארכיות
הפיאודאליות', שגבולות מדינותיהן נקבעות על-ידי רשת של שבועות נאמנות
אישית במתכונת הפיאודאלית, היוצרת פסיפס של התקשרויות בניגוד לכל הכללים
של השתייכות אתנית, לשונית או גיאוגראפית. מערכת-כוחות זו לא היתה, ביסודו
של דבר, ידועה לאנשי מסע-הצלב הראשון, ואם גם נראו ניצנים ברורים שלה
במסע-הצלב השני, הרי היה העולם עדיין אחוז כולו במושגיה האוניברסאליים של
הנצרות, הקיסרות והאפיפיורות, ורושם השינוי המתחולל והולך לא היה ניכר
ברבים. שני דורות לאחר-מכן נעשית התמורה העוברת על אירופה כה בולטת,
שמהותה מתגלית לעין כול. שליטים גדולים בוני מדינותיהם, כהנרי השני הפלאנ-
טאג'נטי באנגליה, פיליפ השני אוגוסטוס בצרפת ופרידריך בארבארטס בגרמניה,

8 אמנם, החיבור המצוטט אינו איגרת תעמולה, אלא חיבור לנזירי קלירבו. ואולם יש
להניח במידה רבה של ודאות שהחומר העיקרי של חיבור זה, שנכתב בקיץ 1188,
שימש לנאומי התעמולה של כותבו.

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

מגלמים את התמורה הזאת בחייהם ובפעילותם, הפולסת דרך להתפתחויות חדשות במערך הכוחות של אירופה.

ליד כוחות פוליטיים אלה מתגבשת תודעה מעמדית, המביאה גם לידי ניסוחים יורידיים של הריבוד חברתי האירופי. תודעה זו מיוחדת למעמד האצולה, ביתר דיוק מעמד האבירים, שהיא שכבת הלוחמים ובידה גם הרכוש העיקרי של התקופה — הקרקע וזכויות שליטה באנשים וברכושם. בתור מעמד חברתי אין היא מכירה גבולות עמים ומדינות ומהווה כעין אחווה אוניברסאלית־נוצריה של כל המשתייכים למעמד. לקראת סוף המאה השתים־עשרה מגיעה שכבה זו לידי גיבוש אורחות חיים, המקבלים אישורם בכעין קודכס של התנהגות־אבירים, שהדתי והחילוני, הנשגב והנעלה, בצירוף הלכות מלחמה ותכסיסיה, משמשים בה בערבוביה. הסברה שמסע־הצלב של המאה השתים־עשרה הם שתרמו לגיבוש אידיאולוגיה זו אינה מוכחת די צורכה. אולם אין להסיח את הדעת מעוצמתם של הכוחות־המניעים, שנישאו באידיאולוגיה המעמדית־אבירית של שלהי אותה מאה. אל הכוחות האלה: האוניברסאלי־נוצרי, המונארכי־פיאודאלי מזה והמעמדי־אבירי מזה פנה הקול־הקורא האפיפיורי. אלה מארגנים את המסע ואלה ינחו אותו בדרכו מזרחה.

הקרוב ביותר לתפיסה האוניברסאלית של מסע־הצלב הוא פרידריך הראשון בארבארזסה מלך גרמניה וקיסר הקיסרות הרומית. ואולם אוניברסאליות זו רחוקה מאוד מן המשמעויות הדתיות שתולים גריגוריוס השמיני או אנרי מאלבאנו במסע־הצלב. אביה הרוחני של התפיסה האימפריאלית אינו בית־מדרשם של הציסטרים ציאנים, אלא המיתוס של קארל הגדול. נהפכו העתים. אורבאן השני העביר־על שכם האפיפיורות את תפקיד הרחבת הנצרות והגנתה בשעה שכתפי־הקיסרות תששו בעקבות מלחמת האיננוסטיטורה. בפרידריך הראשון קם יורש וגואל לרעיון האימפריאלי. חלומו הגדול על 'חידוש הקיסרות הרומית' * מוצא ביטויו באותה מידה בריפורמות בפנים ממלכת גרמניה כבחידוש תביעותיו ונסיון הגשמתן בשטחי הקיסרות באיטליה. בשדה רונקאליה ** (1158) נאלצות הריפובליקות הגיאיות של צפון איטליה להכיר מחדש בעליונותו של הקיסר, מורדי רומא המיוצגים על־ידי 'הסינאט' יציעו לו את כתר הקיסרות, סיציליה הנורמאנית תרעד מפחד פלישתו. נציגו הגאוותני ראינאלד מדאסל *** יכנה, בוועידת דול ****, באזני שומעיו הנדהמים את מלכי אירופה שארצותיהם, לפי התיאוריה הקיסרית הקיצו־

Roncaglia **
Dôle ****

Renovatio Imperii *
Rainald von Dassel ***

האידיאולוגיה הקיסרית של מסע־צלב

נית, הן חלק של הקיסרות הנוצרית, בשם 'מלכונים'! עדיין שנוי הדבר במחלוקת, אם יש לייחס לבארבארוסה תכניות של שליטה בעולם, מסוג אלה שהגו בהן בוודאות צאצאיו מבית־הוהנשטאופן, או שמא אין פעולתו מכוונת אלא לביסוס־מחדש של ממלכתו הגרמנית וקיסרותו הרומית⁹. ואולם בעצם התפיסה הגאיונית של הקיסרות והחובות והזכויות הנובעות ממנה אין הוא נופל מיורשיו היינריך הששי ופרידריך השני. מקורות יניקתה של תפיסה זו אינם רק בחוק הרומי, המופיע בתקופה זו כמבסס את סמכויות ה'אימפראטור', ואף לא באוספי הטענות והמענות של 'מלחמת האיננוסטיטורה' הגדולה. היא מבקשת להיתלות באילן עתיק יותר ומשותף יותר לכל עמי אירופה, בשליט הכל־נוצרי של כלל הנצרות: קארל הגדול. בשנת 1165, בעוצמת המלחמה נגד האפיפיור אלכסנדר השלישי, גוזר בארבארוסה על האנטי־אפיפיור יצור־ידיו, פסחאליס השלישי¹⁰, להכריז את קארל הגדול לקדוש הכנסייה הנוצרית. הקאנוניזאציה נערכה, והקיסר בה"א הידיעה של העולם הנוצרי נכנס בקהל קדושי כנסייתו. יום הקאנוניזאציה (29 בדצמבר) ויום מותו (28 ביאנואר) נעשו בכנסיות מסוימות ליום חג ופולחן מיוחדים¹¹, והספרות ההאגיוגרפית נתעשרה ב'חיי קארל הקדוש'¹², קדוש מוזר במקצת בלוח הנוצרי.

בסוף שנות השמונים עמד הקיסר בשיא גדולתו. אם אמנם לא תמיד האירה לו ההצלחה פניה ולא הכול הושג, שוב אין מערערין על מעמדו, לא ההירארכיה הכנסייתית, לא נסיכי גרמניה ולא מדינות נוצריות של אירופה. עתה, משהובטחה גם ירושת הקיסרות לבנו היינריך השישי ובית השטאופים התבסס במעמדו, עלה רעיון מסע־הצלב לפני הקיסר, ומיד לבש צורה המשתבצת יפה בהשקפת־עולמו. לא סתם מסע־כיבוש כאן; בגיל שבעים אין לייחס לקיסר רצון לרכוש ארצות מעבר־לים. זהו מסע־צלב של האבירות האירופית המאוחדת, של מעמד האצולה הנוצרית ללא הבדל השתייכות לאומית, בהנהגת הקיסר. אמנם, יעמדו בראש הגייסות השליטים המקומיים, מלכים, דוכסים ורוזנים, ואולם כל אלה אינם אלא

Vita Sancti Karoli ** Paschalis III *

9 הנטייה הרגילה של ההיסטוריונים האחרונים היא שלא לייחס לבארבארוסה את ה־*Weltherrschaftsgedanke*. ר' R. Holtzmann, 'Der Weltherrschaftsgedanke des mittelalterlichen Kaisertums und die Souveränität der europäischen Staaten'. *HZ.*, t. 159 (1939), 251-264. ואילם דווקא בני דור הקיסר ייחסו לו כוונות אלה.

10 R. Folz, *Étude sur le culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire* (Paris 1951). מאחר שהקאנוניזאציה נעשתה על־ידי אנטי־אפיפיור אין הכנסייה הקאתולית נותנת לה מלוא הכרתה. האפיפיור בנדיקט הי"ד אישר את הפולחן לכנסיות מסוימות.

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

ואסאלים של הוד רוממות הקיסר. והקיסר, הראש המוכר של העולם הנוצרי ומלואו, מחזיר לידיו את תפקיד מגן הנצרות ומרחיבה. תפקיד זה, מורשת קארל הגדול, מעוגן בארץ וראשו בשמים, ואין יפה לו מן המשימה הכפולה הדתית־חילונית של גאולת ירושלים וכיבוש חזרה של ארץ־ישראל.

אפשר אין ביטוי ברור יותר לעמדתו של בארבארוסה מכתב־תעמולה שנתחבר בתקופה זו, והוא זיוף מדעת וערוך בצורת איגרת מאת פרידריך בארבארוסה אל צלאח אדין¹¹. ביסודו של הזיוף מונחת העובדה שבמארס 1188 יצאה משלחת מלפני הקיסר, בראשות היינריך פון דייץ *, אל הסולטאן. פרטים על משלחת זו אינם ידועים, והמזייף קשר בה את 'מכתב הקיסר'. כתב זה, שאולי נתחבר באנגליה, משקף את אשר חשבו באירופה על הקיסר ערב־המסע. אפילו מתנגדי הרעיון האימפריאלי, מחשש למעמדן הריבוני של ארצותיהם, ריככו את עמדתם לגבי הקיסר לאחר שנטל את הצלב. הקיסר מתקבל על לבם כ'קיסר שלנו', וכל מחנות־המסע הופכים ל'לוחמים שלנו'. אירופה נוצרית מאוחדת בראשות הקיסר עומדת מול האיסלאם. 'חיללת את ארץ־הקודש', אומרת האיגרת, ותפקידנו בתור קיסר מחייבת תגובה ועונש. החזר את אשר כבשת, שלם פיצויים, החזר הצלב. ואם לאו נתמודד ב־1 בנובמבר 1189 'בשדה צען, בזכות הצלב המחיה ובשם יוסף האמיתי'¹². הקיסר פרידריך הראשון בארבארוסה מופיע בדעת־הקהל האירופית כראש האימפריה הנוצרית, שלה שייכים, לפי הכתב הזה, גם חבש, מאוריטניה, פרס, סוריה, פרסיה, יהודה, שומרון, ערב וארמניה!

המגע הראשון בין הקיסר ובין נסיכי גרמניה התקיים בוועידת גדולי המדינה הגרמנית בשטראסבורג 1 בדצמבר 1187). ליגאט האפיפיור, אנרי מאלבאנו, לא הגיע למקום, ושליחיו לא עשו רושם רב עד שלא פנה בישוף העיר, היינריך פון האזנבורג **, לנאספים בנאום־תעמולה, שעיקרו פנייה לרגש החובה המעמדית־אבירית. ישו מופיע בנאום זה בדמות סניור פיאו־דאלי שכל אביר נשבע לו אמונים, ואיך לא יקיימו האבירים חובתם לאדונם ולא ינקמו את נקמתו! רבים נטלו

Heinrich von Hasenburg **

Heinrich von Dietz *

11 מצוי בנוסחאות כמעט שוות בחלק ניכר של הכרוניקות של התקופה. ר' *Regesta*, no. 671; *Additamentum*, no. 671

in campo Taneos in virtute vivificae Crucis et in nomine veri Joseph 12
כמובן שאין הכוונה לתניס במצרים, כפי שהוסבר לעתים. הכוונה לפסוק בתהלים עח.
יב: נגד אבותם עשה פלא בארץ מצרים שדה־צען (בוולגאטה Taneos), וכבר ראה זאת ריריכט. הרמו ליוסף מכיון לשמו של צלאח אדין: יוסף — כנגדו הוא מעמיד את יוסף האמיתי. — התשובה לאיגרת זו נחשבת על־ידי חוקרים רבים כאיגרת אמיתית של צלאח אדין, ואין הדבר נראה.

את הצלב בו במקום, ואולם הקיסר, שרעיון ההשתתפות במסע כבר היה קרוב ללב, לא יכול לתת הסכמתו כל עוד עמד במריבה עם פיליפ ארכיבישוף קלן, גדול אנשי־הכנסיה ואחד המאגנאטים של גרמניה. ביום 27 במארס 1188 נתכנסה ועידה חדשה של גדולי המדינה והכנסייה הגרמנית בעיר מיינץ. ועידה זו נקראת במקורות בשם הסמלי 'ועידת האלוהים', או 'ועידת המשיח' * ופתיחתה חלה ביום א' הידוע, על־פי נוסח התפילה בשם 'שמחו את ירושלים' ¹³. אנרי מאלבאנו ממלא כאן תפקידו של ברנארד מקלירבו במסע־הצלב השני. בשידוליו, כנראה, נעשה שלום בין פיליפ ארכיבישוף קלן ובין הקיסר. רק עתה נטל הקיסר את הצלב ונשבע לשוב ולעלות לארץ־ישראל, שכבר היה בה, לצד דודו קונראד השלישי, במסע־הצלב השני. יחד אתו נטל את הצלב בנו, פרידריך דוכס שוואביה, ושאר גדולי המדינה. מבחינה ארגונית חשובה ההחלטה, שרק אלה המסוגלים לספק לעצמם נשק ומזון לשתי שנים תמימות רשאים לצאת למסע (חוץ ממשרתים ובעלי־המלאכה). המסע נועד אפוא להיות מסע־אבירים מקצהו ועד קצהו. הקיסר התעתד להגיע לכנסיית הקבר, מספר כרוניסטן גרמני, לא במקלו ובתרמילו של עולה־לרגל, אלא בחרבו וחניתו ¹⁴. תאריך היציאה נקבע לאחר שנה, ביום חגו של קדוש־האבירים, גיאורגיוס הקדוש, 23 באפריל, מרגנסבורג.

ושוב נשמע קול דאגה וחרדה לבאות בשכונות היהודים בערי־גרמניה ובעיי־רותיה. שכניהם הנוצרים שוב התכוננו למסע לארץ־ישראל, מסע חדש שלא היה כמוהו בגדולת מנהיגיו ובריבוי גייסותיו. ומסע־צלב פירושו גזירות אימים ופור־ענויות. אלה הפכו כבר לחלק קבוע של פרשת מסע־הצלב; מזמן מסע־הצלב הראשון דרך כל המסעים האחרים נתלוו לתנועה פרעות ביהודים. אווירה מחוש־מלת על־ידי המטיפים־למסע, התכונה הרבה ליציאה, שאפילו במניעיה החומריים ביותר דבקה מעין הרגשת מצווה או אבק של ציפייה משיחית, משמשות קרקע פורה להתפרעויות נגד יהודים. ההמון הכפרי, העירוניים, האצילים מופיעים במס־עות השונים כעיקרי הפורעים; מגיני היהודים — אנשי־הכנסיה הרשמית שחלקם פרש חסותו על יהודי הריינוס בגזירות תתנ"ו, נזיר כפרנארד מקלירבו, המבטא את העמדה התיאולוגית־מדינית של הכנסייה במסע־הצלב השני, הפקידות של הכוח המלכותי, העולה לגדולה בשלהי המאה השתים־עשרה, במסע־הצלב השלי־

* Curia Dei — Curia Christi

13 Laetare Jerusalem — 'שמחו את ירושלים וגילו בה כל אהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה' (ישעיה י, י).

14 Otto de Saint-Blaise in *MGH.SS.*, t. XX, 320

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

שי — גורמים אלה בחליפות השתלבותם משווים אופי שונה במקצת לגזירות ולמהלכן, ואולם אין להגזים בהערכת השוני וקשה למדוד לפיו שינויים של ממש במבנה החברה הנוצרית ובמעמדם של היהודים. התופעה הבולטת היא שגזירות תתנ"ו בהתפשטותם הטריטוריאלית ובעוצם אכזריותם לא נשכחו לא בקרב הנוצרים ולא בקרב היהודים, והן פתחו תקופה אפלה בתולדות בני־עמנו תחת שלטון הנוצרים. עצם הזיכרון המתמיד של גזירות תתנ"ו הפך לגורם היסטורי רב עוצמה והשפעה, והעמדה הרשמית של הכנסייה, אף העמדה הרשמית של השלטונות, שהובטחה לרוב על־ידי שלמונים מרובים, לא יכלו, אף רצו, לעוקרו מן הלבבות. מפלת־חטין ובייחוד נפילת ירושלים עשו רושם במשכנות ישראל באירופה. הידיעות שהגיעו למחנה הנוצרי נקלטו ברחובות היהודים, ואלה הרחיבו ופירשו. 'ברוך המקום ברוך הוא' — כותב בעל 'ספר זכירה' — 'ברוך עושה נסים לישראל עמו. ברוך הוא שבכל יום ויום עומדים עלינו צרינו לכלותינו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם. צא ולמד מה בקשו תועים לעשות לישראל בארץ הזאת (אשכנז), שנפלה מריבה בין עם של אדום אשר בירושלים, ותרב קנאה ושנאה בינותם עד שמסרו את הארץ למושל הדין (צלחא אדין) ומלך ישמעאל. ויקח את ירושלים ואת כל הארץ מהלך ג' ימים עד עכד ועד בכלל. ויקח את הדף אשר נשתטח עליו ישו וישרפהו באש, ואת הזהב אשר עליו לקח לו'¹⁵. ובעל 'הרוקח' מספר באותה נימה: 'ולאחר החג לפני חנוכה (1187) שמענו, כי ישמעאלים יצאו ממקומם וכבשו את עכו, והרגו כל העם הנמצא בה, ולקחו כל המקומות סביב לירושלים מעכו ועקרון (כנראה: עקר, עקרון = סן־ז'אן ד'עקר) עד ירושלים. ובערב ראש השנה... הרגו הישמעאלים באומה זו, באשכנזים, יותר מן ד' אלף גבורי חיל ולקחו להם תועבה (הצלב) אשר נצלב עליה ישוע הנוצרי, ישתחקו עצמותיו, והביאו התועבה עמהם לארץ־ישמעאל. ולכדו את השוחה ('קבר ישו') לאחר חנוכה והרגו בירושלים כל הנמצא בה. והוציאו קבר קללת שם התלוי, והפכו כל העפר אשר בשוחה'¹⁶. ואולם רגש השמחה המובנת על המפלה הועב על־ידי הדאגה לבאות. עם תחילת התעמולה למסע בגרמניה, באביב 1188, תקפה החרדה את פרנסי הקהילות. 'והיו הערלים מסמנים עצמן בתיעוב שלהם (סימני הצלב) למאות ולאלפים ולרבבות, כפלי כפלים מיוצאי מצרים, והיו מגזמים אותנו להרוג'. 'ואמרו כל הגוים אל כל היהודים: "הנה בא יום שהזמנוהו להרוג כל

15 מהד' הברמן, עמ' ק"ל.

16 ר' אלעזר ב"ר יהודה, דברי זכרונות, מהד' הברמן, עמ' קס"א.

מסע־הצלב השלישי וקהילות גרמניה

היהודים". זה נעשה בימי שקר־תענית¹⁷. מסע־הצלב הוא אפוא שעה קבועה ומוכנה לפורענות.

עלילה שהעלילו על יהודי מיינץ¹⁸, שרצו לרצוח נוצרי (אבגוסט 1187), היתה מעין אות לבאות, טרם הגיעו הידיעות על כיבושי צלאח אדין בארץ־ישראל. אך פדתה הקהילה את נפשה מיד הגמון העיר בדמים מרובים, וקול המסע החריד מחדש את בני־הקהל. ביאנואר 1188 נראה היה שהנה תפרוצנה פרעות ביהודי מיינץ, אלא שפקידי השלטון (הבישופי או המלכותי) התערבו בעוד מועד ומנעו אותן. הידיעה על ועידת־המדינה במיינץ ועל הכרזת מסע־הצלב הגבירה את המ־תיחות בקהילות גרמניה. קהילות מיינץ, שפאייר, שטראסבורג, וורמס ווירצבורג החליטו לעזוב את הערים שבהן יתרכזו או יעברו המתעתדים לקחת את הצלב, ולעבור ליישובי־הסביבה או למצודות שבמקום.

היחסים עם העירונים היו כנראה עדיין מניחים־את־הדעת במידה מסוימת, אם הפקידו היהודים את ספרי־התורה וספרים אחרים 'בין זאבי ערב, בין העירונים, להקל עלינו לברוח על נפשנו'. קהילת מיינץ עברה למינצבורג. ובינתיים התכנסה ועידת המדינה הגדולה, ואלה מבני הקהילה שלא עזבו את מיינץ היו בסכנת מוות, במיוחד מערב שבת ועד יום ג' בשבוע (ח' באדר ב'—כ"ד באדר ב', שהם 26—9 במארס 1188). ואולם נוכחות החצר המלכותית והפקידות הממלכתית ריסנו התפרצויות, אם כי הצלבנים 'חורקים עלינו שן לבלענו חיים'. בארברוסה ובנו פרידריך, דוכס שוואביה, הם שפרשו חסותם על הקהילה. ובינתיים הצליחו זקני הקהל לקבל פריבילגיה מלכותית מיוחדת, בצירוף סאנקציות כנסייתיות: 'כל הנוגע ביהודי ויעשה לו חבורה—ידו תקצץ; וההורג—יהרג. וההגמונים החרימו כל אשר ישלח ידו ביהודים לאבדו ודרך תרפותו לא יועילנו. ולשלח חותם בכתב ובעל־פה, לשמור היהודים כבבת עינם, יותר ממה שעשו בראשונה'¹⁹.

17 שם, קס"א—קס"ב. 'שקר־תענית'—עונת צום הנוצרים (Quadragesima)—40 יום לפני הפסחא.

18 המקור העיקרי הם דברי זכרונות לר' אלעזר ב"ר יהודה בעל הרוקח, מהד' הברמן קס"א ואילך.

19 אין בידינו שום ידיעה אחרת על פריבילגיה זו מאשר לשון מגילת אסתר שבמקור העברי—והדבר תמוה. חוקי־המגן על היהודים שבמקור זה מזכירים במקצת את 'חוקת־המסע', כפי שנקבעה למשל על־ידי ריצ'ארד לגבי המסע האנגלי ועל־ידי פרידריך במחנה הגרמני (Ansbert 24–25). הכרוניסטן הגרמני מציין בחוקת המחנה (מאי 1189) 'ינקבעה ליד פרשבורג: 'אלה מעולי־הרגל שפגעו בחבריהם נכרתה במקום ידם לפי קדושת החוק'.—'ודרך תרפותו לא יועילנו' פירושו שהאינדולגנציה של הכנסיה הניתנת לצלבנים (ההולכים לתרפות—לבית עבודה זרה) לא תכפר על רצח יהודים לאחר שהצלבנים נטלו את הצלב. —עצם העובדה של התערבות פרידריך הראשון מובאת גם ב'ספר זכירה' לר' אפרים ב"ר יעקב מבונא, מהד' הברמן, עמ' ק"ל.

פקודה זו, או עצם הידיעה על עמדת הקיסר ובנו דוכס שוואביה עשתה את שלה, וקהילות ישראל יכלו לנשום לרווחה. 'ויכניס (יי) בלב המלך פרידריך', מספר בעל 'ספר זכירה', 'לקחת קצת מהונם ולא דבר גדול... ולא נגעו ביהודי לרעה'. אמנם, עוד ימים רבים וקשים נכוננו לקהילות ישראל עד אשר עזב הקיסר עם גייסותיו שנה לאחר־מכן את רגנסבורג, ואולם תוקף השלטון המלכותי החזק ובהירות עמדתו של הקיסר היו להן למגן.

בשעה שנטל הקיסר בארבארסה את הצלב נראה היה שענני המלחמה הכרונית של הפלאנטאג'נטים והקאפיטינגים יעיבו על ארגונו של מסע־צלֶב כמסע כל־אירופי. תולדותיה של אירופה במאה השתים־עשרה מתגבשות במובן־מה סביב שני צירים עיקריים: יחסי הקיסרות והאפיפיורות מזה ויחסי פלאנטאג'נטים וקאפיטינגים מזה. המאבק הראשון מגלם את התנגשותן של שתי השקפות על שלטון אוניברסאלי, ואילו השני מגלם את חבלי־הלידה של מדינות המתבגרות ובאות לכלל תודעה מונארכית ולאומית. ארבעים שנה לפני־כן לקח לואי השביעי מצרפת את הצלב במסע־הצלֶב השני, מסע שלא הביא תקומה לצלבנים וכבוד לצרפת, ולעומת זאת המיט עליה את אסון הגט של אלינור ונישואיה לשליט מבית־אנז'ו, שהעבירו ליד הפלאנטאג'נטים את כל מערב צרפת מחוץ לאמאנש ועד גבול הפירניאים. אמנם, הנחלאות המפוארות של בית־אנז'ו ביבשת: נורמאנדיה, מייין, טורין, אנז'ו, פואטו ואקוויטאניה, הוחזקו כפיאודה מיד הקאפיטינגי היושב בנחלתו הקטנה של 'דוכסות פראנציה'. ואולם במקום שהוואסאל עולה בעוצמה ובהשפעה על הסניור, אין החוזה הפיאודאלי הפורמאלי אלא בחינת הלכה ואין מורים כן. במשך שלוש מאות שנה ומעלה יילחמו מעתה הקאפיטינגים ויורשיהם מבית־נאלוא לתחום בים ובהר תחומים למדינתם. תחילתו של מאבק זה, שבו פעל הזמן לטובתם, נעוצה במחציתה השנייה של המאה השתים־עשרה, בהתמודדות של שני אדריכלי מדינותיהם: הנרי השני הפלאנטאג'נטי מזה ופיליפ השני הקאפיטינגי מזה.

רעיון מסע־הצלֶב בכל צורה היה רחוק משניהם. הנרי עמד בייצוב מדינתו ופרי פעולתו זו יתקיים אמנם רק באנגליה, אבל יתמיד בה למאות בשנים, ופיליפ השני, תערובת של איכר צרפתי, הנאחז בעקשנות באדמתו, ומוח יורדי חריף, המסוגל להערים על הכול, שומר על מה שהוריש לו אביו, מוסיף נחלה לנחלה ואינו מרפה ממנה וממציא דרכים ותחבולות לצרף ולהכניע ולנשל את שכניו, קרוביו, ידידיו ויריביו כאחד. רעיון מסע־הצלֶב הוגש להנרי השני, שליט אנגליה ומחצית־צרפת, באורח בלתי־צפוי ביותר. רצח תומאס בקט, שזרה מהומה באירופה ועומד לערער

הפלאנטאג'נטים ורעיון מסע-הצלב

את מעמדו של הנרי השני — כשהכנסייה מעבירה את מלוא משקלה לצד איש-כנסייה מוכשר וגאוותן זה, דבר שלא זכה לו מן האפיפיור בחייו — רצח זה דרש כפרה, כפרה שתהא שקולה כנגד הפשע, ראוותנית בצורה ובמידה שתבליט את נצחון הכנסייה. תומאס בקט, האיש שמעצם טבעו רחק מתפקיד מעונה, הפך במותו (1171) גם לקדוש ועושה נסים. שנתיים לאחר מותו (1173) הוכרז, בלחץ דעת הציבור, קדוש הכנסייה, ומיסדר אבירים אנגליים בעכו ייקרא על שמו 'מיסדר סנט-תומאס'; מקום קברו הפך למרכז של עולים לרגל ופולחנו נפוץ בכל אירופה. הנרי בא להשתחוות על קברו ולבקש ממנו מחילה, ואולם האפיפיור אלכסנדר השלישי, שכל עוצמת הקיסרות הרומית לא הצליחה לשברו, דרש כפרה שהד וברק לה בעולם הנוצרי. הנרי השני נדרש לעלות כחוזר-בתשובה לארץ-ישראל (1179)²⁰. ואולם אף האפיפיור לא יכול היה להתעלם מן העובדה, שאין להעלות על הדעת את העדרו של אחד מראשי השושלות היריבות מזירת ההתמודדות. אם היה סיכוי כלשהו למסע מערב-אירופי, מן ההכרח ששני השליטים ייצאו אליו כאחד. עובדה זו מסבירה במידה רבה את סבלנות הכנסייה לגבי הדחיות ההולכות ונשנות למסע-צלב מצד שני השליטים. במשך הזמן מתחיל רעיון מסע-הצלב למלא תפקיד מסוים במשאומתן הכרוני על השלום בין שני השליטים. מסע-הצלב עתיד לחתום את תקופת המלחמות הנמשכות ללא הרף והקנוניות הפוליטיות שאינן פוסקות²¹. הרעת המצב בארץ-ישראל הביאה משלחות חדשות לאנגליה, מצוידות בכתבי האפיפיור. ב-1185 הופיע ברידינג * שבאנגליה אפאטריארך ירושלים היראקליוס, והוא שיווה לפנייתו משמעות מיוחדת: הנרי, בתור ראש בית-אנז'ו, נדרש לעזור למדינה ששליטיה (צאצאי פולק מאנז'ו — סבו) הם קרוביו. היראקליוס גם הביא להנרי מפתחות ירושלים וכנסיית-הקבר (דבר שנת-פרש כהצעה למסור לידו את ממלכת ירושלים). אף-על-פי-כן סירב הנרי, אם כי מקורביו נטלו את הצלב. הוא עצמו התחייב לשלוח כסף לארץ-ישראל, כפי שעשה כבר במשך שנים אחדות לפני-כן. נסיונות נוספים של האפאטריארך להניע את שני המלכים למסע-צלב לא נתנו אף הן תוצאות.

Reading *

20 המשאומתן על מסע-צלב משותף פלאנטאג'נטיקאפיטינגי התחיל כבר בשנת 1168 או 1169. החרם האפיפיורי שהוטל על הנרי השני בוטל באוראנש (Avranches) בתנאים חבאים: הנרי יחזיק על חשבונו 200 אבירים בארץ-ישראל במשך שנה אחת, ויקח את הצלב למשך שלוש שנים (במקום ההתחייבות האחרונה הותר לו לאחר-מכן לייסד שלושה מנזרים).

21 בספטמבר 1177 הועלה הרעיון מחדש בפגישת השליטים באיברי (Ivry). ועידת-לאטיראן השלישית ב-1179 מחדשת את הקריאה. ביוני 1180 ניתנת הבטחה מחודשת של שני השליטים ליד ז'יסור (Gisors).

מסע־הצלֶב השלישי — מסע שליטי אירופה

מה שלא עשו השליחים עשתה השמועה על מפלת־חטין. אם בלחץ דעת־הציבור ואם מתוך התעוררות רגעית בתוך הריתחה הכללית אשר מסביב, נערכת פגישה נוספת בין שני השליטים, תחת עץ עתיק ליד ז'יסור בגבול צרפת ונורמאנדיה, ובה משתתף פיליפ מאלזאס, רוזן פלאנדריה. היריבים מסכימים להפסיק את מלחמותיהם ונשבעים לקחת את הצלב (יאנואר 1188). בהתלהבות הכללית אף נקבעו סמלים לגייסות השונים: אלה של הפלאנטאג'נטים — צלב לבן, אלה של הקאפיטינגים — אדום, והפלמים — ירוק. ננקטו גם הצעדים האירגוניים הראשונים. בוועידת מאן * החליטו הפלאנטאג'נטים על הטלת מס כללי למימון מסע־הצלב²². מעשר הוטל על כל הכנסה ועל נכסי דניידי (להוציא נשק וסוסים לגבי אבירים; ספרים, אבנים יקרות, ותשמישי קדושה לגבי אנשי־הכהונה). הנוטלים את הצלב ממעמד האצולה והכהונה פטורים מתשלום המעשר ורשאים לגבותו מן הוואסאלים שלהם ומן התלויים בהם. המסע צריך להיות מסע־אבירים, ולפיכך עירונים וכפריים שנוטלים את הצלב אינם פטורים מתשלום המעשר. אף נקבעו כללים שנתכוונו לשוות למסע אופי דתי: נאסרו קללות ומשחק קוביות, נגזר על הידור (בייחוד פרוות), ועל לקיחת נשים למסע שלא ככובסות, וגם אלה רק מבין הזקנות, שלא לעורר ריגון. הנפטר בזמן המסע יוריש כספו למשתתפים בו הממשיכים בדרכם מזרחה²³.

החיפזון שבהחלטה על הטלת מס כללי באנגליה ובצרפת, 'מעשר צלאח אדין' כפי שכינהו, לא נתחייב בשום פנים ממהירות ארגון המסע עצמו. בתחומי צרפת בייחוד מורגשת ליאות רבה בגיוס הכוחות. אין ספק שעדיין לא נשכחה המפלה של דמשק במסע־הצלב השני. 'ברור, שכיוון שלא הצליחו להגיע למטרתם בעלייה־לרגל (= מסע־הצלב) הקודמת, הם סבורים שקצרה יד־האדון ושחרב המעיין הנובע של החסד השמימי'... 'ואני־רואה כמעט את כל גדולי הממלכה מתמהמהים בדרך ד' (= מסע־צלב) ומשתהים מתוך מיאוס במאמץ ועיסוק בקטנות' כותב פייר מבלוא²⁴. נכתבים אפוא חיבורים להחיש את המסע ואגרות־שטנה נגד אלה שאינם יוצאים למסע או אינם מסייעים בהטפתם להחשתו²⁵.

Mans *

22 אושר לגבי אנגליה (פברואר 1188) בוועידת גדינגטון (Geddington) ליד נורתמפטון; אושר לגבי הקאפיטינגים (מארס 1188) בפאריס.

23 מובא אצל בנדיקט מפטרבורו. ר' RHFG., t. 17, 478/9.

24 מכתב לבישוף אורליאן. Petrus Blesensis, *De Hierosolymitana Peregrinatione* acceleranda. PL., t. 207, ep. 112.

25 PL., t. 207, 1057–1070. Cf. *ibidem*, 529–534.

תעמולת מסע-הצלב בצרפת ובאנגליה

חיבורים אלה יוצאים מתחת ידם של אנשי-הכנסייה, ואולם מוכיחים ומייסרים אלה נוקטים לשון אחר משבא לתשלום 'מעשר צלאת אדין'. אותו פייר מבלוא, המתמרמר על האצילים המתמהמהים לצאת לדרך, מוסיף בנשימה אחת, שהטלת המס על הכנסייה היא בכלל גזל! תכניותיו לשם מימון המסע מצטיינות באותה מידה של נאיביות כתוקף הגנתו העקשנית על רכוש הכנסייה. 'ואם החליט (המלך הצרפתי) לצאת לדרך, לא משלל הכנסיות ולא מזיעת העניים יתקין לעצמו צידה לדרך, אלא מהכנסותיו הוא ומשלל האויב ינהל את מלחמות המשיח. כי לא קצרה יד-האדון, שעשה גדולות בישראל, להרים זרוע-שפעתו לעם בחירתו. האם לא העשיר האדון את העברים בצאתם ממצרים משלל המצרים? ובבוא העם לארץ כנען הוסיף לעצמו עושר אין-סוף משלל האויבים... מה הטעם שהנלחמים לכנסייה ישדדו את הכנסייה במקום להעשירה במתנת ניצחון משלל האויבים!... לעולם אין תוצאה מוצלחת לשוד העניים ולביזת הכנסייה'²⁶.

הליאות שבגיוס הכוחות בצרפת סביב מלכם נתאזנה על-ידי התקדמות התער-מולה הצלבנית באנגליה. אמנם, לא חסרו אנגלים אף במסעים האחרים, ואולם אנגליה נשארה בדרך כלל מחוץ לשטחי הגיוס העיקריים, שהיו עד אז ביבשת האירופית ובייחוד בצרפת. אפשר שעובדה זו, היות מסע-צלב בשבילה בגדר חידוש, מסבירה את ההתעוררות באנגליה, ואפשר שיש לתלותה בעובדה, שבראש המסע ניצב לא הנרי השני, המלך הזקן שבע הישגים ושבע ממרורים, אלא בנו ריצ'ארד לב-הארי. ספק אם הנרי חשב באמת ובתמים לצאת למזרח, אך ברי היה שבנו ריצ'ארד, שכבר נטל את הצלב, ישקיע עצמו כולו במסע. הזדמנות זו ניסה לנצל הנרי כדי להבטיח את הירושה לבנו ג'והן ('בלי ארץ'), שתמיד ביכרו על-פני אחיו הבכור. מרידות פרצו באַקוויטניה, שריצ'ארד היה דוכסה, והרינה עברה במחנה שיד אביו היתה באמצע. כל האביב והקיץ של שנת 1188 נתפסו למלחמה במורדים, שסיבכה את ריצ'ארד מחדש במלחמה עם פיליפ השני. בסתיו של אותה שנה, משלא היה הנרי מוכן להכיר מפורש בריצ'ארד כיורשו, עבר ריצ'ארד לצד פיליפ השני מלך צרפת, ובתחילת שנת 1189 נתחדשו הקרבות, כשמלך צרפת ודוכס אַקוויטניה נלחמים שכם אחד נגד הנרי השני מאנגליה ומנחילים לו מפלות. בתחילת יולי נכנע הנרי, ויומיים לאחר-מכן מת (6 ביולי), והמלוכה נכונה לריצ'ארד.

תעלולי הגורל עשו את ריצ'ארד, צרפתי מבטן ומלידה, אַנו'ביני מצד אביו, אַקוויטאני מצד אמו, שלא שמע אנגלית, שר וכתב צרפתית ובמשך עשר שנות

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

שלטונו שהה שישה חדשים בלבד בנכסיו האנגליים, למלך אנגליה ולגיבור המהולל ביותר של אגדותיה הלאומיות. בהתמרמרות־מה ובמידה רבה של אמת כותב היסטוריון אנגלי מודרני, שהמלך 'השתמש באנגליה בבחינת פאנק כדי להוציא ממנה כספים, שיש להם ושאין להם כיסוי, כדי לממן את מבצעיו היומ־ניים בחוץ'.²⁷ ביום 3 בספטמבר 1189 הוכתר ריצ'ארד בכנסיית וסטמינסטר, ותאריך זה, המציין צעד חשוב בקידום מסע־הצלב, מסמן גם את תחילת הטראגדיה של יהודי אנגליה, שחייהם השקטים בדרך כלל מזמן התיישבותם באי האנגלי אחרי כיבושו על־ידי הנורמאנים, נפרצו ונכתמו בנחלי דם של פרעות בשני נחשולים של פרעות שבאו בזה אחר זה בתוך שמונה חודשים. הלא הן גזירות תתק"ן—תתקנ"א (1189—1190). לכאורה לפנינו שתי פרשיות נפרדות: פרעות לונדון בספטמבר 1189, שלא נמשכו אלא ימים ספורים בלבד, אך השמידו בזמן קצר זה חלק ניכר של קהילת יהודי לונדון על נפשם ורכושם, ופרעות בערי־השדה הגדולות בפברואר ובמארס 1190. ברם יש ידיים להנחה שקיים קשר מסוים בין מאורעות אלה ומותר לראותם כפרשה אחת עקובה מדם, שאין להפרידה מעצם תעמולת מסע־הצלב באנגליה.

סיפור המאורעות באנגליה ידוע לנו בפרטי־פרטים מן המקורות של התקופה, הן האנגליים והן העבריים. ביום ההכתרה, לאחר שנסתיים הטקס וריצ'ארד סעד את סעודת ההכתרה בארמון וסטמינסטר, הופיעו שליחי היהודים, ובראשם יעקב ובנדיקט מיורק, נושאי מתנות למלך. בכניסה לארמון קמה מהומה, ובתוך המהומה נדחקו היהודים על־ידי ההמון, או על־ידי שומרי המקום. ייתכן (המקורות אינם מסכימים בזה), שהמלך ופמלייתו, שאסרו על כניסת נשים ויהודים לעצם טקס ההכתרה מפחד מעשי־כשפים, הם שדחו את המשלחת נושאת־המנחה. אחד המקו־רות הנוצריים מזכיר בקשר זה במיוחד את באלדווין, הארכיבישוף של קנטרבורי. מדינאי ואיש־כנסייה זה, שכבר נטל את הצלב, מילא באנגליה את התפקיד שמילא אנרי מאלבאנו ביבשת. במסע־התעמולה שלו הגיע באלדווין עד ויילס המרוחקת. תעמולתו היא גם אחת המועטות במסע־הצלב השלישי שמסתייעת בנסים ובמופ־תים, שהיו כה רווחים במסע־הצלב הקודמים.²⁸ לא מן הנמנע הוא שהוצאת

A. L. Pool, *From Domesday Book to Magna Carta 1087-1216* (Oxford 27 1951), 350.

28 לפיכך אין אנו סבורים שהנבואות המפורסמות על שנת 1186 מילאו תפקיד חשוב בהתעוררות למסע־הצלב השלישי. על נבואות אלה ראה במיוחד J. Baer, 'Eine jüdi-sche Messiasprophetie auf das Jahr 1186 und der dritte Kreuzzug'. *MGWJ.*, t. 70 (1926); B. Lewis in *Bullet. of the School of Oriental and African Studies*, t. 13 (1951), 308 s. כיוון שלא נתמלאו הנבואות בשנת 1186, לא היתה להן

היהודים מאולם המשתה נעשתה בפקודתו, ובכך ניתן לנו קשר בין פרעות לונדון ובין תעמולת מסע-הצלב השלישי. אך יש לציין שדווקא בלונדון היו המתפרעים העיקריים ההמון הלונדוני ואותו ערב-רב שרגיל היה ללוות את האצילים שבאו לטקס ההכתרה — שני אלמנטים שלא היו קשורים למעשה במסע-הצלב. אין אנו שומעים על התפרעויות מצד האצילים והאבירים שבבירה האנגלית.

אך נידחו היהודים מלפני שער-הארמון והקול עבר בהמון, שהמלך ציווה להשמיד את היהודים. לא קשה היה לשמועה זו לעשות כנפיים. מלך שפתח את תקופת שלטונו במסע נגד הבלתי-מאמינים, מתקבל על הדעת שתחילה ינסה להשליט סדר על-ידי השמדת הבלתי-מאמינים שבארצו. כך, לאחר מעשה, פירש הכרוניסטן ויליאם מניובורג * את משמעות המאורעות, ולא מן הנמנע הוא שההמון המתפרע כך פירשם לעצמו בשעת מעשה. זה יסביר את טבילת-באונס של בנדיקט מיורק, שלא הצליח להימלט ממקום ההתפרעות. יהודים אחרים נסוגו לבתיהם, וההמון הלונדוני שם עליהם מצור. אש הוטלה על גגות הקש והעץ של בנייני-האבן, וזו התפשטה במהרה אף לבתי-הנוצרים. ההמון פרץ לתוך הבתים כשהוא רוצח ושודד, ובתוך כך איש ממית את רעהו כדי לזכות בביזה. להבות התבערה האירו כל אותו לילה את העיר והשוד נמשך עד לשעות הבוקר למחרת היום. כשלושים יהודים נרצחו או נשרפו בפרעות אותו יום מר ונמהר, וביניהם ר' יעקב מאורליאן מבעלי-התוספות, תלמידו של רבינו תם.

ריצ'ארד, שרק במאוחר הודיעו לו על הנעשה, שלח את המדינאי והמשנה-למלך ראנוולף גלאנוויל ** לעצור את המתפרעים. גלאנוויל מצא עצמו מוקף המון נסער שהתחיל מטיח איומים נגדו, ולא ראה טעם להסתכן ונסוג, וההמון המשיך ברצח ובשוד. רק עם תום המהומה ננקטו צעדים להשיב את הסדר. אמנם, מתפרעים-מספר נענשו, אלא שנענשו על פגיעה ברכוש נוצרים! דעת-הציבור היתה לצד המתפרעים, והשלטונות לא היו מוכנים לפתוח את תולדות מלכם החדש בצעדים שאינם אהודים על הציבור. אמנם, ניתנו הוראות חמורות לכל רחבי

Ranulph Glanville **

William of Newburgh *

עוד השפעה אחרי 1187. אופיינית למסע-הצלב השלישי היא העובדה, שכמעט ואין אותות ומופתים מלווים אותו. הרגיש בכך יפה אנרי מאלבאנו ההופך תופעה זו להוכחה לקיומה של התלהבות דתית, כלומר שלמרות העדרם של אותות אלה הרי הגיוס למחנות גרף המונים: *Tanto autem gloriosior et amplioris meriti probatur esse haec fides apud Deum, quanto ei nulla humana ratio praebet experimentum. Non enim nunc, sicut initio nascentis Ecclesiae: caeci vident, claudi ambulant etc (Matth. XI); sed nullis talibus signis jam apparentibus, ita ut vere dici possit: signa nostra non vidimus, jam non est propheta (Psal. LXXIII) etc.*

PL., t. 204, col. 357

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

אנגליה למנוע התפרעויות נוספות ביהודים, והוראות דומות נשלחו ליבשת, לפואטו. ויש להוסיף, שאנגליה הנורמאנית היתה המדינה המשוטרת ביותר בשלהי המאה השתים־עשרה באירופה. האות כבר ניתן, ועמדת השלטונות נתפרשה כהעלמת־עין, ובכך הוכנה הבמה האנגלית לפרעות האיומות של תתקנ"א, המח־זירות אותנו שלושה דורות אחרנית לתקופת מסע־הצלב הראשון.

החורף של שנת 1189 היה באנגליה עונת התגברות התעמולה הצלבנית, התכונ־נות למסע והתגודדות אחרונה לפני חצייתה של תעלת לאמאנש בדרך הגדודים מזרחה. 'חוקת־המסע' ניסתה אמנם, כאמור, למנוע יציאתם של ההמונים, שהיו נופלים למעמסה על המסע מחוסר אמצעים, ואולם מחוסרי־אמצעים לא חסרו אף בין האבירים והאצילים. המיסוי המיוחד למסע זה, שהביא סכומים מופלגים לכיסי היוצאים, והחוק שאיפשר להם לתת נכסיהם בערבות ולשחררם מריבית — לא תמיד פתרו את הבעיות הכספיות של המתעתדים למסע. הקהילות היהודיות נמוצו ביותר. בני־הדור העריכו, שמש כולל של 10% על ההכנסה יכניס למלוכה סכום של 70,000 לירות סטרלינג, ואילו היהודים עצמם חויבו בתשלום 25% של הכנסו־תיהם ומס זה עמד להביא לקופת המלך סכום של 60,000 לירות סטרלינג²⁹. התגודדות הצלבנים החרידה את קהילות ישראל. למודי ניסיון של דורות ידעו שהמסע והתעמולה הדתית המתלווית לו תלבה את היצרים, והעיסוקים הכלכליים שלהם, שעשו את יהודי אנגליה לבעלי־חוב של שכבות רחבות של האוכלוסיה האנגלית, יוסיפו אש על המדורה. ואמנם, בגזירות תתקנ"א תכרות הקנאות הדתית ברית עם הקנאה החומרית, ברית של שמד והשמד נגד קהילות ישראל. 'קנאות הנוצרים נגד היהודים', כותב ויליאם מניזבורג, 'שלובתה במקצת מקודם בלונדון, התפרצה עתה בלהבה. אמנם, היא לא היתה כולה כנה, כלומר לשם שמים, אלא נגרמה הן על־ידי רגש ההתחרות באחרים או מקנאה בהצלחתם. אנשים עזי־פנים ואוהבי־בצע חשבו שהם עושים דבר רצוי לאלוהים, בשעה ששדדו או הרגו את המורדים במשיח; ועשו מלאכת תאוותם מתוך שמחה, וכמעט ללא נקיפת מצפון. אמנם, לא נשאו מעשים אלה חן בעיני אלוהים, ואולם נגזר בחכמה שבדרך זו תרוסן חוצפת הבלתי־מאמינים האלה ויכבלו לשונותיהם המחל־לות קודש'³⁰. הנה צידוק מתחכם למעשים, שאם אמנם אין הם עצמם רצויים לאלוהים, תוצאתם רצויה.

29 כך Gervase of Canterbury I, 422, מובא על־פי C. Roth, *op. cit.* סכום זה מוערך על־ידי ב. רות ב־£1,500,000 לפי ערך המטבע ב־1949. יושם לב לדבר, שאת המעשר שילמו הנוצרים רק מחלק קטן מרכושם. שברובו היה בנכסי דלא נייד, ואילו 25% של מס היהודים היה 1/4 ממש של כל הונם, בהיות עיקר רכושם בנכסי דנייד.

William de Newburgh I, 308 30

גזירות תתקנ"א

כמעט חודשיים ימים השתוללו הפורעים ואדמת אנגליה ספגה דם מקדשיהשם. הפרעות פרצו בתחילת חודש פברואר בלין שבנורפולק*, ומשם התפשטו ועברו (6 בפברואר) לנורוויץ'°, העיר שבה נולדה מחדש עלילת-הדם בארצות הנוצ-ריות בימי-הביניים, לסטמפורד, ביום-השוק (7 בפברואר), לינקולן, וכנראה גם קולצ'סטר, תטפורד, אוספרינג', דנסטיבל וביורי סנט-אדמונדס °°° (18 במארס). הפורעים הפעם אינם רק המון המשרתים והעירוניים. משתפים עצמם בפרעות האבירים והאצילים, מאלה היוצאים למסע ומאלה שמשלמים מסים למימונו. פה ושם הועמדו היהודים בפני ברירת שמד, ובכל מקום מבקש ההמון המתפרע להת-עשר בביזת היהודים ולקבל לידו חזרה את שטרי חובותיו. הפעם אין מציל ליהו-דים. אין אנשי כמורה שינסו למלטם, כבמסע-הצלב הראשון³¹, ואין אישיות מוסרית כברנארד מקלירבו שתגן עליהם מפני רודפיהם. במקצת עמדה להם חסותה של המלוכה, שהיהודים היו מקור-הכנסתה העשיר והקבוע. במקרים רבים נמלטים היהודים למצודת-המלך, השליטה על העיר, או מוסרים עצמם לחסות פקידי-המלוכה. חלק מיהודי נורוויץ' מצא מקלט במצודת-המלך, וכן גם יהודי סטמפורד, ויהודי לינקולן נמלטו למצודת-העיר ולחסות פקידי המלך. ואף אם הצליחו במקומות אלה למלט נפשם, רכושם היה לביזת המתפרעים. בדאנסטיבל נאנסו היהודים להיטבל, אולי מתוך תקווה, שהמלך ירשה להם לחזור לדתם, כפי שהרשה לבנדיקט מיורק, שנטבל באונס בפרעות לונדון.

ואולם אף הגנת המלוכה נהפכה ליהודים לרועץ. מאורעות-הדמים הקשים ביותר אירעו ביורק°, בירתה הכנסייתית השנייה של אנגליה, ובה אחת הקהילות היהודיות הפורחות ברחבי אנגליה. ראשונים לפורעים, בתכנון ובמעשה, היו כאן מבני האצולה שבצפון אנגליה, ממשפחת פֶּרְסִי ופּוֹיִזָּה°, ממקורבי בישוף דארהם°, משנה למלך אנגליה³². אצילים אלה היו שקועים בחובות, ובעלי-חובם היו היהודים ובית-המלוכה, שלפי החוק האנגלי היה יורשם של יהודים

Norwich ** Lynn (King's Lynn) Norfolk *
Stamford, Lincoln, Colchester, Thatford, Ospringe, Dunstable, Bury St. ***
Edmunds

Durham °°° Percy; Puiset (Pudsey) °° York °

31 ריכוזים יהודיים חשובים מסוימים לא הותקפו. ביניהם וינצ'סטר, קנטרבורי, נורתמפ-טון, פריסטול, קנט. אוספורד וקמברידג'.

32 יוצאת מן הכלל התנהגותו של הבישוף הוגו מלינקן (St. Hugh), אם אמנם התערב בזמן הפרעות, ולא אחריהם.

33 יו דה פויזזה (Hugh de Puiset), בישוף דארהם (Durham), היה בעל רוזנות דארהם, מן העצמאיות שבאנגליה (Palatinate jurisdiction) ו־justiciar, שהוא משנה-למלך באנגליה. מאוחר יותר נתמנה לתפקיד זה גם ויליאם לוֹנְגְשָׁאן.

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

שנפטרו³⁴. שתי משפחות יהודיות, זו של ברוך (בנדיקט) ושל יעקוב (יוסֶצֶה) מיורק, היו נכבדי הקהילה ומעשירי אנגליה. האצילים, שרצו להיפטר מחובותיהם מכאן וגם להתעשר מביזת היהודים, קשרו קשר והציתו אש באחד הרובעים של יורק, ובעוד העירוניים, וביניהם ממשרתי המלך, עמלים לכבותה, פרצו המתפר־עים לבית בנדיקט, בו מצאו את אלמנתו³⁵, ושדדוהו. יעקוב ובני־הקהל האחרים ביורק, שחששו לבאות, דרשו את חסות מפקד * המבצר המלכותי שבמקום. ואמנם, רכושם הועבר למקום־מבטחים, ואף הם ומשפחותיהם נמלטו אליו, בעוד שאר היהודים נשארים בעיר. הקושרים, שההצלחה האירה להם פנים בהתנפלות הקודמת, ניסו את מזלם שנית, ופרצו לבית יעקוב ושדדו מה שנשאר לפליטה. עתה הצטרפו לאצילים גם תושבי העיר, שריח ביזה ללא עונש עלה באפם. העירוניים כילו את מלאכת־השוד בבית יעקוב, ולאחר־מכן התנפלו ותפסו את היהודים שנשארו בעיר. אלה הועמדו בפני ברירת מוות או שמד, ומשלא קיבלו קצתם את הטבילה — 'ככסות עיניים', מספר הכרוניסטן הנוצרי בן־הזמן — נטבחו ללא רח־מים וקידשו שם שמים.

כל אותו זמן היו היהודים שמילטו נפשם ורכושם לתוך המצודה³⁶ שרויים בחרדה, כשהם מצפים להרגעת הרוחות בעיר. נדמה היה שהנה תעמוד להם חסותה של המלוכה ותצילם מכליה. אך לא כך נגזר עליהם. יהודי־המצודה, שלאור המאורעות בעיר חששו לבגידת מפקד־המצודה, סירבו להכניסו פנימה לאחר שנעדר מן המצודה לרגל עיסוקיו. המפקד פנה אל מושל־המחוז, השריף ג'ון מארשאל³⁷, וזה, מוסת על־ידי הקושרים מבני־האצולה, ציווה לגייס את תושבי־העיר ולשים מצור על המצודה. אמנם, באנגליה האנז'ובינית והמשוטרת היה מורא החוק וזרוע־המלוכה גדול על התושבים. אצילי־המקום והבורגנים המכובדים הסתייגו משום־כך מן הפעולה, אף השריף התחיל מהסס וביטל את פקודתו הקודמת. ואולם פקודת הביטול איחרה מן המועד. הפקודה הקודמת נעמה לאוזן, ובעלי־המלאכה ושוליותיהם ואיכרי הסביבה לא היו מוכנים לוותר על טרפם, שהרי לא לשחרור המצודה התכוונו אלא לביזת המורדים, כביכול, במלכות. נמצא אף מנהיג לפורעים, גלגול חדש של רודולף הצורר במסע־הצלב השני, נזיר מאגודת הפרימאנסטראצנזים. נצטרפו אליו כמרים אחרים, ואלה נעשו למנהיגי־

John Marshal **

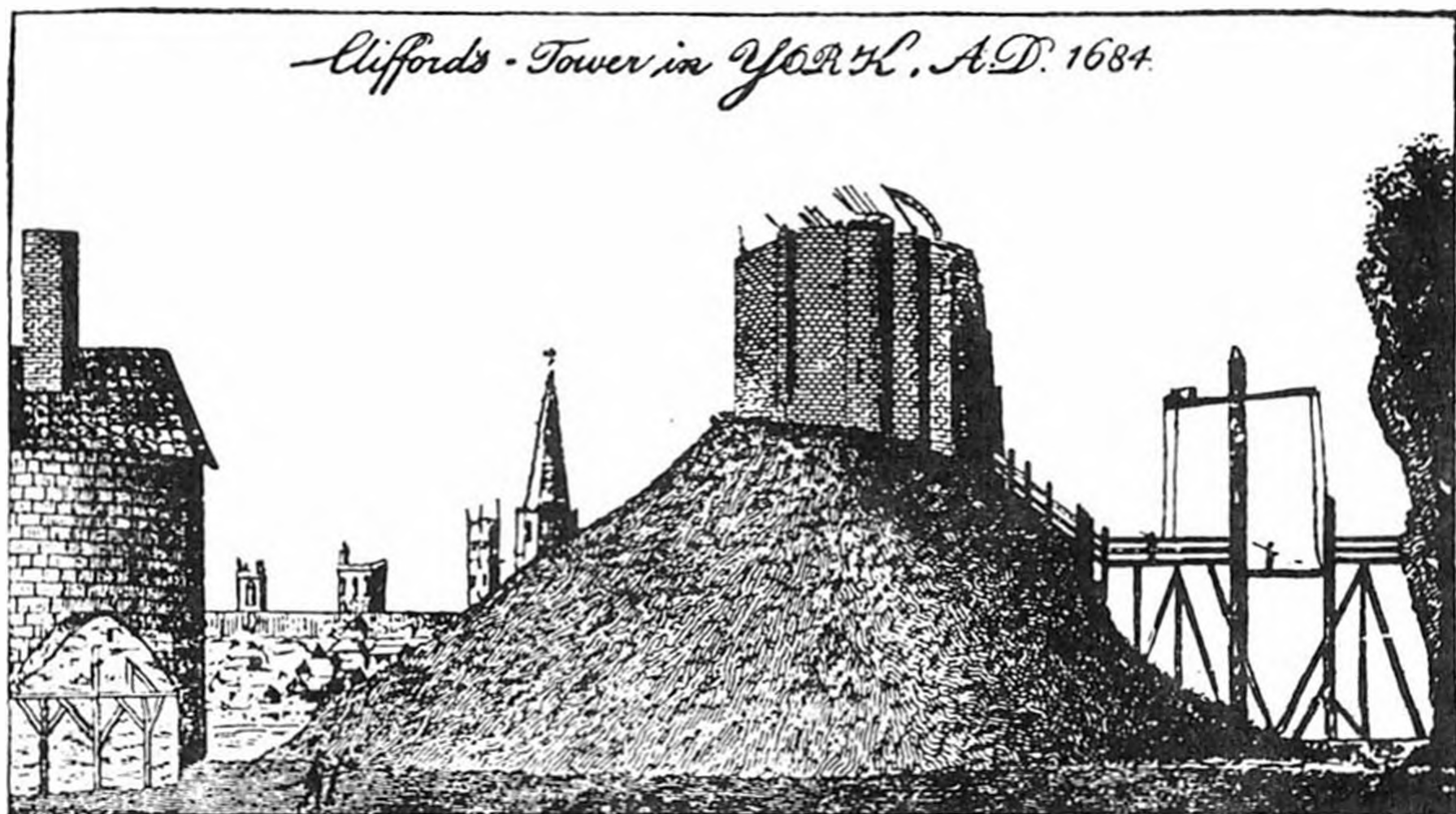
Praepositus; Warden *

34 בדרך כלל היה האוצר מחרים חלק מרכוש הנפטר ומשאיר יתרתו לבני־המשפחה, כדי שיוכלו להמשיך בעסקיהם.

35 בנדיקט מיורק נפטר בחזרתו מלינדון.

36 מזהים בדרך כלל את מקום מקלט היהודים עם מגדל קליפורד (Clifford's Tower).

ור' פרטים בספרו של ג'יקובס, להלן הע' 42.

רישום של מצודת-קליפורד, מקום התגוננותם של יהודי יורק

ההמון, הלהיבתו והסיתוהו בנאומי-ארס, והוסיפו, למי שנזקק לכך, ברכת שמים למעשי הרצח. הנזיר, שההיסטוריה העלימה שמו, עמד בבגדיו הלבנים מול החור-מות, ועורר את הצרים בבניין מכונות-מצור, נגד בני-הקהל חסרי-הנשק שבמ-צודה. אבן-חומה שנשמטה רוצצה את גולגלתו, אך הצרים לא ראו בכך אצבע אלוהים, אלא עילה להלהיב חימתם ולהגביר אכזריותם. יהודי-המצודה, שראו תקוותם נכרתת, אחזו מעשה אבותיהם בידיהם. כמגיני מצדה, כאבות אבותיהם במסע-הצלב הראשון, התאזרו עוז לקדש את שם אלוהים ברבים, ועוררם לכך בלהט דברו יום טוב מז'אניי * שבצרפת, שהשתקע באנגליה. 'ויעמד הרב ר' יום טוב וישחט כס' נפשות. וגם אחרים שחטו... ויש מהם שנשרפו על יחוד בוראם'³⁷. מחזות-הזוועה של ערי-הרינוס חזרו ונשנו: 'אל חיק אמותם ילדים צוואר פשטו ואבות מברכים זבח ותיכף שחטו'; 'תחת מקניהם הקריבו בניהם; וראשית אוניהם שחטו לעיניהם'. כותבי-הקינות על מעשה קידוש-השם ביורק כאילו חרב מעיין מילותיהם, והם מקוננים עם איכה: 'לא אליכם כל עברי-דרך הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי'³⁸, — ומלבם הקרוע ומורתח מתפרצים

• יוני = Joigny

37 ר' אפרים ב"ר יעקב מבונא, ספר זכירה, מהד' א. מ. הברמן, עמ' קכ"ז. ר' אפרים מציין את מקום העקדה בבית-הכנסת, ודבר זה אינו תואם את המקורות הנוצריים, הקובעים את המאורע במצודת-יורק.

38 קינת ר' יוסף מקרטש (Chartres), שם, קנ"ג.

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

דברים קשים כלפי שמים: 'מי כמוך באלמים אלי התאפקת'³⁹. אף הכרוניסטן הנוצרי, שעל הנעשה במצודה נודע לו כנראה מפי מועטים שניצלו, אינו יכול אלא לעמוד דום מול הגבורה האנושית. בני הקהל שחזרו על מעשי קודמיהם מתקופת בית שני, כשלא היתה עוד תקווה לעמוד מול האויב הצר מקריבים עצמם על מזבח אמונתם. ולא טעה הכרוניסטן לכשחזר ליוסף בן מתתיהו כדי למצוא שם דוגמה לנאום קידוש־השם של זקן־היהודים ואת עיקר הנאום שהוא שם בפיו.

כ־150 מבני הקהל קידשו שם שמים, כשהם שורפים את רכושם, שלא יפול ביד אויב. מועטים שנכנעו, ואף הסכימו להיטבל, נטבחו על־ידי ההמון הצר על המצודה בהנהגתו של ריצ'ארד מלאביש⁴⁰. אך כאן נתברר למתפרעים ששטרי־חובותיהם, כולם או קצתם, אינם במצודה אלא בכנסיית־העיר, אם שהיהודים הטמינום שם ואם נשמרו שם מהיותם רכוש־מלכות. הפורעים פרצו לכנסייה ושרפו שטרותיהם. על חילול קודש זה מקונן הכרוניסטן האנגלי...

פרשת העקדה של יורק נסתיימה, ואתה פרק בתולדות גולת ישראל באנגליה. שלוות הימים של הנרי השני לא תשוב עוד לקהילות שבאי. אמנם, המלך ריצ'ארד ניסה להעניש את הפורעים, הן כמפירי סדר הן כשודדי רכוש, במישרים או בעקיפים. ולא יצא שבוע ימים לאחר מאורעות יורק וריצ'ארד המלך אישר פרי־בילגיה ליהודי מלכותו, שנכתבה במקום שהותו ברוואן שבנורמאנדיה⁴¹. הצ'אנס־לור ויליאם לונגשאן*, שהוא בין החתומים עליה, נשלח ליורק, בה הופיע בתחילת חודש מאי. הצ'אנסלור, שביקש לדחוק את רגלי מתחרו, הבישוף של דארק, מצא מקום לנקום נקמתו הפרטית באצילים הקושרים קרובי־הבישוף⁴². ואולם אף הוא לא יכול לפעול נגדם, מאחר שקצתם כבר יצאו למסע־הצלב והיו מוגנים על־ידי חוק הכנסייה, ורובם נמלט לסקוטלנד, ותושבי המקום פרקו מעצמם כל אחריות למעשים. השריף הודח, ואת מקומו תפס אחי הצ'אנסלור, אחדים מבני־העיר באו על עונשם. אך איש לא נדון בדיני נפשות, וריצ'ארד מאלביש אף הצליח לעלות בחברה בזמן העוצרות של ג'והן, שהדיח את לונגשאן.

William Longchamp *

39 קינת ר' מנחם ב"ר יעקב, מהד' הברמן, עמ' קמ"ח.

40 (Malebis) Malebyse. הכרוניסטן הנוצרי מתרגם שמו Malabestia = חיה רעה. כך הוא נקרא גם בחתימה עברית של שטר־חוב של הנ"ל, החתומה בידי שלמה מפריס, סוכנו של אהרון מלינקן. ר' צילום השטר אצל Jacobs, *op. cit.*, 77.

41 פריבילגיה זו ניתנת ליצחק בן יעקב, ואינה כנראה אלא העתק של פריבילגיה דומה שניתנה כמה חודשים לפני־כן לאחר מאורעות לונדון. שתיהן חוזרות על הפריבילגיה של הנרי השני, ואולי אף הנרי הראשון.

42 על משפחת הקושרים ר' Jacobs, *op. cit.*, 383 ss.

התגבורות הראשונות לממלכת ירושלים

גזירות תתקנ"א, שערערו לחלוטין את מעמד היהודים באנגליה, הן מעמדם הכספי הן מעמדם החברתי, עומדות בפתחה של המאה השלוש-עשרה, מאת-שנים של שוד מתוכנן מטעם המלוכה, שתסתיים בגירוש היהודים מאנגליה בשנת 1290. גירוש מקומי, ראשון באנגליה, נתבצע כבר בעצם זמן המאורעות של תתקנ"א. שמשון, שנבחר לאב מנזר סנט-אדמונדס ומצא את מנזרו שקוע בחובות קשים לנוצרים וליהודים כאחד, הצליח לקבל מריצ'ארד (1190) פקודת גירוש היהודים מן העיר. אמנם, אנגליה האנו'בינית, בדאגתה לשמירת החוק, מצאה צידוק יורידי לגירוש בכך, שכל תושבי המקום צריכים להיות נתונים לשיפוטו של אב-המנזר בתור אדוני-העיר, ואילו היהודים נתונים לשיפוט המלך, ולא יכירם שם מקומם. מכאן ואילך נעשים היהודים משועבדים לחלוטין למלכות, ונהפכים למעשה למכונת-כסף שהמלוכה מפעילה ומנצלת בשרירות מוחלטת כל שעה שתרצה. אחרי ארבעה דורות של ניצול וסחט תהיה המכונה חסרת-תועלת למלוכה, ואדוארד הראשון, לאחר ניסיון להעביר את היהודים ל'מקצועות פרודוקטיביים', יגרשם מאנגליה.

בעוד אירופה המרכזית והמערבית מתכוננת למסע-צלב, פשטה התעמולה למסע לשטחים שעד עתה כמעט לא ניכר בהם רישומם של מסעי-הצלב. ליד אנגליה אשר, כאמור, רק עתה נכנסה לתור המסעים, הורגשה התעוררות גדולה בשטחי צפון-אירופה הסקאנדינאביים, ושטחי איטליה המסוכסכים נענו לקריאת האפיפיור ולדעת-הציבור והשכינו שלום בתוכם.

בשנת 1186 היו נמלי סיציליה סגורים ליציאת צלבנים למזרח מפני המלחמה שבין ויליאם השני מלך סיציליה הנורמאנית ובין קיסר קושטא. העזרה שניסה ויליאם להושיט לצלבנים איחרה משום-כך מן המועד. עתה נפתחו הנמלים מחדש בציפיה לזרם צלבנים כן הצפון ומן הממלכה עצמה. בצפון איטליה כורתות ויניציה ומלכות הונגריה ברית שלום, ובנובמבר 1188 יצא צו מלפני הדוג'ה הוויניציאני לקברניטי האניות וסוחריו האדריה לחזור לנמל-הבית וליטול את הצלב. במערב איטליה הושכן שלום בין גינואה ובין פיזה, ונראה היה כי המאמץ המשותף לשם כיבוש חזרה של ארץ-ישראל ישכין שלום כללי בארצות הנצרות ויחדש את האחדות הנוצרית. כבר בסתיו 1188 יוצאים אנשי בולוניה דרך ויניציה מזרחו וגדודי אנשי טוסקאנה מפליגים באניות פיזה. האחרונים נתקלו בתקופת סערות קשה, שהכריחה אותם לשהות כל אותו חורף במסינה ולחדש מסעם באביב של שנת 1189.

ובינתיים התגודדו גדודי צלבנים גם בצפון גרמניה. ממרכז הערים הגרמניות

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

שבשפך הריינוס וביחוד מקלן, מערבה מפריזלאנד ופלאנדריה, ומזרחה מפרמן וממלכת דניה יוצא גייס הרגיל להפלגות בים. גדודי צלבנים נעים אף משבדיה ומאיי האורקאדים ואיי פארווארס*. רק נורבגיה המסוכסכת לא שלחה לוחמיה. דרכם של המפליגים מן הים הצפוני נמשכה לאורך חופי צרפת עד פורטוגאל. כאן חזר ונשנה מעין מה שקרה במסע־הצלב השני: גייס צלבני, שהתכוון לנחות בעכו, נעתר לבקשת מלך פורטוגאל ותרם חלקו לביסוס המדינה הנוצרית לחוף האטלנטי והרחבת שטחה על חשבון האמירויות המוסלמיות. בסתיו אותה שנה יעבור בדרך זו גייס צלבני אחר, וגם הוא יתרום חלקו למלחמות פורטוגאל במוסלמים. הגייס הימי שיצא מקלן היה הראשון שנחת ב־22 באבגוסט 1188 בעכו, רק שלושה ימים לאחר שהמלך גי דה ליזיניאן התחיל במצורו על העיר.

ואם כי גדודי צלבנים התחילו נעים למזרח כבר בסתיו שנת 1188, הרי המסע עצמו, מסע צירו המרכזי, מתחיל עם יציאת הגייס הגרמני בראשות הקיסר פרידריך ובנו פרידריך דוכס שוואביה מרגנסבורג ב־11 במאי 1189. שנה שלמה יעשה מחנה עצום זה בדרכו מגרמניה לאורך המסלול העתיק, הקרוב לזה של מסע־הצלב הראשון, עד גבול המדינה הנוצרית של ארמניה (יוני 1190), ואילו יהיו נישאים עיני אירופה ועיני הנוצרים והמוסלמים במזרח התיכון. חוץ מדוכס סאכסוניה, היינריך 'האריה', שהועמד בפני ברירה של השתתפות במסע או גלות־מרצון מגרמניה שלא לערער את בטחונה, והעדיף לצאת לאנגליה, נדמה שכל האצולה החילונית והכנסייתית נמצאה בתוך המסע. 'רק בקושי נחשב מישו לגבר בגרמניה, אשר לא הוכר בסימן המושיע (הצלב) ולא הצטרף למחנה מסומני המשיח', אומר משתתף וכרוניסטן המסע⁴³. דוכסי גרמניה ורוזניה, בישופים ואנשי־כמורה בראש גדודיהם המצוידים לדרך, התכנסו ברגנסבורג עם הינתן אות היציאה.

ליציאה עצמה קדם משא־ומתן דיפלומאטי של הקיסר עם השליטים שבארצות־תיהם עתיד היה המחנה לעבור בדרכו לארץ־ישראל. כמו במסעות, הראשון, המסע של שנת 1102 ומסע הצלב השני, החליט הקיסר ללכת בדרך היבשה ולא בדרך הים. אפשר שגודל המחנה הכריע, ואפשר גם זאת שבארבארסה לא יכול לראות את לוחמי־גרמניה היבשתית נישאים על סיפוני־אניות ועל גלי המים, ואולם לא

Faröers Islands *

Ansbert 15: Nemo tunc pene alicuius virilis constantie in tota Teutonia 43 reputabatur qui absque salutifero signaculo conspiciebatur et signatorum Christi contubernio non foret associatus וכך גם *Itinerarium*, I, 33 לפיו היו שולחים צמר ופלך לאלה שסירבו להצטרף, בתור רמז לחולשת־גבר שבהם.

מסע־הצלב הקיסרי

מן הנמנע שפעל כאן גם חישוב צבאי: פריצת דרכי־היבשה והמעברים של קדמת־אסיה לארץ־ישראל, שנסתמו על־ידי האינטרס הביזאנטי מזה ונחסמו על־ידי הכיבוש הסלג'וקי מזה. מחנה זה, שיצא ב'זרוע נטויה', כפי שמספר כרוניסטן גרמני, אפשר שראה מטרה לעצמו להרוס את המחסומים ולפתוח בכך את דרכי הגישה למדינה הצלבנית העתידה. ייתכן שהקיסר גם פנה לצלאח אדין בתביעה להחזיר את ארץ־ישראל לנוצרים, אם כי המכתב המצוי בידינו אין ספק שהוא מזויף¹¹. צירי הקיסר יצאו גם אל בָּלָה השלישי מלך הונגריה, אל שליטי סרביה, אל יצחק אַנגְלוֹס, הקיסר החדש של קושטא, ואל קֶלֶג' אַרסלאן השני, השליט הסלג'וקי של איקוֹניום. כבר בסוף 1188 נתקבלו תשובות המבטיחות עזרה מכל צד, וביניהן גם זו של שליט איקוֹניום, שמשלחתו השאירה רושם בגודלה ובתפארתה. אותו זמן (בוועידת נירנברג — דצמבר 1188) גם נשמעו ההיסוסים הברורים הראשונים של צירי ביזאנטיון. בחצר קושטא, טענו הצירים, רִוּחַת הדעה, ששליט גרמניה ומלך צרפת מכינים למעשה פלישה נגד קושטא, ואי־לזאת דורש שליט קושטא ערבויות. פרידריך שיכך את דאגות הביזאנטים, וברית נכרתה בין השניים, שלפיה נטלו עליהם הביזאנטים לדאוג למורי־דרך, לביטחון דרכים ולאספקה בשטחיהם. אולי זכר הקיסר פרידריך הזדמנות דומה והבטחות דומות שניתנו ללואי השביעי במסע שגם הוא עצמו השתתף בו במחנה דודו קונראד השלישי...

מחנה הקיסר עשה דרכו בדאנובה, כשעיקר המחנה הולך לאורכה ביבשה. דופס אוסטריה, ליאופולד, קיבלם בלבביות בווינה, ומשם הוליכה הדרך לפרָשבורג ולהונגריה. בָּלָה השלישי אף הוא קיים הבטחתו, והמחנה הגדול, ששלטה בו משמעת־ברזל על־פי חוקה מיוחדת שנקבעה בפסחא (1189) בפרָשבורג, נע לגראן ולאופן*. בסוף יוני הצה המחנה את הגבול הרשמי של ביזאנטיון. רק עתה התחילו הקשיים. המצב הפוליטי בשטח־ספר זה היה מעורפל למדי. הבולגארים מרדו בשלטון הביזאנטי ושאפו לעצמאות. גרעין מדינה סרבית נוצר שנים־מספר לפני כן, וניסיונות הביזאנטים להשמידו עלו בתוהו. גדודים בלתי־מאורגנים, סרבים, בולגארים ואף ביזאנטים שוטטו בדרכים ופגיעותיהם במחנה נתרבו. אין זה מן הנמנע שיד הביזאנטים היתה בדבר, בשים לב להסכם שנעשה בינתיים בין קיסר קושטא לצלאח אדין, ואפשר שהתוהו־והבוהו הפוליטי הוא שעודד מעשי שוד וגזל. היה אשר היה, הצלבנים התחילו מאשימים בגלוי את שליטי ביזאנטיון.

Gran; Ofen *

44 נכלל בכרוניקה של t. 17, Magnus Bresbyterus Reicherspergensis in MGH.SS. 511 s. ור' למעלה הע' 11.

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

המחנה התעכב בבלגראד, ולאחר־מכן בבראנדיצה. את רוגזם של הצלבנים ניסו לנצל לטובתם הן הבולגארים והן הסרבים. משלחותיהם באו במגע עם הקיסר בִּנִיש (סוף יולי), ואולי אף הציעו לו את הכרת ריבונותו, מתוך תקווה שהיחסים המתוחים עם ביזאנטיון ישפיעו על הקיסר לעשות צעד הפגנתי נגד שליט קושטא. ואולם פרידריך לא היה מוכן להסתבכות במלחמה עם קושטא. עיקר דאגתו היה לעבור בשלום את הבאלקאנים ולהעביר צבאותיו לחוף קדמת־אסיה. אחרי שבוע של מנוחה בִּנִיש יצא הצבא לשטח הררי ושומם, שמעברו נמשך שבועיים והיה רצוף לחימה מתמדת בשודדים. וביום 13 באבגוסט הגיע המחנה למרכז הביזאנטי של סופיה, שבו הובטחה לו עזרה ואספקה ביזאנטית. ואולם העיר היתה ריקה מאדם, והצבא חצה את 'מעבר־טראיאן' (ואסיליצה) ללא תקלות, וירד למישור הפורה והגיע ב־24 באבגוסט לפיליפופוליס, שביצוריה היו חרבים ואוכלוסיה נמלטו מן העיר.

ההתמרמרות של המחנה, שציפה לעזרה ומצא עצמו מוזנח ומותקף, עלתה למעלה ראש, והמתיחות שבין הגרמנים והביזאנטים נתגלגלה במשבר גלוי. הידיעה שצירי הקיסר נעצרו בקושטא הגדישה את הסאה. נוכח ההפרה הגלויה של ההסכם על־ידי הביזאנטים ראה פרידריך את עצמו פטור מהתחייבויותיו שנת־חייב בנירנברג. באיגרת ששוגרה לבנו היינריך לגרמניה הוא מביע חששו שקיסר ביזאנטיון ימנע מן המחנה הגרמני מעבר במיצרים המפרידים את אירופה מקדמת־אסיה, ומבקש לשכור אניות איטלקיות שיחכו לו בקושטא; הוא אף מעלה רעיון של מסע נגד קושטא. כיוון שכך חושש הקיסר שיהא אנוס לחנות במקומו ולעכור את המיצרים לאחר החורף, כלומר באביב של שנת 1190. ואמנם, המחנה נתיישב לחניית חורף בפיליפופוליס, ועל־ידי גיחות ותגרות מקומיות השתלט על היישובים והמצודות סביב.

מסע־הצלב השלישי טרם נפגש באויב המוסלמי וכבר עמד בהתמודדות עם מעצמה נוצרית. ביזאנטיון חוזרת ומופיעה עתה כאויבתה של הנצרות המערבית, הניצבת בדרכו של מסע־הצלב, מצב דומה לזה שניתן בו מסע־הצלב השני. אלא שהקיסרות הביזאנטית של שנות השמונים אינה עוד קיסרותם של הקומנינים. המרד נגד הקיסר אנדרוניקוס (1185) שם קץ לשושלת הקומנינים. לכס־הקיסרות עלה יצחק (איסאקוס) אנגלוס. בתוך שנים־מספר לאחר מות הקיסר עמנואל קומנינוס ירדה הקיסרות מגדולתה. היא נלהצה על־ידי מרידות בבאלקאנים, פלי־שות הונגריות והתקפות סיציליאניות במערב ועל־ידי לחץ הסולטאן הסלג'וקי של איקוניום במזרח. יצחק אנגלוס החליט לבקש לו בעלי־ברית. הכוכב העולה של צלאח אדין במצרים ובשמי־סוריה והחתירה המתמדת של צלאח אדין נגד שרידי

ברית ביזאנטיון עם צלאח אדין

בית-זנגי בסוריה ובעיראק ונגד הסלג'וקים של איקוניום עשוהו לבעל-ברית אפשרי ורצוי ליצחק אַנגלוס. היפרות אישית (האחים אלכסיס אַנגלוס ויצחק אַנגלוס נמצאו בחצר צלאח אדין כפליטים מפני אנדרוניקוס) הקלה את ההתקרבות. יתר על כן, מדיניותו של עמנואל קומנינוס להחזיר לעצמו שטחים באיטליה ולחדש את הקיסרות הרומאית, נוסח ביזאנטיון, באירופה, והגירוש והרצח של האירופים בקושטא (1182), היה בה כבר משום הנחת אפשרות של ברית ביזאנטית-מוסלמית נגד אירופה הנוצרית. עם כיבוש המדינה הפראנקית על-ידי צלאח אדין נטהדקו יותר הקשרים שבין שתי המעצמות. לשניהם היה ברור שאירופה תענה במסע-צלב חדש ושניהם עשויים לעמוד בפני אויב משותף.

ייתכן שכבר בשנת 1185 נקשרו קשרים מהודקים בין יצחק השני אַנגלוס ובין צלאח אדין. מקור, שאמיתותו אינה למעלה מכל ספק, מספר על החלפת איגרות בין שתי המעצמות. אם להאמין למקור זה⁴⁵ דרש קיסר ביזאנטיון, תמורת ברית ועזרה לצלאח אדין נגד הנוצרים, הכרה בריבונותו, החזרת קדמת-אסיה עד גבול אנטיוכיה ועד בכלל ליד ביזאנטיון, וחלוקת ארץ-ישראל, שלפיה תהינה ערי-החוף עד גבול אשקלון וירושלים נתונות לשלטון ביזאנטי, והשאר יהיה ביד צלאח אדין. מסתבר שאין לסמוך על הפריטים של חוזה זה, שנשתמר באחת הכרוניקות האירופיות; אין מתקבלים על הדעת, למשל, כל הסעיפים הטריטוריאליים שבו. ואולם עצם קשירת הקשרים בין שתי המעצמות קרובה לאמת, אף לא מן הנמנע הוא שנדרשה העברת קדמת-אסיה וצפון-סוריה עם אנטיוכיה לביזאנטיון, שהרי היו אלה שטחי תביעתה, ועתים שליטתה המסורתית של ביזאנטיון. ובאשר לארץ-ישראל נראה שלא היתה כאן אלא דרישת חזרה ל-*status quo ante* מסעי-הצלב, וחידוש החסות הביזאנטית על המקומות הקדושים לנוצרים בארץ-ישראל והעברת הבעלות עליהם לכנסייה היוונית.

הידיעה על הקשרים בין ביזאנטיון לצלאח אדין פשטה כנראה בקרב הפראנקים. אלכסיס אַנגלוס, שנקרא על-ידי אחיו יצחק לחזור מחצרו של צלאח אדין לקושטא, נאסר בעכו על-ידי ריימון מטריפולי (1186), ושוחרר רק לאחר כיבוש העיר על-ידי צלאח אדין. וכשהסכים יצחק אַנגלוס, בתורת מחווה של רצון טוב, לחדש את הפולחן המוסלמי בקושטא, ו'מנבר' מפואר נשלח על-ידי צלאח אדין לקושטא, נפל זה ביד הגנואזים, שהביאוהו לצור והשתמשו בו כהוכחה לכוונות ביזאנטיון נגד העולם המערבי. בסתיו 1188 ידעו כבר באירופה על הנעשה במזרח. קונראד ממונפירה ממרכזו בצור מודיע לאירופה, שהכנסיות הצלבניות יועברו

45 ואולם קרוב יותר שהקשר נקשר אחרי נפילת ירושלים בשנת 1187. כך F. Dölger *op. cit.*, no. 1579. הקדמת החוזה ל-1185 ב-1185/9, C. M. Brand, *op. cit.*

ליוונים, שמסגד יפתח בקושטא, ושהקיסרות תסייע לצלאח אדין במשלוח צי נגד אנטיוכיה. ידיעות דומות הועברו גם על־ידי הצירים הצרפתים ששהו בקושטא, המודיעים גם על הכבוד שחולקים שם לצירי צלאח אדין. ביוני אותה שנה נאסרו כבר צירי בארבארוסה בקושטא, ומשלחת יצחק אַיִלִיִּי שנפגשה עם צלאח אדין במֶּרְג' עִיוֹן בקיץ אותה שנה (1189), חזרה על ההסכמים הקודמים, ואף סיכמה התקפה משותפת על קפריסין, ששליטה הקומניני לא הכיר בשושלת אנגלוס בקושטא.

ואולם המשא־ומתן עם צלאח אדין לא שינה את מצבו הדחוק של קיסר ביזאנטי־טיון. בארבארוסה ישב בפיליפופוליס והֶשֶׁם את תראקיה. לא היה קשה לנחש, שבאין־ברירה יהיה הקיסר מוכן לפרוץ לו דרך ביד חזקה בשטחי ביזאנטיון, ואף להתקיף את קושטא. יצחק אנגלוס לא ראה עתה דרך אחרת לפניו אלא להיכנע לאיום הגרמני ושחרר את צירי בארבארוסה, שחזרו לפיליפופוליס באוקטובר 1189, כשהמחנה התכונן לחניית החורף. בה בשעה ניסה הביזאנטי לטשטש את מעשהו ולהצטדק בעיני צלאח אדין. הוא מודיעו על האבידות הקשות שנגרמו כביכול למחנה הגרמני: 'הם כה תשושים שאינם מסוגלים להגיע לשטחך, ואפילו יצליחו בכך, לא יוכלו לעזור לאחרים ולא יוכלו לפגוע בהוד מעלתך'⁴⁶. יחד עם זה דורש יצחק אנגלוס הבהרות בדבר מדיניותו של צלאח אדין, אשר כנראה מילא פיו מים.

מיום 22 בנובמבר 1189 ישב הקיסר באדריאנופוליס, כשגדודיו פושטים בסביבה ושודדים אותה עד תום, כשחרבו מתנופפת מעל קושטא. לחוץ על־ידי בארבארוסה מזה ונטוש על־ידי צלאח אדין מזה לא נשאר ליצחק אנגלוס אלא לבוא לכלל הסכם עם בארבארוסה (14 בפברואר 1190). לפי ההסכם הזה מבטיח הקיסר עזרה לבארבארוסה במורי־דרך ובאספקה, וכנגד זה מוותרים הגרמנים על מעבר דרך הבוספורוס בין אֶבִידוֹס לקושטא, ומתחייבים לעבור בדארדאנלים בין גאליפולי לססטוס בעזרת צי גדול שיועמד לרשותם על־ידי הביזאנטים.

במארס 1190 עבר המחנה הגרמני את הדארדאנלים והמשיך דרכו בתוך שטח ביזאנטי במשך חודש ימים. בתחילת מאי נמצאו הגרמנים במיריוקיפאלון, מקום המפלה האיומה של עמנואל קומנינוס מיד הסלג'וקים, והמחנה נכנס לשטח השליטה של הסולטאן של רום. אמנם, נקשרו קשרים עם הסולטאן, ואולם ברור היה שהסולטאן, וביתר דיוק בנו שעלה בינתיים לשלטון, לא יתן מעבר חופשי

46 המכתב, הכתוב יוונית מלווה תרגום לערבית. התרגום נשתמר אצל בהא אדין. ר' RHC. *Hor.*, III, 173 s. ידיעות מפורטות על מסע הגרמנים שלח גם הקאתוליקוס הארמני (שם, 170).

קץ המסע האימפריאלי

לצבאות הגרמנים. ביום 17 במאי, לאחר דרך קשה וקרבות מתמידים, ניצבו הגרמנים לפני בירת סולטאן קוניה, קטב אדין. ביום אחד נכבש המקום, ולאחר חנייה של שבוע התקדם הצבא דרומה, עבר את מעברות הטאורוס בכיוון המישור של סלווקיה ושטחי הארמנים הנוצרים. המחנה הגרמני פילס לו דרך מעבר בביזאנטיון ובסולטאנות רום, וראה עצמו עומד בפתחה של ארץ-ישראל. ואז, ביום 10 ביוני 1190, קרה האסון של טביעת הקיסר בנהר קאליקאדנוס, הוא סלף (כיום ג'ק-סו) *.

מועטות הדוגמאות בהיסטוריה שמותו של איש אחד יחריב מחנה שלם, מחנה שעדיין גדול וחזק היה על-אף התלאות בדרכו הארוכה. קשה מאוד להבין מן המקורות מה בעצם קרה לאותו מחנה, שהתחיל נמס במהירות כה גדולה. חלק אחד שלו החליט לחזור לאירופה, ושאריתו נפלגה לשלושה גדודים בפיקודו של בן-הקיסר, פרידריך משוואביה, ועשתה דרכה לסוריה: שני גדודים בים לצור ולאנטיוכיה, ואחד ביבשה לאנטיוכיה. ודומה, אך מגיעים המחנות לסוריה והם נעלמים ככוח צבאי וכגורם פוליטי גם יחד. אפשר צדק היסטוריון מודרני באומרו: 'הגרמנים, בנטייתם המשונה להעריץ מנהיג, עוברים במהירות תהליך דימוראליזציה עם היעלמו' ⁴⁷. התניה באנטיוכיה ודרך הכנסת-האורחים של ב'המון השלישי רופפה עוד יותר את הרוחות, וכאשר הזמין קונראד ממונפירה שבצור את פרידריך משוואביה לעבור לעירו וזה ניא את להזמנה (אבגוסט 1190), פשטה הרינה שצלאח אדין שיחד את קונראד לכך, מחששו להתקפה אנטיוכנית על חלב בשעה שהוא עצמו עומד לפני עכו. מסע-הצלב הגרמני נסתיים. מחנה מפואר נעלם, כלא היה, והיעלמו חידה שאין לה פתרון. צלבני ארץ-ישראל, שהתחילו מתאוששים ומנסים להפעיל את שרידי כוחם נגד צלאח אדין מתוך תקווה לעזרה תכופה מאירופה, ראו את תוחלתם נכזבת. ההצלה היחידה יכלה עוד לבוא מן המחנות של מערב-אירופה, שעשו דרכם באיטיות מרגיזה לחוף עכו — במת ההתנגשות הגורלית עם צלאח אדין במשך שלוש שנים ומעלה.

לפני השרידים העלובים של המחנה האימפריאלי האדיר לשעבר נגלתה בקעת עכו, שהפכה כבר מאז הקיץ של שנת 1189 לשדה-מערכה ועוד נכונו לו קרבות אכזריים ביותר במשך שלוש שנים תמימות (1188—1191). הממלכה הצלבנית פסקה מלהתקיים לכל דבר כבר לפני צאת שנת 1187. עצמות חללי-חטין הלבנים למרגלות קרנותיה, והשלטון המוסלמי עמד בעצם התבססותו בערי הצלבנים

Gök-su *

Runciman, *op. cit.*, III, 16; Grousset, *op. cit.*, III, 17 47

הנכבשות ובמצודותיהם. רק כיסים בודדים החזיקו מעמד עדיין בתחום הממלכה, כמבצרי פופֶּ אֶלֶהוּא, צפת, תבנין ומבצר־בּוֹפּוֹר במערב הירדן, ומבצר־פּוֹר במזרחו. בצפון המדינה עמדה צור בהתגוננותה המופלאה בפיקודו של קונראד ממוֹנְפִּירָה, והשלטון הצלבני בנסיכויות הצפוניות התקיים עוד לפנים מחומות בירותיהן, טריפולי ואנטיוכיה, בלבד.

התגוננות־הגבורה של צור התחילה נוצנת אותותיה. כוח־ההתקפה המוסלמי התנפץ אל לשון־היבשה שקשרה את החוף אל העיר ולא יכלה לה. הגייס המוסלמי, שיכור־ניצחון מתהלכות הכיבושים שעברה כמעט ללא התנגדות, משנתקל בעמידה נמרצת לא עצר עוד כוח להתמיד במשימתו, והתחיל נמס ומתפורר בחודשי החורף של שנת 1187—1188. היה זה ציון־דרך בתולדות המזרח התיכון ונקודת־מפנה בתולדות ממלכת הצלבנים. ייתכן שעוד חודשי־לחימה אחדים היו מטאטאים את הכיסים הצלבניים. חוסר כוח התמדה, תוצאת שכרון־הניצחון ורצונם של הגייסות לחזור לארצות מוצאם, לעיראק, לסוריה ולמצרים לאחר ששת חודשי־לחימה, הוא שאיפשר אחר־כך גם את מערכת־עכו וקימומה של 'ממלכת ירושלים השנייה', זו שתתקיים עוד מאה שנה ומעלה (1291) על אדמת ארץ־ישראל, וכשם שתקר מתה בכיבוש עכו על־ידי הצלבנים כן היעלמה עם אבדנה.

הסנונית הראשונה שבישרה את תגובתה הכבירה והזועמת של אירופה הופיעה במימי־סוריה כבר באביב שנת 1188 בדמות אניות של הצי הסיציליאני, שנשלחו על־ידי ג'וֹם השני שליט סיציליה. שליט סיציליה, שלפי השמועה סגר בזמנו את נמלי ארצו בפני הצלבנים שהתכוונו להפליג לארץ־ישראל בהיותו נתון במלחמה עם שליט ביזאנטיון, היה עתה הראשון להגיש עזרה למזרח הנוצרי. אניות נוסאות 200 אבירים, שהפליגו לצור ומשם נשלחו לטריפולי כדי לסייע לנצורים, היו הגרעין האירופי הראשון, שסביבו יתרכזו המחנות הבאים. צבא זה, שסייע להגנת הצפון, מילא תפקיד מרכזי בשעה שצלבני־הארץ התאוששו ונחלצו לפעולה.

בקיץ אותה שנה נעתר צלאח אדין להפצרותיה של המלכה סיביל לשחרר את בעלה גי דה ליזיניאן (שהיה שבוי בדמשק), לפי הבטחת הסולטאן בזמן כניעתה של אשקלון⁴⁸. גי דה ליזיניאן המשוחרר עשה דרכו עם מפקד הטמפלארים ז'ראר דה רידפּוֹר, עם אחיו אמאלריך ועם אביו של משחרר צור, ג'וֹם מארקיו מוֹנְפִּירָה, לטריפולי. פה נמצאו פליטי קרב־חטין ופליטי הכיבושים של צלאח אדין, שהתרכזו כאן ובצור בהתאם לחוזי־הכניעה. טריפולי, עיר נצורה אף כשלא צר עליה איש, היתה שקועה בייאוש. עיני הפליטים היו נשואות לאירופה, שהדים מעודדים

תחילת מצור עכו

התחילו מגיעים ממנה. גי דה ליזיניאן, האיש שחסר היה שיקול פוליטי, אך לא חסר מעולם אומץ והעזה, החליט לעשות מעשה. הוא חצה את גבול רוזנות טרי-פולי וממלכת ירושלים ויצא בראש גדוד קטן לפני צור, עירו הממלכתית, כדי להתבסס שם, ואולי לחכות לעזרה האירופית. ואולם זכויותיו הממלכתיות ניספו בקרב-חטין. מצילה של צור, קונראד ממונפירה, ציווה לסגור את השערים בפניה, ובהופיעו על החומה שמעל השער הודיע לגי דה ליזיניאן, שאין העיר נחלתו, שמצילה הוא הוא בעלה החוקי. מונפירה שם עצמו יורשם של רינו משאטיון אדוני-כרך וריימון מטריפולי נסיך-הגליל, שפרקו כבר את עול המלכות לפני נפול המדינה. משנפלה המדינה ואשמת המפלה נתלתה כולה במלך האומלל, נראה היה שאין עוד כל תוקף מוסרי לדרישה להוסיף לקיים את חוקת המדינה ולהבטיח את מעמדו של שליטה הרשמי⁴⁹. ואמנם, כבר באוקטובר 1187 רואה עצמו קונראד לא רק כאדון צור, אלא למעשה כאדון הממלכה. הוא נותן כתב-זכויות לפיזאנים, המעניק להם רכוש חשוב ביפו ובעכו, ובמאי 1188 הוא מבטיח לאגודה של אנשי-פיזה זכויות נרחבות ומענקי-קרקע בעכו, בכפר בענה ואפילו בהונין⁵⁰! ואין צריך להוסיף שקונראד עושה בתוך צור כבתוך שלו, כשהוא מעניק פריבילגיות ביד רחבה לפיזאנים, לתושבי סן-ז'יל, מונפלייה ומארסיי⁵¹, כל אלה ששיתפו עצמם בהגנתה של צור, בייחוד באניותיהם מצד הים.

גי דה ליזיניאן חזר אפוא לטריפולי ושם נשאר במשך החורף 1188/1189. באביב (אפריל) שנת 1189 חזרו גי ואשתו סיביל והתדפקו על שערי צור ללא הצלחה, אלא שבינתיים התחילה להגיע עזרה מן המערב. הגיע צי פיזאני, שהשתתף בחורף במסינה. גי רכש את אהדת מפקדו, הארכיבישוף אוזבאלדו*, שהסכים תכסך עם קונראד בצור, ולאחר שהייתה-מה למרגלות חומותיה של צור הממלכתית, שהפכה לצור של מונפירה, החליט גי לצאת עם קומץ אנשיו אל מול עכו המוסלמית. הוא נתן הוראה לאבירי סיציליה ולאותם אבירים שבטריפולי שרצו להישמע

Ubaldo *

49 רוב רובם של המקורות הנוצריים (חוץ מריגור — Rigord — הכרוניסטן של פיליפ השני אוגוסטוס הצרפתי) נוקטים עמדה קשה נגד מונפירה, אם כי שיבחוהו כמצילה של צור. עמדה זו נוסחה לאחר שריצ'ארד, גיבור המסע, נתן תמיכתו לגי דה ליזיניאן, ופיליפ השני אוגוסטוס למונפירה. אחת התוצאות המשונות של עמדה זו היא שגי דה ליזיניאן זוכה לפתע להערכה ואף להערצה. מכאן גם סיפוח האגדה על בגידת ריימון מטריפולי במסע-חטין. אפשר שבשעה זו נוצרה 'קומונה של צור' שנתנה תמיכתה למונפור. ר' H. E. Mayer, 'On the beginnings of the communal movement in the Holy Land', *Traditio*, XXIV, 1968, 443–457

50 הפריבילגיה נתנת ל־Societas Vermiliorum, אגודה של יוצאי פיזה. על האגודה הפיזאנית הנ"ל ר' G. Miller, *Documenti*, 33, וכן Regesta, nos. 667, 668, 674

51 Regesta, nos. 665–666 etc.

לו, להצטרף אליו ביבשה, והצי הסיציליאני, שכנראה הועמד לרשותו, נצטווה ללוות את המחנה עם המטען לאורך חוף-הים בכיוון לעכו.

המחנה הקטן, שאליו הצטרפו במהרה הטמפלארים וההוספיטאלארים ואבירים שהתחבאו בגליל מפחד המוסלמים והיהודים⁵², ניסה לעבור במהירות את הדרך המסוכנת שבין צור לעכו על-פני אֶסְפִּנְדְּרוֹנָה והמעבר המסוכן של ראש-הנקרה, שגדוד מוסלמי יכול היה בקלות לחוסמו לחלוטין. ביום 26 באבגוסט (1189) נמצא הגדוד הצלבני בַּעִין-בַּצָּה וחיל-החלוץ באֶכוֹיב. הידיעה המפתיעה על תנועת הגדוד הפראנקי הגיעה אל צלאח אדין בשעה שצר על בּוֹפּוֹר (שקיף ארנון). הגדוד כשהוא לעצמו לא היתה בו כמובן סכנה לצלאח אדין, ואולם הוא העריך נכונה, שבאם יצליחו הפראנקים להיאחו לפני שַעֲרֵי-עֶכוֹ, עשויים הם לכונן כאן ראש-גשר לצבאות האירופיים, שעל תנועתם קיבל ידיעות מדאיגות מנמלי צפון-אפריקה ומקושטא. אלא שהפיקוד המוסלמי שגה כאן שגיאה גורלית. במקום לרדוף אחרי הפראנקים, או לתת פקודה לאחד מחילות-המצב המוסלמים בסביבה לחסום בפניהם את הדרך המסוכנת לאורך חוף הים לעכו, הוחלט להניח להם להתרכז לפני עכו, כדי להשמידם ביתר קלות במקום ריכוזם. לא מן הנמנע הוא שבהכרעה זו התחשבו באפשרות, שאין תנועת הצלבנים אלא ניסיון להסיח את דעתו של הסולטאן ולהכריחו להפסיק את מצורה של בּוֹפּוֹר כדי לרדוף אחריהם. גדוד מוסלמי נשלח אמנם מן הצפון לכיוון תבנין, כדי לעקוב אחרי תנועת האויב, ואולם גדוד זה לא התקיף את הפראנקים, והסולטאן עצמו נע בדרך החולה ובמסע-לילה הגיע לַמְנִיָּה שעל שפת הכינרת. כאן השיגה את הסולטאן הידיעה, שהצלבנים כבר עומדים לפני שַעֲרֵי-עֶכוֹ. הוא המשיך דרכו מן החולה על מעיינות-ציפורי והתאחד עם גדוד שעשה דרכו מתבנין, ומכאן יצא מערבה, כנראה בוואדי עַבְלִין, לשרשרת הגבעות הנמוכות של גִּ'בְּלַ חֲרֻבָּה (29 באבגוסט), המשקיפה בדרום-מזרח על בקעת-עכו. הצלבנים קידמו את הסולטאן בשלושה ימים ותקעו מחנהם בגבעה, כ־36 מטר גובהה, מול מבואה המזרחי של עכו. גבעה זו, תל-פּוֹחֶ'אֵר (תל-פח'אר) — (תל-הקדרים), תהא מעתה ולמשך שלוש השנים המקום הגיאוגרפי המפורסם ביותר בתולדות אירופה הנוצרית והמזרח התיכון המוסלמי. גי דה ליזיניאן הגיע, כנראה, לכאן ביום 26 באבגוסט עם 600 פרשים וכ־7,000

52 ידיעה זו מובאת על-ידי כרוניסטן אנגלי: Rex autem ille non habens ubi caput suum reclinaret, extra urbem Tyri in tentoriis remansit. Confluebant ergo ad eum Templarii et Hospitalarii et omnes Christiani qui dispersi erant in regione illa propter metum judaeorum et paganorum, et adhaerebant ei sicut domino et regi suo. Benedict of Peterborough II, 93. אין לידיעה אישור ממקום אחר, ואולם, כזכור, נמצא בגליל יישוב יהודי צפוף למדי. ר' כרך א, עמ' 428.

היערכות הצלבנים והמוסלמים

רגלים, ומפחד חיל-המצב שבעכו, בפיקודו של ג'ורדיך, או גדודי המוסלמים שבסביבה, לא העז לעלות על הגבעה אלא בשעות הלילה. הגבעה היתה בוודאי קטנה מהכיל את הגדוד כולו, שחנה גם למרגלותיה, ליד חורשת-יער⁵³ שבמקום, ורק האוהל המלכותי ניצב בפסגתה. תקוות מפקדי צלאח אדין להתמודד עם הגדוד הצלבני במערכה פתוחה בבקעת-עכו נכזבה. למודי-חטין אלה לא היו מוכנים לעזוב את עמדתם הנוחה, שבה נאחזו בכל כוחותיהם הדלים.

בהגיע צלאח אדין לתל-חרוב, אחת הגבעות בשרשרת הידועה באותו שם, יכול היה להשקיף על בקעת עכו ועל שדה-המערכה, שעתיד היה להצמיד רבבות לוחמים נוצרים ומוסלמים למשך שלוש שנים. במערב נמצאו חוף הים ועכו המוגנת בחומותיה, צמודה במערבה ובדרומה, שבו נמצא נמלה, לחוף-הים, כששתי צלעותיה החיצוניות בצפון ובמזרח מצטלבות במגדל רב-ממדים שחלש על המישור, 'המגדל הארור' בפי הצלבנים, 'מגדל הקרבות' בפי המוסלמים⁵⁴. דרומה, בקרבת החומות של העיר זרם אחד מפלגי הנעמן, הבלוס הקלאסי, 'הנהר המתוק' או נהר-חיפה בפי המוסלמים⁵⁵. השטח שבדרום העיר, לאורך החוף, חסום היה על-ידי פס של חולות, צר בקרבת העיר ומתרחב והולך דרומה עד כדי שני קילומטר מזרחה. במקביל לפס זה התפתל הנעמן באפיקו, הבוצי אף בימות הקיץ, ממקורותיו בראס אלמא צפונה, כשהוא מניע טחנות קמח של כורדנא ומתפלג לפלגים-מספר טרם ישפוך מימיו האיטיים לים בדרום העיר. כבתוך קשת דו-קימורית, שעכו שימשה לה מרכז היתר, וגבעות נמוכות כעין המעגל סוגרות עליה ממזרח, נמצאה בקעת-עכו. הבקעה המישורית זרועה היתה תלים מבודדים, שרידי היישוב הקדמון במקום⁵⁶. שלושה מהם יתפרסמו בקרבות: תל-פוח'אר, כ-1200 מטר משערי-העיר, ובינו ובין העיר, עין-בקר⁵⁷, מרחק של כ-400 מטר לערך. הצלבנים זיהו את תל-פוח'אר, שנקראה 'טורון' בפיהם, היינו 'הגבעה'

Toron *

Ambroise, 2787 s. 53

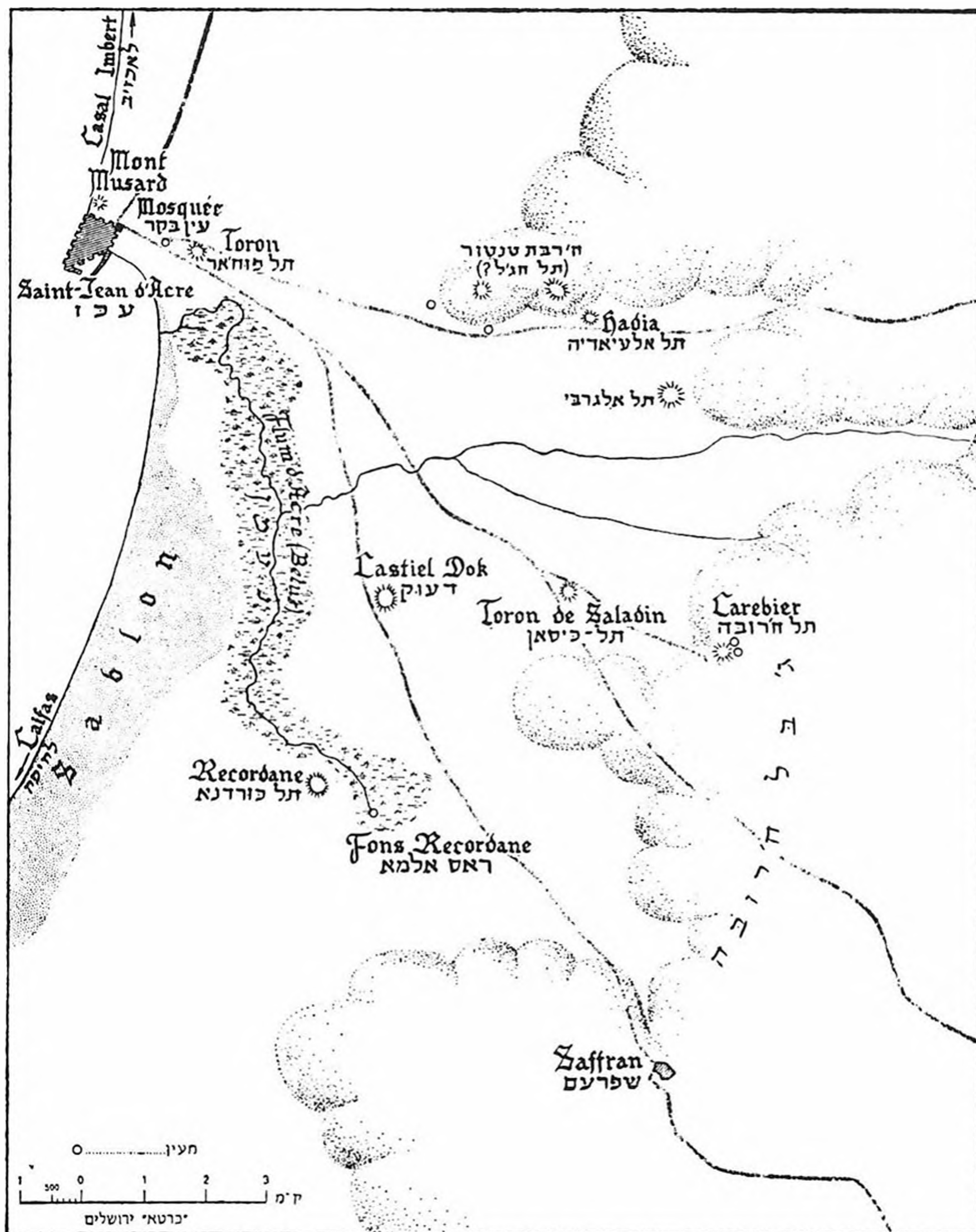
54 RHC. Tour Maudite — Turris Maledicta, ובערבית ברג' אלקתאל (בהא אדין (HOr., III, 238

55 נהר אלחלו, בהא אדין 133, III; עמאד אדין אצל אבו שאמה I, V, RHC. HOr.; כמו כן נהר אלג'ארי (= בלתי כוזב), אבן אלא-ת'יר, שם 7, II

56 ר' ב. מייזלר, 'תל כורדנא בעמק עכו'. ידיעות ו', 151—158; ור' עוד J. Garstang 'Geography of the Plain of Acre'. *Bullet. of the Brit. School of Archeology*, 103 (1922), 2. חסר מחקר ממצה של הסביבה.

57 כיום עין-יסת. השם 'עין בקר' נתפרש על-ידי הנוצרים והמוסלמיים כמקום שבו חרש לראשינה האדם הראשון בעזרת צמד-בקר את האדמה.

מסע-הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

מפה 1. מפת מצור עכו

היערכות הצלבנים והמוסלמים

שעליה תקעו מחניהם, כמקומה של עכו העתיקה⁵⁸. המוסלמים קראו למקום 'תל המצלבה', ובלשון-גנאי 'תל הנצלבים'⁵⁹. מכאן, על הדרך שהוליכה לשרעם, נמצא מגדל צלבני שנחרב פעמים רבות, מגדל דעוק, ומזרחה ממנה תל-פיסן, 'טורון של צלאח אדין' * בפי הצלבנים, כ-40 מטר גובהו, השליט על-פני המישור. המישור עצמו, כ-10 ק"מ אורכו מעכו ועד פורדנא ובין 8 ק"מ (בין עכו ותל-אלעיאדיה) ועד 12 ק"מ (בין עכו ותל-ח'רוצה) רוחבו, היה מוקף שרשרת-גבעות נמוכה, שגבעותיה הבולטות (מדרום-צפון) תל-חרוזה מתנשאה כ-30 מטר; תל-אלעיאדיה (אלעיאציה), כ-25 מטר, וח'רבת טנטור כ-90 מטר על שפת הבקעה. צפונה מעכו לאחר 'גבעת-מיזאר' ** עברה הדרך, שהוליכה לאכזיב, במישור ישר לחלוטין. המבנה הטופוגרפי של השטח קבע במידה רבה את תולדות מצורה של עכו. מאחר שהצלבנים כבר תפסו מקומם בתל-פוח'אר נשארה בידיהם למעשה כל בקעת עכו כל ימות המצור. המחנות המוסלמים לעומתם תפסו את שרשרת הגבעות, כשמטה הסולטאן מתקדם לכל היותר עד תל-פיסאן, אך בדרך כלל נמצא בח'רוזה ובתל-אלעיאדיה, ולפעמים נסוג אחורה עד שפרעם, ומטות ריכוזים מוסלמיים אחרים נמצאים רחוק ליד חיפה ובאכזיב.

בימי ההתמקמות הראשונה של הצבאות נע המטה של הסולטאן מתל-ח'רוזה אל תל-פיסאן במרכז המערך המוסלמי, כשאגפו השמאלי נשען על הנעמן ואגפו הימני על תל-אלעיאדיה, בעוד שהמטען והציוד הכבד של המחנה מתבססים בציפורי. הצלבנים נאחזו בגבעתם מול העיר, ואולם לא היתה בהם סכנה לבטחונה, שמגיניה לא סגרו אפילו את שעריה. המוסלמים יכלו בשעה זו להקיף את עמדות הצלבנים מצפון לטורון, וחשוב עוד יותר — לנתק את טורון מן הים, מרחק של שני קילומטר לערך, ולמנוע בכך קבלת תגבורת ואספקה, שבלעדיה לא יכלו הצלבנים להחזיק מעמד. ואולם המוסלמים לא השכילו לנצל את יתרונם בכוח-אדם. שגיאות אלה ניצלו הצלבנים. צפונה מעכו נמצא מפרץ קטן, בלתי-נוח ומסוכן, אך דיו היה לאפשר לאניות השטוחות של התקופה להגיע לחוף ולפרוק את מטענם. הצלבנים קראו למקום 'מִזַּח המארקיו' (מארקיו דה מונפירה), ונדמה ששרידיו ניכרים עוד כיום צפונה מחומות העיר. רק נראו תורני האניות מעבר לחוף הסלעי וגדוד צלבני היה יוצא מתל-פוח'אר למקום העגינה, מפרק את המטען, ואם לא חזרו האניות לצור או לנמלי אירופה, היו מפרקים אותן ומביאים את תור-

Mont Musard **

Toron de Saladin *

58 ר' *Itinerarium*, I, 32. Supra Turonem... civitas Ptolemais nomine olim sita fuerat, unde antiquitatis errore, Achon Ptolomaida nonnulli apellant.

59 תל אלמצליין — בהא אדין 134 III; תל אלמצלבה — עמאד אדין 420 IV; תל אלמצל-לבין, שם IV, 408.

מסע-הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

ניהן, קורותיהן וקרשיהן לתלפוח'אר כדי לבנות מהם מערכת מחסומים, מתרסים וביצורים סביב המאהל הצלבני.

לא עברו ימים מועטים ולהפתעת המוסלמים זנק הגדוד הפראנקי ממקומו, וללא כל הכנות ניסה בעזרת סולמות בלבד לכבוש את העיר. ההתקפה נהדפה בקלות, ואולם במחנה המוסלמי רבתה המבוכה. הפראנקים נסוגו לגבעתם. אך בכוחותיהם הדלים התחילו במהרה להקיף את העיר. הפיזאנים התמקמו במקום שפך הנעמן לים, וכך ניתקו את העיר במקום הנוח ביותר מקשריה עם חיפה, ששימשה מקום הצטיידות ואספקה לעכו. לאט לאט, עם הגיע התגבורות, התהדקה הטבעת הצלבנית סביב העיר, אם כי מחוסר כח-אדם מספיק אי-אפשר היה עדיין לשימה בהסגר ממש, ומשמרות צלבניים נעו לפני שער-העיר, בייחוד מצד צפון.

במשך החודשים אוגוסט וספטמבר 1189 גדל המחנה הצלבני בלי הרף. צי דני ופריזי הגיע בתחילת ספטמבר, ובעקבותיו ממש הגיע צי פלמי וגדוד חשוב של אצילים צרפתיים, וביניהם מי שקיבל את הפיקוד על כל המחנות, ז'אק מאוון*. אחריהם הופיעו הגייסות הגרמניים הראשונים, שלא הצטרפו למחנה הקיסר ועשו דרכם בים, בפיקודו של לודביג, הלאנדגראף של תורינגיה**, ולסוף גייסות נוספים מצפון איטליה. והיה זה אות מבשר טובה, שאפילו קונראד ממונפירה יצא מצור והגיע עם אספקה כבדה למחנה הצרים על עכו.

ריכוז הכוח הפראנקי נעשה מעתה מסוכן, וקווי המערכה ברורים יותר. עכו המוסלמית ניתנה במצור ממש, כשהיא מוקפת פראנקים, בעוד אלה נתונים במצור בבקעת עכו על-ידי צבאות האיסלאם לאורך שרשרת הגבעות המקיפות את הבקעה. הצלבנים נמצאו אפוא בין שני מחנות אויבים והתאימו את מערכת לחימתם לחזית הכפולה, מפנים ומאחור. כנגדם נקבעו סדרי איתות בקול תופים ובתמרות-עשן בין עכו הנצורה ובין מחנות צלאח אדין. כל ניסיון של תנועת-התקפה צלבנית לעבר עכו היתה מניעה את גייסות צלאח אדין מגבעותיהם לעבר המחנה הנוצרי, כשם שהתקפה נוצרית ישירה על קווי-ההגנה של צלאח אדין היתה פותחת את שערי עכו לגיחה נגד המחנה הצלבני.

בנתונים אלה קפאה מערכת-עכו לכדי מלחמת-חפירים. מערך הגנה של חפירים עמוקים ורחבים, ולפניהם מערכת מתרסים משני עברי החזית הצלבנית, הגן עליה אל מול העיר ואל מול הכוח אשר בעורפם. אף האויב המוסלמי, שלא ניצל את יתרונותיו ונתן לצלבנים להכתיב את כללי ניהול המערכה, התחיל להתחפר בעמ-

Ludwig Landgraf von Thüringen **

Jacques d'Avesne *

דותיו. קווי־יסוד אלה של המערכה לא ישתנו בהרבה במשך שלוש שנות המצור, אלא שבמשך תקופה ארוכה זו תתקיימנה עונות של לחימה נמרצת ועונות דומ־מות, שחפפו בדרך כלל את חודשי האביב, הקיץ והסתיו ואת ימות־הגשמים לפי סדרן. בראשונות יתלקחו קרבות עזים ואכזריים, שהומרצו על־ידי תגבורת אירר־פית, שהיתה מגיעה באניותיה מאביב ועד רדת הסתיו, ועל־ידי התגבורת המוס־למית, שהיתה מגיעה לקריאת צלאח אדין מעיראק וגבול אַרמניה בצפון ועד גבולות מצרים בדרום. בעונות אלה לא יחסרו ניסיונות־התקפה ישירה על העיר או על המחנות, כשכל־הירי בשלושת המחנות פועלים ללא הפוגה נגד ביצורי־האויב כדי לקעקעם ולפתוח פירצה במערכת התגוננותו. במצב זה מלאו הציים והתחבורה הימית תפקיד מכריע במערכה. הצלבנים שהצליחו במשך הזמן לכתר את העיר ולנתקה מכל גישות היבשה, הביאו לידי כך שגם הם וגם מגיני עכו תלויים היו באספקת מזונותיהם, ציודם ואנשיהם בצי ימי שיהיה מסוגל לנחות בחוף עכו או להיכנס לנמלה. חיפה בדרום ובירות בצפון הפכו לבסיסי־אספקה מוסלמיים מול הכניסה לעכו, ותפקיד דומה מילאה צור לגבי הצלבנים, שהיו תלויים בצי האניות לא רק באנשים ובציוד, אלא אף לגבי אספקת עצים לבניין מכונות־הירי, ואפילו לגבי אספקת אבני־קלע למכונות־הירי שהובאו מחוץ־לארץ⁶⁰. בהתמודדות זו של הכוח הימי היתה ידם של הנוצרים על העליונה. חוץ מבמקרים בודדים ביותר הצליח הצי הנוצרי, צי רבגוני של אניות איטלקיות, צרפתיות, אנגליות, פלמיות וסקאנדינאביות לסגור לחלוטין את נמלה של עכו, ולהביא חוץ כדי כך, כמעט ללא הרף, אספקה ואנשים למחנה הצלבני.

כבר בחודשים הראשונים נראה אפוא שהמערכה תימשך תקופה ארוכה. צלאח אדין התחיל מזעיק תגבורת בסיסמת הג'האד, ואמנם התחילו מגיעים גייסות מדיאר בֶּכֶר, סֶנְג'אר ומוֹצוֹל, וכמו כן מסוריה ואידיסה. ב־14—15 בספטמבר (1189) נפתחה התקפה מוסלמית עזה מתל אַלְעִיאַדִיה⁶¹ שבאגף הימני של המחנה שחודה כוון אל 'טורון' הצלבני. ביום השני להתקפה הצליח תקי אדין עמר, בן אחיו של צלאח אדין, מפקד האגף הימני, לפרוץ דרך בין משמרות הפראנקים אל שער־עכו שבצפון העיר. העמדות הצלבניות היו בקטע זה של החזית חלשות למדי, והמוסלמים הצליחו לפתוח לעצמם את הדרך שהוליכה מעכו צפונה בכיוון אַכְזִיב. אמנם, לא בל החזית הצפונית שוחררה מיד הצלבנים; שוחרר רק הקטע שבין מצודת־העיר במרכז החומה הצפונית ובין המגדל הקרוב לחוף ימה של

60 ריצ'ארד לבי־הארי הביא אבני־קלע ממסינה. ר' Ambroise, 4798 s.

61 לפי הידיעות הראשונות מחפירות במקום (קיץ 1963) נמצאו כאן כלי־חרס צלבניים. הידיעה זקוקה לאישור נוסף.

עכו⁶². לא הרחק מן המשמרות המוסלמיים, שתפסו כאן עמדות כדי לשמור על הדרך הצפונית שנפתחה לעכו, התבססו הצלבנים מחדש. ז'אק מאוון התמקם ליד הפינה הצפונית־מזרחית של העיר, אל מול ה'מגדל הארור' המפורסם, ולידו תפסו מקומם הטמפלרים. ואולם הדרך הצפונית היתה פתוחה לעיר, וצלאח אדין הכניס לתוכה אורחת גמלים נושאת אספקה, אף הוא עצמו נכנס העירה ועלה על חומותיה, כדי להשקיף על מחנות הצלבנים שלרגליהן. הקרבות נמשכו עוד ימים־מספר לאחר ההצלחה המוסלמית, אך ללא הכרעה. עם כינון הגישה לצפון העיר מארגן צלאח אדין מחדש את מחנהו ומתאים את היערכותו למצב החדש. המטען והמטה הכללי הועברו לתל־אלעיאדיה, הקרובה למרכז הצלבני ולעיר עצמה. על התל הוקם מאהל הסולטאן, ומפה מערבה, דרך המישור בקשת צפונית מעבר ל'טורון' הצלבני עד חוף הים, התמקם האגף הימני של הצבא המוסלמי: שני בניו של צלאח אדין, אלמלך אלאפדל ואלמלך אט'אפר (אלט'אפר), צבאות מוצול ודיאר בכר, גייסות מארץ־ישראל בפיקודו של חסאם אדין אבן לאג'ין אדון שכם וקאימאז אנג'מי, ועל שפת הים ממש גיבור הניצחון האחרון, תקי אדין עמר. דרומה מתל אלעיאדיה, באגף שמאלי של המחנה המוסלמי, תפסו מקומם ליד מאהל הסולטאן הגייסות הכורדים בפיקודם של סוף אדין אלמשטוב, גדודים מסנג'אר וגדודי הממלוכים, וביניהם הממלוכים האסדים המנוסים, חייליו לשעבר של שרפוה.

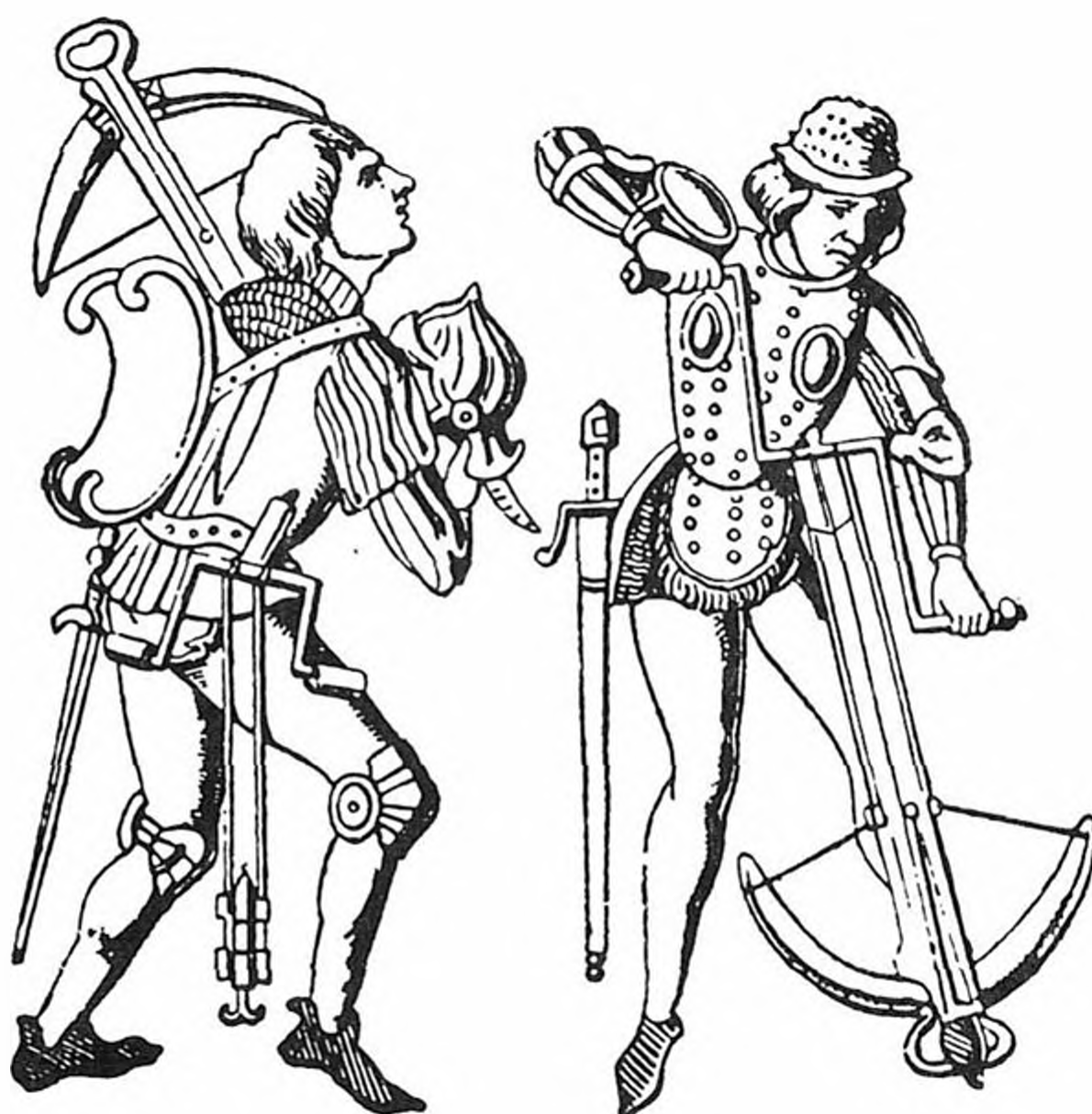
התבססות המוסלמים בצפון העיר וההיערכות החדשה של הגייסות המוסלמים עוררה את הצלבנים לפעולה. מאחר שחומות עכו לא הראו עדיין כל סימן של התערערות, והתקפת־מצח על העיר לא היתה אפשרית כל עוד נמצא צלאח אדין בעורפם ועשוי היה תוך כדי התקפתם לכבוש את עצם המחנה, החליטו הצלבנים על התקפת־מצח נגד החזית המוסלמית שבעורפם.

ב־4 באוקטובר (1189) כוונה התקפה צלבנית נמרצת אל נקודת־התורפה של המערך המוסלמי, אל עמדותיו של תקי אדין עמר בצפון העיר, בקרבת שכונת העיר החדשה ב'מון־מיזאר'. גוש־הברזל של פרשי הצלבנים היה מוגן על־ידי חיל־רגלים, קשתים ויורי ארבליסטות שתפסו את המערך הראשון ומנעו את התקרבותם

62 'משער הקלעה, הקרויה קלעת־אלמלך עד השער ששוקם על־ידי קראקוש והנקרא על שמו' בצפון העיר. בהא אדין 135 111. בתקופה זו אין עדיין הרובע הצפוני, 'מח' מיזאר', מבוצר, והשמות מתייחסים אפוא למגדלים שהיו בתקופה מאוחרת יותר בחומה הפנימית. 'קלעת אלמלך' היא Castellum Regis באמצע החומה הצפונית של עכו. 'מגדל קראקוש' שוקם בזמן מאוחר יותר לאחר שקראקוש נכנס העירה. הכוונה כנראה ל'שער סן־מישל' (Saint Michel). הצלבני. ר' את מפת הביצורים במפות ובציורים של הפרק האחרון.

רובה קשת

יורי ארבאליסטות

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירנפה

של הפרשים־הקשתים המוסלמים למטחוי־קשת, כשמאחוריהם נעים גדודי האבירים הצלבנים. עיקר נטל ההתקפה נפל על הגדודים המובחרים של הטמפלרים וההוספיטלרים. התקפתם הדפה את גייסותיו של תקי אדין, והוא התחיל נסוג עם האגף השמאלי של המחנה המוסלמי. אם היתה זו בריחה או נסיגה מחושבת אין לדעת, ואולם צלאח אדין, שראה את הגייס נסוג, שלח לעזרתו את הגייסות הקרובים ממרכז המחנה המוסלמי. אלה עצרו כנראה את ההתקפה הצלבנית, אבל רק לאחר שהצלבנים נאחזו ב'גבעת מיזאר' שמעל חוף־הים⁶³. הצלבנים, שנאחזו במקום והצליחו בכך לנתק ממש את עכו מדרכי גישה מצפון, הרגישו שהמרכז המוסלמי נחלש, פנו מזרחה והתקיפו ישר את הגדודים שבמרכז הימני של המוסלמים ליד תל־אלעיאדיה. פה נמצאו צבאות דיאר בכר, ואלה נסוגו בפני התקפת הצלבנים, התקפה שהכרוניסטים המוסלמים מדברים עליה בהתפעלות, בספרם שחיל־הקשתים הרגלים רץ באותה מהירות שבה נעו הפרשים הצלבנים אחריהם. נראה שבראש הכוח המתקיף העיקרי עמדו רוזן דה בריין ולודביג מתורנינגיה, שחנו בגבעה מערבה מ'טורון' ליד עין־בקר, במחצית הדרך אל העיר, שהצלבנים קראו בשם 'המסגד'⁶⁴. בהתקרב הכוח המתקיף אל תל־אלעיאדיה נפתחו מערכות הרגלים, והפרשים הצלבנים שטפו את הגבעה עם אוהל הסולטאן שעליה. ההתקפה הצלבנית הביאה את צלאח אדין לידי מנוסה, עובדה שביוגראפו הנאמן בהא אדין עובר עליה ברמיזה בלבד.

נראה היה שההתקפה תוכתר בניצחון צלבני מזהיר, ואילו היו הפרשים הופכים את האוהל הסולטאני, אפשר שהמחנה המוסלמי כולו היה נס מן המערכה⁶⁵. אלא שברגע זה נתפתו החיילים הצלבנים, שהיו בטוחים בניצחון, ונפנו לשדוד את המאהלים המוסלמים ואת השוק שפרח ליד המחנה. עד מהרה הרגישו החיילים העוסקים בשוד האוהלים והשוק שבהתקדמותם המהירה איבדו את המגע עם שאר

63 כך במפורש בהא אדין 142, 111: 'על תל המשקיף אל הים'. גבעה זו, שאין למצוא עוד עקבותיה, היא כנראה שנתנה את שמה ל'מון־מיזאר', 'גבעת־המצפה'. דבר זה שהקרבות היו בצד הזה ברור אצל כל הכרוניסטים. במפורש מכנה את הקרב: 'קרב מון־מיזאר', Ambroise, 2901–2904

64 *Itinerarium* I, 32: Collis..quem Mahumeriam dicunt; Ambroise, 2975: à la mahomerie. בגבעה זו, מספר בעל־ה־ *Itinerarium*, נקבר ממנון (Memnon). ידיעה זו לקוחה מיוסף בן־מתתיהו, מלחמת היהודים ב', י, ב, שמציין את מקום הקבר על הנהר בלוס (= נעמן). גבעה זו לא זוהתה (הזיהויים אצל Röhrich, GKL, 500, n. 1 מוטעים בחלקם ומסלפים את המערכה). ואנו נוטים לזהותה עם מסגדו של עלי אבן אבי טאלב ליד עין־הבקר, שהתמיד להתקיים אף בזמן הצלבנים, והידוע לנו מתיאוריו של עלי אלהרוי. ר' AOL., I, 597

65 הרהורו, הנכון כנראה, של אבן אלת'יר 12, 11

הצלבנים מתקיפים את מחנה צלאח אדין

גדודיהם. אותה שעה התאושש האגף הימני של המחנה המוסלמי, ואגף השמאלי, שלא נפגע כלל, התחיל יוצא למערכה. הצלבנים פנו עורף כדי להיסוג, ובינתיים הצליח גם צלאח אדין לרכז סביבו מן הבורחים שבגדודיו (אחדים ברחו עד פיק שבעבר הכינרת) ולהתקיף אתם את הגדוד הנסוג. אנשי עכו, שראו את המבוכה שבמערכות הפראנקים, הגיחו מן העיר לעבר המחנה הצלבני. היום, שהתחיל בניצחון מזהיר, הסתיים בטבח קשה של הגדודים הצלבנים. שטח ששת הקילומטרים שבין תל-אלעיאדיה לתל פוח'אר היה זרוע גופות צלבנים שנהרגו במנוסתם. בין אלה קיפח את חייו גם ז'ראר דה רידפור, מפקד הטמפלרים, שעמידת גדודיו הצילה את הצלבנים מהתמוטטות גמורה.

מפלת הצלבנים היתה קשה ביותר, ואולם הניצחון המוסלמי לא היה שלם. המוסלמים לא כבשו את המחנה הצלבני, ונסיונות צלאח אדין להניע את גדודיו לחדש את הקרבות למחרת-היום לא מצאו כל הר בקרב המפקדים המוסלמים. יתר על כן: הצלבנים אף לא איבדו את עמדותיהם החדשות שבצפון העיר, שנאחזו בהן בתחילת התקפתם. תיאור המערכה הצלבני בשלב זה מראה שהחזית הצפונית של הצלבנים הגיעה עד שפת הים ממש, אל מול 'מון-מיזאר'⁶⁶.

גופות ההרוגים בקרב 4 באוקטובר סולקו בפקודת הסולטאן אל הנעמן, והפכו את מימיו צוחנים ומרעילים. בזה קיפחו הצלבנים אחד מהישגיהם, שכבר בתחילת המצור מנעו אספקת מי הנהר מן העיר וכיוונו את מימי הנעמן אל מחניהם. עתה נישאו בזרם המים גופות רקובות, והסרחון מילא את חלל הבקעה שבה נמצאו הצלבנים.

צלאח אדין עצמו, בלחץ האמירים, נסוג (15 באוקטובר) לח'רובה, כשהעמדות הקודמות של מחנהו העיקרי נתפסות על-ידי חילות-משמר גרידא. עם אמצע אוקטובר (1189) נסתיים הפרק הראשון של קרב בקעת-עכו. ימות-הגשמים כבר התחילו, ושני המחנות גם יחד התכוונו לחניית-חורף ממושכת, כשכל שטח הבקעה נהפך בגשמים לשטח-ביצה ללא מעבר, ומימי הנעמן ומימי הגשמים נקווים סביב עכו העיר.

הפראנקים התחילו הופכים את מאהליהם לשיכוני-עראי. החפיר הכפול משני עברי המחנה הורחב והועמק. האדמה שהוצאה בכריית החפיר נערמה לפניו והפכה

66 לפי תיאור זה נמצאו הפיזאנים בשפך הנעמן, על ה'טורון' נמצא גי דה ליוניניאן, ואחריו, בכיוון לים, הלאנדגראף לודביג, ליד 'המסגד', ז'אק מאוון (מול 'המגדל הארורי'). גרמנים וגנואזים; אחריהם הטמפלרים וההוספיטאלרים, כל מיסדר במקום שהיו בו פעם בוסתניו. אחריהם קונראד ממאנפירה וגייסות צרפתיים 'עד מון-מיזאר'. Roger de Hoveden III, 22; Benedict of Peterborough II, 96

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

לחומה, שהצלבנים חיזקו בעצים ובאבנים. ובטרם ירדו גשמי החורף הזועפים קיבלו שני המחנות תגבורת. אורחות אניות מאירופה, האחרונות בעונה, הביאו תוספת צלבנים איטלקים וצרפתים. חשובה יותר היתה העובדה, שהמוסלמים קיבלו (אוקטובר או נובמבר 1189) תגבורת של גדודים מצריים בפיקודו של אלמלך אל־עאדל, וכמו־כן הצליחו לפני בוא החורף להכניס אספקה נכבדה לתוך עכו הנצורה, שהתחילה סובלת מרעב ואשר לפי השמועה עמדה כבר לפתוח במשא־ומתן על כניעה. ב־31 באוקטובר הופיע צי מוסלמי חזק, 50 אניות לפי מקורות מסוימים, ופרץ לו דרך לנמל, בגרשו את הספינות הנוצריות לצור. חודשיים לאחר מכן, בעיצומו של החורף (סוף דצמבר), הופיע צי מצרי גדול בפיקודו של חסאם אדין לולו, גיבור קרבות ים־סוף, שגם הוא מצא דרך־כניסה לעיר הנצורה. משהגיעה עונת הגשמים חל כבר שינוי ניכר בעמדתם של שני הכוחות. תושבי עכו נמצאו תחת תקרות בתיהם מוגנים מזלעפות החורף, ואף צידה לא חסרה להם. ואילו המחנה הצלבני היה מנותק מקשריו מאירופה, כי אניות לא העזו לעבור את הים הסוער בעונה זו, והוא סובל מחוסר אוכל, מקור החורף וממחלות שפשטו במחנה. המחירים עלו בצורה מבהילה, וניסיון של קביעת מחירים הביא להעלמת המצרכים ולפריחתו של שוק שחור⁶⁷.

חמישה חודשים עברו על המחנה הצלבני בתוך חפיריו ועל המחנה המוסלמי, שעיקרי כוחותיו חזרו לארצות מוצאם, ללא מעשה. עם בוא האביב 1190 נתחדשו פעולות המלחמה. קונראד ממו־נפירה, שיצא לצור, חזר משם עם אניות שהביאו מצרכי־אוכל לרוב והקלו על המחנה. צלאח אדין התחיל מקרב גדודיו למערכה העיקרית, תחילה מח'רובה לתל־כיסאן (25 באפריל) ומשם הוא עובר לקירבת הצלבנים ממש (2 במאי 1190) אל תל־חג'ל (או תל־עג'ול), שאנו נוטים לזהותו עם ח'רבת טנטור⁶⁸, גבעה רמה בעלת שתי פסגות (92 מטר) בין תל־אלעיאדיה ובין 'טורון' הצלבני.

עונת־הקרבות השנייה מאביב 1190 שונה היתה באופיה מעונת הקרבות בשנה הקודמת. במקום מלחמת־חפירים ניטשה עתה מלחמת מגדלי־מצור ומכוונות־יירי. ברי היה לצלבנים שבמצבם כמות־שהוא אין לשער שיעלה בידם להרעיב את העיר ולהביאה לידי כניעה. כיוון שכך עמדו לפנייהם שלוש דרכים: התקפת־מצח על

67 מתואר בחוש הומור על־ידי האימאר, בישוף קיסריה (בעתיד אפאטריארך ירושלים) וממשתתפי המצור Haymarus Monachus, 470–480.

68 חג'ל פירוש חגלה; עג'ול—עגלה. בהא אדין 153, 111 ומובא אצל אבו שאמה (IV, 444). האפשרות האחרת היא זיהוי המקום עם תל ביר אל־ערבי, דרומה מתל אלעיאדיה, וזה נראה פחות.

מלחמת מכונות מצור ומקלע

העיר, פתרון מפוקפק לנוכח העירנות של המגינים והסכנה הצפויה למתקיפים להיות מותקפים מאחור, או המשך המצור אגב הרעשה מתמדת של החומות וכר-יית מנהרות מתחת לחומות עד קעקוען והסתערות דרך הפרצה שתיווצר במערך ההגנה של העיר. הפיתרון השלישי היה בהריסת ביצורי ההגנה של נמל-העיר ופריצה לתוכו מצד הים.

הצלבנים שקלו אפשרויות אלה והכריעו לצד עבודת-מצור מתוכננת, שפירושה בניית מכונות-מצור ומכונות-ירי, מילוי החפיר של העיר, כדי שאפשר יהיה להתקרב לחומות ממש, וחפירת מנהרות מתחת לחומות. ואמנם, נוצלו חודשי החורף לבניין כלי-המצור לסוגיו.

כלי-המצור הצלבניים של התקופה התחלקו לשניים: כלי-ירי, שהם כלים הפועלים לפי עקרונות באליסטיים, וכלי-דחף. הראשונים נקראים 'יורי-אבן' (פטראר-יה) או 'מכונות-ירי' (מאנג'ול)⁶⁹, וכפי הוראת השם הן בליסטראות יורות אבנים, אם לפי עיקרון הקשת, היינו מתיחת היתר המכופף מוט ושיחרורו עם הקליע, או על-פי עיקרון באליסטי אחר, היינו הטענת הקלע לתוך כף של מוט שבקצהו השני נמצא משקל-נגדי⁷⁰. ה'מאנג'ול' יורה אבנים ואף חצים גדולים, כעין הרומח. לשתי מכונות-ירי אלה יש להוסיף את ה'חתול' * הנע, שהיה יורה ווי-ברזל דמויי-עוגן קשורים לחבלים. שתי המכונות ניסו לקעקע את החומה או את ראשי-המגדלים, בשעה שהמכונה האחרונה ניסתה להיתקע ולהיאחז בחלקים הבולטים של החומה, כדי למוטטם לאחר מכן על-ידי משיכה בחבלים⁷¹.

לסוג השני של כלי-המצור שייכים הכלים דמויי-האיל ** — מוטות-ענק מצוידים בחדי-ברזל בראשיהם, המופעלים על-פי עקרון המטולטלת. האיל, לסוגיו

Aries; Bélier etc. **

Cattus ;Chat *

69 בלאטינית petrariae (גם petraria) ובצרפתית periers (pierres); — mangonel, manganellus (וכתיבים שונים). השם האחרון בא באמצעות הצורה הלאטינית man-

ganum מיוונית — manganon (מנג'ון) — מכונה. לכל התיאור השווה לוח ג'.

70 בחיבור שנכתב בשביל צלאח אדין בתקופה זו (ר' להלן הערה 72) מנויות ומתוארות מכונות-הירי בשימוש המוסלמים. המחבר מונה מכונות ערביות, תורכיות ופראנקיות או ביזאנטיות (אלערבי, אלתרכי, אלפרנג'י או אלרומי). כטווח-ירי הוא מציין 40 עד 60 'באע', כלומר 70—100 מטר. משקל הקלע במכונות הגדולות עד 150 רטל. טיפוס מכונת-ירי הפועלת על פי עקרון משקל-שכנגד הוא מכנה כפרסית (פארסי).

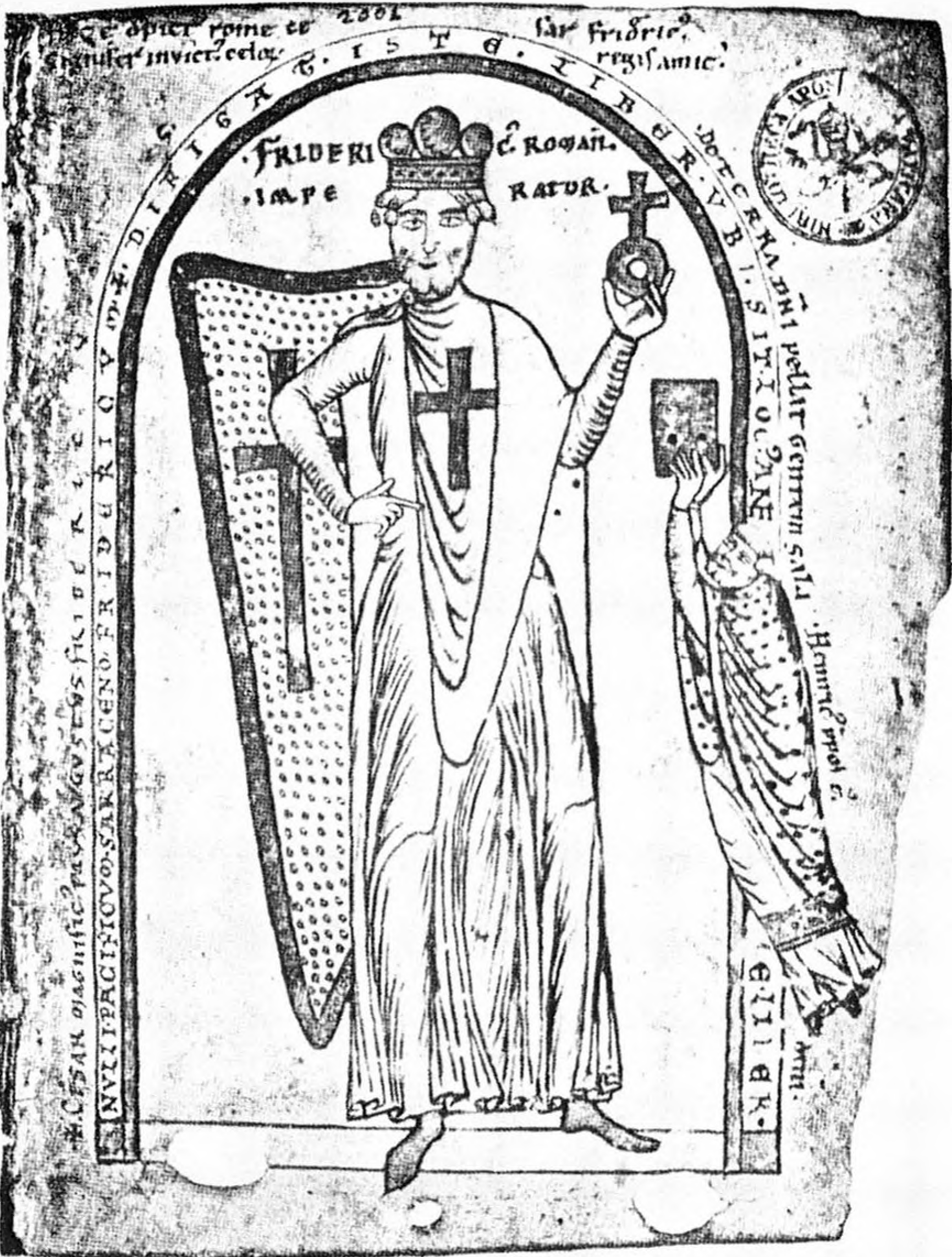
71 אין תיאור מדויק של כלי זה. T. A. Archer, *The Crusade of Richard I*, 89n. מפרשו כמחסה של ירי ומקשרו בתיאורו של בהא אדין 111, 187 המספר על כלי הנקרא 'סנורא' (חתול). שהוא כעין גג עם ראש דומה ללהב מחרשה. המקור היחיד הנותן תיאור של הכלי בזמן מצור עכו אומר: *Itinerarium*, III, 8: instrumentum... cattum nominabant eo quod more catti subrepando muro inhaeserit occu- pando (כלי.. שנקרא 'חתול', משום שכמו חתול, בזוחלו אל החומה הוא נאחז בה כדי לכובשה).

השונים, מצוי בתוך מבנה-עץ שמגן על מפעיליו ומנסה לפגוע בפרקי-האבנים שבחומה. הנגיחה באיל, שנמשכה ימים ושבועות, במידה שהיתה מדויקת וכוונה לאותה נקודה, היתה מסוגלת למוטט את החומה החזקה ביותר. האיל היה בעל צורות שונות, אם של האיל הרגיל, בעל קרן אחת אטומה, בתוך סוכת-עץ הנעה על גלגלים, או בעל קרן-ברזל חדה, שהכרוניסטים המוסלמים משווים אותה ללהב-המחרשה, ואם של איל. דו-קרני חזק במיוחד⁷². המקורות מזכירים עוד כלי-מצור מיוחד הנקרא בשם truie, המפורש כרגיל כמכונת-ירי, ואולם נראה יותר, שהכוונה לאיל דמוי-חזיר, הידוע לתמהוננו אף במזרח הקדמון העתיק⁷³. איל זה לא פעל לפי עקרון המטולטלת, אלא היה נע על גלגלים עד החומה ממש. כוח-המחץ של האילים האטומים וכוח-המחץ וחד-המוט של האילים האחרים היו מקרקרים את החומות.

כלים אלה עוצמת פעולתם גדולה, אלא שקשתה הפעלתן מפני המרחק שבינן ובין החומות, הואיל וכל ערי הצלבנים היו מצוידות בחפיר יבש, אך עמוק ורחב,

72 איל גדול במיוחד מתואר כבית גדול שבאמצעיתו נמצא תורן אנייה מצופה ברזל בשני קצותיו. Ambroise, 3851-2. תיאור מפורט בטכסט המקביל של *Itinerarium* 1, 59: 'ארכבישוף ביזאנסון עשה מכונה בנויה בשקידה רבה ובהוצאות רבות. לזה קוראים כרגיל איל (aries), הואיל והיא הורסת את ביצורי החומות המוצקות בדומה לאיל על-ידי נגיחות מהירות. הנשנות בתכיפות. את האיל הזה המצויד יפה מכל צד בחלקות-ברזל, הועיד הארכבישוף להריסת החומות... והוא קירב את האיל שדמה לבית מקורה להריסת החומות. ובתוכו נמצא תורן ארוך של אנייה. שראשו הולבש ברזל. וזה, לאחר שנדחף בידיהם של רבים אל מול החומה, היה חוזר אחורה ומיועד לדפוק במכה גדולה עוד יותר. וכך השתדל להרוס את החומה או ליצור בה חלל במכות תכופות. ואלה שהיו כה מפעילים את האיל והיו פוגעים בחומה במכות חוזרות ונשנות, היו מוגנים בתוך האיל מכל סכנה העשויה לבוא מלמעלה. שמות האילים מרובים. מלבד bellier (תיש) הצרפתי ו-aries הרומי-קלאסי נמצאים עוד moton (mouton) — כבש = eue, Ambroise, 3825 טלה Ambroise, 4768 (תורגם בטעות 'מים'. המלה היא ממקור אנגלו-סכסי ומפה נקלטה אצל הטרובאדור הנורמאני). המקורות הערביים, המ-תארים את האילים הצלבניים, מתארים אחד מהם כבעל שתי קרניים ארוכות כרמחים ובעובי של עמוד. ראש זה נקרא 'כבש' ונמצא בתוך 'דבאפה', שהוא, כנראה, שם כולל לאיל ולגג הסוכך עליו והנשען על שני פיגומי ברזל. ר' עמאד אדין אצל אבו שאמה 486, iv. בחיבור שנכתב באותו זמן עליידי מורדא (מרצא) בן עלי בן מורדא אטרסוסי (אלטרסוסי), כנראה ממוצא ארמני ותושב אלכסנדריה, והוקדש לצלאח אדין, נמצא גם פרק המוקדש ל'אילים, מגדלים ומבני-מחסה' ('אלדבאפאת ואלאבראג' ואלסתאאר'). ר' Cl, Cahen, 'Un manuel d'armurerie composé pour Saladin'. *Bull. d'études orientales de l'Institut franç. de Damas.*, t. 12 (1948), 120 s., 143 s., 159 s.

73 truie היא חזירה, ובמקור רומי נזכר כלי בשם sus rostrata *Itinerarium*, I, 149: שפירושו 'חזירה בעלת חוד מעוקם'. ור' דוגמאות מן המזרח הקדמון אצל י. ידין, תורת המלחמה בארצות המקרא (ירושלים תשכ"ג), עמ' 342.

הקיסר פרידריך הראשון בארבארוסה כצלבן

חותם ריצ'ארד לב־האריה מלך אנגליה

חותם פיליפ השני אוגוסטוס מלך צרפת

קערה מקפריסין. היה דמיונית בעלת ראש איש־כנסייה (המאה הי"ג)

מלחמת מכונות מצור ומקלע

ומאחוריו היו לעתים ביצורים קדמיים או החלקלקה שלרגלי החומה⁷⁴. החפיר, שרוחבו הגיע ל-15 מטר ומעלה, לא איפשר פעולה יעילה של האילים, שמוטיהם לא הגיעו לאורך כזה, אלא אם הצליחו הצרים על העיר למלא את החפיר ולהגיע קרוב לחומה⁷⁵. לעומתם היו כלי-הירי פועלים ממרחק של כ-100 מטר מן החומה, שהם בטוחים הקשת והארבליסטה.

כלי מצור ופריצה חשוב ביותר היה 'המגדל הנע'^{*}, שהיה בחינת כל-בו מלחמתי, מיתקן בעל תפקידים רבגוניים מרוכזים במקום אחד. גובהו היה לפי גובה החומה, ובדרך כלל עלה עליה. אם נניח גובה חומה של 20 מטר לערך (מבסיס הקרקע ולא מבסיס החפיר), הרי מגדלים אלה היו בנייני-ענק של חמש עד שבע קומות⁷⁶. המגדלים היו לעתים מצוידים בגלגלים והיו מקרבים אותם לחומה כשהם נדחפים בידי חיילים בקומת הקרקע, ואולם הגלגלים לא תמיד שימשו בסיס מוצק למדי למגדל, שהיה מותקף על-ידי הפגזות אבני-ירי מן העיר הנצורה. לפיכך היו לעתים המגדלים נעים על גזעי-עץ עגולים. בקומתו התחתונה היה המגדל מצויד לעתים באיל, ובשאר קומותיו נמצאו קשתים ויורי ארבליסטות. קרוב לראש המגדל נמצא גשר-נע שאפשר היה לשלשלו לראש החומה. על המרפסת שבראש המגדל, מוגנים על-ידי שינוף או מבנים אחרים, נמצאו הקשתים המובחרים, שתפקידם היה להמ-סיר חיצים על החומה ולגרש ממנה את האויב, גם כדי לאפשר בכך לצרים על העיר לעסוק במילוא החפיר. לעתים נמצאה על מרפסת זו גם מכונת-ירי. מעלתו הגדולה של המגדל-הנע היה בתפקידיו המרובים ובאפשרות שניתנה על-ידו לפרוץ לעיר מעל לחומה. ואולם גם המגדל-הנע לא יכול היה להגיע לחומה ממש טרם נתמלא החפיר, לפחות מקצתו.

ליד כלים גדולים אלה השתמשו הצרים על העיר במבני-מחסה למיניהן, בדרך כלל דמויי-גגות המופנים מול חומת העיר. בין אלה נזכרים כלים קלים עשויי-קנים⁷⁷, שנתנו מחסה ליורי-ארבליסטות, או קשתות רחוקות-טווח, או גם כלי-ירי קטנים. בנייני-מחסה אחרים היו נעים על בולי-עץ עגולים, והיו מאפשרים לצרים על העיר למלא את החפיר בחסותם.

* (מגדל סעמון) Berefredum. (מצודה) Castrum; Chastel.

74 במקומות רבים החלקלקה מהווה גוש אחד עם ציפוי החפיר לצד החומה (éscarpe).

75 לא מצאנו נתונים על בניין סוללות כדי לקרב עליהן את האיל.

76 אחד המגדלים שנבנה על-ידי הצלבנים מתואר כבעל 5 קומות, 60 אמות גובהו (כ-30 מטר). אבן אלתיר RHC. HOr., II, 22.

77 *Itinerarium*, III, 8: instrumentum ex cratibus virgis rigentibus firmissime consolidatis, quod cercleiam vocabant. (כלי עשוי מענפים קשים קשורים בחזקה, הנקראים 'סרקלייה'). Ambroise, 4827: cercleie.

הלחימה על החומות והלחימה על האדמה היה לה המשך בלחימה תת־קרקעית. החפרים * היו כורים מנהרותיהם בחיפוי גגות, כשחיל־הקשתים ממטיר חיצים כדי להרחיק את האויב מן החומות, ומנסים להגיע אל מתחת לחומות. יצוין שהמפורסמים בין החפרים היו חפרי־חלב, ששימשו בצבאות האיסלאם, והצלבנים ראו בשבייתם ובהעסקתם בכריית מנהרותיהם מלקוח־מלחמה חשוב ביותר.

הכוח־שכנגד על חומות העיר, נוסף לחיל הקשתים והארבאליסטות שבו, הש־תמש במכונות־ירי של אבנים וקליעים קטנים מחומות העיר, ובכלים כבדים יותר מתוך העיר עצמה. אם בנה מלך צרפת כלי־ירי, שכונה בהומור צבאי רגיל 'השכן הרע', נמצא לו בן־זוג ממול במחנה המוסלמי, שהצלבנים קראוהו 'בן־הדוד הרע'⁷⁸, שפגיעתו רעה ובדיוק ירייתו היה מחריב את כלי־הצלבנים. כדי להחליש את חוזק הפגיעה היו הצלבנים מחפשים עליהם בעורות־בהמות ובחבלים, שפעלו כמחסה גמיש, שהאבנים היו נקלטות לתוכו כלתוך רשת. באותה שיטה, המזכירה את זו הנהוגה כיום להגנת ספינות העוגנות ליד המזח ממש, השתמשו מגיני העיר בשל־שלם חבלים ואלומות־קנים מעל החומות למקום נגיחתם של האילים או למקום שאליו כוונו הקליעים הצלבניים.

ואולם הנשק החשוב ביותר שבידי המוסלמים, שאין רואים שימוש בידי הצלבנים, היא 'האש היוונית', כפי שנקראו קליעי־התבערה בפי הצלבנים, זכר למוצאם הביזאנטי. היו אלה כלי־חרס (אף נזכרים בקבוקי זכוכית) ממולאים חומר תבערה, תרכובת נפט⁷⁹ וגפרית עם תוספת זפת ושמנים. כלי־חרס אלה היו נקלעים ממכונות־ירי או גם מקשתות מיוחדות, מעין 'בקבוקי מולוטוב' של ימינו. פעולתם היתה יעילה והרסנית ביותר. כמעט כל מכונות־המצור הצלבניות, האילים, כלי־הירי והמגדלים־הנעים נשרפו באש הרסנית זאת, אף־על־פי שהיו מכוסים עורות־בהמות ספוגי־חומץ ומצופי־טיט.

עם בוא אביב 1190 העמידו הצלבנים את הכלים, שנבנו בעמל רב ובהוצאות עצומות, הן בחומר גלם, בעץ ובברזל ובחומרים אחרים שהובאו מאירופה, והן

Fossatores *

Ambroise, 4745-6: Male Cousine — Maleveisine 78

79 בתור מתנה מיחדת שולח שליט מוצול לצלאח אדין בזמן מצור עכו חומר הנקרא 'נפט לבן' (אלנפט אלאביץ), עמאד אדין, מובא על־ידי אבו שאמה *RHC. Hor.*, IV 431. תעשיית תרכובות אלו, המגלה ידיעה רבה של תכונות החומרים, קשורה עדיין באמורות מאגיות. היא מתוארת בחיבור ערבי שנכתב באותה תקופה, שהוקדש לצלאח אדין. ר' ההע' 72. מקור צלבני מתאר הפגזה מוסלמית במלים אלו: 'וכך זרקו צנצנות ובקבוקים, חביות וכדים, של גפרית, של זפת, שומן, דונג, ולאחר מכן בקעיות־עץ גדולות, ומעל כל זה את האש היוונית'. Ambroise, 3862 s.

בעבודת בנייתם מול חומות עכו. מלחמת הגיחות מעמדות־חפירים וביצורים הפכה עתה למלחמת ארטילריה. כבר בתחילת עונת־הקרבות השנייה הצליחו הצלבנים למלא חלק של החפיר שלפני העיר, וצלאח אדין קיבל ידיעות מדאיגות על המצב בחזית המערבית של המערכה. ואמנם, אחרי הפגזה ממושכת של העיר נערכה שם התקפה פראנקית. ביום 27 באפריל הגיעו הצלבנים עד לחומות ממש, ועמדו לעלות עליהן בסולמיהם, אלא שהתקפה נגדית של צלאח אדין הכריחה אותם להיסוג ולחזור לעמדותיהם. קרבות בודדים בסמוך לחומה נמשכו עד תחילת מאי, שאז הצליח טכנאי דמשקאי להצית שלושה מגדלי־מצור צלבניים ולהופכם לעיי אפר (5 במאי). עם נסיגת הפראנקים הצליחו תושבי עכו לפנות את החפיר מחדש ולהבטיח את השטח שלפני החומות. בינתיים התחילה שוב להגיע תגבורת צבאית לצלאח אדין אחרי תקופת החורף, הן מסוריה והן מן הג'זירה (מאי 1190). המצב השתפר עוד יותר לאחר שצי ממצרים הצליח להיכנס לעכו ולהביא לתוכה תגבורת ואספקה. במשך חודשיים ימים (מאי—יוני) נראה היה שצלאח אדין יעזו לפתוח בהתקפה ישירה על המערך הצלבני, ואולם על אף התגבורת היו כל ההתקפות של צלאח אדין במשך חודשי מאי ויוני חלשות למדי והתנפצו אל מחסומי־הנוצרים לפני חפיריהם. עוד עונת הלחימה בעיצומה, וכל תכניותיו של צלאח אדין נגנזו פתאום לשמע התקרבות המחנה הקיסרי של בארבראזסה וכניסתו לתחום קדמת־אסיה. מועצת האמירים יעצה להפסיק את המצור כל־עיקר ולצאת נגד הצבא הקיסרי, ואולם הכריעה הדעה להישאר במקום, אם כי חלקים חשובים ביותר של המחנה יצאו צפונה לסוריה, כדי לחסום מעברים בפני צבאות הקיסר.

אך הצלבנים לא היו מסוגלים לנצל החלשה זו של המחנה המוסלמי בגלל מחלות שפקדו אותם. ואולי העדיפו צרי־עכו, שגם הם קיבלו ידיעות על התקרבות הקיסר, לחכות לבוא הגייסות העצומים מאירופה. לעומת המוסלמים שחרדו לעתידם, וכדברי אבן אלאח'יר חששו שעם כניסת הקיסר ייאמר 'כאן שלטו פעם המוסלמים'⁸⁰, ראו צרי־עכו את עצמם כראש־גשר לצבאות הנצרות העתידים להגיע מאירופה. ואולם העדר־עשייה זה עורר התמרמרות, ששולהבה עוד על־ידי המחסור הקשה במחנה. קבוצות חיילים מדרת־העם, רגלים ללא פיקוד ומנהיג, החליטו לפלס לעצמם דרך למחנה המוסלמי ולשודדו. התקפתם כוונה למקום־התורפה של המחנה המוסלמי בצפון העיר, מקום שלא היתה בו שום רמה שתיתן לו יתרון אסטרטגי. שם חנה עכשיו אלמלך אלעאדל (מטענו נמצא באֶכוֹיב), אחיו של צלאח אדין, שתפס את השטח עם יציאתו של חקי אדין לצפון נגד

80 אבן אלאח'יר 5, 11, RHC., Hor.,

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

צבאות הקיסר. הגדוד הצלבני, שהיה גדול למדי, יצא צפונה ופרץ בשטח המישורי עד מרכז המטען באכזיב, כ־15 ק"מ מעפו. ואולם ברגע שהתחיל השוד התגודדו המוסלמים להתקפה, התנפלו על השודדים ועשו בהם טבח, שאפילו שדות־הקטל של עכו לא ראו דוגמתו. רובו של הגדוד הושמד, ואבירי־המחנה נאלצו לבסוף לצאת ולחלץ שרידיו. אותה שעה הגיחו מגיני־עכו מן השער הצפוני על עמדות ההוספיטאלארים, ואף הצליחו להיכנס לתוך החפירים, ורק בקושי רב נהדפו אחורה. ניצחון מוסלמי גדול זה, שצלאח אדין לא התמהמה להודיע עליו באגרות שלוחות לכל העולם, הוכתר יומיים לאחר־מכן (27 ביולי) בידיעה שהגיעה למחנה על מות הקיסר פרידריך בארמניה ועל התפוררות מחנהו. צלאח אדין יכול היה לנשום לרווחה וציפה מעתה לחזרת הגייסות שיצאו לסוריה, כדי לחסום את המעברות לפני הקיסר.

בינתיים, באמצע הקיץ, התרבו גם הגייסות שבאו מאירופה, בייחוד מצרפת ומאנגליה. החשוב ביניהם היה הגייס של אנרי משאמפאן*, שליטה העתיד של המדינה הצלבנית. בואו פתר גם בעיה כאובה של הפיקוד במחנה. למרות העובדה שגם מלך ירושלים נמצא במחנה, ומאוחר יותר יושג הסכם בינו ובין קונראד על השלטון במדינה⁸¹, הרי כבר אבדה לו כל השפעה על המחנות שצרו על עפו. המחנה הנוצרי הסכים להכיר בתוארו, אך המנוצח של חטין, אם כי גילה תכונות־אומץ לא מועטות ואחיו ז'אפרוא אף זכה לתהילת־גיבורים, לא היה איש בעל סמכות מספקת לפקד על המחנה. המחנה נשלט חליפות, כנראה לפי הסכמת מפקדי הגייסות השונים, על־ידי ז'אק מאוון ועל־ידי הלאנדגראף לודביג מתורינגיה. אלה בלטו מקרב המפקדים החילונים, אם כי בקרב אנשי־הכנסייה נמצאו אישים שעלו עליהם בחשיבותם ובמעמדם. טבעי היה הדבר והולם את הנטייה ההירארכית של הצלבנים, שמעתה יעבור הפיקוד ליד אנרי משאמפאן, שאמו (בתה של אלינור מאקוויטאניה) היתה אחות־חורגת של מלך אנגליה ומלך צרפת.

עם בואן של התגבורות בקיץ 1190 ועם מותם של מפקדים מרובים אורגן המחנה מחדש. ביומנו של אחד ממשתתפי הקרבות מצוי תיאור מדויק של המחנה באותה תקופה. לפי תיאור זה⁸² נצמד המחנה הצלבני לחומות העיר, ועיקר כוחו רוכז במבואותיה הצפוניים ועד הפינה הצפונית־מזרחית, שהסתיימה ב'מגדל הארור' המפורסם. נדמה שבצד מזרח היו הכוחות מועטים יותר, בהיות ה'טורון' שולט

* Henri de Champagne

81 ר' להלן ע' 69.

82 Radulph de Diceto, II, 79–80

לחלוטין על סביבתו בצד זה של העיר, וכוחות עוד פחותים מזה היו לצד דרום, שבו דיונות־החול בחוף וביצות הנעמן ופיתוליו בדרום־מזרח הגבירו את כוח המחנה הפיזאני שחנה במקום. בצפון העיר, מול 'מוֹן־מיזאר', כלומר במרחק־מה מחומות העיר העתיקה ומעבר לגבעה בשם זה, נמצאו מחנות הגנואזים, ההוספיי־טאלארים, קונראד ממונפירה, אנרי משאמפאן ועוד מפקדים חילוניים וכנסייתיים מצרפת; מזרחה מגדודים אלה ('בכיוון למישור' — רושם הכרוניסטן) נמצאו עוד גייסות מצרפת, אנשי פירנצה, גייסות מאנגליה ופלמים. בסביבות 'המגדל הארור' יעד ה'טורון' ולמרגלותיו נמצא גם מלך ירושלים ואחיו ז'ופרוא, גייסות צלבני הארץ בפיקודם של האחים יורשי־טבריה, הטמפלרים וז'אק מאוון, לדביג מתור־רינגיה (שעזב זמן־מה לאחר־מכן את עכו) וגייסות מגרמניה ופריזלנד, שהקיפו גם את 'מסגד עין־בקר' (מאחר יותר יתפוס מקום זה הדוכס פרידריך משוואביה בראש שרידי הגיסות הקיסריים⁸³), על ה'טורון' עצמו נמצאו אפטריארך ירושלים ובישופי עכו ובית־לחם, רג'ינאלד מצידון ואונפרוא מתבנין. דרומה יותר חנו אנשי לומבארדיה ופיזאנים, ששמרו גם על הכניסה הדרומית לנמל. מתחת ל'טורון', היינו כמעט במרכז המחנות, היה מקום החלפנים וכנראה נפתח שם גם השוק של המחנה. אין לנו תיאור של שוק זה, אם כי אנו שומעים לעתים על מצרכים, בייחוד כשאלה נעלמים או מחיריהם עולים בתקופות מחסור. אולם נשתמר תיאור השוק של המחנה המוסלמי של אותה תקופה, וראוי להביאו כאן גם מצד עצמו וגם משום שהוא משקף בוודאי במידה מסוימה את הנעשה גם במחנה הצלבני. כרוניסטן מוסלמי עבד אלטיף, שהיה במחנה (1191), מתארו בלשון זה: 'השוק שנקבע במחנה הסולטאן לפני עכו היה גדול מאוד ותפס שטח רחב־ממדים. היו בו 140 בתי־מלאכה של מפרזלי־פרסות. בעצמי ספרתי אצל טבח אחד 28 דווידים, שכל אחד מסוגל היה להכיל כבש שלמה. יכולתי אף ללמוד את מספר הדוכנים, כיוון שאלה היו רשומים אצל ה'שחנה' (המפקח) ולפי מיטב זכרוני היו שם שבעה אלפים, ואלה לא דמו לדוכני־העיר. כל אחד במחנה היה שווה למאה אחרים, כה גדולה היתה כמות הסחורות ונפחם. אומרים שהצבא נמצא במקום זמן כה רב עד שבנו לעצמם מבני־מגורים. כשנע הצבא אף למרחק קטן היה על סוחר־חמאה לשלם 90 דינרים בעד העברת סחורתו. ובאשר לשוק הבגדים הישנים והחדשים — היה זה דבר שעבר כל דמיון. במחנה נמנו יותר ממאה בתי־מרחץ (חמאם), שרובם היו בידי אנשי־המגרב. אלה היו מתאגדים שניים או שלושה ביחד, חופרים באדמה לעומק של שתי אמות ומוצאים מים. הם היו בונים מיכל

83 הגיע בתחילת אוקטובר 1190. ימים ספורים אחריו בא באלדווין ארכיבישוף קנטרבורי.

מסע־הצל־ב השלישי — מסע שליטי אירופה

ומחיצה בנויה מטין, והיו מכסים את המבנה בגג עשוי עץ ומחצלות. היו כורתים את עצי הבוסתנים שבסביבה, מרתיחים את המים שבמיכלים, והיה עולה דרהאם (= מטבע כסף) לחפוף את הראש⁸⁴.

לא ייפלא אם ריכוז כזה של עמי אירופה מכאן וכוחות האיסלאם מכאן מעורר כרוניסטן נוצרי לרשום: 'וכך שני חלקי־עולם (אסיה ואפריקה) התקיפו את השלישית, ונגד השניים נלחמה אירופה, שהיא לבדה, אם לא כולה, הכירה במשיח'⁸⁵.

תגרות קלות חסרות־תוצאות נמשכו כל אותו קיץ (1190). צלאח אדין נתקשה יותר ויותר בהגשת אספקה לעיר הנצורה, אך לא העז לצאת בהתקפה ישירה על המחנה הצלבני. היזמה נשמרה עוד זמן־מה ביד הצלבנים, וביזמת הפיזאנים (סוף ספטמבר) הוחלט על התקפה שלא נוסתה עד אז — התקפה מצד הים על העיר. מטרתה היה לכבוש את המגדל התקוע על סלע באמצע מפרץ עכו ועליו מגדל־הגנה מפורסם. מגדל זה נקרא בפי נוצרים ומוסלמים 'מגדל הזבובים' ולפי המסופר הקריבו כאן פעם קרבנות, ולפיכך רבו במקום הזבובים⁸⁶. הפיזאנים קשרו שתי ספינות ובנו עליהן מגדל, שגובהו עלה על זה של 'מגדל הזבובים'. המגדל השט היה מצויד במכונות־ירי, וביניהן מכונת־ירי שקליעיה היו דמויי־עוגן, וכמו כן בחיילים רובי קשת וארבליסטות וסולמות גבוהים. ספינה אחרת, מתחת למכסה־מגן מיוחד שקומר מעל לסיפונה, הכילה את חיל־הנחיתה. אותה שעה שבה התקרב המגדל השט אל 'מגדל הזבובים' נשלחה ספינה מלאת חומרים מתלקחים אל בין הספינות המוסלמיות שבנמל העיר כדי להציתן. התוכנית כולה נגמרה בכישלון חרוץ משהצליחו מגיני 'מגדל הזבובים' להצית ב'אש היוונית' את המגדל השט. הרוח העיפה את ספינת התבערה ממסלולה, והספינה השלישית טבעה בים. 'מגדל הזבובים' נשאר ביד המוסלמים למפח־נפשם של הצלבנים ולקול תרועת הניצחון של מגיני־עכו.

הופעתם של אנרי משאמפאן ופרידריך משוואביה בעכו (7 באוקטובר) בישרה את חידוש הפעולות. הוקמו כלי־מצור חדשים ואף אניה צוידה במגדל עם גשר־נע כדי להתקיף את 'מגדל הזבובים', אך כל המאמץ היה לשווא. גיחות אנשי עכו

RHC. HOr., III, 438–439 84

Itinerarium I, 38 85

Itinerarium I, 38. Tour des mouches; Turris muscarum 86

הוא. אין הוא מופיע לפני תקופת מסעי־הצל־ב. השם הערבי הוא: 'ברג' אד'באן' (אל־ד'באן). ר' בהא אדין 185, 111. האם לא נוצר השם על־ידי אגדה המבוססת על החלפת 'בעל־זבוב' שבעקרון עם Accaron, אחד השמות הרגילים לעכו במקורות התקופה?

נסיון התקפת חיפה

והפגזות ב'אש היוונית' הפכו את פרי העמל הרב לעפר ואפר בתוך זמן קצר ביותר. בכל זאת העדיף צלאח אדין להעביר את מטהו למקום מבטחים, ועבר לשרעם (20 באוקטובר).

המצב בשני המחנות לא היה מזהיר. אמירים מוסלמיים רבים ביקשו לעזוב את המחנה כבר לפני החורף, וסערות־הים מנעו אספקה למחנה הנוצרי, שהתחיל סובל קשות מרעב. סבלו בייחוד, כרגיל, בני דלת־העם. אם בלחצם של אלה ואם מתוך חישוב שאפס־מעשה מרפה את הרוחות ומעוררת התמרמרות, הוחלט להתקיף את חיפה, שבה נמצאו מחסנים, שלעתים היו מעבירים אספקתם לעכו. ביום 11 או 12 בנובמבר (1190) יצא גדוד צלבני חזק להתקפה, כשהוא משאיר חיל חזק למדי להגנת המחנה.

יש אי־בהירות מסוימת לגבי תנועת המחנה ⁸⁷, אך נראה, שהצלבנים שהתכוונו לצאת לחיפה ניסו תחילה להבטיח עורפם על־ידי התקפה על המשמרות המוסל־מיים החלשים שנותרו בצפון ובמזרח הבקעה. הם יצאו אפוא לתל־חג'ל והתמקמו ללילה ליד הבארות שחפרו לפני המוסלמים. הסולטאן, שלא בטח בחוזק כוחותיו במקום (הוא בעצמו נמצא, כזכור, בשרעם), פקד על נסיגת חיל־המשמר מתל־אלעיאדיה דרומה לתל־פיסאן, וכיוון שלא היתה ברורה לו תנועת הצלבנים העביר אף את מטען גייסותיו בצפון עד נצרת, ואת אלה של הדרום עד קימון (יוקנעם). המוסלמים פינו אפוא את הצפון, אבל תפסו עמדות לאורך שרשרת־הגבעות בדרום הבקעה, בג'בל ח'רובה, כשהמטה הראשי בשרעם. לפי תיאור אחד פשט המחנה המוסלמי באגפו השמאלי עד הים, כלומר הגיע לחלקו הדרומי של מפרץ עכו, מעבר לחולות עד למרגלות הכרמל. למחרת היום, לאחר שהצלבנים לא נתקלו בשום התנגדות בצפון, הם פונים לכיוון חיפה. גדודי הצלבנים, ובראשם, לפי נוסח לומבארדיה, הדגל הצלבני ⁸⁸ תקוע בעגלה * רתומה לבהמות־משא, נעו דרומה במקביל לאפיק הנעמן, על גדתו המזרחית, והגיעו לפורדנא ולקרבת ראש־העין, מקור הנהר. פה חצו את הנעמן לגדתו המערבית ונעצרו על התל שבמקום. במשך כל ליל־החנייה לא הרפו מהם קשתי־האויב, ולמחרת היום עם שחר ראו עצמם הצלבנים מוקפים על־ידי האויב, 'התורכים מכל העולם', מספר הטרוזבאדור הנזיר

* Caroccio

87 התיאורים ב־36 §, *GKL*, 39; *Grousset III*, 29s. *Runciman III*, אינם מתקבלים על הדעת מנקודת מבט המבנה הטופוגרפי של השטח.

88 זהו, נדמה, התיאור הראשון של דגל ממלכת ירושלים, אם אמנם בדגל זה המדובר. בשביל מוסלמי שראה את הדגל היה זה 'דגל לבן עם כתמים אדומים ובראשו צלב'. בהא אדין 199, 111. ר' לאחרונה: O. H. M. Baron Haxthausen, 'Jerusalem', *Heraldisk Tidsskrift*, t. 7 (1963), 293-306.

מסע־הצלב השלישי — מסע שליטי אירופה

מאני, נקבצו עליהם. הם מילאו את הארץ מלמטה ומלמעלה, מימין ומשמאל, כך שהמחנה היה מעדיף להיות בשעה זו במקום אחר⁸⁹. ובינתיים הגיעה הידיעה שהמוסלמים רוקנו את מחסני־חיפה ואין עוד תקווה למצוא בהם שלל. המחנה הנוצרי התחיל חוזר על עקבותיו, לאורך הגדה המערבית של הנעמן. כנראה שאי־אפשר היה להגיע עד המחנה הנוצרי לאורך הנהר, אולי בגלל ביצותיו ופיתוליו לפני השתפכו הימה, והצלבנים ניסו למצוא מקום־מעבר לגדתו המזרחית. מעבר זה היה על גשר הנטוי על־פני הנהר בקרבת דעוק⁹⁰. המוסלמים ניסו להרוס את הגשר, ולא היתה להם שהות לכך, והספיקה התקפת־פתע של ז'ופרוא דה ליזיניאן עם מספר אבירים לפלס כאן דרך לגדוד הצלבני, שחזר בשלום למחנהו, תוך לחימה מתמדת, כשחיל־הקשתים הרגלים שלו שומר על פרשיו ועל אחדות המחנה⁹¹. בכך נסתיימה השנה השנייה ועונת־הלחימה השנייה במצור עכו.

החורף התקרב במהרה, ניתכו גשמי־זעף וכפור קשה כיסה את בקעת־עכו. האצילים הצלבנים מצאו מגן בבנייני־סוכות או מבנים אחרים, אך פשוטי־העם הרבו לסבול מפגעי הטבע. לאלה נוסף עתה רעב, שהכרזניסטים הצלבנים מתחרים זה בזה בתיאורו העגום. היה זה החורף הקשה ביותר של תקופת המצור, והוא נמשך ארבעה חודשים שלמים והפיל חללים במחנה, חללי מגפות ורעב. רבים, כדי להי־נצל מן הרעב, ערקו מן המחנה והצטרפו למחנה צלאח אדין, בקבלם את האיסלאם. אותה תקופה נוסד לפני עכו מיסדר חדש, שעתיד היה למלא תפקיד חשוב בתולדות אירופה, והוא המיסדר הטיבטוני. האבירים הטיבטונים היו עד אז חלק ממיסדר ההוספיטאלארים, אם כי היו בעלי־כנסייה משלהם בירושלים ונבדלו משאר אנשי־המיסדר בשפתם. בזמן מצור עכו התאגדו סוחרים ערי־הצפון, ברמן וליפּק⁹², בהנהגתו של אחד זיגבראנד⁹³, ויסדו בית־חולים, שתחילתו באחת הספינות גדולות־הממדים ('קוֹגָה') שנמשכה אל חוף ימה של עכו. ליד בית־החולים נוצר גם בית־קברות מיוחד של הגרמנים, בחלקה קרובה לבית־הקברות הגדול של העיר, בית־קברות סן־ניקולאי, במזרח העיר. פרידריך משוואביה השפיע כנראה בעצם נוכחותו על התפתחות בית־החולים. ההתאגדות החדשה, שהיתה גם מובנת

Sigebbrand **

Lübeck, Bremen *

Ambroise, 4023–4028 89

90 בהא אדין 200, III מתאר את הדברים כך, כאילו היה הגשר בדעוק עצמה, ואולם המקום אינו נמצא על הנעמן וכנראה שמדובר על גשר בנעמן בגובה של דעוק, שהוא קצת יותר מקילומטר אחד מזרחה ממנו.

91 מסופר שמאסף הקשתים היה נע כשפניו מופנים אחורה, כדי למנוע התקפה מן העורף.

Itinerarium I, 62

בגלל המתיחות בין הגרמנים לצרפתים, כשהראשונים טוענים לעמדת עדיפות בשם 'הקיסרות'⁹², המשיכה תחילה קיומה בנוסח ההוספיטאלארי, כשהיא ממלאת תפקידי בית-חולים. ואולם שמונה שנים לאחר-מכן (1198) יקבלו אבירי המיסדר החדש, 'אבירי מרים הקדושה של הטיבטונים', את תקנון הטמפלארים יחד עם גלימתם הלבנה וצלב שחור עליה וייעשו למיסדר אבירי ליד המיסדרים הקיימים, שמספרם עוד יגדל עם יצירתו של 'מיסדר סן-תומאס מקנטרבורי', שיאגד את האבירים האנגלים (או אולי דוברי אנגלית).

על אף הרעב והמחלות לא הרפה המחנה הנוצרי ממצורו, וצלח אדין לא מצא די כוחות, או די עוז, להתקיף את המחנה הצלבני, שהגישות אליו דמו לביצה טובענית עקב הגשמים. מצב תושבי עכו בצל תקרות בתיים היה אמנם טוב יותר מאשר לרגלי החומות, אלא ששנתיים של הסגר דילדלו את כוח סבלנותם. היה הכרח להחליף את חיל-המצב ולאפשר יציאה לפצועים. אופייני הוא למצב, שרק מועטים מאוד היו מוכנים להיכנס לתוך העיר. צלח אדין הבטיח סכומי-כסף למתנדבים שיהיו מוכנים להיכנס העירה, אבל אף האמירים לא היו מוכנים להס-תכן. רק עשרים אמירים באו במקום הששים שהיו שם קודם. בעיר נשאר המפקד הקודם, בהא אדין קראקוש, ונוסף לו סיף אדין משטוב ומפקד הממלוכים של שרפוה לשעבר, עז אדין ארסל.

כוחם של הנוצרים תש עד כדי כך, שלא היה בכוחם לנצל אף נפילת חלק מחומת עכו עקב גשמי-הזעף (יאנואר 1191), ומצד שני מאשימים המקורות המוסלמיים את מפקדי בירות, צידון ואשקלון, על שסחרו עם הצלבנים ושלחו להם מזונות. מצב הקיפאון משני הצדדים, המופרע על-ידי התנגשויות קטנות, התחיל משתנה עם בוא האביב של שנת 1191. צבאות סוריה ועיראק התחילו חוזרים למחנה צלח אדין, ובו בזמן הגיע סוף-סוף אל לפני חומות עכו פיליפ השני אוגוסטוס מלך צרפת (20 באפריל 1191), שנתקבל כגואל ומושיע, אף-על-פי שכוחותיו מועטים היו. עתה ציפו שריצ'ארד לב-הארי יגיע אף הוא בקרוב.

אכן, היתה זו תוחלת ממושכה. כזכור, יצאו שני המחנות, הקאפיטינארי והפלאטא-ג'נטי, מוויזלי בקיץ 1190, לאחר שנדחה תאריך היציאה באביב של אותה שנה. ב-4 ביולי נועדו המלכים על גייסותיהם בוויזלי, מקום הטפתו הלוהטת של בר-נארד מקלירבו ארבעים שנה לפני-כן, לאחר שריצ'ארד נטל את סמלי הצליין, תר-

Itinerarium, I, 44: Nam veteri et pertinaci discidio ab Alemannis Franci 92 dissident, cum regnum et imperium de primatu contendunt

מיל ומקל, בטור*, עירו של הקדוש מארטין, ופיליפ, כמנהג אבותיו, נטל סמלים אלה במנזר סן־דני, בלוקחו אתו גם את הדגל המקודש של הממלכה**. מראש נראה היה ששני המחנות לא יוכלו להתקדם יחד בגלל קשיי־מעבר וקשיי־אספקה, לפיכך נקבע שייפגשו מחדש במסינה שבסיציליה. הדרך הוליכה לליון, ממנה פנה פיליפ לגנואה וב־16 בספטמבר הגיע למסינה. ימים ספורים אחריו יצא גם ריצ'ארד שהגיע למארסיי ב־31 ביולי. ואולם ציו הגדול לא היה במקום. הוא התעכב בדרכו ליס־התיכון בליסבון של פורטוגאל, ובתוך כך נשדד שם היישוב המקומי, היהודי והמוסלמי כאחד, ורק התערבותו הנמרצת של המלך סאנצ'ו שמה קץ למעשי השוד. הצי יצא (24 ביולי) למסינה, שאליה הגיע יומיים אחרי פיליפ מצרפת. אותה שעה עשה ריצ'ארד דרכו באיטיות ממארסיי דרך גנואה והחוף המערבי של איטליה, והגיע למסינה ב־23 בספטמבר, כשבוע לאחר פיליפ השני. עונת הנסיעות מזרחה היתה עדיין בעיצומה, ומותר היה לקוות ששני המחנות יגיעו בתוך שניים או שלושה שבועות לחוף עכו. ואולם שני המחנות הנוצריים השתהו במסינה לא פחות משבעה חודשים תמימים. צבא־הישועה, שיכול היה בסתיו אותה שנה להכריע את הכף במערכה על עכו, התכונן לחניית סתיו וחורף במקום, לא מחמת חליפות העונה, כאמור, אלא משום שבעיות של מדיניות אירו־פית שלא נפתרו לפני היציאה צצו מחדש ואף הסתבכו משנוספו על הניגוד הקא־פיטינגי־פלאנטאג'נטי קשיים סיציליאניים. כבר ראה העולם הנוצרי גייסות צלב־ניים, שבדרכם לארץ־ישראל עזרו לשליטיה הנוצרים של פורטוגאל לדחוק את רגלי המוסלמים, ואילו עתה, עוד לפני מסע־הצלב הרביעי, היה עד לניצולם של מחנות אלה לשם לחימה בשליט הנוצרי של סיציליה, כדי לתבוע עלבונה של אחות ריצ'ארד, ג'ואן (יוהאנה), אלמנתו של גיום השני, שליטה האחרון של סיציליה, מיד טאנקרד דה לקצה***, שליטה האוזורפאטורי של המדינה, מסינה הנוצרית נשדדה על־ידי ריצ'ארד עד שלא מילאו את כל דרישותיו, כולל נישואיה של אחות טאנקרד לארתור מברייטאן, בן־אחיו של ריצ'ארד. פיליפ שמר כביכול על נייטרליות, אך למעשה פעל נגד ריצ'ארד, כי גם חשבונותיו שלו לא נתיישבו עדיין. ארוסתו של ריצ'ארד היתה אחותו של פיליפ, ונישואים אלה נועדו להשכין שלום בין הגיסים העתידיים, אלא שאירוסין אלה הפכו למקור נוסף של שנאה ותחרות⁹³. אלינור המפורסמת, אם ריצ'ארד, הביאה לו ארוסה אחרת, ברנגאריה

Oriflamme ** Tours *

Tancred de Lecce ***

93 סופר שאלים, שהועברה לאנגליה בילדותה כארוסתו העתידה של ריצ'ארד, הרתה לאביו הנרי השני.

ריצ'ארד לב־הארי כובש את קפריסין

מנאווארה. תשלום פיצויים כבדים לפיליפ בממון ובהבטחות טריטוריאליות פתרו בסופו של דבר את הבעיה, ואולם המשא־ומתן בעניין זה, שנמשך חודשים רבים והקפיא את המחנה, הביא לפריקת עול בתוכו. לסוף, ב־30 במארס 1191, הפליג פיליפ בים והגיע לעכו ב־20 באפריל. ריצ'ארד, במקצת כדי להכעיס את פיליפ, השתהה עוד במקום ויצא עשרה ימים לאחר מכן (10 באפריל) לעכו.

כאילו מקרה ממקרי הטבע הפך את מסעו של המלך האנגלי למסע־עלילות אבירי, מעין אותם סיפורי־פלאים, שסיפרו החיילים במחנה המוסלמי והמחנה הנוצרי בעכו, והממלאים דפים רבים של הכרוניקות, על מה שאירע ללוחם זה או אחר בזמן המצור, סיפורים שיזינו את לב שומעיהם לדורות רבים בארמונות אירופה ובארמונות האיסלאם כאחד. סערה שקמה בים פיזרה את צי־האניות הגדול ודחפה את האנייה 'אריה', שעל סיפונה אחות המלך, יוהאנה, וארוסתו, בֶּרְנַגַּאריה, אל חוף קפריסין, בשעה ששאר הצי טולטל לכרתים ומשם לרודוס. האנייה שהגיעה לקפריסין נשבתה על־ידי שליטה יצחק (איסאק) קומנינוס, נכד הקיסר יוחנן קומנינוס (בן־בתו), שהכריז עצמו, לאחר שהסתכסך עם השלטונות בקושטא, לשליט קפריסין, ומציאותן של שתי הגבירות רמות־המעלה על סיפונה שימחה למאורעות אלה אופי של הרפתקת אבירים. אין אנו יודעים את המניעים להתנהגותו של יצחק קומנינוס; לכרוניקות המערביות עניין מיוחד להציגו כטיראן ושודד, אשר יבוא על עונשו מיד מלכה האבירי של אנגליה. ואמנם, ב־6 למאי (1190) הופיע ריצ'ארד בחוף קפריסין, נחת בלימאסול והשתלט עליה. חמישה־עשר יום ינסה הקומניני לצאת מן המיצר, אם על־ידי משא ומתן עם ריצ'ארד ואם על־ידי לחימה והסתגרות במבצרים. בסופו של דבר הפך האי הביזאנטי לקניינו של ריצ'ארד על־פי החוק המקודש של הכיבוש בכוח. ממרחק הדורות נראה כל המאורע כמקרה בלתי מחויב המציאות, כאחד מאותן התאונות ההיסטוריות, שאין מתכוון להן מראש. ואולם למן הרגע שהאי נכבש על־ידי הצלבנים בדרכם לעכו נעשתה חשיבותו ברורה לנוצרי־המזרח. קפריסין עשויה היתה לשמש 'עורף' לממלכה צלבנית, אם זו תשוב ותכונן בארץ־ישראל ובסוריה. פרק חדש נפתח בתולדותיה של קפריסין, פרק של שליטה נוצרית־מערבית, שתתקיים בה 300 שנה ומעלה, עד שיפול האי ביד המעצמה שתשתלט על כל המזרח התיכון, המעצמה התורכית העותמאנית.

ב־5 ביוני הפליג לסוף הצי של ריצ'ארד, ועמו ברנגאריה, שנישאה לו בקפריסין (12 במאי), ולאחר ששבה בדרך אנייה מוסלמית גדולה, שמפקדה הטביע אותה כדי למנוע נפילתה ביד הצלבנים, נחת הצי בצור והגיע ב־8 ביוני 1191 לשדה־הקרב של עכו — ארבע שנים בקירוב לאחר נפילת ממלכת ירושלים בשדה־חטין.

נחיתת המחנה של ריצ'ארד לב־הארי בעכו פותחת את הפרק האחרון בן חודש ימים בתולדות מצורה של עכו. כפות המאזניים הוכרעו לטובתם של הצלבנים. אמנם נשארו דרכי היבשה פתוחות לצבאות העזר המוסלמיים שבאו להצטרף לדגלי צלאח אדין, אולם דרכים אלה היו שוממות. רק גדודים מועטים באו להגביר את כוחותיו. מלחמה של כמעט שתי שנים שיתקה את להט הג'האד והגיסות נת־מעטו והלכו כשהמפקדים מבקשים אמתלות להתחמק מחובתם. אמנם גם הצלבנים לא ציפו עוד לתוספת כוח. המחנה הגדול של ריצ'ארד היה האחרון שעשוי היה להכריע את המערכה. ולא לשוא מתלונן מזכירו של צלאח אדין, עמאד אדין, על מִי־הים שכרתו ברית עם בני־האש (הגיהנום) נגד האיסלאם. חולשת הצי המוס־למי היתה בעוכרי המערכה של צלאח אדין מרגע פתיחת המצור על עכו.

אולם לא המספרים הם שקבעו את גורל המערכה. השפעה גדולה נודעה למוראל של שני המחנות. מגיני עכו נלחמו בגבורה עד הרגע האחרון, אולם לא כן הצבאות בפיקודו הישיר של צלאח אדין. ליאות כללית, חוסר תקווה לניצחון גרמו לבריחה מן המחנה ולהתמרמרות שגבלה במרד נגד הפיקוד. בשבועות האחרונים לקרבות נראה היה, שאין עוד צלאח אדין שליט בגייסותיו ואין הוא מסוגל לקבוע תכנית־פעולה צבאית תוך ודאות כי אמנם תוצא אל הפועל. הלחימה המוסלמית נעשתה כושלת ופסקה לשמש גורם חשוב במשא־ומתן הדיפלומאטי שעתיד היה להיפתח בין שני הצדדים. לעומת זאת נראים הכוחות הצלבניים רעננים ומאוששים עם הגיע ריצ'ארד לשדה־המערכה ומלאי ביטחון בנצחון הקרוב.

אמנם לא הביאו ההתקפות הראשונות בחדש יוני לידי הכרעה. פיליפ השני ניסה בכל כוחותיו להגיע לידי הכרעה בתקופת מחלתו של ריצ'ארד, אולם שלוש התקפות על העיר באותו חודש נסתיימו בכשלון. על כל התקפה על העיר ענה צלאח אדין בהתקפה על המחנה הנוצרי, ובזה היה לרוב משתק את ההתקפה הצלבנית. קצב ההתקפות הצלבניות הוגבר בתחילת חודש יולי, כשהוא כולו מכון אל 'המג־דל הארור' שבפינה הצפונית־מזרחית של העיר. פרצות ובקיעים נראו כבר במגדל עצמו ובחומה שבקרבתו. כאשר ערך פיליפ ב־2—3 ביולי התקפה כללית על חומת העיר. אולם מגיני עכו מנעו את כניסת הצלבנים דרך הפרצה עצמה. יתר על כן, מגיני עכו אף הצליחו לשרוף כליל ריכוז גדול של כלי־ירי שפעל בקטע זה נגד החומות של העיר.

אולם הדיפת ההתקפה לא היה בה משום ניצחון למוסלמים. החפרים הצלבנים כרו מנהרות מתחת לחומות. במקומות מסוימים הצליחו הצלבנים לסתום עד מח־צית החפיר שמלפני החומות, ובמקומות אחרים התחילו להשתמש בשיטה מיוחדת של בנין סוללות נעות. אדמה שהוצאה מן החפיר היתה נערמת בצורת גבעות

עגולות לפני החפיר, ולאחר־מכן היו החופרים מערימים אדמתם קדימה אל מול חומות העיר. נגד סוללות האדמה הללו לא יכלו המוסלמים, ואף האש היוונית שעשתה עד עתה שמות במחנה הצלבני לא השאירה רושם על גבעות החול והא־דמה. אותה שעה נראו כבר מקומות בביצורי העיר, שבהם גובה החומה לא עלה על גובהו של אדם, ורק החפיר מנע חדירה מידית לתוך העיר פנימה. על חומרת המצב דיווחו מפקדי עכו בקביעות לצלאח אדין ואף ניסו מסוף יוני לבוא במגע עם הנוצרים לשם קביעת תנאי־הכניעה. אולם צלאח אדין סירב להיכנס לכל משא־ומתן ורצה להחזיק בעיר בכל מחיר. אך גם הוא נוכח לדעת שאת עכו אין עוֹ להציל. במצב שנתהווה לא היתה עוד עכו עיר־נמל חשובה גרידא בחוף ארץ־ישראל, ואף לא גשר נוצרי שממנו נשקפות סכנות לעתיד. עכו הפכה לקלף יחיד ועיקרי בידי הנוצרים. דרישת הנוצרים היתה החזרת הממלכה בגבולות שמלפני קרב חטין לידיהם תמורת מתן זכות כניעה ויציאה לחיל המצב ולתושבי־עכו. על דרישות אלו נוספה הדרישה של החזרת 'הצלב האמיתי', שחרור שבויי־המלחמה הנוצרים ותשלום בעד פדיון שבויים. שום שליט מוסלמי לא היה יכול לקבל תנאים אלה שלא הלמו את המצב הפוליטי או הצבאי של המחנות הלוחמים. אולם הנוצרים עמדו בתביעתם ודחו את ההצעות המוסלמיות על כניעת העיר גרידא וזכות יציאה חופשית לאוכלוסיה, דוגמת זכות היציאה שניתנה בזמנה על־ידי צלאח אדין לאוכלוסיה הצלבנית בערים שעמדו ליפול לידיהם.

הניסיון האחרון להציל את אוכלוסיית העיר נערך על־ידי צלאח אדין בלילה שבין 4 ל־5 ביולי. לפי תכנית זו צריך היה צלאח אדין להתקיף את המחנה הנוצרי בשעות בלתי־רגילות של לחימה ועל־ידי כך לאפשר לחיל המצב שבעכו לצאת בחשאי מן העיר. אולם התכנית, כפי שסיפרו בעכו, נדעכה במחנה הנוצרי (ואמנם המקורות הנוצריים מזכירים מרגלים בעיר שהיו מעבירים מכתבים, כתובים עברית, רומית ויוונית, קשורים לחצים לתוך המחנה הנוצרי) ורוח לוחמי עכו נפלה בהם עד שלא העזו לנסות כוחם להימלט מן העיר. ההתקפות הנוצריות, הפעם בפיקודו של ריצ'ארד, בימים שלאחר־מכן (5—6 ביולי) והתקפות נוספות של הצרפתים ושוב של האנגלים (11 ביולי) תוך כרייה מתמדת מתחת לחומות הביאו לבסוף את מגיני עכו, שנשבעו להילחם עד טיפת דמם האחרונה, לחדש את המשא־ומתן על הכניעה.

מפקדי עכו באו במגע, בתיווכו של קונראד ממוֹנפירה, עם המלכים הנוצריים ולסוף עם צלאח אדין עצמו, וביום 12 ביולי נכנעה העיר. אולם הנוצרים לא קיבלו אלא את העיר עצמה ואת כל תושביה. לפי ההסכם שנחתם נחשבו התושבים לשבויי מלחמה, רכושם בעכו יהיה לשלל הצלבנים, אולם המוסלמים יוכלו לפדותם

מסע־הצלב השלישי - מסע שליטי אירופה

תמורת החזרת שבויים נוצרים, תשלום פדיון של 200 אלף דינרי זהב והחזרת 'הצלב האמיתי'.

יום לאחר־מכן נפתחו שערי עכו בפני הכובשים הנוצרים. דגליהם הונפו על מצודת־העיר ועל מצודת הטמפלארים ועל הכנסייה הקאתידראלית של 'הצלב הקדוש' ששימשה מסגד בתקופת שלטונם הקצר של המוסלמים בעכו. חיל המצב נלקח בשבי וחולק בין הכובשים, ובשעה שריצ'ארד השתכן במצודת־העיר ופיליפ במצודת הטמפלארים נסוגו הגייסות המוסלמים מעכו וצלאח אדין נע אל מטהו העיקרי בשפרעם. שוב היתה עכו נוצרית, וכיבושה עומד בפתח הממלכה הצלבנית השנייה, שתתקיים מאה שנה נוספות (1191—1291) בחופה של ארץ־ישראל.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת-ירושלים השנייה

אירוסה ורעיון מסעי-הצלב. חולשת האימפריה האיופית. הכתר הצלבני — גדונית המלכה. בעיות השליט החוקי במדינה. המסע הצלבני דרומה. קרב אר-סוף ומפלת צלאח אדין. ביצור יפו והדרך לירושלים. האסטרטגיה המוסלמית — אדמה חרוכה. ההתקדמות להרי-יהודה והנסיגה לשפלה. המשאומתן על השלום. ביצור אשקלון. קונראד ממונפירה — מלך ירושלים והירצתו. בית-ליזיניאן בקפריסין. הקרבות בדרום הארץ. הצלבנים בשנית בכניסה להרי-יהודה. הנסיגה וחידוש המשאומתן על השלום. נסיון-שוא של צלאח אדין לכבוש את יפו. שלום-יפו וקימום ה'ממלכה השנייה'.

כיבושה של עכו פותח, כאמור, את התקופה השנייה בתולדות ממלכת הצלבנים בארץ-ישראל. ביולי 1191 דמה המצב לזה שביולי 92 שנה קודם-לכן, כאשר כבשו גייסות מסע-הצלב הראשון את ירושלים (1099). אף הפעם נכבשה בירה — אם כי רבים סברו שאין זו אלא בירת-עראי עד אשר תיכבש ירושלים, — וכיבוש הבירה קדם לייסוד המדינה.

תיאורי הכרוניסטים המוסלמים והצלבניים, ובייחוד תיאוריהם של הטרוצבאדור הנורמאני אמברואז * מכאן ותיאורו של בהא אדין מכאן, שהם המקורות העיקריים של התקופה, עשויים לעורר את ההרגשה, שגם נשתקעה בהיסטוריוגרפיה המר-דרנית, שכיבושה של ארץ-ישראל לאחר נפילת עכו היה בגדר מפעל צבאי רב-עוצמה ורב-ממדים. ואולם המציאות לא כן היתה. נפילתה של עכו שימשה נקודת-שיא במפעל הכיבוש של מסע-הצלב השלישי. בהשוואה לתלאות מצור עכו, מצור של שנים ארוכות וחמורות, לא היה בחודשי-הלחימה הבאים אלא משום המשך מייגע אם כי ראותני. רוחם של המחנות המוסלמיים נשבר לחלוטין במצורה של

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

עכּוּ, ואם כי תגבורת המשיכה לזרום אל דגלי צלאח אדין, הרי הרצון להילחם היה רופף ביותר. רק שם אחד ויחיד מסוגל היה עוד להביא את המחנות המוס־למיים לריתחת לחימה: ירושלים. הן לגבי צלאח אדין עצמו, שעיקר תהילתו בעולם האיסלאם היה בכיבוש הבירה הצלבנית ומקום מקדשי־האיסלאם, הן לגבי גייסותיו היה בהחזקת ירושלים לא רק מן הכורח הפוליטי־צבאי, אלא משום מצוות דת ומשום צו מצפון שטופח בלבבות מזמנו של נור אדין ובֶּשֶׁל עם חידוש סיסמת הג'יהאד. ואם היה תחום שבו ידע צלאח אדין לגבור על מתנגדו ריצ'ארד לב־הארי, הרי לא היה זה בשדה־קרב, אלא בניצול רגשות הציבור המוסלמי והכוונתו לאפיקים הרצויים. ואילו ריצ'ארד, שהשכיל לפקד על אנשיו בקרב, לא השכיל לשלוט ברגשותיהם. בשעות ההכרעה, כשהועלתה התכנית להתקיף את ירושלים, והמחנה הנוצרי מרוחק ממנה לא יותר מ־30 קילומטר, נכנע לדעת מומחים ומבינים, שפקפקו באפשרות כיבושה של ירושלים ובתועלת כיבושה אף אם תיכבש. ומשונה הוא הדבר, שאיש רחוק מריתחה דתית ואף מרעיון מסע־הצלב כמו פרידריך השני הבין נכונה את מקומה של ירושלים, ועל־ידי פעולה, שהאיסלאם והאפיפיור התקוממו לה כאחד, החזיר לשנים־מספר לממלכת ירושלים את הבירה שעל שמה נקראה, בה התגאתה ואותה העלתה על ראש מאוייה.

היבול של מסע־הצלב השלישי לא היה גדול, אפילו נמוך אותו בכל קנה־מידה שהוא. רצועת־אדמה צרה שנדבקה לחוף, הנתונה בקלות לפגיעה לאורכה מחמת חוסר עומק טריטוריאלי מספיק, ובלי בירתה ההיסטורית — אלו הן העובדות הבולטות ביותר בחוזה־השלום של שנת 1192 שכונן מחדש את המדינה. ואולם אם נראה בחוזה זה כעין הישג־ביניים עד בואו של מסע־צלב חדש מאירופה, לא היה נטול חשיבות. ריצ'ארד, העוזב את הארץ והמבטיח לשליטה, אנרי משאמפאן, לחזור עם גייסות חדשים, אצילי קפריסין, שבדור הראשון לקיום מדינתם. רואים עצמם אחראים לעתיד הממלכה שביבשה, תעמלני מסע־הצלב בפקודת האפיפיור באירופה, הקיסר היינריך השישי, שירצה להשלים את אשר לא זכה אביו פרידריך הראשון בארבארוסה — לגבי כל אלה לא היה בהישגים הטריטוריאליים הצנועים אלא משום פתיחת פרשת בראשית. עכּוּ הנוצרית והנמלים האחרים, מצור בצפון ועד אשקלון ההרוסה בדרום, יכלו לשמש מעתה ראש־גשר ומקום־נחיתה נוח ובטוח לגייסות שיבואו בעתיד ויסיימו את אשר התחיל המסע השלישי.

ואולם חישובים אסטרטגיים־פוליטיים אלה, שנראו מחויבי המציאות והתבונה, התנפצו אל סלעי ההרגשה ודעת־הציבור באירופה. הישגי מסע־הצלב השלישי, או, כפי שהעדיפו לתארו באירופה, כשלונו של מסע־הצלב השלישי, חוללו אווירה חדשה באירופה ביחסה לרעיון מסע־הצלב. ביקורת שהושמעה כבר במסע־

התפוררות האימפריה האיובית

הצלב הראשון ונעשתה רווחת במסע-הצלב השני, מגיעה לשיאה במסע-הצלב השלישי. ושוב אין זו ביקורת עניינית על ניהול המסע או על מריבות המפקדים, ואף לא החשש שמא לא הובנו האותות והמופתים שליוו את המסע, ושאמנם כמעט ולא נראו במסע זה. הביקורת העלתה הפעם שאלה עקרונית: האם מסע-הצלב מעיקרם רצויים לפני אלוהים? זוהי ביקורת שעשויה היתה לפגוע בנקודת-הכבוד של הרעיון הצלבני, בעצם זכות הקיום של המסעות, מתוך שהיא מטילה ספק במקורם ובמטרתם כאחד. הראשונים להביע ספקות אלה היו דווקא בחוגי הכנסייה, כלומר אותם חוגים שהגו את הרעיון והיו נושאים להלכה ולמעשה. התוצאות לא איחרו לבוא. מלבד מסע קיסרי מחודש שש שנים לאחר נפילת עפא, שעיקר עניינו היה חילוני ושימש מדיניות קיסרית מובהקת, אין מצליחים לארגן מסע נוסף אלא עשר שנים לאחר מסע-הצלב השלישי, בעוד מסע תכוף בלבד היה מסוגל להבשיל את הפירות שהצמיח המסע השלישי. ואף מסע מאוחר זה, הוא 'מסע-הצלב הרביעי' המפורסם, אם אפשר היה שינחת בקושטא במקום עפא, הרי לא רק ערמומיותם של ויניציאנים היא שהביאתו לחופי הבוספורוס. הוא חסר מלכתחילה אותו היסוד, שעליו עמדו המסעות האחרים: מצע אידיאולוגי. מסע-הצלב שבאו בעקבות מסע-הצלב השלישי מסתיימים באותו מסע משונה, 'מסע-הצלב של הילדים', שהוא כעין מחאה של אירופה מאמינה נגד האדם המתיימר לדעת לכלכל מעשיו כרצון האלוהים. 'מסע-הילדים' היה בחינת מסע אי-ראציונאלי, מסע של חפים מחטא, במקום מסע התבונה המלחמתית של האבירות האירופית.

אם לא נכחדה המדינה הצלבנית דקת-הגזרה, חסרת-האמצעים ונטולת כוח-הלחימה, אף הצליחה במקצת להרחיב שטחה בשנים הקרובות שלאחר מסע-הצלב השלישי, הרי הצליחה בכך לא בזכות המעלות המיוחדות של קברניטיה ותושביה, אלא בגלל המהפכות שעברו על עולם האיסלאם מסביב. האימפריה של צלאח אדין היתה במלוא משמעותה של המלה אימפריה של איש אחד, שבכוח כישרון דיפלומטי, שימוש באמצעי-תעמולה, יצירת דעת-ציבור והעלאת סיסמת ג'יהאד הצליח להכניס לתוך מסגרת אחת, ברצון ובאונס, אלמנטים שמעצם טבעם שאפו לעצמאות ולפריקת-עול. ואולם שאיפות אלה לא היו רק פרי תאוות שלטון של שליטים מקומיים, וצלאח אדין נוכח בדבר עד מהרה. הוא ניסה להבטיח את מעמדו על-ידי השמדת צאצאי זנגי, וכזכור הצליח בכך במצרים, בשטחי סוריה וחלקי עיראק, ואולם נסיכויות גדולות למדי שמרו על שושלותיהן העצמיות. צלאח אדין נתכוון לבסס מעמדו על-ידי העברה שיטתית של שטחי שליטתו לבני משפחתו, ואמנם נתמלאה המפה של המזרח התיכון צאצאי בית-איוב, ובבירות השונות שלטו

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

קרובי הסולטאן. ואולם כבר בחייו אנוס היה צלאח אדין לשנות פעמים־מספר את סדרי המימשל ולהעביר את בניו, אחיו וצאצאיהם ממקום למקום. ייתכן שפעלה כאן תאוות השלטון של השליטים הללו, ואולם תאוה לא היתה מספיקה אילולא מצאה סעד בשאיפה לעצמאות בקרב הצבאות המקומיים, ואולי אף באוכלוסיה המקומית. שאיפה זו טבעית היתה בתוך מסגרת חברתית ומסורת מדינית מיוחדת במינה, שבה הכוח היחיד המוכר על־ידי הכול היה כוח החליפות, אותו מוסד עליון באיסלאם, שתואר־כבודו עמדו בניגוד בולט לכוחו הריאלי. שום מנגנון מדיני, שום מסורת חוקתית, שום מסורת לאומית או שושלתית לא הבטיחו אחדות, ואם זו הוקמה אף נתקיימה, היתה מפעלו של איש שהיה מסוגל ליצור מסגרת לקיומה, מסגרת המתפוררת עם מותו.

כל התיאורים ההיסטוריים, המבוססים על ראייה שטחית של מפת האיזור, על ההכללה המשלה, הצובעת בצבע אחד את כל אשר בשם מוסלמי ייקרא ומניחה שהצלבנים היו מוקפים על־ידי כוח זה מכל צד חוץ מצד הים — אינם הולמים את העובדות ההיסטוריות בתקופה הנדונה עד אמצע המאה השלוש־עשרה. ראייה זו מחליפה מצבים פוליטיים־צבאיים במסגרות דתיות, שאמנם אינן נטולות חשיבות, ואולם לא הן הנותנות לגבי תולדות התקופה. במשך שנים מועטות בלבד, בתקופתו של צלאח אדין ומאוחר יותר בתקופת בן־אחיו אלמלך אלכאמל, כשנשקפה סכנה של כליה למצרים, הפך הפוטנציאל המוסלמי לפוטנציאל צבאי ממש דרוך לקרב נגד הצלבנים.

עם מותו של צלאח אדין מתפוררת האימפריה האיובית כבמטה־קסם. הכרוניקות מתמלאות מחדש שמות בירות מוסלמיות עתיקות ושמות שליטיה החדשים, שאם אמנם כולם מבית־איוב הם, הרי אין שום כוח מלכדם, והם יוצרים פסיפס לא פחות רבגוני מזה שבתקופת מסע־הצלב הראשון. בריתותיהם, מלחמותיהם, קנוניותיהם המסובכות מתנהלות כמימים ימימה, כאילו לא השתייכו עוד שנים מספר לפני־כן לאימפריה של צלאח אדין וכאילו המדינה הצלבנית לא היתה קיימת על גבולם. אחיו של צלאח אדין, אלמלך אלעאדל, מצליח לסלק כמה מצאצאי אחיו צלאח אדין, אך עם מותו חוזר ונופל בניין הקלפים האיובי, והוא עתיד להישאר במצב של התפוררות יובל שנים ומעלה עד אשר ילוכד מחדש על־ידי כשרון־הארגון הממלוכי הרענן, שישתלט על כל המזרח התיכון כולו ויכחיד צלבנים, איובים ומונגולים כאחד.

התפוררות המעצמה של צלאח אדין והסתבכות השליטים החדשים בקנוניות שאין להן סוף איפשרה למדינה הצלבנית הדלה להוציא שנותיה הראשונות ללא פלישה מוסלמית ישירה רבת־ממדים. ספק אם צלבני הארץ היו מסוגלים לעמוד

בפני כוח מוסלמי מאורגן דוגמת זה של צלאח אדין, כי אכן עברו על המדינה החדשה בשנים אלה לא רק חבלי התבססות והיאחזות מחדש, אלא אף זעזועים חוקתיים קשים ביותר. זכותם הבלתי־חוקית, אך מאוד ריאלית, של מלכי אירופה להתערב בשאלות הורשת הכתר, זכויותיהם של המועמדים, זכויותיהם של האצילים וזכות הנשים לרשת את כתר המלוכה — כל אלה התרוצצו בתקופה זו של תקומת המדינה. דמות משונה היא המלכה איזבל, אשתו של אונפרוא מטרון, שנישאה לקונראד ממונפירה, ולאחר שנתאלמנה ממנו — לאנרי משאמפאן, ואחרי מותו של זה (והיא כבת 25) לאימרי ליוניאן מקפריסין. היא חסרה כוחה של מליסאנדה או ערמומיותה של מריה קומנינה, ובעוברה מבעל לבעל העבירה אתה את נדונייתה — את הממלכה. טבעי הדבר שבמצב זה קמו לתחייה המפלגות שמלפני קרב חטין והן מתחילות להפעיל השפעתן על ניהול המדינה. אמנם, אלה חסרו עתה השקפות חוקתיות, וקשה לכנותן בשמות 'מפלגת חצר' ו'מפלגת הבא־רונים', ככינוין בשנות השמונים של המאה השתי־עשרה. התמונה המפלגתית שונתה במקצת. המפלגות נתהוו עתה על־ידי הצטופפותם של אצילים סביב שליטי־אירופה, שבאו עם מסע־הצלב השלישי. אלה נטלו לעצמם, בכוח המסיבות, את זכות הסדרת ענייני־המלוכה, ואף הגיע המצב לידי פאראדוקס גמור כשמלכי אירופה, ריצ'ארד לב־הארי מזה ופיליפ השני מזה, עשו חוזה לחלק שווה בשווה את כיבושיהם מעבר לים. ואין המדובר בביזה גרידא ובשבויים מוסלמיים נושאי פדיון, שיאזנו במקצת את ההוצאות הגדולות של המסע; למעשה דובר אף בכיבו־שים טריטוריאליים — כיבושים בשטחה של מדינת הצלבנים, שאלה באו לגואלה משיעבוד האיסלאם.

הניגוד הפלאנטאג'נטי־קאפיטינגי ביבשת אירופה מצא אפוא המשכו במתיחות מתמדת בקרב שני המחנות בזמן מסע־הצלב השלישי. מועמדים שונים לכס־המלוכה שהוצעו על־ידיהם ריכזו סביבם את מחנות צלבני אירופה ואת הבא־רונים המקומיים. הבמה המדינית של הארץ הופכת כבר בתקופה זו לוואי וגרר לאינ־טרסים אירופיים, תופעה שתלך ותגבר במשך המאה השלוש־עשרה, אם בצורת ריב בתי־מלכות, מלחמות קומונות איטלקיות או תחרות של מיסדרים צבאיים. ואולם בסופו של דבר הצליחו מלכי ירושלים, שנתמנו לאחר מסע־הצלב השלישי, למצוא סעד בבא־רונים הצלבנים המקומיים, ומצב זה ניבא טובות וייתכן שהיה פותר הרבה מקשיי המדינה, אלמלא מסע־הצלב ('החמישי') של דאמיאט, שבו נטל לעצמו ליגאט אפיפיורי סמכויות דומות לאלה של מלכי אירופה במסע־הצלב השלישי וגרם להחלשת מעמדו של מלך ירושלים. זו תהא שעת־כושר לבא־רונים המקומיים ליצור גוף מאורגן בעל פרוגראמה פוליטית משלו ולהתקומם לפרידריך

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

השני, שיד נסיכה העבירה לרשותו את הממלכה, בנסיונו לייסד חוקה זרה למסורת המקום.

בעוד הממלכה חותרת לקראת ביסוסה הטריטוריאלי החדש ויציבותה החוקתית נראו באופק סיכויים חדשים לחיזוק מעמדה במזרח התיכון. המדיניות הצלבנית הכללית בתקופה זו עומדת למעשה על הציפיה למסע חדש שיבוא מאירופה, מסע שהסיכויים להגשמתו נמסו והלכו משנה לשנה. מכאן הזהירות ביחסים עם השכנים המוסלמיים, שחוסר־פעילותם איפשר את קיומו של סטאטוס־קוו רופף במקום. הרעיונות האפיריים הנאיביים של ריצ'ארד לב־הארי להבטיח את קיום המדינה על־ידי נישואים של צלבנים עם משפחת צלאח אדין, או על־ידי יצירת קשרי ואסאליות בין צלאח אדין לאדונים צלבניים לא יכלו אמנם לשאת פרי, ואין הם מעידים אלא על חוסר כוח האבחנה של האביר הפלאנטאג'נטי, אבל תכניות חדשות של שיבוץ המדינה במערכת כוללת יותר של כוחות מקומיים צומחות ועולות בסוף המאה השתי־עשרה ובשנים הראשונות של המאה השלוש־עשרה. בצפון נעשים נסיונות לאחד את נסיכות אנטיוכיה ורוזנות טריפולי ולהביא לידי יצירת גוש פוליטי צפוני אחיד המבוסס על איחוד עם ארמניה הנוצרית, שקלטה את התרבות הצרפתית של הצלבנים ואף פתחה במשא־ומתן על איחוד הכנסייה הא־מנית עם כנסיית רומא. תכנית אחרת בעלת חשיבות אפשרית, צבאית ופוליטית, היתה לאחד את ממלכת ירושלים עם קפריסין. במקום ה'עורף' הצלבני ביבשה, שנחסם מצד מזרח, אפשר היה למצוא פיצוי באותו אי, שמפאת מצבו הגיאוגרפי ועושרו מסוגל היה לסייע בייצוב גבולותיה הרופפים של המדינה שבחוף ארץ־ישראל. ברית זו תתקיים תקופה מסוימת ויחזרו אליה בשנים האחרונות לקיום המדינה. בכלל התוכניות של שיבוץ הממלכה במסגרת רחבה יותר משתבץ גם הרעיון הקיסרי של היינריך השישי, ממשיך המדיניות של פרידריך בארברוסה ומבשר מדיניותו של שארל מאַנז'ו ושל אנשי גנואה במחציתה השנייה של המאה השלוש־עשרה, — להרחיב את מושג האימפריה על־ידי הענקת כתרי־מלכות לארמניה ולקפריסין כמדינות ואסאליות של הקיסרות הרומית, רעיון שנגנז עם מותו של היינריך השישי ועתיד לצוף מחדש עם עליית פרידריך השני לכס הקיסרות.

עם כיבושה של עכו הגיע תור אירגון העיר והמדינה. איש לא חשב בתחילת המסע על עתיד האירגון המדיני לאחר הניצחון המקווה. בתקופה האחרונה למצור היה הפיקוד העליון על המחנות ביד מלכי אנגליה וצרפת, כשאצילי המחנות ואב־ריהם מקבלים את מרותם. כך נהגו גם הבארונים של ארץ־ישראל, שמעמדם היה

חלש מדי משיהיה רישומם ניכר ביחסי הכוחות אשר במחנה. המצב החוקתי של המדינה היה מסובך למדי. סיביל המלכה מתה בשנת 1190, ובעלה, גי דה ליזיניאן, ששלט כבעל-המלכה, איבד את זכותו לשלטון. היורשת של המלוכה היתה האחות הצעירה של סיביל, היא איזבל — שהיתה נשואה לאותו אציל ארצישראלי חלש-אופי, אך משכיל ויפיפה, אונפרוא מטורון — נאלצה להתגרש מבעלה, על אף מחאות אנשי-הכנסייה, ולהינשא לקונראד ממונפירה¹, שתבע עתה בזכות אשתו החדשה את כתר המלוכה, לאחר שקודם-לכן תבע זכות זו בכוח העובדה שהוא שהציל את צור, ובעקיפין — את שרידי הממלכה הצלבנית. התמיכה של פיליפ השני בקונראד ממונפירה ותמיכת ריצ'ארד בגי דה ליזיניאן פילגה את המחנה וחדשה את קיומן של המפלגות שמלפני הכיבוש, שמעתה נשענות הן על כוחות חיצוניים למדינה. מתן זכויות לפיזאנים על-ידי ריצ'ארד ולגנואזים על-ידי מונפירה² הוסיפה כוח ממשי, כלכלי וצבאי, לכל אחת מן המפלגות היריבות. המיסדרים הצבאיים שמרו על נייטראליות, לפחות כל עוד נמשכו פעולות המצור והכיבוש. אולם עוד לא נסתיים המצור ומריבות רציניות פרצו בין תומכי קונראד ובין תומכי ליזיניאן. קונראד הואשם בגלוי בבגידה ונדרש להופיע למשפט, אך האיטלקי סירב ונסוג לצור, שממנה לא חזר למחנה אלא לאחר הפצרות חוזרות ונשנות של מלך צרפת. ואולם ריצ'ארד הרגיש, שאף גי דה ליזיניאן אינו נתמך על-ידי הבארונים המקומיים. נקבע אפוא הסדר זמני בין שני הצדדים, שלפיו נמסרו הכנסות המדינה — השריד היחיד של ריבונות ממלכתית — לאפיטרופסות המיסדרים³. עם נפילת עכו נתמנתה ועדה לשם הסדרת ענייני הממשלה וחלוקת הביזה והשלל. ועדה זו נסתבכה בעניינים שלפניה ללא מוצא. לא זו בלבד שמלכי צרפת ואנגליה תבעו את שלהם, אלא אף שאר משתתפי הכיבוש דרשו את חלקם, ובמיוחד האיטלקים, שראו עצמם מופלים לרעה לעומת האנגלים והצרפתים. הדבר הביא גם לידי התנגשויות חמורות עם הצלבנים תושבי-עכו לשעבר, שראו עצמם מנושלים מרכושם בעבר על-ידי הצלבנים האירופיים. אך לאט לאט התחיל המצב חזר ליושנו. הקומונות, הכנסיות והמיסדרים קיבלו חזרה את נכסיהם בעיר ובסביבתה. התושבים הוותיקים, שהוכיחו את בעלותם, אף להם הוחזר רכושם מכוח התערבותו של מלך צרפת, שקנה לו בכך את אהדת ההמונים המקומיים. המסגדים חזרו ונהפכו לכנסיות, והמסגד הגדול שב להיות הכנסייה הקאתדראלית של

1 פרט למחאות שנבעו מחוג אינטרסנטים אישיים נשמעו גם מחאות על כי היה מונפירה נשוי (ואולי אף פעמים) ולא נתגרש מאשתו.

2 הגנואזים ניסו תחילה לקבל את חסותו של ריצ'ארד אולם נדחו על ידו.

3 לתקופה זו יש לייחס מסבעות צלבניות ללא הזכרת שם השליט. ר' G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, 91. Supplément, 4, 22.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

העיר, 'סנט־קרוֹא'*. הצפיפות בעיר היתה גדולה ביותר, והתושבים נתחייבו לאכסן את צלבני־אירופה כל עוד נמשכות פעולות המלחמה. כנראה שבתקופה זו נאסר חלק משטח־העיר למגורים ללא־פראנקים, איסור שעמד בתוקפו עוד באמצע המאה השלוש־עשרה⁴. הסורים־הנוצרים והיהודים, שבאו להתיישב בעכו או שנש־ארו בה לאחר הכיבוש, נאסר עליהם לגור בקרבת השוק הממלכתי ** של העיר התחתית, ומסתבר שהתרכזו בשטח הבלתי־מבוצר שהתחיל להתפתח במהירות ב'מוֹן־מיזאר' בצפון העיר, מקום הקרבות הקשים ביותר בשנים הקודמות.

בעיית השלטון במדינה, שעלתה עכשיו ביתר תוקף, נפתרה לאחר משא־ומתן מייגע כשבועיים לאחר הכיבוש. ביום 28 ביולי 1191 נקבע על־פי החלטת המלכים, המתוארים כיושבים למשפט, והאצילים, שגי דה ליזיניאן ישא על ראשו את כתר ירושלים כל ימי חייו, אך ללא זכות הורשה, ובמותו יעבור הכתר לקונראד, בעלה של איזבל וליורשיו אחריו. אף זכויות המלך בחייו צומצמו, ולקונראד הובטחה הבעלות על צור ועל בירות וצידון (שתי האחרונות — לאחר כיבושן). כנגד זה קיבל אחיו של גי דה ליזיניאן, ז'ופרוֹא, את רוזנות יפו־אשקלון לכשתיכבש. מבחינה חוקית חשובה החלטה אחרת, המראה את רפיון המשטר החדש. החלטה זו אומרת שאם ימותו גי דה ליזיניאן וקונראד כל עוד ריצ'ארד בארץ־ישראל, יפה כוחו של מלך אנגליה למנות (!) מלך למלכות ירושלים. הנוגעים בדבר ביותר, צלבני ארץ־ישראל, קיפחו אפוא לחלוטין את מעמדם כגורם מכריע בגורלם. בגר־עין הראשוני של המדינה כבר ניכר היה, שבממלכה השנייה תהיה לכוחות־חוץ השפעה מכרעת על גורלה.

המשא־ומתן על עתיד המלוכה הירושלמית התנהל במצב של מתיחות וחיפזון. מאחר שפיליפ השני הדיע שהוא עומד לעזוב את הארץ. דרישותיו של ריצ'ארד שפיליפ יתחייב לשירות נוסף בארץ־ישראל נפלו על אוזנים אטומות. פיליפ נהפך לאיש הבלתי־אהוד שבמחנה וקריאות־בוז היו מלוות את הופעותיו. ואולם פיליפ, שראה עצמו פטור משבועתו כצלבן, סומך על היסטוריוני־החצר ועל גדודיו שיבטיחו לו תהילת צלבן מנצח, והוא נתן כולו לחלומו הגדול: צרפת רבתי. מותו של רוזן פלאנדריה במצור עכו, העדר ריצ'ארד מנכסיו, קנוניותיו של ג'ון 'בלי ארץ' באנגליה — כל אלה יצרו שעת־כושר לחיזוק מעמד הקאפיטינגים. פיליפ נשבע שלא לפתח בשום מלחמה בהיעדרו של ריצ'ארד, — שבועה שלא קיים — וביום 31 ביולי עזב את עכו, כשהוא עושה דרכו לצור, אוֹטראנטו, רֶזֶמא

Fonde ** Sainte Croix *

4 רשימת מכסים של עכו קובעת שבשטחים מסוימים לא יגורו לא־פראנקים. ר' *Assises des Bourgeois (Lois II)*. cap. 242–243

התכונה למסע כיבוש ירושלים

וצרפת. את גדודיו השאיר לפיקודו של איג (הוגו), דוכס בורגונד, אם כי לא דאג ביותר להבטיח את כלכלתם.

ריצ'ארד נשאר שליט ומפקד יחיד בארץ־ישראל והוא פתח את שלטונו במעשה־זוועה, שלא נראו כמותו הרבה במקומו ובזמנו. שני אלפים ושבע מאות שבויי־מלחמה היו ביד ריצ'ארד כבני־תערובת עד אשר יוחזר הצלב האמיתי, השבויים הנוצריים ותשלום הפדיון. כשהוחזרו רק מקצת השבויים הנוצרים וחלק מדמי הפדיון, וצלחה אדין דרש שחרור השבויים המוסלמים ונתקל בסירוב גמור עד מילוי כל התחייבויותיו, הודיע צלחה אדין על עיכוב התשלומים. ריצ'ארד אסף את שבויי המלחמה מחוץ לעכו, ושם, ליד הבארות של תל־אלעיאדיה, ביום 20 באבגוסט (1191) רצח אותם. האם התכוון ריצ'ארד להפחיד את המוסלמים, או שמא רצה להיפטר מן השבויים, שהיו לו למעמסה במלחמה העתידה — אין לדעת עוד. הכרוניסטים הנוצרים (חוץ מאחד), המצדיקים את המעשה, מעמידים מול מספר זה של הרוגים את הרוגי מצור עכו, ורואים בדבר מעשה נקמה ואיזון רצוי לאלוהים בין הרוגי המחנות.

מעשה־אכזריות זה פותח את פעולות המלחמה שלאחר מצור עכו. שני ימים לאחר־מכן (22 באבגוסט) נע הכוח הצלבני מעכו דרומה למסע שעתיד יהיה להימשך שנה תמימה (אבגוסט 1191—נובמבר 1192) עם הפסקה של שלושה חודשים בחורף 1191—1192. היה זה מסע ריקון־קוויסטה, מסע של כיבוש חזרה מה שאבד לצלבנים בקרב חטין⁵. המטרה המוצהרת של המסע היא ירושלים, ואולם בעוד שמסע־הצלב הראשון עבר דרך זו בימים־מספר, המסע של ריצ'ארד לא יגיע לעולם למטרתו.

כיוון שהוחלט על כיבושה של ירושלים, נקבע שתחילה יש להשתלט על יפו, שתוכל לשמש בסיס־אספקה לפעולות המצור ונמל קרוב לבירה. נדמה, וזוהי גם הרגשתם של מוסלמים ונוצרים מבין כותבי־העתים, שאילו עלה ריצ'ארד ישר מעכו על ירושלים, היתה הבירה נופלת ללא קרב, או לאחר התנגדות קצרה בלבד. כל הידוע לנו על הלך־הרוח התבוסני במחנה המוסלמי, ובייחוד ההתנגדות הנמרצת של האמירים, לאחר הניסיון המר של עכו, להסתגר באחד המבצרים ולעמוד במצור, מצדיק לכאורה הערכה זו של המצב.

גדודי הלוחמים, פרשים ורגלים, בעלי־מלאכה, סתתים ונגרים, והמטען הקל נעו בדרך החוף ביבשה, והצי נצטווה להפליג במקביל לחוף עם מכוונת־המצור

⁵ המבצרים הצלבניים שעדיין עמדו בהתגוננותם בשנת 1188 נפלו ביד המוסלמים בזמן מצור עכו; אכן לא כל התאריכים ודאיים, כיוון שדעת הכרוניסטים נתונה היתה לעכו. כרך ושאר המבצרים בעבר־הירדן נפלו ב־1188; כוכב אלהוא — ביאנואר 1189.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת-ירושלים השנייה

והמטען הכבד ולנחות ביפו. איטיות התנועה הצלבנית נראית נוגדת את השאיפה המוצהרת להגיע בכל מחיר למטרה. עשרה ימים נמשכה הדרך מחיפה עד קיסריה! זמן רב בוזבו בחניות הממושכות, הנותנות ידיים להנחה — אם כי אין המקורות מפורשים די הצורך — שהיתה ליאות מסוימת במחנה והיו קשיי פיקוד מיוחדים. ואולם איטיות זו שבתנועת הצלבנים התאזנה על-ידי חוסר-המעש של צלאח אדין. נראה היה שצלאח אדין, אשר החריב את חיפה בזמן המצור על עכו ואת מצודת שפרעם תיכף לאחריו ופתח בכך שורת פעולות-הרס שיטתיות, יחסום את דרך הצלבנים דרומה לאורך חוף הארץ. אך התנועה הראשונה של המוסלמים היתה להגיע ממפרץ חיפה לקימון (יוקנעם). מלבד התגריות-מספר בלתי-רציניות, שאמנם הכבידו על הצלבנים, אך לא מנעו תנועתם, לא עשה המחנה המוסלמי דבר עד שלא בא במגע מחודש עם המחנה הצלבני בסביבות ארסוף. בהא אדין, שתיאר כעד-ראייה את המאורעות, אינו פוסק מלחזור על ההודעה, שצלאח אדין חיפש לאורך כל הדרך מקום מתאים ונוח לקרב עם הצלבנים. אמנם, צורת הלחימה של המוסלמים דרשה שטח פתוח ורחב-ידיים. קרב במעבר צר, כמו בחלק הדרך שבין הים והכרמל, או בקרבת עתלית, היה מצופף את הגדודים המוסלמיים והופכם למטרה נוחה להתקפת גוש-הברזל של הפרשים הצלבנים, ששום כוח מוסלמי לא היה מסוגל לעמוד בפניה. המוסלמים נזקקו לשטח-תמרון רחב יותר מן הצלבנים, שיאפשר להם ניצול כושר הניידות של פרשיהם-הקשתים. אבל נראה, שצלאח אדין גם לא בטח ביותר בכוחותיו, וצריך היה להוציא את המחנה המוסלמי מעמק הבכא של עכו ולהשהותו בדרך, עד שיוחזרו לו בטחוננו וכושר התמרון והלחימה. הצלבנים חצו את הנעמן *, ולאחר התקפה מוסלמית הססנית בקירבת הקישון ** על המאסף הצלבני חצו הצלבנים את הקישון ותפסו מקומם ב'חורשת התמרים' *. פה נתעכב המחנה לשני ימים, כדי לתת שהות לנשאים בעכו להצטרף אליו. ב-27 באבגוסט נע המחנה דרומה. הדרך במישור החוף היתה מכוסה צמחייה סבוכה ומלאת קוצים, שערכבה את התנועה, אך השטח היה גם מלא חיות-בר, שהעשירו את סל-המזונות של המחנה. לאחר מסע של כחצי יום הגיע המחנה ל'כפר נחום' **, בו נמצא מגדל צלבני הרוס *, ולאחר מנוחה במקום המשיך דרכו * בפי הצלבנים: Flum d'Acre ** Flum de Cayfas *** Cafarnaon - Capharnaum

6 המקום בקרבת הקישון ובגדתו המזרחית נקרא Raine Monde (Eracles, 183). המקום לא זוהה. Palmarea — מעבר לקישון. פה נמצא גם יישוב צלבני במאה הי"ב.

7 לפי Ambroise, 5884 נמצא מקום זה לפני עתלית. במקורות אחרים הוא מסומן בין St. Jean de Tire כלומר הכפר סירה (בה נמצאים עדיין שרידי כנסייה צלבנית) ועת-לית. ור' בנימין מטודלא (אחרי הקישון): ומשם ארבע פרסאות לכפר גאום (הצורה הצרפתית) והוא כפר דנחום והוא מעון, מקום נבל הכרמלי. מהד' א. יערי עמ' 37, ומכאן שהכוונה לתל-כניסה.

הדרך מעכו לארסוף

דרומה עד המצודה הקטנה של הטמפלירים, דוסתרי⁸, שמולה תיבנה עתלית המפוארת. לאחר מסע יום אחד בלבד נעצר המחנה וחנה יומיים (28—29 אבגוסט). אותו זמן יצא ריצ'ארד דרומה עד טנטורה⁹ וחזר אל חצי-האי שעליו תיבנה עתלית, כדי להקביל את פני הצי שנע לאיטו מעכו. לאחר החנייה הארוכה התקדם המחנה הצלבני ביום 30 באבגוסט עד נחל-התנינים¹⁰ בצפונה של קיסריה. כיאה לשם הנחל מסופר ששני צלבנים נושכו על-ידי תנינים שבמקום. לשמחת הצלבנים נמצאה קיסריה ריקה מאדם, מאחר שתושביה המוסלמים עזבוה עם התקרבותם, ודבר זה איפשר נחיתה של הצי הצלבני והיערכות חדשה לתנועה דרומה.

בעוד המחנה הצלבני נע באיטיות יתירה, שאף חום הקיץ אינו מצדיקה, גילה המחנה המוסלמי חוסר-אונים גמור. חוץ מגדוד מוסלמי אחד שניסה לנוע במקביל לאגף השמאלי של הצלבנים, הרי המחנה העיקרי נמנע מכל מגע עם הצלבנים, וההסבר שמנסה הביוגראף בהא אדין ליתן לתנועות גיבורו צלאח אדין, כמאמץ למצוא מקום נוח ללחימה או חנייה לשם קבלת ידיעות על תנועת הצלבנים, אינו אלא צידוק שבדיעבד. המחנה הצלבני הנע לאורך החוף נראה למרחקים, אף למשקיפים במישור, קל-וחומר למשקיפים מרכסי הגבעות שבמזרחו. תנועתו של צלאח אדין דרומה מיוקנעם הוליכה לאצבאגין (אלצבאעין), ומשם לעיון אל-סאור, אלמלאחה, ובעוד שהמטען נשלח למגדל-צדק, (מגדל-יאבא) בקרבת ראש-העין, נע המחנה ותפס מקום בתל-אזלזלה (אלזלזלה)⁹, ומשם עבר למעיינות נחל-התנינים¹⁰. עוד הצלבנים חונים ליד מצודת-דוסתרי, והמוסלמים הקדימו ותפסו עמדות בגבעות הנמוכות מזרחה מקיסריה, המשקיפות עליה, אך כנראה מעבר לחולות, הפושים כ-6 קילומטר לפנים משפת-הים.

התקפות הצלבנים בקיסריה לא הניעה את המוסלמים לפעולה, חוץ מפעולות-סיירים מטרידות. ביום 1 בספטמבר יצאו הצלבנים מקיסריה דרומה. החום הלוהט הספיק כבר להפיל חללים מרובים במחנה הצלבני, והבורח לנוע במערך מלחמתי,

Casal des Destreiz * Li flum Cocatriz **

8 בימי הצלבנים Le Merle. שם צרפתי זה, מרומית merula, פירושו קיכלי. גבעה בקרבת עכו, הידועה במקורות בשם תל חג'ל: תל החגלה זיהה כנראה גם כן עם גבעה הנקראת טנטור (ר' לעיל, 46). המלה הערבית טנטור (מטרטור) מציינת ציצית שבקישוט ראש של הנשים.

9 מקומות אלה לא זוהו. נראים שני צירי התקדמות אפשריים א: תל-קימון — וואדי מלק — וואדי מגרה (מעררה) המגיע עד ח'רבת אל מלאחה. ב: תל-קימון — צבארין (אם זו זיהה עם צבאעין) ומכאן, לאחר שהסולטאן מסייר בצפון ליד ח'רבת אל מלאחה, בדרום עתלית, תנועה דרומה למעיינות נחל-התנינים, כשלושה קילומטר דרומה מצבארין (עיון אבו תחה).

10 בהא אדין 247, III: מקור נהר-קיסריה.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

בשריון או לפחות בכותנות־השרשרת או במעילים מרופדים, הכביד על התנועה. כדי להקל על הלחימה ולמנוע פגיעה בסוסים, נעו הפרשים במרכז המחנות כשדגל־המסע המונף על עגלה אתם וקשתים רגלים מחפים עליהם מכל צד. סדר ההליכה נקבע כך, שחיל־הרגלים שבאגף הימני (ליד הים) והשמאלי, הפתוח לקשתים המוסלמים, היה מתחלף, כדי לאפשר מנוחה מלחימה לגדודים העייפים. המטען נשמר באגף הימני של המחנה ליד חוף הים. תנועת הרגלים, שקבעה את קצב ההליכה של כל המחנה, היתה איטית ביותר, כי מחוסר בהמות־משא נישא המטען על גביהם. אחרי הליכה של חמישה קילומטר בלבד נעצר המחנה לשני ימים ליד נחל־חדרה*, בו ריווה את צמאונם. ביום 3 בספטמבר יצא המחנה מנחל־חדרה, אך הדרך הישרה דרומה היתה כה קשה למעבר, שהצלבנים זנחו את הדרך הקרובה לים ופנו מזרחה לעבר הגבעות הנמוכות, כדי להגיע אל נחל אלכסנדר**. אם כי סבלו אבדות בדרכים, ואף ריצ'ארד נפצע או מחץ־קשת¹¹. שני ימים נח הצבא על גדות נחל־אלכסנדר, וב־6 בספטמבר יצא דרומה לשטח המפורסם ביערותיו, צפונה מאַרסוף. חששות הצלבנים שהמוסלמים יציתו את היער¹², שהיה נהפך לים של אש לאחר תקופת היובש הארוכה, נתבדו, ולאחר שיצאו הצלבנים את היער נכנסו למישור הנוח שליד נחל פולג (נהר פליק)***. לאחר חניית יום במקום יצא המחנה ביום שבת בבוקר, 7 בספטמבר, והתקרב לאַרסוף, יהיה זה יום הניצחון הצלבני הגדול, יום תהילה ללוחמי אירופה נגד צלאח אדין.

חמש חטיבות (שנים־עשר גדודים) בשלושה מערכים נעו דרומה, כשבראשם חיל־חלוץ של הטמפלרים, ובמאסף ההוספיטאלרים — הגדודים הממושמצים והטובים ביותר במחנה. אחרי חיל־החלוץ של המיסדר נעו גדודי ריצ'ארד מבריי־טאן ומאַנוֹ, אחריהם גדוד אנשי פואטו וצלבני הארץ ובראשם גי דה ליוניאן (גם הוא פואטביני), אחריהם נורמאנים ואנגלים שנשאו את דגלו של ריצ'ארד. ולבסוף חיל־המאסף ההוספיטאלרי, המחוזק על־ידי רוֹזן לייסטר**** וגדודים צרפתיים. מראשית התנועה ברור היה שהמוסלמים מתכוננים בשטח זה להתקפה רבתי. קשתים תורכים קלי־תנועה, סודאנים (ומכל־מקום שחורי־עור) ובדואים־

* Flum mort (הנהר המת) ** Flum salé (הנהר המלוח)

*** Flum de Rochetaillée

**** Leicester

11 בהא אדין המתאר התנגשויות אלה בתאריך 9 שעבאן (1 בספטמבר), קורא למקום נהר אלקצב (נהר קנייהסוף), הזיהה כנראה עם נחל־חדרה, ומציין בריכה גדולה (אלברכה) שבה נקורים מים רבים. אמנם זין־אלקצב נמצא דרומה מנהר־אלכסנדר, מזרחה מתל מד אלדיר. הכוונה יכולה להיות לברכת־עטה, מאחר וברכת־סרחיה קרובה מדי לים.
12 Ambroise, 6107 מציין בכניסה ליער את 'הר ארסוף' (Mont d'Arsur). המקום זיהה עם דיר אלראהב הנזכר על ידי בהא אדין (255, 111) ולא זהו.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

רגלים המטירו ללא הפוגה חיצים על המחנה, ובייחוד על חיל־המאסף. התנועה היתה בהכרח איטית, והגדודים הצלבנים הידקו מערכותיהם. ואולם המאסף הצלבני, שעליו הוטח ברד חיצים ללא הפסק, עד שהקשתים שבהם נעו כשפניהם אחורה וחלק ניכר של הסוסים נתפגרו, התחיל דורש פעולה מהירה כדי להרחיק את המוסלמים מטווח הפגיעה. ריצ'ארד ניסה למנוע פעולה מעין זו, שהיתה עשויה לפורר את המחנה ולחשוף את גדודיו המבודדים והמנותקים להתקפה מוסלמית מרוכות. תכניתו היתה לפתוח בבת אחת בהתקפה כללית של גדודי הפרשים, והוא ציפה לשעת־כושר, שבה יהיו גדודי המוסלמים צפופים מולו, כדי שיהא סיפק ביד כוח־המחץ הצלבני להשמיד את המחנה המוסלמי כולו ללא אפשרות של נסיגה והתחמקות. חצוצרנים שנקבעו בחטיבות השונות היו צריכים לתת את האות, ואולם התכנית נכשלה משפרצו אבירים־מספר מתוך המאסף נגד פרשים תורכיים שהתקרבו אליהם בשאון ובהמולה של תופים ומצלתיים, כשענני־אבק של דרכי־העפר משרים ערפל סמיך על צירי ההתקדמות. חבריהם לנשק לא יכלו עוד להתאפק, מערכות הרגלים נפתחו, ומתוכם זנקו הפרשים הצלבנים לאורך כל החזית כולה. ריצ'ארד, שראה את תכניתו הראשונה משתבשת, החליף את תפקיד המפקד בזה של אביר־מלחמה, והתפרץ עם הפרשים שבגדודו אל תוך המערכה המוסלמית וטאטאהו לחלוטין. דרכו של ריצ'ארד היתה סוגה בגופות מוסלמים הרוגים ופצועים. עד־ראייה מוסלמי לא ראה עוד לפניו אלא חומת־ברזל צלבנית הדוחפת ומשמידה כל דבר לפניו. שלוש פעמים התקיפו הצלבנים בזה אחר זה את הגדודים המוסלמים, כשהם נעצרים לאחר כל התקפה כדי לאזור כוח להתקפה החדשה. עם תום ההתקפה השלישית נעלם המחנה המוסלמי מן האופק, ואף הגדוד המובחר של הסולטאן נטש את המערכה. מעתה היתה הדרך פנויה דרומה. יום יער־ארסוף הביא לו לאיסלאם אחת המפללות המחפירות ביותר. אבל אם מפלה היתה כאן, השמדת הכוח המוסלמי לא היתה כאן. ההתקפה הצלבנית פגעה בו קשה ודחקה אותו משדה המערכה. הגבעות שבמזרח ציר־ההתקדמות הצלבני נוקו, ואולם רחוק מאחוריהן הצליח צלאח אדין לאסוף את הבורחים ולארגנם מחדש. אלא שכוח זה, שרוחו נשבר, לא היה מסוגל עוד להתמודד בקרב גלוי עם הצלבנים, אף חדל להטרידו בדרכו.

המחנה הצלבני הגיע עתה ליפו. היתה זו שעת־כושר בלתי־מצויה לעלות ולהתקיף מיד את ירושלים. המחנה המוסלמי אמנם העביר את מטענו לראש־העין במקורות הירקון ולמצודת מגדל־צדק • (מגדל יאבא) השכנה, והכוח עצמו נע

צלאת אדין ושיטת האדמה החרוכה

לרמלה, ואולם ספק רב בדבר אם צבא זה היה מוכן עוד להילחם. עד מוסלמי, המספר על ההתייעצות במטה המוסלמי בין צלאת אדין ובין האמירים, מוכיח, שפחד הצלבנים נפל על המוסלמים עד כדי כך שלא העזו לא להתקיף את המחנה ואף לא לעוצרו על-ידי הסתגרות באחד המבצרים שבדרכו. התבונה הפוליטית והצבאית דרשו אפוא התקפה ישירה על ירושלים. המוראל הצלבני היה גבוה, הגדודים חגגו ניצחון מזהיר בארסוף, ורגש זה אפשר היה לנצל במערכה. ואולם ריצ'ארד לא ניצל אפשרות זו. כרוניסטים נוצרים מאשימים בכך את הגייסות הצרפתיים, שנשמעו לדוכס בורגונד, אך אלה לא היו כל המחנה, והאחריות לדבר רובצת על ריצ'ארד עצמו.

במקום התקפה ישירה על ירושלים, הוחלט לבצר מחדש את יפו וליצור בכך בסיס וגם נמל-אספקה לירושלים. שני חודשים ישב המחנה הצלבני ביפו (ספ-טמבר—אוקטובר 1191), כשהוא מבצרה על הגבעה שמעל חוף הים. לאחר ביצורה של יפו, פעולה שאיפשרה למוסלמים להתאושש והקתה את כוח לחימתם של הצלבנים, יוסיפו הצלבנים להקים, צעד אחר צעד, מצודות קטנות על הדרך מיפו ללוד ומלוד מזרחה. ואולם לעולם לא יגיעו לירושלים. כי זמן-ביניים זה הספיק לו לצלאת אדין לבצר מחדש את ירושלים ולפתוח בפעולת-הרס שיטתית, שתוצאותיה תהיינה מכריעות בתולדות כל 'הממלכה השנייה'.

הטרובאדור הנורמאני אמברואז, שהיה עד-ראייה למסע הצלבני, מתאר פגישה מדומה בין צלאת אדין ובין אחיו אלמלך אלעאדל*, לאחר קרב ארסוף. צלאת אדין מצווה לאחיו להרוס את אשקלון, עזה, מבצר-דרום, קרתיה**, תל אצאפי, יפו, יאזור, בית-דג'ן, רמלה, צובה***, לטרון, יאלו°, קאסטל°, מגדל-צדק—להרוס הכול, חוץ מכרך וירושלים! זוהי מעתה מדיניותו של צלאת אדין, שיטת האדמה החרוכה על דרכם של הצלבנים. אפשר שלא נתכוון צלאת אדין אותה שעה אלא להכביד על התקדמותם של הצלבנים, מניעת מקומות-חניה נוחים ובסיסי-אספקה. ואולם התוצאות תהיינה מרחיקות-לכת ביותר. עם תום תקופת-ההרס השיטתית יתברר, שאין עוד כל תקווה לצלבנים להתבסס ולהתנחל בפנים הארץ, כיוון שכוח-האדם שיעמוד לרשותם לא יספיק לקימום ההרוס המרובה על העומד. אף צורת הלחימה תשתנה על-ידי כך מיסודה. אין טעם לכבוש מצודות הרוסות. הצבא המוסלמי ינהג עד אמצע המאה השלוש-עשרה בשיטת נסיגה מתמדת מפני

* בפי הצלבנים Sefadin = סיף אדין
 ** Gualatie
 *** Bel Mont de la montaine
 ° Chastel Ernald
 °° (Belvoir) Bel Veeire

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת-ירושלים השנייה

כוחות הצלבנים, ויימנע מלהיכנס אתם בקרב גלוי. ממילא תיהפך כל פעולה צבאית לכעין פעולת-עונשים המשמידה כפרים ויבולים, הורגת פלחים ובני-ביתם, אך אינה מסוגלת להביא לידי כל הכרעה צבאית. צאצאי משפחת אִיזב, ובייחוד אֶלמלך אלמוֹעֶט'ם, יבינו את חשיבות התנאים החדשים, שאולי נתהוו לכתחילה בכוונה אחרת, וימשיכו בהרס השיטתי, שאת תוצאותיו תיאר הרמב"ן באיגרת לבנו לאחר הפלישה המונגולית (אך לא הם שהחריבו את הארץ): 'ומה אגיד לכם בעניין הארץ כי רבה העזובה וגדל השממון, וכללו של דבר, כל המקודש מחבירו חרב יותר מחבירו'¹³. מסעי-הצלב בעשור השני של המאה השלוש-עשרה, לאחר שיבזבוזו זמנם במסעות צבאיים ללא כל תועלת בארץ ישראל, יופנו לביצור ערי-החוף או להתקפה על מצרים. אי-אפשר יהיה להגיע לידי הכרעה על אדמת הארץ החרבה, החסרה ביצורים ונקודות-היאחזות. מצד שני, ההימנעות המוסלמית מקרב גלוי נגד הצלבנים תמנע גם מהם סיכוי של הכרעה ברורה ותקיים את המדינה הצלבנית עוד מאה שנה ומעלה.

ריצ'ארד עצמו עדיין האמין באפשרות של כיבוש ירושלים לאחר ביצורה של יפו והקמת מבצרים על הדרך בינה ובין ירושלים. ביום 1 באוקטובר 1191 הוא כותב מיפו לאנגליה: 'להווי ידוע שבעזרת האלוהים, בתוך 20 יום אחרי חג-המולד (היינו באמצע יאנואר 1192) אנו מקווים לכבוש את ירושלים ואת "קבר-האדון", ולאחר מכן נחזור לארצנו'¹⁴.

המחנה הצלבני פתח אפוא בביצורה של יפו. נמצאו היסודות וחלק ניכר של החומות והקימורים של העיר הצלבנית הקודמת. המחנה ביצר גם את המצודה, שתפסה את כל פסגת הגבעה שמעל לים, וגם את היישוב העירוני שלרגליה. חיל-מצב הושם בתוך המצודה, ויישוב חדש נאחז בתוך הריכוז העירוני¹⁵. מאמץ הצלבנים לקומם את יפו מהריסותיה עורר את צלאח אדין ליתן דעתו על הגנתה של אשקלון. ואולם בהתייעצות שנועץ הסולטאן עם האמירים ביום כניסת הפראנקים ליפו (29 ספטמבר לערך) התברר, שאין איש מוכן להסתכן בהגנת אשקלון, 'ארוסת סוריה', ואף דברים בוטים הוטחו בעניין זה כלפי הסולטאן על-ידי אמיריו. לא היתה לסולטאן ברירה אלא להרוס את אשקלון, אם לא רצה בכיבושה על-ידי הפראנקים. אמנם, מטרתם היתה ירושלים, ואולם ריצ'ארד כבר העלה פעם את

13 אגרות א"י, מהד' א. יערי, עמ' 85.

14 Roger de Hoveden, III, 130. אמנם במכתב אחר מאותו יום לאב מנזר קלירבו הוא נוקט תאריך אחר לכבושה של ירושלים — חג הפסחא (אביב) 1192.

15 Eracles, 186: Quant li mur dou chastel qui porprenoit tout le tertre furent parfait et les torz furent levez un estage et li bors fu refermes, li rois garni le chastel et le bors de gent et de ce que mestier y avoit

ביצורים צלבניים והריסות מוסלמיות

רעיון כיבושה של מצרים, ורעיון זה יועלה על-ידי גם לאחר-מכן. ובכל פעולה בכיוון למצרים תפסה אשקלון מקום חשוב ביותר. ביום 10 בספטמבר יצא צלאח אדין מרמלה ליבנה ומשם לאשקלון. ב־12 בספטמבר הוחל בהריסת העיר, ומסקדה, עלם אדין קיצר, הופקד על גיוס הכוחות הדרושים לכך. האוכלוסיה של אשקלון נצטוותה לפנות את המקום ולבקש לה מקום-מחסה אחר. ביללות וקללות התחילו התושבים עוזבים את המקום ופונים עם מטלטליהם מי למצרים ומי לערי-הפנים ומי לסוריה. בין העוזבים נמצאה, כנראה, גם הקהילה היהודית שבמקום, שנודדה לפנים-הארץ והתיישבה בירושלים, שמאז הכיבוש המוסלמי בוטל בה האיסור הצלבני של ישיבת היהודים בתוכה. את בני קהילת אשקלון, אשר שמרה על ארגונה הפנימי, ימצא בירושלים שבע-עשרה שנה לאחר-מכן יהודה אלחריזי¹⁶. בטרם נשלמה הריסתה של אשקלון, שחומותיה, ובייחוד 'מגדל ההוספיטאל-רים', עמד בפני פטישי ההורסים¹⁷, וצלאח אדין חזר ליבנה, בה פגש את אלעאדל, ושניהם נעו לרמלה. עיר זו ושכנתה לוד נמצאו על הדרך הראשית מיפו לירושלים, והסולטאן פקד על הריסת הביצורים של רמלה והוצאת האוכלוסיה מתוכה, ועל הריסת הכנסייה הביזאנטית-צלבנית של סן-ג'ורג' בלוד (24 בספטמבר 1191). מסוף ספטמבר ועד אמצע אוקטובר נע הסולטאן בין רמלה, בית-נובא וירושלים, כשהוא מתקין את האחרונה להגנה. מאחר שהדרך מיפו לירושלים יכולה להוליך מלוד לבית-נובא, קוביבה ונבי סמויל, או דרך רמלה, לטרון, אבוגוש וקלניה לירושלים, נראה את מחנות המוסלמים מחריבים גם את לטרון, מצודתם של הטמפלרים לשעבר.

16 תחכמוני, שער מ"ו. מהד' קמינקא, 353: 'ושם מן האשקלונים קהל מעולה ובראשם השר רב' סעדיה איש ימיני'. בתחכמוני, שער כ"ח, מהד' קמינקא, 254 מסופר, כידוע, שצלאח אדין הכריז על ישיבת ירושלים. הוא פרסם 'קול בכל עיר... לאמר: דברו על לב ירושלים, לבא אליה כל הרוצה מזרע אפרים, אשר ישאר מאשור וממצרים והנדחים בקצה השמים, ויתקבצו מכל פאה אליה יחנו בגבוליה'. אין אמנם ספק בעצם ביטול האיסור הצלבני של ישיבת ירושלים, אולם אין כל הוכחה להכרזת צלאח אדין פרט לדברי אלחריזי, ואנו משערים שהיסוד הראשון לקהילת ירושלים המחודשת הונח על-ידי הגירת קהילת אשקלון לתוכה. ור' ציון יא' עמ' 48 ואילך. לא מצאנו במחקר חברנו ש.ד. גויטיין, 'מקורות חדשים על גורל היהודים בזמן כיבוש ירושלים על-ידי הצלבנים', ציון יז (תשי"ב), 129—147, סעם לשניות מדעתנו. הטכסט היחידי שאפשר לראות בו רמז למאורעות אלה היא אגרת שנכתבה כנראה בשנת 1190 לערך (פרסם ל. גינזברג, ר' גנזי שכטר, I, 310—312). ואין זה סותר את השערתנו. חברי א. אשתור, נדמה לי, מרחיק לכת במסקנותיו. ר' 324, (1956), HUCA.

17 פרטים ר' י. פראוור 'אשקלון ורציעת אשקלון במדיניות הצלבנים'. ארץ-ישראל, ד' (תשס"ז) 242 ואילך.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

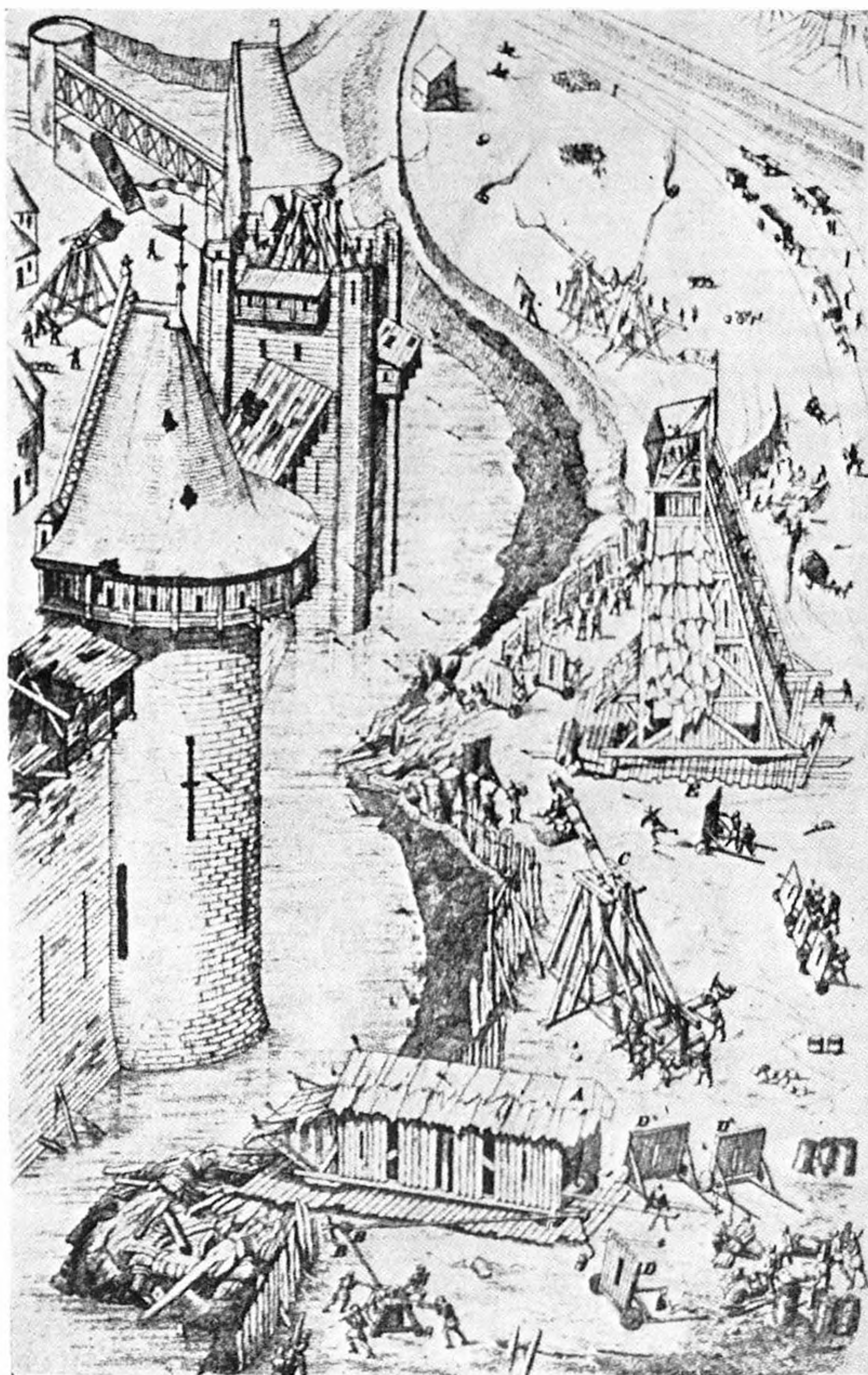
המחנה הצלבני ביפו התחיל בינתיים לפרוק עול. רבים חזרו לעכו הבירה, ואחרים בילו זמנם במשחק ובשעשועים, כשנשים עליזות מעכו הובאו למקום. סביבות יפו העשירות בבוסתנים סיפקו רמונים, שקדים, תאנים וענבים. בסוף אוקטובר הוכרח ריצ'ארד לצאת לעכו, כדי להשיב למחנה את עריקיו, לאחר שהפצרותיו של גי דה ליזיניאן לא הועילו, והמחנה יוצא לבסוף בכיוון לרמלה, שבה נמצאו משמרות מוסלמיים. במרחק קטן מיפו ביצר ריצ'ארד שתי מצודות קטנות, יאזור, היא 'מצודת המישורים' * ובית־דג'ן, היא 'מצודת־הביניים' (?) ¹⁸. הראשון שוקם על־ידי המיסדר הטמפלארי, והשני על־ידי ריצ'ארד עצמו. ביצורים של מה־בכך אלה עיכבו את המחנה שני שבועות שלמים, עד שיצא בתחילת נובמבר לרמלה. צלאח אדין לא העז להיערך במקום ולחסום כאן את הדרך לצלבנים. הוא פקד, כאמור, להרוס את העיר, ונסוג למצודה הטמפלארית של לטרון ** . ואולם הצלבנים לא המשיכו בדרכם. תנועתם האיטית הביאה אותם לרמלה וללוד עם תחילת עונת הגשמים, והמחנה נשאר כאן שישה שבועות תמימים (15 נובמבר בר—8 דצמבר 1191). בתחילת חודש דצמבר הוכרו לבסוף על מסע חדש, שנועד להביא את המחנות עד לרגלי הרי־יהודה. ואמנם יצא ריצ'ארד בכיוון לטרון, שנחדסה בפקודת צלאח אדין, והגייס הצלבני תפס את בית־נובא — שתי עמדות־מפתח במעבר מן השפלה להרי־יהודה בדרך לירושלים. ואולם גשמי נובמבר ברמלה הפכו לגשמי־זעף בלוויית ברד כבד בלטרון ובבית־נובא. פגעי הטבע והאסטרטגיה ההססנית נצטרפו יחד להקפיא את המחנה לעונת החורף בעמדותיו בלי להתקדם לקראת ירושלים. מקום החנייה בוודאי היה קשה ביותר לתקופת־חורף ממושכה, וקשה לא פחות היתה התוחלת שנכזבה, תוחלת להתקפה קרובה וישירה על ירושלים, שהביאה על אלונקות את פצועי המחנה מיפו להרי־יהודה. אחיו של צלאח אדין אלמלך אלעאדל נמצא אותה שעה בירושלים ופיקד על תיקון קדחתני של חומותיה וחיזוק ביצוריה, אף הרחיב את שטח החומות וכלל בתוכן את הר־ציון על כנסיותיו ¹⁹, השטח הנוח להתקיף ממנו את העיר, בהיות הגבעה גובלת עם החומות. ובו בזמן, בסוף דצמבר, בחג המולד שריצ'ארד חגג בלטרון, התנהלו מועצות כבדות־גורל במחנה הצלבני. רק מקור אחד, הטרו־באדור

* Casel des Plains (במקום שרידי מצודה צלבנית)

** Toronum militum — Toron des Chevaliers

18 השם Castellum Medianum — טומן אולי את השם הערבי דג'ן, אולם השם המקורי הוא צרפתי Casel Maen — 'מצודת־ביניים' והשם לא נתפרש.

19 אבו שאמה 83, v. מתקבל על הדעת שהביצורים המאוחרים בהר־ציון שנבנו על־ידי פרידריך השני נבנו על יסודות הביצורים המוסלמיים. ר' להלן בפרק על מסע־הצלב של פרידריך השני.

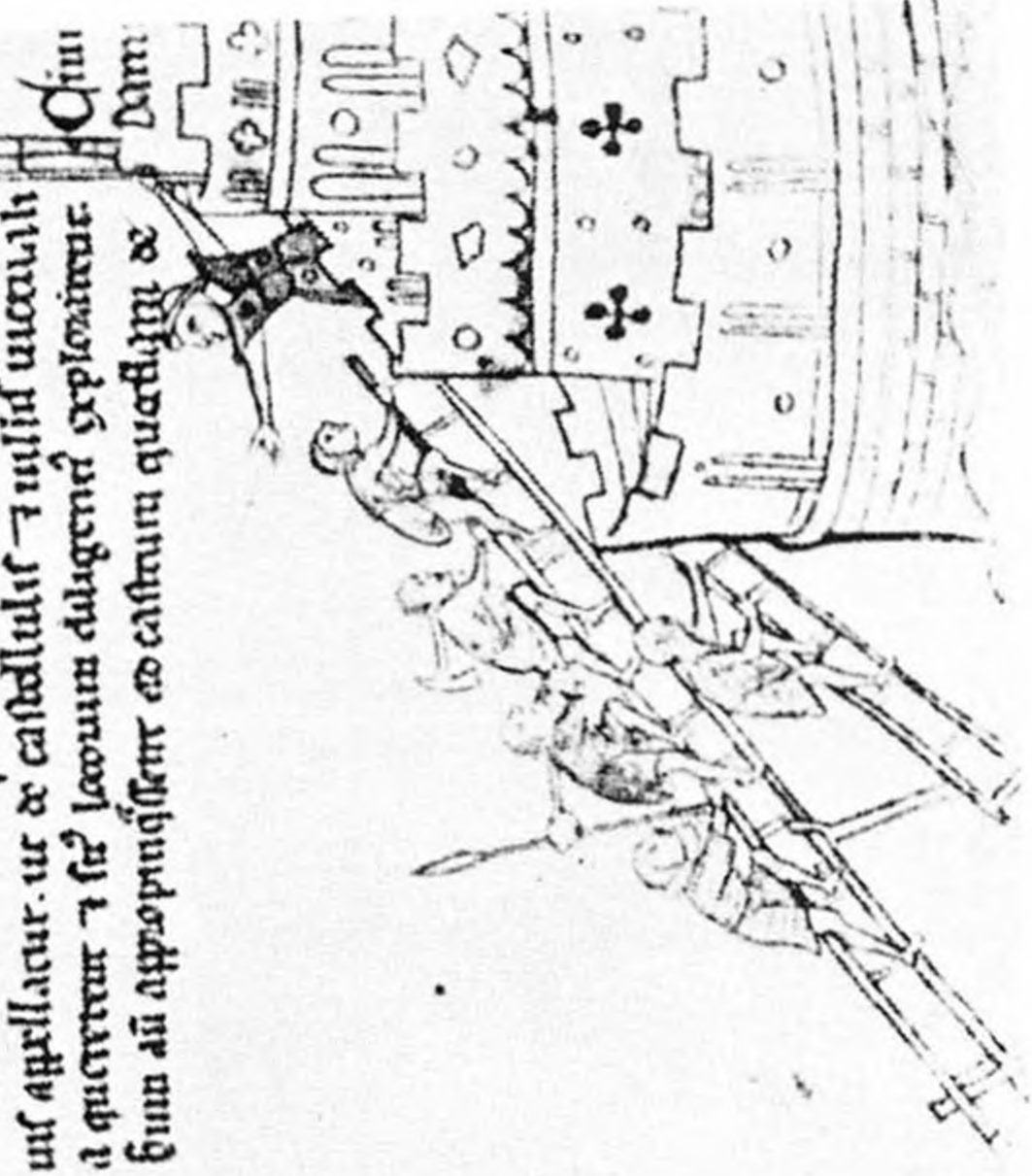
כלי־מצור ופעולות מצור בימי־הביניים

nomas non quibus capta est damica huc defensi
one absq: tumultu 7 uolentia 7 p'datione. ut soli
filio dei uictoria ascribatur. Et cum caperetur au
tius uictus rex babylonis. n' fuit ausus mori solum xpi
amof aggreri. si confusus auferens xpi castro amibuf
sit. xpo itaq; dux milites xpi denuictam ingruisti pla

TURRES DAMICAE

apta igitur amica. missione castri d'apico.
sunt exploratores ad uari' ualle in fesso sa cle
munt in uauculis p parum fluuium quod cap
uis appellatur. ut de castellulis 7 uilis uictualib
a querebant 7 sic locum diligenter explorarent.
Cum au appropinquasset ad castrum quoddam de

מצור דמיאט. התקפת ים ויבשה

לעלות על ירושלים או לחדול

אמברואז, עד מהימן ביותר, שומר על הוויכוחים במחנה הנוצרי. 'זכולם אמרו²⁰ : "אלוהים, הנה אנחנו על הדרך הישר!" ואולם אלה שרצו להשהות את המסע לא שמו לב לדברים ; אלה היו הטמפלארים הנבונים, ההוספיטאלארים האמיצים וה-"פולאנים", אנשי-המקום'. אלה הביעו תחילה חרדתם לעצם המצור על העיר, שמא יצליחו בינתיים המוסלמים לנתק את ההר מן הים, וימנעו אספקה מן המחנה. דאגה עמוקה יותר ומכרעת היתה בלבם : 'ואם אפילו תיכבש העיר, הרי יהיה זה עדיין מפעל מסוכן, אם לא תאוכלס תיכף-ומיד על-ידי אנשים כאלה שייאָחוּ בתוכה'²¹ ; כיוון שהצלבנים, רובם ככולם, לאחר שיסיימו את עלייתם לרגל (היינו ייכנסו לירושלים), יחזרו לארצותיהם, כל אחד לביתו, וברגע שהמחנה יתפורר תאבד המדינה. המתרגם הלטיני של 'מסע ריצ'ארד הראשון' לאמברואז מסביר אגב תרגומו, שכוונתם היתה לדחות את כיבושה של ירושלים כדי שהמחנה לא יתפורר, שהרי כל עוד לא מילאו את שבועות הצליינות יישארו בארץ ואפשר יהיה להש-תמש בהם למטרות אחרות²². אמנם, המקורות הצלבניים שנכתבו בארץ מנסים לתלות את האשמה בדוכס בורגונד, מפקד הגייסות הצרפתיים, שרצה בכך למנוע את תהילת הניצחון מריצ'ארד, ואולם טיעון זה, שבא לחפות על הבארוֹנים הארצ-ישראלים ועל המיסדרים הצבאיים, אינו מתקבל על הדעת²³.

בתחילת יאנואר ניתנה פקודת נסיגה ממרגלות ההרים חזרה אל השפלה. רמלה, יאזור נתמלאו גדודים צלבניים, ומאלה התחילו מתחמקים ליפו ולעכו. הדימורא-ליזאציה של המחנה, שלא נחל שום מפלה ואף-על-פי-כן הועמד לפני סיום דרכו הארוכה כשנצטווה לחזור על עקבותיו נגד רצונו, — עוררה תרעומת נגד ריצ'ארד המפקד והביאה לידי פריקת-עול כללית. לזה נוספו עוד שמועות על משא-ומתן

Ambroise, 7685 s. *Itinerarium*, IV, 35 20

Ambroise, 7707-7710: E seit que la citié fust prise, / Si fust perilluse l'em- 21 prise, / Si tost avant ne la publasent / De tel gent que i demorassent.

Itinerarium IV, 35: Si... obtinerent civitatem Jerusalem, nec hoc etiam 22 expedire visum est, nisi statim viri robustissimi deputarentur qui custodirent civitatem; quod quidem autumabant non de facili posse compleri, praesertim cum plebem perpendissent avidissimam ad peregrinationem consummandam, ut inde sine mora repatriarent singuli, turbationis rerum jam ultra modum pertaesi. Haec omnia pensantes subtilius hoc suaeserunt differendum, quatenus virtus belli et robur vulgi de consilio conservaretur, et tamdiu cohaerent quamdiu non consummaretur peregrinatio. *Itinerarium* V, 1: Sed diu a nostris retineri non posset, quia peracta peregrinatione populo repatriante, non superesset gens quae eam defendere valeret.

Ernoul, 278s. *Eracles* II, 186 23

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

שמתנהל בין מפקדי הצלבנים ובין צלאח אדין, 'שליחים באו והלכו, נושאי מתנות למלך. אי־לזאת הוטחו כנגדו האשמות כבדות והיו מוציאים עליו דיבה'²⁴, מספר אַמברואז הנורמאני. ואמנם, כבר חודשים רבים לפני כן, בזמן התקדמות המחנה הצלבני מעכו דרומה, התחילו גישושים לשלום בין שני הצדדים. נראה שריצ'ארד האמין בתמימותו, שצלאח אדין יעביר לידיה את כל ממלכת ירושלים בגבולותיה אשר לפני קרב חטין, ואם נאמין למקורות מסוימים — את כל מה שהחזיק באלד־ווין הרביעי, הווי אומר לא רק השטחים במערב הירדן ורִוֶזְנוֹת עבר־הירדן, אלא אף שטחי הגולן עד מבואות דמשק. היתה זו אמונתו של אדם, שהיה לוחם מעולה, אסטרטג בינוני, אך מדינאי רפה ביותר, של אדם שגדל בקרבות עם שכניו הנוצ־רים וידע שניצחון במלחמה מעביר לרשותו הפיאודאלית שטחים וכשלונו לוקחם מידו. כל המתח הרגשי והדתי, כל המסכת המסובכת של יחסים בין איסלאם לנצרות בכלל ובין בני שתי הדתות תושבי הארץ ושכנותיה בפרט, היו מחוץ להשגתו. מנקודת־מבטו של צלאח אדין — ועל כך מעיד הביוגראף בהא אדין — היתה המטרה הראשונה להשהות את מסעו של ריצ'ארד. איש המנהל משא־ומתן על שלום, ואפילו סיכויי מועטים, מאבד בדרך הטבע מקצת מאותו כוח דוחף למטרה יחידה, הפועל ביסודה של רוח־לחימה בעלת תנופה. על־ידי עצם פתיחת המשא־ומתן ניתנה לצלאח אדין שהות ואפשרות לאושש את צבאותיו אחרי יום יער־אַרסוֹף, לגבשם מחדש, אם כי הצלחתו בעניין זה לא היתה גדולה במיוחד, ומעל לכול, להשהות התקפה צלבנית רבתי עד אשר יופיעו חילות־עזר מעיראק וממצרים.

כבר בזמן ביצורה של יפו בא ריצ'ארד במגע עם אַלמלך אַלעאדל, אתו התיידד במיוחד, כדי לדון על כריתת ברית־שלום. אונפרוא מְטוֹרוֹן, המועמד למלוכה פעמיים, בעל המלכה לשעבר, יכול היה לפחות הפעם להיות לעזר לצלבנים. כיליד הארץ שידע את השפה הערבית ואת מנהגי האיסלאם יכול היה לשמש ציר למשא־ומתן, שהוחל בידיעתו והסכמתו של הסולטאן (3 באוקטובר 1191). שיחות אלה נמשכו ביאזור (אוקטובר) וחודשו לפני יציאת הפראנקים לכיוון רמלה (תחילת נובמבר 1191). התביעות של ריצ'ארד לממלכה שלמה ול'צלב האמיתי' השתנו והלכו במשך המשא־ומתן לאור העמידה האיתנה של המוסלמים. אַרסוֹף חדשה או איום ישיר על ירושלים אפשר עשויים היו לרכך את עמדת המוסלמים, אבל בניין מצודות לאורך דרך יפו—ירושלים לא היה בכוחו להביא לשינוי עמדתם. בין ההצעות השונות שהועלו בשלבים הראשונים של המשא־ומתן דובר

משא־ומתן על שלום

אפילו על כך, שאחות ריצ'ארד, יוהאנה, אלמנת מלך סיציליה, תינשא לאלמלך אלעאדל, וצלחא אדין וריצ'ארד ימסרו לזוג החדש את שטח החוף, ואולם הזוג יגור בירושלים, ובכנסיית ירושלים ישמשו אנשי־כמורה לאטיניים²⁵. ידיעותינו המפורטות על המשא־ומתן באות מעד מהימן, בהא אדין, ואין סיבה לפקפק באמי־תותן. אך האמנם האמין ריצ'ארד באמת באפשרויות של פתרונות דמיוניים כאלה? באירוסיה היו הנישואים לאחת הדרכים המקובלות ביותר של פתרון בעיות ממלכ־תיות ודיפלומאטיות, וייתכן שריצ'ארד, שלא היה מסוגל, כפי שראינו, להעריך נכונה את המצב בארץ־ישראל, שקע גם בדמיונות אלה. מכל־מקום, יוהאנה אחותו הודיעה בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים שלא תינשא למוסלמי, וריצ'ארד הודיע אפוא שאין ברירה אלא שאלעאדל ייכנס בברית הנצרות!...

בד־בבד עם משא־ומתן משונה זה, שרק בזמן מאוחר יותר ייעשה קרוב יותר למציאות, התנהל משא־ומתן אחר, של קונראד ממוֹנפִּירָה, עם צלחא אדין, בתיווכו של רג'ינאלד מצידון. האיטלקי ביקש להתבסס ובנוסף לצור עירו לקבל גם את צידון וגם את בירות ומחצית ירושלים. ומנובמבר 1191 ניסה קונראד לקבל הבטחות ברורות בנידון זה מצלחא אדין. הכרה מעין זו במוֹנפִּירָה היתה מביאה לידי מלחמה גלויה בינו ובין ריצ'ארד, ואמנם הסכים צלחא אדין על קווים כלליים של הסכם, אך דרש שמוֹנפִּירָה ינתק תחילה לחלוטין את יחסיו עם ריצ'ארד. מועצת צלחא אדין עצמו החליטה שיש להעדיף משא־ומתן עם ריצ'ארד מאשר עם מוֹנפִּירָה. עם חניית החורף ושיתוק הפעולות הצבאיות הועלו שוב הצעות מספר במשא־ומתן בין ריצ'ארד לאלמלך אלעאדל. הראשון הציע, כוויתור אחרון, לקבל את כל ערי החוף והמוסלמים יישארו בהר, או חלוקת כל יישובי הארץ חלק כחלק בין הנוצרים והמוסלמים, ובין כך ובין כך תשתכן כמורה לאטינית בירושלים. תשובתו של אלמלך אלעאדל היתה: פנים הארץ מוסלמי, ערי־החוף בבעלות משותפת (בירות תיהרס בלי רשות לקוממה), זכות עלייה־לרגל לירושלים ללא נשיאת נשק, וכמורה לאטינית ב'כנסיית־הקבר'.

המשא־ומתן נפסק, ודרושות היו מעתה הכרעות צבאיות כדי לחזק את עמדתו של הצד האחד או הצד השני. ריצ'ארד החליט להשתלט על כל שטח החוף, כלומר, לכבוש את אשקלון ואת מבצר־דרום. היה בכך חישוב צבאי, אף מדיני. כיבוש שתי נקודות אלה יקשה על הקשר שבין מצרים לירושלים וידחף את אולחות האספקה לשבילים הבלתי־נוחים של המדבר מעבר לדרך המלך, ודבר זה גם יקל

25 כזכור נשארו בכנסיית־הקבר אנשי־כמורה יוונים ומזרחיים. מלכת גיאורגיה הנוצרית, תמר המפורסמת, וקיסר ביזנטיון פנו לצלחא אדין למסור להם מקומות קדושים אלה. ר' בהא אדין III, 299 s.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

על המשא־ומתן העתיד בין הצדדים. שבועיים (13 ביאנואר) לאחר נסיגת הצלב־נים מלטרון ובית נובא, כשהצרפתים חזרו ליאזור וריצ'ארד ליבנה, ומתוך שלא יכול להישאר בה מחמת חורבנה נסוג, כנראה, לרמלה, יצאו הגדודים להקים את הריסות אשקלון. ביום 20 ביאנואר הגיעו לשם הגדודים, חוץ מן הצרפתים שלא רצו להצטרף למחנה, ולאחר שבוע של חוסר אספקה, שהיתה צריכה להגיע מצד הים, הוחל בקימום העיר. לאחר חודש ימים הצטרפו למחנה גם הגדודים הצרפתים, והחפירים, החומות והמגדלים התחילו חוזרים לקדמותם.

ואולם היעדרו של ריצ'ארד, משום השתתפותו במסעות הדרום, הפך את עכו לזירת־מלחמה זוטא, הראשונה בשורה ארוכה של מלחמות־אזרחים שהפכו תופעה לא נדירה במאה השלוש־עשרה. אין הפרטים כולם ידועים לנו, אך נראה שהמתיחות והשנאה שבין תומכי מונפירה ובין תומכי גי דה ליזיניאן מצאו עילה להתפרץ חוצה במריבה שנתגלעה בין אנשי גנואה ובין אנשי פיזה (פברואר 1192). אך ניתן האות והכוחות התפלגו לשניים. איג דוכס בורגונד נתן תמיכתו לגנואזים, ולעזרתם יצא גם מונפירה מצור, ואילו תומכי גי דה ליזיניאן ניצבו לצד הפיזאנים, עד שהגיע ריצ'ארד בבהלה לעכו והשכין שלום בין היריבים. לא מן הנמנע הוא, שמונפירה היה יוזם המהומה, כדי להוכיח לריצ'ארד שאין ההסדר הקודם על השלטון במלוכה מתיישב עם תנאי המקום, ואולי אם מותר לשער כך — כדי להראות לצלאח אדין שהוא, מונפירה, מוכן ומזומן למשא־ומתן עצמאי עם השליט האיובי. נסיונו של ריצ'ארד להגיע לידי שלום עם מונפירה בפגישה שנערכה באכזיב לא עלה יפה. אז גם התברר, שאף ריצ'ארד אינו שולט עוד במצב. הוא ניסה, כנראה, להפעיל סאנקציות נגד מונפירה, והמועצה גם פסקה למנוע ממנו את ההכנסות שהובטחו לו קודם על שום שמעל בתפקידו²⁶. החלטה זו ספק הוא אם בכלל ביצעו אותה, ולא ייצאו חודשיים ימים והיא תוחלף בהיפוכה, בהכרעה שתעביר ליד קונראד ממונפירה את המלוכה. כי במשך חודשיים אלה הורע המצב מעיקרו. בתחילת אפריל עזבו הצרפתים לחלוטין את אשקלון, הן מחוסר כסף והן משום ההבטחה שניתנה על־ידי מלך צרפת שאנשיו ישרתו עד ה־1 באפריל 1192 בלבד. יוצאי אשקלון כוונו אל צור וחיזקו את המארקז, וריצ'ארד נאלץ לצוות על אנשיו בעכו לבל יתנו דריסת רגל לחיילים הצרפתים החוזרים מאשקלון. באותו זמן התחילו מגיעות ידיעות מדאיגות מאנגליה. ג'ון, אחי המלך, עמד במרד גלוי באנגליה, וריצ'ארד נדרש לחזור לארצו. מועצה חדשה התכנסה באשקלון,

26 הקטע ב־ Ambroise, 8254 לקוי. לפי *Itinerarium V*, 11 היה זה פסק־דין שניתן במועצה של ראשי העם, ביטויים שבוודאי אינם מציינים אלא כעין מועצת מפקדים. קולם של הבארונים הארצישראליים אינו נשמע ו'בית הדין העליון' פסק, כנראה, מלהתקיים.

ירושת כתר ירושלים

ולפניה תיאר ריצ'ארד את המצב, הודיע שעליו לחזור לאנגליה, והתחייב להשאיר בארץ 300 פרשים ואלפיים רגלים. מועצה זו הכריעה בהחלטותיה, שאי־אפשר עוד לתמוך בגי דה ליזיניאן נגד רצון הכלל מאחר שברור היה כי בעוד זמן־מה יחזרו רבים מצלבני־אירופה לארצותיהם, ולפיכך יש להמליך איש המסוגל לא רק למלוך, אלא גם לשלוט. לא נשאר לריצ'ארד אלא להיענות להחלטה זו. באיחור־זמן היה זה ניצחון למפלגת הבארוֹנים שמלפני חטין, וצעד נכון להעביר לידה את השלטון לפני תום מסע־הצלב השלישי. ואולם אך הגיעה הידיעה לצור על־ידי שליחי ריצ'ארד והעיר התכוננה להכתרת המלך החדש, והנה נרצח קונראד ממוֹנ־פירה ב־28 באפריל על־ידי שני 'פֶדֶאיוֹן', שליחי ראש כת החֲשִׁישִׁים, שקונראד שדד את מטען אנייתם.²⁷

רצח קונראד העמיד לרגע בספק את עתיד הממלכה. ברור היה לכול שאף ההישגים הצנועים של המסע ילכו לאיבוד אם לא יימצא שליט במקום. הבחירה נפלה על אנרי, רוזן שאמפאן, שהשתתף במצור עכו ומאז נמצא במחנה הצלבני. מכל נקודת־ראות היה זה פתרון אידיאלי לעתיד המדינה. בתור בן־דודם של ריצ'ארד ושל פיליפ השני אוגוסטוס היה בבחירתו משום פשרה בין היריבים, וריצ'ארד יכול היה להסכים להמלכתו בלי לפגום ביוקרת עצמו (כבמקרה קונראד ממוֹנ־פירה). מאידך עשוי היה אנרי משאמפאן, שלא היה עד עתה מעורב במחלוקת הארץ, להתקבל על דעת הבארוֹנים של ארץ־ישראל, אם ישא לאשה את אלמנת קונראד, איזבל. איזבל עמדה להעביר זו הפעם השלישית את המלוכה לבעל חדש. אף־על־פי שהרתה ללדת, נתבקשה להינשא ללא דחייה לרוזן שאמפאן. אין אנו שומעים על התנגדותה, אך אפשר לתאר את היסוסיו של רוזן שאמפאן, שהרי לפי החוק הצלבני עשוי היה להפסיד את הממלכה, אם תלד איזבל בן־זכר, שלו יגיע הכתר, ואביו־חורגו ישמש רק אפיטרופוס. ואולם דעת־הציבור של צלבני אירופה ושל הבארוֹנים של ארץ־ישראל והפצרותיו של ריצ'ארד הובילו את אנרי לברית־הנשואים ב־5 במאי 1192 (שבוע ימים לאחר רצח קונראד), בכנסיית צור, אשר תמלא מעתה, בהעדר ירושלים, את תפקיד הבירה ומקום הכתרת המלכים.²⁸ ואולם ריצ'ארד ראה חובה לעצמו להסדיר גם את ענייניו של גי דה ליזיניאן, שאיש אף לא העלה את שמו בזמן הדיונים על עתיד המלוכה. הפתרון נמצא באי־קפריסין,

* Henri de Champagne

27 כידוע נאשמו גם צלאח אדין וגם ריצ'ארד בכך ששלחו את רוצחי קונראד — שתי ההא־שמות נראית להיות רחוקות על אף העובדה שמקור כה חשוב כמו אבן אלא־ת'יר (58, 11) מאשים את צלאח אדין.

28 אנרי משאמפאן לעולם לא התכתר בתואר 'מלך ירושלים'. אף מטבעותיו אינן נושאות תואר זה.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

פרי הכיבוש המקרי של ריצ'ארד בדרכו ממסינה לעכו. עם בואו לעכו מכר ריצ'ארד את האי למיסדר הטמפלרים, אך אלה גרמו בהתנהגותם הנוקשה למרד תושבי האי (אפריל 1192), ורק משום אומץ־לבם של אבירים־מספר במצודת ניקוסיה לא גורשו הפראנקים לחלוטין מן המקום. הטמפלרים ביקשו עתה לחזור בהם מקנייתם והיו מוכנים להחזיר את האי, אם יקבלו חזרה את דמי־הקדימה ששילמו לריצ'ארד. גי דה ליזיניאן היה מוכן לקבל על עצמו להחזיר להם כספם, והתחייבות נוספת להשלים את דמי־הקנייה לריצ'ארד. הכסף גויס על־ידי הלוואת בורגני טריפולי העשירים ובעזרת הפיזאנים, וגי דה ליזיניאן עזב את הבמה הארצישראלית, כדי לייסד בקפריסין את שושלת בית־ליזיניאן, שתשלוט בו עד שלהי המאה החמש־עשרה ותספק במאה השלוש־עשרה מלכים לממלכת ירושלים המקוטעת.

עוד אנרי משאמפאן חוגג את נישואיו בעכו, וריצ'ארד, שנמצא באשקלון, ניסה להגיע לידי הכרעה צבאית בחוף הארץ. תגרות והתנגשויות בסביבות אשקלון, עזה, דרום, תל־אצאפי ובית־גוברין ממלאות דפים מרובים של הכרוניקות, שכותביהן לא תמיד מבחינים בין עלילות־אבירים ובין פעולות־מלחמה. ביום 17 במאי 1192 הופיע ריצ'ארד לפני מבצר־דרום, הנקודה הדרומית ביותר של הממלכה, בואך מדבר סיני, ושם מצור עליו. מצודה זו הוחזקה על־ידי המוסלמים, ו־17 מגדליה נראו למרחוק בשטח המישור של החוף. אניות־משא מעכו הובילו מכונות־ירי, וחפרי חלב בשירותו של ריצ'ארד כרו מנהרותיהם מתחת לחומות. אחרי חמישה ימי־מצור נכנע המקום והמצודה עברה ליד הצלבנים. כסימן מבשר טוב הופיעו בדרום, יחד עם אנרי משאמפאן, אף הצרפתים עם מפקדם איג דופס בורגונד, והמחנה הצלבני המאוחד חגג כאן את חג השבועות הנוצרי (24 במאי). כיבוש מבצר־דרום קבע עובדה צבאית חשובה, והיא שכל שטח החוף, מצור ועד דרום, נמצא בשליטתם הממשית של הצלבנים, אם גם רבים מן היישובים היו חרבים וביניהם אשקלון שנחרבה, כזכור, בפקודת צלאח אדין²⁹. עתה הגיע הזמן להכרעה נוספת וניצחת — התקפה על ירושלים.

ואמנם, לאחר ניסיון של כיבוש 'מצודת־התאנים'³⁰, שמפקדה העלה אותה באש

29 יש לשער שעזה נעזבה על ידי תושביה, מכל מקום אין היא ממלאת תפקיד בקרבות אלה.

30 בצרפתית Le Fier ברומית *Castrum ficuum*. הזיהויים עם שקיף אתינה (בקירבת מג'דל יאבא) אינם אפשריים כלל. זיהותו של מקום זה אינה ברורה, אולם יש לחשוש בדרום הרי יהודה. ר' (1953) 69 *ZDPV*, G. Bayer — A. Alt, 'Civitas Ficuum'. 75–87. המקום לפי כל הנתונים הנו בדרום הרי יהודה, דרומה מחברון. הדרך של

מסע מחודש לירושלים

(28 במאי), התרכז הצבא, שהרחיק דרומה, בח'רבת קַצְבָּה *, כדי לעלות צפונה לכיוון בית-גוברין. בח'רבת-קצבה, או באלחסי שבקרבת מקום, נפלה ההכרעה החדשה. שליח בא והביא ידיעות על המצב החמור שנוצר באנגליה בהעדר המלך ודרישה לחזרתו מיד לארצו. לא קלה היתה ההכרעה. ריצ'ארד עמד לפני ברירה של אובדן אנגליה או אובדן ההישגים הצנועים בארץ-ישראל. שלא כיריבו הגדול פיליפ השני מצרפת, לא היה ריצ'ארד מדינאי המוכן להסתכן באובדן כבודו בעיני הבריות ביחס של בוז למעשיו, אפילו נראים אלה בעיניו נכונים וצודקים. לפיכך, על אף היסוסיו הכבדים, משנודע במחנה שהגדודים הצרפתיים מוכנים לשתף פעולה אם יוחלט לעלות על ירושלים, ולא עוד אלא שמוכנים הם לעלות על ירושלים אף בלי ריצ'ארד, נכנע המלך והבטיח להישאר בארץ-ישראל עוד שנה תמימה, עד הפסחא של שנת 1193.

חזרו ונשנו במחנה גילויי השמחה והתרוממות-הנפש, שרק ירושלים יכולה היתה לעוררם — ירושלים שהיתה סמל המסע ומטרתו הסופית, ורק כסות-עיניים ביקשו להם אלה שניסו לראות בעצם הלחימה נגד המוסלמים תחליף לשחרור כנסיית-הקבר ממש. היה זה רגע חשוב, שבו מנהיג גדול מסוגל היה לכוון את ההתרגשות הדתית-מלחמתית לקראת המשימה המרכזית של המסע. ואמנם נראה היה שריצ'ארד ידע לנצל את השעה.

המחנה התרכז באשקלון, בה נמצא בסיסו, ומשם יצא לדרכו כשהוא חונה בעמק היפה שמעליו נשקפה הכנסייה הביזאנטית של סאנטה-אננה ליד בית-גוברין, ומשם ממשיך מערבה (7 ביוני) לעבר תל-אצאפי (בלאנש גארד), המצודה הקטנה שנבנתה לפני נגד אשקלון הפאטמית. יומיים לאחר-מכן (9 ביוני) יצא המחנה צפונה אל לטרון, ולאחר חניית לילה (10 ביוני), יצא המלך ליאלו **, ולמחרת היום לבית-נובא, ושם הצטרפו אליו כעבור יום הגדודים הצרפתים ³¹. תנועה זו עוררה

Casellum arundinetum; Cannetum sturnellorum; Cancie as Estornels *

Castellum Arnaldi = Chastel Ernald **

ריצ'ארד הובילה: עזה, הרביה (Forbie), ח'רבת אלקצב, מצודת התאנים, ח'רבת אלקצב, סנדחנה = סאנטה אננה (ליד בית-גוברין). ר' *Itinera*- Ambroise 9389-9516; *rium*, V, 41 s. לפי בהא אדין (III, 301 s.): מבצר-דרום, אלחסי ליד ג'בל ח'ליל (הרי-חברון), מג'דל יאבא (מגדל צדק) חזרה לאלחסי, השטח שבין בית-גוברין ואשקלון, תל אצאפי. ברור שמג'דל יאבא אינו במקום.

31 לפי Ambroise, 9802 s. נע המחנה אל Thoron es Chevaliers שהיא לטרון. למחרת יוצא המלך ל-Chastel Ernald, יום לאחר-מכן מגיעים הצרפתים ומתקדמים לבית-נובא (*Itinerarium* V, 49) לפי זה מצודת ארנאלד (Castellum Arnaldi) זיהה עם יאלו. זה תואם את בהא אדין (III 304) לפיו יוצאים הפראנקים מתל-אצאפי וחונים צפונה מלטרון (ביאלו) וממשיכים לבית-נובא.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת-ירושלים השנייה

דאגה ובהלה במטהו של צלאח אדין. חומות ירושלים חולקו להגנה בין האמירים, ופקודה ניתנה להחריב את כל המעיינות מחוץ לירושלים, כי 'ידוע שבשטח ירושלים אין כל תועלת (לפראנקים) לכרות בארות למי-שתייה, כיוון שהאדמה אינה אלא הר סלעי עצום וקשה'³². במועצת האמירים שוב נשמעו דיבורים קשים נגד צלאח אדין. הפחד שירושלים תיהפך לעפוף שנייה כירסם בלב הגדודים המוסלמיים, ויש שדרשו קרב גלוי נגד הצלבנים, או שהסולטאן בכבודו ובעצמו, או אחד מבני-משפחתו, ייסגרו בעיר. היה זה הרגע הנוח ביותר של התקפה ישירה על העיר.

ואולם הצלבנים השתהו בבית-נובא שלושה שבועות תמימים (13 יוני — 3 ביולי). ריצ'ארד רצה לרכז כוחות נוספים, וחיכה לעזרתו של אנרי משאמפאן, שנשלח לעכו להביא צלבנים חדשים, ואולי גם אספקה וציוד נוספים. שלושה שבועות אלה הכריעו את המערכה. המחנה חנה בבית-נובא בכניסה להרים בדרך לירושלים, כשהמלך ואביריו יוצאים לפלישות-שוד בכיוון אבן-גוש*, ובאחת הפלישות הללו הם מגיעים עד קלניה³³, לא יותר מ-5 קילומטר מחומות ירושלים. מפה יכול היה המלך להשקיף על הירי-ירושלים. בירושלים פנימה רבה אז המהומה עד כדי כך, שהאוכלוסיה התחילה בורחת מן העיר, וצריך היה להכריחה בכוח להישאר במקום. נזיר מתבודד ממנזר מאר אליאס בדרך ירושלים—בית-לחם אף הביא לריצ'ארד קטע של 'הצלב האמיתי' של הסורים, כעין התגלות חדשה של רצון האלוהים להתקיף את ירושלים. הרגע הפסיכולוגי להתקפה הגיע. אך המחנה ומנהיגו לא היו כשרים להתקפה, וההזדמנות הוחמצה. הציפייה לאותה תגבורת מעכו ומן החוף היתה בעוכרי הגדודים. המטה של צלאח אדין התאושש והתחיל מתכנן תכניות לניתוק הצלבנים הסגורים בעמק אילון מן החוף על-ידי התקפות בסביבות רמלה. בזמן ההשתהות בבית-נובא קיבל ריצ'ארד ידיעות ממרגליו הבדואים על התקרבות אורחה רבת-מידות, שעשתה דרכה מבלבס אשר במצרים. צלאח אדין שלח גדודים לקראתה כדי להעבירה בשלום בדרום הארץ, כיוון שדרך החוף נותקה על-ידי השתלטות הצלבנים על מבצר-דרום ועל אשקלון. מורי-הדרך המוסלמים של האורחה לא ציפו להתקפה עמוק בדרום הארץ, והופתעו כשנתקלו פתאום בריצ'ארד, שיצא במסע-לילה לקריתיה ומשם הגיע לביר ח'וילפה (תל צקלג)** , ופה, ב-23 ביוני, התנפל על האורחה ושדדה כליל. היתה זו אורחה גדולה שלא כרגיל ובה יותר מאלף רוכבים, מלבד רגלים, אלפי גמלים, חמורים וסוסים, נוסף

* Fontenoid או (זיהוי מוטעה) Castellum Emmaus

** Cisterna rotunda; Cisterne Reonde

32 בהא אדין 310, 111.

33 אבן אלא-ת'יר 60, 11.

היסוסים להתקיף את ירושלים

על מטען יקר של נשק, בדים יקרים, אבני־חן ותבלינים. שמע המפלה הזאת הביא את צלאח אדין לידי ייאוש ממש. מעתה צריך היה לחשוש, שהצלבנים, שרכשו בהמות רכיבה ומשא לאחר שחסרונן הורגש קשה במשך כל זמן המסע, יתחילו לחשוב ברצינות על פלישה למצרים.

הגדודים המנצחים נסוגו עם ביזתם לרמלה, ושם נפגשו עם אנרי משאמפאן, שסוף־סוף הגיע מעכו והגדודים המאוחדים חזרו לבית־נובא. אך כאן, לאחר חנייה נוספת של כשבוע ימים, הוברר לחלוטין שמסע־הצלב השלישי לא יגיע לעולם לירושלים. בין הגדודים שלחצו ביותר להתקיף את ירושלים היו הגדודים הקאפ־טינגיים, בפיקודו של דוכס בורגונד. האם האמינו אלה באמת ובתמים שאפשר להתקיף ולכבוש את העיר? לשאלה זו אין לנו תשובה חותכת. ריצ'ארד, בגבור הלחץ עליו, טוען כנגדם שאין כל אפשרות מבחינה צבאית לכבוש את ירושלים, מהיותה מוקפת עמקים מכל צד, חוץ מצפון (זאת למד מתרשים של העיר שהוכן בשבילו), מחוסר מים בסביבתה ומפאת הסכנה של הניתוק מן החוף. ואולם ליד שיקולים אלה, שכל אחד מהם הוא בעל משקל, אם כי לוחמי מסע־הצלב הראשון לא העלו כלל על דעתם, נשמעת מפיו טענה מסוג אחר: 'זה לא ייתכן. לעולם לא תראוני מוליך אנשים, דבר שבגללו יאשימוני. ולא איכפת לי אם טוענים עכשיו נגדי... ואם אוליך עכשיו את המחנה ואשים מצור על ירושלים, והיה כי הדבר לא יעלה יפה, לעולם יאשימוני ואהיה מושפל ונכלם. וידוע לי מעל לכל ספק שישנם אנשים כאן ובצרפת שרצו ורוצים ומאוד חושקים בכך, שאעשה מעשה מעין זה'³⁴. ליד השיקולים הענייניים היה אפוא גם החשש, שהצרפתים רוצים להפילו בפח, וראש דאגתו של אביר מצוין זה היא לתהילת שמו בעתיד כלוחם ומנהיג. מוכן הוא לעלות, הוא מצהיר, על קאהיר או על דמשק, אך לא על ירושלים. רק המעריך נכונה את מקומה של ירושלים בתודעה הנוצרית יכול להבין, אפילו לא יצדיק את שיקולו זה של ריצ'ארד. מסע רחוק לסוריה או למצרים, אף אם ייכשל, ייזכר וייקשר בשמו כמסע־גבורה, כשלון מסע לשם כיבוש ירושלים יהא לדראון עולם.

נתמנתה עוד ועדת מומחים, בת עשרים איש, שייצגו שווה בשווה את מיסדרי הטמפלארים וההוספיטאלארים, את הצרפתים ואת הבארו־נים של ארץ־ישראל, ואלה החליטו, בדעת מבינים, נגד מסע־ירושלים. לא קשה היה מעתה על הצרפתים להופיע כקנאים קיצוניים משאפסה כל תקווה למסע והאחריות רבצה על שכמו של ריצ'ארד. ביום 4 ביולי 1192 ניתן האות לנסיגה כללית מעמק אילון חזרה לרמלה.

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

צלח אדין ואמיריו לא האמינו למשמע אונם. הנסיגה נראתה כנס משמים. ניטלה המועקה וחלפה הדאגה העמוקה לגורל ירושלים. העיר שהיתה סמל נצחון הג'האד וקרש־הקפיצה של צלח אדין לתהילת עולם חמקה מיד הצלבנים. בדיוק ב־4 ביולי, חמש שנים לפני־כן (1187), נפלה הממלכה בקרב חטין, באותו יום, לאחר חמש שנים, ציפו לפתיחת מצור ירושלים, והנה הפך ליום של נסיגה למישור החוף. בית־דג'ן ראתה שוב גדודי־צלבנים, מופים ללא קרב, חוזרים ליפו, מקצתם הולכים לאשקלון ומקצתם מחריבים בפקודת ריצ'ארד את פרי הניצחון האחרון, את מבצר־דרום. ריצ'ארד חזר לעכו (יולי 1192).

הקיץ הלוהט של אותה שנה עבר על המחנה הצלבני באפס מעשה. אם אין מתקיימים את ירושלים ואין עולים על קאהיר או דמשק לא נשאר אלא לחזור ולפתוח במשא־ומתן. אלא שהתנאים הכלליים השתנו בינתיים. מבחינה אובייקטיבית החזיקו אמנם הצלבנים בעמדותיהם ובנצחונם, אך נסיגתם מעמק אילון עודדה את המוסלמים ואוששה את מחניהם. כבר באמצע יולי נפתחו מחדש המגעים בין צלח אדין ובין ריצ'ארד, ומגעים אלה והמשא־ומתן שבא בעקבותיהם עתידים להימשך פחות מחדשיים עד חתימת חוזה השלום. כל צד ידע את חולשת רעהו. לא נעלם מצלח אדין, שריצ'ארד נתון בלחץ המאורעות באנגליה פנימה וגם בנכסיו ביבשת אירופה מול התביעות וההתגרות של הקאפיטינים; לא נעלם מריצ'ארד, שצלח אדין אינו מסוגל לצאת למלחמת־תנופה, כיוון שאמצעיו נתדל־דלו ואמיריו הגיעו לא־פעם לכלל התמרמרות הקרובה להתמרדות. קריאת הג'י־האד, שנמשכה חמש שנים ומעלה, לא הביאה עוד את התגבורות המצופות. אף האינטרסים האיוביים בגבול הסלג'וקי של קדמת־אסיה ובגבולות עיראק ופרס דרשו את חיסול המלחמה נגד הצלבנים. בתור בסיס לתביעות־שכנגד שמשה בהכרח המפה הצבאית־פוליטית הריאלית, כי אי־אפשר היה לצפות שאחד הצדדים ייסוג מעמדותיו או יוותר על כיבושיו, והמפה הזאת הראתה: חוף צלבני ופנים־הארץ איובי. מציאות זו חוזרת ונשנית בכל הצעות־השלום שהושמעו. אבל עמדה לדיון בעיית ירושלים ועמדה לדיון בעיית הגבול הדרומי של המדינה החדשה. אף מוזכרת הצעה של ריצ'ארד שלפיה תכיר המדינה הצלבנית במרותו הפיאודא־לית של צלח אדין. אם בכלל יש אמת בדבר הרי היתה הצעה זו רחוקה לחלוטין מתנאי הארץ, ובוודאי לא נחשבה אלא כהצעת־נפל בעיני הפראנקים המקומיים. נסיונות להבטיח זכויות מיוחדות לצלבנים בתוך העיר ירושלים, ואפילו הצעה מעורפלת של חלוקתה, לא היתה להם אחיזה במציאות, ונדחו על־ידי צלח אדין. לעומת־זאת מוכן היה צלח אדין להרשות עלייה־לרגל נוצרית לירושלים ללא

צלח אדין מתקיף את יפו

כל מס ותשלום. היה זה הישג מועט והשפלה מרובה לצלבנים, שבמקום אדנות על 'כנסיית-הקבר' יותן להם מעמד של נסבלים בחד הסולטאן.

בשאלת הגבול הדרומי גילה צלח אדין נוקשות בלתי-רגילה. בכל ההצעות חוזרת ונשנית התביעה, שאם שטח זה יישאר פרנקי יש להחריב בו את הביצורים. מעשה אורחת-מצרים ומפלת ביר ח'יליפה לא נשכחו. בטחונה של ירושלים המוסלמית תלוי היה יותר בקשריה עם מצרים מאשר עם עבר-הירדן ודמשק, ושמירת האחדות האיובית אף היא תלויה היתה בדרכי-תחבורה נוחים ממצרים לסוריה, ועל משמר קווים אלה עמדו בתוקף המוסלמים. בהקשר זה יש גם לראות את הניסיון הנועז של צלח אדין להתקיף במפתיע את יפו (26 ביולי) בזמן שרי-צ'ארד התכונן בעכו לצאת נגד בירות כדי להרחיב את שטח החוף הצלבני בצפון. צלח אדין יצא את ירושלים ודרך בית-נובא הגיע ותקע מחנהו בין רמלה ללוד, ולאחר שסייר בשטח יאזור שם מצור על העיר. העיר שהוקפה מצפון, מזרח ודרום על-ידי אלמלך אט'אהר (אלט'אהר), בן הסולטאן, צלח אדין ואחיו אלמלך אלעאדל, עמדה חמישה ימים במצור קשה, כשחימותיה המזרחיות, החלשות מן האחרות שתוקנו על-ידי הפראנקים, עומדות בהפגזת הבליסטראות של המוסלמים, שהביאו אבנים ממרחקים. מחוסר אבני-ירי במקום, בעוד חפריה כורים מנהרות מתחת לחומות. הפראנקים גילו עמידת גבורה. את הפרצה בחומה שהתמוטטה (החלק הצפוני של החומה המזרחית) מילאו חיילים פראנקים, שהביסו את הכוח המתפרץ. חפריהם גם הצליחו למוטט את המנהרה המוסלמית. ואולם לאחר ארבעת ימי הפגזה ולחימה נפרץ השער המזרחי, הוא 'שער ירושלים', והפראנקים נאלצו לפנות את העיר ולהיסוג אל מצודת-העיר שעל הגבעה מעל הנמל. נראה היה שהגיעה שעתם האחרונה של מגיני-המצודה. הנצורים פתחו במשאומתן על כניעה ועל פדיון נפשם. אמנם נשלחה סירה קטנה לעפוף להודיע על הקרבות ביפו, ואולם איש לא ציפה עוד להצלה. ביום 1 באבגוסט עמדה המצודה להימסר לצלח אדין, והנה נודע למוסלמים שספינות-מספר מתקרבות מצד עכו. היה זה ריצ'ארד עם אניות פיזאניות וגנואזיות, שאץ לעזרתה של יפו, כשחיל-פרשים עושה דרכו ביבשה מקיסריה. רוחות נוגדות עצרו את הצי הקטן שלושה ימים תמימים במפרץ חיפה, ולבסוף נע דרומה ובראשו ספינה אדומה נושאת דגל המלך. ריצ'ארד היסס להתקרב אל החוף בלא לדעת את מצב העיר. כומר פראנקי, שקפץ ממרומי המצודה אל החול שלפני-הנמל, הצליח להגיע לצי הנוצרי והודיע על המצב. ניסיון המוסלמים למנוע נחיתה פראנקית לא הצליח, כמו שלא הצליחו ניסיונות דומים בעפוף, ולא הצליחו בדאמיאט. אמברואז הטרזבאדור מתיר כאן את רסן עטו, והכרר ניקה החרוזה הופכת לרומאן של עלילת-גיבורים. המלך קופץ למים ויחד עם

ההתנחלות החדשה וקימום ממלכת־ירושלים השנייה

מלוויו, תחת מטר חצים, הוא מגיע אל החוף, ופה, בעזרת קרשים וחלקי־אניות שעל החול, מתקינים כעין מחיצה בינם ובין המוסלמים. מכאן מטפס המלך במדרגות שהוליכו למגדל הטמפל־ארים שבחומה, והופעת דגליו מודיעה למגיני המצודה על העזרה שהגיעה. אבירי־המצודה ואבירי־העזר חזרו ופרצו עתה לעיר וגירשו מתוכה את שודדיה, שנסו בבהלה אל מעבר יאזור. ניסיון נוסף להתקיף את הגדוד הצלבני הקטן, שחנה עם ריצ'ארד מחוץ לחומות יפו, בימים 4 ו־5 באבגוסט, אף הוא התנפץ אל חומת השלטים שביד הפרשים הצלבנים, הזרועה חניתות תקועות באדמה, שחודן המכוון קדימה מונע התקפת פרשים מוסלמים, בעוד שרובי־קשת וארבליסטות המפוזרים לכל אורך החזיתות פוגעים בסוסיהם. היה זה ניסיון אחרון לקצץ בגבולות הדרומיים של המדינה ולהסיג את הגבול צפונה לארסוף. יפו נשארה צלבנית, ומעמדה זה הוכר בחוזה־השלום שנעשה בין שני הצדדים. אלמלך אלעאדל, שנמצא במֶּאֶר סְמוּיִל (נבי סמויל), ניהל את המשא־ומתן מצד המוסלמים. ב־2 בספטמבר נחתם ביפו החוזה: הוכרה מדינה צלבנית חדשה שהשתרעה לאורך החוף מצֹר ועד יפו, פס צר ביותר, צמוד לים, שרק מובלעה של רמלה־לוד המחולקת בין שני הצדדים, הרחיבה במקצת את שטחה (בתחום זה ציווה צלאח אדין להרוס את יאזור ובית־דג'ן). שני הצדדים מבטיחים לשתף פעולה בהריסת חומות אשקלון, והנוצרים מקבלים זכות לעלות לירושלים כצליינים, ללא נשק וללא תשלום. חוזה־השלום נעשה לשלוש שנים ושלושה חודשים³⁵. בזה תמה האפופיאָה הגדולה של 'מסע הצלב השלישי', אשר מיום־חטין ועד חוזה־יפו, חמש שנים ומעלה, כבשה את תשומת־הלב של אירופה, ביזאנטיא ומהמזרח־התיכון.

35 תנאי החוזה אצל בהא אדין III, 343 s. המקורות הנוצריים (Ernoul 292) *Eracles* II, 199. *Itinerarium* VI, 27; Ambroise, 11775 s. מוסיפים שרג'ינאלד מצידון קיבל את צרפת של צידון ובאליאן ד'איבלין קיבל את יוקנעם (קימון).

פרק שלישי

דור הציפייה

תגובת אירופה לכשלון מסע־הצלב השלישי. התפוררות האימפריה של צלאח אדין. אלמלך אלעאדל מחדש את אחדות האימפריה של בית־איוב. מדיניות־הפנים של אנרי משאמפאן. נסיונות לאיחוד המדינות הנוצריות במזרח התיכון. מסע־צלב קיסרי מחדש של היינריך השישי. אימרי מלך קפריסין־ירושלים. אינוצנטיוס ורעיון מסע־הצלב. מסע־הצלב הרביעי. מטרות חדשות להגירה מאירופה ולירידה מארץ־ישראל. 'מסע־הצלב של הילדים'. הארכת שביתת־הנשק. ז'אן דה בריין מלך ירושלים.

חודש ימים לאחר חתימת חוזה יפו נשאה אנייה את ריצ'ארד לב־הארי מעכו (3 אוקטובר) לחופי אירופה. הפלגה זו עתידה היתה בתהפוכות הגורל להפילו בשבי דוכס אוסטריה ולתוך קלחת של קנוניות מצד קיסר גרמניה ומלך צרפת עד אשר ייפדה בסכום עצום, שהיתה בו משום הקזת־דם חמורה של האי הבריטי ושל נכסי הפלאנטאג'נטים ביבשת. ואולם פרשת־חיוו זו, על כל ההרפתקני שבה, חורגת מגבולי תולדות ממלכת הצלבנים. כל עצם מסע־הצלב של ריצ'ארד היה אפיזודה בחיי גיבורה ואפיזודה בתולדות הממלכה.

אירופה ניצבה לפני הישגים צנועים של מסע כביר, ממלכת הצלבנים עמדה לחוצה לחוף ארץ־ישראל, ושתייהן נושאות נפשן למסע־צלב, שריצ'ארד הבטיחו טרם עזב את עכו, והאפיפיורים יקראו ויטיפו לו ללא ליאות. כל אותה תקופה של עשרים וחמש שנה, משנת 1192 ועד שנת 1217, מותר לכנותה: דור הציפייה. אמנם, שני מסעי־צלב נוספים יתארגנו באירופה במשך הזמן הזה, מסע־הצלב של הגרמנים ומסע־הצלב 'הרביעי', ואולם הראשון יאכזב עקב צירוף מסיבות היסטוריות שאי־אפשר היה לחזותן מראש, והשני לא כוון על־ידי יוזמיו מלכתחילה לחופי ארץ־ישראל. ולא זו בלבד אלא שכל עיקר המתיחות והפעילות להניע את אירופה לצאת מחדש מזרחה ירד פלאים. מול הצרכים המרובים והדחופים של

דור הציפייה

המדינה הצלבנית, שרק זכות לידתה הובטחה לה ואילו זכות קיומה מוטל היה בספק, מול הידיעה הברורה של האירופים, שאם לא יבוא מסע נוסף להבטיח את הקיום, הרי אף תוצאות מסע-הצלב השלישי לא תהא להן עמידה ומעל-לכול — מול תנאים פוליטיים-צבאיים נוחים בצורה שלא היתה כמה מאז ימות מסע-הצלב הראשון, היינו בתנאים של חולשה ממארת של הכוח המוסלמי שהקיף את הצלבנים — מול כל אלה עמדה אירופה שתוקה ומשותקת. אמנם, אין שומעים הפעם האשמות כה קשות כמו אלה שהוטחו כלפי ברנארד מקלירבו עם כשלון מסע-הצלב השני¹, ייתכן משום שחסרה הפעם דמות כה מרכזית כמו ברנארד. הביקורת על פיליפ השני ועל ריצ'ארד, שנמתחה בתוך המחנה הצלבני בארץ-ישראל, לא חרגה מגבולי האשמות רגילות כלפי מנהיגים שנשמעות בפי נרגנים שבגדודים. פה ושם נשמעה שוב ההאשמה, שהמסע לא עלה יפה כיוון שמשתתפיו חטאו, ובכך הביאו על עצמם את זעם האלוהים הצודק, או האשמה אחרת והיא שהמסע מומן על-ידי הטלת מסים על הכנסייה ודבר זה העלה עליו את חרון אף האלוהים. לא חסרה אף ביקורת על תושבי ארץ-ישראל, הנה אותה משלחת של אנשי-הכמורה הגבוהה שבאה להתחנן לשם קבלת עזרה מן המערב והנה 'ראינו בעת צרה זו את אפאטריארך ירושלים ואת שאר אצילי ארץ-ישראל... והנה הם באו בתפארת כזו של עושר ושפע, שאף נסיכי המערב אינם יכולים להשתוות אליהם'². נשמעים גם דברי ביקורת על אנשי-הכנסייה באירופה שאינם עושים דים למען המסע, כדברי אותו טרובאדור עז-פנים פֹּנְס דה קאפְּדֵיִי הכותב: 'היודעים את המצוות ואת פרקי-התהלים, את הטוב ואת הרע, מסרבים לצאת; מכיר אני כאלה המעדיפים להוריש את הנוצרים מאשר את הסאראצנים הרשעים, ואם תדבר על כך — יוכיחוך שאתה החוטא. המטיפים — יטיפו תחילה לעצמם. הכמורה איבדה שכלה מפני תאוות הבצע'³.

Pons de Capdocil *

1 ר' כרך א, עמ' 283 ואילך.

Ralph Niger, *De Re Militari et Triplici Via Peregrinationis Jerosolimitanae* 2 ed. G. B. Flahiff in *Mediaeval Studies* IX (1947), 179: Vidimus etiam temporibus afflictionum patriarcham Jerusalemitanum et alios magnates Palestinae... venire cum ea pompa divitiarum et superfluitatum ad quas non possent Occidentis principes magni sufficere. 'וראיתם (שם, 181) את אפאטריארך ירושלים שבא לארצות המערב למען קבלת עזרה והוא הופיע בתפארת כזו של כלי כסף וזהב, עד שקצה הנפש לשמוע בשל הצילציל במקום מושבו. ואולם אף ריח הבשמים שהיו מפיצים היה כזה עד שבגדיהם הסריחו ממש וכל ראש סחרחר.

3 מובא ב־ R. Foreville et J. Rousset de Pina, *Du premier Concile du Latran à l'avenement d'Innocent III* (Hist. de l'Eglise, t. IX, publ. par A. Fliche et V. Martin), 211

ערעור על רעיון מסעי-הצלב

אך ליד טענות אלה, שאין בהן חידוש, אם כי לפעמים הן מנוסחות בחריפות חדשה, נשמעות טענות אחרות, מתונות יותר אך גם הרסניות יותר, המערערות על עצם הרעיון של מסעי-הצלב. ביקורת זו, או ביתר דיוק הערכה חדשה זו היא תוצאה של הלכי-רוח חדשים או מתחדשים בנצרות. לא תמיד מסוגלים אנו לעמוד על כל היקפן וסיעופן¹, ואולם אין לסקפק במשמעותן ובמשקלן. מצד אנשי-הכנסייה נשמעים קולות הקוראים לשוב לאידיאל הנוצרי הקדום של מניעת שפיכת-דמים, שאם גם אינה אפשרית להדיוטות הרי חובה היא על אנשי-כמורה. פירושו של דבר, שריצת הכמורה למסעי-הצלב, לא זו בלבד שאינה מצווה, אלא עבירה היא על איסור דתי מפורש. ביקורת זו חשובה לנו בעיקר כסימן ועדות לזעזוע הרוחני הגדול המביא את אירופה ההוגה והחושבת לשוב לברר לעצמה את משמעות מסעי-הצלב מעיקרה. המיסטיקאי יואכים מפיורה, שנפגש עם ריצ'ארד בזמן שהותו במסינה, התנבא כנראה על כשלון המסע, ומכל-מקום, בפירושו הגדול על האפוקליפסה, הוא כותב במפורש: 'אם על הנוצרים להשיג מטרתם, על-ידי הטפה ישיגוה ולא על-ידי לחימה'² — ברכה מפוקפקת למלך היוצא לכבוש בכוה את ארץ-ישראל! וכבר מתלווה לו בתקופה זו מקהלת קולות נוספים, שאם אמנם מנגינתם שונה, אחת היא שירתם. 'קורא אלוהים למלכותו את כולנו. את כל החסידים, סאראצנים, עובדי-אלילים, נוצרים ויהודים'³ — כותב האחד בצרפת. ומוסיף לעומתו ראלף ניגר⁴: 'האם יש להרוג סאראצנים כיוון שאלוהים נתן להם את ארץ-ישראל או הרשה להם להחזיקה. הוא אמר לא אחפץ במות הרשע (יחזקאל לג, יא). הנה הם אנשים בני אותו טבע כמונו; ואם אמנם יש להודפם ולגרשם מנחלתנו, הואיל וכל חוק מרשה להדוף כוח בכוח, מכל-מקום יש לנהוג במידה בתרופה זו, שמא ייצא שכרה בהפסדה. יש להכות בהם בחרב דבר-האלוהים, כדי שיבואו אל האמונה מרצון ולא מאונס, כי שונא האלוהים אנגריות ועבודות-כפייה. כל המנסה להפיץ אמונה בכוח פוגע בכללי האמונה'⁵. ואם אמנם אין הרעיון המובע בפסוקים אחרונים אלה חדש בנצרות,

Ralph Niger *

ראיתי את הקאפילה שלו שדוגמתה לא ראיתי מעודי בעושרה. בסך-הכול: פמליה כזאת לא היה לשום אפאטריארך במערב. ואם אעריך את תענוגות הארץ ההיא בהת-אם למה שראיתי — נוכל להניח שמצויים בה הרבה דברים השנואים על האלוהים.

האשמות כעין אלה ר' R. Röhricht, *Beiträge*, II, 185, n. 19; 199, n. 117.

4 חסר מחקר ממצה של הבעיה לאחר מסעי-הצלב השלישי. הערות מסוימות בחיבור הנ"ל בהערה 3 ובמאמריהם של G. B. Flahiff ו-P. A. Throop (ר' ביבליוגראפיה).

5 מובא בחיבור הנ"ל בהערה 2, עמ' 213.

6 Guernes de Pont-Sainte-Maxence: Deux nus apele tuz a sun regne, li pius/ Sarazins e paens, Cristiens e Jeius מובא כלעיל.

7 בחיבור הנ"ל בה' 2, עמ' 182.

ואף בעניין היחס למוסלמים נשמעו קולות דומים כבר באמצע המאה השתים-עשרה מפיו של פייר מקליני⁸, הרי חדשים הב וחשובים כיוון שנאמרו כאן בזיקה למסע-הצלב עצמו. קול חדש בוקע כאן, המטיף לעדיפות המיסיון על המרת כפייה. יש הרוצים לנקום את נקמת האלוהים. אומר ראלף ניגר, והרי אלוהים יכול לעשות זאת בקלות בעצמו. כלום לא הביא משה מבוכה בהר חורב כאשר היכה פעמיים בסלע, כך שאפשר היה לחשוב שחרב קיסר עדיפה על חרב דבר האלר-הים? את אדום, מואב ועמון הוציא האלוהים ואסר על בני-ישראל לבל יגעו בהם, כיוון שאף שעל מאדמתם לא נתן להם. "כי לאדוני הארץ ומלואה" (תהלים כד, א), והוא נותנה, לוקחה או מרשה להחזיקה למי שהוא רוצה'. ומכאן מסקנה, שבוודאי עשויה היתה להדהים את שומעיה בזמן מסע-הצלב השלישי: 'ויש לנו לחשוש. מאחר שהעם (כלומר: צלבני ארץ-ישראל שחטאו) לא ריצה דיו, שאנו אצים בחיפזון לשחרור ארץ-הקודש נגד המשפט האלוהי, אשר קבע כמה זמן ראוי שיימשך עונשם'⁹! כדי להעריך את משמעות הדברים יש להוסיף, שראלף ניגר כותב דברים אלה לאחר שהאפיפיור כבר קרא את הנצרות למסע-הצלב.

על קולות אלה, המפקפקים בשימוש בכוח לשם העברת המוסלמים על דתם, אף-על-פי שאיש לא הציע להפוך את מסע-הצלב למסע העברת המוסלמים על דתם, והמטילים ספק אם בכלל מותר לנוצרי לדחוק את הקץ ולגאול את כנסיית-הקבר נגד רצונו הגלוי של האלוהים, נוסף ערעור לא פחות חשוב בדעותיו של אנרי מאלבאנו, והוא תעמולן למסע-הצלב, ששקל מחדש את העניין והגיע למסקנה, שהמסע הארצי לירושלים אינו אלא אמצעי פחות-משקל במאזני הדת לעומת המסע הרוחני לירושלים של מעלה, ימשתמע מדבריו, שאין גאולה לירושלים-של-מטה כל עוד לא חזרו הנוצרים בליבותיהם לירושלים-של-מעלה. מחשבות אלה עמדו בפתחה של המאה השלוש-עשרה וערערו את רעיון מסע-הצלב מיסודו¹⁰.

אם לא הביאו דעות אלה והלכי-רוח אלה להפסקת מסע-הצלב לחלוטין, הרי בוודאי שהיה בהם כדי לרפות את הידיים ולשתק את הרצון לשוב ולצאת מזרחה.

8 ר' כרך א, עמ' 266

9 Timendum igitur nobis est ne, minus adhuc expiato populo, praepropere festinemus ejus liberationem adversus Dei judicium quo diffinierit in quantum oporteat eorum durare supplicium.

10 החיבור הארוך, המלא גיבובי מלים, של אנרי מאלבאנו וחיבורו של ראלף ניגר מגלים טפח ומכסים טפחיים. החיבורים נכתבו לאחר הכרזת גריגוריוס השמיני על מסע-הצלב ועל הענקת מחילת-עוונות למשתתפים במסע. מכאן הריסון והאיפוק בהוצאת מסקנות עלידי המחברים מדבריהם.

התפוררות האימפריה של צלאח אדין

אם היו תקוות כלשהן לאַנרי משאמפאן, שסמך על הבטחת קרובו ריצ'ארד, נכזבו. שום מסע גדול לא נראה באופק, ואַנרי משאמפאן, שליט נבון שנקלע למצב דק ומסובך ביותר, ניסה לנהוג את אנייתו הקטנה כריאליסטן חסר אשליות. מדיניותו (1192–1197) ומדיניות יורשיו, אַימרי מקפריסין (1197–1205) וז'אן דה בריין (1205–1227), כאילו דגלה בסיסמה: 'לכשירחיב'. ואולם כל עוד אין סיכוי למסע חדש ותוספת הכוחות מאירופה הגיעה טפין טפין, החליטו השליטים הצלבנים לש-מור על ה'סטאטוס קוו', שלא להתגרות באויב המוסלמי, ואפילו לרסן את הגדודים הצלבניים שהיו מגיעים לחופי הארץ ורצו להשלים את נדרם על-ידי התקפות ופלי-שות לתוך התחום המוסלמי. מדיניות זו של שב-ואל-תעשה ושמירת הקיים תאמה יפה את תנאי הקיום של המדינה הצלבנית, כמו שגם מדיניותם הפנימית, שהיתה מכוונת לשוב ולהרים את קרן המלוכה, שירדה בימיו של גי דה ליזיניאן, היתה נבונה ועשויה היתה להבשיל פירות בעתיד. מדיניותם הכללית של שלושת השלי-טים: אַנרי משאמפאן, אַימרי מקפריסין-ירושלים וז'אן דה בריין, נראית אפוא מוצדקת מבחינת התנאים הנתונים. אך לא כן הדבר אם נבוא להעריכה מבחינת מקומה במסגרת הכוחות הקיימים והפעילים סביבם.

חצי שנה לאחר תום מסע-הצלב השלישי, אור ליום 4 במארס 1193, מת צלאח אדין, בונה האימפריה האיובית. היה זה מאורע חשוב בתולדות המזרח התיכון. בבת-אחת כאילו נעלם הסיוט שהיה מדריך את מנוחת הצלבנים. המדינה הגדולה התחילה נחרדת על-ידי תנועות פרדניות ואלה הסעירו את הממלכה לשעבר במשך שבע שנים תמימות. כל מה שצורף על-ידי כושרו של האיובי התחיל מבקש דרך לחרוג מן המסגרת הכפויה עליו. כל צאצא ביקש שררה ועצמאות, אף ניסה להשתלט על שארי-בשרו. ואם באימפריה עצמה כך, באותם שטחים שבהם נשארו שליטים מבני זנגי או מבני אורתוק, שציפו להזדמנות זו כדי להיפטר מהודאתם למעשה או להלכה בריבונות בית-איוב, על אחת כמה וכמה. היתה זאת שעת-כושר שאינה חוזרת למדינה הצלבנית, אלא שהצלבנים לא יכלו לנצלה. נסיכות לא אחת עשויה היתה ליפול בידם, גבולותיהם אפשר היה שיתפשטו ללא מאמץ רב מזרחה ודרומה, אך חוסר בכוחות-אדם מנע התערבות פעילה בסבכי המדיניות המוסלמית, והצלבנים מילאו בתקופה זו תפקיד של משקיפים גרידא, משקיפים מאונס. אמנם אפשר לטעון, ואין טענה זו מופרכת מיסודה, שאף הכוחות הצלבניים הצנומים בתוספת כוחות קפריסין מסוגלים היו לפעול לתועלת בקלחת המזרח-תיכונית. הכוח שהביא את צלבני אַמאָלריך במאה השתיים-עשרה לקאהיר לא היה גדול יותר במספרו, וכמספר הזה ניתן לגיוס אף בתנאי סוף המאה. אלא שאחרי חטיץ נשברה רוחם של הצלבנים, ועם מסע-הצלב השלישי בשלהי ההכרה שבלעדי תוספת-כוח

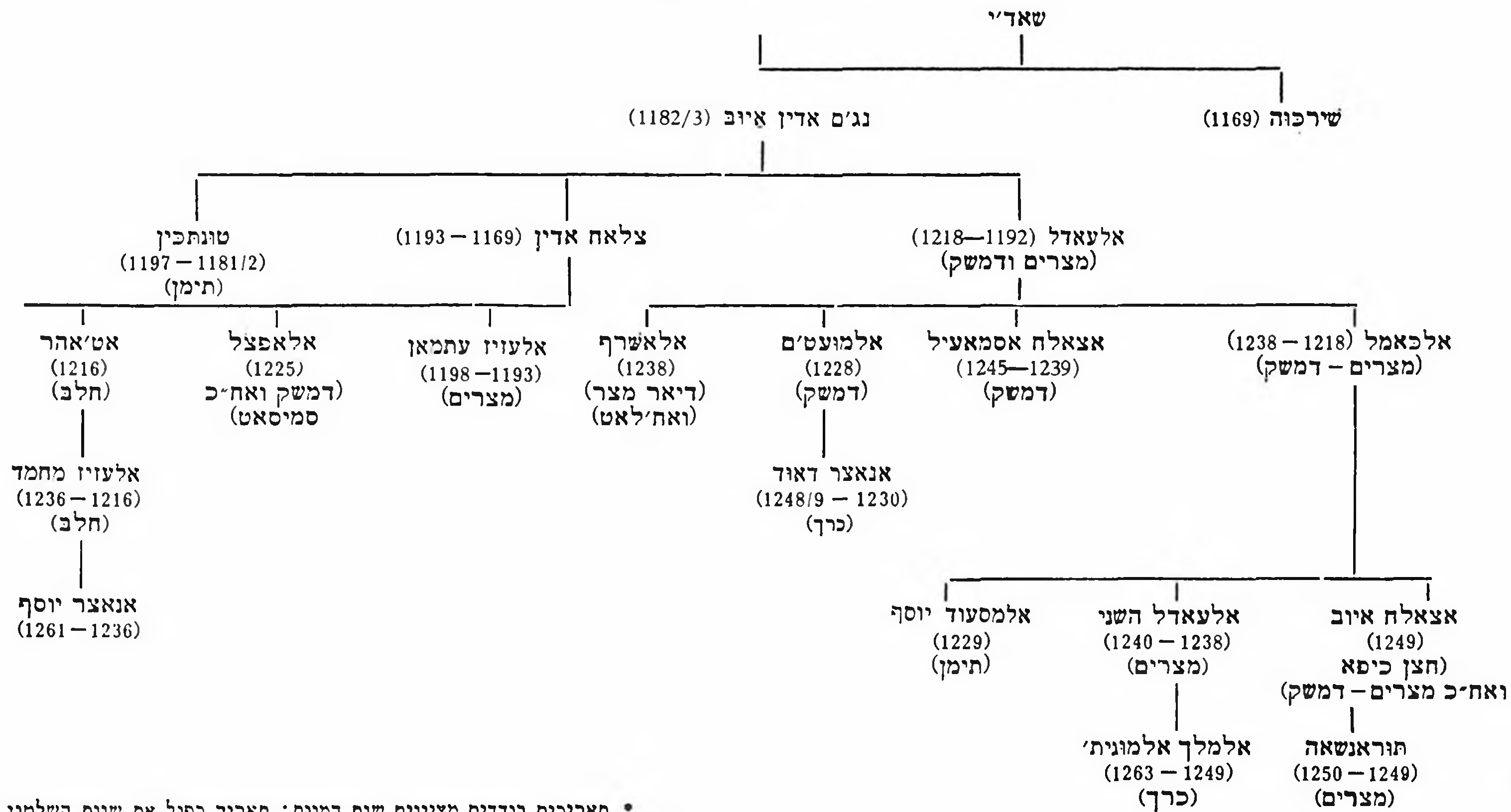
עצומה מבחון אין הם מסוגלים לפעול. זכר כשלון המסע לירושלים ופקפוקי המבין נים בדבר היכולת להחזיק בה, אם גם תיכבש, מחוסר כוח אדם, קיצו בביטחון העצמי של שליטי הצלבנים ואציליהם. הלך-רוח תבוסני זה, לא פחות מן המצב הריאלי הרופף, גרם לכך שהצלבנים לא התערבו ולא ניסו להרחיב גבולם בשעה שהאימפריה האיונית מתפוררת והולכת לעיניהם כבניין-קלפים.

אך נסגרו עיניו של צלאח אדין וצאצאיו הישירים¹¹ עמדו לגזור את ירושת אביהם לגזרים, ולאלה הצטרפו עוד אחיו של צלאח אדין וצאצאיהם. בימיו של צלאח אדין נקבעו אמנם סדרי ירושה, ואולם סדרים אלה לא עמדו במבחן הזמן, וצלאח אדין עצמו שינה אותם פעמים מספר. אך נראה שבכל התכניות הללו חסרה מחשבה על ארגון כולל, אלא עצם קיום המשפחה נתפס כאחדות מדינית, שהועמדה כולה על זכויות הבכור, או זכויות דמשק כנחלה מרכזית ועיקרית של האימפריה. עם מותו התברר שאין בסדרים אלה כדי להבטיח את האחדות המדינית. במוֹת צלאח אדין נמצאו שלושת המרכזים הגדולים של האימפריה ביד בניו: דמשק, בירת סוריה וארץ-ישראל, ביד אלמלך אל־אפדל (אל־אפצל); מצרים ביד אלמלך אל־עזיז; חלב ביד אלמלך א־ט־אהר. אחיו של צלאח אדין, טוגת־פין, שלט בתימן, ואחיו אלמלך אל־עאדל בג'זירה ובדיאר בכר, והוא גם בעל פרך בעבר־הירדן. שטחים אחרים נתחלקו בין בניו של צלאח אדין: בצורה בעבר־הירדן עם החורן היתה ביד אלמלך א־ט־פר (אל־ט־אפר) ח־דר. בסוריה עצמה רב הפיצול: בעלבך היתה ביד בהראם־שאה נכד אחיו; חמץ ביד שירכזה (נכדו של שירכזה, דודו של צלאח אדין); חמת ביד אלמלך אל־מנצור, בנו של תקי אדין עמר. בדרך הטבע נחשבה דמשק לבירת הממלכה, וכעין הודאה בריבונות של שליטה בממלכת האיובים נתקבלה כדבר המובן מאליה. ואולם עד מהרה התברר שזכויות היסטוריות לא תעמודנה לה לדמשק ולא זכות בכורה לשליטה. שלטונו של אלמלך אל־אפדל הביא פירוד בקרב אנשי הצמרת של השלטון המקומי, ואלה התחילו קושרים עליו בעזרת אחיו אלמלך אל־עזיז במצרים. שנה לאחר מות צלאח אדין נראו גדרים בפיקודו של האיובי אלמלך אל־עזיז שמים מצור על הבירה הסורית, המוגנת על־ידי אלמלך אל־אפדל. אותה שעה מתחילה לעלות קרנו של אחי צלאח אדין, אלמלך אל־עאדל. הוא מופיע בדמשק ומשפיע על אל־עזיז המצרי לחזור לארצו לאחר שיקבל חלק משטחי ארץ-ישראל. לפי הסכם שנעשה ביולי 1194 חולקו שטחי ארץ-ישראל המוסלמית לשניים: הצפון כלומר הגליל הוסיף להיות נחלת דמשק, ואילו דרום הארץ, כלומר יהודה והשפלה דרומה מיפו, צורף למצרים,

11 14 או 17 לפי מקורות שונים.

בית - איוב

[לוח גינאלוגי מקוצר] *

• תאריכים בודדים מציינים שנת המוות; תאריך כפול את שנות השלטון.

שליטה של חלב, אלמלך אט'אהר, קיבל את שתי הערים הצלבניות שבחוף טריפולי: לאד'קיה וג'ביל.

אך המאבק בין מצרים לסוריה לא היה על תוספת שטחים חסרי ערך כלכלי מיוחד בארץ-ישראל, שנוסף על כך נתחייבו בעליהם בשמירתם על הגבול הצלבני. ואמנם, שנה לאחר מכן נהפכה הקערה על פיה. התקפה מחודשת של אלמלך אלעזיו נגמרה בבגידת חלק מאמיריו, שבהשפעת אלמלך אלעאדל עברו לצד יריבו. עתה יצאו צבאות דמשק נגד מצרים, התקדמו עד בלביס ועמדו לעלות על קאהיר. אלעאדל הגיע אז לכלל דעה ששני היריבים, שנהפכו לבובות-משחק בידיו, כבר נחלשו דים, והוא יכול לכפות עליהם תנאיו. הוסכם על 'סטאטוס קוו', שלא נתקיים אלא שנה אחת בלבד. צבאות מצרים, ביוזמת אלעאדל, חזרו ויצאו נגד דמשק. ביום 3 ביולי 1196 נפלה בירת סוריה, אך לא לפני שליט מצרים. אלמלך אלעאדל הוא שקיבל את דמשק עם סוריה וצפון ארץ-ישראל מתוך הכרה פורמאלית בריבונותו של אלמלך אלעזיו ממצרים, ואלמלך אלעאדל הוגלה מדמשק לנחלתו החדשה בסלכה שבעבר-הירדן. הגולה מדמשק, שנועד להיות יורשו העיקרי של צלאח אדין, נשאר שתי שנים במצודה הקטנה שבעבר-הירדן עד שתקווה חדשה נפתחה לפניו עם מות אחיו ויריבו אלמלך אלעזיו ממצרים (נובמבר 1198). הממלוכים של מצרים, שבידם התרכז כבר עתה עיקר כוח-ההשפעה, קראו את אלעאדל לקאהיר. זה נענה להם, ופעולתו הראשונה היא לנסות לחזור לנחלתו בדמשק ולחדש את האימפריה האיובית על אגפה הצפונית-סורי והדרומית-מצרי. בעזרת שליט חלב הושם מצור על דמשק ועל שליטה אלמלך אלעאדל בתוכה. שישה חודשים נמשך המצור (יוני—דצמבר 1199), אך אלעאדל הצליח להופכו בסופו לניצחון לעצמו. פירוד שנזרע במחנה הצרים על העיר הביא לנסיגת המצרים ולפיזור צבאם, ואלמלך אלעאדל יצא בעקבותם ולאחר שניצחם ליד בלביס הגיע לקאהיר, וב־5 בפברואר 1200 נכון שלטונו כסולטאן מצרים וכשליט דמשק הסורית. בכך חודשה האימפריה האיובית. ואולם גם אלמלך אלעאדל לא היה מסוגל ליצור מסגרת ארגונית-מדינית שונה מזו של אחיו. גם הוא נסתייע בפיצול המדינה על-ידי העברת שטחים משטחיה לשלטונם הישיר של בניו שהכירו בריבונותו. אלמלך אלעאדל נשאר במרכז, כלומר בדמשק, כשהוא נעזר שם על-ידי בנו המוכשר, אלמלך אלמועט'ם, מצרים עברה לבנו אלמלך אלכאמל ואלמלך אלאשרף קיבל את עבר-הירדן, ובתקופה מאוחרת יותר את הג'זירה.

בשעה שרעדו מוסדי האימפריה האיובית ישבו הצלבנים בחיבוק-ידיים בערי החוף ובמצודותיהן. כוחם היה מועט, וגדול היה הפחד שהתערבותם עשויה לגבש

חזית מוסלמית מחודשת. אנרי משאמפאן נחן כל דעתו על גיבוש הכוח המלכותי במדינה, ותוך כדי כך גם נתכוון לגבש כעין חזית של הכוחות הצלבניים לאורך כל החוף שבארץ-ישראל, לבנון וסוריה עד גבולות ארמניה הנוצרית, חזית מוארכת, שעתה נוסף לה עוד גורם, והיא ממלכת קפריסין. בתוך 'ממלכת ירושלים' עצמה דרשה עדיין פתרונה בעיית המפלגות שפילגו את הממלכה. אנרי משאמפאן, שנראה לכתחילה כמי שיש בו כל הדרוש להיות מגשר בין מפלגת הבארונים, היא מפלגתם של האיבלינים, של קונראד ממונפירה ושל פיליפ השני אוגוסטוס, ובין המפלגה הלוזיניאנית, מצא עצמו עומד לפני תנועת אופוזיציה בלתי-צפויה. התבססותו של גי דה ליוזיניאן בקפריסין חיזקה מקצת תומכיו בחופי הארץ. הקו-מונה של פיזה, בעלת-בריתו לשעבר ובעלת-בריתו של ריצ'ארד לב-האריה, עמדה לבגוד במלך ירושלים ולהעביר לגי דה ליוזיניאן את העיר צור — מעוזה של מפלגת הבארונים ובירתו של מונפירה לשעבר. אנרי משאמפאן העניק אמנם לפיזאנים את מלוא זכויותיהם בעכו, יפו וצור, ואולם לגבי צור קבע שלא יגורו בה יותר מ-30 פיזאנים¹². דבר זה דחף את אנשי פיזה לפריקת עול המלוכה. אנשי תיהם הזפכות לאניות-שודדים לאורך החוף, ואנרי משאמפאן מגרשם מעכו. צעדים נמרצים אלה הפחידו בעל-ברית טבעי אחר של גי דה ליוזיניאן, את אחיו אימרי * . הקוניטאבל של הממלכה. לרגע אף היו חיו בסכנה, כאשר ניסה להגן על הפיזאנים. אנרי מודיע שלמעשה אין הוא מכיר במעמדו של אימרי כאדון יפו וכקוניטאבל, מאחר שלא הוא אישר לו מעמד זה. אימרי נאסר בעכו, ורק התערבותם של המיסדרים והבארונים, שראו במאסר שרירותי זה פגיעה אף במעמדם, אילצו את שליט ירושלים לשחרר את אימרי, והוא נמלט לקפריסין. מצב המתיחות ביחסים עם הפיזאנים, שהיו הכוח הקומונאלי העיקרי במדינה בשעה זו, נתקיים כנראה כל שנת 1194. בתחילת שנת 1195 הגיעו לבסוף הצדדים לכלל הסכם, והקומונה קיבלה מאפייה ומרחץ בעכו ואף הקימה מחדש את המגדל שברובעה¹³. בעוד אנרי מנסה להבטיח את מעמדו במדינה והבארונים של ארץ-ישראל משכימים לפתחו וחותמים על תעודותיו, נפגע מעמד המלוכה על-ידי אנשי הכמורה. זכות עתיקה היתה למלכי ירושלים לבחור את אפאטריארך ירושלים מתוך רשימה שהיתה מוגשת לו על-ידי הקאנוניקים של 'כנסיית-הקבר'. ואולם במות היראקליוס האפאטריארך בחרו הקאנוניקים את האימאר **, בישוף קיסריה

Aimery * Haymar **

Miller, *op. cit.*, 60; *Regesta*, no. 713 12

13 לפי עדות *Eracles*, II, 202 לא היה לגנואנים בשעה זו פתח-פה במדינה, והוזיניצ-יאנים אינם נזכרים כלל בכרוניקות. על השלום ר' שם, עמ' 203 והפריבילגיה מיאנואר 1194 או 1195, *Regesta*, no. 721.

ובעל הכרוניקה החרוזה על מסע־הצלב השלישי, לאפאטריארך. שליט ירושלים לא נרתע מלשימם במאסר בעכו ואף איים שיטביעם בים, אלא שהתערבו בדבר מתווכים והשכינו שלום בין הצדדים. המלך, שעמדו נתערערה והעדיף לזכות בתמיכת אנשי־הכנסייה, אישר את הבחירה ואף הסמיך את בן־אחיו של האימאר לאביר והעניק לו פיאותם של קרקע ופיאותם של כסף כוואסאל של שליט ירושלים. תוך כדי טיפול בבעיות־פנים פעוטות וטורדות אלה התפנה אנרי לניסיון של ליכוד שרידי המדינות הנוצריות שבסביבתו. אנטיוכיה וטריפולי, שרק בקושי ניצלו מהתקפתו הגדולה של צלאח אדין בשנת 1188¹⁴, נמצאו מאז מות ריימון מטריפולי, שהוריש את רוזנותו לבוהמון (הרביעי) בנו הצעיר של בוהמון השלישי נסיך אנטיוכיה, מאוחדות ביד שושלת אחת. בזמן מצור עכו לא באה עזרה מנסיכויות צפוניות אלה, שחרדו לעצם קיומן ועמידתן בשצף הכיבוש המוסלמי. שבירת הכוח המוסלמי בזמן מצורה של עכו נתנה להם שהות להתאושש, אם כי אבדן לאד'קיה וג'יביל, שביתר את השטח הנוצרי לשניים, היה מדאיב ומסוכן. מצב הנסיכויות הורע על־ידי הסתבכות היחסים עם הנסיכות הנוצרית הלא־פראנקית של 'ארמניה הקטנה'. המתיחות בשטחי הגבול שבין שתי הנסיכויות הנוצריות, שבהם נמצאו מבצרי הטפמלארים, היתה מקור מחלוקת־תמיד, ותחום־הספר היה מחליף לעתים את בעליו. ב־1194 נלקח נסיך אנטיוכיה בוהמון השלישי בערמה (ובסיוע אשתו) בשבי הארמני של ליאון השני, או ליבון, כפי שהוא נקרא במקורות התקופה. ליאון השני הרופני דרש את מסירת אנטיוכיה לידי תמורת שחרור הנסיך, ובוהמון נאלץ להסכים לכך, ואולם הופעת השליחים הארמנים בבירת הנסיכות, אף־על־פי שארמניה הפכה כבר מבחינת שפתם ומנהגיהם של רמי־המעלה שבה צרפתית לחלוטין, עוררה מרד, שבראשו התייצב האפטריארך הלאטיני של העיר. הניגוד הדתי שבין ארמניה ובין אנטיוכיה הרומית עורר את האבירים ואת ההמון לפעולה. אלה מקימים ארגון מהפכני, שכמנהג התקופה, מת־כנה בשם 'קומונה של אנטיוכיה', כינוי שעיקר פירושו איגוד המבוסס על שבועת נאמנות ועזרה הדדית של כל משתתפיו, שבועה בעלת משמעות מיוחדת במקרה זה, בהיותה נשענת על מצע של הגנת הדת הרומית נגד הסכיזמה הארמנית. ה'קומונה של אנטיוכיה' דוחה את הסכמת הנסיך להעביר את העיר לארמנים ומגרשת את שליחיהם. אנטיוכיה החליטה להישאר פראנקית ורומית, ומעתה תשלוט 'הקומונה של אנטיוכיה' כגוף בעל משקל בנסיכות הצפונית.

14 כרך דה שוואלייה ומרקב לא נפלו לידי צלאח אדין למרות התקפתו במאי 1188. ערי־החוף של טריפולי ואנטיוכיה נפלו לידי בקיץ 1188, חוץ מבירות הנסיכות והרחנות.

נסיון ליכוד עם הנסיכויות בצפון ועם קפריסין

במסיבות אלה נקרא אנרי משאמפאן, כסוזירין של השליטים הצלבנים, צפונה. מעמד המסורתי של מלכי ירושלים הופעל מחדש בשעת משבר, ושנת 1195 הפכה לשנה של השכנת שלום והידוק קשרים בין הנסיכויות הצלבניות. אנרי יצא לסיס שבארמניה, ובתיווכו שוחרר בזהמון השלישי משביו, וההסכם כלל, כנראה, הכרה באי־תלותה הגמורה של 'ארמניה הקטנה', שנסיכי אנטיוכיה טענו לריבונות מסוימת עליה, ויתור על שטח־גבול לארמנים, ומעל לכול — נישואים בין שתי המשפחות השליטות (ריימון יורש אנטיוכיה־טריפולי נשא את אליס בת־אחיו של ליאון ויורשת־עצר ארמניה). הסדר זה, שלפיו הפכו יחסי איבה ליחסי קירבה משפחתית, איפשר הקמתה של מלוכה מאוחדת בתקופה מאוחרת יותר. בדרך מסעו למדינה הנוצרית המרוחקת ביקר אנרי משאמפאן במבצר ההרים המפורסם של החשישיים, אלכֶּהָ, וראה במו עיניו שניים מן החשישיים קופצים למוות מן המגדל לפי אות שניתן להם על־ידי 'שיח' ההרים, או 'הזקן מן ההרים', כפי שנקרא שליט החשישיים.

המסע הגדול אל מחוץ לגבולות המדינה נסתיים בברית, שממנה ציפו לטובות רבות, ובהסכם של שלום ופיוס עם שליטה החדש של קפריסין, אימרי דה ליוזניאן. שברח לפני־כן מעפֹף, ועתה ירש את השלטון על קפריסין מאחיו גי דה ליוזניאן (1194). המצב הפוליטי מצד אחד ומצד שני העובדה שהאצולה הצלבנית של ארץ־ישראל איבדה את נכסיה ביבשה (אם כי שמרה על תואריה ההיסטוריים) ומצאה פיצוי בנכסים העשירים שבית־ליוזניאן העתיר עליהם באי — דרשו יחסים תקינים בין שתי המדינות הצלבניות. נוספה על כך בעיית ירושת כתר ירושלים, בעייה רגישה בכל הדורות, שנעשתה חמורה יותר, מאחר שצאצאי אנרי ואיזבל לא היו אלא בנות, ונישואיהן קבעו את סדרי השלטון במדינה. בפגישת שני השליטים בקפריסין נקבעו סדרי נישואים של כל בנותיו של אנרי לכל בניו של אימרי (שלושה), ונתעוררה התקווה שעתידיים נישואים אלה להשליט שושלת אחת, ואולי אף שליט אחד בשתי הממלכות. בכך ראו גם פתרון לשאלה הקשה של החזקת מעמד בחוף הארצישראלי עד בואו של מסע־צלב חדש מאירופה.

ואמנם השעה דחקה. בדצמבר 1195 עמדה להיפסק שביתת־הנשק שהוסכם עליה בין ריצ'ארד לצלאח אדין ואנרי משאמפאן חידשה במות צלאח אדין. איש מבין הצלבנים לא ידע את אשר יקרה אותם בתום תקופת השלום. אמנם, האיומים מטופלים היו במלחמת־אחים הרסנית, אך ייתכן שקריאת ג'האד נגד הפראנקים תשמש אמתלה לאיחוד הכוחות ולהסתערות חדשה על המדינה הצלבנית.

בעוד הצלבנים בשני חופי הים-התיכון, בארץ-ישראל ובקפריסין, מצפים לבאות, התחילו להגיע ידיעות מעודדות מאירופה. נראה היה שאמנם עומד מסע-צלב להתארגן ולנחות בקרוב בעכו. ולא זו בלבד, אלא שיוזמו, מארגנו ומפקדו עתיד להיות גדול שליטי אירופה, הקיסר היינריך השישי בכבודו ובעצמו. בנו ויורשו של פרידריך בארבארוסה נטל את הצלב במאי 1195 בבארי * מתוך כוונה להשלים את מלאכת אביו שלא זכה להגיע לארץ-ישראל. היתה זו בשבילו עליה אחרונה בסולם ההישגים והתוארים הקיסריים. כי אמנם נראה היה אותה שעה שהחלום הגדול של האחדות הפוליטית של אירופה הנוצרית, שקונסטאנטין הגדול וקארל הגדול סמלוהו במחשבה הפוליטית של ימי-הביניים, עומד להתקיים. שוב נשענה הקיסרות הרומית על שני עברי האלפים, ומלך גרמניה, 'קיסר הרומאים', הוכתר (1194) למלך סיציליה, כשנכסיו מצרים מכל צד את מדינת האפיפיור. ריצ'ארד לב-הארי לא שוחרר משביו עד שלא נשבע שבועת נאמנות לקיסרות. פיליפ השני מצרפת ראה עצמו נדחק לעשות כמוהו. ביזאנטיון עמדה לפני איום של מסע-עונשים על התערבותה בדור הקודם בענייני איטליה, וכיורש מלכי הנורמאנים בדרום איטליה ובסיציליה דרש הקיסר פיצויים על פגיעות באביו בארבארוסה וצי שיועמד לרשותו לצורך מסע-צלב בעתיד. כאשר הורידה מהפכה בביזאנטיון מכס-הקיסרות את יצחק אנגלוס והעלתה את אלכסיוס השלישי אנגלוס, ציווה היינריך השישי על אירוסי אחיו, פיליפ משוואביה, עם בתו של הביזאנטי המורד. בכך נוצר בסיס הלכתי, כביכול, לתביעות שליטי גרמניה לכתר ביזאנטיון. עצם מעמד הקיסר במחשבה הפוליטית של ימי-הביניים העניק לו יתרונות; רק האפיפיור והקיסר רשאים היו להעניק תוארי מלוכה, ואולם בדורו של היינריך השישי אפוף-ההוד אך טבעי היה הדבר, שזכות מיוחדת זו תישמר לקיסר בלבד. ארמניה שביקשה להכריז על עצמאותה וריבונותה לאחר ניתוק קשריה עם אנטיוך כיה פנתה אליו בבקשה של הענקת תואר 'מלך' לשליטה ליאון השני ('הגדול'), ואימרי מקפריסין, שביקש תואר והגדרה יורידית בינלאומית לשליטתו באי, אף הוא שאל ממנו את התואר המלכותי. שני שליטי המזרח הלאטיני, שעתידים היו לקבל כתריהם בחדר הקיסר, הכירו עצמם כוואסאלים של הקיסרות — צעד שבא להוסיף אבן יקרה לכתר הקיסר ולקדמו בדרכו למונארכיה אוניברסאלית, ובעוד דור, בזמן מסעו של פרידריך השני, ישפיע השפעה גורלית על המזרח הלאטיני.

גרמניה נענתה בהתלהבות לקריאת מלכה. ההצלחה של השליט, זכרונות פריד-

מסע־הצלב הקיסרי של היינריך השישי

ריך בארבארוסה, שהאגדה כבר התחילה משתלטת עליהן, והוד הקיסרות נצטרפו יחד והזרימו שוב ושוב ארכיבישופים, בישופים, דוכסים ורוזנים לוועידות המדינה בגלנהאוזן * (אוקטובר 1195) ובוורמס (דצמבר 1195). ואולם חלום הקיסרות ועתיד השלטון המרוכז בידי היינריך השישי, תלוי היה בגורם נוסף, שעל אף מצבו הפוליטי הדחוק עמד בפני העוצמה הגרמנית. היה זה האפיפיור צלסטין השלישי **. האפיפיור לא התלהב מרעיון המסע הקיסרי. מסע זה לא זו בלבד שעשוי היה להרים עוד יותר את קרן הקיסר, אלא אף היה מכריח בעקיפין את האפיפיור לתת ידו לאותה משימה שהיינריך ראה בה את עיקר תכניתו הפוליטית והאפיפיור את הגדולה בסכנותיו: קיסרות ומלוכה לא־נבחרת אלא תורשתית בגרמניה, דרום־איטליה וסיציליה, שכתריהן יאוחדו על ראש אחד. האפיפיור ניסה להשהות את המשא־ומתן, אך לא יכול להשתמט ממנו. הוא פנה לאנגליה, בזהמיה, דניה, פולין וספרד בקריאה למסע־צלב, אולי מתוך תקווה לטשטש את אופיו הגרמני והקיסרי המובהק, ואולם בכך לא נפתרו קשיי כס־פטרוס.

בינתיים נענתה גרמניה, וצלבניה התחילו זורמים לנמלי אפוליה, ובספטמבר 1197 יצאו הגדודים הראשונים מזרחה, כשבראשם קונראד, הקאנצלר של הקיסר והרוזן אדולף פון הולשטיין *. בשעה שהגדודים העיקריים נחתו בעכו, הכתיר קונראד את אימרי דה ליזיניאן למלכה הצלבני הראשון של קפריסין בכנסיית ניקוסיה (ספטמבר 1197), כשם שיוכתר לאחר־מכן ליאון השני למלך ארמניה (יאנואר 1198) על־ידי קונראד, הארכיבישוף של מיינץ.

נחיתת הגדודים הגרמנים בעכו (22 ספטמבר 1197) נחשבה כנחיתת חיל־חלוץ של מסע גדול בראשות הקיסר, שיבוא בעקבותיו. ואולם הצי הגרמני שהגיע לעכו כבר איחר מן המועד. כשבועיים לפני־כן סבלו הצלבנים אבדה כבדה ביותר. אפשר שלשמע מסע־הצלב החדש רצו המוסלמים להעמידם בפני מצב קיים ועומד, ובתחילת ספטמבר הופיע אלמלך אלעאדל מדמשק בעין־חרוד עם צבאות הג'זירה, ואליו הצטרפו גדודים מצריים מתל־עג'ול שליד עזה והנציבים של ירושלים ושל שכם. המחנה הגדול עלה על יפו, שאותו זמן היתה ביד אציל קפריסאי, שמונה לכך על־ידי אימרי מלך קפריסין (בתורת יורש אחיו ז'אפרוא דה ליזיניאן, אדון יפו). חיל־המצב של 40 פרשים הסתגר במצודה לאחר שהעיר נפלה בנקל, אך המוסלמים חדרו מן השטח הפגיע של שפת־הים וערכו טבח באוכלוסיה, ששרידיה נמלטו לכנסיית פטרוס הקדוש ונהרגו בתוכה ¹⁵. לא היה בדעתו של אלמלך

* Adolph von Holstein

** Coelestinus III

* Gelnhausen

15 התאריך אינו ודאי. לפי המקורות המוסלמיים — ביום ו', שהוא 5 בספטמבר 1197. לכל המאוחר 10 בספטמבר — יום מותו של אנרי משאמפאן.

דור הציפייה

אלעאדל להחזיק במקום, כיוון שהמסע הגרמני בוודאי היה מסוגל לכבוש בקלות. נוח היה לו יותר ויעיל יותר להרוס את המקום ולהטיל את מפולת החומות הימה. האסונות התחילו פוקדים את הצלבנים בזה אחר זה. משנודע בעכו דבר המצור על יפו ניסה אנרי משאמפאן לארגן עזרה להצלתה, והנה נפל מחלון גבוה במצודת־העיר אל החפיר שלמרגלותיה ומת במקום (10 בספטמבר 1197). שוב נשארה הממלכה ללא שליט, והגרמנים שהופיעו במקום נעשו הכוח העיקרי במדינה. הפגישה הראשונה בין הגרמנים לתושבי עכו אף יצרה מתיחות בעיר. כאשר ניסו אבירי גרמניה להשתלט על בתי התושבים והביאו את הבארונים המקומיים ואיג מטבריה בראשם לידי מחשבה לגרש את הגרמנים מן העיר. גברה דעה מתונה יותר, הגרמנים עזבו את העיר ותקעו אוהליהם מחוץ לחומות עכו, בשטח החולות שבדרום העיר.

גם דבארונים של ארץ־ישראל וגם לגייסות הגרמנים ברור היה שהבעיה הדחופה ביותר הדורשת פיתרון היא בעיית השליט במדינה. לרגע נראה היה שהכתר יועבר אל נציג משפחת בארונים מקומיים מפורסמת. ראול מטבריה, בנו־חורגו של ריימון מטריפולי ואחיו של ראש־המשפחה איג מטבריה, היה המועמד הטבעי לשאת את איזבל, שנתאלמנה בפעם השלישית, והיא בת עשרים ושש. ואולם חישובים אחרים הכריעו. בהשפעת קונראד הקאנצלר הוצע, שאימרי מלך קפריסין ישא את איזבל לאשה. אפשר שקונראד ראה בכך צעד המקדם את המדיניות האימפריאלית. אימרי הרי קיבל את תואר המלוכה מידו והכיר עצמו כוואסאל הקיסרות, ואם הוא ישלוט גם בממלכת ירושלים, יוצר מצב נוח לתביעה לריבונות מסוימת על ממלכת ירושלים, שעד עתה לא היתה לה כל זיקה לקיסרות. המקורות הצלבניים מבליטים חישוב אחר, והוא שנכסי ראול מטבריה לא היו בבעלותו אלא בשם בלבד, מאחר שנסיכות הגליל נמצאה ביד המוסלמים; כלומר, סניור צלבני זה היה מחוסר אמצעים, והממלכה נזקקה לשליט שהיה מסוגל לשאת בהוצאותיה. ועוד לא שלמו ימי אבל איזבל על מות בעלה, ואפאט־ריארך ירושלים, האימאר מקיסריה, הביאה, לאחר היסוס־מה, בברית הנישואים עם אימרי דה ליזיניאן¹⁶.

היה זה לכאורה פיתרון מוצלח לקשיי המדינה. קפריסין יכלה לשמש 'עורף' לממלכה הצלבנית, שגבולה היבשתי כמעט חפף את קווי החומות של ערי החוף, ולסייע לה באנשים ובאמצעים כספיים. ואולם לא כל התקוות נתקיימו. אימרי, שהצליח לבסס את מעמדו בקפריסין ולארגנה הן מבחינה פינאנסית הן מבחינה

16 השם אימרי (Aimery) הוחלף שלא בדין (בגלל הצורה הרומית : Aimericus) באמאלי־ריך, ולפיכך הוא נקרא לעתים על־ידי ההיסטוריונים אמאלריך השני.

איחוד כתרי ירושלים וקפריסין

צבאית וכנסייתית, לא אָץ לאחד את שתי הממלכות, שבאחת שלט בכוח הירושה בחסד האלוהים וקיסר הרומאים ובשנייה לא היה אלא בעל־המלכה. בתקופה הקצרה של שלטון אחיו גי ושלטונו שלו נתאכלס האי על־ידי הגירה מארץ־ישראל ומאירופה. פיאודה ניתנו בשפע כזה עד שהמלך נזקק לבקש מקצתם חזרה לשם הבטחת מעמדו. הכפרים עברו ליד האצולה הפראנקית החדשה, והערים יושבו על־ידי פראנקים, שהמלך העניק להם חזקות עירוניות * . פינאנסים איתנים, זכור יות מועטות לקומונות האיטלקיות (בניגוד לממלכת ירושלים), צבא סדיר — כל אלה רצה אִימרי לשמור לעצמו ולצאצאיו באי. ואמנם, מלכתחילה הודיע שאין האיחוד אלא פרסונאלי, ואדמיניסטרציה מיוחדת נקבעה בפיקוחו בעכו בשביל ממלכת ירושלים. המלך עצמו אמנם שהה זמן־רב למדי בעכו והביא אתו גדודים מובחרים מן האי ששירתו בארץ בתורת שירות אישי שהם חייבים לאדונם הפיאור־דאלי, אך לא כשירות שאביר נוצרי חייב למען הגנת ממלכת ירושלים.

אִימרי ניסה לנצל את נוכחות הגרמנים לשם הרחבת־מה של גבולות המדינה. כבר לפני בואם של הגרמנים (1197) הצליחה יורשת גב־ל אטינט (הנשואה לבית אַמבריאצ'י), על־ידי משא־ומתן עם המפקד המוסלמי של העיר לקבל את נחלתה לרשותה. בזה הוחזר הגבול של ממלכת ירושלים מול טריפולי לקדמותו. ואולם דרומה יותר היתה בירות ביד המוסלמים. אִימרי נתכוון לאזן את אַבדן יפו בדרום, שאי־אפשר היה לשקמה, על־ידי כיבוש בירות בצפון. אַלמלך אלעאדל, שבמקום חנייתו ב־מַרְג', עיון נודע לו על כוונות הנוצרים, לא היסס עוד וציווה להרוס את ביצורי בירות. אלא שמפקד המקום, שהפך את בירות לנמל של שודדים המתקיפים את התחבורה הימית, ביקש לשמור על המצודה מתוך ביטחון שיוכל לעמוד בפני הנוצרים. הצלבנים, שיצאו מעכו בדרך הים והיבשה, דרך צידון העזובה, שבה חנו כשהם מלאי התפעלות למראה בתי־האבן ובתי־הארזים, התקדמו על אף נסיונו של אַלמלך אלעאדל להתקיפם במעבר נהר־דאמור, וכבשו ביום 23 באוקטובר (1197) את העיר העזובה, שרק שבויי מלחמה נוצריים ואסירים נשארו בה לקבל פניהם. בירות נמסרה על־ידי אִימרי לז'אן ד'איבלין־בירות, אחיה־החורג של איזבל המלכה¹⁷. הסניור החדש של העיר, ז'אן ד'איבלין, שההיסטוריה שמרה על כינוי־החיבה שבו נודע לבני־דורו ולדורות המאוחרים, 'הזקן של בירות' *, יבצר את העיר מהכנסותיו בקפריסין ויבטס מחדש את מעמד

Vieux Sire de Baruth *

Borgesie *

17 ז'אן ד'איבלין־בירות היה בנו של באליאן השני ד'איבלין ומאריה קומנינה. איזבל היתה בתה של מאריה קומנינה מנישואיה עם אַמאלריך הראשון. ר' טבלות גיניאלוגיות בכרך א, 472 ו־475 ובכרך ב.

דור הציפייה

בית־איבלין בממלכת ירושלים, כשם שבני משפחתו יבססוהו בקפריסין ויחדשו את הארגון המדיני על כל מעלותיו ומגרעותיו בשתי הממלכות במאה השלוש־עשרה.

קלות־המסע נגד בירות עודדה את הצלבנים. משום־מה לא הושם לב לעובדה, שהצבא המוסלמי כמעט לא נראה ולא ניצב נגדם, וכל פעולתו הצטמצמה ביצירת משטח של אדמה חרוכה בבירות. הדוכס היינריך מבראבאנט, שעמד בראש המסע לבירות, כותב כחודש ימים לאחר כיבוש בירות: 'וכך בעזרת מלך העולם, לאחר שנבריח את הסאראצנים, שאינם מעיזים כלל להופיע, אנו מקווים לכבוש בקרוב את עיר הקודש ירושלים'¹⁸. אך הגדודים הגרמנים לא פנו אל ירושלים — לכך חיכו, כנראה, לבואו של הקיסר, — אלא לאחר שכל החוף הצפוני היה בידם ניסו להרחיב את שטח שליטתם בגליל. הקלה על המשימה העובדה, שאלמלך אלעאדל שיחרר חלק מצבאותיו מתוך הנחה, שהצלבנים לא יפתחו בפעולות צבאיות בעונת החורף. אלמלך אלעאדל נמצא עוד בהונין כאשר התקיפו הצלבנים את תבנין (טורן) על הדרך המוליכה מצור מזרחה. המצור נמשך כל עונת החורף (26 בנו־במר 1197 — 2 בפברואר 1198). מקץ החודש הראשון למצור (סוף דצמבר 1197) נדמה היה שהמצודה, הבנויה על גבעה סלעית, תיכנע במהרה. החפרים הצלבנים הצליחו למוטט חלק מן החומה, והנצורים פתחו במשא־ומתן על כניעה, כשהם דורשים רשות יציאה חופשית עם מטלטליהם. המחנה הצר על העיר פנה אל קונראד הקאנצלר לקבל אישורו להסכם, ואולם זה התמהמה, ובינתיים גברה במחנה הדעה, שמוטב שהמצודה תיפול ברעש מלחמה, שיש עמה שלל וביזה. אלא שפתח הנצורים מפני אכזריות הגרמנים¹⁹ הלהיבם לעמידת גבורה. בינתיים נפוצה השמועה על מות הקיסר היינריך השישי (28 בספטמבר 1197). הידיעה הגיעה לעכו כנראה באיחור רב, לא לפני סוף נובמבר אותה שנה²⁰, והמנהיגות אולי השהתה את ההודעה על כך לחיילים. המצב בגרמניה עצמה ובאיטליה, שעמדו לפני מלחמת־אזרחים בצפון ומרידת תושבים בדרום, עורר דאגות רבות, והמנ־

18 מצוטט על־פי *GKJ*, 675, n. 4 מתוך *Chronica regia Coloniensis*, 161.

19 בלשון זה מתאר בן־הדור את הגרמנים: 'הגרמנים באו לארץ המובטחת. אוהבי מלחמה, אכזריים, בזבזני־כסף, מומחים בחישוביהם, העושים רצונם לחוק, בלתי־מנוצחים בחרבותיהם, שאינם סומכים אלא על בני־עמם, נאמנים ביותר למנהיגם, וקל יותר ליטול מהם את חייהם מאשר נאמנותם'. מצוטט מתוך *Historia brevis in Eccard*, *Corpus II*, 1349 (מובא ב־ *GKJ*, 669, n. 2).

20 במכתבו של אנרי דוכס בראבאנט מסוף נובמבר (למעלה הע' 18) לא נזכר מות הקיסר, ולעומת זאת נזכרת תכנית כיבוש ירושלים. יש להניח שדוכס בראבאנט עדיין לא ידע בתאריך זה על מות הקיסר. ואולם בדצמבר ראוי היה שיהא הדבר ידוע למפקדי הגיי־סות הגרמניים, אך אפשר שנמנעו מלהפיצה ברבים.

התפוררות המסע הקיסרי

היגים, לאחר שנשבעו שבועת נאמנות ליורשו של היינריך השישי, התחילו להתכונן לחזרה מהירה לארצותיהם. הסתלקות גדודים מסוימים ממצור תפנין הפכה לנסיגה כללית ולמירוץ לצור ולעכו, כדי להפליג משם לאירופה. וכך, זו הפעם השנייה, נמס מסע צבאי גרמני רב־כוח עם מות מנהיגו.

עוד מאורע בעל חשיבות בינלאומית אירע בעכו לפני ההפלגה הסופית: באסיפת הבארונים של ארץ־ישראל, אבירי המיסדרים והאצולה הגרמנית שהתכנסו באר־מון הטמפלארים (5 במארס 1198) הוכר מעמד האגודה של האבירים הגרמנים, שנוסדה לפני כמה שנים במצור עכו, כמיסדר צבאי עצמאי, 'המיסדר הטיבטוני של סאנטה מאריה'. שנה לאחר מכן (19 בפברואר 1199) אושר תקנונם על־ידי אינוצנטיוס השלישי ובכך נפתח כמעט דרך אגב פרק חדש ומכריע בתולדות גרמניה ופולין הרחוקות והונח יסוד למעצמה הפרוסית העתידה.

אימרי לא ראה עוד דרך לפניו אלא לכרות ברית־שלום חדשה עם אלמלך אלעאדל, שהיה אותה שעה, כמו גם אלמלך אלעזיז, נתון ללחץ המאורעות במצרים. המשא־ומתן שהתחיל בלג'ון נחתם ב־1 ביולי 1198 לתקופה של חמש שנים ושמונה חודשים. השלום אישר את ה'סטאטוס קוו': ממלכת ירושלים קיבלה אישור לכיבושיה, היינו לתוספת בירות וגבל בשטחיה הצפוניים. אימרי מלך קפריסין־ירושלים, אם כי אוכזב מכשלון המסע־הגרמני, יכול היה אפוא להצביע מתוך סיפוק על הרחבה מסוימת של גבולות מדינתו היבשתית, שהבטיחה רציפות לרחנות טריפולי ולנסיכות אנטיוכיה, וכן גם על התקדמות מסוימת, אח כי חלקית, בביסוס עצם המוסד הממלכתי²¹.

בשעה שהוחל במשא־ומתן על השלום בלג'ון נראו סיכויים חדשים לקבלת עזרה מאירופה. ביאנואר אותה שנה (1198) עלה על כס־פטרוס גדול אפיפיורי הכנסייה הרומית, אינוצנטיוס השלישי, האיש שעד יום מותו, לאחר 18 שנה (1216), תפס את המקום המרכזי על הבמה ההיסטורית של דורו וטבע רישומו בתולדותיה של אירופה לדורות הבאים. בדור זה של כהונת אינוצנטיוס השלישי תשוב ותועמד אירופה בסימן מסע־צלב, והאפיפיור יהיה המנצח על המלאכה. מזמן כתיבת האיגרת לאפאטריארך ירושלים עם בשורת בחירתו לאפיפיור, שבה הוא מודיע גם על החלטתו להיחלץ לעזרת מדינת הצלבנים, ועד ועידת לאטיראן

21 אימרי ניסה להביא לידי קודיפיקציה של החוק הצלבני על־ידי רישום פורמאלי של ה'אסיוזות' שלא היו ידועת עוד (לאחר אבדן כתבי־התחיקה המקוריים עם נפילת ירו־שלים לידי צלאח אדין) אלא כתורה שבעל־פה. הבקי בענייני ה'אסיוזות' היה ראול מטבריה, אלא שהסתכסך עם המלך ועזב את הממלכה.

הרביעית, שאחת ממטרותיה היתה להניע את אירופה למסע-צלב כללי, תעמוד ארץ-ישראל במרכז התעניינותו של האפיפיור, ואולי אחד הכשלונות הגדולים שלו יהיה כשלון הגשמתו של מסע הצלב. אמנם, מסעים יצאו מאירופה, אך לא ינחתו בחוף עכו, ואגב כך יועתק גם השם 'מסע-צלב' למפעלים צבאיים שאין להם ולא כלום עם ארץ-ישראל²².

כל זמן שאינוצנטיוס השלישי מטפל במסע-הצלב למזרח, בייחוד בתקופה הראשונה של כהונתו, אין מחשבתו מקורית ביותר ואינה מוסיפה הרבה לרעיון כפי שהתנסח במאה השתי-עשרה. לכל היותר, הניסוחים הם חריפים יותר, כיאה לבוגר בית-הספר למשפטים של בולוניה, וגם הנעימה שונה במקצת. אין עוד למעשה קריאה למסע-צלב, ישנן פקודות למסע-צלב. האפיפיור פוקד ומצווה, ומצפה שיישמעו לו. מן היסודות השונים המצויים בקריאות המאה השתי-עשרה למסע-צלב מבליט האפיפיור יסוד אחד: חובת הנוצרי להילחם לישו. זוהי חובה שאין מתן שכרה בצדה. רעיון כפרת העוונות, שהוא אמנם מצוי במחשבתו, נדחה על-ידי רעיון אחר התואם את השקפת-עולמו והשקפתו הפוליטית בפרט. ישו מופיע כסניור פיאוואלי שכל נוצרי חייב לו את חייו ורכושו, ומכאן חובת לחימה בעדו, כחובתו של כל ואסאל לגבי אדוניו²³. בתקופה שבה ינסה אינוצנטיוס השלישי להפוך הלכה למעשה את כל מדינות אירופה הנוצרית למדינות ואסא-ליות של היושב על כס-פטרון, כממלא-מקומו של המשיח עלי-אדמות, הרי הלך-מחשבות כעין זה נשתבץ יפה במצע הכללי של המחשבה הכנסייתית-דתית-היירארכית. אמנם, באותו דור עצמו נשמע גם קול אחר, שרק הדים קלושים ממנו הגיעו אלינו, והוא קולו של המטיף פולק מנאיי*, הדומה לזה של פטר הנזיר במסע-הצלב הראשון, והמזכיר בעממיותו את פראנציסקוס מאסיזי, קול הקורא לתשובה, לחיי-עניות, והוא מלווה מופתים והחזרה למוטב של פושעים וזונות. אך לא הוא הקובע, אם כי בנקודה אחת נפגש הוא עם קולו של אינוצנטיוס השלישי: בביקורת ובתוכחה כלפי אצילי ארופה ואביריה על כשלונות המסעים. מעל לכול מרחף רעיון מסע-צלב, לא עוד בהנהגת מלכים ואצילים, אלא בהנהגתה של האפיפיורות, המיוצגת על-ידי הליגאטים הממונים על המחנה. רעיונות אור-באן השני חזרו לתחייה.

מסע-צלב למען כיבוש ארץ-ישראל לא היה אלא חלק של המדיניות האפיפיורית. עם כל כאבו על אבדן הארץ, עם כל הרגשת העלבון בעובדה שהמוסלמים שליטים בכנסיית-הקבר, הרי טבעי היה לאפיפיור זה שרעיון מסע-הצלב ישתבץ

Foulque de Neuilly *

22 ר' בפרק הבא. 23 הבולה Quia major משנת 1213. ר' PL., t. 216, col. 817.

במכלול מדיניותו האירופית. המטרה העליונה היתה: האפיפיור — ראש עליון ברוח ובחומר של אירופה. הבניין הגדול של הקיסר היינריך השישי התפורר עם מותו. הכוח הקיסרי גורש מצפון-איטליה וממרכזה, ושטח רווחה נפתח למדינת האפיפיור. סיציליה, שאימה בהסגר נכסי האפיפיור, הפכה לארץ-חסות של האפיפיור. בגרמניה ניתנת תמיכתו לאוטו מבראונשווייג * הוולפי נגד פיליפ משוואביה, אחיו של היינריך השישי. האפיפיור יורש את המדינות המזרחיות של היינריך השישי, אלא שבמקום אימפריה רומית הכוללת את הנצרות האירופית והאסיאתית מתחדש רעיון האיחוד עם הכנסייה הביזאנטית. איחוד-כנסיות זה, נוסף על ערכו במצע האמונות והדעות ובמעמד ההירארכי של האפיפיור, עומד גם בסימן סיוע למדינות הצלבניות. יש לרתום את ביזאנטיון למסע-צלב כמו כל מדינה נוצרית באירופה. אם אשמה עד עתה ביזאנטיון בכשלונות הצלבנים, יש להופכה לבעל-ברית נאמן של ממלכת ירושלים ושל אירופה הנוצרית. קיסר ביזאנטיון, אלכסיוס השלישי אנגלוס, שהועמד לפני אפשרות של פלישה גרמנית בפקודו של פיליפ משוואביה, שהיו לו תביעות לכס קושטא, העדיף משא-ומתן עם האפיפיור.

מתוך מכלול מחשבות אלה יצא מסע קושטא, הידוע כ'מסע הצלב הרביעי' (1202—1204). תולדותיו של מסע-צלב זה אין להן נגיעה לתולדות ארץ-ישראל הצלבנית, והן רק אחד הענפים של התנועה הצלבנית מאז התחילה מתרחקת מייעודה המקורי. אף-על-פי-כן היתה לתוצאותיו השפעה על גורל המדינות הצלבניות. גלגוליו של מסע-הצלב הרביעי מהווים זה מאה שנה ומעלה סלע-מחלוקת בין ההיסטוריונים. 'מי האשם' במסע קושטא — ספק אם נוכל לתת על כך תשובה חותכת אפילו יתגלו מקורות נוספים (הקיימים אינם מועטים). אולי ההעמדה האחרונה של הבעיה: אחריות של גורם או גורמים או צירוף של מסיבות — משקפת את מצב המחקר בשאלה מסובכת זו. כמעט כל גורם וגורם שהשתתף במסע זכה כבר להאשמה ל'הטייתו' לקושטא: הוויניציאנים, המצרים, פיליפ משוואביה, בוניפאץ ממונפירה, באלדווין מפלאנדריה, ואפילו אינוצנטיוס השלישי גופו. ואולי נכון יהיה לומר, שהעובדה הקובעת היתה עצם נכונותה של אירופה הנוצרית לכבוש את קיסרות ביזאנטיון. על הרקע הכללי של המתיחות, ששררה זה מאה שנה ומעלה, מאז מסע הצלב הראשון, בין ביזאנטיון ובין העולם הנוצרי, יכלו לפעול שאיפות ומאויים כה משונים ומנוגדים, כמו האינטרסים הכלכליים של ויניציה, החשבונות השושלתיים של פיליפ משוואביה, החישובים הכנסייתיים-פוליטיים של אינוצנטיוס השלישי. מכאן שאי-אפשר לקבל את הגירסה, שהוויניציאנים רימו את משתתפי-המסע. אם אמנם הופעל לחץ של

האינטרסאנטים השונים, הרי אלה ידעו ששידוליהם לא יפלו על אוזנים אטומות. ועצם השתלשלות זו מבליטה את הסתלפותו של רעיון מסע-הצלב, שבסיסמתו יצאו למלחמה על מדינה נוצרית.

המסע, שהתחיל להתארגן בסתיו 1199 לקריאת האפיפיור, היה מתחילת ברייתו מסע צרפתי עם תוספת פלמית, ולבסוף איטלקית. המסע עמד בראשיתו לפני הברירה של כיבוש דמשק או מצרים, והחליט מתוך הסכמה עם הוויניציאנים (מארס 1201), שנטלו על עצמם, תמורת תשלום גמול והבטחת מחצית הכיבושים העתידיים לספק את האניות, לכבוש את מצרים. אך הוא כוון תחילה לכיבושה של זארה* (נוב' 1202) בחוף דאלמאטיה, שוויניציה תבעה אותה ממלך הונגריה. לאחר שתובע-הכתר של ביזאנטיון, אלכסיוס (בעתיד: הרביעי), הופיע בזארה ולאחר שבחנייה באי קורפו נכנעה האופוזיציה (חלק מן הצלבנים יצא לארץ-ישראל לאחר כיבוש זארה) ואלכסיוס התחייב לאחר את הכנסיות, להחזיק צבא-קבע של 500 פרשים בארץ-ישראל ולשלם 200 אלף מארקות-כסף לצלבנים, יצא הצי לקושטא (24 מאי 1202) על-מנת להשיב את אלכסיוס בן איסאק אנגלוס על כס קולטא. ביום 18 ביולי 1203 נפלה קושטא, ואלכסיוס הרביעי עלה על כס הבא-סילאי (1 באבגוסט 1203). מרד בקושטא (פברואר 1204) הביא למותו של אלכסיוס הרביעי, וב-9 באפריל 1204 הותקפה קושטא שנית ונפלה ביד הצלבנים ב-13 לאותו חודש, תאריך המציין את ייסודה של 'הקיסרות הלאטינית של קושטא', שתתקיים כשני דורות על גדות הבוספורוס.

השערוריה של התקפת ביזאנטיון זיעזעה את מצפון אירופה, והביאה לידי השפלת הרעיון של מסע-הצלב. כל מסתכל לא ראה לפניו אלא מסע-אצילים שתאוות-בצע דחפתם לכיבוש ארץ נוצרית, אף-על-פי שהמסע מומן על-ידי האפי-פיורות ועל ידי מסים כבדים שהטיל האפיפיור על העולם הנוצרי.

האמתלה השקופה למדי, שקושטא תהא למשענת של 'ממלכת ירושלים', נתב-דתה תיכף-ומיד. לא זו בלבד שהקיסרות לא היתה מסוגלת להזרים עזרה לממלכת ירושלים, או לשתף אתה פעולה לשם התקפה על האיסלאם במזרח התיכון, אלא שהיפוכו של דבר נתקיים בה. קפריסין, המדינה הנוצרית הראשונה שנכבשה בזמן מסע-הצלב השלישי וקושטא שנכבשה במסע הצלב הרביעי הפכו למתחרים הרציניים ביותר של ממלכת ירושלים. גי שליט קפריסין אירגן בזמנו ירידה מאורגנת מארץ ישראל למדינתו החדשה: 'הוא שלח לארמניה ולאנטיוכיה ולעכו את שלי-חיו ולכל הארצות מעבר-לים, כדי שיבואו אליו לקפריסין ויתן להם אדמות ואספקה ככל אשר יבקשו. האבירים שהיו חסרי נחלות, שנכבשו על-ידי הסארא-

'מסע־צלֶב הילדים'

צנים, ועלמות יתומות הלכו לשם... וכך איכלס גי את האי קפריסין²⁴. ובאלדווין, הקיסר הלאטיני הראשון של קושטא, אף הוא הלך בדרכיו: 'וכך ציווה בארץ שמעבר־לים והכריז בכל הארץ, שכל הרוצה אדמה או אספקה שיבוא אליו. וכך הלכו בדרך זו כ־100 מאבירי הארץ וכ־10,000 אחרים'²⁵. שתי המדינות הנוצריות החדשות תופענה מעתה כמקומות־משיכה שאליהם תנהר אוכלוסיה אירופית הרור־צה להגר, ובעיקר אבירים צלבנים מארץ־ישראל שנתרוששה וסכנה של הכחדה מרחפת עליה.

קשה מן המכה הזאת, שהוכתה ארץ־ישראל בעקיפין, היתה המהלומה האידי־אולוגית. מסע־הצלֶב מאבדים את משמעותם הראשונית, וכל אופיים במאה הש־לוש־עשרה — חוץ מתקופתו של לואי התשיעי — ישתנה לחלוטין.

באור זה יש לראות את מסע־הצלֶב המיוחד במינו, את 'מסע־צלֶב הילדים', אשר יצא בקיץ 1212 משני מרכזים שונים, מצפון־צרפת (ואנדוֹם *) ומגרמניה בריינוס התחתית. שני המסעות, שבראשם עומדים נערים, כנראה רועים, ואשר במשך חוד־שיים־מספר הם מרכזים סביבם המון גדול של נערים, כפריים ועירוניים, וכנראה גם אנשי כמורה, ולבסוף אֶלֶמנטים רבגוניים ביותר, מבטאים במובן־מה את מחאת אירופה נגד המסעים האביריים וכשלונם. שני המנהיגים, אֶטְיֵין (סטיפאן) מקלוא ** וניקולאוס מקלן, מופיעים כבעלי־מופתים, וכרגיל בתנועות דומות גם נוטלים לידם סמכויות של כהונה, כזכות הענקת סאקראמנטים וסידור קידושין. כתנועת ילדים, הזוהים בתודעת כל הדורות עם החפים מפשע, עם אלה שלא דבק בהם החטא, בא מסע־צלֶב זה לדחוק את הקץ ולהכריח את האלוהות, כביכול, להיענות לעם הנוצרי, המיוצג הפעם על־ידי תמימים וחסרי חישובים ארציים במסעם. במקום שילדים חסרי־ישע ונקיי־מעוון עומדים, אין אבירים גמורים יכולים לעמוד. מבעד מעטה המקורות, העוינים בדרך כלל לתנועה זו, לא קל לעמוד על מהותה. נראה שהתנועה זכתה לאהדה בתוך השכבות העממיות. הכפריים מספקים לה מזונות, והעירוניים מתייחסים אליה כאל יתומים. הכמורה הרשמית נוקטת עמדה עוינת לחלוטין. שני המחנות יוצאים לירושלים, שני המחנות מאמינים שיקרה להם נס והים ייקרע לפניהם והם יעברו ביבשה עד ארץ־הקודש, ובה מובטח להם ניצחון על הבלתי־מאמינים. המסע הגרמני, שינוע לאורך הריינוס ויחצה את הרי האלפים, יסתיים בגנואה, כששורותיו מתדלדלות בדרך והוא מגיע בחוסר־כול אל מימי הים־התיכון. המסע הצרפתי יסתיים במארסיי, ששם יוטענו הנערים על

Cloues ** Vendôme *

Ernoul, 286/7 24

Ernoul, 378 25 ועדויות נוספות 2, 693, n. GKJ.,

דור הציפייה

ספינות, שבעליהן הערמומיים הפכו לספינות סוחרים-עבדים, והללו ימכרו את מטענם היקר בשוקי העבדים המוסלמים בבוג'יה ובאלכסנדריה; שתיים מהן תטבענה ליד חופי סארדיניה, וזכר האובדים יונצח ב'כנסיית החפים-מחטא'²⁶, שיבנה האפיפיור גריגוריוס התשיעי על האי סאן-פיטרו ליד סארדיניה.

מכל התנועות הגדולות לא קיבלה ממלכת ירושלים אלא שרידים עלובים ביותר. ממסע-הצלב הרביעי באו בשנת 1202 גדודים צרפתיים, שאימרי המלך שמח לראותם עוזבים את ארצו ויוצאים לאנטיוכיה ולאֶרְמִנִּיה. אכן, השעה לא היתה כשרה לפעולה צבאית, ופעולתו של גדוד בודד וקטן עשויה היתה אך להרוס את שביתת-הנשק, ללא אפשרות לשנות את המצב. פעולות קטנות של הצלבנים בפיקוד אימרי ליד כפר פנא לא באו, כנראה, אלא לדכא פעולות-שוד מוסלמיות בסביבה. הפעילות הימית לא היתה בעיקרה אלא פעולת-שוד של שביית אניות מוסלמיות והבאתן לעכו, ובו בזמן מצייד גם מפקד מוסלמי בסביבות צידון צי המוכן לשוד החופים. רק אחד המסעים האלה היה בעל חשיבות בתקופה מאוחרת יותר. במאי 1204 הפליג מעכו צי של 20 ספינות נוצריות, נכנס לשפך הנילוס, ובענף ראשד התקיף את פִּיֶה. חמישה ימים נשארו הנוצרים במקום בלי כל סימן להתגוננות מוסלמית. אפשר שבמסע בודד זה לחופה המערבי של מצרים טמונים כבר הרעיונות של המסעות המאוחרים לארץ-היאור.

למעשה היו שני הצדדים מעוניינים בשלום. זה שלוש שנים שהרעב שלט במצרים ואוכלוסייתה שברה בר בארץ-ישראל, אך הרעב פשט גם בארץ ישראל, ורעידות אדמה בסוריה ובחוף החריבו חלקים ניכרים של הביצורים, ביניהם בייצורי צור וארמון המלך בעכו. נוסף על כך עמד אלמלך אלעאדל בהתנגשויות חדשות עם צאצאיו הישירים של צלאח אדין, ומעבר מזה היה אימרי רואה בצער רב גדודים מובחרים ובעקבותיהם רגלים לרבבות עוזבים את ערי החוף בדרכם לקושטא. בספטמבר 1204 כרתו השנים ברית-שלום למשך שש שנים (עד 1210), שבה ויתר אלמלך אלעאדל ויתורים מרחיקי-לכת, אף-על-פי ששום ניצחון צלבני לא הכריע את מאזן הכוחות. אלמלך אלעאדל ויתר על מחצית ההכנסות שהיו שייכות למוסלמים בצידון, רמלה ולוד, ואלה הוכנסו לתוך הגבול הצלבני. לפי ידיעות מסוימות החזיר אלמלך אלעאדל לצלבנים אף את יפו — החזרה נומינאלית גרידא, כיוון שהעיר היתה הרוסה ולא נאחזו בה, ואולי גם הוחזרה נצרת, או, מה שמתקבל יותר על הדעת, נקבעה זכות עלייה חופשית לנצרת כמו לירושלים.

26 'החפים מחטא' (Innocentes) — כינוי הקשור בסיפור של רצח תינוקות בית-לחם בפקודתו של הורדוס (מתי ב. טז—יז).

רק חודשים מספר לאחר־מכן מת אימרי (1 באפריל 1205), ובעיית ירושת הכתר נפתחה מחדש כשמתה זמן קצר אחרי איזבל אשתו. ממלכות קפריסין וירושלים נפרדו מחדש. בקפריסין הגיע לכתר איג הראשון בן העשר, והשלטון נמסר לקרו־בו גוטייה דה מונְבִּילִיאר*, ואילו יורשת ממלכת ירושלים היתה בתם של איזבל ושל קונראד ממוֹנְפִּירֶה, מריה, נערה כבת 13 שנה. בתור עוצר נתמנה ז'אן ד'איבלין־בירות (1205—1210). בתנאים הקיימים לא היה מקום לשום מדיניות מלבד זו של אימרי, היינו של שמירה על השלום הרופף, בלויית התקפות קטנות בטביבות עכו נגד גדודים מוסלמיים, שלעתים הופיעו בסביבה, ולציפייה למסע־צלב מחודש מאירופה.

ואולם בעיית הכתר דרשה את פתרונה, ואצילי המלוכה פנו, בהתאם למסורתם ולהרגשת קרבתם, אל פיליפ השני אוגוסטוס מצרפת, שהועיד לתפקיד זה אציל קטן, שעשה לעצמו שם כאביר ללא חת, ז'אן דה בריין**. הענקה כספית ביד רחבה מצד מלך צרפת ומצד אינוצנטיוס השלישי איפשרו לו לגייס גדוד מלווים נאה למדי, ולנחות בעכו (ספטמבר 1210), כשהאוכלוסיה הפראנקית, וגם היוונים ואפילו היהודים עם ספר־תורה בידם יוצאים לקראתו לשפך הנעמן²⁷. ז'אן דה בריין, על אף כמה נסיונות, לא יכול להתקיף את המוסלמים, ואולי אף לא התכוון לשנות את המדיניות שהפכה כמעט מסורת מאז המסע הגרמני בשנת 1197. אפילו ביצורו של הר־תבור בשנת 1211 לערך על־ידי אלמלך אלעאדל לא הניע את הנוצרים לפעולת מלחמה. זמן־מה לאחר הכרתו בשנת 1212 מתה מריה אשתו בהניחה בת קטנה, איזבלה או יולאנדה, שעתידה היתה, בהינשאה לפרידריך השני הוֹהנשטאופן, לשנות את מהלך תולדות המדינה.

תקופת הציפייה הממושכת למסע־צלב חדש ראתה ניצני־הגשמה ראשונים בשנת 1213, כאשר התחיל אינוצנטיוס השלישי בהכנות לוועידת־לאטיראן הרביעית, שאחת ממטרותיה היה מסע־צלב חדש לארץ־ישראל. ביום 13 באפריל 1213 הור־דיע האפיפיור לעולם הנוצרי על כינוס ועידת־כנסייה אוֹיקוֹמֶנִית ועל הכנות למסע־צלב חדש לארץ־ישראל.

Jean de Brienne **

Gautier de Montbeliard *

.Eracles, 310 27

חלק שני

—

ללא קברניט

מצרים—מפתח ממלכת ירושלים

ועידת לאטיראן והחלטותיה. ההיענות לקריאת האפיפיור ומניעיה. קביעת יעד המסע ותנועת המחנות הצלבניים; מסע עמק יזרעאל ועבר־הירדן; מסע הר־תבור; מסע לבקעת־הלבנון ולצידון. לקח המסעות. ביצור עתלית וקיסריה. מטרות חדשות של המדיניות הצלבנית: כיבוש מצרים. מסע דמיאט. המדיניות המוסלמית של 'אדמה חרוכה': חורבן ירושלים ומבצרי הגליל בידי אלמלך אלמועט'ם. הצעות המצרים לתנאי השלום נידחים על־ידי פילאגיוס. פראנציסקוס מאסיוזי. כיבוש דמיאט על־ידי הצלבנים. אלמלך אלמועט'ם כובש את קיסריה ומתקיף את עתלית. הצלבנים עולים על קאהיר. המוסלמים מנתקים את הצלב־נים מדמיאט. כניעת הצלבנים וחווה אלברמון. נסיונות לארגן מסע־צלב חדש. מלכת ירושלים נישאת לפרידריך השני השטאופי. השהיית המסע הקיסרי. גריגוריוס התשיעי מטיל חרם על הקיסר.

מועד ועידת לאטיראן הרביעית התקרב והלך. השהות של שנתיים (1213—1215) שבין הקול־קורא של אינוצנטיוס השלישי, שזימן את הוועידה האויקומנית, ובין הוועידה עצמה, נוצלה לשם הפעלת רשת מטיפים ותעמלנים מבין אנשי הכמורה בכל רחבי אירופה כדי לעוררה מחדש למסע־צלב. הוועידה עתידה היתה לבטא את אחדותה של אירופה הנוצרית־אפיפיורית, זו האחדות שנוצרה במרצו ובכש־רוננו של אותו אדם שחיבר בצעירותו חיבור בשם 'על הבזו לעולם'¹ וסופו שהש־תלט עליו שליטה שאין עליה עוררין. הוועידה עמדה לאשר את שליטתו המוחלטת של האפיפיור בהיירארכיה הכנסייתית, לתת ביטוי לאחדות הדתית מול תסיסת המחאה ותנועת ההתבדלות שהרימו ראש בדרום־צרפת, ולבסוף—לממש מסע־צלב חדש מזרחה.

De contemptu mundi sive de miseria conditionis humanae. P.L., t. 217, 1 col. 701 ss.

מצרים — מפתח ממלכת ירושלים

רעיון מסע־הצלב לא מש מלבו של גדול האפיפיורים בימי־הביניים. הוא בא לידי ביטוי כבר באחד ממכתביו הראשונים לאחר עלייתו לכס האפיפיורות, הוא חוזר ומתגלה במשך שמונה־עשרה שנות פעולתו, והוא חותם את ימי־כהונתו האחרונים בוועידת לאטיראן. מחשבותיו האחרונות נתונות היו למסע־הצלב, והמוות מצאהו בדרכו לצפון־איטליה, כדי להשכין שלום בין הקומונות האיטלקיות ולסייע בכך לאירגונו של מסע־צלב לארץ־ישראל.

בנאום־הפתיחה של הוועידה (11 בנובמבר 1215), בפני קהל שלא נראה כמוהו בוועידה כנסייתית — 412 בישופים, 800 אבות בתי־מנזרים, שליחי ממלכות ואלפי נאספים שבאו להזמנתו — התווה האפיפיור את תוכן עבודת הוועידה. הוא מעמיד לה שתי מטרות: אירגון מסע־צלב ותיקון המידות בתוך הכנסייה. שלושה שבועות עבדו ועדות־משנה בניסוח ההחלטות, שהובאו לדיון בשתי ישיבות פומ־ביות. באחרונה, ביום 30 בנובמבר, אושרו 70 החלטות, המפעל המחוקק הגדול ביותר של הכנסייה לפני ועידת טרנט*, שעליהן תושחת מעתה הדיסציפלינה והדוגמה של הכנסייה הנוצרית. אותו יום אושרה החלטה מיוחדת על אירגונו העתיד של מסע־הצלב².

תאריך היציאה נקבע לאחד ביוני 1217, פחות משנתיים לאחר הוועידה, מנמלי סיציליה ודרום־איטליה. במשך שנתיים תתנהל תעמולה ופעולת גיוס של מחנות צלבנים באירופה, והאפיפיור בעצמו ובכבודו הכריז כי מוכן הוא ליטול עליו את הפצת הרעיון ברחבי העולם הנוצרי. בנאום הפתיחה, הבנוי כדרוש על פסוקי מגילת איכה, אמר האפיפיור: 'ואנוכי... אם תחשבו לרצוי, אקח על עצמי את המעמ־סה ללכת למלכים, לנסיכים, לעמים וללאומים. ואולי תצליח זעקתי לעוררם, כדי שיקומו להילחם לאלוהי המלחמות, לנקמת עלבון המשיח, אשר סולק בעוונותינו מאדמתו וממושבו, שקנם בדמו... יעשו האחרים אשר יעשו, אנחנו, כוהני ה', ניטול על עצמנו במיוחד עניין זה, נעזור ונסייע ברכוש ובנפש לארץ־הקדושה, כך שלא יישאר איש בתוכנו אשר לא ישתף עצמו במשימה... כיוון שבמקרה

Concilium Tridentinum *

2 הספרות על אינוצנטיוס השלישי וועידת לאטיראן עשירה ביותר. לסיכום הבעיות הקשורות בוועידה ר' A. Fliche et V. Martin, *Hist. de l'Eglise*, t. 10: *La chrétienté romaine* (1198—1274), 196 s. A. Luchaire, (עמדה מנוגדת) *Innocent III. Le concile de Latran et la réforme de l'Eglise* (Paris 1908), 19—20, 56—59. מסח ההחלטות ר' Mansi, t. XXII, 1058—1067; וכמו כן תרגום צרפתי והסברים: Ch. J. Hefele et H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. V₂, (Paris 1913), 1323—1396. ההחלטות הנוגעות למסע־הצלב, שם, עמ' 1396—1399.

ועידת לאטיראן ומסע־הצלב

דומה עשה אדוני בזמנים שעברו ישועה בישראל, כאשר על־יד המכבים, כוהנים בני־מתתיהו, שיחרר את ירושלים ואת בית־המקדש מיד רשעים³.

הזכויות הכנסייתיות שהוענקו לצלבנים במסעים קודמים חזרו והוענקו ואף הור־חבו הפעם. 'אינדולגנציה' ליוצאים למסע, 'אינדולגנציה' למשתפים עצמם בבניית אניות, או בהעמדתן לרשות הצלבנים, 'אינדולגנציה' למשתפים עצמם בהוצאות. על החובות של הצלבנים הוכרזה ארכה עד שיחזרו, ועד אז אין הריבית מתווספת על הקרן. הכנסייה נוטלת על עצמה חלק במימון המסע. חמישה אחוזים של הכנסות אנשי־הכנסייה יועברו לקופת מסע־הצלב; האפיפיור והקארדינאלים ישתפו עצמם במימון המסע בעשרה אחוזים מהכנסותיהם במשך שלוש שנים. כל מסחר עם מצרים, ובייחוד מסחר בעצים, נשק וברזל, המאפשר למצרים בניית אניות, נאסר בעונש חרם. אף המסחר הרגיל נאסר, כדי למנוע מן המצרים מקור־הכנסה וכדי לשמור בנמלי אירופה מלאי אניות, הדרוש להעברת הצלבנים.

התעמולה למסע־הצלב התנהלה על־ידי מטיפים מיוחדים שנתמנו לכך בארצות שונות ועל־ידי הכמורה המקומית שנתחייבה להטיף לו. נאסרו משחקי־האבירים (הטורנירים), ואצילי אירופה ושליטיה נדרשו להפסיק מריבותיהם ומלחמותיהם, כדי ששום דבר לא יעכב את אירגון המסע. אך בניגוד לריבוי ההחלטות ופירוטן בעניין אירגונו של מסע־הצלב, העתידות להיעשות דוגמה קבועה בשביל כל המסעות הבאים, בולטת היעדרות של כל הסדר בנוגע לפיקוד במסע וייעודו המוחשי. בין אלה שנשבעו לפני־זמן לקחת את הצלב ולא מילאו עדיין שבועתם נמצא גם קיסר רומא הצעיר, פרידריך השני⁴, ומן הדין היה שהוא, מכוח מעמדו באירופה ויחסיו עם האפיפיורות, יעמוד בראש המסע של שנת 1217. ואולם שמו אף לא נרמז בהחלטות לאטיראן. האם הטיל אינוֹצנטיוס ספק ברצונו של פרידריך, או שמא לא ראה את השעה כשרה למסעו של קיסר, שמעמדו בגרמניה פנימה היה רופף עדיין? אך לא מן הנמנע הוא, ואנו נוטים לקבל סברה זו, שמטרת אינוֹצנטיוס השלישי היתה לשלוח למזרח מחנה שחותם הכנסייה טבוע בו; מחנה נוצרי מאוחד, שיוזמת אירגונו יצאה מלפני האפיפיור, שהפיקוד בו יהיה נתון בידי ליגאט, נציגו האישי של האפיפיור, שחוקתו תיקבע על־ידי אנשי־הכמורה, שהופ־קדו על שמירת הדת והמוסר במחנה. קיצורו של דבר, מחנה כנסייתי, מחנה־אלוהים קדוש — זה האידאל הנכסף שפיעם את האפיפיור ואת הקוריה הרומית.

3 מתוך נאום הפתיחה של האפיפיור: Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, ad an. 1215, t. XX, 340; Mansi, t. XXII, 970.

4 פרידריך נשבע לקחת את הצלב בזמן הכתרתו באַאכן (אֶכְסֶה־שַׁאפֶּל) ב־25 ביולי 1215, לאחר שהתפלל על קברו של קארל הגדול, שהאגדה ענדה לו מזמן הילת צלבן שיצא לשחרר את ארץ־ישראל.

מפליא הדבר ביותר, שאין ההחלטות קובעות את יעד המסע. חישובים צבאיים, כגון החשש לגלות לאויב את מקום ההתקפה, אינם מסבירים תופעה זו. מטרות המסעים הוכרוזו לא פעם בפומבי, ועצם ההודעה על תאריך היציאה היה גם הוא בגדר גילוי סוד צבאי. לכשיהיו הצלבנים בדמיאט יזכירו, שבלאטיראן הוחלט להתקיף את מצרים, אולם אין המקורות מאשרים קבלת החלטה זו. יתר־על־כן, המחנות שיצאו לפי תכנית האפיפיור בשנת 1217 פנו לארץ־ישראל ולא למצרים. ואם אמנם אפשר לטעון שכוונתם היתה מלכתחילה להתרכז בעכו ולצאת משם למצרים, אין, כאמור, לכך כל הוכחה.

החלטות ועידת לאטיראן פורסמו ברבים, ואירופה התחילה להתארגן למסע־צלב חדש, שלפי תקוות האפיפיור עתיד היה להשכיח את ההישגים הצנועים של מסע־הצלב השלישי, את כלימת מסע־קושטא ואת חרפת 'מסע־הילדים'. שינוי בנוסח התפילות ליום־ראשון בכל רחבי אירופה הזכיר למאמינים, שאכן מאורע גדול עומד להתרחש, ומטיפי־כנסייה היו עוברים ממקום למקום ומעוררים את האצולה לצאת מזרחה. כל משקלה של הכנסייה הוטל על כף־המאזניים. האפיפיור לא הסכים אפילו לאפשר לאצילים להילחם בספרד ובפורטוגאל כתחליף ליציאתם לארץ־ישראל. סקאנדינאביה, דניה, פולין, גרמניה, אוסטריה, צרפת, אנגליה, איטליה ואפילו הונגריה הפכו במות־הטפה. היה מקום לחשוש שפשיטת־הרגל המוסרית של התנועה הצלבנית, שמצאה את ביטויה המחפיר בשוד קושטא ובמ־כירת ילדים בחופי־אפריקה לסוחר־עבדים מוסלמיים, תעורר התנגדות חריפה לחידוש מסע־הצלב. ולא עוד אלא שרעיון כיבוש ארץ־ישראל הפך זה כבר ל'אי־דיאלוגיה צלבנית' כוללת, שניתנה להתגשם וגם מתגשמת בפועל מגבול פורטר־גאל וספרד ועד גבול ליטא ופולין במלחמה נגד בלתי־מאמינים מכל המינים, ומנו־צלת אפילו למלחמה באלביגֶנזים בצרפת ובקיסרות הביזאנטית הנוצרית. אף־על־פי־כן היתה ההתנגדות הפעם פחותה מן ההתנגדות למסע־הצלב השלישי, וההיע־נות היתה כללית. אף מן השמים סייעו לכך. אותות ומופתים מסורתיים התחילו מופיעים וחוזרים ברציפות חדגונית בכל רחבי אירופה. העננים נערכו בצורת צלבים וצלובים, בצורת חרבות ומיני דמויות שרמזו על העתיד להתרחש.

מה בעצם חולל את הנכונות ההמונית הזאת להיאסף אל דגלי הצלב? ההתפתחות העצומה של אירופה בתחום הכלכלי ושידוד־מערכות החברה המדיאוואלית בעק־בות התהוות הערים והתפשטות החקלאות לתוך שטחי היערות לא היה בהם כדי לסייע ליציאת המונים מזרחה. אירופה היתה זקוקה לכוח־אדם וספגה כל עודף של כוח־עבודה במרכזי־ההתפתחות החדשים. ערי איטליה ודרום צרפת היו מעוניינות

ההיענות לקריאה למסע־צלב

לשמור את השלום עם מדינות האיסלאם, שנקבע לפני דור, בתום מסע־הצלב השלישי, שעם היותו רופף הצליח לקיים למעשה status quo פוליטי. שליטי קא־היר ודמשק העניקו ביד רחבה פריבילגיות מסחריות לערי איטליה, וקשה להניח שסוחרים מפוכחים אלה ראו תועלת לעצמם בהמרת יתרונות כלכליים קיימים וגלויים בעדיפויות כלכליות מפוקפקות בעתיד מעורפל. אף אין להתעלם מכך שלא הרי אירופה של שנת 1217 מבחינה רוחנית כהרי אירופה של מסע־הצלב הראשון. האוניברסיטאות והפילוסופיה הסכולאסטית המשגשגת בהן, עם שנתכוונו מעיקרן לספק את שאיפת האדם המדיאָוואלי למיזוג הדת והמדע ועם כל המגבלות שגבלו אותן, הן קראו דרור לשכל האדם וסללו מחדש את דרכי המחשבה המדעית. בד בבד עם הלמדנות החדשה נשבה גם רוח של עירנות והתפכחות. על אף כל זאת מצאה ההטפה למסע־הצלב אוזניים קשובות. ראש מיסדר הטמפלרים, שלא היתה לו כל סיבה להגזים בתיאורו, כותב ממקום ריכוז הכוחות הצלבנים בעכו, שבמחנה הצלבני נמצאו יותר אנשים מאשר במסע־הצלב השלישי.

מניעיה של ההיענות הזאת נעוצים ללא ספק בגל של תחייה דתית עמוקה שעבר על אירופה בתחילת המאה השלוש־עשרה. החלטות לאטיראן לא הצמיחו תחייה זו, הן כבר נשענו עליה. עובדת ייסודן של 'אגודות היחפנים', הפראנציסקאנים והדומיניקאנים, והנהירה העצומה לתוך אגודות אלה הן סימנים מובהקים להלכי־הרוח של התקופה. ליד אגודות אלה, שכמעט נהפכו לתנועות מינות אילולא הצליחו לשלבן בעוד מועד בתוך הכנסייה, מצויים היו זרמים אחרים של מיסטיקה דתית, כמו הזרם האַסכאטולוגי של יוֹאכים מפיֹרָה*. תנועות אלה לא יכלו לצמוח אלא בסביבה השרויה במצב של מתיחות משיחית.

הלך־הרוח האַסכאטולוגי ניכר בבירור בשנות כהונתו האחרונות של האפיפיור. במכתביו של האפיפיור ובהטפת תועמלניו חוזרת ונשנית המחשבה, שבהתנגשות הבאה עם האיסלאם ימלא הנשק הרוחני תפקיד מכריע יותר מן הנשק החומרי. ב'אנציקליקה' שלו משנת 1213 כותב האפיפיור, אשר רבים וגדולים מבין ההיסטוריונים רוצים לראות בו את ה'ריאָלפּוליטיקאי' הקלאסי של ימי־הביניים: 'פעם בחודש תיערך תהלוכה כללית של גברים לחוד, ובמקום שאפשר של נשים לחוד, בענוות־רוח ושפלות־הגוף, המבקשים בתחִנּוּנים של תפילות־אמת, שהאלוהים החנון יטול מאתנו את חרפת המבוכה וישחרר את הארץ הזאת... מידי עובדי־האלילים'. בזמן התהלוכה יובא דבר־הצלב אל ההמונים. תפילה וצום יתלוו לתהלוכה. כל יום בזמן ה'מיסה', ישתטחו נשים וגברים על האדמה, ואנשי הכמורה

Joachim de Fiore *

ישירו: 'אלוהים באו גויים בנחלתך' (תהלים עט, א), ויסיימו ב'יקום אלוהים, יפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו' (תהלים סח, א). ואין אלה דברי תעמולה כנסייתית גרידא, מתובלים בפסוקים מכתבי־הקודש כדי לשבר את האוזן ולשבות את הלב. ההכרה שבהתנגשות שתי הדתות כוחות עליונים ישתפו עצמם במאבק, צריכה להיות לעיני כל אירופה. לא רק קופסאות מיוחדות נקבעו בכנסיות לנדבות לצורכי מסע־הצלב, אף תפילה מיוחדת נתחברה לשם גאולת ארץ־הקודש⁵.

העברת נקודת־הכובד בתעמולה הצלבנית מן החומרי אל הרוחני מוצאת ביטויה גם בתופעות אחרות. בניגוד לאפיפיורים אחרים, שניסו לארגן את מסע־הצלב כמסע־כיבוש צבאי ולפיכך פקדו להוציא משורותיו כל מי שאינו עשוי להביא תועלת צבאית, מתיר אינוצנטיוס השלישי השתתפות במסע זה אף לנשים. המסע הופך למעשה לגיוס כללי של כל אירופה הנוצרית הבוטחת בחסדי האלוהים ובהנהגתו. בהלך־רוח זה אין פלא שאינוצנטיוס השלישי חוזר לרעיונו של ברנארד מקלירבו, שעצם המסע, ולא רק השגת המטרה, הוא מצווה המזכה את בעליה. מצוות קידוש־השם הנוצרית, מצוות החיקוי של קרבנו של ישו, מתקיימת בעצם ההשתתפות במסע, והיא הזכות והשכר⁶.

ולא לעולם הנוצרי בלבד פנה האפיפיור. אחת האיגרות המשונות ביותר שיצאו מן הקאנצילאריה האפיפיורית נשלחה לאַלמלך אַלעאדל לקאהיר. האפיפיור דורש ממנו את החזרת ארץ־הקודש. הנוצרים איבדוה, כיוון שחטאו לאלוהים, עכשיו שחזרו בתשובה, אין עוד כל צידוק לעונש... ישיב נא אפוא הסולטאן את ארץ־הקודש לנוצרים. אולם אף האפיפיור הרגיש שטיעון דתי עלול להיתקל באוזניים אטומות, והוסיף טענה — העתידה עוד לחזור בפיו של פרידריך השני עשר שנים לאחר־מכן — לדור־קיום של האיסלאם והנצרות בתוך העולם התרבותי: 'ואנו מבקשים ממך, שלא יישפך עוד דם אדם, יותר משכבר נשפך, בגלל החזיקך בזרוע בארץ. קבל־נא עצה נבונה יותר, החזר לנו את הארץ, שמהחזקתה לא תצמח לך כל תועלת, חוץ מתהילת־שווא, אך יצמחו לך קשיים רבים. לאחר שתחזירנה ולאחר שתשלח את שבויי המלחמה, נשקוט מפגיעות־התקפה הדדיות. וכך לא יהיה מצב עמנו אצלך גרוע ממצב עמך אצלנו'⁷.

5 מתוך האנציקליקה האפיפיורית בשנת 1213. *Innocentii Epistolae* 1. XVI, ep. 23. P.L., t. 216, col. 820–21; Raynaldus, *Annales eccl. ad an.* 1213 § 1

6 השינוי בתעמולה האפיפיורית בכיוון שצויין למעלה הובלט תוך הגזמה רבה בחיבורו החשוב של P. Alphandéry, *La chrétienté et l'idée de Croisade*, éd. A. Dupront (Paris 1959), 149 s.

7 Raynaldus, *Ann. eccl. ad. an.* 1213 § 3; P.L. t. 216, col. 832. *Innocentii Epistolae*, 1. XVI, ep. 34

ההיענות לקריאה למסע-צלב

כחוט־השני עוברת בכל הקוריספונדנציה הענפה של האפיפיור בדבר מסע־הצלב הוודאות בעצם מצוות המסע ובנצחון הנוצרים וכיבוש ארץ־ישראל. שורשה של ודאות זו נעוץ בהיגיון הדתי, ההיגיון של ראיית ההיסטוריה כתולדות התקרבות והתרחקות בין הנוצרי לאלוהיו; והשעה ההיא נראתה בעיני האפיפיור כשעת רצון והתקרבות, שעת תשובה ומעשים טובים מלמטה וגמול ושכר טוב מלמעלה.

מותו של האפיפיור לא שינה את תכניות המסע. יורשו על כס־פטרוס, הוֹנוֹריוס השלישי*, ראה עצמו כמופקד על קיום צוואתו של אינוצנטיוס קודמו. יום לאחר הכתרתו (יולי 1216) יצאו איגרותיו הקוראות לזירוז ההכנות, לארץ־ישראל ולרח־בי העולם הנוצרי.

מן התופעות המיוחדות את המסע יש לציין את ההיענות הערה של הפריפריה של העולם הנוצרי: הונגריה, אוסטריה, דניה, פריזלאנד. יוצאי חבלים אלה בולטים במסע זה יותר מאשר במסעים אחרים, אף תופסים בשלביו הראשונים מקום נכבד יותר מגדודי הצרפתים, האנגלים והאיטלקים. אפשר שעצם עובדת ריחוקן של ארצות אלה מן המרכז הצלבני בצרפת חסך מהן את הרגשת האכזבה שהיתה נחלת אירופה לאחר מסע־הצלב השלישי. נעו אפוא תחילה גייסות הונגריה ובראשם מלכם החדש אַנְדֵרִיאָס השני** וגייסות אוסטריה בראשותו של הדוכס ליאופולד השישי. מקום הריכוז נקבע בספאלאטו, ממנה הפליגו אניות ויניציאניות מזרחה לעכו.

במשך חודשי ספטמבר ואוקטובר 1217 נתמלא נמלה של עכו אניות של עולי־הרגל, ובתיה של עכו ורחובותיה לא יכלו עוד להכיל את כל הערב־הרב שהיה נוחת יום יום מן האניות האיטלקיות בחוף הארץ. המיפגש הראשון של הצלבנים שבאו מאירופה עם אנשי עכו, תושבי הארץ, גרם לעתים מפח־נפש עמוק לעולי־הרגל. אלה שנענו לקריאת האפיפיור לקום ולגאול את 'כנסיית הקבר' ואת אחיהם במזרח והיו שרויים בציפייה משיחית, כשהם רואים מעשי נסים בשמים ובארץ, לא תמיד הצליחו לעמוד בבטחונם ובאמונתם התמימה לאחר שנתקלו ברחובות עכו בחייה התוססים של עיר־נמל ושהו באחת האכסניות הצמודות לבתי־מרזחיה.

ז'אק מוויטרי***, אחד ממטיפי מסע־הצלב, שבתוך פעולתו זו נקרא לכהן כבישוף העיר עכו, שמר במכתביו כעין יומן של מסעו ושל פעולתו בעיר בשנים 1216—1218. בהיותו מטיף מקצועי הבליט בדרך הטבע בתיאוריו תופעות ששימשו לו

Jacques de Vitry *** Andreas II ** Honorius III *

חומר להטפתו, אך התרשמות זאת לא היתה מיוחדת לו בלבד, אלא היתה משותפת לכל העולים-לרגל מאירופה. עכו, מספר הבישוף הנבון, אינה אלא מין מפלצת בעלת תשעה ראשים הנלחמים זה בזה. עינו צרה בכיתות הנוצריות (המזרחיות) אשר שמרו על ראשיהם בכהונה, לפי החלטתם הנבונה של הצלבנים, שחסכו מעצמם בכך את צרות ההתנגדות מצד הנוצרים המקומיים, כפי שקרה באי השכן, בקפריסין. ואולם זעמו ניתך בעיקר על בני אמונתו. אותם תושבי איטליה השומרים את דבר-אלוהים לעתים רחוקות או משתמטים בכלל מלשומעו; אותם 'פולאנים'⁸, תושבי הארץ, שאחד מאלף בקרבם שומר בקושי על קדושת הנישואים, כי פשוט אינם מאמינים שניאוף הוא חטא מוות. מזדעזע הבישוף לנראה קלוקל-המידות בעיר וקורא על עצמו את הפסוק 'יראה ורעד יבא בי' (תהלים נה, ו). לילה לילה נרצחים אנשים בתוך העיר, גברים חונקים נשותיהם, אם אינן מוצאות חן בעיניהם, נשים מרעילות את בעליהן כדי להינשא לאחרים. מוכרי סמים ורעלים מצויים בכל העיר. הזנות פורחת, ומאחר שהזנות מוכנות לשכור בתים בשכר גבוה, לא רק אנשי-חול אלא אף אנשי-כמורה משכירים להן בתים בכל העיר.⁹

עם-הופעת גייסות המערב לא נמצאה אספקה מלאה במקום. השנה היתה שנת בצורת קשה, והיבוא מאירופה היה מצומצם ואטי, כנראה בגלל גיוס האניות להעברת הצלבנים מזרחה. סוסים נעשו יקרי-מציאות, ומכתבים דחופים נשלחו מעכו לאפיפיור להזהיר את העולים להביא אתם מלאי אוכל וסוסים, מאחר שאין כל אפשרות לקנותם במקום. מצב זה, כנראה, גרם לסכסוכים עם העולים החדשים. הבאווארים התחילו לשדוד את העיר, אף שלחו ידם במנזרי העיר וסביבתה.

בסוף אוגטובר (1217) נמצא מחנה עצום בעיר ואוהליו פרצו כבר אל תל-כורדנא, אל שטח-המרעה שבין עכו לחיפה. פרט למלך הונגריה ודוכס אוסטריה נמצאו במקום ז'אן דה בריין מלך ירושלים, איג (הוגו) הראשון מלך קפריסין ובוהמון השישי נסיך אנטיוכיה ורוזן טריפולי. לא נודעו לנו הפרטים של המשא-ומתן בין מנהיגי מסע-הצלב ובין האצולה המקומית והמיסדרים הצבאיים, על מטרות המסע ודרכי השגתן, אך תופעה אחת נראית ברורה למדי. ז'אן דה בריין, מלך ירושלים, לא היה בעל ההשפעה המכרעת בהתייעצויות אלה. למעשה ניצחו צלבני-אירופה על הדיונים, והם גם שנטלו לידם את הפיקוד בזמן המסע. מלך

8 Pullani — שם-גנאי לילידי הארץ. כנראה שהמשמעות הראשונה של הביטוי היתה 'סייח', אולם בשימוש-גנאי הרגיל הפך מובנה ל'ממזר'.

9 מתוך מכתבו של ז'אק מוויטרי ב-1216. פורסם על-ידי R. Röhrich, 'Briefe des Jacobus von Vitriaco'. *Zeit. f. Kirchengesch.*, t. XIV (1894), 94—118; ובמהדורה חדשה: *Lettres de Jacques de Vitry*, éd. R. B. C. Huygens (Leiden 1960), 86—87.

הפלישה לעבר-הירדן

ירושלים היה עני מדי, כוחותיו הצבאיים חלשים מדי, שיוכל להופיע כצד בעל-משקל במשאומתן שעתיד היה לקבוע את גורל ארצו! אף השליטה על מוסדרי הארץ לא היתה בידו. אלה מופיעים כגופים עצמאיים, שדעתם נשמעת ברמה. אין כל ספק שגדודי הצלבנים ציפו למסע כיבוש של ירושלים. ואולם בהתייעצות הרת-גורל באוהלו של אנדריאס מהונגריה הוחלט אחרת. אין ספק שהועלתה בה הצעת כיבוש ירושלים, אולם לאחר שהוברר להם למשתתפי המועצה מפי אנשי המקום, מה הם הקשיים הכרוכים בפעולה צבאית זו, נגנזו הרעיון לחלוטין. אבירי-אירופה היו מעוניינים במעשי-ראווה, בחיקוי אחת מאותן העלילות, שעל ברכיהן התחנכו בטירות אבותיהם: מעשי-עוז, תהילת-גיבורים, הנצחה בשירת-העלילה האבירית. דברים אלה ניתן להשיגם לאו דווקא בקרב על ירושלים, אלא בהתמודדות עם הבלתי-מאמין בכל מקום שהוא, התמודדות שכבר נעשתה מסורת מקובלת של אירופה האבירית במאה השלוש-עשרה. אין לדעת באיזו מידה השפיעה ההטפה הדתית של אינוצנטיוס השלישי לחיזוקה של גישה בלתי-פוליטית זו. אמנם, רצה אינוצנטיוס בכיבושה של ירושלים, אולם כיבוש זה נראה לו כתוצאה בלתי-נמנעת של מהות המסע וטיב משתתפיו, ואילו בהטפתו הבלית את עצם ההשתתפות במסע כערך העומד בפני עצמו, כמצווה וזכות בדרך היטהרות-הנפש וקידוש-השם.

הוחלט אפוא על מסע-אבירים קצר-טווח וקצר-ראות. ביום 3 בנובמבר 1217 יצא אפטריארך ירושלים מעכו אל המחנות הצלבניים בתל-כורדנא, ובידו 'הצלב הקדוש', אשר באורח-פלא נשתמר ביד הנוצרים¹⁰. פה, ב'מחנה ה', כפי שמספר אוליבר מפאדרבורן, אחד מן התעמלנים של מסע-הצלב בארצות הריינוס וצפון-צרפת וההיסטוריון של המסע, 'נתקבל הצלב בתהלוכת-קודש, ולאחר-מכן יצא המחנה מזרחה'¹¹.

הצלבנים נעו מתל-כורדנא דרך עמק-יזרעאל, הוא עמק אלפולה*, ונעצרו ליד מעיינות עין-חרוד, בעין טבעון¹². לשמע הידיעה על התנועה מעכו יצאו אלמלך

Planum Fabae *

10 כידוע איבדו הצלבנים את 'הצלב הקדוש' (שנמצא בירושלים לאחר כיבושה במסע-הצלב הראשון) בקרב חטין. למרות תנאי חוזה-השלום עם צלאח אדין לא הוחזר להם הצלב. אולם בזמן 'מסע-הצלב ההונגרי' נתברר פתאום, שהצלבנים 'התחכמו' למוסלמים והביאו אתם לחטין רק את חציו של הצלב וחציו השני נגנז, כדי להופיע עתה במחנה תל-כורדנא. היתה זו pia fraus חדשה, הרגילה למדי במחנות הצלבנים.

11 ר' Oliverus Scholasticus, *Historia Damiatina*, 164

12 Fons Tubanie. וילהלם מצור קורא למעינו של גדעון Tubanie (W.T., XXII, 26). השמות, חרבת טבעון ועין טבעון נצמדו לאחר המעינות במרחק של 1½ ק"מ ממעיין

מצרים — מפתח ממלכת ירושלים

אלעאדל ובנו אלמלך אלמועט'ם לקראת המחנה הצלבני. לכתחילה הגיעו המוסלמים ממצרים לסביבות רמלה, ומשם לשכם, ואולם בראותם שאין הצלבנים עולים על ירושלים ירדו לעבר עמק־יזרעאל. אפשר שאילו הגיעו אז לידי קרב היו מתנות הצלבנים, שעלו בעוצמתם על הגדודים המוסלמיים, מנצחים אותם. אולם השליטים המוסלמיים היטיבו להכיר את הכוח הצלבני ואת המניעים למסע. כרוניסטון צלבני מביא שיחה מדומה בין אלמלך אלעאדל ובין בנו השואף לקרב, והדברים שהוא שם בפי אלמלך אלעאדל יש בהם תבונה פוליטית וידיעה מובהקת של האור יב: 'לא כדאי להסתכן ולהילחם בהם, כי ברגע זה הם רעננים ובריתחת לחימה... אולם הם יתעייפו, ישתעממו ויבזבזו את כל אשר להם... ויחזרו לארצם וכך ניגאל מסכנתם'¹³. וכך אמנם נהגו המוסלמים. הם נמנעו ממגע ישיר עם הצלבנים, אבל נמצאו תמיד בקירבתם.

המחנה המוסלמי נעצר צפונה מן המחנה הצלבני, מעבר לאלפולה בכפר נעים*, כשמשמרותיו בגבעת־המורה ('החרמון הקטן') משקיפים על גדודי הצלבנים. למחרת היום המשיך המחנה הצלבני מזרחה, בעברו בין הר הגלבוע מימינו ואגם־ביצות גדול משמאלו, לעבר בית־שאן (4 בנובמבר). המוסלמים נמצאו באגפי הצבא הפראנקי, אף הקדימו להגיע מזרחה לבית־שאן. המקום לא היה, כנראה, מבוצר ואוכלוסיו שמחו להופעת הסולטאן, אשר תפס עמדה על אחת הרמות בסביבה כדי להשקיף משם על תנועת הפראנקים. אולם שמחת האוכלוסים היתה קצרה. הסולטאן נמנע מלהתנגש בקרב עם הצבא הפראנקי, הפקיר את המקום וחצה את הירדן מזרחה. הצבא הפראנקי נכנס לבית־שאן, שדד את העיר ולקח בשבי רבים מתושביה. הצבאות המוסלמים תפסו עתה עמדות בעבר־הירדן, כדי לחסום את הדרך לדמשק, אם אמנם יעלה רעיון כזה על דעתו של הפיקוד הפראנקי, וגדודים מוסלמיים אחרים התייצבו בהרי־אפרים, כדי למנוע פלישה אפשרית מכיוון שכם וירושלים: אלמלך אלעאדל התבצר בעג'לון, ואלמלך אלמועט'ם במעבר־לבונה (אללובן)¹⁴. הצלבנים נשארו בבית־שאן השדודה, אך הידיעות שהגיעו מן המחנה הצלבני הניעו את אלמלך אלעאדל לנוע צפונה לאלפואר, דרומה מן הירמוך.

* בפי הצלבנים: Naym

חרוד. מעיין־חרוד נקרא בפי המוסלמים עין ג'אלוד, היינו מעיין־גלית, כנראה סירוס של גלעד הנזכר בפרשת גדעון (שופטים ז, ג).

13 Eracles, l. 32, ch. 11 (p. 324)

14 מלבונה אפשר היה להגן על המעבר החשוב והקשה בין שכם לירושלים בוואדי אלחרא־מיה (= ואדי השודדים). הביטוי 'מעבר לבונה' (עקבת אללובן) אולי מתאים יותר למעבר זה, שבו נמצאו גם שרידי ביצורים מתקופת ימי־הביניים בסנג'יל, אלפורג' ובורג' ברדאוויל (= באלדווין). V. Guérin, *Description de la Palestine*, t. II, 164—5.

הפלישה הפראנקית והימנעות הכוחות המוסלמיים מלהתנגש אתם גרמה בהלה בדמשק. הפלחים של הסביבה ברחו לעיר המבוצרת, כשתושבי הבירה בורחים מן העיר צפונה. מחירי מצרכי-המזון התחילו עולים, והפקודה לאגור מזון בעיר וגיוס צבא בבירה לא השקיטו את הרוחות. מן המסגדים, המלאים מתפללים, עלתה זעקת האוכלוסיה מפחד התקפה נוצרית מיידית. כשהופיע שליט חֶמֶץ עם גדודי צבא נתקבל כמושיע ומציל. אולם הפחד היה פחד שווא. הצלבנים לא העלו כלל על לבם את המחשבה להתקיף את דמשק. ספק אם אפילו נמצאו בגדודיהם מכרזות מצור ואספקה למצור ממושך. גדודיהם חצו את הירדן מזרחה בג'סר אלמג'אם, הוא 'פון דה וידייר' * ופלשו לגלעד בכוונה ברורה של שוד וגזל. כנראה שהגדודים התפצלו ליחידות-מספר, כיוון שתיאורי המסע של המשתתפים בו מן הצד הנוצרי שונים מן המצוי במקורות המוסלמיים¹⁵.

גדודי הצלבנים התקדמו מזרחה בערוץ ואדי אלעֶרֶב אל קֶצֶר אבן מַעִין אדין (ג'סר אַשּׁוּנָה), ומשם צפונה למעבר אלכֶרְסִי. מכאן המשיכו והלכו צפונה למקום שהמקורות הערביים קוראים לו בשם ח'רַבַת אַללַצוּץ, היינו 'חורבת-הליסטים'¹⁶, ומשם חצו את הירמוך ופלשו לגולן. אחד הגדודים הצלבניים, המזרחי ביותר, התקדם עד נוא בחורן, באמצע הדרך בין מוֹזֵרִיב ובין דמשק. גדודים אחרים התקדמו מן הירמוך למעבר פִּיק (אפק), ולאחר שאלמלך אלעֶאדֶל נסוג מראס אלמא ומעֶאלקִין (ליד פיק) לשטחה הפורה של דמשק, פלשו עד ח'סְפִין בדרך לדמשק. עוד גדודים התקדמו עד לשטח הידוע בשם זַג'ר אנצארא (אלנצארא)¹⁷. אולם המחנה העיקרי, כנראה, לא הרבה נדוד, אלא התקדם בגדה המזרחית של הכינרת, הגיע לבית-צידה, ומשם לאורך הירדן לגשר בנות-יעקוב¹⁸. פה התרכזו מחדש הגדודים הצלבניים, ודרך כפר-נחום חזרו למקום מוצאם, לעכו. נגמרה עלילת-אבירים.

Pont de Judaire *

15 התיאור הנוצרי המפורט ביותר הוא של אוליבר מפאדרבורן. מן המקורות הערביים נמצאים שני תיאורים מפורטים למדי, של אבן שאמה ושל אבן ג'וזי (*RHC. Hor.*), V, 161 s.). אבן אלת'יר הוא פחות מפורט ופחות מדויק.

16 המקום לא זוהה. נדמה שאפשר לזהות את המקום עם הביצור העתיק בסביבה זו חֶבֶס (או חֶבֶס) ג'לדך. לפי התיאור הערבי, עלו הצלבנים על הגולן רק לאחר שהגיעו ל'חורבת הליסטים' ומתקבל על הדעת שהמקום היה דרומה מן הירמוך. חֶבֶס פירושו: בית סוהר ומכאן אולי הקשר ל'ליסטים'.

17 לא זוהה. שם המקום פירושו 'דגיהנוצרים', ואולי יש לחשוב על בית-צידה בצפון-מזרח הכינרת, מקום 'נס הלחם והדגים' (לוקס, ט, י—יז). במקרה זה זהות תנועות שני הגדודים האחרונים. ואולי הכוונה לוואדי סֶמֶך (= דגים) ליד פורסי. מסופר אף על פלישה לכיוון פאניאס, ר' אבן ואצל ומקריזי ב-*ROL.*, IX (1902) 160 s.

18 מכאן הסבר לשתיקתו של אוליבר מפאדרבורן, שכנראה הלך עם המחנה העיקרי, על הפלישות לעבר-הירדן ולגולן.

התקפת הר־תבור

שהביאה את חרב אבירי אירופה אל כפרי עבר־הירדן, ושלוש המלכים עטורי התהילה חזרו לעכו מתוך הרגשה שמילאו את שבועתם הצלבנית, בלי שהשפיע מסעם השפעה כלשהי על מצבה המדיני או הצבאי של ממלכת ירושלים.

שבועיים לאחר־מכן הוחלט על מסע חדש. ירושלים נעלמה לחלוטין מתכניות הצלבנים, כי מקום המוצא, עכו, כאילו חייב נסיונות של מסעים לכיוון הגליל ודמשק. אבל ניכר שהפעם נועדה לו למסע מטרה מוגדרת יותר. מנהיגי הצלבנים החליטו להתקיף את המבצר האדיר שבנה אלמלך אלעאדל בהר־תבור. מבצרו של אלמלך אלעאדל מילא תפקיד חשוב, הן כנקודת־ריכוז צבאית הן כנקודת־תצפית מערבה אל מול החוף והמדינה הצלבניים. הוא גם שימש כעין גבול מזרחי בין הצלבנים ובין המוסלמים, וחוסר מבצרים אחרים בגליל הפך את הר־תבור לראש־גשר מוסלמי בפנים הארץ, עד שבעליו אלמלך אלמועט'ם כינוהו פעם 'המפתח של בגדאד'¹⁹. בכיבושו של מבצר־תבור היה אפוא משום תועלת פוליטית וצב־אית, והיאחזות הצלבנים במרומי ההר עשויה היתה ליצור בסיס לפלישה של ממש בכיוון טבריה וצפת בגליל. ולשליטה בנצרת, שהמסורת הנוצרית קבעה לה מקום שווה במעלה לירושלים ולבית־לחם.

ביום האחרון של נובמבר (1217) הוחל המסע החדש מעכו להר־תבור. הכוחות שעמדו לרשות הצלבנים היו עדיין גדולים למדי, וקירבתה היחסית של עכו היה בה כדי לסייע למצור על המצודה המוסלמית הכבירה. אלא שהצבא הצלבני עלה לכבוש את מצודת הר־תבור — בלא כלי מצור²⁰. לא ייאמן ממש הדבר, אילולא עדותם הפורמאלית של מקורות נוצריים! אין אפשרות להבין 'תכנון' זה אלא כגילוי של אותו הלך־רוח שהשתרר במחנה הצלבנים: רוח דתית של אמונה ובי־טחון בניצחון שיבוא בענני שמיא, ורוח הזיה שיונקת ממסורת האפוס האבירי ועלילת הגיבורים.

הצבא שיצא מעכו בהנהגתם של הדוכס ליאופולד, של ז'אן דה בריין ומפקדי המיסדרים הצבאיים לעבר הר־תבור, תקע את אוהליו בין כפר־כנא ונצרת, בתוך 'נחל קרואסון', הוא עין־ג'וזה²¹. ביום 3 בדצמבר נערכה ההתקפה, עיקרה כנראה מצד מערב על הדרך מנצרת, הנוחה יותר להעפלה, ובו בזמן התקיף גדוד צלבני

19 סבט אבן ג'וזי אצל אבו שאמה, *RHC. HOr.*, V, 163.

20 כך ז'אק מוויטרי במכתבו מספטמבר 1218 אל האפיפיור הונוריוס השלישי. *Zeit. f. Kirchengeschichte*, t. XV (1895), 568 s.; éd. Huygens, 98 s. גם על־ידי *Eracles*, 1. 31. ch. 12; *RHC. HOcc.*, II, 321. עדויות אלה יש להעדיף על סבט אבן ג'וזי, מהד' הידראבה, 1952, עמ' 584, והמובא גם על־ידי אבו שאמה. ר' *RHC. HOr.*, V. 163–165.

21 *Eracles*, 1. 31, ch. 12: Ruissel dou Croisson. על הזיהוי ר' כרך א, עמ' 530.

אחר את המבצר מצד דרום-מזרח, על הדרך מצִין-דֹר, אל מול מגדל-ההגנה העיקרי של המבצר. היה יוֹט־ערפל כבד כשיצאו אנשי-הכמורה לפני המחנה להתקפת הביצורים האדירים של התבור. חומה באורך 1800 מטרים כיתרה את המישור שבראש ההר, שאורכו 1,200 מטר וכ־400 רוחבו, עם מצודתו הכבירה בדרום-מזרח של רמת-ההר, לפני הכנסייה הצלבנית, שנבנתה במקום זה. במבצר הר־תבור נמצאו ממיטב חילות סוריה המוסלמית, שהוצמדו למקום על־יד אֶלְמַלֵךְ אֶלְמוֹעַט'ם. בראשם עמד האמיר בֶּדֶר אֲדִין מוחמד אֶל־הַכַּאֲרִי. חיל־המצב יצא מחוץ לחומות המבצר, כדי לחסום את השביל הצר שהתפתל במדרון התלול אל מרומי הפסגה. ז'אן דה בריין בראש אנשיו הצליח להבקיע לו דרך ולהנחיל מפלה לחיל־המצב המוסלמי שהתנגש בו, ואף להרוג את מפקדו. אולם לניצחון זה לא היה המשך. מגיני המבצר הסתגרו מבפנים לחומות החזקות, על מגדליהן המרובעים והחפיר הרחב והעמוק שחצה בין רמת ההר המבוצרת ובין המדרון התלול. די היה לנצורים להרוס את הגשר מעל לחפיר כדי להפוך את הרמה לכעין אי מבודד, שרק מצור ממושך והרעבה, או התקפה המסתייעת במכונות־מצור יוכלו לו. דוכס אוס־טריה פעל על דעת עצמו ללא הצלחה²², ואי־אפשר היה לקיים אתו קשר בזמן הפעולה מפאת ריחוקו מציר־ההתקפה העיקרי. לא נראתה עתה שום תכלית בהמשכת הפעולה. בהתייעצות המפקדים הוצע להשאיר גדוד בפסגת־ההר, כדי למנוע גיחת חיל־המצב מתוכו, ולהשאיר חלק אחר של המחנה למרגלות ההר לשמירת המטען, כיוון שכנראה חששו לבואה של תגבורת צבאית מוסלמית מן החוץ. ואולם התנגדותו של נסיך אנטיוכיה ורוזן טריפולי מנעה קבלת תכנית נבונה זו. הצלבנים ערכו, כנראה, עוד התקפה על הר־תבור יומיים לאחר התקפתם הראשונה (5 בדצמבר), ואולם עמידתו התקיפה של חיל־המצב המוסלמי הביאה את הצלבנים לידי ייאוש. לאחר שהמוסלמים הצליחו להצית בנפט את סולמות המצור, שהועלו עתה לפסגת ההר, חזרו הצלבנים מלפני 'שער דמשק', כפי שנקרא השער של מבצר הר־תבור, אל מרגלות ההר. המדורות שהודלקו באותו לילה מנעו שינה ממגיני ההר, אולם פחדם היה פחד שוא. הצלבנים החליטו לאחר־שהות קצרה לחזור לעכו.

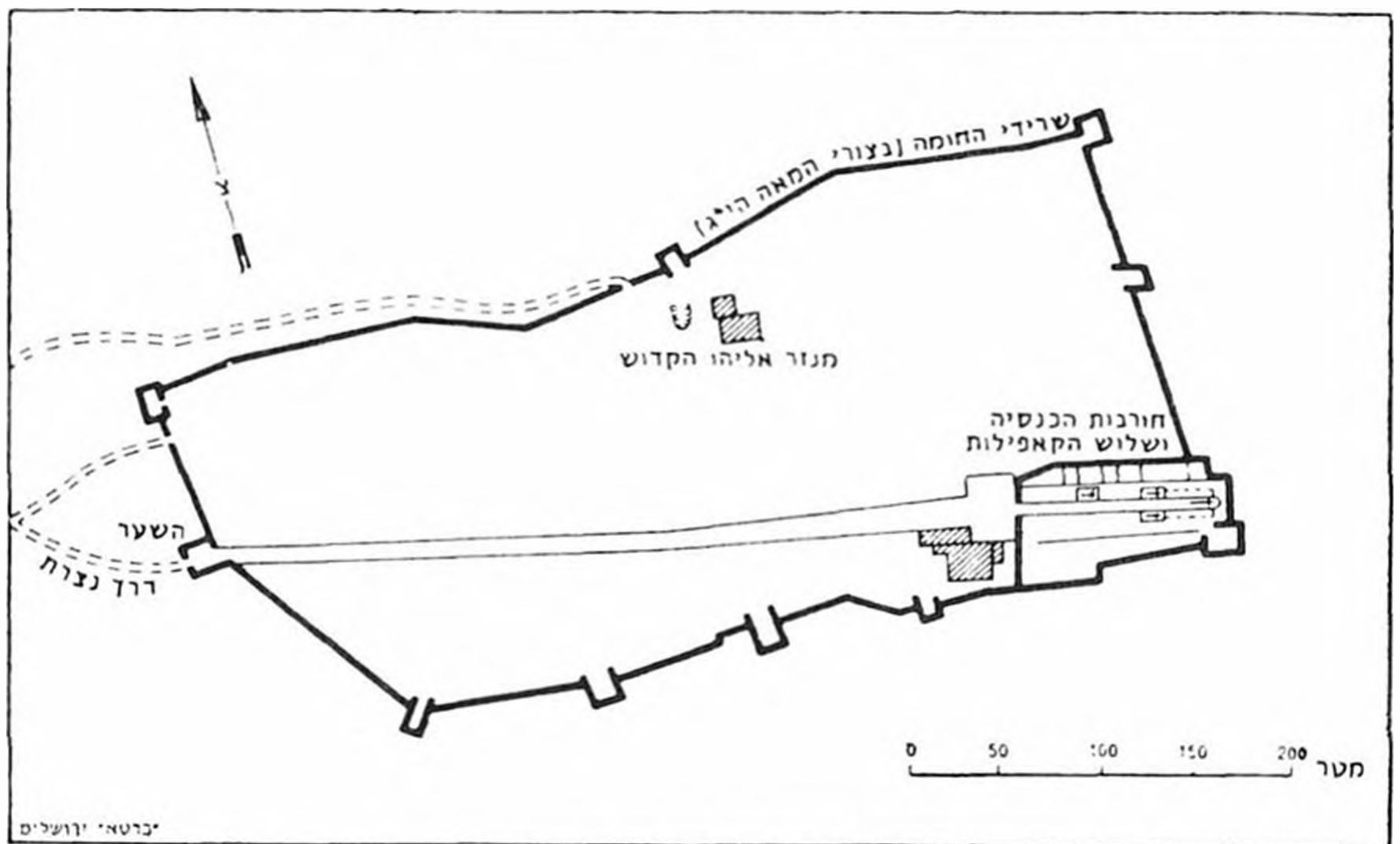
הר־תבור לא נכבש, והמאמץ הצלבני עלה בתוהו. אך ההתקפה גילתה למוסלמים את הסכנות הצפויות למבצר הר־תבור. שמירת המבצר דורשת חיל־מצב עצום, שיהיה מסוגל להגן על כל אורך החומה שהקיפה את רמת ההר. וכן נדרש ציוד צבאי ואספקה למחנה גדול בראש ההר, שמפאת מצבו הגיאופוליטי של המבצר

22 מלך הונגריה לא השתתף עוד במסע בגלל מחלה ונשאר בעכו.

התקפת הר־תבור

טכס הסמכה לאבירות (על־פי כתב־יד מן המאה הי"ג)

תרשים ביצורי הר־תבור (המאה הי"ג)

הוא מרותק לבקומו ואין להשתמש בו לפעולות-לחימה אחרות. בתנאים הקיימים בסוריה ובארץ-ישראל היה בכך משום אימוץ כוח-אדם ומיצוי אמצעים כלכליים שלמעלה מיכולתם של השליטים האויבים. אלמלך אלמועט'ם החליט אפוא, בעצתו של אלמלך אלעאדל, להרוס את מבצר, שהוקם בעמל כה רב. עבודת ההריסה נמשכה, כנראה, מסוף שנת 1217 ובמשך חודשי האביב והקיץ של שנת 1218, כשהמחנה העסוק בהריסה חונה על אותו 'מעין-קרואסון' שעליו חנו הצלבנים בנסותם לכבוש את מבצר ההר.

מנוחה של שבועיים בעכו הספיקה לאושש את המחנה הצלבני. הוחלט על מסע שלישי, צפונה לאורך חוף הים, ומשם פנימה לתוך העמק העשיר, הוא מרג' עיון*. האם עמדו הפעם חישובים פוליטיים לנגד הצלבנים? חוזה-שלום עם המוסלמים קבע מצב מיוחד במינו בשטח שבין צור לצידון. צור היתה נוצרית, ואולם צפונה ממנה, בשטחה של צרפת-של-צידון ואף בצידון עצמה, נוצר כעין משטר של דו-קיום²³. אין זה מן הנמנע שהצלבנים התכוונו להשתלט על העיר צידון, שאוכר-לוסיה היו קצתם נוצרים ושליטיהם המוסלמים שילמו מס לצלבנים. אך אפילו ריחפה לכתחילה תכנית צבאית-פוליטית כזו לפני עיניהם, נעלמה במהרה כבר עם תחילת המסע.

הצלבנים נעו מעכו, וחדרו למרג' עיון, בתוך הבקעה הפורה שבהרי הלבנון, שהיתה מאז ומעולם מפורסמת בשטחיה-המרעה המוריקים שלה ושימשה מרכז לרו-עים הנודדים של סוריה וארץ-ישראל. דרך המסע אינה ברורה די צרכה, כיוון שאף פה, כמו בפלישה לעבר-הירדן, מצויים הבדלים ניכרים בין המקורות הערביים והנוצריים, ואנו נוטים להניח, שאף הפעם התפצל המחנה לגדודים קטנים אשר בפלישותיהם שדדו את כל הסביבה. אחד הגדודים הללו פלש הרחק צפונה עד לג'זין בתוך הבקעה (אלמשערא). גדוד זה לא יצא מן הפלישה בשלום. תושבי-ההרים, שהיו מפורסמים כקשתים מעולים, ירדו מרמותיהם ושדדו את שודדיהם. כנראה שמפלה זו נתנה אות לנסיגה. הגדודים, עם ביזתם העשירה, התרכזו מתחת לחומות מבצר קלעת אשקיף (אלשקיף), הוא מבצר בופור (בלפור), בברך נהר ליטאני, הפונה בנקודה זו בזווית חדה מזרמו הדרומי מערבה, כדי להוביל מימיו אל הים בין צור ובין צרפת-של-צידון. אין להעלות על הדעת שהצלבנים התכוונו לכבוש את מבצר בלפור החזק; לכל היותר התכוונו למנוע גיחה של היל-המצב, שעשוי היה להוציא את הגזל מידם. לאחר שהות קצרה עברו לצידון. העיר היתה בלתי-מבוצרת ואוכלוסיה נוצרים ולא היה צידוק למעשי-שוד נוספים. הצלבנים

* בפי הצלבנים: Vau Jermain (= Val Germain)

23 ר' פרטים להלן, בפרק הבא עמ' 168.

סיום הלחימה בארץ-ישראל

אף לא ניסו להיאחו במקום, פנו דרומה למקום הקרוי בפיהם 'מעין-הים'²⁴ ומשם חזרו לעכו לאחר שנעדרו ממנה קצת יותר משבועיים ימים.

שלושה מסעות, שהעסיקו צבא אירופי, קפריסאי, סורי וארצישראלי במשך חודשיים ימים, לא העלו כלום בידם. אף לנוכח הבזבוז הרווח של כוח-אדם במסעי-הצלב בולטים מסעות אלה בחוסר-התועלת שבהם. הגדודים עברו את הארץ לאורכה ולרוחבה, עד עבר-הירדן ועד גבולות רוזנות טריפולי הגיעו, ובתום מסעות אלה נשארה המדינה הצלבנית באותו מצב שבו מצאוה הגדודים הראשונים שנענו לקריאת אינוצנטיוס השלישי ועלו לארץ-ישראל. שוד האוכלוסיה הכפרית היה בו אולי כדי למלא את האוצר הצלבני, אך לא כדי לחדש את המדינה. תהילת-הגיבורים המפוקפקת, שנקצרה במסעות אלה, אולי הפכה את אנדריאס לגיבור לאומי בהונגריה, אולם לא הביאה כל תועלת לנוצרים. אנדריאס ראה שמילא את שבועתו, ולאחר שרכש את 'ראשו של סטיפאן הקדוש', הקדוש הלאומי של הונגריה, שעל שמו נקרא גם כתר מלכותו, ולאחר שהצטייד באחד הכדים שישו השתמש בהם בכפר-פנא שבגליל — עזב את הארץ, למרות הפצרותיו של אפטריו-ארץ ירושלים ולמרות החרם שהוטל עליו.

הצבא הגדול התחיל נמס בגשם ובקור של תחילת שנת 1218, ורק עונת החורף היא שמנעה, כנראה, יציאה כללית מן הארץ בעקבותיהם של אנדריאס מהונגריה, איג מקפריסין ונסיך אנטיוכיה-טריפולי. התקוות המשיחיות שפיעמו את משתתפי המסע בתחילתו שוב לא הכהו את עיניהם של האבירים לאחר מגע של חצי-שנה עם מציאות הארץ ומציאות המדינה הצלבנית. הלך-רוח כללי זה, עם שצינן את הלהט הצלבני איפשר שיקול פוליטי וצבאי בוגר ומתון. ברור היה שבעוד שלושה חודשים, לעת הפסחא (1218), יתחילו לזרום גדודים צלבניים חדשים מאירופה. נותרה עוד שהות-מה לנצל את הפוטנציאל האנושי שהתרכז בעכו בחודשי החורף, וניתנה גם שהות לתכנן את פעולת המחנות הצבאיים העתידיים לנחות בחופי הארץ.

שלושת המסעות הנפסדים לימדו לקח חשוב שלא במהרה יישכח. הם לימדו את הצלבנים, שלא די ברצונם שלהם להילחם במוסלמים; הצד שכנגד לא היה מוכן להתנגשות גלויה. בלשון אחרת, הצלבנים ראו שאין כמעט ביכולתם להכריח את המוסלמים לצאת למערכה מכרעת בשדה הקרב. ייתכן שהצלבנים ראו בכך חוסר נימוס אבירי, כפי שלמדוהו במסורת האירופית, אולם אי-אפשר היה להתעלם מן

24 המקור הצרפתי Eracles, 325 קורא למקום: Fontaine de la Beherie שהוא עין-בהר (בערבית: ים). המקום לא זוהה; אולי הכוונה לראס אלעין (ראש-העין) המפורסמת בסביבות צור?

העובדה, שחוסר רגש אבירי זה פעל נפלאות לטובת המוסלמים בתחום הצבאי והפוליטי. כרוניסטן נוצרי, המספר על המסעות, מוסיף בלשון הרהור: 'בכל שלר שת המסעות האלה שערכו הצבאות לא נמצאו סאראצנים שאפשר היה להילחם בהם או להתקיפם. הם (כלומר, הנוצרים) הלכו וחזרו כאילו לא היו תורכים בארץ'²⁵. פינוי השטח מצבא, הריסת מבצרים העלולים ליפול בקלות ביד הצלבנים, כדי למנוע מהם היאחזות במקומות אסטרטגיים, ושיטת האדמה החרוכה — כל אלה דברים שלא שיערום הצלבנים מראש, היו מעתה לאמצעי־הלחימה העיקריים של האויב המוסלמי. יתר־על־כן, צלבני אירופה לא יכלו עוד להתעלם מן העובדה, שמזמנו של ריצ'ארד לב־האריה היתה ידועה לכל תושב הארץ: הקושי האובייקטיבי בכיבוש ירושלים, זו המטרה המוצהרת של כל המסעות; וקושי לא פחות גדול: האפשרות ליישב ולהחזיק בירושלים ובערים אחרות בכוחות־האדם המועטים שהיו מצויים במדינה הצלבנית. מחשבות מסוג זה הניעו בהכרח את הצלבנים לחזור ולשקול את תכניותיהם.

במידה שמותר לנו לשפוט על־פי התוצאות נראה שהצלבנים הגיעו לשתי מסקנות. הראשונה, שהצעד המכריע לקראת כיבושה של ירושלים הוא בהרחבה ממ־שית של שטח שלטונם מעכו דרומה. הרוצה לכבוש את ירושלים חייב תחילה להבטיח לעצמו בסיסים קרובים יותר למקום היעד. למעשה פירושו של דבר: הי־אחזות מחודשת בשרון לאורך חוף הים עד מבואות יפו, שעשויה היא לשמש בסיס לפעולות צבאיות נגד ירושלים. המסקנה השנייה היתה הרבה יותר מרחיקה־לכת. המוסלמים נפגעו רק במעט מאבדות בכוח־אדם. מפלה בקרב, נפילת מבצר או עיר מוסלמית לא גרמו בקרב המוסלמים לתוצאות דומות לאלה של קרב חטין, כאשר כל הכוח הצבאי הנוצרי הוכחד ביום אחד. האם יוכלו הצלבנים לעמוד בפני משימה עצומה של מצור על עשרות ערים ומבצרים? ולאחר הכיבוש, האם תהיה אפשרות להחזיק בהם בעתיד? מכלול שאלות אלה העלה פתרון, שאמנם שורשיו נעוצים עוד במאה השתי־עשרה, אולם לידי חשיבותו המיוחדת וניסוחו הסופי הגיע במאה השלוש־עשרה: כיבוש מצרים בתור פתרון לבעלות נוצרית, בעלות קבע, על ארץ־ישראל. שליטה במצרים פירושה: סתימת מקור־הסכנה העיקרי למדינה הצלבנית.

נפנה־נא תחילה לנסיונות הצלבנים להרחיב את גבולם דרומה מעכו. עם יציאתם של גדולי חוק־לארץ (1218) עלתה מחדש חשיבותו של ז'אן דה בריין מלך ירושלים. סביבו וסביב ליאופולד מאוסטריה התרכזו הצבאות של המיסדרים־הצבאיים

ביצורי עתלית וקיסריה

ושרידי המסע של השנה הקודמת. מתוך הסכמה כללית הוחלט על ביצור שני מקר מות בחוף הארץ: עתלית וקיסריה. בתחילת שנת 1218 נתפלגו הצבאות לשניים. מלך ירושלים, ליאופולד מאוסטריה ומיסדר ההוספיטאלרים פנו לביצורה של קיסריה, שהיתה חרבה מאז 1187²⁶. עיקר עבודות הביצור התרכזו בלי ספק במצור דת-העיר, על המזח הדרומי של הנמל הצלבני הקטן. די היה למעשה לשקם כאן את המגדל המרכזי הגדול ואת מגדלי השער ולהעמיק את החפיר שהפריד בין העיר והמצודה, כדי להפוך חלק זה של העיר ליחידה הגנתית בלתי-תלויה. כיוון שתושבים נוצרים התיישבו בתוך חורבות העיר, שחומותיה עדיין נראו בין עיי-המפולת, הרי שימשה מצודת העיר גם מקום-מיקלט לעת צרה. כבר חודש ימים לאחר תחילת הביצורים אפשר היה לחנוך את העיר. קוממו גם את הריסות 'כנסיית פטרוס הקדוש', הקאתידראלה של קיסריה, ובתחילת פברואר (1218) נערכה בה התפילה הראשונה על-ידי ארכיבישוף העיר ובישופים צלבניים אחרים²⁷.

אותה שעה שבה ביצרו הצלבנים מחדש את קיסריה הוחל במפעל-ביצורים אדיר בעתלית. ביצור זה נעשה על-ידי מיסדר הטמפלרים וגדודים צלבניים אירופיים, שבתוכם בלט צלבן פלמי גוטייה מאון*, שהסתייעו במיסדר הטיבטוני. בנייתו של מבצר עצום זה, ששרידיו המפוארים מעוררים התפעלות עד היום, אין תיאור יפה לו מזה שנמצא בעדותו של משתתף פעיל בביצורים, אוליבר, הסכולאסטיקוס מקלן:

'רמה גבוהה וגדולה מזדקרת מעל הים'²⁸. היא מבוצרת מטבעה על-ידי סלעים בצפון, במערב ובדרום. לצד מזרח ישנו מגדל מבוצר, שנבנה מזמן על-ידי הטמפל-לארים ונשאר בידיהם בעתות מלחמה ושלום. מגדל זה נבנה שם לפני זמן רב בגלל השודדים, שהיו שמים מארבים במעבר הצר לעולי-הרגל העולים והיורדים לירושלים. מעבר צר זה, המרוחק מרחק-מה מן הים, נקרא "דיסטריקטום"²⁹. וכל

Gautier d'Avesne *

26 ר' כרך א, 551.

27 המקורות מפורשים לחלוטין שבוצרה רק המצודה ולא העיר: 'את מבצר (castrum) קיסריה... ההרוס למחצה ביצרו בחזקה בזמן קצר ועל-ידי-כך, בעזרת השם, רכשו חזרה את העיר'. מתוך מכתבו של אוליבר מפאדרבורן. וכך גם ז'אק מוויטרי וכך Ernoul, 421. זה גם מסביר את חולשת המקום ואת פיגויו המהיר מפני התקפה מוסל-מית שלא איחרה לבוא. ר' להלן, עמ' 154.

28 אוליבר תיאר תחילה את מפעל הביצורים של עתלית באחת מאיגרותיו, ולאחר-מכן שילב תיאור זה בהיבורו *Historia Damiatina*. מפאת העניין הבאנו בהערות בשם 'גירסה' את הנוסח של האיגרת, ובגוף הטכסט תירגמנו את הנוסח של 'תולדות דמיאט'. Districtum 29. וגירסה: ובשפה המדוברת נקראה 'סטרואט' (Stroyt). היינו Destroit (= מיצר). שם צרפתי זה נשתמר עד ימינו בכינוי הערבי על המקום הרבת דוסתרי.

מצרים — מפתח ממלכת ירושלים

אותו זמן שנמשך ביצורו של מבצר קיסריה, חפרו הטמפלרים ועבדו — שישה שבועות תמימים — לרוחב הרמה עד אשר הגיעו אל היסודות הראשונים. פה נתגלתה חומה עתיקה, עבה וארוכה. ופה נמצא כסף במטבעות בלתי־ידועות לדורנו³⁰, שניתן כגמילות־חסד לאבירי בן־האלוהים, כדי להקל מעליהם את המעמסה והעבודה. לאחר־מכן, בחופרם בשטח החולות הקדמיים ובפנותם אותם, נמצאה חומה קצרה יותר ובמישור שבין החומותיים זרמו בשפע מעיינות מים מתוקים³¹. והאדון הוא אשר העניק שפע של אבנים ומלט. שני מגדלים נבנו לפני חזית המבצר מאבנים מרובעות ומהוקצעות בגודל כזה, שאבן אחת בקושי נסחבה בעגלה על־ידי שני שוורים. כל אחד מן המגדלים הללו הוא בן 100 רגל אורכו ו־74 רגל רוחבו. בעוביו הוא כולל שני קימורים³², שגובהם עולה על גובה הרמה. בין שני המגדלים נבנתה חומה חדשה וגבוהה עם חומות קדמיות³³. ובאמנות מפליאה יכולים פרשים מזוינים לעלות ולרדת³⁴. וכן חומה אחרת, מרוחקת במקצת מן המגדלים, נמשכת מחוף אחד לחופו השני של הים, כשהיא סוגרת בתוכה מעיין מים חיים. הרמה הוקפה משני הצדדים בחומה גבוהה וחדשה עד הסלעים. בית־תפילה וארמון וכמור־כן בתים רבים נמצאים בתוך המבצר³⁵.

ביצורו של חצי־האי הקטן, השובר את קו החוף הישר המשתרע מחיפה דרומה, נתפס, כאמור, כחלק של אותה מדיניות של הרחבת גבול המדינה דרומה ויצירת קווי־גישה אל ירושלים. בני־הדור גומרים את ההלל על חוזק הביצורים ועל עוצמת מערך ההגנה של המקום, ואף היסטוריונים בני־זמננו שותפים להערכה זו³⁵. תיאורי התקופה מוכיחים, שהתנאים הפיסיים של הסביבה לא השתנו בהרבה.

* propugnacula

30 גירסה: נמצא בתוך כדי חרס (p. 291).

31 גירסה: נמצאו תשעה מעיינות (שם).

32 גירסה: לכל אחד מן המגדלים שני קימורים, לפי מה שיעד הגובה (שם). הכוונה לכך שבכל מגדל נמצאו שני אולמות: אולם תחתון ואולם עליון. גובהו של האחרון הוא כמעט פי שניים משל האולם התחתון. הנתונים תואמים את המציאות. המגדלים הגדולים הם בני 28 מ' × 18 מ'.

33 גירסה: פרשים מזוינים יכולים לעלות או לרדת במדרגות שבפנים (שם).

34 Oliverus, *Historia Damiatina*, 169—171

35 מחקרו של מבצר עתלית עדיין לא נסתיים. עונות־חפירה בשנות השלושים של המאה בהנהלתו של ס. נ. ג'ונס חשפו את מערך ההגנה של העיר ושל המבואות המזרחיים של המבצר. שום עבודה לא נעשתה בפנים המבצר. חפירותיו של ג'ונס סוכמו על־ידו: C. N. Johns, *QSDAP*, v. 2 (1933), 41 ss.; v. 3 (1934), 145 ss.; v. 4 (1935), 122 ss.; v. 5 (1936), 31 ss.; v. 6 (1937), 121 ss. של המבצר ר' C. N. Johns, *Guide to Athlit*, Jerusalem 1947. לפי מיטב ידיעתי יש רק קול־שולל אחד במקהלת ההתפעלות הכללית, והוא של T. E. Lawrence, *Crusader Castles* (The Golden Cockerel Press 1936) I, 42/43.

סביב מבצר זה, שנקרא 'מבצר בן האלוהים' ולבסוף 'מבצר הצליינים'³⁶, השתרעו שטחי דייג ואגמי מלח, והאדמה היתה מפורסמת בכרי מרעה ובשדות פוריים, וכרמים ובוסתנים גיוונו את הנוף. לפי תיאורי התקופה היו בסביבה גם יערות, והמפרץ הקטן, כנראה בדרום חצי-האי, נחשב לנמל נוח וטוב, והיתה תקווה לשכללו בעתיד³⁷.

ואולם ערכו הצבאי של הביצור, למרות ההלל הגדול, לא נתברר כל צורכו. יש המציינים את חשיבותו בעובדה, שהמיסדר הטמפלארי, שקיבל את עתלית לידיה, יכול היה מעתה לעזוב את זוהמת עכו ולהסתגר במבצר-מנזר זה ולחכות לשחרור של ירושלים. והרי ודאי שלא לשם כך נבנה המקום. יש מעלים את הסברה, שהמוסלמים נאלצו להרוס את מבצר הר-תבור מחשש קירבתו לעתלית. אבל נדמה, שאין כל יסוד לטענה זו³⁸. נכון הוא שמבצר עתלית היה המקום המבוצר היחידי בין עכו ובין ירושלים, הן מן הצד הנוצרי והן מן הצד המוסלמי, והיה אפוא בבנייתו משום קיום הנחת-היסוד של המדיניות החדשה שנתכוונה ליצירת קור-ביצורים מעכו דרומה, כדי לאפשר בעתיד את כיבושה של ירושלים.

הגיע האביב של שנת 1218. עתלית ומצודת-קיסריה עמדו על תילן וגדדי הצלבנים המצויים בארץ ציפו לתוספת-כוח גדולה, שעתידה היתה להגיע מאירופה כרגיל בחודש הפסחא. בין גדודים אלה עמדו לבוא גייסות מגרמניה הצפונית ומפריזלאנד. ז'אן מלך ירושלים וליאופולד מאוסטריה היו מנהיגי הצבא, וההת-ייעצויות של ראשי הצלבנים וראשי הממלכה על עתיד הפעולות הצבאיות נמשכו שבועות מספר, ובהן הוחלט על שינוי יסודי במדיניות הפוליטית והצבאית: במקום לעלות על ירושלים ולכבושה מידי המוסלמים, דבר שאליו נשא את עיניו העולם הנוצרי מאז אבדן העיר ביד צלאח אדין, הוחלט על מסע מצרים!

ראשי הצלבנים והכרוניסטים, המשקפים את הלך-הרוחות במחנה, עושים מאמץ נואש לשכנע את אירופה, שאמנם נכללה מצרים כמטרת המסע גם בהחלטות ועידת הכנסייה בלאטיראן³⁹. אולם אין בכך כל אמת. בוועידת לאטיראן מצרים לא הוז-

36 *Castrum Peregrinorum; Castrum Filii Dei* ובצרפתית *Château Pèlerins*. 'מבצר בן-האלוהים' מופיע אצל אוליבר מקלן במכתבו מסתיו 1218, מהד' 290/91, *Hoogeweg*. השם 'מבצר הצליינים' ניתן על-ידי גוטייה מאוון, ר' *Eracles*, 325/6.

37 אין ספק שהצלבנים התקינו גם כעין מפרץ חצוב בסלע מצד מערב של המבצר. שרידי עבודתם נראים יפה בצילומי אוויר.

38 ר' למעלה על הסיבות להריסת מבצר-תבור.

39 הידיעות על שינוי בתכניות הצלבנים מובאות במכתבו של גיום משארטר (Guillaume de Chartres), מפקד הטמפלארים § 30—31 *Annales ad an. 1217*. *Raynaldus*, במכתב ראשי הצלבנים לאפיפיור: *ibidem*, *ad an. 1218*, § 9. וכמו-כן: *Oliverus, Historia Damiatina*, c. 10; *Jacobus de Vitriaco, ep. III*, éd. Huygens, 100.

כרה כלל. יתר-על-כן, בשום מכתב אפיפיורי שבין ההודעה על הוועידה ובין מועד התכנסותה (1213—1215) לא הועלה שמה של מצרים. אין להימנע מן ההרגשה, שהצלבנים ראו צורך להצדיק את עצמם בפני דעת-הקהל האירופית, לאמור: חוסר מים (בתחילת האביב) מונע ניסיון של כיבוש ירושלים ושאירופים בממלכת ירושלים מצויות בהרים ונראו לנו כבלתי-אפשריות לכיבוש⁴⁰. לאמתו של דבר חל כאן שינוי יסודי בראיית הבעיות הצבאיות והפוליטיות של הממלכה. לקח 'מסעות 1217' העמיד את הצלבנים על העובדה, שאין למעשה ביכולתם להכריח צבא מוסלמי להתמודדות גלויה, וממילא אין כל תקווה לקרב ולניצחון מכריע על אדמת ארץ ישראל, שימסור את הארץ לידם לצמיתות. האפשרות האחרת: כיבוש שיטתי של הארץ על-ידי פעולות מצור על ערי הארץ ומבצריה עברו את גבולי יכולתו של היישוב הצלבני המקומי, ואף עזרת אירופה לא יכלה לעמוד במשימה זו. אירופה הזרימה לארץ לוחמים ולא מתיישבים, ושהותם של אבירי חוץ-לארץ היתה מטבע הדברים קצרה מכדי להיות יעילה בכיבושה השיטתי של הארץ. פיתרון מסוג זה דרש גידול מתמיד של היישוב הנוצרי המקומי, או זרימה מתמדת של כוחות לוחמים אירופיים במשך שנים רבות לחופי הארץ. האפשרות הראשונה לא היתה בת-סיכוי, מאחר שזרימת המהגרים, במידה שפנתה מזרחה, פנתה לארצות בעלות עתיד כלכלי ותנאי-ביטחון טובים יותר, היינו הקיסרות הלאטינית של קושטא או מלכות בית-ליזיניאן בקפריסין. האפשרות השנייה היתה תלויה במתח דתי מתמיד וקבוע במרכזי התנועה הצלבנית באירופה, דבר שבתנאים הקיימים לא היה בידי צלבני הארץ לחוללו. כך עלה מחדש הרעיון, שנשמע כבר פעמים-מספר ושהתנסו בו כבר באמצע המאה השתים-עשרה: להתקיף את מצרים ולהביא שם לידי הכרעה צבאית. ניצחון מכריע במצרים הוא מפתח-הקסם אשר יפתח את שערי ארץ ישראל ומבצריה לפני הצלבנים. ראייה חדשה זו מבטא מלך ירושלים, ז'אן דה בריין, בהתייעצות עם ראשי הטמפלארים וההוספיטאלארים על עתיד הפעולות הצבאיות, לאמור: 'נראה לי שלא נוכל לעשות הרבה בארץ זו נגד הסאראצנים. ואם נראה הדבר טוב בעיניכם, אעלה ברצון על ארץ מצרים לשים מצור על אלכסנדריה או דמיאט. אם נוכל לקבל אחת מן הערים הללו, סבור אני, שנוכל לקבל את ממלכת ירושלים'⁴¹.

הרעיון שנזרק על-ידי ז'אן דה בריין, שיש לראות בו את האחראי לתכנית

Jacobus de Vitriaco, *Zeit. f. Kirchengesch.*, XV (1895), 571; éd. Huygens, 102 40
41 דברים אלה מובאים על-ידי Ernoul, 414/15.

הפלישה למצרים

כיבוש מצרים⁴², אומץ במהרה על-ידי המחנות הצלבניים. וכך הוחלט על מסע דמיאט. בישוף עכו, ז'אק דה ויטרי, כתב: 'החלטנו ללכת למצרים, שאדמתה פוריה ועשירה מכל האחרות המצויות במזרח, וממנה באה עוצמת הסאראצנים ועושרם, כך שהם מסוגלים להחזיק בארצנו. ואם פעם נוכל להשיג את הארץ (מצרים), בקלות נוכל לקבל חזרה את כל ממלכת ירושלים'⁴³. לאחר כיבוש דמיאט יכתבו מפקדי הצלבנים לאפיפיור הונוריוס השלישי: 'ולאחר שנכבוש את קאהיר קל יהיה לקבל את שאר מצרים, ובתוצאת הדבר את ממלכת ירושלים, אשר כרגע מוחזקת (בידם) הודות לעזרת מצרים'⁴⁴. האם חשבו הצלבנים להחזיק במצרים החזקת-קבע, או רק לכובשה כדי לקבל תמורתה את ארץ-ישראל? אין סימוכין במקורות לתשובה על כך. אולם נראה שבשלב התיכנון של המסע לא חשבו הצלבנים אלא על התמודדות מכרעת במצרים, שבתוצאתה יקבלו חזרה את ממלכת ירושלים. השאלה איך להבטיח את הממלכה בעתיד אולי לא עלתה עדיין לכלל דיון והחלטה.

ניתנה פקודת ההיערכות למלחמה על מצרים. חילות-מצב נקבעו להגנת עכו וצור, וחילות-מצב חדשים שוכנו בקיסריה ובעתלית. הפיקוד הצלבני הופקד רשמית ביד ז'אן דה בריין מלך ירושלים. אחרי מסע-הצלב השלישי, כשריצ'ארד לב-האריה ופיליפ השני אוגוסטוס קיבלו לידם את הפיקוד ואת השליטה האמיתית בממלכת ירושלים, היה צורך בהסדר פורמאלי של הפיקוד על צבאות הצלבנים שלא באו מן הארץ. העובדה, שלא נמצא במחנה שום מלך אירופי הקלה את ההסדר. אף הובטח מראש, שהכיבוש העתיד של מצרים יהיה בריבונותו של מלך ירושלים, אגב שמירה על 'זכויות הכיבוש' של המשתתפים במסע⁴⁵.

ב-24 במאי 1218 הפליג הצי מעכו, ונוספו עליו עשרות אניות שאך זה הגיעו עם גדודי פריזים וצפון-גרמנים. הוחלט על ריכוז נוסף במימיה של עתלית, כדי לאפשר הצטרפותן של אניות שעדיין השתהו בעכו. הפיקוד העליון עם מלך ירושלים נתעכב זמן-מה במבצר הטמפלארי בעתלית, כשהאניות הראשונות שיצאו מעכו מגיעות כבר ב-29 במאי לחוף דמיאט. שלושה ימים לאחר-מכן הגיעה גם צמרת הפיקוד ונחתה בחוף דמיאט. היתה זו אפתעה גמורה לצלבנים, שהנחיתה

42 כזכור ניסה אימרי להתקיף את מצרים בכוחות עצמו שנים-מספר לפני-כן (1204). ר' למעלה, עמ' 114.

Jacobus de Vitriaco, ep. 22 (sept. 1218). Zeit. f. Kirchengesch. XV (1895), 43 571; éd. Huygens, 102

Epistola VI (11 nov. 1219). R. Röhrich, Studien, 45

45 'זכויות כיבוש' אלה הן של אצילים הן של בורגנים קיימים היו מתחילת הממלכה.

נערכה ללא כל התנגדות מצד הצבא המצרי. אפשר שהמצרים פקפקו בכוחם למנוע נחיתת צי צלבני, ואפשר שפיזרו את כוחותיהם לאורך החוף, כיוון שנקודת-ההתקפה המדויקת לא היתה ידועה להם. העיר דמיאט הושמה במצור, ובמשך שנה וחצי (מאי 1218—נובמבר 1219) תהיה מרכז ההתרחשות ההיסטורית, האירור פית והמוסלמית כאחת.

עצם ההתקפה על דמיאט צריכה הסבר. רוב כובשי מצרים פלשו לתוכה ממערב, כלומר מעבר אלכסנדריה, או ממזרח, כלומר מצד פראמה ובלבּיס. משני כיוונים אלה היו הכובשים ממשיכים דרומה לראש הדלתה של הנילוס, כשהם עוקפים את הזרועות הרבות והבוגדניות של היאור ואת תעלותיו המרובות, העשויות להיעשות שוחת-קבר לפולש. בפעולות-כיבוש מעין אלה שימשה אלכסנדריה המנוצחת בסיס לצבא הפולשים, או שבסיסים קרובים בארץ-ישראל ובסיסי-משנה בפראמה ובילביס מילאו תפקידים אלה. הצלבנים לא התקיפו את אלכסנדריה, אם משום שחששו למצור מסובך וקשה, ואם משום שחשבו שלאחר כיבושה והתקדמותם דרומה לא יוכלו להתקיף במישרים את קאהיר אלא אם יחצו תחילה את הנילוס בחזיתה של הבירה המצרית המבוצרת והמאוכלסת. ואילו דרך הפלישה המזרחית היתה נוחה לפלישת חילות-יבשה, אך לא איפשרה מקום-עגינה נוח ובסיס צבאי מרכזי למחנה שהובל למצרים על סיפוני אניות. הצלבנים התקיפו אפוא את דמיאט בתקווה להתבסס במניפת-הדלתה, ששם יכול ציים לעגון ובה יוכלו להקים את בסיסם המרכזי. חולשתה של תכנית זו היתה בכך, שהתקדמותם דרומה עתידה היתה להתקל ברשת קורי זרועות הנילוס ותעלותיו.

דמיאט, 'מפתח מצרים', ששכנה בגדה המזרחית של אחת מזרועות הנילוס, היתה מוגנת בנוסף לחומותיה וחפיריה על-ידי 'מגדל השרשרת' החזק, הבנוי בתוך הנילוס עצמו והוא סוגר על הכניסה לנהר ושומר על העיר מפני התקפה מן הגדה המערבית, שעליה תקעו הצלבנים את אוהליהם. ההתקפות הצלבניות על 'מגדל השרשרת' לא נשאו פרי עד אשר הצליחו ספני פריזלאנד להקים מבנה צף רב-ממדים, משוריין בברזל ובעורות, ועליו מגדל שמראשו הורד גשר על 'מגדל השרשרת'. המגדל נכבש ביום 24 באבגוסט (1218) לעיני חילות מצרים בפיקודו של אלמלך אלכאמל, שמחנהו ניצב דרומה מן העיר. היתה זו מכה שהדיה נשמעו בכל רחבי האיסלאם. שליט ממלכת האיובים, אלמלך אלעאדל, מת בקירבת פיק (אפק, מזרחה מן הכינרת), בקבלו את הידיעה על התבוסה.

מותו של אלמלך אלעאדל העמיד לרגע בסכנה את אחדות המדינה האיובית ועשוי היה לרופף את האחדות המוסלמית בכללה ולהשאיר את מצרים לנפשה. במצרים עצמה קמה אופוזיציה נגד אלמלך אלכאמל, שבראשה עמד אחד האמיר

כיבוש 'מגדל השרשרת' מול דמיאט

רים החשובים אבן אלמשטוב. אותה שעה נשקפה סכנה לבית־איוב גם בצפון, בגבול חלב, עקב התקפותיו של סולטאן קוניה, אשר כיוון את התקפתו על גבול הצפון בשעה שכוחות האיסלאם רותקו לדמיאט. מצבו של אלמלך אלכאמל שליט מצרים היה בכל רע. מפתח המצב נמצא ביד אחיו אלמלך אלמועט'ם, ששלט על דמשק והצליח להבטיח את שלטונו בסוריה ובארץ־ישראל המוסלמית כיוורש אביו אלמלך אלעאדל⁴⁶.

שמע הניצחון ב'מגדל השרשרת' עשה לו במהירות כנפיים. חיל־המצב הצלבני שנשאר בעכו ניסה לנצלו ולהכות במוסלמי ארץ־ישראל. בהופיע גדוד סיירים מוסלמיים בקירבת העיר (29 באבגוסט 1218) יצא לרדוף אחריו גדוד טמפלרי ופרשים קלי־נשק. בראשם עמד מארישאל הממלכה ז'אק מטורני⁴⁷. הרדיפה נמשכה דרומה לסביבות יקנעם, עד אשר נתברר לגדוד הצלבני, שאין חבריהם הולכים בעקבותיו, ושגדודים מוסלמיים שעשו דרכם למפקדת אלמלך אלמועט'ם בעין־ג'וזה, שבו עמדו בהריסת מבצר התבור, נמצאים בקירבתם⁴⁸. המוסלמים עשו טבח בצלבנים ולקחו קצתם בשבי והובילום בתהלוכת ניצחון לירושלים. האחרים נמלטו למרומי הכרמל, ובמעטה הלילה הגיעו לשערי עכו, שמצאום סגורים מפחד התקפה מוסלמית. אפיזודה קצרה זו הוכיחה, שנצחונות במצרים אינם נותנים תיכף ומיד פרי בארץ, וגדודי המוסלמים בסביבות התבור עלולים כל שעה להיות סכנה רצינית לערי הצלבנים בחוף.

מצב הנוצרים סביב דמיאט הלך בינתיים והשתפר, ותוספת אנשים וציוד זרמה ללא הפסק מאירופה. המחנה הצלבני הפך לעיר שלימה. באמצע ספטמבר (1218) הופיע במחנה ליגאט האפיפיור, הספרדי פלאגיוס⁴⁹. טבעי היה שהאפיפיור הוֹנֹר־יוס השלישי ישלח את שליחו המיוחד למחנה הצלבני, שנתגייס לקריאת האפיפיור יור ושקיבל הון תועפות מקופת האפיפיור. האיש שנבחר למטרה זו היה ידוע

Pelagius * Jacques de Tournai *

46 שטחים אלה הובטחו לו לאחרונה בחלוקת האימפריה האיובית על־ידי אלמלך אלעאדל בשנת 1200.

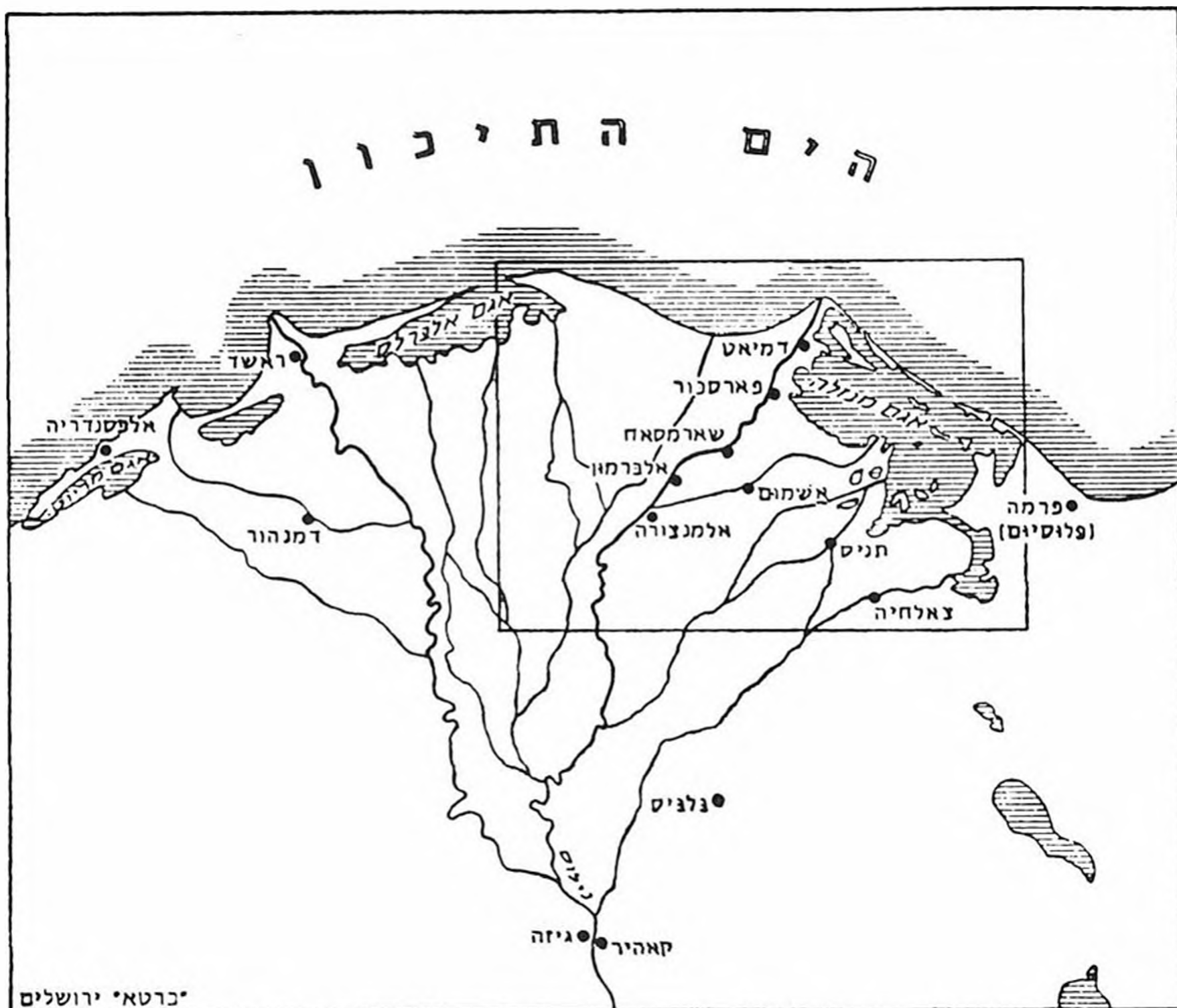
47 הצלבנים רדפו את המוסלמים מעבר ליקנעם עד מקום הנקרא la Fauconiere. מקום זה נזכר עוד בכמה מקורות צלבניים ולא זוהה (Marino Sanuto, 330; Eracles, 474). אם אין כאן תרגום של שם ערבי (faucon — פירושו נץ), נדמה שיש לזהותו עם ח'רבת אלפח'אח'יר כ־8 ק"מ מזרחה־דרומה מיקנעם, או עם אלפוקה כ־6 ק"מ דרומה ממנו. המקור הנוצרי, 'תולדות האפאטריארכים של אלכסנדריה', מספר כנראה בקשר לכך, שהמוסלמים כבשו בהזדמנות זו אף את 'מבצר דהוק' ('בורג' דהוק'), שבו נמצא חיל־מצב של 30 חיילים, ושניצחון זה הוכרז ברוב־עם בקאהיר. מכיוון שהמדובר בסביבה הקרובה לעכו, יש לחשוב על דעוק — Castiel Doc, הטחנות הצלבניות המבוצרות על נהר נעמן. על הטחנות המבוצרות ר' J. Jotham-Rotschild, 'Kurdaneh', PEFQ., t. 81 (1949), 58–66.

כאדמיניסטרטור מצליח, אם כי נוקשה במגעו עם אנשים. שליחותו לקיסרות הלאטינית של קושטא השאירה זכרונות מרים בקרב הביזאנטים. אף כאן הביאה הופעתו של פלאגיוס במחנה לידי מריבות קשות בקרב הצלבנים. אותה בעיה שהכניסה פירוד במחנה מסע־הצלב הראשון תחת חומות ירושלים: התהיה המדינה מדינה חילונית ככל הגויים, או שתהיה מדינת קודש הנתונה לשלטונו הנראה של האפיפיור או נציגו המיוחד, חזרה ונשנתה על גדות הנילוס. הפיקוד הריאלי היה כרגיל בידי מפקדי הגדודים, שהתגודדו לפי מחוז מוצאם, אולם הפיקוד העליון היה, כזכור, ביד ז'אן דה בריין. עם הופעת פלאגיוס הושמעה התביעה, שהפיקוד יעבור לידי ליגאט האפיפיור. המסע, טען פלאגיוס, הוא מפעלה של הכנסייה ושל הצלבנים (מחוץ־לארץ), לפיכך מן הדין שנציג הכנסייה יקבל את השליטה על כל המחנות כולם. לתביעה זו לא היו מייד תוצאות מעשיות. הסכנה המוסלמית הבטיחה לעת עתה את האחדות, אולם זרע הפירוד נזרע במחנה, וההתמרמרות ההדדית, לאחר שנתעוררה, אי־אפשר היה להשתיקה במהרה.

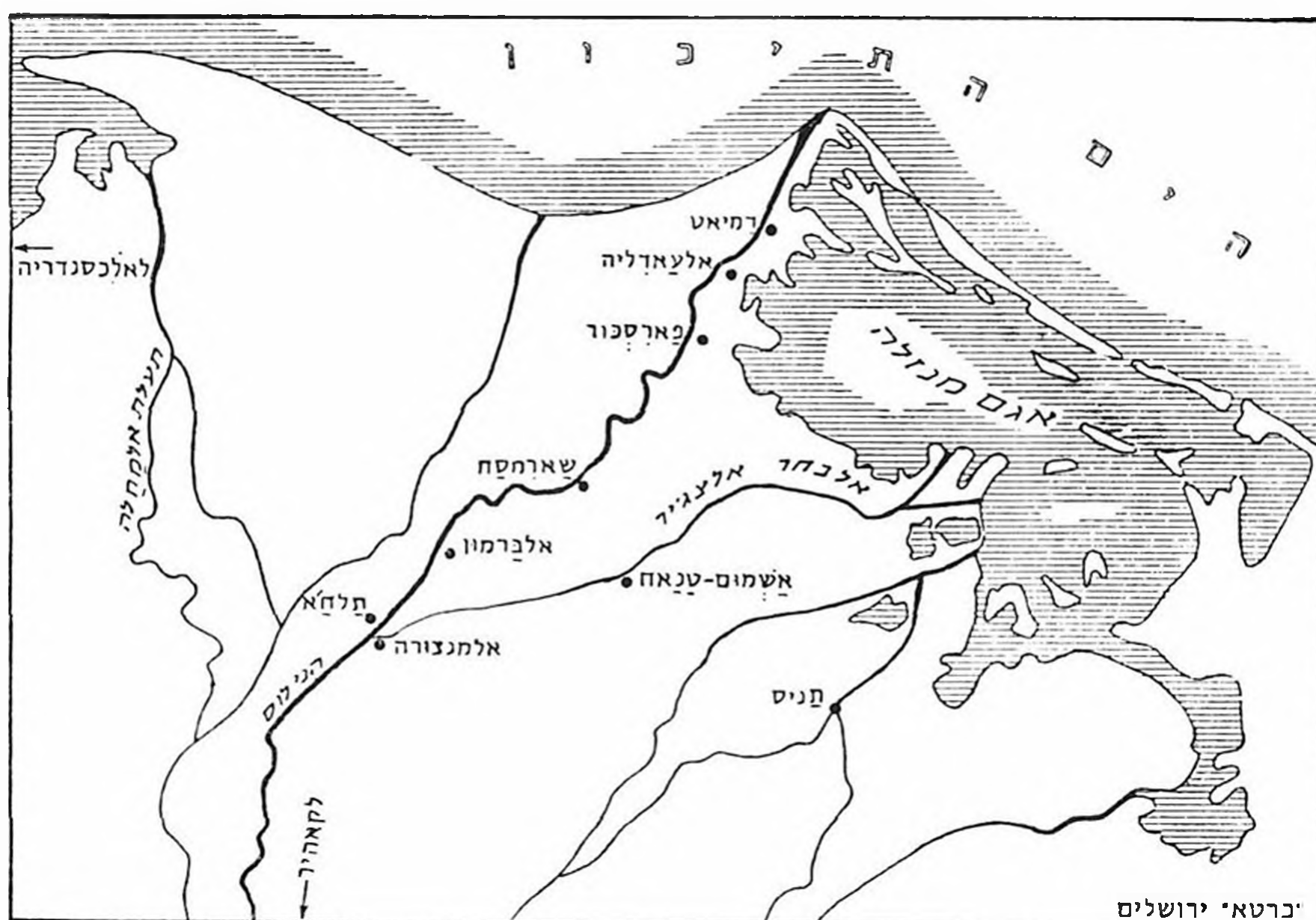
הסתיו והחורף עברו בנסיונות של התקפה והתקפת־נגד, בלי לבוא לכלל הכרעה. הצלבנים עמדו עדיין בגדה המערבית של הנילוס, כשדמיאט המבוצרת ומחנה אלמלך אלכאמל באלעאדליה, דרומה ממנה, ניצבים ממולם בלתי מנוצחים. תשועת הצלבנים באה במקום בלתי־צפוי. בתחילת פברואר 1219 גברה תנועת המרד נגד הסולטאן במחנה המוסלמי, ואלמלך אלכאמל, שראה חייו נתונים בסכנה, נתן פקודה לסגת דרומה. הנסיגה הפכה למנוסה, שהפקירה לצלבנים את מחנה אלעאדליה. הצלבנים פלשו למחנה וניתקו את דמיאט מן העורף המצרי בדרום, והעיר נשארה ללא תקווה של תגבורת ועזרה מן החוץ. הסולטאן ברח לאשמום טנאח, ובפחדו לחייו חשב כבר על הפקרת מצרים ומנוסה לתימן, אלא שאותה שעה הופיע אחיו אלמלך אלמועט'ם מדמשק, דיכא את האופוזיציה ואיחד מחדש את הצבא המצרי. אבן משטוב⁴⁸ הוגלה לסוריה. אלמלך אלכאמל אירגן עתה מחדש את ההתגוננות כשהוא מתמקם בפארסכור. לקריאת ג'יהאד הוכרזו גיוסי־חובה והוטלו מסים קשים, שהועמסו בייחוד על שכם האוכלוסיה הנוצרית וקהילות היהודים במצרים.

התאזנות הכוחות בחזית דמיאט היתה בחינת נהמה פורתא לגבי האיסלאם. נשארה העובדה המכאיבה שאחת מזרועות הנילוס היתה בידי הצלבנים, והעיר המסחרית

48 עמאד אדין אחמד המכונה אלמשטוב, היה בנו של אחד ממפקדי צלאח אדין. צלאח אדין העביר לו בזמנו שני שלישי העיר שכם לנחלה. שלישי ההכנסות של העיר שכם הוקצב להוצאות הביצורים והשיקום של ירושלים. ר' מקריזי ב־ROL., IX, 470

מפה 4. מסע דמיאט

מפה 5. מערך הקרבות על מצרים במסע דמיאט ובמסע לוואי התשיעי

הגדולה במזרח-המדינה נתונה במצור ומנותקת ממצרים. אם מתוך ייאוש ורגש נקמה ואם מתוך חישוב אסטרטגי-פוליטי החליט אלמלך אלמועט'ם, שחזר לסור-יה כדי לגייס כוחות-עזר נוספים למצרים, להרוס בזה אחר זה את ביצורי הארץ. הקרבן הראשון של מדיניות-ההרס היתה ירושלים. המקורות מצביעים על כך, שאלמלך אלמועט'ם חשש שמא תחזור ירושלים ליד הצלבנים, והקדים והחריבה; אחרים סבורים שנתכוון לפורר את מחנה דמיאט על-ידי הרס העיר. על-כל-פנים, הזעם והחישוב האסטרטגי נכרכו יחדיו לחרוץ גורלה של הבירה האומללה. באמצע פברואר 1219 יצאה פקודת ההרס אל אמיר באניאס (אחיו של אלמלך אלמועט'ם) אֶלְעִיזוֹ עֵת־מֵאן ואל אמיר סֶלְכָה עִזֹּ אֲדִין אִי־בֶךְ, ששימש כאס־ת־אֲדִי אֲדָא⁴⁹. תדהמת הפקודה היתה כה גדולה, שהמפקדים נמנעו מלהוציאה לפועל עד שלא הופיע אליהם אלמלך אלמועט'ם עצמו. יותר מחודשיים ימים (אמצע מארס ועד סוף יוני 1219) נמשכה פעולת ההרס. את הנעשה בתוך העיר משווים סופרי-העתים ליום הדין הגדול והנורא. האוכלוסיה ציפתה בכל רגע להתקפה פראנקית, והנשים זרעו את רחבת הר-הבית בשערותיהן הגוזזות לאות אבל ויגון. התחילה יציאה כללית מן העיר שכל ביצוריה נחרבו, מלבד 'מגדל דוד', היא מצודת-העיר בשער-יפו. ההרס לא פסח אף על בנייני העיר ובתיה. מתוך עיי-המפולת הזדקרו רק 'כנסיית הקבר', מסגד אֶצְחָרָא ומסגד אֶלְאֶקְצָא⁵⁰. העיר נעזבה על-ידי המוסלמים ונשארה בה רק האוכלוסיה הסורית-נוצרית המקומית. הקנאות הדתית, שגברה במצרים ובסוריה בזמן מסע דמיאט, לא הבטיחה למיעוט דתי זה בשום מקום מקלט בטוח יותר מעיר-הפרזות החרבה.

באותו זמן (בין אביב לחורף 1219) ביצע אלמלך אלמועט'ם פעולות-הריסה גם במקומות אחרים בארץ⁵¹. ביצורי הר-תבור כבר עמדו בחורבנם, ועתה בא תורם של ביצורי הגליל. נהרס מבצר באניאס על הדרך הראשית לדמשק ונהרסה תבנין (טורון) על הדרך מחוף צור מזרחה. כן ניתנה פקודה להרוס את מבצר צפת ואת מבצר בֶּלְבּוֹאֶר (פּוֹכֶבֶּ אֶלְהוּא). הגליל התרוקן מביצוריו האחרונים ואתם פחתו האפשרויות של האחוזות צלבניות בת-קיימא בחבל-ארץ זה. פעולות-ההרס לא

49 מעין *maiordomus* באירופה של ימיה-ביניים המוקדמים, הממונה על ארמון הסולטאן ויד ימינו בניהול ענייני-הממלכה.

50 פרטים אלה מתוך *Extraits de l'histoire des Patriarches d'Alexandrie relatifs au siège de Damiette*, éd. E. Blochet, 559 (נספח לתרגומו של תולדות מצרים למק-ריזי) ובדומה לכך Olivetus, *Hist. Damiatina*, 203.

51 סדרי הזמנים אינם בטוחים. לפי כמה מקורות התחיל כבר אלמלך אלמועט'ם בפעולות ההרס בטרם יצא למצרים. אולם נראה יותר שפעולה מתוכננת זו נעשתה אחרי חזרתו משם. ור' עוד להלן, עמ' 154.

הצעות השלום של אלמלך אלכאמל

הביאו בעקבותיהם שום תגובה צלבנית. חילות-המצב בערי-החוף המועטות בוודאי שלא יכלו להגיב על המתרחש, והצבאות העיקריים נמצאו הרחק על גדות הנילוס. כל אותו זמן עמד המצב לפני דמיאט בעינו. מצרים גייסה את כוחותיה הכספיים והאנושיים במאמץ קדחתני, וזרימה מתמדת של כוחות אירופיים אל חוף דמיאט שמרה על איזון הכוחות. עד שעמד אלמלך אלכאמל והחליט על צעד נועז. הוא פתח במשא-ומתן (סוף אבגוסט 1219) עם המחנה הצלבני. התנאים שהוצעו על-ידו נראו כמפתים ביותר. תמורת פינויה של מצרים, היינו חוף דמיאט, מן הכוחות הפראנקיים, מוכן אלמלך אלכאמל להחזיר את מחוגי ההיסטוריה לשנת 1187, כלומר, להחזיר לצלבנים כל מה שהחזיקו בעבר-הירדן המערבי ואף לכרות אתם ברית-שלום לשלושים שנה!

הצעת השלום המצרית זרעה פירוד במחנה הצלבני. שני צדדים ניצבו בחימה זה מול זה. מצד אחד: ז'אן דה בריין מלך ירושלים, האצולה הארצישראלית וה-צלבנים הצרפתיים, שנטו לקבל את תנאי הסולטאן. כנגדם פלאגיוס, ליגאט האפי-פיור, המיסדרים הצבאיים והקומונות האיטלקיות דחו את ההצעה. דרישתם היתה לקבל את כל המדינה כולה בגבולותיה מלפני 1187, היינו ארץ-ישראל על שתי גדות הירדן. סירוב הצלבנים הביא את הסולטאן לויתור נוסף: אין הוא יכול לוותר על עבר-הירדן המזרחי, המבטיח קשר בין היחידות המדיניות שבתוך הפידיראציה האיובית, והוא דרך-חיבור יחיד כמעט לאחר ירידת ערכו של הצי המצרי. אולם הוא מוכן לפצות את הצלבנים בעד שני המבצרים הגדולים של עבר-הירדן: כַּרְך וְשׁוּבַך (מוֹנְרִיָּאל), בתשלום של 15 אלפים ביזאנטים של זהב, שיסול-מו כל שנה ממכסי-השערים בבירת סוריה, דמשק. אך מחנה המתנגדים הצלבנים עמד בסירובו, והסולטאן הסכים לויתור נוסף, התואם את קו מדיניותו הכללית: מינוי ועדה פאריטטית צלבנית-מוסלמית שתקבע את סכום הפיצויים שיתחייב הסולטאן לשלם, כדי לקומם את ביצורי ירושלים, כופב אלהוא, תבנין וצפת. הסולטאן מוכן אף לתת בני-תערובות למשך שנתיים, שהיא התקופה המשוערת לסיום הביצורים⁵². הצעות אחרונות אלה העבירו את המיסדר הטיבטוני ממחנה מתנגדי ההסכם למצדדיו.

כשאנו מנסים להתחקות על שורשי נימוקי המתנגדים אין לפנינו אלא הסבר

52 פרטים אלה מובאים עליידי Eracles, l. 32. ch. 9—11 (pp. 339—342). בדומה לכך Jacques de Vitry, *Epistolae*, éd. R. Röhrich, *Zeit. f. Kirchengesch.*, XVI 74; éd. Huygens, 124 (1896), המזכיר במפורש גם את החזרתה וקימומה של באג-יאס. בפחות פירוט Oliverus, *Hist. Damiatina*, 223/4. אלא שהוא מוסיף על כך את החזרת 'הצלב הקדוש' ושיחרור השבויים הנוצריים.

מצרים — מפתח ממלכת ירושלים

אחד, והוא כנראה הנימוק הרשמי: 'שני המקומות הללו (כרך ומונריאל) הם בערב, ויש להם שבעה ביצורים חזקים ביותר'⁵³, ודרכם רגילים לעבור סוחרים הסאראצנים והעולים לרגל הפונים למכה או החוזרים ממנה. והמחזיק בחזקה במקומות אלה יוכל, לכשירצה בכך, להזיק קשות לירושלים על שדותיה וכרמיה⁵⁴. ואולם נדמה, שאין לנימוק זה המשקל האובייקטיבי הדרוש. הסכנה שנשקפה לירושלים ממבצרים מוסלמיים בעבר־הירדן לא היתה רבה משל מבצרי המוסלמים בסוריה או במצרים. נכון שבמאה השתים־עשרה תבעה האסטרטגיה הצלבנית ליצור מחיצה של חולות המדבר בין הנצרות והאיסלאם כדי למנוע ראשי־גשר מוסלמיים נוחים להתקפת המדינה. אולם ההיסטוריה הוכיחה, ששליטה צלבנית בעבר־הירדן, הנשענת על שורת מבצרים מרוחקים זה מזה, מסוגלת אמנם להפיק תועלת כספית מפיקוח על המסחר המוסלמי, לקנות לה יוקרה צבאית, שאין לזלזל במשקלה הפוליטי, אך אינה מספיקה למנוע קשר צבאי בין סוריה למצרים.

יש אפוא לבקש את פשר הדבר של דחיית ההצעות המוסלמיות במקום אחר. תופסי־המרובה ותופסי־המועט במחנה הצלבני, שניצבו זה מול זה, מייצגים גם אינטרסים מסוימים. בולטת העובדה, שמלך ירושלים ואצילי הממלכה, היינו האנשים הנוגעים ביותר בדבר, נטו לקבל את הצעות הסולטאן; אם הצטרפו אליהם הצרפתים, הרי אין לבקש לכך נימוק מיוחד, ומותר לראות יסודו בקירבתם הלא־מית והתרבותית של שני הגופים. אי־אפשר לטעון, שאלה לא הבינו את המצב במזרח התיכון; ודאי שידיעתם בתחום זה עלתה על ידיעתו של כל גוף אחר במחנה דמיאט. וכן קשה להאשים צד זה ולומר שלא דאג לאינטרסים של הממלכה, שהרי הדברים נוגעים בנפשם וברכושם. אדרבה, משום נגיעה זו ראו בהחזרת ממלכת ירושלים וקימום ביצוריה משום השגת מטרת המלחמה ומוצא לשלום.

כנגדם ניצבה מפלגת הכנסייה, שכללה גם את המיסדרים הצבאיים, בראשות הליגאט והקומונות האיטלקיות. היה זה צירוף של קודש וחול, שנתהווה במסיבות

53 המקומות המבוצרים בעבר־הירדן, שאפשר לומר עליהם שהיו קשורים בכרך ומונריאל היו מצפון דרומה: עמאן, כרך, טפילה, סלע (Celle), שובך (מונריאל), הורמוז ואילת, שמספרם באמת שבעה. בצפון נמצאו שני מבצרים מוסלמיים שלא נכללו כלל במשא־ומתן, כיוון שאף פעם לא השתייכו לצלבנים, והם: עג'לון, שנבנתה בסוף המאה הי"ב על־ידי האמיר עז אדין אוסאמה ונלקחה ממנו על־ידי אלמלך אלמועט'ם בשנת 1212; ומבצר אסלת שנבנה על־ידי אלמלך אלמועט'ם. כמו כן לא הועלתה הדרישה לאסנאד, מזרחה מן הכינרת.

54 Oliverus, *Hist. Damiatina*, 223. לרעיון זה חוזר אוליבר מפאדרבורן באיגרת שהכין לסולטאן מצרים בשנת 1221: 'להווי ידוע לך שמונריאל הוא החלק החשוב ביותר של הממלכה, מחוז אציל ובירה עשירה, מכל שאר חלקי ממלכת ירושלים. בלעדיה ובלעדי כרך אי־אפשר להחזיק זמן רב בעיר הקודש'. שם, עמ' 305.

מצדדים בשלום עם מצרים ומתנגדיו

ההיסטוריות, ושיויון עמדתם לגבי הצעות הסולטאן נבע ממניעים שונים לחלוטין. בתקופה מאוחרת יותר יואשם פלאגיוס בדחיית ההצעות הסולטאניות מתוך אִמ־ ביציה אישית וקוצר־ראייה פוליטי וצבאי. ונראה שאמנם יש מקום לתלות את עמדת הליגאט באמביציה להיות כובשה הנוצרי הראשון של מצרים. אף ייתכן שהליגאט ראה בהתמודדותו זו עם מלך ירושלים אמצעי להבטיח את עליונותו. אולם עם זה אין לשכוח, שפלאגיוס האמין באמונה שלמה, שמצרים ניתנת להיכ־ בש. ואילו עמדתם של ראשי האיטלקים מתפרשת מתוך נימוקים אחרים. הקומונות האיטלקיות נהנו במשך כל תקופת מסעי־הצלב, שלא בעתות־מלחמה ממש, מפרי־ ביליגיות מסחריות בארצות האיסלאם, שביססו את מעמדן המוֹנֹפּוֹליסטי במסחר הליבאנט. המלחמה באיסלאם פסקה כבר מזמן להיות רצויה לסוחרים זרזים אלה, שלא מצאו בגילוי זה של הנצרות סיוע לשאיפות־התפשטות שלהם. זכויות מסח־ ריות, ואפילו בלתי־רגילות, בעכוֹ או בצוֹר לא יכלו לפצות את האיטלקים על מסחרם בדמיאט, אלכסנדריה וקאהיר — התחנות המרכזיות של המסחר עם אפרי־ קה והמזרח הרחוק. החזרת ממלכת ירושלים, אף בהיקפה המלא לשלטון הצלבנים, אף היא לא סייעה למסחרם, שעיקרו המסחר הבינלאומי ובמסגרתו לא היתה ממלכת ירושלים אלא ארץ־מעבר. מנקודת־מבט זו לא היה פיצוי להפסדיהם המסחריים עקב המלחמה במצרים, שבה לקחו במרוצת הזמן חלק פעיל, אלא בשליטה בדמיאט וב־אלכסנדריה ובפיקוח על מסחר הליבאנט במרכזיו החשובים ביותר. שום הסכם של שלום לא יכול אפוא להניח דעתם, אלא כניעה מוחלטת. קשה יותר להבין את עמדת המיסדרים הצבאיים, שהיינו מצפים לראותם בין מצדדי קבלת ההסכם ולא בין מתנגדיו. ייתכן שהמרות הכנסייתית של ליגאט האפיפיור היא שקבעה את עמדתם. מכל מקום אנו רואים את גוש המיסדרים כשהוא נפלג מתוכו עם ויתוריו הנוספים של הסולטאן והמיסדר הטיבטוני עובר לצד האצולה הארצישראלית.

בהתנגשות שתי המפלגות היתה יד הליגאט האפיפיורי על העליונה. מפלגת המיעוט לא יכלה שלא לקבל את דעת הרוב בלי לפורר את המחנה הנוצרי לפני דמיאט ולהביא בכך לידי הכחדתו. 'רק עצת נבונים', כפי שאומר אוליבר מפאדר־ בורן, מנעה את קבלת ההצעה. ויש גם להביא בחשבון את הלך־הרוח של ההמון הגדול. אלה כמעט מרדו במנהיגותם בחודש אבגוסט, בהאשימם אותם במעשה־ השהיה. אין ספק שההמון רצה בכיבוש דמיאט, כי השלל והביזה היו מגיעים לו לפי כללי 'חוק הכיבוש' הצלבני. הוא נהג לרגלי חומות דמיאט כמנהג כל ההמונים שהשתתפו במסעי־הצלב, מן הראשון ועד האחרון שבהם.

ואולם בתוך המחנה הכנסייתי נמצא איש, שדעותיו היו שונות לחלוטין משל חבריו. הוא הרה והגה את רעיון המיסיון הנוצרי, שיביא מאמיני אללה לידי קבלת הנצרות ויפתור ממילא את בעיית היחסים בין הנצרות והאיסלאם. רק אמונה ללא גבול ודבקות דתית מופלגת מן המציאות יכלה להצמיח רעיון זה באותן מסיבות של מאבק הנצרות והאיסלאם. האיש היה פראנציסקוס מאסיזי *.

פראנציסקוס הופיע במחנה דמיאט זמן־מה קודם שהובאו הצעות השלום של הסולטאן. לפי המסופר התנגד פראנציסקוס כל־עיקר להתקפה נוצרית על המחנה המוסלמי. הופעתו הבלתי־רגילה והפצרותיו קנו לו רשות לצאת יחד עם מלוויו אל המחנה המוסלמי ולהופיע לפני אלמלך אלכאמל. הסולטאן ניאות לקבלו מתוך הנחה, כנראה, שהוא שליח המחנה הצלבני. לתמהונו ולתדהמת החצר דרש פראנציסקוס זכות להוכיח את צדקת הנצרות... אין לנו כל ידיעה מוסמכת איך נהג הסולטאן באורחו המוזר, אולם ברור שהבטיח את חייו והחזירו לקווים הנוצריים. ניסיון מיסיונרי זה של פראנציסקוס, המסיף לנצרות לפני סולטאן מצרים בזמן הקרבות בינו ובין הנוצרים, נחרת עמוק בזכר משתתפי מסע־דמיאט והפך לאגדה נוספת בזר האגדות שעיטרו בהילת־קדושה את מייסד מיסדר הפראנציסקאנים. אפשר שזכר מאורע זה הוא שהביא בסוף ימיו את ז'אן דה בריין, והוא שבע שנים ושבע מרירות, ללבוש את גלימת הנזירים הפראנציסקאנים. המאמץ של פראנציסקוס לא נשא פרי, אולם זה כוחם של רעיונות שאין הם נשכחים. שנים מספר לאחר־מכן יכתוב קנאי כז'אק מוויסרי, הבישוף של עכו: 'יתן לי אלוהים שאזכה לסיים את כתיבת ספרי בכיבוש חזרה של הארץ הקדושה, בחורבן הסא־ראצנים או בהמלת דתם ובתיקון כנסיית המזרח'⁵⁵, ובעוד שנים־מספר יכריז האפיפיור גריגוריוס התשיעי: 'שבעיני הגואל טוב באותה מידה להביא את הבלתי־מאמינים להכיר את דבר האלוהים, כמו לדכא בכוח הנשק את חוסר האמונה של הסאראצנים'⁵⁶. רעיון המיסיון הנוצרי במזרח נולד ונסיונו הראשון נעשה על גדות הנילוס. במשך השנים הבאות תהיה לרעיון זה השפעה רבה על מסעי־הצלב ועל גורל המדינות הצלבניות במזרח.

נדחו הצעות הסולטאן לשלום ולהחזרת 'ממלכת ירושלים' תמורת פינויה של ארץ מצרים. הקרבות נכנסו לשלבם המכריע. דמיאט נמצאה במצב שלאחר ייאוש. מלאי־האספקה היה עדיין איתן, אולם הכוחות האנושיים שעמדו במצור זה שנה

* Franciscus d'Assisi

Jacobus de Vitriaco, *Hist. Hierosolymitana*, ed. Bongars, 1048 55

56 איגרת האפיפיור גריגוריוס התשיעי לפראנציסקאנים משנת 1238 : G. Golubovitch,

J. H. Sbaralea, *Bullarium franciscanum* I, p. 233, גם *op. cit.*, I, p. 180

.n. 249

ומעלה הלכו ופחתו. הנצורים פתחו במשאומתן על כניעת עירם, אולם אותה שעה הצליחו הצלבנים לפרוץ לתוכה (בלילה של 5 בנובמבר 1219). לא היה צורך בטבח האוכלוסיה. רבבות פגרים התגוללו בחוצות העיר המסחרית העשירה באין קובר. השוד נערך לפי מיטב המסורת של כיבושי ערים נצורות. חלוקת רובעי העיר בין משתתפי המצור לשם הביזה, שנעלמה בינתיים על-ידי שוד יחידים, עוררה מריבות קשות והתמרמרות, בייחוד מצד האיטלקים, ורק בקושי עלה להשליט סדר במחנה. שרידי האוכלוסיה המוסלמית⁵⁷ נמכרו לעבדים והצלבנים ניגשו ליישוב העיר מחדש.

דמיאט הפכה מעתה נוצרית ולסלע־מחלוקת בין הגדודים הנוצריים במחנה הצלבני. השאלה החוקית שנתעוררה היתה: למי שייכת דמיאט? היה זה המשכה של השאלה שנתעוררה כבר לפני שנה, מיהו מפקד המחנה הצלבני? תביעתו של ז'אן דה בריין היתה ברורה: דמיאט היא חלק של ממלכת ירושלים, ולפחות קיים איחוד מבחינת אישיותו של השליט בין ממלכת ירושלים ובין שטח דמיאט. תביעתו של הליגאט האפיפיורי מרחיבה את טענתו לפיקוד על מחנות הצלבנים לתביעת שליטה טריטוריאלית בשטח הכיבוש החדש. תביעת הליגאט נוסחה בצורה שעשויה היתה למשוך מצדדים שלא היה להם עניין ביצירת מדינה כנסייתית על אדמת מצרים. 'המלך דרש את השלטון בעיר, ולעומתו רצה הליגאט, לכל הנוצרים יהיה שם חופש, ומכאן נתעוררה המריבה'⁵⁸. 'חופש' לכל הנוצרים פירושו למעשה ביטול סמכויות השלטון של מלך ירושלים ופריבילגיות מסחריות הפוטות מכל תשלומים את ערי איטליה. אין ספק שפלאגיוס הצליח למשוך מצדדים מתוך המחנה האיטלקי, כי המיסדרים הצבאיים תמכו הפעם במלך ירושלים. ואולם האחריות הפוליטית והחשוב האסטרטגי גברו על התביעה הכנסייתית. העיר נמסרה לז'אן דה בריין⁵⁹. שני-שלישים של רובעי העיר חולקו בין הקבוצות הלאומיות השונות, שהופקדו גם על הגנת קטעי ביצוריה, כששליש אחד נשאר בבעלותו של מלך ירושלים, בהתאם ל'חוק הכיבוש' הצלבני⁶⁰. ברור שהכנסייה

57 מדובר על 3,000 חיים מתוך 80,000 שהיו בעיר בתחילת המצור.
58 *Gesta obsidionis Damiete, SS. Minores*, ed. R. Röhrich, 115. התרגום אינו מורס בדיוק את משמעות הביטוי *libertas* = חופש. ביטוי רומי זה משמעותו גם פריבילגיה.
59 מקור מוסמך כמו ז'אק מוויטרי אומר במפורש, שהליגאט העביר, בהסכמת הצלבנים, את השלטון בעיר ובנותיה למלך ירושלים לשם הרחבת הממלכה. מכתב ממארס 1220 — *Zeit. f. Kirchengesch.* XVI (1896), 79. וכך גם מקורות אחרים. אולם מקור אחד *Johannes de Tulbia, SS. Minores*, ed. R. Röhrich, 139 אומר שהעברה היתה זמנית עד בואו של פרידריך השני ועד פקודה מרומא.
60 עובדה זו מוזכרת בקשר לכיבושה של מצרים על-ידי לואי התשיעי מלך צרפת. ר' Joinville §§ 168/9.

לא קופחה. לבד מסגדים שהפכו כנסיות, ובתוכם המסגד הראשי שהפך לכנסיית מרים הבתולה, קיבל הליגאט רובע עם מגדל־הגנה ואחד משערי־העיר 'שער בבל' ⁶¹ ששמו הוסב ל'שער רומא'. ז'אן דה בריין נתן פומבי למעמדו החדש על־ידי טביעת מטבע מיוחדת עם הכתובת: 'ז'אן מלך. דמיאט' ⁶².

התקרב החורף, עונה שמקובל לשבות בה ממלחמות. הצלבנים נאחזו בדמיאט, והחיים בעיר התחילו נכנסים למסלול החיים של ערי מסחר ונמל. דרומה מהם הכין אלמלך אלכאמל את מחנהו להיסוג מפארספור לתלח'א בגדה השמאלית של הנילוס כדי להתבצר אחר־כך במקום שיתפרסם בתולדות מסעי־הצלב, הוא אלמנ־צורה ('המנצחת').

שביתת־הנשק מאונס בחזית דמיאט לא מנעה פעולות־מלחמה בחזיתות אחרות. אלמלך אלמועט'ס יצא ממצרים המבותרת לארגן עזרה ממקורות סוריה ועיראק, ואף להתקיף את שרידי הממלכה הצלבנית בארץ־ישראל. פעולה משולבת זו עשויה היתה להביא במבוכה את הגייסות הארצי־ישראליים שנמצאו בדמיאט ולסכן את מעמדם של שאר הצלבנים על אדמת מצרים. בו בזמן חל גם שינוי בעמדת הצלבנים לגבי דמיאט. זו לא היתה עוד מטרה בפני עצמה, כדבר־חפץ חשוב במשא־ומתן על החזרת 'ממלכת ירושלים'; דמיאט נראתה מעתה כראש־גשר לכיבושה של מצרים כולה. הצעות חדשות של אלמלך אלכאמל, שחזרו למעשה על ההצעות מלפני כיבוש דמיאט, נדחו לחלוטין. הסולטאן לא רצה או לא יכול להציע יותר, והצלבנים, שדחו הצעותיו לפני כיבוש דמיאט, ודאי שלא היו מוכנים לקבל את הצעותיו לאחר כיבוש העיר. העובדה שהחזקת דמיאט עשויה לשמש ערובה למילוי הבטחות הסולטאן לא היתה עתה בעלת ערך בחישובי הצלבנים.

השינוי בהלך־הרוח במחנה הצלבני משתקף יפה בשתי איגרות, שהאחת נשלחה על־ידי כומר שליווה את הליגאט פלאגיוס כחמישה ימים אחרי כיבוש דמיאט (10 בנובמבר 1219). לאחר תיאור כיבושה מסיים המחבר: 'והעיר הקדושה ירו־שלים, לאחר הריסת חומותיה ולאחר שנסוגו ממנה הסאראצנים, אינה מיושבת עוד אלא על־ידי הסורים (הנוצרים) ושאר הנוצרים. ולא נשאר אלא שהעם הנוצ־

61 היינו קאהיר.

62 דינר כסף בעל הכתובת: DAMIATA + ; IOhES ; RE + ; סביב צלב ומצדו השני ראש מוכתר של מלך. ר' G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, 93; pl. III, 31. המטבע הוא מכסף כמעט טהור ועולה בטיבו בהרבה על שאר המטבעות הצלבנים. זה מוכיח שאמנם נמצאו בדמיאט אוצרות, שהמקורות מרבים לספר בשבחם. התואר 'מלך דמיאט' הוא משונה מבחינה חוקתית ואין להסבירו אלא ברצון המלך להכריז בפומבי על קניין העיר. ר' המטבע בכרך א, עמ' 376.

ירושלים או קאהיר

רי יגיע לשם בכוח ויקים את החומות ההרוסות⁶³. אולם כבר באיגרת שנשלחה למחרת היום על-ידי אצילי הצלבנים לאפיפיור הוֹנוֹריוס השלישי (11 בנובמבר 1219), אנו קוראים דברים שונים לחלוטין: 'ואילו עתה, לאחר שהאדון פתח לנו את שערי מצרים' מתבקש האפיפיור לשלוח עזרה באנשים, אספקה וכסף, 'כי אם יבואו הנוצרים בהמוניהם, נוכל להילחם בעיר קאהיר ולקבל בקלות יחסית את החלק הנותר של מצרים, ובתוצאת הדבר את ממלכת ירושלים, אשר עד עתה היתה ממנו והלאה בגלל סיועה של מצרים'⁶⁴. דמיאט היא אפוא רק תחילת הפער לה; ממנה תצא ההתקפה דרומה לבירת הממלכה, לקאהיר. רק עם כיבושה של קאהיר אפשר יהיה להיפנות למשאומתן, אם אמנם יהא עוד צורך בכך, בענייניה של ירושלים; נראה יותר, שעם נפילתה של קאהיר ישתלטו הצלבנים ללא התנגדות על כל שטחי ממלכתם לשעבר. כיבוש ירושלים נדחה לעת-עתה כמטרה של פעולה צבאית מיידית, והפך לתולדה של כיבוש כל ארץ מצרים!

ואולם אם עמדו הצלבנים לשכוח את ירושלים, באו המוסלמים והזכירוה להם. ז'אן דה בריין עוזב בתחילת שנת 1220 את מחנה דמיאט, כדי לנסות לקבל את ממלכת ארמניה⁶⁵, ומשנכשל בכך חזר לארץ-ישראל. עזיבתו את מחנה דמיאט היתה בחינת מחאה לתביעותיו הגדלות והולכות של פלאגיוס, אשר הצליח אף לשכנע את האפיפיור בצדקת תביעותיה של... הכנסייה הרומית. דמיאט, טען, הותקפה בקריאת 'כנסיית-הקבר, הושיע-נא!'⁶⁶, אך משנכבשה, לא הונפו על חומותיה דגלי הכנסייה. וכבר בסוף פברואר 1220 הודיע האפיפיור, שהוא רואה בפלאגיוס את המפקד העליון של המסע⁶⁷. ז'אן, שאמנם זכה לתמיכת הגדודים הצרפתים, ראה את מעמדו מעורער לחלוטין, וחזר לארץ-ישראל, שסכנת חורבן נשקפה לה מפעולותיו של שליט דמשק אלמלך אלמועט'ם.

אלמלך אלמועט'ם, שהגיע לארץ-ישראל תיכף לאחר נפילתה של דמיאט, ציפה במישור החוף לבואה של התגבורת. סבט אבן ג'וזי ניסה לארגן בשמו את גיוס הדמשקאים, ואולם הטפתו במסגד בית-אומיה לא הביאה אלא היענות פושרת, על אף התחושה הכללית בסכנת הפראנקים. הוא יצא את דמשק דרומה עם צבאות

63 איגרתו של אגידיוס דה לואס (Egidius de Lewes) אצל R. Röhricht., *Studien*, ep. V, p. 41

64 איגרת האצילים אצל R. Röhricht., *Studien*, ep. VI, p. 45

65 אשתו השנייה היתה סטיפאניה, בתו של ליאון השני מארמניה. זו מתה ב-1219, וז'אן דה בריין תבע את הכתר לעצמו.

66 *Eracles*, 346; *Dex aye Saint Sepulcre!*

67 C. A. Horoy, *Medii aevi bibl. patristica*, III, 392 פה נאמר במפורש שעל מלך ירושלים להישמע לליגאט גם בתחום הדתי וגם החילוני.

מועטים ומצא את אלמלך אלמועט'ם צר על קיסריה (כנראה בסוף נובמבר 1220). קיסריה היתה שייכת לגוטייה * מקיסריה, אולם מזמן ביצורה ארבע שנים קודם-לכן שמר ז'אן דה בריין את הסניוריה בידיו, בדורשו מגוטייה פיצוי בעד ההוצאות של ביצור העיר, אם כי מלבד למלך ירושלים השתתפו בביצורה ליאופולד מאוס-טריה ומיסדר ההוספיטאלרים, שבוודאי גם תרמו מכספם לביצור המקום. מאחר שגוטייה לא קיבל חזרה את הסניוריה שלו, היתה האחריות למצבה על מלך ירושלים. אך כפי הנראה, החליש המאמץ של דמיאט את מלך ירושלים עד כדי כך שלא היה ביכולתו לקיים חיל-מצב ואספקה מלאים במקום.

אלמלך אלמועט'ם פתח את המצור בהתקפת כלי-מצור כבדים — שלוש מכונות יורות אבנים, שצוותותיהן המתחלפים הפעילו יומם ולילה. אוכלוסי העיר נמלטו תיכף אל המצודה שבמזרח הדרומי של הנמל. הגשר מעל החפיר, המוגן בשני מגדלים חזקים של שער מצודת-העיר, הורס והמצודה נותקה מן העיר לחלוטין. אולם מצודת-העיר, על אף כל השבחים שנשתבחה בהם בתום ביצוריה שנתיים קודם-לכן, היתה רפה למדי⁶⁸. אנשי קיסריה הודיעו תיכף לעכו על מצבם, ונציב המלך, גארנייה (ורנר) הגרמני ** ניסה לארגן מסע לעזרת הנצורים. מלבד חיל-המצב שנשאר בעכו נמצאו בה גם כוחות לא-מועטים של הקומונות האיטלקיות⁶⁹, ונתייחדו בהם הגינואזים, שקשרי-ידידות נתקשרו בינם ובין גוטייה מקיסריה. הגינואזים הציעו לקבל לידם את המצודה, שנמלה הקטן היה נעשה על-ידי-כך לנמל גינואזי, ותמורת זאת מוכנים היו לשלוח עזרה ואספקה לקיסריה הנצורה. שני הצדדים הגיעו לידי הסכם, והגינואזים פינו את חיל המצב מן המקום והכניסו במקומו את גדודיהם. אך לאחר ארבעה ימים נתברר שלא יוכלו להחזיק מעמד במקום. החפרים של אלמלך אלמועט'ם, בחיפוי מכונות-הירי, הצליחו לחדור אל מתחת לחומות החיצוניות של המצודה. הגינואזים של עכו חילצו את בני-עירם בקיסריה דרך הים לעכו, וכשחדרו החפרים המוסלמים למחרת היום לתוך המצודה לא מצאו בה אדם⁷⁰. אלמלך אלמועט'ם ציווה להרוס את מצודת-העיר, שהוקמה רק ארבע שנים לפני-כן בתור ראש-גשר צלבני לכיבושה של ירושלים⁷¹.

Garnier l'Allemand ** Gautier *

68 המבצר היה קטן ואספקתו מועטה: *Eracles*, 334.

69 לא ברור תאריך המצור על קיסריה. לפי רוב המקורות נערך המצור על קיסריה תיכף אחרי נפילת דמיאט (נוב' 1219). אולם תאריך זה מתיישב בקושי עם נתונים אחרים (*Regesta*, nos. 930, 934) אנו מעדיפים אפוא את נובמבר 1220 כתאריך המצור על העיר (במקרה זה קדם, כנראה, מצור עתלית המתואר להלן למצור על קיסריה).

70 המקורות אינם מפורטים כל-צורכם כדי להסביר את מקום עבודת החפרים. יש להניח שזו נעשתה בשטח שמעבר לחפיר המלא מים ליד שטח המצודה גופא.

71 המקור המפורט ביותר על מצור קיסריה וכיבושה על-ידי אלמלך אלמועט'ם הוא

אלמלך אלמועט'ם מתקיף את עתלית

עתה פנה שליט דמשק להתקפת המבצר השני, שנבנה בתקופת ביצורה של קיסריה, הוא מבצר עתלית⁷². המבצר היה כאמור בידי הטמפלארים, אשר ללא ספק שקדו על המשך עבודת הביצורים במקום ודאגו לאספקתו בכוח־אדם, ציוד ואוכל. תרומות כספיות, כמו של ליאופולד מאוסטריה, טרם עזבו את דמיאט, של האנגלי ראול רוזן צ'סטר*, באו כסיוע רצוי בעת מיצוי כל האמצעים לשם כיבוש דמיאט. משנודעו כוונותיו של אלמלך אלמועט'ם החריבו הטמפלארים את מצודתם הישנה בח'רבת דסתרי, בכניסה לוואדי האוגף מצפון את מבצר עתלית, כדי למנוע היאחזות מוסלמית על שורת הרמות המשקיפה על המבצר. חיל־המצב הטמפלארי הגיע אותה שעה לארבעת אלפים נפש, ובתוכם כ־300 יורי־ארבליסטות, וכוח זה אף גדל לאחר שהוזעקה עזרה מעכו, שהופיעה בלוויית סוחרי מזונות, כרגיל, והמון־עם רב. אלמלך אלמועט'ם קיווה שהתקפת עתלית, פארם של הטמפלארים והמקום המבוצר ביותר בארץ, תביא הקלה למצרים. ואמנם, שיחרר פלאגיוס את הטמפלארים מדמיאט למרות העובדה שתוספת הכוח שבאה מאירופה בסתיו אותה שנה (אוקטובר 1220) היתה קטנה בערך. פלאגיוס אף נאלץ לפנות בקול־קורא לקפריסין, טריפולי ושאר ריכוזי הצלבנים להחיש עזרה לעתלית. עתלית לא היתה עוד ראש־גשר לכיבושה העתיד של ירושלים, היא היתה אותה שעה, כדברי כרו־ניסטן צלבני, 'החומה הקדמית של עכו'⁷³.

אלמלך אלמועט'ם שהגיע לסביבות עתלית בזמן הריסת מצודת ח'רבת דוסתרי על־ידי הטמפלארים, סיים את מלאכת ההרס שלהם והחריב את המקום עד היסוד, כשהוא עוקר את גני־הפרי במישור שבין רמת המצודה ובין עתלית. המחנה המוסלמי תפס עמדות לאורך כל החזית של מבצר עתלית, מוואדי פלאח בצפון עד אגמי המלח בדרום⁷⁴, וכדי להגן על מחנהו מגיחה צלבנית מעתלית ציווה אלמלך

Raoul of Chester *

Eracles, l. 32, ch. 5 (p. 334). יש לשער שהמצור לא נמשך יותר משבועיים ימים לכל היותר (סוף נובמבר—תחילת דצמבר 1220). לא ברור לחלוטין מה עשה אותה שעה ז'אן, מלך ירושלים. הכרונולוגיה של המאורעות אינה ברורה, כיוון שרוב המקורות מתרכזים במאורעות דמיאט. לפי סבט אבן ג'וזי, המובא על־ידי אבו שאמה (RHC. HOr., V, 178), פנה אלמלך אלמועט'ם אחרי כיבוש קיסריה לכיבוש מקום בשם אל־נפר, ולאחר כיבושו יצא לדמשק. המקום אינו ידוע ויש להניח שיש כאן שיבוש בשם.

72 לפי מקורות מסוימים, וביניהם *Oliverus, Hist. Damiatina*, 254, פנה אלמלך אלמועט'ם להריסתה המחודשת של ירושלים קודם שפנה למצור עתלית. במקורות אחרים הסדר הפוך.

73 *Oliverus, Hist. Damiatina*, 256.

74 במקור נאמר: 'מן הנהר ועד אגמי המלח'. שם, עמ' 254. אנו משערים שהסדר המכוון כאן הוא מצפון דרומה. אם לא כן, יש לחשוב על ואדי אלמעארה בדרום, ואולם זה

אלמועט'ם לחפור חפיר בין מבצר עתלית ובין אוהליו. עתה הובאו מכוונות-המצור והתחילו לירות אבנים אל המבצר. ההתקפה נמשכה יומם ולילה כשבועיים ימים. אולם אבני-הענק של מגדלי החומה ושל החומה עצמה עמדו בניסיון, ובינתיים הצליחו מכוונות-הירייה של המבצר לפגוע במכוונות האויב. אלמלך אלמועט'ם לא ראה לפניו אפשרות אחרת לכבוש את המבצר אלא על-ידי מצור אטי וממושך. אלא שבינתיים התחילו להגיע גייסות מן הריכוזים הצלבניים בסוריה. הופיעו אבירי קפריסין, טריפולי, בירות וגבל. אלמלך אלמועט'ם החליט להסיר את המצור ובתחילת נובמבר (1220) נסוג המחנה המוסלמי מעתלית, כשהוא שורף את ציודו ומשאיר אחריו אבידות כבדות במכוונות-מצור, בלוחמים ובסוסים.

זעמו של אלמלך אלמועט'ם ניתך עתה על מקומות אחרים בארץ. ייתכן שבאותו זמן חזרו ונחרבו בנייני הנוצרים בנצרת, וכנראה שפעולת ההרס פגעה מחדש בצפת⁷⁵. זעמו פנה מחדש נגד ירושלים. פעולת ההרס של אביב 1220 נשלמה בכתיו אותה שנה. בורות-המים נסתמו, עצי הפרי וכרמי הארץ נעקרו, ועמודי-השיש שקישטו את בנייני העיר נשדדו והובלו לדמשק⁷⁶. היתה זו רק התפרצות-זעם ללא תוצאות של ממש.

ובינתיים השתהה המחנה הצלבני בדמיאט שנה תמימה (סתיו 1219—סתיו 1220) בלי שייעשה ניסיון רציני להתקדם דרומה. אין ספק שפלאגיוס עמד על דרישתו לצאת נגד המוסלמים, אולם המחנה הגדול בדמיאט סירב להישמע לו. טענו, שבהיעדרו של ז'אן דה בריין אין איש מסוגל להשליט סדר בין הגדודים השונים, אף נשמעה הטענה שיש לחכות לבואו של הקיסר פרידריך השני. הקיסר חזר בינואר 1219 על הבטחותיו להופיע במחנה הצלבנים בקיץ אותה שנה. מן הקיץ נדחה הדבר לסתיו ומסתיו לאביב 1220. חליפת-המכתבים בין האפיפיור ובין הקיסר עושה רושם של משחק משעמם, שבו הקיסר חוזר בעקביות משעשעת

נראה רחוק מדי. כנראה שהמצור חל בעונת גשמים, כשהוואדי נתמלא מים והכרוניסטן קורא לו 'נהר'.

75 נצרת נזכרת על-ידי 65, *Annales de Dunstaple. Test. Minora*, ed. R. Röhrich, Oliverus, *Hist. Damiatina*, 245, על-ידי 245, אלא שההיסטוריונים המודרניים (פרט לרייכט 4, n. 744, *GKL*) מזהים את המקום עם צאפית'א, היא 'שאסטל בלאן' (*Chastel Blanc — Castrum Album*) דרומה מטורטוזה. ואולם או-ליבר מזכיר מאורע זה במקום אחר (*ibid.*, 235), ומציין שמבצר זה נחרב על-ידי אלמלך אלאשרף. ואילו במקום שלפנינו נקרא שם המקום Saphet וחורבנו בידי אלמלך אלמועט'ם. מסופר שם עוד שהמבצר נכנע לצלחת אדין, לאחר שמגיניו הטמפלרים ביקשו וקיבלו רשות לכך מראש המיסדר אלמלך אלמועט'ם הוא שהחריב את המקום ואין להטיל ספק בדבר, אלא שאף הפעם סדר הזמנים אינו ברור, מאחר שחורבנה של צפת נזכר כבר קודם.

Oliverus, *Hist. Damiatina*, 254 76

משא־ומתן על שלום במצרים

על מספר סיבות המונעות אותו מלצאת מזרחה. בסוף נובמבר 1220 נראה, שסוף־סוף לא יתחמק הקיסר מהבטחותיו. ביום הכרתו על־ידי האפיפיור הבטיח לצאת באבגוסט 1221 למחנה הצלבני. ארץ־ישראל שימשה קלף ביד השטאופי הגאוני, להבטיח באמצעותה את מעמדו הקיסרי, את תביעותיו לגרמניה ולסיציליה ואת זכות הירושה לבנו. איחוד גרמניה וסיציליה, הסיוט התמידי של כוהני כס־פטרס למראה מדינתם מוקפת נכסי השטאופים, שוב הפך מציאות, והפעם מציאות מאושרת מטעם האפיפיור, ששאף להציל את ממלכת ירושלים הצלבנית, והיה מוכן לשלם בעדה כל מחיר שיידרש.

החניה הממושכת בדמיאט דרשה אמצעים כספיים עצומים, אף פרעה קשה את רוח המחנה. ההיאחזות בדמיאט לא הביאה להשתרשות במקום; היא דמתה יותר למחנה־נופש של החיילות הצלבניים. פלאגיוס נזקק לחקיקת חוקה בשביל המחנה. כדי להיפטר מן הזונות שבמקום, סגר את בתי־המרזח שצצו במחנה, אף אסר את משחקי הקוביוסטים. ליצני המחנה אמרו שהליגאט רוצה להפוך את המחנה למנזר... וישיבת בטלה זו נתקיימה על־חשבון התרומות שזרמו ללא הפסק מאירופה בתיווכו של האפיפיור.

היסוסי הנוצרים להתקיף את המחנה המוסלמי עודדו את אל־מלך אלכאמל. הוא פתח מחדש במשא־ומתן על כריתת שלום עם הצלבנים. תמורת דמיאט הציע מה שהציע קודם: החזרת כל השטח בגדה המערבית של הירדן, אך הסתייג גם הפעם ממסירת כֶּרֶךְ ושובך בעבר־הירדן. בתור הצעה־שכנגד דרשו הפראנקים סכום של 300,000 או חצי מיליון דינרים כפיצוי כספי, שיאפשר את כימום הריסות ירושלים. מיד נפסק המשא־ומתן. ברור היה שהנוצרים אינם מתכוונים אלא לכיבוש מצרים כולה. בקיץ שנת 1221, בשעה שהחליטו הצלבנים לעלות על קאהיר, חזר הסולטאן על הצעותיו. הפעם הציע לבצר את ירושלים על־חשבוננו, וכמרכן להקים את כל המבצרים שנהרסו מזמן שהצלבנים יצאו לכבוש את דמיאט. הוא גם חזר והציע שלום לשלושים שנה, שיתן שהות לנוצרים להיאחז בממלכה החדשה. רק כרך לא תועבר לידי הנוצרים. הצעות אלה נתקבלו, כפי שאפשר היה לשער, על־ידי כל אלה שעניין הממלכה היה קרוב ללבם: כל האצולה הארצישראלית והמיסדרים הצבאיים. אולם פלאגיוס דחה אותן, ויש לשער שרוב המחנה הצלבני עמד לימינו. אף האפיפיור שנשאל בעניין זה המליץ על דחיית ההצעה ולסמוך על חסדי־האלוהים. אך גם אלה שהסכימו עם פילאגיוס לא היו מוכנים לצאת ולהתגרות במוסלמים. רובם העדיף פשוט את הישיבה במקום; אחרים ציפו להופעתו של פרידריך השני עם מחנה גדול שיבטיח מראש את הניצחון; ושוב אחרים, וביניהם אלה שהכירו יפה את תנאי הארץ, סברו שהתקופה אינה מתאימה לפעולות־מלחמה.

הופעת תגבורת נוספת, בפיקודו של לודביג, דוכס באוואריה *, כנציגו האישי של הקיסר פרידריך השני, המריצה את פילאגיוס לפעול נגד דעתם ורצונם של המהססים. ז'אן דה בריין, אשר ישב כל הזמן בעכו ואף הוא סבור היה שאין העונה כשרה לפעולות־קרב, משהגיעה אליו הידיעה, שאמנם מחנה יוצא מִדְּמִיאט ופִּי־לאגיוס מבטיח לפרוע את חובות המלך, אשר נתרושש לחלוטין במסע־דמִיאט, הופיע במחנה ערב צאתו לדרכו הגורלית דרומה.

ביום 29 ביוני 1221 יצא המחנה את העיר והתקדם במעלה זרוע הנילוס דרומה. מכל הזמנים האפשריים להתקפה היה זה זמן לא יצלח ביותר. בחודש אבגוסט אפשר היה לצפות בדרך הטבע לגאות הנילוס ולהצפת דרכי ההתקדמות דרומה. לא נשאר אפוא אלא כחודש ימים (יולי) בכדי להבקיע את המחנה המצרי ולהת־קדם לקאהיר, לשם מצור עליה ולכובשה. רק באורח פלא אפשר היה לצפות להצלחה מהירה מעין זו. ופילאגיוס היה מבעלי האמונה. הצבא, שעזב את דמִיאט, הכשיר עצמו למלחמת־הקודש בצום ובתפילה, וב־12 ביולי נע דרומה לִפְּאֶרְסְכּוֹר. ז'אן דה בריין, כאמור, הופיע ברגע האחרון עם צלבני ארץ־ישראל, כדי להצטרף למחנה מתוך מחאה גלויה על פקודת המסע. מִפְּאֶרְסְכּוֹר נמשך המסע לִשְׂאֶרְמִסְאָה, שמגיניה המוסלמים נסוגו דרומה. ב־24 ביולי הגיעו הצלבנים לראש רצועת־יבשה, כעין חצי־אי הסגור על־ידי תעלת אֶשְׁמוֹס (מצפון־מזרח) וזרוע הנילוס (מצפון־מערב). ממולם נמצא המחנה המוסלמי בִּאלְמַנְצוֹרָה המבוצרת.

אותה שעה התחולל שינוי בלתי־צפוי לטובה במחנה המצרי. זעקת הייאוש של אֶלְמֶלֶךְ אֶלְכַּאמֶל הביאה, בשעה האחרונה ממש, עזרה משני אחיו משטחי עיראק וסוריה. אֶלְמֶלֶךְ אֶלְאֶשְׂרָף, שנחלותיו המפוזרות בצפון עיראק כיוונו את מבטו לעבר הסכנות הנשקפות מצד שכניו בדרום־מערבה של קדמת־אסיה, ומעל לכול לסכנה המונגולית במזרח, שגליה הראשונים התחילו מתקרבים לשטח הסהר הפורה, בא לבסוף לכלל הכרה שמחובתו לעזור לאחיו מפני הסכנה הפראנקית. אחיו, שליט דמשק אֶלְמֶלֶךְ אֶלְמוּעַט'ם, הביא את אֶלְאֶשְׂרָף, למרות מתיחות היחסים שביניהם, למחנה המוסלמי בִּאלְמַנְצוֹרָה — ביטוי לאחדותם של בני־אויב מול הסכנה המשותפת, והוא גם ביטוייה האחרון. אך נוסף לשלושה האחים המאוחדים במחנה המבוצר של אֶלְמַנְצוֹרָה ניצב לימינם בעל־ברית טבעי: יאור מצרים. מימיו התחילו עולים ומציפים את אדמת מצרים. המסע הצלבני דרומה, לקאהיר, היה מעתה מירוץ מתחרה עם איתני־הטבע. ולא זו בלבד. משנתרחק הצבא הצלבני מדמִיאט העביר אֶלְמֶלֶךְ אֶלְכַּאמֶל את הצבא המצרי מערבה למקום מפגש תעלת

כניעת הצלבנים באלברמון

אַלְמַחֲלָה וזרוע דמיאט של הנילוס^{67א}, מול אַלְבֶּרְמוֹן. אותה שעה נכנס הצי המצרי לתעלת אלמחלה. החיל המצרי חצה עתה, בחסות הצי, את תעלת אלמחלה ואת זרוע דמיאט ונתבצר בַּשְּׂאֲרֵמְסָאח, בעורף המחנה הצלבני, על הדרך שבינו ובין בסיסו בדמיאט (10 באבגוסט 1221). חגורת־החנק המוסלמית התהדקה סביב המחנה הצלבני.

המחנה הצלבני על ציו הגדול נמצא עומד מול אלמנצורה ללא תקווה להתקדם ובלי אפשרות לסגת. האספקה במחנה יכלה לקיימו עוד שלושה שבועות. במועצה נשמעה הדעה להישאר במקום ולחכות לעזרה מן החוץ, אולם גברה עצת הייאוש להיסוג ולנסוג לפרוץ את הרשת המוסלמית כדי להגיע לבסיס בדמיאט. בחשכת הלילה (26/25 באבגוסט) התחילה הנסיגה של המחנה הגדול, דרך שטח לא מוכר וחרוש תעלות. שריפת הציוד לפני הנסיגה האירה את תנועת המחנה, ואלמלך אלכאמל פקד לשבור את הסכרים של תעלות הסביבה. המים הגואים התחילו זורמים והופכים את השטח לביצה, שמנעה כל תנועה סדירה, למרות מעשי הגבורה של ז'אן דה בריין ושל אבירי המיסדרים הצבאיים כנגד הגדודים המוסלמיים. בקשיים עצומים הגיעו הצלבנים לַאֲלֶבְרֶמוֹן. חלום כיבוש מצרים שקע ביוון מימי היאור, ולא נשאר לצלבנים אלא לנסות להציל את נפשם.

נפתח משא־ומתן, שנסתיים אחרי שלושה ימים. ביום 30 באבגוסט, רק חודש וחצי לאחר היציאה מדמיאט, שנועדה להביאם לשערי קאהיר, הסכימו הצלבנים בהסכם אַלְבֶּרְמוֹן לכניעה ללא תנאי. הסולטאן הבטיח לדאוג להחזרתם לעכו ולשחרור שבויי־המלחמה הנוצרים בארצות האיובים. הצלבנים הבטיחו מצדם את שחרור שבויי־המלחמה המוסלמים ואת פינויה של דמיאט, ראש־הגשר הנוצרי באדמת מצרים. שביתת־נשק לשמונה שנים הבטיחה סטאטוס־קוו בארץ־ישראל ובסוריה. ורק למקרה אחד שמרו הצלבנים לעצמם זכות להפסיק את שביתת־הנשק — למקרה הופעת הקיסר. במחנה המוסלמים נשמעו אמנם דעות קיצוניות של אלמלך אלא־שרף ואלמלך אלמועט'ם, להכחיד את המחנה הצלבני ולסלול בכך את הדרך לכיבוש החוף הארצי־ישראלי והסורי. אבל החשש שמא יקדים הקיסר לבוא לעזרת הצלבנים, וכן החשש מפני מצור ארוך של דמיאט המבוצרת כנראה שהניעו את אַלְמַלֵּךְ אלכאמל להסכים לתנאים הקלים בערך של כניעת הצלבנים. עוד כמה ימים חלפו עד שעלה ביד נציגי המחנה הצלבני לשכנע את אוכלוסי דמיאט, שהכל אבד ושעליהם לפנות את המקום. רק סכנת אובדנה של עכו הניעה סוף סוף את התושבים לקבל את תנאי הסולטאן ולעזוב בשלום את חוף מצרים. דמיאט המבוצרת עברה לידי אלמלך אלכאמל ללא קרבות בתחילת חודש ספטמבר.

76א ר' המפית בעמ' 145.

מצרים — מפתח ממלכת ירושלים

המסע הגדול הגיע לקיצו, והמחנה הגדול פסק מלהתקיים. שרידיו חפויי־ראש חזרו לעכו, ומשם התפזרו בארצות אירופה, כשהם נושאים בלבם טרוניה כלפי שמים וטינה כלפי האפיפיור⁷⁷, פלאגיוס שליחו והקיסר פרידריך השני, שבושש לבוא ושציו הופיע בחוף דמיאט לאחר כניעת המחנה באלברמון.

חודש לאחר מכן חגגו האחים לבית־איוב את חגיגת הניצחון. אלמלך אלכאמל מוחמד, אלמלך אלאשרף עיסא, אלמלך אלמועט'ם מוסא המטירו מטבעות על הזמרת ששרה את הפזמון: 'אתם, בני הבלתי־מאמינים, קומו וראו את אשר נהיה בימינו! נוצרים! עיסא (=ישו) ועמו מוסא (=משה) עזרו למוחמד בנצחונו'⁷⁸.

על אף שביתת־הנשק הרשמית נשקפה סכנה חמורה למדינה הצלבנית. הכוח המאוחד של בית־איוב עמד עתה מול רצועת־החוף הנוצרית. התקווה היחידה היתה במסע חדש, בראשותו של פרידריך השני. משלוח הצי לדמיאט, שהגיע לאחר כניעת אלברמון, נראה כלעג לרש. הקיסר עצמו לא זו מאירופה; האינטרסים השטאופיים בגרמניה, איטליה וסיציליה העסיקוהו יותר מענייני הצלבנים בארץ ישראל. דעת הציבור רגנה עליו, והונוֹרִיוֹס השלישי, שזה חמש שנים ריכוז את כל מעייני הנצרות ואמצעיה במסע־הצלב, לא נמנע מלשפוך את מרי שיחו לפני הקיסר, שהגיע לכתר בחסות האפיפיור ובסיועו, על 'מבוכת השם הנוצרי ועניין הפגיעה בישו המשיח, ששמו מתחלל בעוונותינו הרבים'⁷⁹.

כוחה של המלכות תש עד כדי כך שלא עלה ביד ז'אן דה בריין למנוע שבירתו עכו לא תיהפך לשדה מריבה בין זרים העושים בה כבתוך שלהם. הקומונות הא־טלקיות, שסבלו נזקים לא מעטים בדמיאט ושהתחרותן במימי ים־התיכון קיימה מתיחות מתמדת בדרכי המסחר, העבירו את מריבותיהן לעכו. בשנת 1222 פרצה מחלוקת בין הפיזאנים ובין הגנואזים, שרובעיהם בנמלה של עכו היו סמוכים זה לזה. ידם של הפיזאנים היתה על העליונה, ובגיחה נועזת הצליחו לשרוף את מצודת הרובע הגנואזי, כשהאש מתפשטת לחלקים האחרים של העיר⁸⁰. מסיבות בלתי ידועות נתן ז'אן דה בריין תמיכתו לפיזאנים, שהמשיכו בפעולת ההרס של

P. R. Throop, 'Criticism of Papal Crusade Policy in Old French and Pro- 77 vençal'. *Speculum*, XIII (1938), 379—412

78 אָבִי שֶׁאֵמָה ב־184, *RHC. HOr.*, V,

79 מאיגרת האפיפיור לפרידריך (1221) VI, 32 (1221) *Horoy, Medii aevi bibl. patristica*,
מובא לפי: § 18 s. *Raynaldus, Annales, ad an. 1221*,

G. Bigoni, 'Quattro documenti Genovesi sulle contese d'Oltremare nel secolo 80 XIII', *Archivio storico italiano*, XXIV (1899), 57—59; *MGH. SS. XVIII*,
150.

נישואי יורשת מלכות ירושלים לפרידריך השני

הרובע הגנואזי. במצב זה הפך שוב פלאגיוס לכוח המכריע. הבוררות נמסרה, לפי הסכם מוקדם של הקומונות, לראש הקומונה הוויניציאנית, וזה פסק לטובת הגנואזים, בהטילו על הפיזאנים תשלום דמי הנזק.

אך הגיעה בשורת־איוב של נפילת דמיאט, והאפיפיור פנה לעולם הנוצרי (חורף 1221) בקריאה להיערך למסע־צלב חדש. בשנה שלאחר־מכן (1222) מתחילה השורה הארוכה של פגישות ושל חליפות־מכתבים בין האפיפיור ובין הקיסר לשם אירגון מסע־צלב והבטחת השתתפות הקיסר בראשו. פלאגיוס, ז'אן דה בריין וראשי המיסדרים נקראו לבוא לאיטליה, כדי לייעץ בדבר המסע העתיד. ז'אן דה בריין מינה את אד דה מונבליאר * עוצר הממלכה והוא עצמו הפליג לאיטליה באחת הספינות שנשלחו על־ידי פרידריך לעכו, להביאו לברנדיזי.

קבלת־הפנים שנערכה למלך ירושלים על־ידי הקיסר ועל־ידי האפיפיור באה להמתיק במקצת את התמרמרותו של האיש, שראה את חזון ממלכתו המחודשת שוקע בבוץ מימי הנילוס. אין ספק שז'אן דה בריין ביקר קשות את פילאגיוס, הליגאט האפוסטולי, ואפשר שמצא אוזן קשבת אצל הקיסר, אולם האפיפיור, שאולי הרגיש שגם הוא עצמו אשם בעניין, המשיך לראות בפלאגיוס את איש אמונו. ז'אן דה בריין השיג לפחות הסכם עם הקיסר והאפיפיור, שבמסע־הצלב העתיד להיערך יישאר השלטון כולו ביד מלך ירושלים, ושהכיבושים העתידיים יהיו כולם קניין מלכות ירושלים. נסיון מסע־הצלב השלישי, שבו חילקו מראש פיליפ השני אוגוסטוס וויצ'ארד לב־האריה את המדינה ביניהם, ולקח כיבוש דמיאט, הביאו באיחור זמן לראייה נכונה של זיקת מסע־הצלב למדינה הצלבנית. הפגישה בשנת 1223 דחתה את מועד המסע לשנת 1225; באותה פגישה בפרנטינו ** גם הוחלט להשיא את איזבל, בת־העשר לערך, בתו של ז'אן דה בריין לקיסר פרידריך השני. כך ניתנה לקיסר היורשת לממלכת ירושלים, אך עליו היה לכבוש תחילה מחדש את הממלכה עצמה. קשה להניח שהצעת הנישואין יצאה מפרידריך. מתקבל יותר על הדעת שהאפיפיור היה יוזם הרעיון מתוך תקווה, שנישואין אלה ימריצו את הקיסר למעשים.

מלך ירושלים, שעזניו היה מפורסם כעוני ממלכתו, יצא מכאן לבירות מערב־אירופה לבקש עזרה וסיוע למדינתו. ספרד, אנגליה, צרפת וגרמניה קיבלוהו בכבוד שאינו רגיל. אירופה הרגישה עצמה אשמה וראתה בו את הנציג היחיד של רעיון הנצרות המאוחדת, שלא היתה עוד אותה שעה אלא חזון של חולמים בהקיצ. ז'אן דה בריין ייצג מדינה ורעיון שהכול הודו בטהרתם וברוממותם ואיש לא היה

מסוגל להגשימם. רק ברגעי משבר נתעורר המצפון ודוגמה לכך אותו חוטא זקן ופיקח, פיליפ השני אוגוסטוס, המצווה במותו הון-תועפות למלך ירושלים ולמיס-דרים הצבאיים לצורכי ארץ-ישראל. ז'אן דה בריין השתתף בהלווייתו וגם בהכ-תרת בנו לואי השמיני (1223).

ואולם שנת 1225 עברה חלפה בלי שייעשה דבר באירגון מסע-הצלב. אמנם, אירופה נתמלאה מחדש מטיפים ותעמלנים למסע-הצלב ושמועות משמועות שונות, שמקור קצתן בחצר הקיסר, על בניין אניות וגיוס אנשים למסע. אירופה לא נענתה בהתלהבות לתעמולה החדשה, ומצי הקיסר ומגויסיו לא הגיע איש לחופי הארץ. האפיפיור החליט אפוא לפעול בתקיפות. משלחת חדשה יצאה לחצר הקיסר, ובמשלחת זו נמצא פלאגיוס מדמיאט. בפגישה שנערכה בסאן ז'רמאנו * בקיץ 1225 קיבל הקיסר על עצמו, בתוקף התראת חרם, התחייבויות מוחשיות לגבי מסע-הצלב העתיד, אלא שתאריך יציאתו נדחה שוב לשתי שנים, לקיץ שנת 1227⁸¹. הסכמת הקיסר לקבל על עצמו את התראת החרם נראתה כהוכחה ברורה, שהקיסר יוציא הפעם את הבטחותיו אל הפועל. אף נראה הוא מתכוון לעשות זאת. ארבע-עשרה אניות קיסריות יצאו בפיקודו של אנריקו, רוזן מאלטה ואדמיראל סיציליה, לעכו, להביא את ארוסת הקיסר לאיטליה. אחד מראשי הכנסייה האיטלקית, ז'אק, ארכיבישוף קאפואה, שם את טבעת-הקידושין של הקיסר על אצבעה של איזבל בכנסייה הקאתידראלית של עכו, 'כנסיית הצלב הקדוש'. איזבל הוכתרה מלכת ירושלים, לפי המנהג, בקאתידראלה של צור, ששימשה תחליף ל'כנסיית הקבר' הירושלמית לצורכי הכתרה של מלכי ירושלים. מצור הפליגה השיירה הנושאת את מלכת ירושלים אל בעלה פרידריך בברינדיוזי, בה נערך מחדש טכס הנישואין הקיסריים. 'ממלכת ירושלים' נישאה ל'קיסרות רומא', ותקוות תושבי הממלכה נתעוררה מחדש.

אמנם, פעולותיו הראשונות של בעל מלכתם עוררו תמיהה והתמרמרות. פרידריך דרש מז'אן דה בריין ויתור גמור על הממלכה, שהרי השליטה האמיתית היא איזבל ובעלה. האיש שהרבה לעשות בשביל הממלכה מכל אדם אחר, מתוך סכנת-נפשות מתמדת, ראה את עצמו פתאום מרומה ומרושש. אולם התביעה היתה לגיטימית וז'אן דה בריין נכנע לה. מלווי-המלכה הירושלמיים נדרשו להישבע שבועת-אמונים לפרידריך ומילאו את הדרישה. ריקארדו, ארכיבישוף מלפי **, נשלח לעכו, ושם קיבל את שבועת הנאמנות הפיאודאלית של אבירי הארץ לפרידריך הוהנשטאופן, אם כי השאיר את אד ממונבליאר כעוצר המדינה, ובזה המתיק

* San Germano ** Melfi

81 על ההתחייבויות הקונקרסיות של סאן ז'רמאנו ר' בפרק הבא, עמ' 175.

יציאת פרידריך השני למסע־צלב

במקצת לירושלמים את הרגשת אובדן עצמאותם. השטאופי, בשיטתיות גרמנית ובערמה איטלקית, לא הניח דבר שעלול לעמוד לו למפגע בהשתלטותו על הממלכה. אך כל אותו זמן לא נעשה דבר כדי לקדם את עניין מסע־הצלב עצמו.

הגיעה שנת 1227, שנת מסע־הצלב הקיסרי הגדול. בגרמניה, באנגליה ובאיטליה התחילה תנועת גיוס, ורבבות פנו שוב דרומה בדרכם לנמלי דרום איטליה. האפיפיור הישיש, הוֹנֹריוס השלישי, שמיטב שנותיו עברו עליו באירגון מסע־צלב ובניסיון לסייע למדינה הצלבנית, זכה עוד לראות את הגדודים החדשים חוצים את איטליה. באביב אותה שנה מת הוֹנֹריוס השלישי, ובמקומו נבחר אחד מגדולי האפיפיורים, גריגוריוס התשיעי. שירות דיפלומאטי במשך שנים רבות בקוריה הרומית חשף לפניו את כל השתיי־והערב של היחסים הפוליטיים בגרמניה ובאיטליה וגילה לו את טבעו של השליט של עֵתִי הארצות, פרידריך השני.

האפיפיור החדש הסתכל בעין פקוחה על ההכנות למסע ועל הגדודים הצלבניים, שזרמם הלך וגבר לקראת הקיץ 1227. נמלי דרום־איטליה נתמלאו צלבנים, שחיכו לאניות הקיסר ולקיסר עצמו, כדי להעבירם מזרחה. החום והצפיפות בתנאים הסאניטאריים של נמלי ים־התיכון התחילו קוצרים יבול־מוות בהוך המחנות. מגיפה פרצה, שהפילה חללים רבים ושאימתה התחילה לדלל את שורות הצלבנים. לקראת סוף הקיץ הופיעו הגדודים הקיסריים. לודביג רוזן תורינגיה * הועמד בראש הגדודים, ותחת פיקודו הפליגה שארית המחנה הגדול מזרחה. על סיפון האניה נמצא גם האפאטריארך החדש של ירושלים, ז'רֹולֶד **. לבסוף הופיע הקיסר בכבודו ובעצמו, וביום 8 בספטמבר 1227 פנו חרטומי האניות דרומה. ואולם לא עברו אלא שלושה ימים ואניות הקיסר נעצרו בסביבות אוֹטְראַנטוֹ, והקיסר הודיע שמחמת מחלה עליו לדחות את המסע.

מחלתו האמיתית או המדומה של הקיסר הגדישה את הסאה. האפיפיור החריס את הקיסר, הצלבן הסרבן, ואיגרת ארוכה המצדיקה את החרם הציגה קבל עם ועדה את כל ההשגיות וההתחמקויות של הקיסר והאסונות שנגרמו על־ידי כך לעולם הנוצרי בכלל ולמדינת ירושלים בפרט. מלחמת איגרות ומתכבים בין שתי החצרות המפוארות ביותר באירופה השרתה מהומה ותדהמה בכל רחבי העולם הנוצרי.

אולם אותה שעה כבר נתן פרידריך דעתו על המסע העתיד; משא־ומתן בינו ובין אֶלְמֶלֶךְ אֶלְפֶאמֶל כבר עמד אז בעיצומו. עוד מעט ותגיע הידיעה על מותו של אֶלְמֶלֶךְ אֶלְמוּעֶט'ם, שליטה של דמשק. הקשרים שקשר פרידריך עם אֶלְמֶלֶךְ אֶלְפֶאמֶל יעמדו לפני הכרעה, ונוכחותו של הקיסר במזרח תהא הכרחית. פרידריך ייצא את איטליה ואניותיו יפנו מזרחה.

Gerold ** Ludwig von Thüringen *

פרידריך השני—המוחרם בכנסיית-הקבר

פרידריך השני יוצא לארץ ישראל. המצב הפוליטי במזרח התיכון. ביצור קיסריה ויפו. אלמלך אלמועט'ם חוזר ומחריב את ירושלים ואת מבצרי הגליל. מות אלמלך אלמועט'ם. הצלבנים כובשים ומבצרים את צידון. התהוות הסניוריה הטבטונית במונפור. ביצור מונפור. שינויים במפת הפידיראציה האיובית עם מותו של אלמלך אלמועט'ם. חוזה תל-עג'ול. הקיסר משתלט על קפריסין. המרי-בה עם בית איבלין. פרידריך מגיע לעכו. המשאומתן עם בני איוב. פרידריך מבצר את יפו. הסכם תל-עג'ול—יפו. האפטריארך והקיסר. הכתרת הקיסר למלך ירושלים. הקרע עם האפטריארך וחידוש החרם על פרידריך השני. הקיסר עוזב את הארץ.

מסע־דיאט הסתיים ואתו נגזז חלום שליטה צלבנית במצרים ותחיית ממלכת ירושלים בגבולותיה העתיקים. לא נשאר לצלבנים אלא לקיים את שביתת־הנשק שכרתו עם בית־איוב או לצפות לבואו של מלך ממלכי אירופה שבכוחו לבטל את שביתת־נשק ולחדש את פעולות המלחמה.

אם שיתקה שביתת־הנשק את כוחות הצלבנים במזרח, הרי היא לא הביאה אף ברכה לכוחות המוסלמים. אמנם הצלבנים פינו חפויי־ראש את אדמת מצרים, אולם סכנות גדולות נשקפו לבית־איוב מכוחות הפירוד וההתבדלות שבתוך ממלכתם. האחדות המוסלמית שהושגה על־ידי צלאח אדין וחודשה, לאחר שנראו בה בקיעים, על־ידי אלמלך אלעאדל, עמדה לפני מבחן חדש ומתיש־כוח.

האחים לבית־איוב, אשר גילו סולידאריות משפחתית ותבונה פוליטית בזמן מצור־דיאט לא היו מסוגלים למדיניות של שיתוף־פעולה לאורך ימים. מאז מות אביהם, אלמלך אלעאדל, שרויה היתה הפידיראציה האיובית במתיחות מתמדת. אלמלך אלעאדל חילק את ממלכתו בין בניו: אלמלך אלכאמל, אלמלך אלמועט'ם ואלמלך אלעאשרף, ולראשון, שליטה של מצרים, ניתנו זכויות של ריבונות באימ-

פריה האיובית כולה. זכויות אלה לא היו מוגדרות כל-צורכן, ומגמות ההתבדלות, שהיו פועלות מדורות ביחסי מצרים, סוריה ועיראק העלית, מצאו נציגים חדשים במשפחת-איוב. אלמלך אלכאמל המצרי חשש בדין לשאיפות אחיו אלמלך אלמו-עט'ם ; האחרון, שליט דמשק, לטש כבר עיניו לנכסי אלמלך אלאשרף בג'זירה. כל מדינאי במזרח התיכון ידע ששעת הכרעה מתקרבת, וכל נסיך במזרח התיכון ביקש לו בעלי-חסות או בעלי-ברית נגד קואליציה העתידה לקום ושקוויה העיקריים נסתמנו כבר בשנת 1227. קאהיר התכוונה למלחמה גלויה נגד דמשק. דמשק מצאה לה בעל-ברית בג'לאל אדין, שליטה המהולל של ח'ואריזם וחלק גדול של פרס. ברית חדשה זו כפתה את מרותה על אלמלך אלאשרף, שליט הג'זירה וארמניה ואיימה במישרין על מצרים ומעמדה הריבוני באימפריה האיובית. הכוחות המוסלמיים עמדו לפני התמודדות, ועתידה של עוצמת בית-איוב היה על כפות המאזניים. ובמקום שאריות מתנגשים גם החולדות מבקשות טרף. האמירים של ערי-סוריה, ארם-נהרים וארמניה התחילו מתחרטים על שבועות-הנאמנות שנשבעו לאדונים השונים. במסיבות אלה צעד אלמלך אלכאמל צעד כבוד-תוצאות. חששותיו ופחדו מפני כוח אחיו ומפני אופוזיציה פנימית, ששולהבה על-ידי אחיו, דחפוהו לבקש בעל-ברית מחוץ לעולם המוסלמי. בתחילת 1227 יצאה משלחת מצרית, בראשותו של פח'ר אדין, לסיציליה לכרות ברית עם... פרידריך השני הוהנשטאופן!

כתשובה למשלחת המצרית יצאה משלחת של פרידריך השני למצרים. בראשה עמד תומאס רוזן אַצ'רה*. פרידריך השני, הצלבן הסרבן, ראה פתאום לפניו אפשרויות פוליטיות שאיש לא שיערן קודם: הזמנה מצרית להופיע בארץ-ישראל ולקבל לידו את ההכרעה בין הג'זירה, סוריה ומצרים! ממלכת ירושלים הוגשה לו על טס כסף: אלמלך אלכאמל הבטיח לפרידריך תמורת ברית נגד אלמלך אלמו-עט'ם את כל שטח המדינה הצלבנית בגדה המערבית של הירדן. כדי לא להזניח כל אפשרות, נשלח ברנארד, בישוף פאלרמו, חברו של תומאס מאצ'רה, לדמשק, להיפגש עם אלמלך אלמועט'ם. פרידריך יכול היה מעתה להופיע בתפקיד של מציל מצרים ואותה שעה ינופף את הסכנה המצרית בפני דמשק. פרידריך, המדיינאי המנוסה והכשרוני, קיווה לקבל מאלמלך אלמועט'ם, שליטה הממשי של הגדה המערבית של הירדן, אישור להתחייבויותיו של אלמלך אלכאמל.

בקפריסין ובעכו נמצאו כבר גדודים קיסריים, שהפליגו חצי שנה לפני כן (8 ספטמבר 1227) מנמל ברינדיזי. הרוזן היינריך מלימבורג פקד על גדודים אלה.

Thomas d'Acerra *

עולי־הרגל שנתרכזו בנמל הגדול, בירתה הבלתי־רשמית של המדינה, ישבו חודשים רבים בחוסר־מעשה ובציפיה לתחילת הפעולות. חוזה־שלום שנכרת באלברמון עם המוסלמים כוחו יפה היה עד שנת 1229. אמנם הותנה בזמנו, שתוקפו יפקע ביום שיופיע מלך ממלכי אירופה במדינה הצלבנית, אבל מלך מקווה זה, שנשבע שבועת צלבן לפני ארבע־עשרה שנה ואשר שמונה שנים ציפו לבואו עם כל אורחת־אניות שעשתה דרכה מאיטליה, בושש לבוא. ואך הגיעו הרוזן היינריך מלימבורג וז'רולד האפטריארך לעפא, ובעקבותיהם ממש הגיעה הבשורה כי גריגוריוס התשיעי הטיל חרם על פרידריך (29 בספטמבר). גדודי הצלבנים האירופיים התחילו נמסים והולכים. האכזבה החדשה ניפצה את התקוות והביאה ייאוש בלב רבים.

הנותרים חיפשו מעתה כר־פעולה כלשהו למרצם ופורקן למאווייהם. קל לתאר את הזויכוחים הסוערים בריכוז הגדול של הצלבנים בעכו. 'להפר את שביתת הנשק הוא דבר מסוכן ואף בלתי הוגן', טענו מצד אחד; 'להפר את שביתת הנשק או לחזור' ¹ טענו אחרים. נראה היה שהמוסלמים לא יקיימו את שביתת־הנשק משעה שייצאו מחנות הצלבנים את הארץ. גדודים מוסלמיים, כנראה בלתי־מאורגנים, אף התחילו כבר לשדוד את נכסי הנוצרים. הטמפלארים, שרכושם נפגע, יצאו נגדם ולקחו מהם שבויים וביזה. אולם נציג הקיסר תומאס, רוזן אַצְ'רה*, הכריח את הטמפלארים להחזיר את הביזה למוסלמים, התנהגות זו עוררה נגדו את חמת הצלבנים, אולם תומאס מאַצְ'רה נהג לפי מיטב התבונה הפוליטית. במצב זה, רב האפשרויות, סבור היה תומאס מאַצְ'רה, שאי־אפשר להשאיר את ההכרעה בידי גדודי צלבנים. ההכרעה היא ביד פרידריך הקיסר, וכל עוד נשתהה הקיסר באירופה על הצלבנים לשמור על ה'סטאטוס קו', ומכל מקום על מדיניות רשמית של הבלגה ושל שמירה על שביתת־הנשק.

אולם אף תומאס מאַצְ'רה לא היה מסוגל לרסן את הצלבנים לאורך ימים. נוסף על היינריך מלימבורג, נאמן הקיסר, הופיעו שני בישופים בראשות גדודיהם מאנגליה, פיטר דה רוש מווינצ'סטר וויליאם בישוף אפסטר**. המחנות רצו בכי־בוש ירושלים, אך מנהיגיו הצליחו למצוא מטרה קרובה יותר לרתחת העשייה. הועלתה התכנית הישנה מזמן מסע הצלב הקודם, שעמדה על ההנחה כי אין להתקיף את ירושלים ולהחזיק בה טרם ייבנו מחדש המבצרים העיקריים שעל הדרך

* Thomas d'Accera

** William, bp. of Exeter; Peter des Roches, bp. of Winchester

1 ממכתבו של ז'רולד אפאטריארך ירושלים אל גריגוריוס התשיעי, מובא אצל Roger of Wendover II, 324–327

מעפּו לירושלים. כשתי מטרות ראשונות נקבעו: קיסריה ויפו². התכנית הועלתה באסיפת־עם גדולה (28 באוקטובר) מחוץ לחומות עכו על־ידי היינריך מלימבורג, ז'רולד האפטריארך וראשי שלושת המיסדרים הצבאיים ונתקבלה בהתלהבות רבה. לאחר ישיבה בטלה במשך חודשים נקבעה עתה מטרה ברורה לפעולה, צעד קדימה לקראת כיבושה של ירושלים החרבה. המחנה התאושש. בתוך שמונת חודשים אפשר יהיה לבצר את שני מבצרי החוף ולסלול בכך דרך לירושליכ. בקיץ הבא יש לצפות לבואו של הקיסר, ואז 'בעזרת ה' יוכלו ללכת בחורף הבא לבית־אלוהים' — כך נוסחה מטרת המבצע.

עוד התנהל המשא־ומתן בין ראשי הצלבנים בעכו, ואלמלך אלמועט'ס מדמשק, אשר התכונה הצבאית במצרים והתנועה המוגברת במחנה הצלבני הדאיגוהו ביותר, יצא לארץ־ישראל כדי להשלים בה את פעולות־ההרס. ירושלים נחרבה מחדש (ספטמבר או אוקטובר 1227) והושלמה עבודת ההרס של מבצרי הגליל: תבנין, צפת, שאותו סולטאן דמשק פתח בהריסתם כבר בשנת 1219. היה זה רמז תקיף לנסיונות הקיסר להגיע לידי הסכם עם מצרים; היתה זו אף תשובה לאלמלך אלכאמל, שלטש עיניו לנכסי דמשק בארץ־ישראל. הריסת הערים והמבצרים הקלה כביכול על כיבושם, אולם עם זה נטלה מן הכובש אפשרות החזקתם החזקת קבע בלי השקעה מרובה של כוחות וכספים בשיקומם וקימוםם. חישוביו של אלמלך אלמועט'ס, כפי שיוכיח העתיד, היו נכונים. הבטחות אלמלך אלכאמל לפרידריך השני להחזיר לו את ירושלים ואת כיבושי צלאח אדין — כל אלה בתחום שלטון אחיו הדמשקאי — כבר עתה נתבררה חולשתן. מדינת־מיעוט כמדינת הצלבנים יכלה להתקיים רק כשהיא מושתתת ונשענת על חומות ערים ומגדלי מבצרים.

בתחילת נובמבר עמדו הצלבנים מוכנים לצאת את עכו לקיסריה, ואולם בינ־תיים הגיעה הידיעה על מותו של אלמלך אלמועט'ס מדמשק. היה זה מאורע מכ־ריע בתולדות בית־איוב במזרח התיכון. התובע לראשות המשפחה והמתחרה החשוב של אלמלך אלכאמל מת, ואתו ירדו לקבר כל אותן תכניות פוליטיות של השתלטות דמשק במזרח התיכון. פקעת החוטים המדיניים, שנמשכו מדמשק עד בגדאד ופרס, עד גיאורגיה וארמניה ועד ללב קסרקטיני הצבא המצרי, נתפוררה. יורשו של אלמלך אלמועט'ס, בנו הבלתי־מנוסה אלמלך אנאצר (אלנאצר) דאוד, לא היה מסוגל לעמוד בפני מדינאי מנוסה כדודו המצרי, ובו בזמן לא היה מוכן

2 קיסריה, כזכור, בוצרה בשנת 1218, נכבשה על־ידי אלמאלך אלמועט'ס בסוף שנת 1220, כדי להרתיע את הצלבנים לאחר כיבושם את דמיאט. יפו נכבשה כבר בשנת 1197 על־ידי אלמאלך אלעאדל ונשארה בחורבנה.

פרידריך השני — המוחרם בכנסיית־הקבר

לקבל את עצתו של משרת אביו הנאמן, האמיר עז אֲדִין אֵיבֶךְ³, אדון סלכה בעבר־הירדן, להמשיך במדיניות המסורתית של דמשק.

חילופי־גברא אלה עתידים היו להשפיע על כל במת המזרח התיכון. התוצאה הראשונה היתה שינוי תכניות הצלבנים. במקום לצאת דרומה לקיסריה ויפו — הוחלט לנצל את חולשת המוסלמים בצפון עקב מותו של אלמלך אלמועט'ם ולהשִׁי־תלט על העיר צידון. צידון נמצאה עד עתה במצב של קונדומיניום מוסלמי—נוצרי, שעליו הוחלט בהסכם עם אלמלך אלעאדל (1204), ולמרות המצב המתוח והמלח־מות התכופות נשאר המצב בצידון ללא שינוי כימי דור שלם. הנוסע הנוצרי וִילְבְּרַאנְד מאולדנבורג⁴, שביקר במקום בשנת 1212 מספר שבעוברים מצור צפונה מצא את צרפת־של־צידון⁵ בשלטון הנוצרים, אולם המקום הוא קטן וביצוריו חלשים. צפונה יותר הגיע לצידון, שהוא מתארה כעיר קטנה, שתושביה מועטים ומושלים בהם מוסלמים, המשלמים מס לא־גבוה לצלבנים לשם שמירת השלום. חומות העיר וביצוריה הרוסים כליל⁶.

עתה הוחלט לגרש את המוסלמים ולהתבצר במקום. העבודה היתה צריכה להי־עשות בחיפזון לאור המצב הפוליטי המעורפל, אלא שההוצאות של ביצור העיר הגדולה היו למעלה מכוחות הצלבנים, בפרט שקצתם העדיפו לבצר במקום צידון את המבצר החדש של המיסדר הטיבטוני, את מונפור. האנגלים והצרפתים התחילו בביצור צידון ועסקו בו כחצי שנה (11 נובמבר 1227—2 מארס 1228). העבודה רוכזה באי במרחק של 80 מטר צפונה מן העיר. הוקם מבצר על האי, מורכב מגדל גדול בחלקו המערבי ומבצר מרובע, קטן ממנו, במזרח, וחומה שקישרה את שני הבניינים לאורך החזית הדרומית של האי אל מול העיר. מבצר זה, שנוספו אליו לאחר־מכן בניינים בצפון האי, נתקשר אל היבשה על־ידי גשר מושתת על ארבע קשתות בנויות על גושי־אבן ששוקעו בים. גשר זה הגיע עד אמצע מיצר הים שבין היבשה ובין האי, והיה מוגן על־ידי שער מבוצר שנבנה על סלע הבולט מן המים. מכאן ועד החוף (עוד כ־40 מטר) נבנה גשר של עץ, שבקלות אפשר היה להורסו ולנתק בכך את האי מן הפולש האפשרי הבא מן היבשה. כבמבצרים רבים אחרים, השתמשו הבונים בחומרים שמצאו במקום, וביניהם בעמודי גראניט ששוקעו בחר־מות המבצר לשם חיזוק יציבות הבנייה⁷. ביצור זה הבטיח את השליטה הפראנ־

Sarepta Sidoniorum ••

Wilbrand von Oldenburg •

3. איבך היה לפי השמועה ספרדי־נוצרי, חבר מיסדר הטמפלארים שהמיר דתו, ובשירות אלמלך אלמועט'ם נעשה לאדון סלכה ומפקד ירושלים ערב חורבנה על־ידי אדונו.

4. *Wilbrandi de Oldenburg Peregrinatio in Peregrinatores medii aevi quattuor*, ed. J. C. M. Laurent (Lipsiae 1864), 165

5. תיאור המבצר, הקרוי 'מבצר־הים' (Le château de mer) אצל E. Rey. *L'architec-*

ביצור צידון ומונפור

קית בצידון ועל־ידי־כך גם את הקשר הישיר לאורך החוף בין צור לבירות הצלבניות.

ההתבססות הפראנקית היתה מהירה. מתקבל על הדעת שהיא נסתייעה בעובדה, שהאוכלוסיה המוסלמית והנוצרית, שגרה בעיר עד עתה, שיקמה למעשה את העיר לאחר כיבושי צלאח אדין. הפראנקים החדשים החליפו את הבעלים הישנים וירשו אותם ללא יגיעה רבה. אדון צידון, באליאן מאיבלין מתאר באחת מתעודותיו, בסמוך לזמן קימום המצודה, את סביבות העיר, חמלאות חורשות זיתים, כרמים, גנים ומטעי־סוכר⁶. מיסדר הטיבטונים קיבל מאדוני העיר (בפברואר 1228) את המסגד הגדול שבין שני השערים של העיר, שמהם הוליכה הדרך לצור. נראה שאף חלק מביצורי העיר ביבשה עדיין עמד על תילו.

בעוד הצלבנים עומדים בביצור צידון פנו קצת מגדודיו לביצור חדש, הוא מבצר־קרין (קִלְעֵת קֶרִין), שנקרא בפיהם 'המבצר החופשי' או 'מבצר הפראנקים'⁷, והעמיד להיקרא: מבצר מונפור⁸. מקום זה נבחר בין שתי זרועות הוואדי קרין, החובקות שלווה של רמה והנפגשות לרגליה בדרום, וממשיכות לאחר התאחדותן את דרכן מערבית־דרומית עד השפך לים־התיכון בקרבת אכזיב. תולדות מקום זה בעבר אינן ידועות, אם כי שימש כבר מבצר בתקופות קדומות, כפי שמוכיח הממצא הארכיאולוגי במקום וכפי שמעידים חומרי הבנייה, שיש לשייכם כמעט בוודאות לתקופת בית־שני. התעודה הראשונה המזכירה את המקום נכתבה בתום פעולת־הביצורים הראשונה ועל־פיה אפשר לשחזר במקצת את תולדות הסביבה של מונפור.

מעליא, הקרובה למונפור, שנקראה בפי הצלבנים: 'מבצר המלך'⁹, היתה כבר מבוזרת בשנת 1160 כאשר מסר באלדווין השלישי מלך ירושלים לאחד ז'אן

• Montfort • •• Castellum regium או Castrum regis

P. Deschamps, *La dé-ure militaire*, 153-159 ושם גם תוכנית הביצור. כמו־כן, *fense du royaume de Jérusalem*, 229 ss. Idem, *Le Crac des Chevaliers*, Album, pl. XIII et pl. XVI

6 ר' 62, 50-51; no. 62. Strehlke, הכרוניסטים המוסלמים מציינים בצדק, שהצלבנים לא היו מצליחים להתבצר בקלות כזו במקום. אילולא העובדה שכל שאר המבצרים בגליל, בייחוד תבנין וצפת, נחרבו מקודם. אבן אלת'יר, עמ' 171; הכרוניסט הערבי אבו אלפצאיל מחמד אלחמוי (אבן נט'ף) מוסר, שביצורה של צידון נעשה שלא ברצונם של הפראנקים ובלחץ עולי־הרגל. אפשר שצלבני הארץ לא היו מוכנים להפר את שבי־ת־הנשק. ר' 52, *Amari, Bibl. arabo-sicula. Appendice*.

7 אנו נוטים לתרגם Frans chastiau 'מבצר הפראנקים' (ולא 'המבצר החופשי') בהקבלה ל'מבצר עולי־הרגל' (Castrum Peregrinorum) — עתלית.

פרידריך השני — המוחרם בכנסיית־הקבר

מחיפה⁸ זכויות אדמיניסטרטיביות 'במבצר שלי הנקרא מעליא'*. מבצר זה עבר לז'וסלין (השלישי) דה קורטניי, סינישאל מלכות ירושלים ולאחר מכן לבתו ביאטריס, ובתור גדונייתה לאוטו, רוזן הנברג**. האחרון מכר (מאי 1220) את המבצר יחד עם נחלת אדמה חשובה בסביבתה למיסדר הטיבטוני. עדכו של הרכוש הקרקעי הגיע לסכום העצום של 7,000 מארקות כסף ו-5,250 ביזאנטים⁹. סכום גדול נתרם למטרה זו למיסדר על-ידי ליאופולד דוכס אוסטריה, המשתתף המפורסם של מסע-הצלב נגד דמיאט¹⁰. אותה שעה נשאר, כנראה, חלק אחר של הרכוש של בית-קורטניי ביד גיום דה מאנדאלי, שנשא לאשה את אחותה הצעירה של ביאטריס. בנם, ז'אק דה מאנדאלי, ירש נכסים אלה, שכללו בין השאר את השטח שבו עתיד להיבנות מבצר מונפור¹¹. בין השנים 1226 ל-1228, כנראה, הסכים ז'אק דה מאנדאלי להחלפת מקצת נכסיו באלה של המיסדר הטיבטוני, ובאפריל 1228 מכר למיסדר את כל גוש הקרקעות שבסביבות מונפור. בתאריך זה מתואר המקום: 'המבצר החדש הקרוי מונפור, אשר המיסדר הזה ביצר אותו'¹². הכסף ששולם למאנדאלי ניתן מהענקת הקיסר פרידריך השני למיסדר הטיבטוני מהכנסות השוק והנמל של עכו.

המניעים לבחירתו של מקום זה ולביצורו על-ידי המיסדר הטיבטוני אינם ברורים כל-צורכם. שנתיים לאחר התחלת הביצורים פנה הרמאן פון זאלצה[°], ראש המיסדר הטיבטוני, אל האפיפיור גריגוריוס התשיעי בבקשת סיוע כספי. האפיפיור נענה ופנה באיגרת לכל העמים הנוצריים בדרישה לתמוך בביצורו של המקום. בפנייתו זו משווה האפיפיור את המיסדר הטיבטוני למכבים של הנצרות, ועל המבצר נאמר שהוא נבנה 'בשטח שנקנה על-ידי הדוכס האציל של אוסטריה ליאופולד¹³ בשביל האחים הנ"ל... מבצר מונפור הסמוך לשטח של עכו התחילו לבנותו, והוא שוכן על גבול עובדי-האלילים, ועל-ידי-כך תבוא ללא ספק תועלת

Hermann von Salza °

Otto von Henneberg **

Mhalia *

Strehlke, *Tabulae Ordinis Theutonici*, no. 2 8

Strehlke, no. 52 9

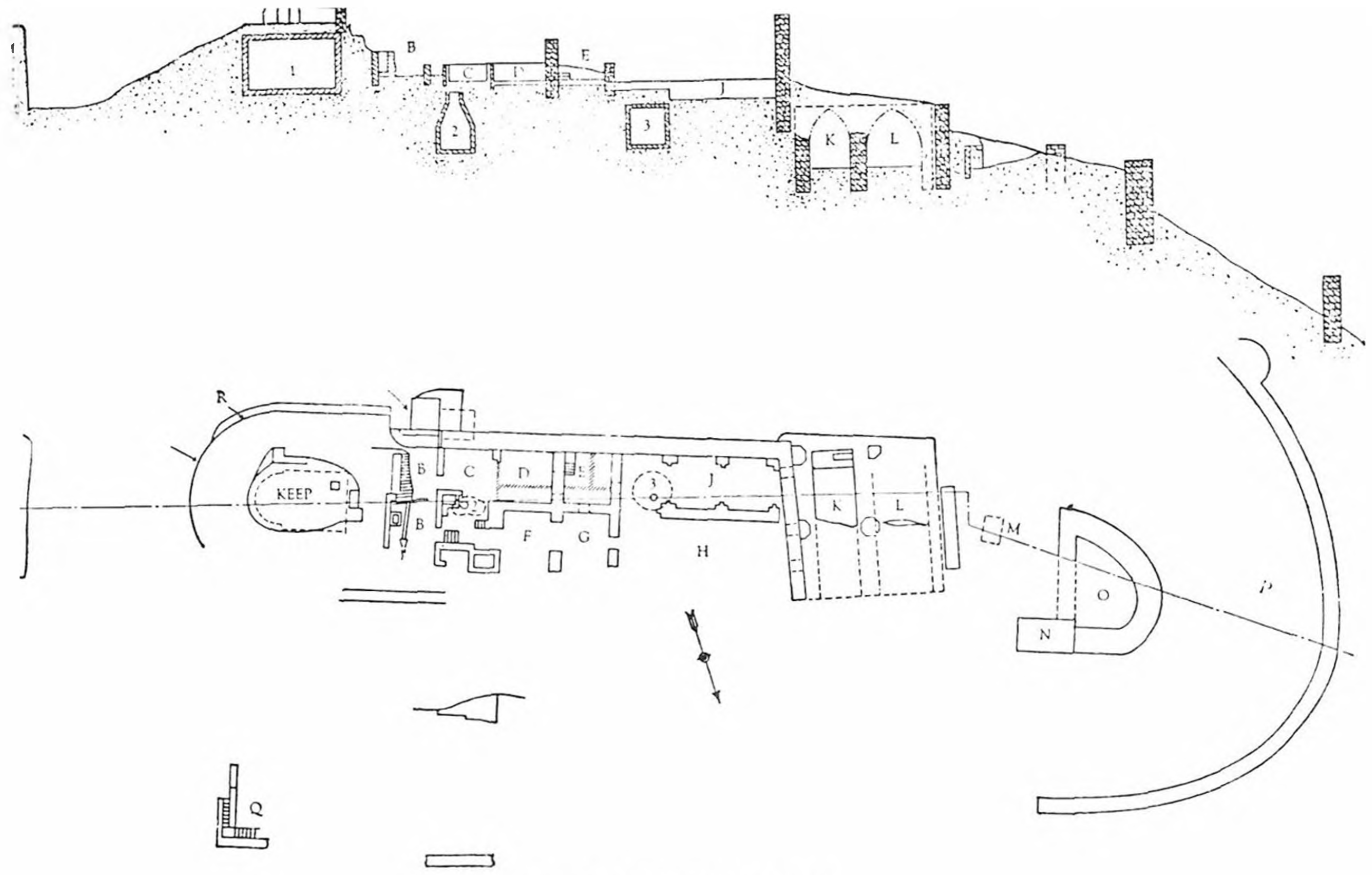
10 מתנה זו ניתנה ב-1219/1218. ר' 72. Cf. ibidem, no. 128 (p. 122). Strehlke, no. 128 (p. 122). Cf. ibidem, no. 72.
ונזכרת אצל היסטוריון מסעיהצלב נגד דמיאט, אוליבר: 'למסדר הטיבטונים העניק
6.000 מארקות כסף ויותר לקניית נכסים' ר' Oliveri, *Historia Damiatina*, ed. Hoo-
geweg, ch. 26 (p. 207).

11 השם הרומי של המשפחה הוא de Amigdala ובצרפתית de Mandelée. אישור החוקה של משפחת מאנדלי על-ידי פרידריך השני מיולי 1226. ר' Strehlke, no. 60.

Strehlke, no. 64: castrum novum, quod dicitur Montfort, quod etiam 12

eadem domus firmavit. Cf. *ibidem*, no. 65.

13 אין הדברים מדויקים, אולם בשעה זו לא ראה האפיפיור צורך לומר דברים בשבחי של
של פרידריך השני.

תרשים ותכנית מבצר מונפור

למעלה: חתך הביצורים; למטה: תכנית הביצורים

R — חומת המצודה; Keep — המצודה; B — מעבר מן המבצר למצודה; C — מטבח; F-G — חדרי מלאכה; K-L — אורות בקומה התחתונה; האולם המרכזי בקומה העליונה; J — הכנסייה; O — בניין משמר; P — חומה חיצונית; Q — שרידי מדרגות בביצור החיצוני. [המספרים מציינים את בורות-המים]

פרידריך השני – המוחרם בכנסיית־הקבר

רבה לנוצרים בשטחים ההם, הואיל והוא עוצר את הסאראצנים כמו רסן ומעניק למאמינים חופש בטוח מן הפגעים הרגילים'. מבצר זה, ממשיך האפיפיור, מרוחק מן הים ואין אפשרות לציידו כדרך שאר ערי ממלכת ירושלים וביצוריה, וזה מקשה על ביצורו. האפיפיור מבטיח לכל התורם להשלמת מלאכת הביצור שחרור חלקי מן העונשים הכנסייתיים שנתחייב בהם לשם כפרת עוונות¹⁴. למרות תיאורו זה של האפיפיור יש להטיל ספק בדבר, אם אמנם נבנה מבצר מונפור מטעמים בטחוניים ממש. המצב הגיאוגרפי והאסטרטגי אינם מאשרים תיאור זה, ומוטב להת־ייחס לאיגרת האפיפיור כלכתב־תעמולה, המעלה את חשיבות המקום, כדי לזכות באותן תרומות שבלעדיהן אי־אפשר היה לסיים את עבודת הביצור¹⁵.

בנוגע לשם המקום אין אנו מוצאים כל הוכחה שהיה קשור במשפחת מונפור המפורסמת, שתרמה לצרפת ולאנגליה את אישיה המצוינים במאה השתים־עשרה¹⁶. יש להניח שהשם המקורי שמצאו הצלבנים במקום היה קלַעַת קְרִין, היינו מבצר של ואדי־קרין והצלבנים קראו לו תחילה 'המבצר החופשי' או 'מבצר הפראנקים' ורק לאחר־מכן שונה שם זה למונפור, שפירושו 'ההר החזק' או 'ההר המבוצר', שהלם יפה את התנאים הפיסיים של המקום¹⁷. המבצר מילא בוודאי תפקיד אדמיניסטרטיבי חשוב בנכסי המיסדר הטיבטוני שנרכשו בסביבה זו, ובתקופה מאוחרת יותר שימש מרכז של המיסדר, שראה תועלת רבה במציאותו של מרכז מבוצר מחוץ לרחובותיה הסואנים של עכו.

הגדודים הגרמנים במונפור והגדודים הצרפתים והאנגלים בצפון סיימו את עבודתם בתחילת האביב של שנת 1228 וחזרו לעכו. עולי־הרגל שוכנו קצתם בתוך העיר וקצתם מחוץ לחומות העיר ועד למרגלות הכרמל. פה, בשטח הידוע בשם 'חורשת התמרים של חיפה', נמצא המרעה הטבעי לסוסי המחנה. כאן נשארו

* Paumerée de lez Cayfas, ברומית לעתים: Palmarea סתם.

14 (יולי 1230) no. 72 Strehlke,

15 שרידי מבצר מונפור תוארו בפרוטרוט על־ידי E. Rey, *Architecture*, 143–151, ובצורה מדויקת יותר על־ידי המשלחת האמריקאית שחפרה במקום: *The Metropolitan Museum of Art. A Crusaders' Fortress in Palestine. Bull. of the Metropol.* P. Deschamps, *Défense*, 138 ss. סיכום שטחי אצל *Museum of Art* (N.Y. 1927) תולדות המבצר לא עובדו עדיין בצורה הראויה לשמה ואף התיאור האמריקאי של מערך הביצורים אינו מניח את הדעת.

16 פיליפ דה מונפור, שמילא תפקיד חשוב בתולדות המדינה הצלבנית, הגיע לארץ־ישראל רק בשנת 1239. הוא בן־אחיו של סימון דה מונפור ז'מפורטס, מנצח האלביגנוזים. הוא נשא לאשה ב־1240 את מריה, יורשת טורן־תבנין ונשא מאז את התואר: פיליפ דה מונפור, אדון טורון. שמו אינו קשור במבצר מונפור בארץ־ישראל, אלא במונפור־ל'אמורי (Montfort-l'Amaury) ליד פאריס, מקור־מחצבתה של המשפחה המפורסמת.

17 בהיותו שייך למיסדר הטיבטוני הוא נקרא במקורות מאהריכ בגרמנית: Starkenberg.

בעיות הכתר בארץ־ישראל ובקפריסין

הצלבנים עד אחרי חג־הפסחא, כשהם מתכוננים להגשמת תוכניתם הקודמת, והיא ביצור קיסריה ויפו. כחודש ימים אחרי הפסחא יצאו הצלבנים מעכו וביצרו את קיסריה. כנראה שהצלבנים לא קוממו את הריסות העיר, אלא הסתפקו בביצור מצודת־העיר על המזח הדרומי של הנמל. עבודות הביצור נמשכו כחמישה חודשים ונסתיימו לקראת הסתיו של אותה שנה. בבוא הקיסר בספטמבר (1228) לעכו נמצאה מצודתה של קיסריה משוקמת ומבוצרת¹⁸.

תושבי הארץ ועולי־הרגל הן בארץ והן בקפריסין ציפו עתה לבואו של הקיסר. אולם בינתיים השתנו התנאים הן באירופה הן במזרח התיכון. לפני שנה עמד הקיסר בברינדיזי וברכת האפיפיור על ראשו; חודש לאחר־מכן (29 בספטמבר 1227) הטיל האפיפיור הזועם, גריגוריוס התשיעי, אה החרם הכנסייתי על הראש המוכתר ביותר באירופה. לפני שנה היתה שליטה הרשמי של ממלכת ירושלים איזבל, בתם של ז'אן דה בריין ושל מריה מלכת ירושלים; איזבל נישאה (1225) לפרידריך השני ובסוף אפריל 1228 נולד מנישואים אלה בן, הוא העתיד להתפרסם כמלך קונראד הרביעי הוהנשטאופן. אמו מתה סמוך ללידתו (4 במאי), וממלכת ירושלים עברה מעתה רשמית לתינוק בן החודש, כשאביו פרידריך הוא מלך ירושלים עד שיגיע בנו לפרקו. מצב חוקתי לא פחות מסובך נוצר בקפריסין. מלך האי היה ילד בן אחת־עשרה, הוא אנרי דה ליזיניאן, והשלטון הממשי באי נתון בידי משפחת האיבלינים, ששולתם שליטה היתה בקפריסין ובממלכת ירושלים כאחת. אולם שלטון האיבלינים עורר התנגדות בקרב בני־אצולה אחרים, ואלה ציפו מעתה לבואו של הקיסר פרידריך, כדי לנסות מזלם בהדחת השושלת האיבלינית, אם כי זו היתה קשורה קשרי־חיתון בבית־המלוכה הקפריסאי ובבית־המלוכה הירושלמי. ואמנם הזכויות הריבוניות בתקופת הקטינות של המלך היו מבחינה חוקית בידו של פרידריך השני, מאחר שכתר קפריסין הכיר עצמו כווא־סאל של הקיסרות הרומית, מאותו זמן שאימרי מלך קפריסין קיבל את הכתר מן הקיסר היינריך השישי (1197).

בינתיים חלו שינויים חשובים אף במערכת הפוליטית של המזרח התיכון. מותו של אלמלך אלמועט'ם שיחרר את אחיו אלמלך אלכאמל, סולטאן מצרים, ואת אלמלך אלאשרף סולטאן הג'זירה, מפחד המדיניות האימפריאליסטית של שליט

18 רק מקור נוצרי־ערבי, 'תולדות האפאטריארכים של אלכסנדריה', מוסר שביצור קיסריה נעשה על־ידי הקיסר לפני ביצור יפו. מצוטט על ידי בלושה ב־*Histoire d'Egypte de Makrizi* (Paris 1908), 366, n. 1

פרידריך השני – המוחרם בכנסיית־הקבר

דמשק. יורש דמשק, אלמלך אנאצר דאוד היה, כאמור, בלתי־מנוסה ובלתי־מסוגל לעמוד נגד שני דודיו, ובצר לו פנה אל אלמלך אלאשרף לבוא לעזרתו מתוך תקווה למצוא דרך פיוס עם דודו המצרי. אלמלך אלכאמל יכול מעתה לנשום לרווחה, וכבר התחיל מתחרט על המשא־ומתן שניהל עם פרידריך השני. ההבטחות שהובטחו לקיסר הרומאים נראו עתה, עם חלוף הסכנה מצד דמשק, כמחיר מופרז, ולמעשה מחיר ללא תמורה, והופעת צלבנים בשעה זו בארץ־ישראל יכלה רק להיות למכשול למדיניותה של מצרים.

אולם יחסי־החשד ההדדיים הפכו את המזרח התיכון לבמת תככים פוליטיים. אלמלך אלכאמל יצא בחיפזון ממצרים בכוונה לעלות על דמשק, או לפחות לתחום שלטונו של אלמלך אנאצר בשטחי ארץ־ישראל. ביולי 1228 עמד הצבא המצרי בדרומה של עזה בתל־עג'ול, ונציבי סולטאן מצרים קיבלו את השלטון ללא התנגדות בכל דרום הארץ. ירושלים קיבלה נציב מצרי, וכן גם חברון ושכם. הסולטאן בעצמו ביקר בירושלים, ולאחר־מכן בשכם. אולם הידיעה על הופעת אלאשרף בדמשק הדאיגה את סולטאן מצרים, והוא נסוג לתל־עג'ול, על הדרך המוליכה מצרימה.

המתיחות בין המרכזים השונים של הפידיראציה האיופית זרקה מבוכה בתוך עולם האיסלאם, ושני הצדדים ראו מעתה צורך לפרש את תנועותיהם. חליפת־איגרות בין אלמלך אלאשרף ואלמלך אלכאמל שייכת לתחום המהתלה הפוליטית, המקובלת במזרח התיכון. שניהם מצדיקים את הכנותיהם בסכנה הפראנקית. כתב אלמלך אלאשרף 'שלא בא לדמשק, אלא מתוך כבוד לסולטאן (מצרים), כדי לסייע בידו בהשגת מטרותיו כדי להתאחד אתו למען הגנת הארץ נגד הפראנקים'. ואל־מלך אלכאמל ענה לעומתו: 'לא באתי לארץ זו אלא מסיבת הפראנקים. ואין איש בארץ שימנע מהם את מטרותם. וכבר יישבו את צידון וחלק מקיסריה ולא מנעו מהם'¹⁹. והסולטאן ממשיך באומרו שהוא חוזר למצרים, כי אין הוא שייך לאלה הנלחמים באחיהם או שמים מצור עליהם...

הבעות אחות־אחים סיטונית זו הביאה במהרה לתוצאות בלתי צפויות. אלמלך אלאשרף ביקש את אחיו המצרי שלא לחזור למצרים. הוא עצמו יצא את דמשק והצטרף אליו בתל־עג'ול, וכאן נחתם (סוף 1228) חוזה שחילק מחדש את נחלות האיופים. המשא־ומתן בין שני האחים לא נתקל בשום קשיים, מאחר שנעשה כולו על חשבוננו של בן־אחיהם שליט דמשק. אלמלך אנאצר הוצא לחלוטין מן הזירה, בקבלו כתמורה בעד נכסיו הסוריים את הנכסים המפוזרים של אלמלך אלאשרף

19 אבן אלת'יר, RHC. Hor., II, 174

בג'זירה. אלמלך אלאשרף קיבל את שטחי סוריה וארץ-ישראל עם דמשק ואת כל החלק המוסלמי של הארץ עד עזה. ואילו השטח מפיק (במזרח הפינרת), כולל את כרך ושובך בעבר-הירדן, וכן כל הדרום עד עזה צורפו לנכסי אלמלך אלכאמל. התחום של השליטה המצרית פרץ אפוא מזרחה עד עזה ובצפון-מזרח בלע את כל עבר-הירדן עד הכינרת. היו אלה שטחים בעלי קשרי-תזכורה חשובים עם מצרים, והם שליטים על הקטע האסטרטגי של דרך עולי-הרגל בעבר-הירדן לערב. כך היתה השתלשלות העניינים בבית-איוב בשעה שפרידריך השני התקרב אל שערי הארץ.

ב-28 ביוני 1228 הפליג צי קטן, כארבעים כלי-שיט בסך-הכל, מנמל ברינדיזי מזרחה. הרוזן אנריקו ממאלטה פקד על הצי, שעניי המזרח והמערב נישאו אליו ברגשות מעורבים. איש לא פילל, שפרידריך ייצא למסע זה בראש גדוד שאין בו אלא כמה מאות אנשי-חיל. למעלה מעשר שנים ציפו למסע זה, ודימו שישווה וגם יעלה על מסע-הצלב השלישי. גלי העולים-לרגל, שהיו מתרכזים בנמלי איטליה ודרום צרפת כל-אימת שהבטיח הקיסר לצאת מזרחה, ניבאו מסע רב, שישטוף את המזרח ויבסס את ממלכת ירושלים מחדש. פרידריך עצמו הרי הבטיח בהזדמנויות שונות לא רק עזרה לארץ-הקודש, אלא החייאת הממלכה בכל פארה והתקשרות לעד עם גורלה. בשאתו את איזבל בתו של ז'אן דה בריין מלך ירושלים נשבע: 'שעל ידי כך הנו מתחייב לעזרת ארץ-הקודש לא כמו שאר עולי-הרגל, אלא לנצח, כמו הטמפלארים וההוספיטאלארים'²⁰. באסיפת האצילים בסאן-ז'רמאנו (1225) נשבע²¹ במעמד שליחי האפיפיור: 'להחזיק שם (בארץ-ישראל) 1,000 אבירים במשך שנתיים על חשבוננו לעזרת ארץ הקודש; 100 אלף אוקיות זהב יעביר לשם במשך חמש השנים הקרובות'. ושוב 'התחייב הקיסר להוביל מאה סאלאנדרות'²² וחמשים גאלירות ולהחזיקן מעבר-לים, ונוסף על כך יסייע לשני אלפים אבירים בנסיעתם²³. הפער בין המובטח והמצופה ובין הנעשה בפועל היה גדול מכדי לא לעורר חשדות כבדים ורציניים ביותר לגבי הצלבן הקיסרי.

שלושה שבועות נמשכה הנסיעה לאורך חופי יוון, כרתים, רודוס עד נמל לימא-סול בקפריסין, ושלושה שבועות נישאו העיניים אל מרחבי היס-התיכון מתוך

20 מתוך מכתב-החרם של גריגוריוס : Roger de Wendover, *Flores Historiarum*, vol. II, 337 התעודה האורייגינאלית המפורסת יותר Huillard-Bréholles II, 498 s.

21 ר' בפרק הקידם, עמ' 162.

22 כאלאנדרה — אניית-משא.

23 Roger de Wendover, II, 338

תקווה, זעם ותמהון־לבב. בספטמבר 1228 הגיע הצי הקיסרי הקטן לקפריסין. בחוף לימאסול חיכו לקיסר: נציבו בממלכה תומאס מאצ'רה, ריקארדו פילאנגיירי*, שבא ארצה עם גדוד קיסרי קטן באביב אותה שנה, ובאליאן מצידון.

אפשר שקפריסין תפסה מקום מסויים במחשבתו הפוליטית של פרידריך טרם יצא מזרחה. טבעי היה לנצר זה של בית־הוהנשטאופן לשמור על זכויות־המורשה האימפריאלית בכל מקום שהן, ומאחר שאימרי מקפריסין קיבל את התואר 'מלך קפריסין' מאביו של פרידריך, הוא היינריך השישי (1197), היתה קפריסין, לפי מיטב המסורת הפיאודאלית של אירופה, ממלכה־פיאודום המוחזקת מיד קיסר רומא. לפי אותה מסורת היה הקיסר אפיטרופוס של המלך־ינוקא, אנרי הראשון, עד אשר יגיע לבגרות, ובתקופה אפיטרופסות זו היה האפיטרופוס מקבל את כל הכנסות המדינה בתנאי שידאג לחינוכו היאה של הנצר הממלכתי. ואולם בנידון זה שונה היתה המסורת המשפטית של המזרח הלאטיני מן המסורת הקיסרית. בראשון היתה האפיטרופסות בתקופת הקטינות לא ביד הסניור הפיאודאלי, אלא ביד בן־המשפחה הקרוב ביותר למלך הקטין, ובמקרה זה המלכה אליס**, אמו של אנרי הראשון. ואמנם כך החליט 'בית־הדין העליון', היינו אסיפת הוואסאלים של ממלכת קפריסין. פיליפ ד'איבלין נתמנה שליט הממלכה בשם העוצרת אליס. החוק הצלבני אף ידע להבדיל בין עוצרות ובין אפיטרופסות, כדי למנוע ריכוז יתר של סמכויות בידי צד אחד. העוצרת קיבלה לידיה את ההכנסות, והאפיטרופוס קיבל את השלטון ואת הדאגה לחינוך הילד²⁴. לפי החלטה זו נשבעו הוואסאלים של ממלכת קפריסין שבועת נאמנות לפיליפ ד'איבלין עד שיגיע המלך לבגרות. במות פיליפ ד'איבלין נעשה ניסיון על־ידי קבוצה של אצילי קפריסין להשתלט על האפיטרופסות. אך למרות התערבותה של המלכה אליס לטובתם נכשל ניסיונם, והאפיטרופסות עברה לידו של ז'אן ד'איבלין, אדון בירות, אחיו של האפיטרופוס הקודם. בראש האופוזיציה לאיבלינים עמד אמורי (אמאלריך) בארליס²⁵. לאחר

Alice ** Filanghieri *

24 על הצד המשפטי של הבעיה ר' J. La Monte, *Feudal Monarchy*, 49–54. תוארה של המלכה אליס היה bailly, שפירושו עוצר. בדרך כלל היו מבדילים בין העוצר, בעל השלטון וההכנסות, ובין האפיטרופוס, שבידו ההשגחה על הקטין. במקרה זה נמסרו שני התפקידים לאליס, וזו הציעה את פיליפ ד'איבלין להיות 'באיי' שלה, שבידו השלטון וההשגחה על המלך ובידה ההכנסות.

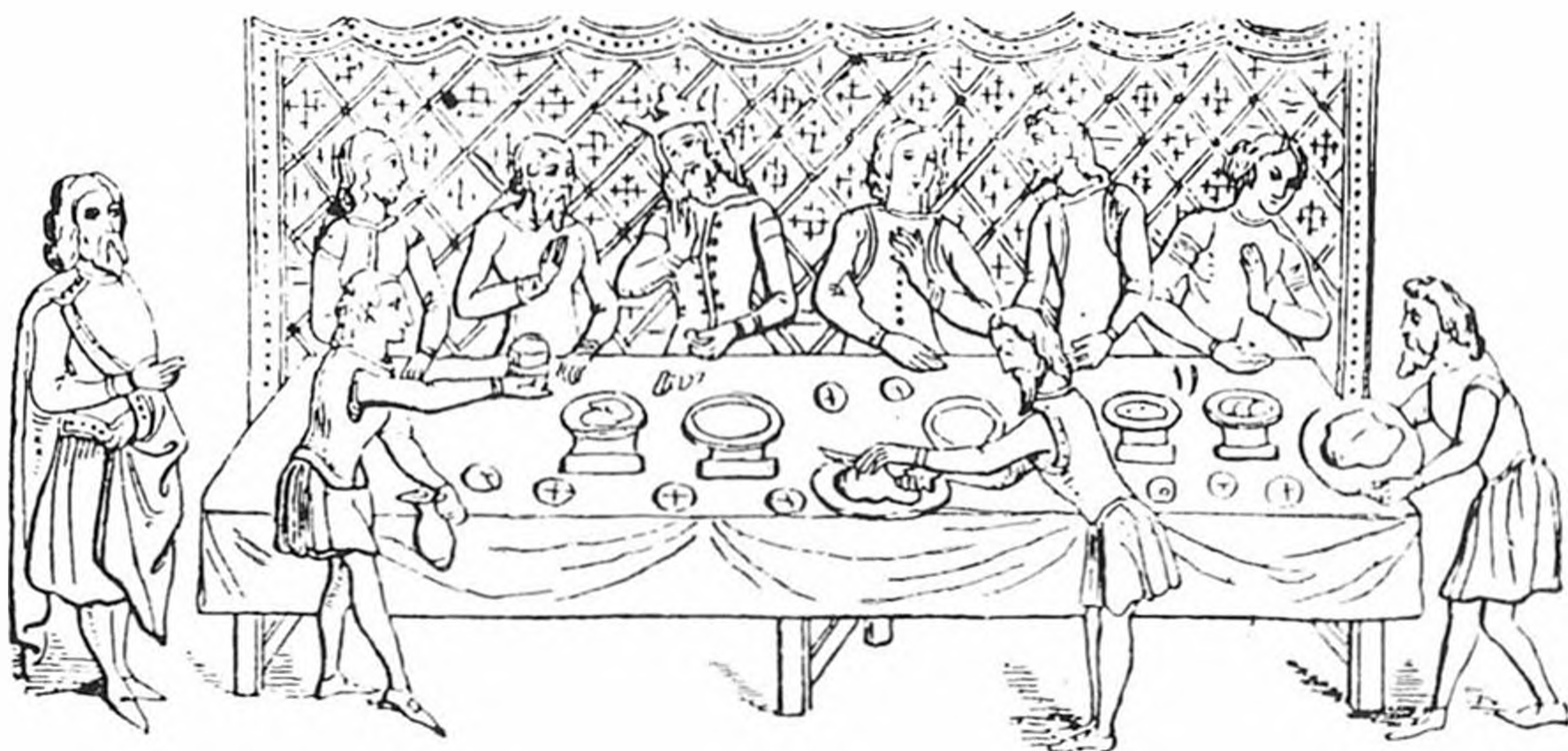
25 פרט לאמורי בארליס (Amaury Barlais) נמצאו עוד באופוזיציה לאיבלינים: אמורי מבית־שאן (Amaury de Bethsan) קרובו של בארליס, גובן דה שאנשי (Gauvain de Chenchi), גיום דה ריווה (de Rivet), שאף הם היו קרובי משפחה, ואיג מגבל (Hugues de Givélet), ממשפחת אדוני גבל וקרוב האיבלינים. זכרם של אנשים אלה הונצח על־ידי תיאורו של פיליפ דה נובאר בחיבורו על מלחמת האיבלינים והקיסריים, ובייחוד בפארודיות החרוזות שחיבר נגדם.

הקיסר מול האיבלינים

קבלת הידיעה על הפלגת פרידריך למזרח יצא בארליס לקראתו ונפגש אתו במו־ריאה.

אם עד עתה תפסה קפריסין מקום צדדי במקצת בתוכניותיו של פרידריך, הרי הופעת בארליס הגבירה את זיקתו לעניין. לא עוד הבטחת זכויות הקיסרות לשם תוספת כבוד ויוקרה, אלא יצירת מקור הכנסה ובסיס צבאי שיקל על המשא־ומתן עם מצרים; ואולי אף יצירת בסיס אימפריאלי איתן במזרח התיכון, קרוב למדי למדינת הצלבנים לזכות את הקיסר בהילת־צלבן נצחית, ומרוחק במידה מספקת מכדי להיות טרף קל לשיני שכנותיה המוסלמיות. מצבו הכספי של הקיסר היה בכל רע, ומקור הכנסות בקרבת המדינה הצלבנית נראה כסייעתא דשמיא; כל־שכן שהאופוזיציה לאיבלינים מוכנה היתה לסייעו גם נגד השליטים המסורתיים של ממלכת ירושלים.

במחנה האיבלינים ידעו מה לצפות מן הקיסר. לא נעלמה מהם נסיעתו של בארליס, ואין ספק שאף המצב הכספי של הקיסר היה ידוע להם. האיבלינים כבר באו במגע עם תומאס מאצ'רה ועם ריקארדו פילאנגיירי בעכו, ומשני אלה יכלו לעמוד גם על טיב השליט והשקפותיו בענייני ממשל. נפגשו כאן שתי מסורות של משטר, שתי דרכי מחשבה מדינית. לא עוד הבדל בנוהג הפיאודאלי, לגבי זכויות עוצרים ואפיטרופסים הפריד בין הקיסר ובין האיבלינים; הבדלים מסוג זה היו קיימים אף בתחומי הקיסרות הרומית עצמה. ההבדל העיקרי היה לגבי צורת השלטון ומגמותיו. גרמניה לא הגיעה אף פעם לאותו פיצול המשטר הפיאודאלי והתרופפותו כשכנתה הצרפתית במערב. רק בתום שושלת השטאופים תיגרף גרמניה בזרמה של ההתפוררות הפיאודאלית תוך בניית אחדויות מדיניות מבוססות של הנסיכויות העצמאיות. ואם בגרמניה כך, בסיציליה על אחת כמה וכמה. כאן נשארו עקבות עמוקים של השלטון הריכוזי של הנורמאנים ושרידי האירגון המדיני המוסלמי והביזאנטי, שהתמידו אף לאחר הכיבוש הנורמאני ואף תרמו לביסוסו האירגוני ושמרו על מעמד ממלכתי נעלה. המלך כאן אינו כלל וכלל 'ראשון בין שווים'. החלטותיו קרובות יותר להחלטות הבאסילאוס הביזאנטי, שלטונו כמעט־אבסולוטי ומוקף הילה של קדושה. מועצת הבארונים היא גוף למתן עצה וגושפנקה, אבל אין אופוזיציה בארזניאלית יכולה לכפות דעתה על השליט בדרך חוקית. מול המונארכיה הסיציליאנית ניצבת המדינה הפיאודאלית הצלבנית של המאה השלוש־עשרה, שמסורתה המונארכית הקדומה נעלמה זה שני דורות, והיא נעשית יותר ויותר מעין ריפובליקה פיאודאלית, שהשלטון האמיתי בתוכה מסור ביד אוליגארכיה ואסאלית, שגיבשה ועיצבה מסורת חוק פיאודאלי מקודש, השומר בקפדנות על זכויות המעמד בתור מעמד ועל זכויות הפרט בתור בן־

משתה מלכותי (על־פי כת"י מן המאה הי"ג)

המעמד. מעשה שלא לפי החלטת הבארונים, פגיעה באחד הבארונים, ערעור על סמכות החוק אף בקוצו של יוד — כל אלה אינם אך עבירה על חוק המדינה, אלא בגדר מינות פוליטית ממש. לא רק זכויות הפרט עשויים להתערער, אלא כל הקרקע נשמטת מתחת לרגליהם של אצילי קפריסין וירושלים.

הפגישה הדראמאטית בין הקיסר ובין האיבלינים נערכת בארמון של פיליפ ד'איבלין בלימאסול, בה מופיעים האיבלינים עם המלך־הקטין אנרי הראשון, שעד עתה נמצא בניקוסיה. ארוחת־הערב החגיגית היתה צריכה לסמל את אחדות אבירי קפריסין וירושלים עם קיסר רומא ואת תחילת הפעולה המשותפת לשיקומה של ממלכת ירושלים. באולם המרכזי של ארמון פיליפ ד'איבלין נערכו השולחנות ובראשם שולחנו של הקיסר, כשלימינו ז'אן ד'איבלין אדון בירות וגוטייה אדון קיסריה, שאשתו היתה אחות ז'אן ד'איבלין. בראש השולחן האחר ישב אנרי הראשון מלך קפריסין וגדולי גרמניה וסיציליה, ובשאר השולחנות סועדים זה מול זה אבירי הקיסר ואבירי קפריסין. לאור הנרות שהפיצו אורם על השולחנות הערוכים ועל גלימות הארגמן, שלבשו האצילים לפי בקשת הקיסר, שפקד להסיר את בגדי־האבל השחורים לאחר מותו של פיליפ ד'איבלין — נראו פרחי האבירות המזרחית משרתים את הקיסר, ראש העולם הנוצרי, גדול השליטים במערב, במחגם לו יין, בבתרם את הבשר ובהביאם מים לנטילת הידיים כרגיל בסעודות ימי־הביניים. ואולם באולמות הצדדיים של אולם־הארוחה, בגן ובחצר הסמוכים אליו, הצטופפו כבר אותה שעה חיילי פרידריך ומלחיו. הבניין הוקף וברגע שבו הוגש קינוח־הסעודה נתייצבו מאחורי אבירי המזרח הצלבני דמויות שותקות המחזיקות

הקיסר וריבונות החוק הצלבני

בידיות של פגיון וחרב. מתיחות נשתררה באולם כשפנה פרידריך אל מארחו ז'אן ד'איבלין והטיל לחלל האולם: 'מסיר ז'האן, שתיים הן בקשותי אליך, ואת שתיהן תמלא מרצון טוב, ובזה תנהג כבעל־תבונה... הראשונה: החזר לי את העיר בירות, כיוון שהיא בהחזקתך ללא הצדקה; ושנית: החזר לי כל מה שהכניסה האפיטרופסות בקפריסין, ההכנסה המלכותית מיום מותו של המלך איג, היינו תקופה של עשר שנים. זוהי זכותי לפי מנהג גרמניה'.

בדממת המוות שנשתררה באולם נשמעה תשובתו של ז'אן ד'איבלין, אדון בירות: 'אני מחזיק את בירות בתור פיאודום על־פי החוק, וגברתי המלכה איזבל, שהיא אחותי מצד האם ובתו של המלך אמאלריך (הראשון), היורשת החוקית של ממלכת ירושלים, ובעלה המלך אמאלריך (השני) שניהם כאחד העניקו לי את בירות תמורת משרת הקוניטאבל²⁶. ובירות היתה בתקופה שבה גאלנוה הרוסה עד היסוד, עד שהטמפלארים, ההוספיטאלארים וכל אצילי סוריה סירבו לקבלה. ואני ביצרתיה ושיקמתיה בנדבנות הנצרות ובפרי עבודתי, ויום יום השקעתי בה את כל הכנסותי מקפריסין וממקומות אחרים. ואם סבור אתה, שאני מחזיק בה שלא כחוק, אוכיח את זכותי בבית־דין של ממלכת ירושלים; ובאשר לדרישתך להכנסות קפריסין, הכנסות האפיטרופסות והכנסות הדומינה המלכותית — אף פעם לא היו אלה ביד, ואף אחי לא היה אפיטרופוס אלא במה שנוגע לטירחה, לעבודה ולעול הממשל של הממלכה. זוהי המלכה אליס קרובתי, שבידה היו ההכנסות, והיא עשתה בהם כרצונה, כמי שבידו האפיטרופסות החוקית לפי מנהגנו אנו. ואם תדרוש ממני הוכחה בניהון, אעשה זאת לפי המנהג לפני בית־הדין של קפריסין. ולהווי ידוע לך שאף באיום מוות או מאסר לא אעשה אלא את אשר אידרש על־ידי בית־הדין הטוב והנאמן'²⁷.

מועטים היו האנשים בעולם הנוצרי שמסוגלים היו לעמוד מול קיסר רומא ולטעון לזכויותיהם החוקיות! הקיסר, מלך סיציליה, שלדברו היה תוקף של חוק, ודאי לא ציפה להתנגדות כה נמרצת מצד בארון של ממלכת ירושלים הקטנה. אולם ז'אן ד'איבלין הביע את מחשבות לבו של כל אציל במזרח הצלבני. ההתנגשות לא היתה רק על הכנסות מוחשיות של קפריסין ועל החזקה פיאודאלית של עיר בממלכת ירושלים. לגבי אצילי קפריסין וממלכת ירושלים היתה זו בעיה עקרונית שקבעה את מעמד הממלכה ואת מעמדן בתוכה. הם מוכנים לשרת את הקיסר בגופם ובממונם במיטב המסורת הפיאודאלית, מוכנים לצאת אתו למלחמה נגד

26 בירות נכבשה עלידי הנוצרים בשנת 1197. ז'אן ד'איבלין היה קוניטאבל עד שנת 1200.

Les Gestes des Chiprois, éd. G. Raynaud, 41/2 27

פרידריך השני — המוחרם בכנסיית־הקבר

המוסלמים לגאולת ירושלים, אולם למעלה מהם ומן הקיסר נמצא כוח עליון שלו נכנעים שניהם — הלא הוא החוק והמנהג שעליהם מושתת קיום המדינה והחברה והפרט החי בתוכה.

הקיסר העריך נכונה שלחץ גדול מדי על האיבלינים עשוי להביא למלחמת־אחים במזרח הנוצרי ולהכתים עוד יותר את שמו המוחרם. לפיכך ניאות למשא־ומתן עם האיבלינים. אלה העמידו בני־תערובות מבני משפחתם והתחייבו להופיע לפני בית־דין קפריסין ובית־דין ירושלים, אם ידרשו לכך. ובינתיים ייצאו האיבלינים את ארמונו של פיליפ ד'איבלין אל מחנה גדודיהם מחוץ לעיר. הקיסר שחשש להתנקשות יצא גם הוא את הארמון והשתכן במגדל ההוספיטאלארים בקרבת נמל לימאסול. ואולם האיבלינים לא היו מוכנים למלחמה בקיסר. ז'אן ד'איבלין יצא לניקוסיה והעמידה במצב התגוננות, וכן נשלחו חילות־מצב למבצרי־האי. אולם עם התקרבות הקיסר לניקוסיה נסוגו האיבלינים אל המבצר בצפון האי, מבצר סן־הילאריון או דידימאס, שנקרא בפייהם דיה ד'אמור *.

המתיחות של ערב מלחמת־אחים לא יכלה אלא להביא נזק עצום לצלבני הארץ ולא־ינטרסים האימפריאליים של פרידריך. אי־לזאת נתקבלה ברצון התערבותם של המיסדרים הצבאיים ואנשי הכמורה. הוסכם לכעין שביתת־נשק, ושני הצדדים נתחייבו לפעולה משותפת בארץ־ישראל. בני־הערוכות הוחזרו, האיבלינים החזירו את מבצרי־קפריסין ליד המלך הקטין אנרי הראשון, והקיסר מינה בשמו את מפקדי המבצרים. עד התבגרותו של אנרי הראשון תהיינה כל הכנסות הממלכה לקיסר. אולם בנקודה אחת לא ויתרו האיבלינים: שבועת הנאמנות תינתן אמנם, לקיסר, ואילו שבועת־הלוי הפיאודאלית, הקשורה בהחזקת פיאודה (ה'הומאגיום') לא תינתן אלא למלכה אליס. האצילים מכירים אפוא בפרידריך כסוֹוֹיֶרִין של קפריסין ומוכנים לכל מה שמחייבם החוק בנידון זה, אולם החוק המחייב הוא זה של 'מעבר־לים', ולא החוק האימפריאלי הגרמני או הסיציליאני.

ביום 2 בספטמבר יצא הצי הקיסרי את פאמאגוסטה, וכעבור חמישה ימים, לאחר שאניותיו הגיעו לחוף טריפולי, עשה דרכו דרומה עד עכו (7 בספטמבר 1228). ז'אן ד'איבלין, שיצא תחילה לבירות, הצטרף לקיסר בצור ומשם המשיך דרכו אל נמלה הראשי של המדינה.

אותה שעה היתה עכו כמרקחה. חולשת הכוח הקיסרי לא היתה עוד בגדר סוד, והמריבה עם האיבלינים, שרבים נטו אחריהם, שילהבה עוד יותר את האווירה. גם

המבוכה בעכו

הידיעה על חרם הקיסר עוררה הרהורים וספקות: איך ליישב את חרם האפיפיור עם המטרה המוצהרת של הקיסר בדבר חידוש המדינה הצלבנית וגאולת בירתה ירושלים? הידיעה על המשא-והמתן עם סולטאן מצרים עשתה לה כנפיים מאז יצאה מקפריסין משלחת שנית אל שליטי המוסלמים. אף-על-פי-כן קיבלה עכו את הקיסר ואת אפיטרופוס מלכה קונראד כיאות לראש העולם הנוצרי, בהמון חוגג של תושבי הארץ ועולי-רגל שחזרו מביצור צידון וקיסריה וציפו לאורחת אניות שתחזירם לאירופה, נוסף על גדודיו האיטלקיים והגרמניים של הקיסר ואצילי המדינה ואצילי קפריסין. ראשי המיסדרים הצבאיים כרעו לפניו ונשקו את רגליו: 'וכל צבא המאמינים אמר הלל לד' בקולותיו על-ידי בואו של הקיסר לתשועת ישראל'²⁸. הקיסר השתכן במבצר העיר, בגבול העיר העתיקה והרובע החדש של מונ-מיזאר * שצמח בצפון העיר. ואולם האווירה בעיר היתה נסערת. היתה עמדתם האישית של ראשי המיסדרים אשר היתה, מעמדם בכנסייה מנעם משיתוף-פעולה עם הקיסר המוחרם, אף השלום עם האיבלינים אפשר שלא נראה עדיין מובטח כל-צורכו; בית גאה זה לא בנקל שכח לקיסר ששם באזיקים את בני ז'אן ד'איב-לין, שנמסרו לו כבני-ערובות בקפריסין. הקיסר החליט אפוא לעזוב את העיר ולקבוע את מטהו בפורדנא שבין עכו לחיפה. פה, בקרבת הנעמן ובקרבת עדרי הסוסים שרעו ב'חורשת התמרים' של חיפה, ניסה פרידריך להתאים את תוכניותיו למצב שהתהווה במדינות המוסלמיות השכנות.

אלמלך אלכאמל ואלמלך אלאשרף נמצאו אותה שעה בשכם, או אולי כבר נפגשו בתל-עג'ול, בדרומה של עזה²⁹, בעוד בן-האח אלמלך אנאצר דאוד נשאר בשכם ונסוג לאחר-מכן לבית-שאן. שליחי הקיסר הופיעו לפני אלמלך אלכאמל ודרשו ממנו עתה את מילוי התחייבויותיו לגבי הקיסר. היקף הדרישה אינו ידוע. לפי גירסה אחת הבטיח בזמנו אלמלך אלכאמל החזרת כל כיבושי צלאח אדין. לפי גירסה אחרת דובר על החזרת ירושלים. מסתבר שאלמלך אלכאמל הציע לכתחילה הצעה דומה לזו שהביא בזמנו לצלבני דמיאט, היינו החזרת ארץ-ישראל המערבית בלי מבצרי עבר-הירדן. אלא שבינתיים חלו שינויים נכבדים במפה הפוליטית.

Mont Musard *

Roger de Wendover, II, 351 28.

29 קיימת אי-בהירות מסוימת לגבי החלפת המשלחות בין פרידריך לבין השליטים המוסלמיים. הסיבה העיקרית לכך היא העובדה, ששני הצדדים שמרו על סודיות המשא-ומתן. מכאן העדויות המנוגדות לגבי התאריכים ומקומות-הפגישה. ניסיון אחרון להבהיר את הבעיה אצל Gottschalk, op. cit., 153—5. — המקורות המערביים אינם מציינים את תל-עג'ול כמקום המשא-ומתן, אלא את הרביה (בפי הצלבנים: Forbie), שבין עזה לאשקלון ואפשר שהשליחים של הקיסר פגשו את הסולטאן בדרכו משכם דרך הרביה ועזה לתל-עג'ול.

פרידריך השני — המוחרם בכנסיית־הקבר

כשניתנו ההבטחות לקיסר לפני שנתיים ימים היתה ארץ־ישראל המערבית, כולל ירושלים, בתחום שלטונו של אלמלך אלמועט'ם, שכנגדו ביקש לו אלמלך אלכאמל בעל־ברית בפרידריך, ואילו עתה, בסוף שנת 1228, חלפה סכנת אלמלך אלמועט'ם וכל דרום הארץ היה ביד אלמלך אלכאמל גופו, ופנים־הארץ צפונה ביד אלמלך אלאשרף, שהשתלט, כאמור, על נכסי יורשו של אלמלך אלמועט'ם. ויתור לפרידריך לא היתה בו עוד תועלת. ואולם לא קל היה גם לסרב למלא את התחייבויותיו. אפשר שנימוקים מוסריים השפיעו אף הם, אבל עיקר הלחץ היה בעובדת הופעתו של הקיסר במזרח, שהרי אלמלך אנאצר, בן־האח שראה את נחלאותיו נשדדות על־ידי דודיו, עלול היה בכל רגע להצטרף למחנה הצלבנים. נוסף על כך, המשא־ומתן עם אלמלך אלאשרף בדבר פעולה משותפת נגד אלמלך אנאצר, אף הוא עדיין לא נסתיים. אלמלך אלכאמל החליט אפוא על מדיניות של השהייה, מומתקת במשלוח ובהחלפת שאלות־ותשובות בשאלות פילוסופיה, מתימאטיקה ואסטרונומיה לפי מיטב המסורת של החצרות בנות־התרבות של שליטי המזרח. המשלחת הסולטאנית אשר הגיעה לכורדנא בראשותו של פח'ר אדין אבן שיח' אַשְׁיוּח' (אלשיוח') הביאה עמה פיל, גמלים מהירים וסוסות ערביות. בתשובה לכך יצאו שליחי הקיסר, תומאס מאצ'רה ובליאן מצידון חזרה אל הסולטאן, ועשו דרכם לדרום הארץ, לסביבות עזה. כדי לתת יותר תוקף לעמדתו של פרידריך את ויליאם בישוף אַכְסָטֶר לאלמלך אנאצר לדמשק. בכך רמז הקיסר שאין אלמלך אלכאמל בעל־הברית היחיד הבא בחשבון הצלבנים וסולטאן מצרים עשוי לפתע לעמוד לפני קואליציה סורית־צלבנית.

ואולם בינתיים גברה המתיחות בעכו. החורף התקרר והלך, והצבא ישב באפס־מעשה. שני נזירים פראנציסקאנים, שליחי האפיפיור, הרבו מהומה בפרסמם את מצוות האפיפיור, האוסרת לבוא במגע עם פרידריך ולהישמע לפקודותיו. כדי להשתחרר מאווירת־הלחץ שבעכו וכדי להחיש את המשא־ומתן עם סולטאן מצרים החליט פרידריך על פעולה צבאית, שלא ניתנה להתפרש כמעשה־מלחמה, ועם זה רמזה בבירור שהוא אומר להעמיד על דרישותיו. בפעולה זו ימצאו גם הצלבנים ועולי־הרגל פורקן למרצם, ותתחדש התקווה לחוג בקרוב את הכניסה לירושלים.

בתחילת נובמבר הודיע פרידריך על כוונתו לבצר את יפו. כזכור הועלתה תוכנית זו בטרם יבוא לארץ, אלא שבינתיים נתפנו הצלבנים ועולי־הרגל לביצורי צידון, מונפֹר וקיסריה. החלטה זו נתקבלה בהתלהבות רבה. הגדודים הנוצריים, שלא ידעו על תוכן המשא־ומתן עם הסולטאן, אם כי ידעו על קיומו, ראו בכך צעד חשוב לקראת כיבושה של ירושלים. כנראה שהקיסר אף הסביר רשמית את מפעל ביצורה של יפו כדי שלאחר־מכן תהיה גישה קלה יותר לרוצים ללכת לעיר־

הקודש ירושלים, דרך לא רק קלה יותר אלא אף קצרה יותר ובטוחה יותר³⁰. הכרזת הקיסר נעשתה באסיפת אצילי המדינה וראשי המיסדרים הצבאיים. האחרונים הועמדו במצב קשה ביותר. רק ימים ספורים לפני-כן הביא נזיר פראנציסקאני איסור מפורש של האפיפיור, המכוון בעיקר לאנשי-הכנסייה ולמיסדרים הצבאיים, להישמע לקיסר. ואולם האפיפיור ישב רחוק ברומא, והאחריות למדינה הצלבנית היתה מוטלת על שכמם. הפיתרון שהוצע על-ידי ראשי המיסדרים פגע קשה בקיסר, אולם בליט-ברירה הוכרח לקבלו: הקיסר יצא בראש המסע כשהוא מפקד רשמית על אנשיו בלבד, וכנראה גם על אבירי המיסדר הטיבטוני, שבראשם עמד הרמאן פון זאלצה. במרחק של מהלך-יום מן הגדודים הראשונים נעו גדודי המיסדרים, וכנראה גם גדודי ארץ-ישראל. בסדר זה התקדמו הצבאות אל מעבר לקיסריה, במעבר נהר אלכסנדר, הקרוי בפי הצלבנים נהר מונדידייה³¹. בסביבה זו כבר נתקלו פעם הצלבנים במארב מוסלמי מסוכן, ורק בעוז-רוחו וכשרונו הצליח ריצ'ארד לב-האריה להופכו לניצחון נוצרי מזהיר. כדי למנוע הישנות המאורע חיכה כאן פרידריך לצבא המיסדרים, ומכאן המשיכו יחד את דרכם דרומה. הפקודות במחנה הלא-קיסרי ניתנו לא בשם הקיסר, אלא 'בשם האלוהים והנצרות', כדי לצאת ידי חובה לגבי החרם האפיפיורי. ביום 15 בנובמבר הגיע המחנה המוזר למבואות יפו.

אין זה מן הנמנע שבזמן המסע ליפו ניסה הקיסר להשתלט-על מבצר הטמפלרים החדש בעתלית³². אין ספק שאף כאן יכול היה הקיסר לטעון, ששליטה בעתלית דרושה לו לשם המסע נגד ירושלים, ובייחוד מאחר ששום ביצור צלבני לא היה קיים, כנראה, בתקופה זו בין חיפה לקיסריה. הקיסר הופיע לפני המבצר הטמפלרי ונכנס לתוכו, והעמיד פתאום בפני הטמפלרים את הדרישה למסור את המבצר לידו ולפנותו מאנשיהם. דרישה זו, שהטמפלרים לא היו מקבלים אותה משום מלך ירושלים, בוודאי שלא נתקבלה על דעתם כשהיא באה מפיו של נוצרי מותרם. כיוון שהקיסר נכנס עם חיל קטן למקום, סגרו הטמפלרים את שערי המבצר ואיימו עליו שיכלאוהו בתוך המבצר. הקיסר, שהיה בעל חוש-מציאות,

30 מתוך מכתבו של הקיסר להנרי השלישי מלך אנגליה (17 למארכ 1229), אצל Roger de Wendover II, 365 ss. וכך גם במכתבו של הרמאן פון זאלצה לגריגוריוס התשיעי. ר' Huillard-Bréholles, III, 90.

31 Flum de Mondidier, על שם הכפר Montdidier, הוא מד אדיר (מד אלדיר). הנהר נקרא גם Flum Salé (= הנהר המלוח).

32 מאורע זה מסופר בשתי גירסאות של Eracles, 373/4, אולם חסר בגירסה העיקרית. לפי הנאמר שם נעשה ניסיון זה בזמן שהותו של הקיסר בעכו. רק לאחר שלא הצליח להשתלט על עתלית חזר לעכו, ומשם יצא למסע יפו. ר' להלן עמ' 197.

ראה שלא כדאי לו להתמודד בתנאים אלה עם הטמפלארים ויצא את עתלית, אך היחסים המתוחים בינו לבין המיסדרים הצבאיים נמתחו עוד יותר, והקיסר שמר טינה בלבו לטמפלארים כל ימיו. לא יעברו ימים מועטים והקיסר אף ימצא שעת־כושר להתנקם בהם בארץ־ישראל³³.

גדידי הצלבנים שהגיעו ליפו באמצע חודש נובמבר סבלו רבות מקושיי האס־פקה. כדי להקל את המסע מעכו הוטענה האספקה על אניות־הובלה, שעשו דרכן בים מעכו דרומה. אולם מזג־האוויר הגשום וסערה קשה בים מנעו את אניות־המשא מלהתקרב אל החוף הסלעי והמסוכן של העיר. כשבוע ימים נשאר המחנה ללא אספקה ובחוסר־כל. המחנה בא כבר לכלל ייאוש ממש, והיה מוכן לחזור לעכו, והנה התבהרו השמיים, נרגע הים, וכלי־שיט רבים הטילו עוגנם ביפו. במקום המחסור באו שפע ושובע.

אפשר שבעונת המחסור הזה נעשה ניסיון מצד הגדודים הצלבנים להבטיח מזון נותיהם על־ידי פלישה לשטח הכפרים המוסלמים. פלישה זו שימשה מעתה אמתלה לאלמלך אלכאמל לעכב את המשא־ומתן עם הקיסר. לרגע נדמה היה, שמסע־הצלב הקיסרי ייגמר מתחת לחומות מבצר יפו, אלא שהמשא־ומתן חזר ונתחדש לאחר שפרידריך החזיר את שוד הכפרים וכנראה אסר איסור חמור כל התנגשות עם המוסלמים. המקורות תולים בדרך־כלל את חידוש המשא־ומתן בהתערבותו של פח'ר אדין, שליחו הקבוע של הסולטאן לקיסר, שנתקשר בקיסר קשר של ידידות. אולם נראה יותר שהמגע שקיים הקיסר אותה שעה עם אלמלך אנאצר דאוד, שנמצא בשכם, היתה לו השפעה בלתי־מבוטלת על ניהול המשא־ומתן עם מצרים. האפשרות של ברית דמשק (השליטה גם בעבר־הירדן) והצלבנים עשויה היתה לעורר חששות רציניים במצרים. מכל מקום, אלמלך אלכאמל ידע בלי ספק, שכישלון מסעו של פרידריך לא יבטיח לארצו מנוחה לאורך ימים. ברור היה לו שהאפיפיור גריגוריוס התשיעי לא ישקוט עד אשר יעורר מחדש את אירופה למסע־צלב, גדול מזה של פרידריך, כיוון שמעתה תיהפך הצלחתו של המסע לעניין של יוקרה אפיפיורית. כיוון שכך מוטב לו לחדש את המשא־ומתן עם הקיסר, שיחסו לאיסלאם ולמוסלמים וידיעתו את השפה הערבית ואת המדע הערבי עוררו התפעלות במחנה המוסלמי באותה מידה שעוררו חשד ורוגז במחנה הנוצרי.

33 לפי המקור הנ"ל חזר הקיסר לעכו והתנפל על מבצר הטמפלארים שבפינה הדרומית־מערבית של העיר. אולם לאחר שהטמפלארים גילו התנגדות נמכצת נאלץ לוותר, והצטרף לעוסקים בביצורה של יפו. תיאור זה קשה לקבלו וליישבו עם עובדת שיתוף־הפעולה, אם גם קריר היה, בביצור יפו. כנראה נתערבב כאן סיפור המאורעות הקשור בחזרת הקיסר מירושלים לעכו. ור' להלן, עמ' 198.

רי ייתכן שבמשא־ומתן עם הקיסר אפשר יהיה להשיג תנאים נוחים ולמנוע פלי־שה אירופית חדשה למזרח לתקופה ארוכה למדי.

והסיכויים לוותרנות מצד הקיסר גדלו מיום ליום. בסוף דצמבר 1228 הופיעה ספינה נושאת בשורת־איוב על השתלטות צבאות האפיפיור, בפיקוד חותנו של הקיסר, הוא מלך ירושלים לשעבר, ז'אן דה בריין, על חלק מנכסיו באיטליה. בתנאים אלה אנוס היה הקיסר לקבוע תאריך מסוים אחרון לשהותו בממלכת ירר־שלים. בה במידה שהורע מצבו של הקיסר הוטב מצבו של אלמלך אלכאמל. באותם ימים נסתיים המשא־ומתן בתל־עג'ול עם אלמלך אלאשרף והושג הסכם להוציא את אלמלך אנאצר מן הזירה הסורית־ארץ־ישראלית. ואמנם, ביאנואר 1229, לאחר שנחתם החוזה של תל־עג'ול, נכנס המשא־ומתן בין אלמלך אלכאמל ובין הקיסר לשלביו המכריעים.

ובינתיים התקדם ביצורה של יפו בצעדי־ענק. יפו נחרבה, כזכור, בשנת 1197, והצבא הצלבני התחיל את פעולת הביצור על־ידי חשיפת היסודות של החומות הקודמות, שהיו מכוסים מפולת גבוהה של אדמה. על היסודות הוקמו החומות של המצודה, כי רק מצודתה של העיר שוקמה, ולא העיר עצמה. הביצור הושלם על־ידי ניקוי החפיר סביב המבצר³⁴. חומות המצודה היו מצוידות במגדלים והחפיר העמוק רוצף אבנים כדי להבטיח את יציבותו. מקץ שלושה חודשים (18 בפברואר 1229) נשלמה העבודה. הרמאן פון זאלצה מפליג בשבחה ואומר: 'מפעל ראוי לזכרון לכל העם הנוצרי לנצח נצחים, כי בעזרת ד', מפני החיבה והאהבה שרחשו לו האדון הקיסר וכל העם... הושלם כך שאף פעם מיום היווסדו לא היה כה טוב וחזק'³⁵. בין המסייעים העיקריים בביצור העיר נזכר פיטר דה רוש, הבישוף של וינצ'סטר, אחד האישים העתידים למלא תפקיד מכריע בתולדות אנגליה בימיו של הנרי השלישי.

ביום 11 בפברואר, שבוע לפני הסיום הרשמי של ביצורי יפו, קרא פרידריך לנציגי האצולה הארצישראלית, אליהם הצטרפו ראשי המיסדרים והבישופים מאנגליה, וגילה לפניהם את פרטי המשא־ומתן עם סולטאן מצרים ואת מצב הדיר־נים. מן הצד הענייני נתקבל המשא־ומתן וראשי־הפרקים של ההסכם בקורת־רות,

Eracles, 33, ch. 7: li empereres fist descovrir les fondemens, qui furent 34 trovez auques haus de terre, et fist laborer dessus. Et fu la tant que li chasteaus fu ferme et l'eschace faite.

Huillard-Bréholles III, 90 35. וכן גם במכתבם של עולירגל מאותה התקופה: 'מבצר יפה מבוצר באופן החזק ביותר, מוקף חפיר ובחלקו הגדול מרוצף'. *MGH.SS.*, XXVII, 461.

אף כי הובעה דאגה אם אמנם אפשר יהיה לקיים את הבעלות הצלבנית העתידה על ירושלים. ואילו מבחינה פורמאלית לא העז איש לקבל את תוצאות המשא־והמתן בלא הסכמתו של ז'רולד, אפאטריארך ירושלים וליגאט האפיפיור, שישב כל אותו זמן של ביצור יפו בארמונו שבעכו. קל להבין את סירובו של הקיסר פרידריך לחכות להסכמתו של נציג האפיפיור, שמרגע בוא הקיסר לארץ ישראל עשה כל מה שביכולתו להכשילו ולשים לאל את מאמציו. הקיסר נשבע לפני שליחי הסולטאן על ההסכם, ושליחיו תומאס מאצ'רה ובאליאן מצידון חזרו לסולטאן מצרים לקבל את שבועתו. משם פנה באליאן מצידון לדמשק אל אלמלך אנאצר דאוד לקבל אף את הסכמתו, אם כי ברור היה ששליט דמשק לא יסכים לתנאי ההסכם שנעשה על חשבוננו.

מה הם תנאי ההסכם של תל־עג'ול — יפו? מקורות רבים מצטטים את ההסכם, אך הטכסט המקורי נשתמר רק מקצתו, וניתן לשחזר אותו רק על־ידי צירוף ידיעות ממקורות שונים³⁶. ואלה הם הסעיפים העיקריים של החוזה: הסולטאן מעביר לקיסר או לנציביו את ירושלים, ומותר לקיסר לעשות בה כרצונו בכל הנוגע לביצורים ועניינים אחרים. מסגד אלאקצא, הידוע בשם 'מקדש

36 החוזה נכתב כנראה צרפתית וערבית. חלק מן ההסכם הצרפתי מצוי במכתבו של האפאטריארך ז'רולד לאפיפיור גריגוריוס התשיעי מיום 18 בפברואר 1229. לסעיפי החוזה הוסיף ז'רולד את הערותיו סעיף אחר סעיף בשפה הרומית. הטכסט הצרפתי עם ההערות נדפס אצל Huillard-Bréholles III, 86 ונדפס עוד ברומית Raynaldi *MGH. Constit. II*, no. 120; *Pertz, MGH. Leges II*, 260; *Annales a. 1229* *MGH.*, *Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum* ועוד. ההוצאה הטובה ביותר *romanorum*, ed. G.H. Pertz et C. Rodenberg, I (Berlin 1883), 297 s. השלמות במכתבו הנוסף של ז'רולד לאפיפיור מיום 16 במרס 1229: Huillard-Bréholles, III, 102 ss.; *MGH. Epist. I*, 299 ss. חלקים חשובים של החוזה פורסמו במכתבו הרשמי של פרידריך השני לאפיפיור ולכמה ממלכי אירופה מיום 18 במארס 1229. נדפס *MGH. Const. II*; *Pertz, MGH. Leges II*, 261; Huillard-Bréholles III, 93 no. 122, ומובא גם אצל Roger of Wendover II, 366/367. נוסח חשוב נמצא במכתבו של הרמאן פון זאלצה לאפיפיור מיום 7/17 במארס 1229. נדפס אצל Huillard-Bréholles III, 90; *Pertz, MGH. Leges II*, 263; *MGH. Const. II*, no. 121. אף אחד מן המקורות המזרחיים אינו מוסר את הנוסח של ההסכם. אלא את סיכומו: אבו אלפדא, *RHC. HOr.*, I, 103—5; מקריני, *ROL.*, IX, 525—526; בדר אדין אלעיני, *RHC. Or.*, II, 189; אבן אלת'יר *RHC. HOr.*, II, 178; הכרניקה המיוחדת סת לאליאפעי, *Amari, Bibl. arabo-sicula* II 249, המביא גם קטעים מתוך אנוירי ומתוך ביברס, אבו שאמה *RHC. HOr.*, V, 186. הטכסט הערבי החשוב ביותר הוא אבן ואצל, עדיין לא נדפס והובא מתוך כתב־יד אצל Gottschalk, *op. cit.*, 158. נוסף על כך נמצאים העתקים חלקיים של ההסכם כמעט בכל הכרוניקות האירופיות בנות־הזמן, והוא נזכר לרוב בספרות הפולמוסית הקיסרית והאפיפיורית. ור' את מפת ההסכם להלן מפה 7 (עמ' 245).

השלום של פרידריך השני

שלמה, ומסגד עמר, הידוע בשם 'מקדש ד' וכל רחבת הר־הבית יישארו בידי שומרים מוסלמים, שיערכו בהם תפילותיהם וישמיעו מהם את חוקם (הכוונה לקריאת המואדין). מפתחות הר־הבית יישארו בידי השומרים המוסלמים. רשות ניתנת למוסלמים לעלות לרגל ללא כל הפרעה לבית־לחם. פראנקי שירצה לעלות לרגל ל'מקדש ד' לשם עריכת תפילותיו — הרשות בידו לעשות כן. בדבר־ריבות שבין מוסלמים למוסלמים בירושלים יהיה השיפוט בידי המוסלמים³⁷. בכך נברא בירושלים מצב חדש שלא נשמע כמוהו עד עתה. אמנם, ירושלים מועברת לרשות הפראנקים ואלה רשאים ליישבה ולבצרה, ואולם המקומות המקודשים לנוצרים ולמוסלמים כאחד בהר־הבית יהיו נתונים לפיקוח מוסלמי אגב שמירת זכות גישה חופשית לנוצרים למקומות הקדושים. הנוצרים יידרשו במקרה זה להוכיח, שאמנם הם מתייחסים בכבוד להר־הבית. סעיף זה, שלא נתחוויר די צורכו, נראה שהוא כולל את הדרישה של חליצת נעליים עלידי הנוצרים המבקרים בהר־הבית. הגישה למקומות הקדושים בבית־לחם חופשית היא לבני שתי הדתות, אם כי בית־לחם עוברת ליד הנוצרים.

ההחלטות הטריטוריאליות האחרות מאשרות את בעלותם השלמה של הפראנקים על צידון, שהיתה קודם־לכן בקונדומיניום נוצרי־מוסלמי. כיבושה וביצורה מלפני שנתיים מקבל מעתה אישור מדיני. שטח החוף מבירות ועד יפו בדרום יהווה מעתה שטח נוצרי רצוף. משטח החוף הצר והלחוף אל חוף הים מתמשכות שתי מובלעות. המובלעת בצפון כוללת את הדרך שהוליכה מעכו לנצרת עם נצרת עצמה. יש להניח שהכוונה לדרך שהוליכה על־פני מצודת הטמפלירים בשפרעם והיישוב הגדול בציפורי עד נצרת. צפונה יותר נוסף לשטח המדינה הגליל העליון סביב תבנין, ויש להניח שהיה מחובר לשטח נוצרי רצוף עד צור, והגבול המוסלמי עבר בין תבנין ובין הונין. כמו־כן אושרה בעלות הנוצרים על מונפור. בדרום נמשכה מובלעת נוצרית מיפו לדרך לוד—רמלה³⁸ לירושלים ומשם דרומה עד בית־לחם. השטח שבין לוד לירושלים לא צוין ביתר דיוק, והכוונה כנראה לדרך לטרון ואפוג'וש, כיוון שנזכרים בתחום זה יישובים שהיו שייכים לטמפלירים. ולטרון

37 וכפי שיוצא מן הכרוניקה של ביברס יישב השופט באלבירה (רמאללה) וישפוט אותם כדרך שישפוט את כל כפרי הסביבה. Amari, *Bibl. arabo-sicula* II, 247.

38 פון זאלצה מזכיר: *civitas S. Georgii*. בדרך כלל זה שמה של לוד על שם כנסיית גיאורגיוס הקדוש במקום. ואולם כבר במאה הי"ב ערבבו שם זה עם שמה של רמלה. ב'תולדות האפאטריארכים של אלכסנדריה': נזכרת כאן רמלה, וכן גם במכתב של צלבן אנגלי: 'עיר גיאורגיוס הקדוש ברמלה ומישור רמלה' (*civitas S. Georgii in Ramis et plana de Ramis*).

פרידריך השני — המוחרם בכנסיית־הקבר

(גבעת האבירים' °) היתה בבעלותו של מיסדר זה. זכות גמורה בידי הנוצרים לבצר את נחלותיהם³⁹ בגבולות אלה, זכות שבדרך כלל היתה נמנעו מן הנוצרים בתקופות שביתות־נשק. לעומת זאת מתחייב הסולטאן שלא לבצר בתקופת ההסכם את יישוביו שלו.

מלבד החלטות טריטוריאליות אלה הוסכם על שיחרור כל שבויי־המלחמה משני הצדדים, ובייחוד את אלה שנשארו בשבי המוסלמי מאז מסע דמיאט.

ההסכם נחתם למשך עשר שנים, וכל אותה תקופה לא יכרות הסולטאן ואחרים (אלמלך אלאשרף) ברית נגד הצלבנים, והקיסר מצדו יימנע מלהגיש עזרה, אף יאסור במידת יכולתו הגשת עזרה לנוצרים או למוסלמים שיפתחו בפעולות־איבה נגד חותמי החוזה. תחולת סעיף זה מפורשת במיוחד לגבי הנסיכויות הצלבניות בצפון (אנטיוכיה, טריפולי, נכסי־המיסדרים האבטונומיים) שאינן משתתפות בחתימת החוזה.

אין לך חוזה־שלום בין צלבנים למוסלמים שעורר ויכוחים סוערים בעולם הנוצרי ובעולם המוסלמי כחוזה־יפו של פרידריך השני. עד היום נחלקו עליו דעות ההיסטוריונים, החל בגומרי ההלל על ההישג הדיפלומאטי הגאוני של הקיסר וכלה בשוללים שלילה גמורה וכוללת את תוצאות מסע־הצלב של פרידריך השני. ואין פלא בדבר. חתימת החוזה על־ידי פרידריך נעשתה בתקופה שבה היה מסע־הצלב לא רק עניין מוגבל למדינה הצלבנית, אלא הפך להיות מאורע מרכזי בתולדות אירופה, גורם מכריע במלחמת הקיסרות והאפיפיורות. כל ריתחת הוויכוח העיוני וכל קנאת המלחמה למעשה, שנמשכה בהפסקות זה כמאה וחמישים שנה בין 'הכהונה והמלוכה' ושעתידה היתה לקפח את שני הכוחות גם יחד מצאו בחוזה של פרידריך השני יתד להיתלות בה.

הערכה אובייקטיבית של החוזה אפשרית רק אם נראהו מנקודת־מבט ממלכת ירושלים גרידא, בלי להכניס בו גורמים חיצוניים. ההישג הטריטוריאלי אינו מבר טל. מתן גושפנקה להרחבת ההיאחזות הצלבנית בסביבות צידון ועכו, הקמת ביצורים בשטח צלבני שעד עתה נאסר חיזוקם (קיסריה, יפו), המובלעות הצלבניות בגליל התחתון בכיוון נצרת ובגליל העליון בכיוון תבנין, ולבסוף המובלעת הצלבנית בשפלה והרי־יהודה עם ירושלים ועד בית־לחם — הם הישגים לא־מבוטלים. בדרך זו מאפשר החוזה ליכוד וייצוב של השטח הצלבני במשך עשר השנים

Toron des Chevaliers *

39 ב'פירוש' שנותן ז'רולד לחוזה ביום 26 במארס 1229 נאמר: 'טורון (דה שוואלייה) עם בנותיה, שאסור לבצרם'. ונוסח זה מתקבל על הדעת. גם פרידריך וגם פון זאלצה קוראים בשמות המקומות שמותר לבצרם. ברשימתם חסרה טורון, ואין להניח שמקרה הוא.

הבאות. בתחום הדת מבטיח החוזה גישה למקומות הקדושים לנוצרים וגם מעביר לידם את נצרת, בית-לחם ואת ירושלים, חוץ מהר-הבית. מנקודת-מבט נוצרית אלה הם הישגים ראשונים במעלה. שום ביקורת אובייקטיבית — אף אם נביא בחשבון את הפגיעה ברגשות הנוצרים, שהר-הבית לא נשאר ברשותם⁴⁰ — לא יכולה לזלזל באפשרות שניתנה עתה לנוצרים לעלות-לרגל לירושלים, בית-לחם ונצרת.

מותר היה אפוא לפרידריך השני ולחסידו הרמאן פון זאלצה להתפאר בפני העולם הנוצרי על הישג דיפלומאטי זה, שהושג בתנאים קשים ביותר ואין דומה לו בערכו בכל תולדות הממלכה. ומותר היה לפרידריך השני במכתבו לשליטי אירופה לומר: 'ישמחו וירוממו באלוהים ויהללוהו בלב תמים, אשר להודיע כוחו, לא בסוסים ולא ברכב יתהלל. נתן תהילה לעצמו במתי-מעט, להודיע ולהבין שהוא מהולל ברוממותו, איום בגדולתו, מפליא עצתו על בני-אנוש, מחליף זמנים כרצונו ומאחד לבות עמים. כי בימים ספורים נסתיים באורח פלא אותו עניין, שזה זמן כה ארוך נסיכים רבים וגדולי עולם לא יכלו לו, לא בכוחות גדולים ולא בהטלת פחד'⁴¹. וצדק אף הרמאן פון זאלצה הכותב בלשון טרוניה לאפיפיור: 'ונראה כמתקבל על הדעת, שאילו בא האדון הקיסר כשהוא נהנה מחדס הכנסיה הרומאית ומידידותה, אין ספק שענייני ארץ-הקודש היו מסתיימים בצורה עוד יותר יעילה ומוצלחת'⁴².

ואמנם, בתנאים הקיימים עלה החוזה על כל מה שאפשר היה לשער ולצפות. אולם כל חוזה נדון על שום סופו, אם הוא ניתן להתבצע. סימון קווי-גבול על מפת הארץ אינה עדיין ערובה לקיומם למעשה. העיקרון השני שעל-פיו עלינו להעריך את משקלו ומשמעו של החוזה הוא אפוא באפשרות קיומו וביצועו. מבחינה זו ראה כבר את כל נקודות-התורפה שבו אפטריארך ירושלים ז'רולד במכתב לאפיפי-יור, שנכתב כשבוע ימים לאחר חתימת החוזה. הערותיו המלוות את סעיפי החוזה, אם כי נוסחו מתוך מגמה ברורה של קינטור, הגובל בהשמצה ארסית, נגד הקיסר, מכילים מידה רבה של ביקורת עניינית צודקת. הקושי היסודי הוא בכך, שהחוזה נחתם על-ידי אלמלך אלכאמל ועל-ידי אלמלך אלזשרף, בלי הסכמתו של אלמלך אנאצר דאוד מדמשק. והרי רוב השטחים שנמסרו על פיו לפראנקים משטחי דמשק נמסרו. אמנם, לפי הסכם תל-עג'ול היו שטחים אלה שייכים מעתה לאלמלך אל-

40 ראוי לזכור שהמקום המקודש ביותר לנוצרים לא היה הר-הבית, אלא 'כנסיית הקבר', שהיתה כולה בבעלות צלבנית.

41 מכתב פרידריך השני אל הנרי השלישי מאנגליה, Roger de Wendover II, 365.

42 MGH. Constitutiones II, no. 121.

אשרף, אבל חוזה תל־עג'ול נעשה גם הוא שלא על דעת הבעלים, ולא היה אלא חוזה של שוד נכסיו של שליט דמשק. אלמלך אנאצר לא הסכים לחוזה יפו, כשם שלא הסכים לחוזה תל־עג'ול. אך נראה שביקורת זו, המוצדקת מנקודת־מבט ליגאלית, ספק אם היתה מוצדקת מנקודת־מבט פוליטית. ברגע חתימת החוזה לא היה אלמלך אנאצר בגדר גורם פוליטי פעיל ומאיים, ותולדות השנים הבאות פיזרו הרבה מן החששות בנדון זה.

ואולם חולשה אחרת בולטת בחוזה השלום, שהיתה ברורה מסתמא גם לז'רלד האפאטריארך, אלא שדווקא מתוך להיטותו לגנות את החוזה נתלה בקטנות ובפרטים, שאף הוצגו על־ידו מתוך סילוף מודע וברור⁴³, ואלה מסתירים את החולשה היסודית שבחוזה יפו.

ההרחבה החשובה של נכסי הצלבנים נעשתה, כאמור, בשלוש המובלעות, שתיים בצפון ואחת בדרום. מאלה תבנין אסורה בביצור, וממילא חזקת הנוצרים בה תלויה ברצון המוסלמים לשמור על השלום. קשה לשער שהשליטים הצלבנים היו מסוגלים לקבל הכנסותיו של שטח רחב־ידיים זה, שנודע בפוריותו וכאדמת־מרעה, באין בידם האפשרות לכפות את רצונם על האוכלוסיה בסביבה. ומן הניסיון ידוע היה, שאין אפשרות כזו אלא אם מצוי מבצר צלבני המסוגל לשמש מרכז אדמיניסטרטיבי לסביבה. המצב היה קשה עוד יותר במובלעות האחרות: 'בית־לחם ושני כפרים קטנטנים על כביש ירושלים'; 'נצרת ושני כפרים קטנים על הדרך הישרה בין נצרת לעכו'; 'צידון והמישור ושני כפרים קטנים במישור' — אלה ביטויים מביקורתו של ז'רלד, ומותר להטיל ספק במידת הדיוק שבדבריו, שלא באו אלא למעט את דמות ההישג. כך הוא אומר גם על ירושלים: 'ולהווי ידוע שלא החזירו לאפאטריארך מחוץ לעיר אף שעל של אדמה, וכך גם ביחס ל'כנסיית הקבר' ולהוספיטאל של יוחנן הקדוש, ולא לאבות המנזר של (מרים) לאטינה, ויהושפט, ו'כנסיית האדון', להר־הזיתים והר־ציון'⁴⁴. בקיצור שום דבר לא הוחזר מלבד מה שנזכר למעלה, ואלה אינם כפרים השייכים למישהו מתושבי העיר ומוסדותיה, פרט למיסדר הטמפלארים, שאליו שייכים כמה מאלה שבין ירושלים ויפו. והכפרים שנאמר עליהם שיש להחזירם הם מועטים ואינם מצטיינים בערכם⁴⁵. ז'רלד מבליט בעיקר את מיעוט ההישג וחוסר ערכו הכספי, אך נדמה שהפגם העיקרי של החוזה הוא קשי ביצועו, היינו, עובדת בידודם של המרכזים

43 המכתב של ז'רלד מיום 26 למארס 1229 : *MGH. Epist. Saec. XIII*, I, 292—303, no. 384.

44 כל אלה שמות כנסיות מפורסמות בירושלים.

45 *MGH. Epist. saec. XIII*, I, 302.

השלום של פרידריך השני

של נצרת, בית-לחם וירושלים מן הגוף הבסיסי של המדינה. האם היתה אפשרות להגן עליהם ועל דרכים העוברות בשטח שכולו מוסלמי ועוין? רק מערכת-ביצורים ענקית יכלה להבטיח את השתייכותו הפוליטית של השטח למדינה הצלבנית, כיוון שאיש לא העלה עוד על הדעת את אפשרות יישובן של מובלעות אלה על-ידי מתנחלים פראנקים-נוצרים. ואולם המדינה הצלבנית לא עצרה עוד כוח להתאזר למערכת-ביצורים נוספת. כל קיומו של החוזה היה תלוי אפוא ברצונם הטוב של המוסלמים ובקיום הבטחותיהם.

הערכת ההישג של פרידריך לא תהיה שלמה אם לא נפנה למקורות המזרחיים להיווכח לדעת, כיצד נראה להם למוסלמים עניין מסירת ירושלים והוויתור על חלקים של הארץ לטובת המדינה הפראנקית. המשותף לכל המקורות המזרחיים היא העובדה שהתוכן המדויק של החוזה לא נתפרסם ברבים. אין ספק שאלמלך אלכאמל רצה להימנע מפרסום-יתר של צעדו זה, ומה שנמסר לידיעת הציבור היה סתום ומקוטע. כן, למשל, אף כרוניסטן מוסלמי אינו יודע שניתנה רשות מפורשת לנוצרים לבצר את ירושלים. אולם למרות זה קיימת הסכמה בהערכת המאורע. ביברס הכרוניסטן אומר: 'בירושלים ניתנה ההכרזה על יציאת המוסלמים מן העיר והעברתה לפראנקים. לדרכם יצאו המוסלמים כשהם כואבים כאבם ומלאי התמרמרות על אובדן עיר-הקודש וכשהם מקללים את שמו של אלכאמל'. בכרוניקה המיוחסת לאליאפעי נאמר: 'היה זה אחד האסונות הקשים ביותר שפקדו את המוסלמים... היה זה עניין מכאיב מעל לכל מידה למוסלמים, שהיתה זו בשבילם שעת מפלה וניסיון'⁴⁶. ומקריני מספר: 'היה זה אסון גדול בשביל המוסלמים. כולם היו מאוחדים בהטלת האשמה על אלמלך אלכאמל על מעשיו, והתנהגותו גונתה בחריפות בכל הארצות'⁴⁷. אין פלא שבן-אחיו, אלמלך אנאצר דאוד, יכול היה להסית נגדו את תושבי דמשק על-ידי הכרזה והטפה במסגדי העיר⁴⁸ ושתושבי ירושלים המוסלמים בהנהגת ראשיהם הדתיים גידפו והשמיצו את סולטאן מצרים.

במחנה הצלבנים ביפו נתקבל החוזה של פרידריך בהתלהבות. חלק גדול, ואולי המכריע של הגדודים ביפו מורכב היה עולי-רגל, ששאיפתם העיקרית היתה לעלות לעיר-הקודש ירושלים ולכנסיית-הקבר ולחזור עטורי הילה של גבורה וקדושה לארצות מוצאם. לשווא מנסה ז'רולד לשדלנו, שהגרמנים במחנה 'אשר לא רצו דבר, אלא שיוכלו לעלות לרגל לכנסיית הקבר', הם בלבד 'נתנו קולם בשיר והד-

.Amari, *Bibl. arabo-sicula*, II, 247 46

.ROL., IX, 525 47

48 אבו אלפדא RHO. HOR., I, 105

פרידריך השני — המוחרם בכנסיית־הקבר

ליקו אורות, ואילו האחרים אבלו על מעשה השטות והרמאות שבחווה. המחנה כולו, אף אלה שלא באו במגע עם פרידריך, נרעד משמחה לעצם הידיעה, שאכן יוכלו שוב לעלות לירושלים, אשר זה ארבעים ושתיים שנה (מאז 1187) לא ידעה שלטון נוצרי.

הרמאן פון זאלצה עשה נסיונות להשלים בין הקיסר ובין האפאטריארך ואין כל ספק שהקיסר מעוניין היה להתקרב אל האפאטריארך, הן כדי להוסיף משקל לעלייתו הקרובה לירושלים, הן כדי לפתוח פתח במחיצת ההתנגדות הנוקשה של האפיפיור. ואולם נסיונותיו עלו בתוהו. האפאטריארך מסרב לבוא לירושלים גם לאחר שהרמאן פון זאלצה העביר לו ביד נזיר דומיניקאני, המוודה של האפאטריארך, את העתק החווה עם הסולטאן. במכתב גלוי־לב שכתב האפאטריארך לאפיפיור בא כל הלך־הרוח של נסיך כנסייתי זה על ביטויו — תערובת של חישובי יוקרה אישית צרת־לב מתובלים בחישובים פוליטיים וכלל־כנסייתיים. מול אישיותו של פרידריך על כל מגרעותיה נראה האפאטריארך כאיש־תככים קטן, שאינו מסוגל לראות את גדלות יריבו. שיתוף־הפעולה עם הקיסר עלול, לדעתו, ליהפך לו למכשול. חוזה־השלום משולל כל יסוד של אמת ושל יציבות, ואם יתן ידו לפעולה ואחר־כך תיפול יפו וירושלים תחזור ותיכבש לפני המוסלמים, הנה יתפאר הקיסר: אני ביצרתי את יפו וכבשתי את ירושלים, ואילו הליגאט האפיפיורי איבדן לנצרות. האפאטריארך אף מפליג בפלפול־סרק ואומר: מאחר שהסולטאן מסר את ירושלים להחזיקה ולבצרה לקיסר ולנציביו, ואין הכנסיה או הנצרות מוזכרים בחווה כלל, אין אנו רוצים לשתף עצמנו בביצור העיר, כי עם צאת הקיסר יבוא הסולטאן ויאמר: 'צאו, אין לי כל הסכם אתכם'. האפאטריארך מתעלם כמובן מן העובדה שפרידריך הוא מלך ירושלים או עוצר ירושלים בשם בנו קונראד, ושהסכמו עם הסולטאן מחייב או מזכה באורח חוקי לחלוטין את המדינה הצלבנית כשהיא לעצמה. צרות־עינו של האפאטריארך מגיעה לשיאה כשהוא מכריז: ומאחר שהמוסלמים מחזיקים בידם גם להבא את מסגד עמר ושמותר להם גם להבא להכריז את חוקי דתם כרגיל, ומאחר שהעיר ירושלים לא הוחזרה בשלימותה לפולחן הנוצרי, החלטנו בעצת יודע־דבר להימנע מלטהר את הכנסיות ולערוך בהן תפילות עד אשר נבקש מהוד קדושתך עצה והסכמה. כמו כן אוסר האפאטריארך לעולי־רגל לעלות לירושלים ולבקר את כנסיית־הקבר. בנדון זה הוא מסתמך על איסור אפיפיורי מפורש⁴⁹, אלא שהוא מוסיף לכך טעם של נזק

49 איסור ממין זה הוכרז על־ידי האפיפיור קלמנס בשנת אבדן ירושלים בשנת 1187: הוא חוזר אצל אינוצנטיוס השלישי ב־1215 ואצל הונוריוס השלישי ב־1217. הכוונה היתה למנוע הכנסות כספיות מן המוסלמים. ר' R. Röhrich, *GKJ.*, 463, 718, 754.

פרידריך השני בירושלים

וסכנת־נפשות לעולי־הרגל ומיעץ לאפיפיור שלא לבטל את האיסור. ובינתיים הודיע למחנה על־ידי מטיפים על האיסור שרק האפיפיור יכול לבטלו. אולם האיסור של ז'רולד לא השיג את מטרתו. ההתרגשות הדתית של ההמון גברה על עיכוביו, והמחנה יצא עם פרידריך קיסר מיפו לירושלים.

הקיסר הודיע לסולטאן מצרים על רצונו לבקר בירושלים. וזה ציווה לקאדי של שכם, שֶׁמס אַדין, לדאוג לקיסר בירושלים ולדאוג לחזרתו לעכו. אם עוררה חתימת החוזה זעזוע בכל עולם האיסלאם כל־שכן שנודעו לעושה הידיעה התושבים המוסלמים של הבירה. חיל־המצב המצרי קיבל פקודה לעזוב את העיר, והתושבים המוסלמים קיבלו פקודה זו בהפגנות נגד אלמלך אַלכאמל. צעקה מרה עלתה בעיר, קללות הומטרו על ראש סולטאן מצרים. האימאמים והמואד'ינים פתחו בתפילה שלא בזמנה לפני משכנו של אלמלך אַלכאמל. האחרון, מתוך רוגז, ציווה לגרשם בקללות מלפניו והחרים את הפרוכות והמנורות של המסגד.

כחודש לאחר חתימת חוזה יפו התקרב הקיסר עם גדודי מלוויו לירושלים. כך מילא הקיסר את התחייבותו כצלבן, כך יכלו הצלבנים לקיים את שבועתם ותושבי הארץ הפראנקים לראות בבירתם האבודה. ב־17 במארס נראו החומות ההרוסות של ירושלים העזובה⁵⁰. בשערי העיר ניצב שֶׁמס אַדין, הקאדי של שכם, והוא מסר לקיסר את מפתחות העיר. היה היום יום־שבת, והכול ציפו למאורעות יום־המחרת. לא היה זה סוד, שהקיסר החליט להכתיר עצמו מלך ירושלים למחרת היום, ויחס אנשי־הכהונה, סירובו של ז'רולד להופיע בירושלים ועמדתם הבלתי־ברורה של המיסדרים הצבאיים יצרו אווירה של מתיחות במחנה הנוצרי שהגיע לבירתו.

באותה שבת אולי כבר ביקרו הצלבנים בכנסיית־הקבר, ואנשי המיסדרים התחילו לחפש את מרכזיהם, שכימי שני דורות לא היו בידם. מול כנסיית־הקבר נמצא מרכז המיסדר ההוספיטאלארי, אשר צלחת אדין הפכו בזמנו לבית־חולים⁵¹; למרגלות 'מגדל דוד', מצודת העיר, ולאורך החומה המערבית נמצא ארמון מלכי־ירושלים. רק הטמפלארים, שכנסייתם העיקרית, מסגד אַלאקצא, נמצאה ביד המוסלמים בהר־הבית, לא מצאו את מקומם העתיק בעיר. אנשי המיסדר הטיב־טוני הצטופפו סביב הקיסר, בהיותם היחידים שתמכו בו בלב ונפש ללא כל הסתיי־

50 אין ידיעה מפורשת שהמוסלמים נצטוו לפנות את העיר מיושביה, שמכל־מקום היו מנעטים לאחר פעולות ההרס השיטתיות של אלמלך אלמועט'ם. על כל פנים התושבים המוסלמים פינו את העיר, אך נשארו בהר־הבית. ר' גירסאות *Eracles*, l. 33, ch. 9. (p. 375).

51 פה כנראה השתכן הקיסר. ואפשר שהארמון היה שיך בזמן זה לקאדי של שכם, כיוון שלפי המקורות הערביים גר הקיסר בביתו של הקאדי.

פרידריך השני — המוחרם בכנסיית-הקבר

גות. מרכזם הישן, בדרום העיר (השכונה היהודית בתקופה המאוחרת), שימש להם להיאחזות מחודשת.

אך כבר באותו יום נזדעזעו הנוצרים ברחבת כנסיית-הקבר לשמע קול המואד-דינים הבוקע מרחבת הר-הבית. אמנם, ניתנה פקודה על-ידי סולטאן מצרים להימנע מקריאת המואד-ינים כל עת שהותו של הקיסר בירושלים, אולם הקאדי של שכם שכח לחזור על הפקודה, ועבד אלכרים המואד-ין השמיע את הפסוק הפולמוסי האנטי-נוצרי מן הקוראן: 'לא הוליד ה' כל ولد'⁵². רק איש אחד לא הוחרד לקול התפילה המוסלמית, והוא פרידריך קיסר. עם הישמע קול המואד-ין היו רבים מבני-ביתו, אנשי סיציליה משרתיו ומוריו, פונים למכה, כורעים על ברכיהם ומצטרפים בתפילתם למוסלמים אשר בהר-הבית. פרידריך הרגיש כמו בביתו — בארמונו המפואר בפאלרמו או בעירו המוסלמית לוצ'רה שבדרום איטליה⁵³. אלא שבירושלים לא נמצאו סיציליאנים ומוסלמים לעבדו. פה שרוי היה בתוך מחנה נוצרי, שלא סלח לו את עובדת התפילה המוסלמית בהר-הבית. למחרת, ביום א' בשבוע (18 במארס 1229), נתקיימו תהלוכה וטקס מוזרים ביותר בעולם הנוצרי: בבוקר השכם יצא הקיסר לבוש בגדי מלכות לכנסיית-הקבר. הוא התקדם לתוך אפלולית הבניין הרומאני הגדול, התקרב אל מזבח-הכנסייה, שם את כתרהזהב של המלוכה על המזבח, נשתהה לרגע, לקח את הכתר מן המזבח ושמר על ראשו. שום תפילה לא נערכה במקום, פעמוני כנסייה לא הכריזו על המאורע. טקס של חול בחלל הקודש של כנסיית-הקבר. בתום הטקס נערכה קבלת-פנים בארמון ההוספיטאלארים מול הרחבה שהפרידה בין הכנסייה ובין ארמון המיסדר. פה נאם הקיסר אל הנאספים בצרפתית, כשהרמאן פון זאלצה מתרגמו לגרמנית ולרומית. היה זה נאום של הצטדקות ושל פיוס כלפי האפיפיור והכנסייה. אולי קיווה פרידריך ששמע נאום זה, הנישא במקום הקדוש ביותר בעולם הנוצרי, יגיע לכס האפיפיור. תקוותיו נכזבו. ז'רולד האפאטריארך סילף את דבריו ובהודעתו לאפיפיור הפך את נאום ההתנצלות וההתרצות לנאום השמצה נגד הכנסייה. גם פרידריך הקיסר וגם הרמאן פון זאלצה מסרו לאפיפיור את נוסח הנאום, ואולם האפיפיור העדיף, כמובן, את נוסח הליגאט שלו ועושה דברו, ונמצא שהנאום אף הוסיף שמן למדורה וגרם לחידוד היחסים עם האפיפיורות. אין גם

52 סורה 23, צג.

53 Lucera, בירת מחוז פוג'יה. העיר נהרסה על-ידי הביזאנטים באמצע המאה השביעית. פרידריך השני החל בבניינה-מחדש ב-1223 ואיכלס אותה בעשרים אלף מוסלמים, שהועברו מסיציליה. הם נהנו בעיר מחירות-פולחן מלאה ונשארו נאמנים לבית הוהנ-שטאופן גם במות הקיסר. ב-1300 נטבחו רבים מהם תחת השלטון האנגלו-ויני, והנותרים הוכרחו לקבל עליהם את הדת הנוצרית.

להניח שז'רלד היה עושה זאת אילולא ידע בבטחה את הלך-הרוח בקוריה האפיו-
פיורית.

המתיחות בירושלים הגיעה לשיאה. מן השפלה הופיע ארכיבישוף קיסריה, שליחו של אפאטריארך ירושלים, והטיל אינטרדיקט על העיר, ובתוקף חרם זה נאסרה מעתה כל עבודת-קודש נוצרית בירושלים. קל להבין את גל ההתמרמרות שעבר במחנה הנוצרי שיום לפני-כן בא לירושלים — מטרת עלייתו לרגל, ששני דורות של נוצרים נכספו לה, וברגע שבו נעשתה העיר נחלת הנוצרים הופקעה ממנה קדושתה הנוצרית, והכנסיות, שאך אתמול נפתחו וציפו לקהל מתפללים ועולי-רגל אלה, חזרו ונסגרו. התפילה נערכה בבתי-הכנסיות מחוץ לעיר, כנראה ב'כנסיית מרים מעמק יהושפט' בעמק יהושפט וב'כנסיית-הצלב' בעמק המצלבה, על-ידי נזיר דומיניקאני שנשלח על-ידי האפאטריארך כמטיף רשמי עם המחנה לירושלים.

בשעות אחרי-הצהריים נערכה פגישה בין הקיסר ובין רבי-המלוכה הירושלמית. כדי למנוע ריגול על מגע עם הקיסר המוחרם נערכה הפגישה מחוץ לעיר. ראש מיסדר ההוספיטאלארים, ממלא-מקום ראש מיסדר הטמפלארים, הרמאן פון זאלצה ראש המיסדר הטיבטוני, פיטר דה רוש, בישוף וינצ'סטר ובישוף אפסטר השתתפו בפגישה זו, בה הציע פרידריך תכנית לשיקום ביצורי העיר, כדי להבטיח את החזקתה בידי הנוצרים. ביצור ירושלים נראה בעיני הקיסר כבעיה מרכזית באותה שעה. הרי אירופה תדון את מסעו לשבט או לחסד לפי יכולת הבירה להחזיק מעמד בפני המוסלמים; הוא עצמו הבטיח לשליטי אירופה את 'שיקומם המפואר של מגדלים וחומות'⁵⁴, וביקש להבטיח שגם בהיעדרו תתנהל עבודת הביצור כראוי לה.

ראשי המיסדרים לא ענו בו במקום, אלא ביקשו שהות עד למחרת היום. אין להטיל ספק בנכונות המיסדרים להירתם לעבודת ביצורה של העיר, והשהות שביקשו מן הקיסר נבעה כנראה מתוך היסוסים פורמאליים בדבר שיתוף-פעולה עם קיסר מנודה. אולם היסוסם זה הגדיש את הסאה. הקיסר פקד להעביר לקופת הצבא את כל המתנות שעולי-הרגל הביאו ל'כנסיות העיר, ומאחר שאנשי הכמורה סירבו להיענות לפקודה, ציווה את חייליו להעביר בכוח את הכסף לקופת הביצור רים⁵⁵. התשובה לא איחרה לבוא. הנזיר הדומיניקאני, מטיף המחנה, הכריז מחדש

54 Roger de Wendover II, 368. סדר הזמנים בזמן שהותו של הקיסר בירושלים אינו ודאי כל צורכו. התיאור כאן שונה במקצת מבחינת סדר-הזמנים מזה של Winkelmann *op. cit.*, 127 המקובל.

55 ואפשר שגם החרמת הכנסות אחרות, כמו של הקאנוניקים של 'כנסיית הצלב' בעכו.

חרם על הקיסר. רומא הפגינה קבל עולם את כוחה: אף ראש העולם הנוצרי, נושא כתרים כה רבים; בתוך העיר המקודשת ביותר לנצרות, שברגע זה נמצאה כמעט בשטח ללא-בעלים, בין עולם הנצרות והאיסלאם, — אף הוא לא יכול להתייזב בפניה. רק משפטים ספורים נזרקו מפי הנזיר, והעיר ובעליה הפכו חרם, בלי שים לב לסכנה שארבה למדינה הצלבנית מכל צד.

לא קשה להבין את התמרמרות הקיסר ואת החלטתו להסתלק מייד מירושלים. אפשר שבסוד יועציו נקבעה תכנית ביצורי העיר ירושלים, אך קשה להניח שניגשו בשעת-רוגז זו להגשמתה⁵⁶. למחרת עם שחר (19 במארס) יצא הקיסר את ירושלים בלי לחכות לתשובת המיסדרים הצבאיים. הקיסר ומלוויו פנו מירושלים ליפו. בדרך השיגו שליח מיסדר הטמפלרים עם הסכמת מיסדרו להשתתף בביצור ירושלים. תשובת הקיסר היתה מתחמקת, ומכל מקום לא חזר עוד לירושלים, אלא המשיך דרכו מיפו לעפא, והגיע שמה ביום 25 במארס⁵⁷. גדודי העולים-

שהיו מקבלים מגמל העיר וכו', קשורה בביצורי העיר ירושלים. רשימת החרמות אלה התפרסמה על-ידי סטיפאן, שליח האפיפיור, ר' Roger de Wendover II, 374 לפי 56 *Eracles*, 376: 'לאחר מכן עשה כאילו הוא רוצה לבצר את העיר, כך שציווה לחשוף את היסודות'. לעומת זאת *Cont. Mss Rothelin*, 489: 'בסכנה גדולה השאיר פרידריך את הנוצרים של ארץ-הקודש בירושלים, כיוון שהיא היתה כולה פרזות ללא ביצור'. וכך גם ז'רולד מירושלים לאפיפיור *MGH. Epist. saec XIII*, I, 303/4. לעומת זאת הרמאן פון זאלצה אומר: 'ולאחר שאירגן בשקדנות את שיקום העיר'. ר' Pertz, *Leges* II, 264 וכן גם רוג'ר מוונדובר II, 372. — בהתקפה המוסלמית של תושבי חברון על ירושלים (ר' להלן עמ' 213) שנה לאחר-מכן מתקבל הרשם, שפרט ל'מגדל דוד' ששרד מן החורבן המוסלמי הקודם, רק מעט ביצורים הוקמו במקום. רוב המקורות המובאים על-ידי ריריכט כהוכחה לביצור ירושלים אינם מוכיחים זאת. R. Röhricht. *Beiträge* I, 80, n. 244; Huillard-Bréholles II, 267; *Chron. S. H. Vincent & Medardi Suessoniensis* in D'Achery, *Spicilegium* II, 490 וכן F. M. Abel, *Jérusalem nouvelle*, II (Paris 1922), 463. הבא: 'אולם ד' הפך רעתו לטובה ובכל מקום העניק לו ניצחון; במיפגש שקיים עם צלאח אדין (!) סולטאן מצרים קיבל את ירושלים והשתדל להקים את חומותיה ההרריות. חידש את מגדל דוד והקים מחדש את שער סטיפאן הקדוש (= שער שכם), כשהבישוף פיטר (דה רוש) הוא עוזרו ויועצו...'. *Chron. Mon. Andrensis* in Bouquet XVIII, 581; Cf. T. Tobler, *Topographie* I, 138, 192; Schick, 'Die Baugeschichte der Stadt Jerusalem'. *ZDPV.*, XVII (1894), 257/8 של מארינו סאנודו (*ZDPV*, XXI, Tafel 4) נמצא 'הר-ציון' מוקף חומה המתקשרת עם חומת העיר, וכך גם במפה מאוסף 'לאורנציאנה' של פירנצה (שם, Tafel 8). מקור ערבי אומר בפירוש שצלאח אדין הקיף את 'הר-ציון' בחומה. האם זו שוקמה, לאחר שנחרבה בפקודת אלמלך אלמועט'ם, במאמצי פרידריך? את קו-החומה שהקיף את 'הר-ציון' והשייך לימי-הביניים גילו חפירותיו של בליס, F. I. Bliss, *Excavations at Jeru-* C. N. Johns, 'Excavations at Jerusalem 1894—1897 (London 1898), 74 s., 324 at the citadel of Jerusalem'. *QSDAP*, t. 5 (1935), 127 s.

57 נראה שהאפיזודה של נסיון תפיסת עתלית על-ידי הקיסר נעשתה בדרכו מירושלים לעכו לאחר שניתק יחסיו עם הטמפלרים. ר' לעיל עמ' 183, הערה 32.

לרגל, שבאו עם הקיסר לירושלים, אף הם לא השתהו זמן רב בבירה. עתה מילאו את שבועתם וביקשו לחזור לארצם. יציאתו הקרובה של פרידריך מן הארץ, שהכול ידעו עליה, איפשרה להם לחזור באניותיהם.

ז'רולד החליט לנצל רגע זה כדי לגייס חיילים לצבא המדינה. בידו נמצא אוצר גדול לפי צוואת מלך צרפת (פיליפ השני אוגוסטוס), שהוענק למדינה. את הכספים הללו העמיד ז'רולד לרשות הגיוס. ואמנם נזקקה הממלכה לתוספת חיילים, והיה גם היגיון בדבר לנסות לגייסם מבין אלה שעמדו עתה לחזור לאי-רופה. אולם ז'רולד בעצמו מגלה את כוונתו כשהוא מודיע במכתב-חוזר לעולם הנוצרי, שהדבר נעשה כדי למנוע התקפה... דמשקאית⁵⁸. אותה שעה נתונה היתה דמשק במצור, ששמו עליה אלמלך אלכאמל ואלמלך אלאשרף... אף ייתכן שכבר נפלה ביד אלמלך אלכאמל, שחתם על שביתת-הנשק עם הצלבנים. וכן קשה להעלות על הדעת שז'רולד היה מוכן על דעת עצמו להפר את שביתת-הנשק של פרידריך ולהתגרות מלחמה במוסלמים. אין אפוא לפרש את התנהגותו של ז'רולד אלא כצעד הפגנתי נגד פרידריך, כעין הכרזה קבל עם ועדה: פרידריך עוזב את הארץ בלי שהבטיח קיומה; הגנת הארץ תיעשה על-ידי נציג האפיפיור. תגובתו של פרידריך נראית משונה: הוא אסר על גיוס אנשים לחיל הממלכה, אף איים בעונשים על אלה שייאזו להישאר; בתור מלך ירושלים לא היה מוכן לסבול רשות צבאית עצמאית במדינה. על תגובתו זו אנו יודעים רק מפי מתנגדו של פרידריך, והיא נראית כה בלתי-פוליטית — שהרי היתה מתפרשת בהכרח כמכוונת להחלשת המדינה — שראוי לפקפק בנכונות הידיעה. מתקבל על הדעת שפרידריך הגיב בהודעה סתמית טיפוסית שלו, שבתור מלך ירושלים זכותו לשלוט במדינה. הקרע שבין האפאטריארך ופרידריך יצר שני מחנות לא רק עוינים, אלא אויבים ממש זה לזה בתוך עכו. התנגשויות בין משמרות היו למעשים בכל יום. בהתנגשויות אלה היתה יד האפאטריארך והמיסדרים על העליונה. תושבי עכו, שבחלקם היה קליינטים של המוסדות הכנסייתיים, לא גילו אהדה לפרידריך. אפשר שכדי לרכוש את דעת האוכלוסיה הנוצרית-סורית שבעיר אישר אז פרידריך את בחירתו של בישוף סורי בניגוד לדעת האפאטריארך, שלא אישרו בתפקידו. הרחוב היה נגדו, ואף הוראות אדמיניסטרטיביות לטובת תושבי המקום, שנעשו במטרה לפייס את דעת ההמון, עלו בתוהו.

עתה יצא פרידריך מגדרו. הוא אסף את צלבני הארץ ואת עולי-הרגל מחוץ

58 ידיעותינו על השלב האחרון של שהות פרידריך השני בארץ מבוססות על איגרת זו, הכלולה אצל Matthaeus Parisiensis, *Chronica majora*, ed. Luard, III, 179–184.

לחומות העיר, ובנאום מלא רתחה האשים את אנשי־הכנסייה ואת הטמפלרים בכל דבר אסור. בסופו של נאום נרגש זה ציווה את העולים־לרגל לעזוב את הארץ. תוך כדי כך תפסו יורי־הארבליסטות הקיסריים את שערי העיר ופלוגות מחייליו פשטו בכל המקומות האיסטראטיגיים שבה. נתפסו גגות הכנסייה הגבוהים ששלטו על כל הסביבה, ופלוגות חזקות השתלטו על הגישה לרובע הטמפלרי המבוצר, שדמה למבצר עצום בפינה הדרומית־מערבית של העיר בקרבת נמלה ובשכנות הרובע הפיזאני במזרח והגנוֹאִזי בצפון — שניהם בעלי־בריתו של פריד־ריך, שהקלו את המשימה. פלוגות אחרות ניתקו את רובע האפאטריארך ליד הכנסייה הקאטידראלית של 'הצלב הקדוש' בעיר, 'מגדל הגרמנים' והרובע הגרמני בקרבת הכנסייה ורובע האפאטריארך — ניתקו אותן מן הסביבה⁵⁹. הקיסר ציווה עתה על ניתוק אספקת המזונות לרובעים אלה, והדבר פגע בעיקר באוכלוסיה המקומית, ולא באנשי־הכנסייה או הטמפלרים, שבנייניהם מצוידים היו לעמוד בפני מצור ממושך. ז'רולד הטיל עתה חרם על חייליו של פרידריך ועל כל אלה שיפעלו נגד המיסדרים או הכנסייה. גזירים פראנציסקאנים ודומיניקאנים, שהטיפו מבמות הכנסייה ביום א' (8 באפריל), הוא 'יום התמרים' לזכר כניסת ישו לירושלים, נחטפו על־ידי חיילי פרידריך ונסחבו החוצה. לבסוף שככה חמתו של הקיסר והמצור על הרובעים נפסק כתנאי קודם למשא־ומתן על שלום עם האפאט־ריארך. אולם רק הופסק המצור וז'רולד הטיל אינֶטֶרֶדיקט על עכו והשבית בה כל תפילה ועבודת־קודש. בשביל המאמינים היה בכך משום הפיכת עכו לעיר של בלתי־מאמינים, שאין מתפללים בתוכה, אין טובלים בה תינוקות ואין נותנים קבורה נוצרית לנפטרים.

פרידריך השיג שביתת־נשק עם המוסלמים, אך לא עלה בידו בשום פנים להגיע לא רק לשלום, אלא אף לשביתת־נשק עם... הכנסייה הרומית. כל שהות נוספת בעכו עשויה היתה רק להרע את המצב. פרידריך ציפה עתה לבוא אניותיו שיוציאו אוהו מעכו. עוד הספיקה לו השעה לאשר הכנסות מסוימות למיסדר הטיבטוני בארץ, שמזנפור שימשה לו נקודת ריכוז, ולאפשר בכך את התבססותו בגליל, וכן הרחיב את רכושם בעכו; הפיזאנים זכו לקבל חזרה את זכויותיהם בערי־הנמל ואלה אף הורחבו ונכללה בהן נוסף לצור, עכו ויפו, גם ירושלים, ואישור נוסף לאבטוֹנוֹמיה הקומונאלית. אנשי מוֹנְפֶּלְיֶיה*, שרגילים היו לבוא לעכו באניות מארסיי ועתה החליפו אניותיהם, לאחר שמארסיי הוחרמה על־ידי הקיסר, זכו

Montpellier *

59 לגבי הפרטים הטופוגראפיים ר' במפות עכו בנות־התקופה. י. פראוור, מפות היסטוריות של עכו, ארץ־ישראל, ספר ב, עמ' 179, 181. ור' מפות עכו בלוחות י"ד—ט"ו בפרק האחרון עמ' 532.

פרידריך חוזר לאירופה

לאישור הנחות במכס הנמל של עכו. פריביליגיות אלה כולן חתומות בידי אותה קבוצת אנשים, קצתם מאנשי־הקיסר וקצתם מאצילי הארץ. בין החותמים מופיעים תומאס רוזן אצ'רה, ריקארדו פילאנגיירי ומן הפראנקים המקומיים בַּאליאן ד'אבלין וכן כמה מראשי המיסדר הטיבטוני. אבל גם מתנגדיו הקשים של פרידריך מיום אתמול נראים עתה כל הזמן בקרבתו: אֶד ממוֹנבלייאר הקוֹניטאבל של המלוכה; ז'אן איבלין אדון בירות, גוטייה מקיסריה. בעיית בירות לא הגיעה אף פעם לבירור משפטי, וכן גם בעיית קפריסין, ובכל זאת אין אצילי הארץ זונחים את הקיסר. לפיכך מפליא הדבר שלא נשמע עליהם דבר וחצי־דבר בזמן שהותו של פרידריך בארץ; קולם לא נישא לא לצד הכנסייה ולא לצד הקיסר. מכל מקום נוכחותם במחיצתו מוכיחה, אם לא אהדה, לפחות נאמנות בלתי־מסויגת. האם הזדהו אצילי המדינה עם מדיניותו של פרידריך, או שמא רק נהגו כפי שמחייב אותם קוֹדֶפֶס הכבוד של האבירות האירופית? לשאלה זו אין אנו מוצאים תשובה חותכת.

בסוף אפריל הגיעו האניות הקיסריות מסיציליה לעכו. הקיסר הטעין את הציד המלחמתי ואת חייליו, מוכן לעזוב את הארץ. ואף ברגע אחרון לא הסכו ממנו השפלה וביזיון. באחד במאי (1229) עם שחר עלה הקיסר בחשאי על הגאליירה הקיסרית, שנמצאה מחוץ לנמל, ליד רחוב בתי־המטבחיים. היה זה אחד הקטעים המלוכלכים של החוף, כיוון שהקצבים ובעלי האיטליזים היו רגילים להשליך לכאן את נפולת הבהמות, והקיסר בחר בו כדי למנוע הפגנות של האוכלוסיה נגדו. בעוד הקיסר עולה לספינתו והקצבים ושאר ההמון של הרחוב, ובראשם זקנים ובטלנים, הידועים בהתנהגותם הפרועה, התחילו מיידים בו קרביים ושאר נפולת של הבהמות. הצעקות הגיעו לאוזני אֶד ממוֹנבלייאר ולז'אן מאיבלין, שכנראה לא ידעו על הפלגת הקיסר. הם הופיעו ברחוב המטבחיים והתחילו לפנותו בצעקות ובמכות. מן החוף צעקו שניהם: 'יגן עליך ה'', ומן הסיפון באה תשובה עמומה שמלותיה לא נשמעו. 'כך יצא מעכו הקיסר, שנזא ומקולל ומושמץ'⁶⁰, מסיים את סיפור ההפלגה לקפריסין פיליפ דה נובאר, ידיד האיבלינים; 'הלוואי ולא יחזור לעול־מים' — מסיים את איגרתו ז'רולד האפאטריארך; 'יצא את העיר בזונחו את הארץ חסרת אנשים וכוחות, חסרת נשק וביצורים, וחשופה לכיבוש אויבי האמונה' — כותב האפיפיור לראשי העולם הנוצרי החילוניים והכנסייתיים⁶¹.

MGH. Epist. saec. XIII, I, 317 61

Gestes, § 139 60

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

המהפכה החוקתית. ז'אן ד'איבלין־יפו התיאורטיקן של החוקה החדשה. התפיסה של העבר החוקתי ומסקנותיה להווה. 'שמירת החוק' — המטרה המקודשת של האצולה הצלבנית. המפלגות במדינת הצלבנים לאחר מסע־הצלב של הקיסר פרידריך השני. מרד עממי נגד צלבני ירושלים ודיכויו. שלום סאן־ז'רמאנו בין האפיפיור ובין הקיסר. שינוי בעמדת האפיפיור לגבי הכוח הקיסרי בארץ. הבסיס התיאורטי למאבק הבארוֹנים בקיסר. המצב בקפריסין וחידוש יחסי־האיבה נגד בית־איבלין. נצחון האיבלינים על ה'עוצרים'. המרד האיבליני: 'הקומנה של עכו'. הקיסריים משתלטים מחדש על קפריסין. קרב־אכזיב ומפלת האיבלינים. ניצחון סופי של האיבלינים בקפריסין. נסיונות פיוס. מצב־קיפאון בין האיבלינים לבין הקיסר.

יציאתו של פרידריך השני מעכו לסיציליה, כדי להגן על נחלאותיו נגד צבאות האפיפיור, מסמנת מפנה בתולדות המדינה הצלבנית. היא פותחת תקופה שבה הגורם המכריע במדינה והנושא באחריות קיומה, האצולה הצלבנית, מפרק מדעת ומתוך מניעים אידיאולוגיים את הליכוד המדיני ומכשיר את החברה הצלבנית ואת מדינתה לתהליך של כרסום יסודותיה מבפנים ושל החלשת כוח עמידתה בפני התקפת כוחות מבחוץ. חוקת המדינה כוונה לאפיק־תעוועים שבמירוצו הפך לנחל אכזב ובסופו יחרב וייבש.

בתשע־עשרה השנים שבין יציאת פרידריך השני מן המדינה ועד מסע־הצלב של לואי התשיעי מלך צרפת (1229—1248) חלו שינויים מהפכניים במבנה הפורמאלי של החוקה והמשטר, וחשוב לא פחות מכן — בהלכי־הרוח של נושאי קיום המדינה, האצולה הגבוהה, שהופכת לאוליגארכיה השליטה בכל מנגנון המדינה והחולשת על כל פעולותיה. דבר הצריך להיאמר הוא שהתפתחות זו, ההופכת את המשטר הפיאודאלי למשטר אוליגארכי ומעמידה בראש המדינה משפחות מועטות,

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

ולמעשה משפחה אחת וגרורותיה, לא נעשתה מתוך תאוות בצע או מתוך תאוות שלטון. העובדה המשווה לתהליך זה מתכונת הדראמאטיות, אף הטראגיות, היא זו, שבין מניעי השינויים האלה אין החישובים החומריים של הבארונים תופסים אלא מקום צדדי; המניע העיקרי היה נאצל יותר ונעוץ בתפיסת האידיאל המדיני שאליו יש לשאוף ואותו יש להגשים הלכה למעשה בחיים היום-יומיים בממשל החברה הצלבנית. תופעה זו אוצלת משמעות אידיאולוגית למלחמת האצולה הקפ-ריסאית והארצישראלית בנציביו של הקיסר פרידריך השני, משמעות החורגת בחשיבותה מתולדות הצלבנים גרידא. היא תבוא על ביטויה המלא באותו חיבור מפורסם, הנודע ביותר ביוריספרודנציה הפיאודאלית של כל הדורות, חיבורו של ז'אן ד'איבלין אדון יפו, 'האסיוזות של ירושלים', שנכתב כדור לאחר המרד נגד השלטון הקיסרי¹. המשפטן הגדול, נצר לאותו בית-איבלין השליט במדינה הצלבנית, שהצליח לבטל את השלטון השטאופי הגאיוני, ינסח כאן חוקה אידיאלית למשטר פיאודאלי. חוקה זו לא נתגשמה למעשה בשום מקום בעולם, ורק מדינת הצלבנים שבין אמצע שנות השלושים ובין שנות החמישים של המאה השלוש-עשרה התקרבה אל מימושה בצורה מסוכנת ביותר. זו 'מאגנה כארטה' של האצולה הצלבנית, של כל העולם הפיאודאלי, שאילו הוגשמה בפועל היתה מביאה בהכרח לידי התפוררות כל מדינה בעולם, קל-וחומר המדינה הצלבנית, שבהעדר שלטון מרכזי בה נעשתה פגיעה ביותר לכל סכנה חיצונית. 'האסיוזות' של ז'אן ד'איבלין-יפו מנסחות תכנית של ריפובליקה פיאודאלית, שהיא מעין 'גן-עדן' של האבירות. מטבע הדברים יש לה לריפובליקה זו גם ראש, המתכנה 'מלך', אולם אין הוא אלא 'הסניור הראשי'², מעין יושב-ראש, שלא נועד לשלוט אלא להשגיח שהמש-חק הנקרא 'מדינה' יתנהל 'בהתאם לכל הכללים' שקבעה הריפובליקה לעצמה. 'יושב-ראש' זה של הריפובליקה הפיאודאלית נהנה מן הכבוד והיקר שבו מכבדת הריפובליקה את עצמה, אולם התנהגותו היום-יומית נקבעת על-ידי כללי-טקס חצרניים והשפעתו על ענייני המדינה כבולה בכבלי חוקים ומנהגים, שכולם, מצווה קלה כחמורה, הם בחינת קודש-קודשים בריפובליקה. החוקה הפיאודאלית הזאת הופכת לדגל ולסיסמה, המעוררים ומדובבים את הנימות העמוקות ביותר של נאמנות ושל הקרבה עצמית מצד האצילים הרואים עצמם כמגיניה.

באספקלריה של החוקה החדשה הועמדה כל ההיסטוריה החוקתית של המדינה הצלבנית באור מסולף, כאילו לא היתה מיסודה אלא חוקה פיאודאלית-ריפובליק-

Livre de Jean d'Ibelin. Lois I, éd. Beugnot (Paris 1841) 1
Ibidem, ch. 8: Le chief seignor dou roiaume de Jerusalem, seit rei ou 2
autre

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

אית, ללא התפתחות וללא שינויים, כמעט ללא היסטוריה, פרט להחלטות מועטות וספורות, שבאו לתת ביסוס משפטי מוצק למעמד האצולה. ידיעה עמומה של מסע-הצלב הראשון, על האלמנט העממי והאבירי שבו, משמשת מצע לתמונה היסטורית-יורידית שנצטיירה לבני אותו הדור. השליט הראשון נבחר על-ידי אבירי המסע, ובחירה זו, בתפיסתו של ז'אן ד'איבלין-יפו, יצרה כעין 'אמנה חברתית' שקבעה מסכת חובות וזכויות הדדיות של השליט ואנשיו, והניחה את משמעתם המוחלטת שלו ושללהם לחוק הפיאודאלי, התופס כאן מעין המקום שנתייחד לחוק האלוהי בשיטת-הגות אחרת. דמותו של גוטפריד מביוון מתעלית בתמונה בלתי-היסטורית זו, וממנהיג אחד הגדודים, שנהיה ל'מגן כנסיית הקבר', נעשה גוטפריד גם כובש הארץ, מורישה ומחלקה בין אביריו, ומעל לכול — מחוקק המדינה החדשה. תליית החלוקה הפיאודאלית והחוקה המדינית בגוטפריד, שהאגדה עטרה אותו בהילה של גבורה ואף ייחסה לו מוצא כמעט אלוהי, היה בה בעצם כדי להקנות לסדרי המדינה הקיימים, או שיש לשאוף לקיומם, שלישלת-יחסין רמה, ולאצול לה זכות קדמות ומוצא מקודש, שאין לערער עליהם. כך סולפה כל ההתפתחות ההיסטורית בהווייתה האמיתית, וסולקה מן התמונה תקופת השליטים הראשונים, תקופת שלטון ממלכתי יעיל וריכוזי, שבו המלך הוא מפקד עליון של צבאות המדינה, ואין אציליו אלא עוזריו, וקריאתו אותם לשירותם הצבאי מבטלת כל זכות וסמכות אחרת. כל זה אינו נמצא בחיבורו של איבלין, והוא מבצבץ ועולה רק במקום שהוא מסיח לפי תומו וידיעתו ההיסטורית פורצת את הרשת הסמיכה של תיאורו השיטתי של חוקת המדינה וחוקיה³.

הגוף העליון במדינה זו, שמתארה ז'אן ד'איבלין, היא אסיפת-האצילים. אסיפת-אצילים זו, 'בית-הדין העליון' • בשפת-המונחים הצלבנית, אינו עוד גוף נאמנים, שזכותם וחובתם בעזרה ובמתן-עצה⁴ לשליט. הוא הגוף המכריע בכל ענייני-המדינה — ענייני מדיניות, צבא, שיפוט, הטלת מסים, אדמיניסטרציה — כקטנים כגדולים. 'הסניור העליון' אינו אלא הזרוע המבצעת של החלטות אלה; כוח החלטה והכרעה ניטל ממנו. למעשה אין במדינה זו מוסד אכסקוטיבי, ואין אלא פקידות המבצעת את החלטות אסיפת האצילים לפי כללים קבועים מראש.

Haute Cour *

3 J. Prætor, 'Les premiers temps : Jean d'Ibelin, *op. cit.*, ch. 1-5 de la féodalité du royaume latin de Jérusalem'. *Rev. hist. de droit*, t. 22 (1954); Idem, 'La noblesse et le régime féodal du royaume latin de Jérusalem'. *Moyen-âge*, t. 65 (1959); J. Richard, 'Pairie d'Orient latin. Les quatre baronnies des royaumes de Jérusalem et de Chypre'. *RHDF.*, 1950, 67-88. לשם הבנת השינויים, השווה המצב במאה הי"ב, כרך א, חלק ה.

4 חובות אלה צוינו בכל המדינות הפיאודאליות בביטוי הכפול : *auxilium et consilium*.

האוליגארכיה הפיאודאלית

אסיפה זו משתתפים בה להלכה כל אבירי המדינה ואציליה, ואסאלים וסוֹבֵי וואסאלים של המלוכה, ואולם לפי המבנה שלה, ובייחוד לפי דרכי פעולתה למעשה, אינה גוף דימוקראטי של שווים-במעלה. מכריע בה היסוד האוליגארכי, אותם בתי-אב גדולים, שחקיקה, קנייה ונישואים כרכו יחד לעשותם לגוף של בעלי נכסים והכנסות ותפקידים מדיניים. זהו גוף המסתייג, כמובן, מן האלמנט הבורגני, אך מסתגר ברב או במעט גם מפני היסוד האבירי, שאינו נמנה עם אותו חוג-הזוהר של האצולה הגבוהה ביותר. האבירים, אלפים אחדים במספר, באים אמנם במניין האצולה, אך למעשה אין בצירופם אלא כדי לבסס את מעמד השכבה העליונה שבתוכה ולשמש לה בסיס להישען עליו ביחסיה לגורמי-חוץ⁵. בפנים השכבה אין כמעט לאבירים אלה, שאינם עומדים ברשות עצמם אלא מתחלקים בתלותם בין בתי-האב של האצולה הגבוהה על-פי מוצא הפיאודה שבידם, כל מעמד של חשיבות. אסיפת-האצילים אינה רק הגוף המחוקק, האדמיניסטרטיבי והשיפוטי הגבוה ביותר במדינה; היא גם במובן-מה, הביטוי העליון, ובמשך הזמן אף היחיד, של אחדות המדינה. ומאחר שאחדות מדינית אינה מתגלמת בשום מקום בימי-הביניים בריבוי העומדים בראש המדינה, בא 'הסניור העליון' לגלם כלפי חוץ ופנים אחדות זו. ברם לעמידת-יחיד זו בראש המדינה אין כל משמעות לא להלכה ולא למעשה. המדינה היתה יכולה להתקיים גם בלעדיה. אף עצם האחדות המדינית היא יותר להלכה מלמעשה. למעשה מייצג כל סניור, שהוא בעל בית-דין פיאודאלי המורכב מן הוואסאלים של הסניוריה שלו, מדינה בזעיר-אנפין ברשות עצמה. אמנם, לא כל בעל פיאודום הוא סניור. התנאי הראשון להיותו בעל בית-דין פיאודאלי הוא שקיבל את הפיאודום ישר מיד המלך, היינו, שהוא ואסאל ישיר, ולא סובוואסאל של המלך⁶. לפי זה אין במדינה פחות מארבעים סניוריות אוטונומיות, וסימנן 'חצר, חותם, משפט'⁷. אוטונומיה זו מוחלטת היא. שום צו ממלכתי אינו יכול לפרוץ את החומות המשפטיות של הסניוריה, שום ערעור על פסק בית-הדין של

5 כך מזמן 'האסיוזה של אמאלריך' הראשון. ר' כרך א, עמ' 386.

6 יוצאים מן הכלל הם בעלי-פיאודה המחזיקים מכוח המלך בתוך הדומינה הממלכתית, שאף היא אינה אלא סניוריה שבראשה עומד במקרה 'הסניור העליון'. מאחר שדומינה זו מפורזת ואינה רצופה בשטחה, השטחים הבודדים מתארגנים על בסיס טריטוריאלי, שכל אחד מהם זכאי לבית-דין משלו. ואף-על-פי-כן אין למחזיקי-פיאודה אלה מעמד של סניורים עצמאיים.

7 *Cour, coins, justice*. Coins אינה רשות יציקת מטבעות, כפי שהוכיח Chandon de Briailles, 'Droit de coins dans le Royaume de Jérusalem'. Syria, 1942—1943, pp. 244—257. אלא זכות החזקת חותם הנותן תוקף לתעודות. 'חצר' מציינת זכות שיפוט של הוואסאלים. רשימת הסניוריות מצויה בסוף חיבורו של Jean d'Ibelin, ch. 268.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

הסניוריה אינו יכול לעבור למלך אלא בפרוצדורה מסובכת של 'מיאון הדין' או 'סילוף הדין' * על-ידי בית-המשפט של הסניור. ואף אז אין כאן בעצם משום ער-עור, שהרי על-ידי-כך היה נקבע עיקרון של היירארכיה של בתי-דין ושל עליונות החצר המלכותית או 'בית-הדין העליון'; יש כאן רק חובת 'סניור עליון' לגבי ואסאל, שהסניור הישיר שלו ממאן לעשות לו דין-צדק. בפנים הסניוריה כל פרי-בילגיה חתומה בחותם בעל-הסניוריה אינה בטלה לעולם. הסניור אף רשאי לצקת מטבע משלו בסניוריה הננסית שלו, כעין הכרזה קבל עם ועדה על מעמדו העצמאי. מבצרי הסניוריה אינם מבצרי-המלך, אלא מבצרי הסניור. הוא הממנה את מפקד-המצודה בעיר ואת המפקדים במבצריו. האוכלוסיה הלא-אצילה נשלטת בתחום הסניוריה על-ידי בתי-דין עירוניים השייכים לסניור, ובראשם עומד ויקונט הממורנה על-ידי הסניור, כשם שהאוכלוסיה הלא-פראנקית, כשהיא נזקקת לערכאות, נשפטת ב'בית-דין השוק', שבראשה עומד הבאיי ** הממונה על-ידי הסניור.

רק הכנסייה, המיסדרים הצבאיים והקומונות פורצים את תחום האוטונומיה הסניוריאלית, בהיות הראשונים משולבים באירגון האוניברסאלי וברשת הרחבה של ההיירארכיה הקאתולית ותלויים בסופו של דבר באפיפיור, והאחרונים מעמדם מיוסד בהסכמים עם מלכי-ירושלים מתקופת הממלכה הראשונה. ואולם אף בניהון זה יתרבו במאה השלוש-עשרה פריבילגיות והסכמים פרטיים בין סניורים, שנעשו בינתיים אוטונומיים, ובין הקומונות של דרום-אירופה.

הסניור המשתתף ב'בית-הדין העליון' אינו אפוא בלבד ואסאל של ה'סניור העליון', ולא רק אחד השווים שבאוליגארכיה המדינית. למעשה הוא מופיע כאן כראש מדינתו שבזעיר-אנפין. 'בית-הדין העליון' הרי הוא מנקודת-מבט זו ביטוי מוחשי לאחדות הקונפידיראציה של הריפובליקות הפיאודאליות, הנקראות בשם הכולל 'ממלכת ירושלים' על שום מוצאן. אף זאת, באמצעות 'בית-הדין העליון' ניצבת האצולה מול 'הסניור העליון' כגוף אחד, אחיד ומלוכד. אין האציל עומד בודד, פנים אל פנים מול השליט. 'בית-הדין העליון', שאליו משתייכים שניהם, הוא המוסמך לשפוט ולפסוק כל מריבה שביניהם. כל פעולה פוליטית, חוקתית, שיפוטית שלא ב'בית-הדין העליון' אין לה משמעות ואין לה תוקף חוקי. אף האקט האופייני ביותר של המשטר הפיאודאלי, שבועת הנאמנות ושבועת ההל-

* *déni de justice* או *défait de justice*, סירובו של סניור או בא-כוחו לקבל בבית-דינו תביעה של ואסאל שלו, אף שהיה רשות שיפוטית מוסמכת לכך. הרשות אז בידי הווא-סאל לערער בפני אדונו של הסניור, ואם יסרב הלה יכול הוא לעלות עד לראש ההיירארכיה הפיאודאלית, המלך.

** *baillivus, bailli*

זכויות מקודשות

מאגיום *, שבהן נעשה איש לוואסאל של הסניור, הכרח היה שייעשה בפני 'בית־הדין־העליון'. גם הזכות של הסניור להחרים את הפיאודום של הוואסאל במקרים קשים במיוחד, כגון על מעשה התנקשות בחייו או מעשה בגידה, מתבצעת ב'בית־הדין־העליון', שהוא הוא המחליט בלבד. 'הסניור העליון' יכול רק לבצע את פסק־הדין, אך לא לפסוק את הדין מעיקרו. רק השירות הצבאי, זו החובה המרכזית של הוואסאל במשטר הפיאודאלי, נראה יוצא־דופן במקצת בחוקה הפיאודאלית 'האידיאלית' הזאת. השירות הצבאי הוא חובה אישית ישירה למלך. אולם אין היא מאפשרת למלך לבסס מעמדו או להרבות כוחו. המלך מכריז על הגיוס אלא לאחר ש'בית־הדין־העליון' החליט על כך באופן פורמאלי, ורק אז זכאי המלך לדרוש ולקבל את שירות הסניור ואביריו.

במסיבות אלה, בהעדר שלטון אכסקוטיבי המבצע לעיני כול ובדרך הטבע את תפקידיו, נתפתח אותו הלך־רוח המדקדק בעיקר בשמירה מעולה על מה שנחשב לזכויות מקודשות. המשטר והחוקה, הפרוצידורה והביצוע הפורמאליסטי של תפקידי השלטון מצטרפים למסכת כה סמיכה של פרוצדוראליות ופורמאליזם עד שאין לראות בעדם את המטרות שלמענן נוצר השלטון ואת הסמכויות להפעלתו. במדיניות, החסרה יד מכוונת ואוטוריטטיבית, מביאות ההקפדה על הצד הפורמאלי והפרוצידוראלי והזהירות שלא לפגוע בפרט זה או אחר של הזכות המקודשת לידי כך, שכל החלטה והכרעה הופכת למעין טקס נערץ, כאילו הוא עיקר וההחלטה טפל. אותה עמידה על פרטי־פרטים של הנוהג אינה מיוחדת לצלבנים; היא משותפת ומצויה בכל חברות ימי־הביניים, והיא שריד של התהליך המשפטי הקדום, שהיה עדיין, אף אחרי נדידת העמים, מעורב ביסודות מאגיים, שהפכו דתיים־נוצריים. אולם החברות באירופה של ימי־הביניים שמרו על פורמאליות זו לגבי תהליכים משפטיים בלבד. בשאלות של משטר וסמכויות־שלטון הניעו אותן האוטוריטה המלכותית, או כורח השעה ואחריות מדינית להתעלם מן הפורמאליות כדי לאפשר החלטות והכרעות הראויות לשעה ולעניין. ואולם בממלכת הצלבנים היתה האוטוריטה המלכותית, כפי שראינו, בבל־יימצא. כורח השעה לא הובן, והאחריות המדינית העליונה נראתה לבארונים של ארץ־ישראל כעניין של שמירת חוקתם, המקיימת את זכויותיהם, ולא עניין של מעמד מדינתם במערכת הכוחות הפוליטיים והצבאיים סביבם. על מגמה זו מעידה גם העובדה, שאין מדינה בעולם ימי־הביניים שבה האצולה הגבוהה מתעניינת במידה כזו בענייני חוק ומשפט כמו במדינת הצלבנים. ואין המדובר באצילים קטנים שנכנסו לשירות הממלכתי, כמו

Fidelitas et homagium *

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

שאירע באנגליה ובצרפת, שבהן תרמה שכבה נמוכה זו את מיטב היוריסטים של הדור, כברקטון וגלנוויל באנגליה, פייר דה פֶּוֹנְטֵיין ובומאנואר * בצרפת. המדובר בבית־האצילים החשוב ביותר במדינה, בבית־איבלין והנלווים אליו. החל בפיליפ דה נובאר, וממנו אל ז'אן ד'איבלין, ז'ופרוא לה טור, ז'אק ד'איבלין *, נמשכת שרשרת ארוכה של אצילים־לגיסטים. אין דוגמה אחרת בהיסטוריה לקר־אופי מיוחד זה של שכבת האצילים. הוא מתפרש מתוך העובדה, שאצולה זו העלתה את הנוהג החוקי של מדינתה כנוהג אידיאלי מקודש, שעליו מוכנה היתה להקריב את עצמה, ולמעשה גם להקריב את המדינה.

השלטון המלכותי במדינה הצלבנית אינו אפוא אלא מסכת זכויות פורמאליות, מוקפת גינוני טקס וגדורה מכל צד על־ידי זכויות אוליגארכיה פיאודאלית. כך תואר מעמדו של מלך ירושלים על־ידי ז'אן ד'איבלין, אדון יפו, בשנות השישים של המאה השלוש־עשרה, ותיאור זה מסכם את השינויים העמוקים שחלו בחוקת המדינה ומשטרה בימי דור אחד שקדם לכתיבת החיבור. בתקופה שבה נכתב החיבור אין עוד מלוכה ב'ממלכת ירושלים', ואת ביטולה, למעשה אם לא להלכה, יש לקבוע בתקופת העוצרות שלאחר יציאת פרידריך השני מן הארץ. גורמים רבים נכרכו יחד להביא לידי שינוי חוקתי מופלג זה. ייתכן שאת שורשו יש לבקש בימים שלפני קרב־חיטין, בימי המלך הקטין, באלדווין החמישי, כאשר סיעות אריסטוקראטיות של המדינה נטלו את השלטון לידן, ובמובן־מה הגיעה אז האריסטוקראטיה הצלבנית לתודעת מעמדה והשפעתה. אולם הכריעה בתהליך זה העובדה, שייסוד המדינה הצלבנית החדשה, תוצאת מסע־הצלב השלישי, לא היה מפעלם של מלכי ירושלים. גי דה ליוזניאן לא יכול היה לתבוע אדנות לעצמו, כשכל עצם כתרו תלוי היה ברצונם של ריצ'ארד לב־הארי ושל פיליפ השני אוגוסטוס. המלך המובס בקרב חיטין ודאי שלא היה מסוגל עוד לתבוע זכויות של נושא־כתר בממלכה. אילולא נרצח קונראד ממונפירדה, אישיות דינאמית ובעלת־מרץ, שריצ'ארד היה מוכן להעביר לו את המלוכה ואת הממלכה, היתה אולי ההתפתחות הולכת בדרך אחרת, אך לא הגיע לידי כך. אנרי משאמפאן, אציל צרפתי גאה, לא רצה כלל ליטול לעצמו את התואר 'מלך ירושלים', או — מה שקרוב יותר לאמת — זכויותיו לכתר עוררו התנגדות מרובה למדי ⁸. נוסף על כך הסכם פורמאלי, שנכרת בין פיליפ השני אוגוסטוס ובין ריצ'ארד לב־הארי, שלפיהו יחולקו ביניהם כל כיבושיהם בארץ שווה בשווה. אמנם, ספק הוא אם נתכוונו

Bracton; Glanville; Pierre de Fontaines; Beaumanoir *

Philippe de Novare, Jean d'Ibelin, Joffroy le Tort, Jacques d'Ibelin **

8 יושם לב לכתובת במטבעות אנרי משאמפאן, ר' כרך א, עמ' 377.

הסתלקות כוח המלוכה

לשמור לעצמם באמת את השלטון בשטחים הנכבשים של ארץ־ישראל. נראה יותר, שבעלי־ברית בלתי־מתאימים אלה בצאתם לפעולת־מלחמה משותפת נהגו כמקובל במקרים דומים ועשו חוזה על עתיד הכיבושים, מבלי לברר לעצמם טיבו של עתיד זה.

הממלכה הצלבנית השנייה נכבשה לא על־ידי מלכה, אלא על־ידי כוח חיצוני, שזכאי היה לראות עצמו שותף לקניין הנכבש. ואמנם קניין זה, המדינה, ניתנה על־ידי בעלי הכוח הזה לאנשים שחפצו ביקרם. לתופעות מעין אלה לא היה ביטוי פורמאלי בחוקת המדינה, ואין ספק, שהוא מצדו תרם רבות לערעור מעמד המוסד הממלכתי. ויש משום פאראדוכסיות בהשתלשלות זו. במסע־הצלב השלישי אזרה אירופה הנוצרית כוחה כדי להקים מחדש את המדינה הצלבנית; בלי כוח כלל־נוצרי זה לא היו כל סיכויים לחזור ולכבוש את המדינה. ואותה שעה ובעצם פעולתה זו ערערה אירופה את מעמד מוסדות הממלכה, שמעתה היא, אירופה, הגורם הקובע והמכריע בגורל המדינה. האפיטרופסות היתה כורח היסטורי, התרופפות השלטון המונארכי במדינה הצלבנית היתה התוצאה הבלתי־מצופה של אפיטרופסות זו.

מסע־הצלב של דמיאט השלים התפתחות זו. במת הפעילות לא היתה ארץ־ישראל, אלא מצרים. מפקד הצבאות שוב לא היה מלך ירושלים, אלא ליגאט האפיפיור, והוא ניהל את המלחמה בשם הנצרות ולא בשם ממלכת ירושלים. לא היתה אפילו ודאות, אם השטחים הנכבשים, כמו דמיאט עצמה, יהיו שייכים לכתר ירושלים, או לגוף מדיני אחד, והיה צורך בהחלטה מיוחדת ובלחץ גורמים שונים⁹, כדי להעביר כיבוש זה לידו של מלך ירושלים, ז'אן דה בריין. בזמן מאוחר יותר, בשעה שתוכנן מסע־הצלב של פרידריך השני, היה צורך בהחלטה פורמאלית של האפיפיור ושל הקיסר, שהפיקוד במסע הבא יהיה ביד מלך ירושלים וכל הכיבושים העתידיים יסופחו לתחום שלטונו¹⁰.

עלייתו של פרידריך השני על כס המלוכה של ירושלים בזכות אשתו איזאבלה, ולאחר־מכן מכוח היותו אפיטרופוס בנו הקטין קונראד רופפה בהכרח עוד יותר את מעמד המוסד הממלכתי. מעתה האצולה מזהה את עצמה עם המדינה ואת חוקתה עם טובת המדינה. הזדהות זו באה לביטוי חריף בדבריו של ראש בית־איבלין, ז'אן אדון בירות, כשהוא מחליט בעיצומו של חורף לעבור עם גדודיו מקפריסין לעזרת עירו, בירות, הנצורה. אין הוא משאיר מפקד באי, ולשאלת

9 ר' למעלה, עמ' 151.

10 ר' למעלה, עמ' 161.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

ידידיו הוא עונה: 'אם אנו ננצח לא יהיה צורך במפקד לקפריסין, ואם ננוצח יסתיים בזה חשבון כולנו... ולכן אינני רוצה שאיש משושלתי, הנושא את שם איבלין, יישאר במקום. אם ננצח, יהיה לכל אחד חלק בכבוד ובתועלת, ואם נפסיד, נמות כולנו יחד במצוות האלוהים, בנחלתנו החוקית, מקום בו נולדו ומתו רוב בני משפחתנו'¹¹.

כשבא היסטוריון מוסמך בימינו להעריך את אישיותו של מנהיג האצילים ז'אן ד'איבלין-בירות, תיארן בזה הלשון: 'אפשר לטעון, שהמוסדות שלהם נלחם היו כבר במצב של ירידה, ושהפריבילגיות של הבארוֹנים הפיאודאליים נידחו במאה השלוש-עשרה מפני הכוח המונארכי העולה. ואפשר גם לטעון שתחום השפעתו הצטמצם להיקף של מדינה קטנה ובלתי-חשובה, אולם מציאות זו הם חיו אותה בצורה שבני-דורו והבאים אחריהם הסתכלו עליה כעל דוגמה של אבירות, דוגמת האביר הנוצרי האמיתי "ללא פחד וללא רתע"¹². בתקופה של שבועות מופרות, בתקופה של חוסר אימון, אלימות וכוח, מזדקר ז'אן ד'איבלין כ"פרודום"¹³, נוצרי אציל ומכובד, הראוי לעמוד במעלה אחת עם אחד צלאח אדין ואחד סן-לואי כדוגמה של אבירות'¹⁴. ואולם חוששני שראייה זו ודברי-תהילה אלה אינם תואמים את המסגרת שבתוכה פעל ז'אן ד'איבלין. אין להטיל ספק בדבר, שחשובים חומריים לא תפסו מקום בין מניעי פעולתו, אולם ספק הוא, אם מותר לראות בו לוחם למען מוסדות פיאודאלים מסורתיים, כדרך שנלחמו למשל הבארוֹנים האנגלים של ה'מאגנה כארטה' על זכויותיהם הפיאודאליות. ז'אן ד'איבלין ואנשיו אמנם דימו בנפשם שהם נלחמים לשמירת הסדר המסורתי נגד 'חידושיו' של פרידריך השני. למעשה ניסו בארוֹנים אלה להגשים ריפובליקה פיאודאלית אידיאלית, לפי המתכונת שאותה יתאר כעבור דור אחד בן-אחיו של ז'אן ד'איבלין-בירות, ז'אן ד'איבלין-יפו, — ריפובליקה שלא היתה קיימת מעולם. חיבורו של פיליפ דה נובאר על מלחמת בית-איבלין ב'לונגובארדים'¹⁵, היינו בצבאותיו של

11 § 161. *Gestes*. ור'להלן, עמ' 222 ואילך.

12 'ללא פחד וללא רתע' (*Sans peur et sans reproche*), זהו הכינוי שנתן לאביר המ-פורסם במאה השש-עשרה באיאר (Bayard). המימרא הפכה לסיכום מעלות האבירות.

13 *preudhom* הוא כינוי צרפתי לתכונותיו העליונות של אביר, שיש בהם גם תבונה, אצילות ואומץ-לב.

14 J. L. La Monte, 'John d'Ibelin, the old lord of Beirut, 1177—1236'. *Byzantion*, t. 12 (1937), 417—448.

15 המהדורות השונות צוינו בביבליוגרפיה. השתמשנו בהוצאת G. Raynaud, *Les Gestes des Chiprois* (Paris et Genève 1887). על האיש (הערכה שונה) ר' G. Paris, 'Les mémoires de Philippe de Novare'. *ROL.*, IX (1902), 164—205 ובהקדמה של ג'. ל. לה'מוֹנסֶה לתרגום האנגלי, עמ' 7 ואילך.

חידושים מדומים מול מסורת מדומה

פרידריך השני, הוא הדוגמה הספרותית המעבהקת להלך-רוח זה, כשם שחיבורו של ז'אן ד'איבלין-יפו הוא ביטוי המשפטי. 'תולדות המלחמה' הוא אפוס אבירי כתוב פרוזה מתובלת בחרוזים. 'אבירי השולחן העגול' ובית-איבלין, השועל הערום של האגדה העממית וחסדי פרידריך השני, תמונות-עבר והזיות-הווה מעורבים ובלולים זה בזה. אולם האידיאל אינו עוד אידיאל האבירות של רולאן הנלחם בכופרים, ולא האידיאל החצרני של דור מאוחר יותר; האידיאל הוא שמירת החוקה הקדושה, התופסת כמעט את מקומה של הדת והאמונה, כנגד התקפה שטנית של הקיסר לערער אותה. החיבור הוא 'עלילות בית-איבלין', שמעשי גבורה וערמה במלחמה ופלפולי משפט ותככים פרוצידוראליים נצטרפו בו יחד להעמיד אידיאל אבירי מיוחד-במינו זה. אפספרימנט פיאודאלי זה, שייעשה על-ידי המדינה הצלבנית, יוכיח שניסוי בגוף מדיני חי מסוגל להמית את המדינה ולהביאה לחורבן מוחלט. ביטול היסוד המונארכי במשטר הפיאודאלי, יאפשר אמנם ליצור מעין 'גן-עדן פיאודאלי' של האבירות. ואולם 'גן-עדן' אינו מסוגל להתקיים עלי אדמות.

כזכור היה פרידריך שליט המדינה בתור אפיטרופוס לבנו הקטין קונראד, ולפי חוקי ממלכת ירושלים עתידה היתה אפיטרופסותו להיגמר עם בגרותו של המלך הקטין. אולם עד אז רצה פרידריך לא רק למלוך אלא גם לשלוט במדינה. מקובלת בין ההיסטוריונים הדעה שפרידריך ביקש ליצור בממלכה משטר ריכוזי-אבסולוטי שהיה רגיל לו בסיציליה, ובשאיפתו זו התנגש בכוח הבארונים הפיאודאליים שרצו לשמור על חוקתם הפיאודאלית המסורתית, ולפי הסבר זה מופיעים הללו כלוחמי-חופש נגד השרירות הקיסרית. נראה לנו ששתי ההגדרות אינן נכונות, ומכל-מקום אינן מדויקות. בכל פעולותיו של פרידריך השני לא נמצא דבר, שמלך ירושלים לפניו, כמו אמאלריך הראשון, לא היה עושהו, ואולי אף רשאי לעשותו. אמנם, פעולות אלה לא תמיד תאמו את אות החוק ואת הפרוצידורה המקובלת. אילו רצה פרידריך לנהוג לפי כללים פרוצידוראליים אלה, והעיקר, לפעול בכול באמצעותו של 'בית-הדין-העליון', לא היה יכול בשום פנים לשלוט במדינה. קל-וחומר שאי-אפשר היה לנהל מדיניות-חוץ גמישה, כפי שדרשו זאת המסיבות, באמצעות דיונים במוסד זה. וכשם שפרידריך השני היה רחוק מלהכניס שינויים מהפכניים במשטר המדינה, כך היתה המפלגה הבארוניאלית רחוקה מלהסתפק במעמדה ובזכויותיה המסורתיות, אף-על-פי שזו היתה מטרתה המוצהרת. אפשר שעיקרה של ההתנגשות ועיקרו של הוויכוח היה בכך, מהי משמעות הביטוי 'חוקה מסורתית'. שום חוקה כתובה לא היתה קיימת עוד במאה השלוש-עשרה, חוץ ממסורת ה'אסיוזות' שנוצרו במשך המאה השתים-עשרה, ואף מסורת זו היתה

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

רופפת במקצת, והפעלתן של ה'אסיזות' היתה זקוקה לדיון מוקדם ב'בית הדין העליון', שהיה קובע את עצם קיום ה'אסיזה' ונוסחתה ואת אפשרות הפעלתה. במידה ש'אסיזות' אלה ידועות לנו¹⁶ ובמידה שאנו יודעים את הנוהג המדיני ממקורות לא-יורידיים, או שאנו לומדים אותו ממעשי השליטים ופעולותיהם, נראה לנו פרידריך השני קרוב הרבה יותר ל'חוקה המסורתית' של המדינה במאה השתים-עשרה מאשר הבארונים של תקופתו. אלא שאין להתעלם מן העובדה, שבין קרב-חיטין ובין תקופת פרידריך השני עברו שני דורות, ובמשך שני דורות אלה נחלש מאוד השלטון המרכזי במדינה, בלי ששינוי זה יתבטא באקט לגיסלאטיבי מיוחד. בתקופה זו נוצר 'דה פאקטו' מאזן-כוחות בין השלטון המרכזי ובין האצולה, ובמאזן זה נמצאה יד הבארונים מתחזקת והולכת. שאיפותיו של פרידריך השני נראו אפוא כהתגרות בסדר קיים, שהבארונים ראוהו, אם גם ללא הצדקה, כסדר-בראשית.

פחות מכל מדינה אחרת יכלה הממלכה הצלבנית להרשות לעצמה אכספרימנטים חוקתיים. האפשרויות והסכנות כאחת היו כה ברורות, שרק התעלמות מוחלטת וחסרת-אחריות יכלה להביא את הבארונים לפירוק עול שלטון ומשמעת ולהשאיר ספינתם ללא קברניט. יתר על כן, האפשרויות לפרוץ את המסגרת המוסלמית מתוך התמודדות פוליטית וצבאית נראו קרובות ביותר בתקופה זו. בשנות השלושים והארבעים של המאה השלוש-עשרה נמצאו סוריה, עבר-הירדן ומצרים במצב כזה של פיצול כוחות, התחרות ומריבה, שבדומה לו ראינו רק ערב מסע-הצלב הראשון. האיש היחיד שהיה מסוגל, על פי דרכו, להושיע את המדינה היה פרידריך השני, שחצרות האיסלאם היו פתוחות לפניו והשבילים העקלקלים של מדיניותם נהירים לו. אף לא היה דרוש אותה שעה כוח צבאי ממש כדי לזכות ביתרונות, ודי היה בהפגנת-כוח בלבד אגב ניהול משא-ומתן עם כל הצדדים בגלוי ובהסתר, כמו שעשה זאת השטאופי בזמן שהותו בארץ. הקונסטינטינאציה הפוליטית היתה כולה לטובת הצלבנים. המאבק בין מצרים ליריבתה דמשק והופעת גורם מסכסך חדש, ממלכת כרך בעבר-הירדן, פתחו שדה נרחב לפעולה צבאית ודיפלומאטית. אולם לשם ניצול מצב זה נזקקה המדינה למדינאי מנוסה, בעל יוזמה ובעל יוקרה, ומעל לכול לשליט המסוגל להכריע בשעת הצורך. האיבלינים הרסו את השלטון המרכזי מתוך אשליה שהם בונים ריפובליקה פיאודאלית, על סמך הנחה מוטעית שריפובליקה כזו היתה קיימת במדינה מיום

16 מיון האסיזות שיש לייחס למאה הי"ב ערך M. Grandclaude, 'Liste d'Assises remon- tant au premier royaume de Jérusalem (1099—1187)'. *Mélanges P. Fournier* (Paris 1929), 329—345. מחקר זה ראוי לעיבוד מחדש.

היווסדה בחסדי אלוהים. ריפובליקה זו לא היתה בת־קיום מחוסר כישרון בשכבה המנהיגה לקבל עליה עול אחריות מדינית. בעוד זמן־מה, בעקבות כיבושי המוס־למים בארץ־ישראל, יישמט גם הבסיס החומרי של השכבה המנהיגה; היא תרד מנכסיה ואת שרידי רכושה תמכור למיסדרים הצבאיים¹⁷. כמו בזמן הקארולינגים תתגשם המימרה 'למי הכוח לו השלטון', והכוח הזה יהיו המיסדרים הצבאיים, שית־פסו את מקום האצולה המקומית. לידם תעלה השפעתן של הקומונות האיטלקיות, שעל שום מעמדן המסחרי ושאיפותיהן הכלכליות תנסינה להפוך את הריפובליקה הפיאודאלית לשורה של תחנות־מסחר נוצריות גרידא, מובלעות אוטונומיות בתוך ארצות האיסלאם. בזה תגיע המדינה הצלבנית לגלגולה האחרון. הממלכה הפיאודאלית המוצקת, הריכוזית במידה מסוימת, נעלמה עם קרב־חטין. תקומתה נעשתה במסיבות שלא סייעו לחידושו של שלטון ממלכתי יעיל, והיא הופכת במשך הזמן לריפובליקה אוליגארכית־פיאודאלית. בריפובליקה פיאודאלית זו נתגלגל בסופו של דבר השלטון ליד המיסדרים הצבאיים והקומונות האיטלקיות, שתפסו את מקום השכבה השלטת, אשר מעמדה הריאלי לא תאם עוד את תביעותיה לשלטון. בגל־גול האחרון, הן בהשפעת שליטים זרים, כשארל מאַנז'ו, הן מתוך האינטרסים המס־חריים של הקומונות האיטלקיות, תתחדש תפיסה פוליטית שאינה למעשה אלא זיתור על עצמאות מדינית תמורת זכות של מסחר חופשי במובלעות נוצריות במדינת האיסלאם.

ובינתיים עולה השפעתם של המיסדרים הצבאיים. החיים הפוליטיים נשמעים לחוק של 'פחד מפני החלל הריק', ואת מקומו של השלטון המרכזי החסר במדינה, בשעה שהשכבה הצריכה מעצם טבעה לשאת בעולה הורסת אותה כמו ידיה, תפסו המיסדרים הצבאיים. כוחם החומרי, כושרם לגייס אמצעים כספיים ואנושיים עשו אותם מזמן למשענת חשובה של המדינה, ואולם עד עתה, עם כל ההתחרות והיריבות שביניהם שהפכו לעתים ליחסי איבה, לא ניהלו המיסדרים מדיניות 'פרטית' משלהם, אם כי נסיונות כאלה נעשו בגבולות נסיכות אנטיוכיה ורוזנות טריפולי. אף בזמנו של פרידריך השני, למרות האופוזיציה הגלויה של המיסדרים לקיסר, שקירבה אותם לאופוזיציה הבארונאלית, לא היתה זו 'מדיניות של מיס־דרים'; מכוח משמעתם לאפיפיור ולכנסייה נקטו עמדה אשר נקטו. מה שאין כן לאחר יציאתו של פרידריך מן הארץ. נסיונותיהם לדרוש חשבון מנציבי הקיסר בעד החרמת רכושם בסיציליה ובאיטליה מתחו עליהם נזיפה אפיפיורית. אולם זו לא מנעה אותם מלהוסיף לנקוט עמדה ברורה לגבי נציבי הקיסר, או לגבי יחסי־

17 ר' להלן בפרק שלושה־עשר, עמ' 431, הערה 35.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

החוץ של המדינה הצלבנית. הפירוד שבין הטמפלארים וההוספיטאלארים, שהביא לקרע גמור במדינה וסיבך בתוכו אף את הגייסות החדשים שבאו עם מסעי־הצלב, מהווה נקודת־מפנה של מעמד המיסדרים במדינה. מעתה ואילך אין הם עוד משענת הממלכה, אלא מנהיגיה ומפקדיה.

פרידריך עזב את הארץ במאי 1229, בהניחו מאחריו מדינה מורחבת בגבולותיה, אך תלויה בקיום הישגיה החדשים ברצונו הטוב ובכושרו של סולטאן מצרים, אלמלך אלכאמל, לקיים את חוזה־יפו. הוא גם השאיר מאחריו אופוזיציה בארץ־ניאלית חזקה ובראשה בית־איבלין, שנתמכה וגם הוסתה — אם אמנם זקוקה היתה להסתה נוספת — על־ידי אנשי־הכנסייה, ובייחוד על־ידי אויבר־בנפש של פרידריך, האפאטריארך ז'רולד ועל־ידי שני המיסדרים הצבאיים הגדולים, ההוספיטא־לארים והטמפלארים. ועל אלה יש להוסיף עוד את גנואה ואת ויניציה, שמצאו כאן מקום לגבות את חובותיהן האיטלקיים מן הקיסר. קצתם נקטו עמדה אחרת, ספק של הזדהות ספק של משמעת לקיסר. נמצאו גם כאלה, בייחוד בקפריסין, שהיה להם עניין אישי וחומרי לשמור על האינטרסים הקיסריים. מול שני המיסדרים הגדולים שהתנגדו לקיסר עמד המיסדר הטיבטוני, שהעז להפר את פי האפיפיור ולתמוך בקיסר בפרהסיה, ובין הקומונות נמצאה פיזה, גיבלינית על־פי מסורתה, שהאינטרסים האיטלקיים והאינטרסים הארצי־ראליים שלה קבעו מקומה במחנה הקיסרי.

עתיד היחסים בין כוחות אלה, כמו עתיד הממלכה כולה, נראה שיהיה תלוי בגורל יחסי הקיסר והאפיפיור וביחסים הפוליטיים שבין שליט מצרים למדינה הצלבנית. לפני צאתו מינה פרידריך את באליאן אדון צידון ואת ורנר הגרמני כעוצרים במדינה. מינוי זה מבין אנשי המקום לעוצרות היה צעד נבון, בפרט שבאליאן מצידון היה בן לבית־איבלין (בן אחותו של ז'אן ד'איבלין־בירות), ואפשר היה לראות בכך ניסיון מצד הקיסר להרגיע את הרוחות הנסערים של הבארו־נים במדינה. ואמנם שלטונם של שני העוצרים היה יעיל למדי.

בינתיים נתגלו הקשיים של ביצוע חוזה־השלום של פרידריך השני. אלמלך אל־כאמל יכול היה למסור את ירושלים לצלבנים, אולם העברה זו גרמה, כזכור, לתגובת־מחאה קשה ביותר מצד האוכלוסיה המוסלמית הן בירושלים עצמה והן בכל רחבי האיסלאם. בדמשק, שעדיין נמצאה בידי אלמלך אנאצר דאוד, הובאה האוכלוסיה לכלל ריתחה על־ידי דרשות במסגדים, ללא ספק בהשראת השליט, שהציגו את מעשי אלמלך אלכאמל כמעשה בגידה באיסלאם. לא ייפלא אפוא, אם בארץ ישראל גופה צמחו תנועות־מרי עממיות נגד השליטים החדשים של העיר

שלום בין האפיפיור ובין הקיסר

המבותרת. בשטח חברון ושכם, שהשלטונות המוסלמיים, הן האויבים והן הממלוקים לאחר־מכן, לא תמיד הצליחו להשתלט עליו, ערכו הפלחים מסע־שוד נגד היישוב הצלבני הקטן שהתבסס מחדש בירושלים. השלטונות המצריים הרשמיים טענו שאין להם יד בדבר, וכנראה שטענתם נכונה, ושהפלחים הוסתו על־ידי פקיהים לנקום בנוצרי המקום. ההמון פרץ לתוך העיר, שרק חורבות סימנו את קווי־ביצוריה הישנים, בעוד שהביצורים החדשים לא נגמרו, ושטף־עבר את השכונות מתוך הרס ושוד. האוכלוסיה הנוצרית נמלטה אל מצודת־העיר, היא 'מגדל דוד' והבניינים הסמוכים אליו, שהפכו לכעין רובע מבוצר בתוך העיר¹⁸. מפקד העיר, רינז' מחיפה, הזעיק את השלטונות שבעכו, בהודיעו על הסכנה הנשקפת לעיר. העוצרים גייסו במהירות רבה גדודים שיצאו לעזרת העיר הנצורה, כשגדוד־חלוץ של באלדווין דה פִּיקִינִי * מתקדם לפני עיקר המחנה דרך יפו ואֶמוֹס. במקום להמשיך ישר לירושלים בדרך המקובלת, שבֹּה עלול היה גדוד מוסלמי לארוב להם, הדרימו במשך הלילה, כטאנקרד בזמנו, ופנו לבית־לחם, ומשם הופיעו בבוקר לפני שערי ירושלים. לא היה עוד צורך להביא העירה את כל הגדודים שיצאו מעכו ועמדו אותה שעה בלאטרון. הסכנה חלפה והגדודים הנוצריים חזרו על עקבותיהם לעכו.

מאורע מסוג זה קל היה לנצל — ואף אמנם נוצל — לתעמולה אנטי־קיסרית. אפשר היה להצביע על אי־הריאליות של חוזה־יפו, וקל היה לטעון שמפקד ירושלים מטעם הקיסר לא דאג לשמירת העיר. אלא שפתאום־לפתע נשתנה הכול כבמטה־קסם. נצחונותיו של פרידריך השני באיטליה הביאו בסופו של דבר לידי הסכם בין הקיסר ובין האפיפיור. חוזה־סן ז'רמאנו וצ'פראנו * (1230) החזירו את השלום, או ליתר דיוק פתחו חקופה של הבלגה בין הקיסרות לאפיפיורות. איגרות־הארס, שהיו יוצאות מן הלשכה האפיפיורית לכל רחבי העולם הנוצרי, פסקו. עוד בסוף מאי 1229 סיכם האפיפיור את פשעיו של פרידריך השני לגבי העולם הנוצרי באיגרת ללואי מלך צרפת, והכריז שקיסר המסרב מדעתו ומרצונו להילחם באיסלם לאם מאבד את זכויותיו להיקרא 'קיסר'¹⁹, ואילו אחרי חוזה סן־ז'רמאנו תולה האפיפיור... בשטן המסית את כל המריבה עם הקיסר, ואיגרותיו, בייחוד לצלבני ארץ ישראל, ערוכות בלשון שהיתה צורמת את אוזני מתנגדיו של פרידריך.

San Germano; Ceperano ** de Picquigny *

18 על נסיונות ביצור הר־ציון בפקודת פרידריך ר' למעלה, עמ' 196. לפי הכרוניקה הצלבנית *Mss Rothelin*, 529 התחילו הנוצרים גם לבצר את סביבות שער דמשק ('שער סאן־סטיפאן'). על־ידי חומות ומגדלים, אולם אלה היו חלשים, או שבנייתם לא נסתיימה עדיין.

19 Huillard-Bréholles, III, 147—150.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

הטמפלארים, תושבי עכו, ולבסוף האפטריארך ז'רולד עצמו קיבלו הוראות ברורות לתאם מדיניותם לקו החדש. לטמפלארים נשלחה הוראה שאינה משתמעת לשתי פנים, לחדול מהסית את הצלבנים במקום ולהימנע מכל ניסיון שעלול להביא להפרת שביתת-הנשק וחווה-השלום שעשה פרידריך עם אלמלך אלכאמל. ז'רולד האפטריארך ראה את כל מדיניותו מתפוררת לחלוטין. בפקודת האפיפיור נאלץ לבטל את החרם שהוטל על ירושלים (1230), והתפילה נתחדשה בעיר. אף פעולתו לחזק את ביצורי העיר יפו על-ידי בניית שני מגדלים להגנת השער הדרומי של העיר, הוא 'שער אשקלון' (1230), אינה מספיקה לפייסו עם האפיפיור, הרומז באופן ברור למדי, שז'רולד אשם במתיחות שביחסיו עם פרידריך, שחרגה משורת הנהג האפיפיורי, ושלמעשה חושד בו האפיפיור בנקמנות אישית²⁰. לבסוף פקעה סבלנותו של האפיפיור לגבי הפרילאט העקשן, וז'רולד נקרא חזרה לרומא; תפקיד הליגאט האפיפיורי הועבר לאפאטריארך אנטיוכיה (קיץ 1232).

האפיפיור משפיע מעתה רוב חסד על פרידריך השני. באבגוסט 1231 מכנן גרי-גוריוס בתוארו המלא ומוסיף עליו את התואר 'מלך ירושלים', שנמנע עד עתה מלהעניק לו. שיתוף-הפעולה בין הקיסר והאפיפיור נותן בדיעבד גושפנקא למדיניותו של פרידריך השני לגבי המדינה הצלבנית בעבר ואישור-מראש למדיניותו בעתיד. הקיסר שולח חיל-מצב חדש למזרח (אבגוסט 1231) בפיקודו של ריקארדו פילאנגיירי, והאפיפיור ממהר להודיע על כך לכמורה הארצישראלית עם הוראה לעזור למפקד זה בכול. ואמנם, בארץ שרר שקט יחסי הודות לעמדתו התקיפה הזאת של האפיפיור שתמך בקיסר. שני העוצרים, באליאן אדון צידון וורנר הגר-מני הרגיעו, כנראה, את הרוחות, ויש גם לשער, כפי שצוין למעלה, שכוחות גדולים למדי לא ראו עצמם קשורים דווקא בבית-איבלין.

מה היו תכניותיו של פרידריך לגבי עתיד המדינה הצלבנית? האמת היא, שאין כל אפשרות לענות על שאלה זו בוודאות. אין כל ספק, שפרידריך היה מעוניין לקיים את תנאי חוזה יפו. קשריו עם חצר קאהיר לא נתרופפו, אלא אף נתהדקו על-ידי חילופי שגרירים ומשלחות במשך כל ימי שלטונו. אם נדון על-פי טבעו נהא נוטים לשער, שפרידריך היה מסוגל לנצל את חולשת המדינות האויבות, אילו ניתנה לו יד חופשית לפעול, ואילו היה מסוגל לרכז את מעייניו במזרח הצלבני. אלא שקפץ עליו רוגזו של בית איבלין, ולא מארץ ישראל, אלא מקפריסין נפתחה הרעה.

MGH. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum romanorum, t. I, no. 20
.475

מלחמת אורחים בקפריסין

חמשת מתנגדי בית-איבלין חכרו את העוֹצְרוֹת בקפריסין בסכום ניכר של 10 אלפים מארקות שיסולק בתוך שלוש שנים. מן הדין שיצוין דבר שנעלם לעתים מעיני ההיסטוריונים ההולכים בעקבות זכרונותיו של פיליפ דה נובאר, ממצדדיו הנלהבים של בית-איבלין, שסכום זה לא הועבר לקופת הקיסר, אלא נשמר והועבר בשביל האדמיניסטרציה של ארץ-ישראל²² לבאליאן אדון צידון וורנר הגרמני. בתנאי הארץ, שלא ידעה למעשה מס ממלכתי מהו, אלא העמיסה על שליטה לממן את החזקתה והגנתה מהכנסות הדומינה הממלכתית, היה בכך משום הקלה לפינאנסיים היגיעים של המדינה. כנהוג בימי-הביניים היתה חכירת מסים עסק מכניס, ואין לפקפק כלל שהעוצרים ראו בעוֹצְרוֹתם גם עסק מכניס, אלא שהבעייה העיקרית שהעסיקה אותם היתה התמדת שלטונם באי. המלך הקטין נמסר לידם כאפוטרופ-סיו, והעוצרים גם התחייבו, וזאת בנפש חפצה, להחרים את הפיאודא של בית-איבלין ולמנוע מהם כניסה לאי. התחייבות זאת לא היתה כנראה נשמרת בקפדנות, מאחר שאנו מוצאים באי באותו זמן את פיליפ דה נובאר. הבארונים שליטי קפריסין הצליחו בינתיים לגייס מספר ניכר של חיילים, הן מגדודיו של פרידריך השני והן מתושבי עכו וארץ-ישראל, לשם שירותם בקפריסין. חיל זה גויס על חשבון העוצרים והבטיח את מעמדם באי, כשחילות-המצב של הקיסר שומרים על המבצרים העיקריים כל עוד לא שולמו כל דמי-החכירה. מדרך הטבע הוא שהעוצרים ניסו לגייס במהירות האפשרית את כל הסכום הנדרש לסילוק החוב, כדי להבטיח לעצמם שליטה גמורה באי על-ידי השליטה במבצרים.

גיוס הכספים לתשלום דמי-החכירה נעשה על-ידי הטלת מסים על האי. לצערנו אין בידינו ידיעות ברורות על צורת מיסוי זו. בוודאי לא חלה רק על הדומינה הממלכתית, אלא על כל האי כולו²³. שתי הפעולות גם יחד: עיקול הרכוש של האיבלינים באי והטלת מס כולל — היו בניגוד לחוקה הפורמאלית של הממלכה. כי על שתיהן צריך היה להחליט 'בית-הדין-העליון' של האי קפריסין, כמו שנהוג היה גם בממלכת ירושלים. ואולם במצב הקיים היה בית-איבלין משיג ב'בית-הדין-העליון' החלטה מנוגדת ומונע החרמת רכוש, וכן ברור שמועצת האצילים של האי לא היתה מסכימה לשלם מס שיסייע לבארונים של האופוזיציה. אך לא זו בלבד שהעוצרים לא נהגו לפי החוק. יש לשער כי אמת גם בכך, שהם החרימו את היבוי-

22 כך במפורש, למרות עמדתו האנטי-קיסרית *Eracles*, 375.

23 על המיסים אומר *Eracles*, 376: 'יצאו בכל האי לקחת בקר ובהמה מאדמות וכפרים של אלה שנשארו בעכו בחברת ז'אן ד'איבלין'. *Amadi*, 137 מציין: 'מסים ושוד'. *Bustron*, 74 אומר, שהטילו מס על האוכלוסין. ספק אם הוחרם אז רכיש האיבלינים, לכל היותר חל עליו עיקול לשם הבטחת תשלום המס. ור' בהערה הבאה.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

לים ואת העדרים של הבארונים לבית־איבלין והנלווים אליהם, שהיו אותה שעה, עם תום המסע של פרידריך השני, בארץ־ישראל. ואם נאמין לפיליפ דה נובאר החרימו העוצרים רשמית את הפיאודָה של בית־איבלין, מכל מקום עד אשר ייגבה המס²⁴. לא קשה היה לאיבלינים להציג גביית־מס זו כבלתי־חוקית ולגייס לצידם דעת־ציבור, בייחוד בקרב אותם אנשים, והם רבים למדי, שהיו בארץ ישראל ונכסיהם בקפריסין. 'לוקחים (מיסים) בשביל עניין שנעשה בלעדיהם ובלי הסכמתם ובלי רצונם'²⁵, טענה מפלגה זו את טענתה החוקתית.

טענה זו חרגה בעצם ממסגרת תשלום־מיסים גרידא. בית־איבלין שלל כל של־טון באי, שלא הוסמך, או אינו נתמך על־ידי בית־איבלין. שום שליט, ואפילו חוקי הוא, קל־וחומר עוצר־המדינה, לא היה מסוגל לשלוט בלא הסכמתם. כמובן לא נתכנתה הסכמה זו הסכמת בית־איבלין, אלא החלטת 'בית־הדין־העליון', אלא ש'בית־דק־עליון' זה הפך כלי־שרת ביד בית־איבלין. אין לדעת אם היה לבית־איבלין רוב מניין ב'בית־דין־העליון', אלא שדבר זה לא היה בו הכרע, מאחר שבמוסדות הייצוג של ימי־הביניים לא ספרו אלא שקלו קולות. ואף־על־פי שהיו לפחות עוד שתי קבוצות או מפלגות במדינה, האחת של 'נייטראליסטים', שעם היותם מקורבים לבית־איבלין ראו עצמם אחראים לשאת בעול המדינה, ומפלגת אופוזיציה לבית־איבלין שמשענתה במסדר הטיבטוני ובקומונה הפיזאנית, בית־איבלין הוא ששלט שלטון גמור באסיפת האצילים. הוא דרש וייצג צורת־שלטון מסורתית כביכול, הגן על חוקי המדינה ומנהגיה, ואולם למעשה שאף בית־איבלין לביצוע תכנית מהפכנית של משטר שהלמה את פעולות האיבלינים והעתידה לקבל את ניסוחה העיוני, כאמור, בחיבורו החוקתי של ז'אן ד'איבלין. הכוונה היתה לכעין מונארכיה פארלאמנטארית, שלפיה אין המלך מושל אלא מולך, ובהעדר שליט, שאינו אלא 'הסניור הראשי' התלוי בהסכמת הוואסאלים, הופכת בעצם מונארכיה זו אף להלכה לריפובליקה הנשלטת על־ידי אוליגארכיה פיאודאלית באמצעות 'בית־הדין העליון'. יתר על כן, בית־איבלין לא הכיר כלל במעמדם ובתפקידם של העוצרים, מאחר שלא הכיר למעשה גם בפרידריך כעוצר בקפריסין, אלא קיבל אותו עליו כסובירין של המלוכה²⁶.

24 § 142 *Gestes* אולם 376 *Eracles*, גם הוא אנטי־קיסרי, משתמש בביטוי יורדי של כפיית איש לשלם חובו (qui l'on les gageit en lor terres et en lor fiez) על־ידי עיקול נכסיו, לא החרמתו.

25 *Eracles*, 376

26 אחרת המצב בירושלים בה פעל פרידריך כעוצר בשביל בנו הקטין. התסבוכת החוקתית של קפריסין לא באה למעשה לשום הכרעה חוקית ב'בית־הדין־העליון', מאחר שפרידריך לא קיים את תביעת בית־איבלין להופיע ולקבל את הכרעת 'בית־הדין־העליון'.

הקיסרים מול האיבלינים בקפריסין

בהתאם לנוהג הקיים, החליטו העוצרים לכנס מושב של 'בית-הדין-העליון' ולקבל בו את שבועת-הנאמנות של הוואסאלים של האי בתור עוצרי-האי. במצב המעורפל של חוקת הצלבנים, כמו של רוב החוקות הפיאודאליות בימי-הביניים, לא היה כלל שקבע את חוקיותה או אי-חוקיותה של אסיפת-אצילים. מושגי 'קוֹר-רום' חוקי לא היו קיימים, ואי-חוקיות האסיפה היה יותר עניין של הרגשה ושל דעת-ציבור, מאשר כלל קבוע ועומד. העוצרים ביקשו, כמובן, לעשות את אסיפת-האצילים ריפריזונטטיבית ככל האפשר, ומכאן השתדלותם לקבל את שבועתו של איש מבית-איבלין, או איש הידוע כמצדד בבית זה. מאחר שפיליפ דה נובאר נמצא באי, נעשה ניסיון לשחדו ולקבל את שבועתו תחילה. הניסיון לא הצליח. פיליפ דה נובאר הודיע במעמד המלך הקטין שהוא ואסאל של העוצרת אֵלִיס ואינו יכול להישבע שבועת-נאמנות לאחר; זאת אומרת, שהוא רואה בעוצר האחר רון שמונה על-ידה, הוא ז'אן ד'איבלין-בירות, את העוצר החוקי, ואינו מכיר באנשים שמינה פרידריך ושלא היה זכאי כלל למנותם²⁷. הסירוב של פיליפ דה נובאר כמעט עלה לו במחיר חייו. שאר הוואסאלים של קפריסין, ומספרם לא היה קטן, נשבעו שבועת הנאמנות לעוצרים החדשים. רק עתה החליטו העוצרים להחרים את הפיאודה של בית-איבלין ומצדדיו. מעשה זה ניתן היה לערער עליו מבחינת החוק. אימתן שבועת נאמנות אמנם גרר החרמת הפיאודום, אבל לגבי אנשים שנמצאו מחוץ לאי קבע החוק תקופה של שהות עד לביצוע ההחרמה²⁸.

הניסיון של מתן מעמד חוקי לעוצרים והחרמת רכוש האיבלינים דחפו את האיבלי-

העוצרות של קפריסין, ברגע שהופיע פרידריך, היתה ביד ז'אן ד'איבלין-בירות, שירש את מקום אחיו פיליפ ד'איבלין. פרידריך הוכר כסובירין של הכתר של קפריסין, אבל לא כעוצר המדינה, וזכותו למנות עוצרים שיפעלו בשמו היתה אפוא מנקודת-מבט זו ניתנת לערעור. ה'אסיזות' של ירושלים אינן יודעות מקרה של סובירין שתובע זכות עוצר לעצמו. תביעתו של פרידריך השני בקפריסין נבעה מן העובדה, שאביו, הקיסר היינריך השישי, העניק את הכתר ואת התואר 'מלך' למלך קפריסין, אימרי, סבו של הקטין. הקיסר, בהיותו עוד באיטליה, דרש משום כך מאם המלך הקטין להעביר לו רשמית את העוצרות, אולם זו סירבה. הוא אף דרש שההכתרה תיעשה על-ידו, כי רק הוא רשאי להעביר את הכתר. מכאן כעסו על האיבלינים שהכתירו את הקטין (בן ה-8) על דעת עצמם ב-1225.

27 כל הפרטים לקוחים מתיאורו הטינדינציוזי של פיליפ דה נובאר. ר' *Gestes* § 140. ההסבר הניתן על-ידינו שונה מן הכוונה הכללית של נובאר עצמו, וכן מכוונת שתי הכרוניקות *Eracles* ו-*Miss Rothelin* שהן כולן אנטי-קיסריות. לצערנו אין מקור פרטי-קיסרי, ופירושו מבוסס על מה שמשמע מבין השיטין בחיבוריהם הסובייקטיביים ועל ידיעת מצב החוק הקונסטיטוציוני של המדינה באותה תקופה.

28 *Gestes* § 142 אומר שרק עתה הוחרמו הפיאודה. *Eracles*, 376 כפי שנאמר למעלה, מציין החרמה מוקדמת, אולם לפי הנוסח שם, היה זה אופן של חיוב איש לתשלום חוב לאחר שהוא מסרב לשלמו.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

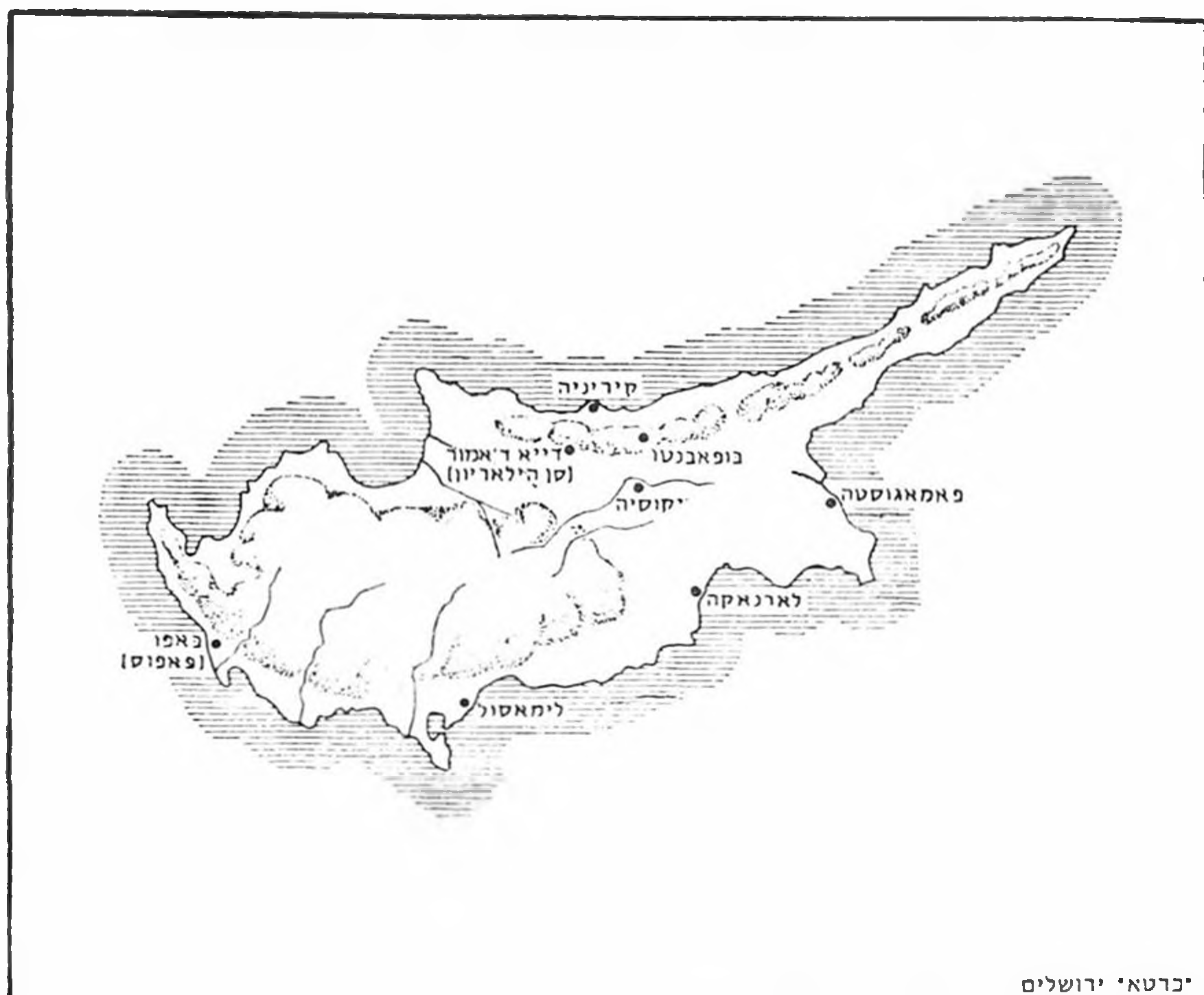
לינים בארץ־ישראל לפעולה. בתוך האי עצמו יכלו לסמוך על עזרת המיסדרים הצבאיים; מצודת־ההוספיטאל בניקוסיה גם שימשה מקלט למשפחותיהם. צי שצויד על־ידי האיבלינים נחת בגאסטריה * (צפון־מזרח מפאמאגוסטה), ולאחר שהביס את גדודי העוצרים שיצאו מניקוסיה נכנסו גדודי האיבלינים לבירה עצמה (יולי 1229). העוצרים העבירו בינתיים את המלך הקטין למבצר דיידאמור, החזק במבצרי האי, ונוסף על כך התבצרו גם בקאנטארה ובקירניה **, מבצרים בחוף הצפוני של האי.

החשוב בין שלושת המבצרים היה מבצר דיידאמור, והמצור עליו נמשך כמעט שנה שלימה (יולי 1229—אפריל או מאי 1230), ורק הרעב הכריח את הנצורים להיכנע. הוא הדבר בקאנטארה. לכניעת המבצרים נלווה הסכם שלפיו נמסרו המבצרים עם המלך הקטין ליד בית־איבלין, המתחייב שלא לרדוף את העוצרים ומצדדיהם, אם כי אחד מהם הוגלה מן האי.

הסיבוב הראשון של 'מלחמת הלונגובארדים' הסתיים בניצחון האיבלינים בקפריסין. פרידריך השני לא יכול לעזור לעוצרי האי, כי מזמן חזרתו מארץ־ישראל לאיטליה ועד אמצע שנת 1230 מטופל היה במלחמה נגד הגייסות האפיפיוריים בדרום איטליה. ואולם בינתיים, כאמור, חל שינוי מכריע במצבו של פרידריך. נצחונותיו על צבאות האפיפיור ולחץ דעת־הציבור הכריחו את האפיפיור גריגוריוס התשיעי לכרות ברית־שלום עם הקיסר (שלום סאן־ז'רמאנו וצ'פראנו), והמנוֹדה של אתמול הפך לבעל־ברית ומקורב לאפיפיור. שינוי זה ביחסי האפיפיור—הקיסר לא היה בו כדי לבטל מצב של שלטון אנטי־קיסרי דה־פאקטו שנתהווה בקפריסין ובוודאי גם ניתן לו צביון חוקי על־ידי הפעלת 'בית־הדין־העליון'. אך לא כן בירושלים. מעמדו של הקיסר בממלכת ירושלים היה איתן יותר בכוח שני העוצרים שמונו על ידו מתוך הבארונים המקומיים ושפעלו בשמו. ניסיון לערער את מעמד הקיסר, שנעשה על־ידי מלכת קפריסין, אליס משאמפאן, תיכף ליציאת הקיסר מן הארץ, נכשל. אליס טענה, בהתאם לחוקי ירושלים, שעל השליט להיות במקום בתוך שנה ויום משעת כניסתו לשלטון, כדי לקבל את שבועות הנאמנות וה'הומאגיום' של הוואסאלים במדינה, וכיוון שקונראד, בנו של פרידריך השני, לא הופיע בזמן הנקוב, הרי הכתר עובר אליה כלבן־משפחה הקרוב ביותר. הדרישה היתה לגיטימית, אבל אצילי המדינה הודיעו, שהם נשבעו שבועת ואסאליות לפרידריך השני, הפועל כעוצר בשם בנו, ודחו את תביעתה. יחד עם זה נשלחה משלחת לאיטליה אל הקיסר לבקש ממנו לשלוח את בנו ארצה בתוך שנה. באביב הגיעה משלחת זו אל הקיסר, אך תשובתו היתה מתחמקת: 'שהוא יעשה בתוך

* בפי הצלבנים: Cerines

• בפי הצלבנים: Castrie

יכרטא ירושלים

6. מפת קפריסין

חותם 'בית־דין הבורגנים' של עכו
 באמצע : הוויקונט, יושב־ראש בית־הדין ומשני צדדיו
 'המשבעים' בתוך אולם מקומר שבארמון או במצודה.
 סביב הכתובת : LE SEEL DE LA COR DE
 (B)ORGEIS D'ACCRES

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

הזמן הנקוב מה שהוא חייב לעשות²⁹. ובינתיים, משזכה פרידריך לתמיכת האפיפיורות, נידחו העירעורים על מעמד בנו כשליט ירושלים מעל הפרק. פטור לזמן־מה מדאגות מחלוקת עם האפיפיור כיוון פרידריך לבו למזרח. צי גדול למדי, עם חיל כבד, יצא מזרחה בפיקודו של ריקארדו פילאנגיירי, מארשאל קיסרי וממקורבי הקיסר (סתיו 1231). הכוח הצבאי שנשלח הפעם למזרח עלה לפי האומדן על הכוחות הרגילים שהיו מצויים במדינה אף בתקופת פריחתה³⁰. כוח זה עשוי היה למלא תפקיד חשוב הן בחיזוק המדינה ובמתן משקל יתר לעמדתה ביחסיה עם השכנים המוסלמים, והן בביסוס מעמדו של בית־ההנהגה בפריסין ובארץ־ישראל. אלא שלא שיחק לה מזלה למדינה הצלבנית, וכוח זה לא מילא כל תפקיד צבאי ופוליטי ביחסים המדיניים של המזרח הקרוב, כי אם הוצא כולו למלחמת אזרחים.

צבא־המשלוח קיבל את ברכת האפיפיור ומכתב־המלצה קידמו את בואו למזרח. אנשי־הכנסייה קיבלו הוראה לעמוד לימין שליחו של פרידריך, פילאנגיירי, עוצר קפריסין וארץ־ישראל בשמו. הנכון לומר, שפרידריך ראה את ממלכת הצלבנים בארץ־ישראל ואת האי הצלבני שממולו כחלק הקיסרות עצמה. התביעה לקפריסין היה לה צד זכות, כי נסמכה על העובדה שכתר קפריסין ניתן למלך האי מייד קיסר רומא, וקפריסין היתה אפוא מדינה ואסאלית של הקיסרות, ללא זיקה מיוחדת לאישיות הקיסר. מה שאין כן ארץ־ישראל, שזכויותיו בה נבעו מתוך מעמדו האישי כמלך לשעבר וכעוצר בהווה בשם בנו הקטין. פרידריך התעלם ביודעים משוני זה שבמצב תביעותיו הפורמאליות, ומינה את פילאנגיירי לנציב (ליגאט) הקיסרות. היה זה ניסיון של יצירת מצבים פורמאליים במזרח הצלבני שקשה יהיה לאחר־מכן לערער עליהם. גריגוריוס התשיעי הרגיש בסכנה, ובאגרת לפרידריך (אבגוסט—ספטמבר 1231) הוא מעמידו על כך: 'ואנו סבורים שיש לכנותו לא ליגאט או 'באיולוס' (עוצר) של הקיסרות או קיסרי, אלא ליגאט או 'באיולוס' שלך או של הקיסר. ואנו רוצים שתקפיד על כך במכתבך, פן יצמח מזה נזק ליורשיך, כאילו היתה ממלכת ירושלים נתונה למרות קיסרית'³¹. פרידריך התעלם

Eracles, 380 29

30 צבא המשלוח מנה 600 אבירים, 100 סרז'אנטי־פרישים, 700 רגלים, 3.000 מלחים, 321 גאלירות.

Huillard-Bréholles, III, 228–229: Verum tamen ipsum non imperii vel imperialem legatum vel baiulum, sed tuum vel imperatoris ducimus appellandum, quod ex te in tuis litteris observari volumus diligenter, cum exinde posset heredibus tuis prejudicium generari, quasi regnum Hierosolymitanum imperiali ditioni subesset.

ה'אסיוזה של אמאלריך' רועץ למלוכה

מן ההוראה והמשיך לכנות את פילאנגיירי בתואר 'באיוליוס של ממלכת ירושלים וליגאט הקיסרות'³². קשה להניח שהיה כאן רק משגה של הלשכה הקיסרית. התואר שבו כינה פרידריך את נציגו היה בכלל תכנית פוליטית, שרק הקשיים האיטלקיים מנעו את ביצועה.

בשעת ההכנות להפלגה נשלחה הוראה על-ידי פרידריך השני לעוצר ירושלים, באליאן, אדון צידון, להחרים את הפיאודה של בית-איבלין, היינו ז'אן ד'איבלין-בירות, ז'אן ד'איבלין-קיסריה, רואר * אדון חיפה ועוד³³. העוצר באליאן מצידון, שהיה קרוב לבית-איבלין, ראה את ההוראה כמיוסדת בחוק וקיים אותה והחרים את הפיאודה. לא יכלה זו להיות החרמה גמורה, ולא היה בה אלא כדי תפיסת-רכוש לשעה, עד אשר יתברר הדבר בפני מוסד מתאים, במקרה זה 'בית-הדין העליון'. ואמנם, בית-איבלין, המלא משפטנים כרימון, דרש בירור ב'בית-הדין העליון' והסמך תביעתו על החוק הידוע בשם ה'אסיוזה של אמאלריך'³⁴. 'אסיוזה' חשובה זו מאמצע המאה השתים-עשרה הפכה במשך הזמן לעץ בעל ענפים מרובים הסוכך על שטחי-משפט רבים וחשובים. כוונתה מעיקרה היתה להגן על הסוב-וואסאלים מפני החרמת פיאודה על-ידי אדוניהם ללא משפט, אבל נוסחה בצורה שקבעה מעמד שווה כביכול לכל אצילי המדינה, סניורים וואסאלים כאחד, ב'בית-הדין העליון', שהיה רשאי במקרה של החרמה בלתי-חוקית של פיאודום של תת-וואסאל להתערב בעניין. כלל זה כרוך היה בו ויתור-שבשתיקה מצד המלך, שאף הוא לא יוכל להחרים פיאודום ללא משפט, כזכות שנתקיימה בידו עד אמצע המאה השתים-עשרה לגבי מקרי בגידה פיאודאלית או בגידה במלכות³⁵. כדי להמריץ פעולת הפיאודאלים במקרה החרמה שלא כדין נקבע נוהג מיוחד הידוע בשם 'השבועה', שלפיו משביע הנפגע את בני-מעמדו לפעול יחד מול השלטון. 'המושבעים' היו מתחייבים להחזיר תחילה את הנפגע לרכושו ולזכויותיו, ולאחר-מכן לדרוש משפטו במוסד הראוי.

זוהי הדרך שבה הלכו עכשיו האיבלינים. בלי להטיל דופי בעוצר, באליאן מצי-דון, הוכרזה פעולתו שנעשתה בפקודת הקיסר כבלתי-חוקית, ובית-איבלין

Rohart *

Huillard-Bréholles, IV, 793: Regni Jerosolymitani baiulus et legatus imperii 32 (aug-nov. 1238).

33 נזכר ע"י פיליפ דה נובאר בחיבורו המשפטי (Lois, I, 528; chap. 52), וכן בחיבורו המשפטי של ז'אן ד'איבלין-יפו (Lois, I, 325) Jean d'Ibelin, chap. 203.

34 ר' כרך א, עמ' 386.

35 על ההתפתחות של ה'אסיוזה של אמאלריך' ומקומה בתולדות החוקה ר' J. Prawer, 'La noblesse et le régime féodal du royaume latin de Jérusalem', *Moyen-âge*, t. 65 (1959).

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

'השביע' את הפיאודאלים במדינה לעמוד לצידו. אלה הבטיחו עזרתם להחזירם לנכסיהם. הדבר לא נעשה בלא דיון בהרחבה, החביב כל-כך על אצילי הממלכה, בתולדות 'האסיוזה של אמאלריך', תוכנה ומשמעותה. כל הדיון הזה הוצע לפני 'בית-הדין-העליון', והוא אישר מחדש את נוסחתה ואת תוקפה³⁶. בין פקודת הקיסר מזה ועמדת 'בית-הדין-העליון' מזה שותקה פעולת השלטון במדינה.

בינתיים הגיעו האניות הראשונות של הצי הקיסרי לקפריסין, ואתן הוראה למלך הקטין של האי להחרים את רכוש בית-איבלין במקום. האיבלינים, שידעו על התקרבות הצי, הקדימו לצאת מארץ-ישראל והתרכזו בקפריסין עם המלך. מפקד הצי, או אולי בישוף מלפי * שנמצא באנייה, השמיע את הדרישה במעמד כל החצר באוזני המלך. דובר המלך סירב בשמו להחרים את רכוש קרוביו האיבלינים, או לגרשם מן האי. האיבלינים מצידם טענו שהם מוכנים להופיע ב'בית-הדין-העליון', שיוציא משפט צדק. האניות הקיסריות יצאו אפוא מקפריסין בלי לפעול דבר, והפליגו לבירות, שהיתה בלא חיל-מצב, כי חיל-המצב שבה עבר עם סניור העיר לקפריסין. פה הצטרף אליהם עיקר הצי הקיסרי עם המפקד פילאנגיירי. העיר נמסרה להם על-ידי בישוף העיר, שהופתע מן הנחיתה הפתאומית, ואולי גם פעל לפי ההוראות האפיפיוריות האחרונות. אך מצודת העיר לא נכבשה, ו'הלונגובאר-דים' שמו עליה מצור. הקיסריים התכוונו במצור של בירות וכיבושה לפגוע בנקודת הרגישה ביותר של בית-איבלין, נחלת ז'אן ד'איבלין-בירות בכבודו ובעצמו. ניצחון במקום היה מעמיד מצב דה פאקטו של עליונות השלטון הקיסרי במדינה. התמודדות הכוחות העוינים עתידה היתה בהכרח להיערך במרכז המדינה בעכו. פילאנגיירי יצא לעכו, ופה, בארמון מצודת-העיר, כינס את אסיפת-האצילים. זו הורחבה במיוחד ונמצאו בה גם 'בורגנים', היינו פראנקים לא-אצילים, מבין תושבי-העיר. היה זה כעין פארלאמנט צלבני, שכונס בשנת 1231, יותר מעשרים שנה קודם שנעשה ניסיון על-ידי סימון דה מונפורט לכנס אסיפה מעין זו באנגליה. אסיפות-אצילים מורחבות על-ידי בורגנים היו כבר ידועות בספרד דור אחד קודם, ובאותו זמן בערך התארגן במתכונת דומה ה'רייכסטאג' הגרמני — כל אלה גרעיני הפארלאמנטים העתידיים. כמו באירופה היתה גם באסיפה זו בארץ ישראל הכוונה לכונן גוף המייצג במידת-האפשר דעת-ציבור רחבה. גם שם וגם פה לא קבעו שום כללים את רשימת המוזמנים. יש להניח שבאסיפת עכו השתתפו בני הפאטריציאט העירוני, אולי 'המושבעים' של בית-דין הבורגנים, שמילאו כעין תפקיד ייצוגי של בורגני-העיר. בפני אסיפה זו הוקראה 'בולת-הזהב' של הקיסר. נוסח האיגרת לא

Melfi *

Philippe de Novare, chap. 52; Jean d'Ibelin, chap. 203 36

נשתמר במקורו, אולם מן הכרוניקה המביאה אותו ניתן לשער שכללה תכנית שנעמה ללב השומעים, עם הנוסחה המקודשת, שהשלטון ישמור על צדק ומשפט ויבטיח את זכויותיהם של קטנים וגדולים כאחד. פילאנגיירי אף הוסיף הסברה, שהיה קרוב ללבם של כל פיאודאל, שהוא מוכן לפעול 'בעצת אצילי הארץ'³⁷. הוא גם הכיל את ההודעה על מינויו של פילאנגיירי מטעם הקיסר — מינוי שאושר במפורש על-ידי האפיפיור — כליגאט מיוחד וכ'עוצר' (באיי) שיפעל בשמו בארץ. ב'בית-הדין-העליון' המורחב של עכו נמצאו אותה שעה איבלינים מועטים, מאחר שרובם, כאמור, היו עדיין בקפריסין. האיגרת של פרידריך עשויה היתה להתקבל כפרוגראמה של ממשל על-ידי בית-דין זה, כי אכן תוכנה יכול היה לשמח את לב אנשי הארץ והם היו מקבלים אותו כעוצר'. אולם ספק כרסם בלבותיהם. אי-אפשר להתחיל בשלטון החוק על-ידי פעולה בלתי-חוקית, והתקפת בירות לשם החרמת רכוש האיבלינים היתה מנוגדת ל'אסיזה של אמאלריך'. הפרה זו של החוקה היתה כה ברורה, שאפילו באליאן אדון צידון, שהיה עד הופעת פילאנגיירי עוצר המדינה, הביע לפני ליגאט הקיסר את תמהונו והתנגדותו, ובזה הביע גם את דעת הבארונים. הנאום של באליאן מצידון, שלא נמנה עם הקיצוניים של בית-איבלין, הוא נאום פרוגראמאטי בעל חשיבות מכרעת להבנת הלך-הרוחות והמחשבה הקונה סטיטוציונית של סיעה בארוניאלית, שאפשר לראותה כסיעה של מתונים.

הנאום³⁸ פותח בסקירה היסטורית של יצירת חוקת המדינה, ובסקירה זו מעוררים בים יסודות היסטוריים ויסודות אגדיים שהפכו מסורת במדינה³⁹. בראשית ימי המדינה נכרתה כעין 'אמנה חברתית' בין השליט והנשלטים. השליט הראשון נבחר מתוך הסכמה של כל עולי-הרגל שכבשו את המדינה. על סמך הסכמה כללית נקבעו 'חוקים ומנהגים' * 'למען שלום השליט והאנשים האחרים ולמען שמירה על הצדק והחוק. והם נשבעו לקיימם, וגרמו לכך שהשליט יישבע עליהם. ומאז ועד היום כל השליטים שהיו בממלכה נשבעו עליהם וכן גם נשבע הקיסר'. שבועה זו על קדושת 'האסיזות' מחייבת את שני הצדדים הנשבעים לקיימן, והיא הבסיס והמצע של קיום המשטר והשלטון במדינה. בתפיסה זו, שהוצגה כמונחת ביסוד השלטון במדינה, אין שבועת הנאמנות וה'הומאגיום', הקובעים מסכת חובות וזכריות הדדיות בין סניור לאנשיו שהן עיקר העיקרים של כל משטר פיאודאלי, הגורם המעמיד היחיד של משטר המדינה. עליהם מתווספת כעין מערכת שנייה של חר-

* établissements et assises

Eracles, 388 s. 37

Eracles, 388–392 38

39 רובם נשנה בפרקיהפתיחה של חיבורו של ז'אן ד'איבלין-יפו, ר' Jean d'Ibelin, chap. 1–5 ואפשר שמשפטן זה השתמש בנאומו של באליאן מצידון.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

בות וזכויות שעם שהיא קושרת סניור וואסאל היא קובעת את חובת שניהם לעיקרון נעלה אחר והוא החוק, כפי שנתלבש במפעל התחוקתי המסורתי של המדינה. לחוק עליון זה יש מגן ומפרש רשמי, הלא הוא בית־הדין־העליון של המדינה; הוא היחיד המוסמך לומר מה החוק דורש וגם לפסוק ולתבוע את ביצוע פסק־הדין. בשמו של חוק עליון זה דורש באליאן מצידון מפילאנגיירי להסיר את המצור מעל בירות, שנעשה בניגוד לו. הוא, הממונה במקום הקיסר על קיום החוק, מן ההכרח שיבטל דעתו מפני דעת בית־הדין, שאם לא כן הוא מפר את שבועת הקיסר על שמירת החוק.

זה עיקרה של התכנית הבארונאלית, שבתחום זה לפחות היא משותפת לבארונים המתונים ולבארונים הקיצוניים של בית־איבלין. אמנם, מפתיע במקצת לשמוע גאום זה מפיו של באליאן מצידון, עוצר המדינה עד הופעת פילאנגיירי, אשר חודשים־מספר לפני־כן עמד להחרים את נכסי האיבלינים. אך אין לחשוב שבאליאן מצידון שינה פתאום את עמדתו. ההחרמה הראשונה, כפי שמודיע מקור מוסמך כמו פיליפ דה נובאר¹⁰, לא היתה אלא של נכסי האיבלינים בעכו, ואפשר היה לראות בכך מעין תפיסת־נכסים זמנית, כעין ערבות, שתכריח את הנאשמים להוריע לפני 'בית־הדין־העליון'. מה שאין כן המצור על בירות, הפיאודום העיקרי של ז'אן ד'איבלין־בירות בממלכת ירושלים. פעולה זו היתה שלא כחוק, וחוקת המדינה חייבה לחזור תחילה למצב של 'סטאטוס־קוֹ־אָנְטָה' לגבי הבעלות על הפיאודום, ורק אחר־כך יובא הדבר לפני 'בית־הדין־העליון', שבידו הכוח לפסוק להחרים את הפיאודום ולצוות על כל אבירי המדינה לשתף עצמם בקיום פסק־הדין. אם פסק הדין־יהיה נגד ז'אן ד'איבלין, 'אז', אומר באליאן מצידון, 'נהיה מוכנים לעזור לך ונעמיד לרשותך את כוחותינו לבצעו עד אשר יתוקן העניין'. לא מן הנמנע הוא לפרש את השינוי בעמדתו של באליאן מצידון גם על יסוד העובדה, שאז, בהיותו עוצר המדינה, ראה עצמו אחראי בשורה ראשונה לקיסר שמינהו לתפקיד זה, ולפיכך נטל על עצמו לקיים את פקודת הקיסר, אם גם לא היתה לפי רוחו. ואילו עתה, בתום כהונתו, היה באליאן מצידון חופשי להביע את דעתו על העניין.

על סיעת המתונים, שבשמה דיבר באליאן מצידון, נמנו גם אֶדְ דֶּה מוֹנְבֶּלִיאר • וורנר הגרמני, אשר פעלו מטעם הקיסר אחרי עזבו את הארץ. פילאנגיירי ביקש שהות לתשובה עד אשר ייוועץ עם אנשיו בבירות. ואמנם, הוא חזר לבירות, ותשובתו ניתנה אחר־כך לשליחי הבארונים המתונים, שאליהם הצטרף הנציג

Eudes (Odo) de Montbéliard *

Philippe de Novare, c. 52 (Lois I, 528) 40

הבארונים מול נציב הקיסר

היחיד של האיבלינים שהיה אותה שעה בעכו, ז'אן ד'איבלין-קיסריה. תשובתו של פילאנגיירי היתה, שהוא פועל לפי פקודות, ומתפקידו לבצען. ואילו שינוי ההוראות אינו מסמכותו, ולפיכך עליהם לפנות לקיסר. היתה זו תשובה מתחמקת בעצם, אבל נפלט בה מפי פילאנגיירי משפט, המאיר את הלך-הרוחות בחוגי הקיסר. פילאנגיירי אומר, שכל עוד כוחו אתו הוא לא יפר את פקודת הקיסר 'בשום דבר שהוא כה מתקבל על הדעת, שהרי כל איש יודע איך התנהג ז'אן ד'איבלין לגבי הקיסר'.⁴¹ כנגד הסוללה הליגאליסטית של הבארונים ניצבת הרגשת הקיסריים, שהתנהגותו של ז'אן ד'איבלין היתה כה פוגעת בקיסר, וקרבתה למרד ובגידה כה גלויה לעין, שהשימוש באמצעים ליגאליים נראה להם מיותר לחלוטין, וכל הפלפול המשפטי אין לו מקום כאן כלל. הבארונים המתונים, סבור פילאנגיירי, הדורשים תהליך משפטי תקין של בירור ב'בית-הדין העליון', אינם נוקטים עמדה לגופו של עניין, לבעיית אשמתו או אי-אשמתו של ז'אן ד'איבלין ומצדדיו. עצתו של פילאנגיירי לפנות לקיסר לא נתקבלה על דעת הבארונים. תשובתו שיקפה לדעתם, ובוודאי במידה רבה של צדק, את עמדתו היסודית של הקיסר, ולא נשקפה תקווה רבה לשינוי עמדה זו. הרגשתם היתה, שמעתה יהיו מעמדם וזכויותיהם, הנטולים הגנת פרוצידורה משפטית, נתונים ביד נציב הקיסר לשבט ולחסד. ספק רב אם אמנם התכוון לכך פילאנגיירי, אבל מתוך פרט מקרה בירות אפשר היה בדרך ההיגיון להגיע לידי הכללה כזו. אצילי המדינה ביקשו מעתה דרך מוסדית לשם הבטחת זכויותיהם ומעמדם מול הסכנה, המדומה או הממשית, מצד הנציב הקיסרי, ומצאו את הפיתרון באכספרימנט יחיד-במינו בתולדות החוקות בימי הביניים — בהקמת אירגון של 'קומונה'.⁴² לא היה זה ניסיון ראשון לארגון 'קומונה' במדינות הצלבנים. ניסיון כזה נעשה כבר בשנת 1194 באנטיוכיה, ועל ניסיון דומה יחזרו אנשי רוזנות טריפולי בסמוך לנפילת מדינתם. באירגון כזה היו הבארונים נתקלים יום-יום ברבעיה המסחריים של עכו, המאוכלסים תושבי הריפובליקות-הקומונאליות של ויניציה, פיזה, וגנואה. ואין ספק, שגם כוונתם היתה ליצור אירגון קורפוראטיבי שיגן על זכויותיהם, ואולם האצילים לא התכוונו ל'קומונה' מוניציפאלית בנוסח איטליה או נוסח צרפת הצפונית גרידא.

נראה לנו שהתוכנית הפוליטית של הבארונים, אם כי השתמשה גם בשם וגם באירגון 'קומונאלי', חרגה הרבה ממסגרת אירגונית זו. לכאורה לא היה כל

Eracles, 290 41

42 מחקר בודד הוקדש לתופעה זו: J. L. La Monte, 'The Communal Movement in Syria in the Thirteenth Century'. *Haskins Anniversary Essays* (Boston-N.Y. 1931-117). תיאורו ומסקנותיו שונים מאלה של המלומד האמריקאי. ור' עתה: י. פראוור, מעמדות, קומונות וחוקת ממלכת ירושלים. דברי האקדמיה, ב', עמ' 64-100.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

עניין מיוחד ליצור גוף קורפוראטיבי מושבע חדש. לפי ה'אסיוזה של אמאלריך', שהיתה הבסיס החוקי של התנגדותם לקיסר, היה 'בית־הדין העליון' גוף קורפוראטיבי מושבע ברשות עצמו. אם היה לפעמים 'בית־הדין העליון' חסר צורה מגוֹבשת, ככל אסיפות האצילים בחצרות המלכים בימי־הביניים, הרי ה'אסיוזה של אמאלריך', על־ידי 'השבעת' כל הסניורים והוואסאלים במלוכה, יצרה גוף קורפוראטיבי מהודק, מבוסס על שבועת־עזרה הדדית כנגד כל גורם העשוי להתנכר לזכויות הפרט הפיאודאלי. גוף קורפוראטיבי נוסף לא היה יכול לשמש ביתר יעילות את מטרותיהם מאסיפת־האצילים החוסה בצל 'האסיוזה של אמאלריך'. ברור שלא זו היתה הסיבה להקמתה של ה'קומונה', ואמנם דרך אירגונה של 'הקומונה' הזאת מצביע על מטרותיה.

מצויות היו בעכו, כבכל ערי העולם הנוצרי, אגודות־דתיות של אנשים חילוניים. מטרותיהן היו בעיקר מטרות של צדקה וסעד לבני־האגודה. אגודות כאלה על מצע לא־מקצועי נבדלו מן הגילדות, שנוסף למטרות צדקה היו מעוניינות בעיקרו של דבר בבעיות כלכליות וחברתיות של בני המקצוע. אגודות דתיות אלה של חילונים היו מאורגנות בחסות אחד הקדושים של הכנסייה הנוצרית, ועל שמו נקראו. בהתאם למטרותיהם נקראו אגודות אלה: 'אחוות' או 'אגודות צדקה'*. הן היו מבקשות לעתים אישור לקיומן מטעם השלטונות, לרוב מפני החשש של הכנסייה, ולעתים אף של השלטונות החילוניים, לכל צורות של התאגדות בתחום שלטונם. בין אגודות בדומה לה מצויה היתה בעכו אגודה שנקראה 'האחוה של אנדריאס הקדוש', שחותמה נשתמר עד־ימינו⁴³. 'אחוה' זו זכתה לפריבילגיה ממלכתית מטעם אחד הבאלדוונינים של הממלכה (אולי הרביעי), והפריבילגיה אושרה מחדש על־ידי אנרי משאמפאן בתקופת שלטונו. אחד מסעיפי התקנון של 'האחוה' קבע, שהכניסה לתוכה היא תופשית לחלוטין, וחברי ה'אחוה' רשאים לקבל לתוכה את כל מי שירצו. למרות הנוסח הליבראלי הזה של החברות יש לשער, שחברי 'האחוה' היו בעיקר מתוך מעמד 'הבורגנים' הפראנקים, אך אין

* Fraternitas — frérie; Caritas — charité; Elemosina

43 Eracles, 391: Frarie de Saint-André; בטעות אצל Fraternitas Sanudo, 214: Sti Jacobi החותם מתאר את השליחים פטרוס (מחזיק את 'מפתחות השמיים') ואנ־דריאס. ראשי התיבות S.A. — S.P. נמצאים בפנים העיגול. על שפת החותמת כתוב: ELEMOSINA. FR(ATER)NITATIS. ACCO ('הצדקה של אחוות עכו'). על הצד השני בפנים: 'כנסיית־הקבר' ו'הקבר של ישו' מתחתה, מוקפים בסמל השמש והירח. על שפת החותמת הכתובת: IN. HONOREM D(E)I. XR(ISTIA)NITA- TIS (= לכבוד האלוהים והנצרות). בחירת הקדושים פטרוס ואנדריאס אולי מסתברת בכך שעכו היתה עיר הדייגים והספנים. ידועות אף אחוות אחרות כגון יעקב הקדוש של הספרדים ואחוות הסוחרים הנוצרים של מוצול. ר' להלן עמ' 288, ה' 22 ועמ' 353, ה' 20.

חותם ‘אחוות סנט־אנדרה’ *

זה מן הנמנע שגם חברי הקומונות האיטלקיות וגם אבירים־מספר השתייכו ל‘אחוה’.

האצולה הצלבנית החליטה לנצל קיומה של ‘אחוה’ זו, כדי ליצור כלי מיוחד במינו להגנת זכויותיה. אולם ההחלטה לא באה מן האצולה בלבד. ‘האנשים העשירים, האבירים והבורגנים התאספו, וכשהיו ביחד ציוו לחפש את “היועצים” של האחוה ואת הפריבילגיות. וכשבאו ציוו לקרוא את שתי הפריבילגיות, ולאחר מכן נשבעו שבועת־האחוה, ולאחר מכן נשבע אותה רוב העם, שעשה זאת ברצון רב מתוך פחד שפחדו מרוע לבו של המארשאל ריקארדו, ומאז היו קשורים אחד בשני’⁴³. התאגדות חדשה זו חרגה אפוא מתחומי מעמד חברתי־משפטי; היתה זו מסגרת אירגונית שיכלה לכלול את האצולה על כל דרגותיה ואת ‘הבורגנים’ הפראנקים כאחד. ה‘אסיזה של אמאלריך’ בניסוחה ובשימושה המאוחרים היו

* ר’ הסבר בהערה 43.

Eracles, 391—2: Lors s’assemblerent li riche home et li cheualier et li 44 borgeis, et quant il furent ensemble, si manderent querre les conseillers de la frarie et les preveliges. Et quant il furent la venus, il firent lire les II preveliges et apres jurerent la frairie et puis la jurerent li plus dou peuple qui moult le firent volentiers por la poor que il avoient de la malice do mareschal Richart et lors furent toz tenus les unz as autres עשירים’ מציין את האצולה הגבוהה; ‘היועצים’ (*consilarii*) הם ראשי האחוה, חברי ה־*concilium*, שהוא הוועד המנהל של האחוה. ‘להישבע אחוה’ הוא ביטוי טכני (*fraternitatem iurare*) לציון השבועה של הכניסה ל‘אחוה’ ונטילת החובות ההדדיות לגבי כל חברי ‘האחוה’ הנובעות מכך. — על מאורעות אלה מספר בקיצור גם Marino Sanudo, 214

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

מסוגלים להבטיח סולידאריות ואחריות הדדית של כל האלמנט הפיאודאלי, סניף-ריאלי-ואסאלי, במדינה, אבל ל'בית-הדין העליון' שבמסגרתו פעלה, אי-אפשר היה לצרף יסודות פראנקיים לא-אצילים. ואילו 'אחוות סנט-אנדריאס' עשויה היתה לשמש מצע להתאגדות כוללת יותר של כל הפראנקים ואף לא-פראנקים במדינה. אין להשוות אפוא את ה'קומונה' של עכו ל'קומונות' של אירופה הדרומית או הצפונית; היא מחקה אותן בצורת אירגונה, אך לא במטרותיה. ה'קומונה' של עכו היא למעשה 'בית-דין עליון' שהורחב כדי לקלוט בתוכו אלמנטים לא-אציליים. מבחינה זו היא דומה למוסדות-ייצוג שבאותה תקופה ממש התחילו מתפתחים והולכים באירופה — אותן 'אסיפות-חצר' שהפכו לפארלאמנטים במשך המאה השלוש-עשרה והארבע-עשרה. 'האנשים העשירים, האבירים, הבורגנים' — אלו הם הנועמדות הקלאסיים שמהם נבנו הפארלאמנטים של אירופה של ימי-הביניים. אף המוצא המרדני של הקומונה של עכו אינו שונה מזה של 'הפארלאמנט' הראשון של אנגליה, למשל, דור אחד לאחר-מכן, כאשר האופוזיציה הבארוניאלית, בראש-שותו של סימון דה מונפורט, תכנס אסיפת-אצילים בצירוף בורגני-הערים, כדי לעמוד בפני הכוח הממלכתי, שנראה כנוהג בשרירות-לב.

להפיכת 'האחוה' ל'קומונה' של עכו היתה חשיבות נוספת מבחינת הפרוצידורה החוקתית. אסיפת האצילים לא יכלה להתכנס רשמית אלא כשהיא נקראת על-ידי השליט או ממלא-מקומו. נוהג זה נבע מן ההתפתחות ההיסטורית של המוסד, שהרי 'בית-הדין-העליון' אינו אלא החצר המלכותית המתכנסת למטרות מיוחדות; בלי זימון רשמי זה ספק אם אסיפת האצילים יש לה תוקף חוקי. ואילו האירגון החדש יצר מסגרת לא-ממלכתית שבה אפשרית היתה פעולה בלי שתזקק תחילה לשליט או לבא-כוחו.

הרחבת 'האחוה', שנשארה המסגרת האירגונית כל זמן קיומה של הקומונה, דרשה שינויים אירגוניים במבנה. בתחום זה שימשו הקומונות האירופיות דוגמה לאירגון אנשי-עכו. בראשה הועמדו נושא-תפקידים ומפקדים וכעין מועצה של הקומונה. אנו שומעים על 'קונסולים', 'קאפיטאנים' ו'סינדיקים', ולבסוף גם על 'מאיור' של הקומונה⁴⁵. במידה שתוארים אלה מצביעים על הדוגמה שבה השתמר

45 פרטים אלה ידועים ממכתבו של האפיפיור גריגוריוס התשיעי לפרידריך השני מספטמבר בו נזכרים: cives et sindici Acconenses; consules et capitanei; maiores consules universitatis Acconensis; fautores et consiliarii. *MGH. Epistolae* I, 554-555. לפי הנ"ל אין כאן תואר maior (maire), אלא קבוצה של maiores consules. אולם אנו יודעים שז'אן ד'איבלין-בירות נבחר לאחר זמן ל-maire של הקומונה *Gestes* § 170, ואולי הכוונה ל'ראש הקונסולים'. יושם לב לביטוי Universitas, הכינוי המובהק לגוף קורפוראטיבי בימי-הביניים. פרטים נוספים באקט הכניעה של הבארונים במאי 1241: AOL., I. 402-403. les conseles er les cheuetaines de la commune.

'הקומונה של עכו' נגד 'הלונגובארדים'

שו הצלבנים, הרי כאן לפנינו תערוכת של שני טיפוסים קומונאליים המצויים באירופה. ה'קונסולים' טיפוסיים לערי איטליה ולערי פרובאנס ודרום-צרפת. ואמנם, מציאותם של סוחרים איטליה והעובדה שרוב היישוב 'הבורגני' בעכו היה ממורצא דרום-צרפתי הביאה בדרך הטבע לידי חיקוי זה. ואילו ה'קאפיטאנים' הם דוגמה איטלקית, שכמעט אינה ידועה באירופה הצפונית. ה'מאיור' של הקומונה הוא שוב תופעה טיפוסית לקומונות של צפון-צרפת, ואינה נפוצה בדרום. לצערנו אין לנו פרטים נוספים על חלוקת התפקידים בקומונה, כדי שאפשר יהיה להוציא בנדון זה מסקנות מדויקות יותר. 'מגדל-הפעמון'⁴⁶, שהוא הסמל המובהק של כל הקומונות האירופיות בהיותו נותן את האות לאסיפות הכלליות של חבריה ומזעיקם בשעת סכנה, לא היה חסר אף בעכו.

המדינה נחצתה מעתה לשניים. ה'הלונגובארדים', או 'הקיסריים', בפיקודו של פילאנגיירי, שתפסו את בירות העיר וצרו על מצודתה, ו'הקומונה של עכו', אשר באותו זמן היתה בידי סיעה מתונה של הבארונים, שברבות הימים, כמו בכל התהליכים המהפכניים, תראה את עצמה נדחקת על-ידי חוגים קיצוניים יותר. קיצוניים אלה נמצאו אותה שעה (חורף 1231) בקפריסין עם בית-איבלין והמלך הקטין של האי. ז'אן ד'איבלין העריך נכונה, שנפילת מצודת בירות והתבססות פילאנגיירי בתוכה תהא מכה קשה, אף ניצחת למעמדו ולתכניותיו. הפיתרון היחיד היה לצאת לעזרת המצודה הנצורה, למרות החורף הקשה, שסיכן את ההפלגה מן האי לארץ-ישראל. בפברואר 1232 הוחלט להסתכן ולהפליג לעזרתה של בירות.

כוחות בית-איבלין, אם כי לא היו מועטים, לא יכלו להתמודד עם הכוח הקיסרי. עכו היתה יכולה לספק סיוע צבאי, אולם עיקר הכוח צריך היה לבוא מן האי. ז'אן ד'איבלין-בירות פנה אל המלך הקטין בבקשת עזרה ב'בית-הדין-העליון' של האי. בנאומו, שאינו חסר פאתוס והשאלות מן הרומאן האבירי, טען הסניור הזקן שהקיסר היה מניח לו בבירות אילו זנח את קפריסין וסוריה. מכאן שעניין-בירות אינו עניין פרטי של בית-איבלין, אלא עניין עקרוני של הגנת עצמאות של שתי הממלכות ועצמאות אציליהן מול כוח האלימות השרירותי. המלך ניאות לבקשת ז'אן מבירות להצטרף למסע, והסכמה זו ניתנה גם על-ידי רוב הנוכחים. המסרבים, והם ממצדדי העוצרים לשעבר, חששו להביע התנגדות גלויה במעמד זה, אולם חיכו לאפשרות להשתמט מן הפעולה המקויה.

46 זוהי ה-la campane = campana הנזכרת בתעודות אלה. חשיבות 'מגדל הפעמון' לחיים הקומונאליים מובלטת במקום שהוא תופס בארדיכאלות של ערי איטליה (ה'קאמפאנילה').

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

מבחינת החוקה הצלבנית אפשר לערער על חוקיות הדרישה וההסכמה. מלך קפריסין לא היה סוזרין של ז'אן ד'איבלין, אלא לגבי נכסיו בקפריסין, וספק רב אם 'אסיפת האצילים' של קפריסין היתה רשאית להחליט על עזרה לוואסאל שנלחם לפיאודום המוחזק בידו לא רק מסניור אחר, אלא אף בממלכה אחרת. אמנם, החוזה הוואסאלי היה בתחום זה מעורפל למדי, ולפיכך גמיש במידה מספקת. שאפשר יהיה לנצלו אף בצורה זו. והאיבלינים לא היו כרגע מוכנים להסתייע בבקאותם המפתיעה בחוק, כשצורכי המדינה כפי שנתפסו על-ידם, חייבו גיוס מהיר של עזרה מבחוץ. בסוף פברואר 1232 הפליג הצי של בית-איבלין מפאמא-גוסטה, ורוחות הים טלטלוהו לחוף דרומה מטריפולי. כשמונים אבירים, בפיקודם של העוצרים לשעבר, הסתלקו כאן מן המחנה האיבליני ויצאו למחנה הקיסרי בבירות. הם ראו עצמם בראש ובראשונה ואסאלים של הקיסר ונאמנותם לו קודמת לנאמנותם למלך, בפרט שהאחרון היה עדיין קטין וברשות אחרים. מחנה האיבלינים, שעשה דרכו ביבשה לבירות, ראה את עצמו פוחת והולך, כאשר גדודים של יורי-ארבליסטות ערקו ממנו והסתגרו בגבול על הדרך לבירות. הצי של האיבלינים הושמד אותה שעה בסערה שנתחוללה על-יד החוף והדבר גרם נזק כספי כבד למנהיגיו. המחנה עבר את המעברים הצרים שמצפון לבירות, 'מעבר עובדי האלילים' ו'מעבר-הכלב', והגיע לנהר-בירות במזרח הכף של בירות, ופה תקע אוהליו. הופעת חיל-ההצלה עודדה את מגיני מצודת-בירות, שחומותיה כבר עמדו להתמוטט מפעולת מכונות-הירי ומכריית מינהרות תחתיהן.

האיבלינים קיוו עכשיו לעזרה מהירה מעכו, אולם זו היתה פחותה בהרבה מזו שציפו לה. איגרתו של ז'אן ד'איבלין-בירות אל אצילי עכו ותושביה הוקראה בביתו של באליאן מצידון, ששימש כנראה מקום-ריכוז למצדדי הקיסר בעכו גופא. בוויכוח שהתעורר בעניין דרישת העזרה לז'אן מבירות, שהסתמכה על אי-החוקיות בהחרמת רכוש, התברר שהאצילים חלוקים בדעותיהם. ז'אן מקיסריה (גם הוא מבית-איבלין) התייצב בראש תומכי ז'אן מבירות, ואילו הצטרפו רואר אדון חיפה, רינו אחיו, שעזב את מחנה המתונים, ז'ופרוא לה טור, אביר-משפטן בנוסח בית-איבלין, ובסך-הכול כארבעים אבירים. מפלגת המתונים עם באליאן מצידון ואד-דה מונבליאיר לא היתה עדיין מוכנה לפעולה ממשית נגד נציב הקיסר, שהיה גם עוצר המדינה. אלה החליטו לנסות להשכין שלום בין המחנות היריבים. מפלגתם קיבלה חיזוק בעמדת הטמפלארים וההוספיטאלארים וכמו כן אנשי-הכנסייה, שפעלו ללא ספק בהתאם להוראות האפיפיור. אמנם, לפי הוראות אלה היה עליהם להגיש עזרה מלאה לפילאנגיירי, וזאת לא עשו, אך נמנעו מלהושיט עזרה לצד-שכנגד. יתר על כן, שלוש הקומונות האיטלקיות, כלומר ויניציה, פיזה

האיבלינים מתחזקים בארץ-ישראל

וגנואָה, הצטרפו למחנה משכיני־השלום. נציגי מפלגה זו אף יצאו לפתוח במשא־ומתן, אלא שניסיונם נכשל, ומשכיני־השלום חזרו לעכו.

העזרה שבאה לאיבלינים מעכו היתה אפוא מועטה ביותר, ואם כי הצליחו האיבלינים להחדיר חיל חדש למצודתה של בירות, לא שפר מצבם של הנצורים. ז'אן ד'איבלין־בירות החליט אז להופיע בעצמו בעכו מתוך אמונה שנוכחותו במקום תעביר לצדו, אם לא את מתנגדיו, הרי לפחות חלק ממפלגת המתונים. אותה שעה עצמה נשלח בנו הבכור באליאן לבקש עזרה מרוזן טריפולי. אחות מלך קפריסין, שעמדה להינשא לבנו של בּוֹהֶמוֹן הרביעי, רוזן טריפולי, עתידה היתה, לפי המשור־ער, להבטיח את עזרת טריפולי לאיבלינים נגד הקיסריים. ואולם רוזן טריפולי, שפיקפק בנצחון האיבלינים, לא גילה התלהבות לעניין, ואנשי המיסדרים הצב־איים ואנשי־הכנסייה של הרֹזֶנוֹת אף סגרו בתיהם בפני המשלחת. היתה זו מכה קשה ביותר למפלגת האיבלינים.

הצלחה מסויגת האירה פנים לז'אן מבירות כשהופיע בעכו, אך במקום לדרוש את כינוסו של 'בית־הדין־העליון' כינס אבירים ובורגנים בכנסייה הקאתידראלית ונשבע חגיגית על הצטרפותו ל'אחוות סנט־אנדרה'. באסיפה זו, כנראה, נבחר ז'אן מבירות ל'מאיוֹר של הקוֹמוֹנה של עכו'⁴⁷. ז'אן מבירות ניסה עתה להסית את השכבות העממיות של העיר. בנאום נגד שלטון ה'לוֹנְגוֹבֶארְדִים' נזרקו מפיו גם רמזים ודברי־הסתה שהביאו לידי מתיחות, וזו מצאה לה פורקן בהתקפת הצי הקיסרי, שעגן כל הזמן בנמלה של עכו. 'אבירים, סרז'אנטים והפולאנים של הנ־מל'⁴⁸ תפסו ספינות קטנות שהיו בנמל, ובעזרתם הגיעו אל הסאלאנדרות (= אֶנְיוֹת גדולות) של הקיסר, שעגנו, כנראה, במרחק־מה מן החוף, והשתלטו עליהן. רק חלק מן הצי הקיסרי הצליח להסתלק אל צוֹר. האיבלינים, שציים נחרב בזמן המע־בר מקפריסין, זכו עתה באניות־מספר, ומספרן גדל יותר לאחר שהקוֹמוֹנה הגֶנוּ־אזית עברה רשמית לצדם. גנואָה היתה תמיד שייכת למפלגת הוולפים המתנגדת לקיסר, וקרבתה הגיאוגראפית לפיזה הקיסרית (גיבלינית) גרמה מתיחות מתמדת באיטליה הצפון־מערבית ובנמלי ים־התיכון. פרידריך פקד, כנראה, אותה שעה

⁴⁷ Gestes § 170: il le firent maire de la comune d'Acre

⁴⁸ Gestes § 181: Polains dou port הארץ הפראנקים. כאן אפוא הכוונה לילידי הארץ שהיו קשורים בנמל כדייגים או מלחים. כאשר חודשה שבועת הקוֹמוֹנה כמה שנים לאחר־מכן, אומר פיליפ דה נובאר: 'האדון של בירות הלך לעכו וכך אירגן ועשה ששבועות הפולאנים חודשו. והוא היה "מאיוֹר" מחדש'. Gestes § 206. אפשר להבין מנוסה זו, שלמעשה היתה עוד הקוֹמוֹנה מורכבת מבני השכבות הנמוכות ביותר.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

להחרים את רכושם ולאוסרם, ובחירת השעה לכך היתה בלתי־מוצלחת ביותר; הפקודה נבעה מן המסיבות באיטליה, בלי שידע הקיסר על המצב בארץ־ישראל. חיזוקה הבלתי־צפוי של מפלגת האיבלינים בארץ־ישראל גרם להחלשת מעמדם בקפריסין. העוצרים לשעבר, שהיו בגבול, הפליגו לקפריסין, חסרת מלך ומגינים, ובתוך זמן קצר השתלטו על האי. למעשה נשאר רק מבצר דיידאמור ביד אנשי המלך, ובו ביקשו מחסה כל קרובי האיבלינים. אך כשם שהתחזקות האיבלינים בארץ־ישראל לא הביאה לידי חיזוקם בקפריסין, כך לא הקל ניצחון קל זה של העוצרים בקפריסין על מצב הקיסריים בסוריה ובארץ־ישראל, שראו את האיבלינים מתכננים התקפתם מעכו. פילאנגיירי עצמו נמצא בצור, אשר נמסרה לו עוד קודם, כי בהיותה שייכת לדומינה הממלכתית נמסרה לפילאנגיירי על־ידי באליאן מצידון ואחיו, לזאת פילאנגיירי, המשיך את המצור על מצודת־בירות. האיבלינים החליטו להתקיף את צור מתוך תקווה, שפילאנגיירי יפסיק את המצור על בירור וירכז כוחותיו בצור. ואמנם ריכוזו הקיסריים כוחותיהם בצור, והמצור על בירות הוסר. זו נתפסה תיכף על־ידי באליאן ד'איבלין, בנו הבכור של ז'אן מבירות, שחזר משליחותו לטריפולי.

הגדודים של בית־איבלין עם מלך קפריסין יצאו מעכו צפונה לעבר צור וחנו בדרכם באכזיב. אלפרט דה רצאטו*, אפאטריארך אנטיוכיה, ניסה לתווך בין היראבים. הוא וז'אן ד'איבלין־בירות ואתם חלק ניכר של האצילים עזבו את המחנה באכזיב וחזרו לעכו. ייתכן ששני הצדדים רצו לבוא במגע עם מפלגת המתונים שבתוך העיר. הזדמנות זו נוצלה על־ידי פילאנגיירי מצור. צי גדול למדי, ובו עשרים ושתיים ספינות, הפליג בלילה מצור, וההתקפה הפתאומית מצד הים והיב־שה על המחנה שבאכזיב (3 במאי 1232) נגמרה במפלה גמורה של בית־איבלין. המלך הקטין ניצל בנס והגיע ערום למחצה לעכו, ואילו בניו וקרוביו של ז'אן ד'איבלין נלקחו בשבי. הניסיון הנועז של ז'אן ד'איבלין להציל את מחנהו איחר מן המועד, והרדיפה אחרי הקיסריים עד ראש־הנקרה** לא הביאה תוצאות. המחנה כולו נשדד, והאיבלינים, שאיבדו תחילה את ציודם באניותיהם ועתה איבדו את ציוד המחנה, ניתנו במצב כספי דחוק. הביזה שנלקחה על־ידי פילאנגיירי הועברה לקפריסין, וכיוון שלא נשקפה עוד סכנה גדולה לצור הקיסרית מן הכוחות האיבלינים המועטים, הועברו גדודים נוספים לקפריסין, להצטרף לגדודי העוצרים ולהשתלט שליטה גמורה על האי.

מצבו של בית־איבלין היה בכל רע. המחנה עמד לפני התפוררות מחוסר כסף

* Passe Poulain : בפי הצלבנים :

* Albert de Rezzato

מפלת האיבלינים באכזיב

וחוסר ציוד. אנשי קפריסין התחילו מדברים בגלוי שיקחו אתם את מלכם ויחזרו לאי. קרוביו של ז'אן מבירות היו אנוסים למכור רכושם, כדי למצוא את הסכומים הדרושים להחזקת המחנה. ז'אן מקיסריה מכר אז את מצודתו היפה כפר־לם למיס־דר ההוספיטאלארים, וז'אן מיפו מכר לטמפלארים את כפר חרמש⁴⁹. בעזרת כספים אלה צויד הצבא במקצת, ותמורת הבטחת פריבילגיות לגנואזים בקפריסין ומתן תשלום לפולאנים של נמל־עכו' סופקו אמצעי תעבורה לאי.

מלך קפריסין הקטין הגיע ביום קרב־אכזיב לבגרותו החוקתית (15 שנה). המצב היורדי של המלחמה על קפריסין היה כמובן שונה מזה שבסוריה. מלך קפריסין נלחם על ירושתו החוקית נגד הקיסר, שהיה אמנם הסוזירין של קפריסין. רק כחודש לאחר מפלת אכזיב נמצא כבר המלך עם האיבלינים באי, ולהפתעת הכול נכבש האי מחדש על־ידי האיבלינים בתוך שבועיים ימים. אין ספק שנוכחותו של המלך, הנלחם לשחרור מדינתו, תרמה הרבה לגיבוש עזרת הפראנקים של האי. ביום 15 ביוני (1232) נוצחו הקיסריים בקרב אגרידי * והסתגרו במבצר קירניה. פילאנגיירי ראה שלא יוכל להחזיק מעמד במזרח הצלבני ללא עזרה נוספת, ומאחר שארמניה, אנטיוכיה וטריפולי לא נענו לבקשותיו עזב את האי בדרכו לאפוליה לבקש את עזרת הקיסר. קירניה נפלה באביב 1233 ובכך שוחרר האי כולו. קפריסין היתה נתונה לשליטת מלכה ובית־איבלין, ובממלכת ירושלים היתה יד בית־איבלין על העליונה בעכו, אך גבל, צידון, צור, אשקלון וירושלים נמצאו בידי פקידים ומפקדים מטעם הקיסר. ואף בעכו עצמה נמצאה קבוצת המתונים של באליאן מצידון, שעשויה היתה בשעת הצורך לסייע לקיסריים.

בארץ ישראל עצמה לא נמצא שום כוח ישיה מסוגל להתקבל על דעת הכול. הקיסריים בוודאי שלא יכלו להישמע לאיבלינים; האיבלינים, בייחוד אחרי המלחמה שהפכה למרד גלוי, לא הכירו בשלטון הקיסר. האפטריארך ז'רולד נשאר נאמן לאיבלינים והיה הכרח להעבירו מתפקידו כליגאט האפיפיור ולקוראו חזרה לרומא⁵⁰. המיסדרים הצבאיים, שיכלו למלא תפקיד חשוב בשעה זו של מלחמת־

Agridi *

49 כפר־לם (ליד מושב הבונים) היא Cafarlet של הצלבנים. ח'רבת חרמש היא Arames של הצלבנים. בעד הראשון שילמו ההוספיטאלארים 16 אלף ביזאנטים, ובעד השני שילמו הטמפלארים 15 אלף ביזאנטים.

50 האפיפיור דרש, לפי תביעת פרידריך השני, מז'רולד להפסיק את מתן הסיוע למתנגדי הקיסר (יוני 1232), ודרשה זו הובעה בצורה החריפה ביותר. *Epistolae*, I, 376—7. חודש ימים לאחר־מכן (7 ביולי 1232) באה פקודת האפיפיור שז'רולד יחזור, יחד עם משלחת מיסדרים, לאיטליה כדי למסור על המצב בארץ. *ibid.*, 377—8 ועל כך הודיע האפיפיור לקיסר, שם. עמ' 378—379. ביום 25 ביולי הוא חזר על מכתבו הקודם, אולם כבר יום אחד לאחר־מכן (26 ביולי) הוא כותב לז'רולד, שמאשימים אותו שמחרחר ריב

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

אזרחים, ראו עצמם משותקים על-ידי הוראות האפיפיור לתמוך בנציגי הקיסר, למרות טענותיהם נגד הקיסר ששדד את רכושם באיטליה. ביולי 1232 קרא האפיפיור לאפאטריארך ולנציגי מיסדר ההוספיטאלרים לבוא אליו לרומא, כדי להשפיע עליהם להשכין שלום בממלכה. קריאה זו לא הביאה תוצאות והאפיפיור, שעתה רצה בשלום גמור עם הקיסר, מינה את אפאטריארך אנטיוכיה לליגאט אפיפיורי בארץ. על הליגאט החדש הוטל לבוא במגע עם המיסדרים הצבאיים ולהשלימם עם הקיסר. כזכור, אפאטריארך אנטיוכיה הוא שניסה לתווך בכפר אכזיב בין הקיסריים ובין בית-איבלין, ובתוך המחנה של בית-איבלין נולדה הסברה שהאפאטריארך לקח אתו במרמה את אצילי בית-איבלין לעכו, ובכך גרם למפלה הקשה של המחנה. בחירתו למתווך לא יכלה אפוא להיות מוצלחת. מכל מקום אין אנו שומעים על הצלחה כלשהי בתיווכו של אפאטריארך אנטיוכיה.

המצב שנתהווה בארץ היה לבלי נשוא. מבחינה פוליטית היה בו משום שיתוק כל פעולה מכוונת לחזק את מעמד המדינה, שהיה עדיין רופף למדי לגבי השכנים המוסלמים. נוסף לכך היה בעצם המרת פי השלטון הקיסרי, כל-שכן כשהוא נתמך על-ידי האפיפיור, משום פגיעה קשה בפרסטיז'ה של הכתר המפואר ביותר בעולם הנוצרי. צעד ראשון לקראת פתרון צעד פרידריך השני. שליחו, בישוף צידון, הופיע בעכו, כנראה במחצית השנייה של 1232, כשהוא נושא איגרות של פרידריך השני אל אצילי המדינה. איגרות אלה לא נשתמרו במקורן, אולם תוכנן ידוע מן הכרוניקות הצלבניות. הקיסר ייפה את כוחו של בישוף צידון לפעול בשמו למען השכנת שלום בארץ. הוא מוכן לשכוח ולסלוח את כל מעשי-האיבה שכוונו נגדו ונגד בנו קונראד. כצעד לפיוס הוא מציע למנות בעכו עוצר מיוחד לעיר זו, בתנאי שרי-קארדו פילאנגיירי הנמצא בצור יופר על-ידם כעוצר בשמו. ההצעה היא אפוא, לזכות את מרכז המדינה עכו באדמיניסטרציה מיוחדת, שתיתן סיפוק לבארונים האיבליניים במדינה. יתר על כן, הוא מציע שהעוצר בעכו יהיה מבני-המקום, והיא פיליפ מוגאסטל⁵¹, ואסאל של אדון קיסריה⁵², שנמצא אותה שעה בצור עם ריקארדו פילאנגיירי.

הוא במדינה ומסייע את מפירי הסדר. בהזדמנות זו הוא נותן הוראה, שאם ז'רולד לא יוכל לבוא לרומא ב'פאסאגיום' הבא (כלומר, בסתיו) עליו לוותר על מעמד הליגאט (שם, עמ' 387). באותו יום הוא מורה לאפאטריארך אנטיוכיה, בתור ליגאט, להשכין שלום בין הניצים. שם עמ' 383—384. ור' W. Jacobs, *Patriarch Gerold von Jerusalem*. *Beitrag zur Kreuzzugsgeschichte Friedrichs II* (Aachen 1905), 47 s.

51 Philippe Maugastel (de Malgastel) עליו ר' 3, La Monte, 162, n.

52 תוכן האיגרת Gestes § 205 וכן ב-Lois II, 397. לפיכך כך אנו מבינים את המובא על-ידי פיליפ דה גובאר: que se il voloyent que son baill qui estoit à Sur : fust lor baill, il lor otroyeroit bien q'un de ses homes de la terre fust

ניסיונות פיוס בין הקיסר והאיבלינים

בהצעות של פרידריך השני היה משום צעד כה גלוי להתפייסות. שרבים מן האצילים הארצישראליים היו מוכנים לקבלן. באליאן מצידון ואד דה מונבליאאר, אשר התפתחות המאורעות החזירתם לשלטון, תמכו בהצעה זו. מעמדם החוקי לא היה ברור, מאחר שקודם-לכן קיבלו את מרותו של פילאנגיירי, אבל התמוססות השלטון הקיסרי בעכו החזירה להם את מעמדם, שגם הקיצונים מבין האיבלינים היו מעוניינים לקיימו. ביוזמתם כונסה אסיפת אצילים בכנסיית 'הצלב הקדוש' בעכו. ההצעה החדשה נתקבלה על לב האסיפה והאצילים עמדו לחדש את שבועת הנאמנות לקיסר ולהסכים להצעותיו. אבן-הנגף ביחסי הקיסר והבארונים — התקפה בלתי-חוקית ותפיסת בירות — היו כבר נחלת העבר. עכשיו חזרה לרשות בעליה החוקיים, ואלה לא ראו אפוא שום טעם לסרב להצעות הקיסר, שנראו לעין-כול כניסיון פיוס של חוזר-בתשובה. יתר על כן, ב'אסיפת אצילים' זו לא נמצאו מצדדי האיבלינים, שרובם שהו אז בקפריסין.

היתה זו שעה דראמאטית שעשויה היתה לכוון את המדינה למסלול של התפתחות וקיום תקינים. אלא שברגע שבו עמדו האצילים להישבע שבועת הנאמנות בנקיטת 'הברית-החדשה', אירע מקרה בלתי-צפוי ששם לאל את כל ניסיון-הפיוס של פרידריך. באורח מקרה נמצא אז בקיסריה, ז'אן, אדון העיר, ומששמע על אסיפת האצילים מיהר לעכו, וברגע שבו עמדו להתחיל בטקס השבועה הופיע בכנסייה — המייצג היחיד של מפלגת האיבלינים באסיפה. דיוני האסיפה היו עד עתה מתונים, כנראה, והשתתפו בהם האפאטריארך ז'רולד, שהיה עדיין במקום, ונציגי המיסדרים הצבאיים. והנה בא אדון קיסריה והעלה ממחסן הנשק הפרוֹצדוראלי ספק יוריד, קל-ערך ופורמאלי, כנגד הצעות ההתפייסות של פרידריך. ז'אן מקיסריה מצא, שהואיל והעוצרים באליאן מצידון ואד ממונבליאאר מונו על-ידי הקיסר ב'בית-הדין-העליון', אין הקיסר רשאי לבטל מינוי זה על-ידי מכתבים. מינוי חוקתי יכול להיעשות רק בנוכחותו ב'בית-הדין-העליון', ואילו מעשה הקיסר, טען האיבליני, מנוגד לחוקי המדינה ומנהגיה. וכל פגיעה בחוקי המדינה מערערת את כל המבנה החוקתי שלה, שהעוצרים וכל בעלי-הפיאודה במדינה נשבעו שבועה קדושה לקיימו.

lor baill à Acre. Et Richart Philangier fust à Sur פיליפ דה נובאר (עמ' 162) סבור שיש לתקן את הטכסט ומתרגם: 'אם אין הם רוצים עוד שהעוצר שלו הנמצא בצור ישמש כעוצר, הוא ברצון יסכים שאחד מאנשיו מן הארץ יהיה עוצר שלהם בעכו וריקארדו פילאנגיירי יהיה בצור' ובוה הוא מקבל את הנוסח של Aniadi. 178. אנו סבורים שאין לתקן את הטכסט ושפרידריך הציע את הצעתו לעכו כתמורה בעד הסכמת הבארונים להכיר בריקארדו פילאנגיירי כעוצר כללי. זה גם תואם יותר את הצעות התיווך המאוחרות יותר של האפיפיור.

אין צורך להצביע על כך שגם אד דה מונבליאר לא נתמנה על-ידי הקיסר בפני 'בית-הדין-העליון', אלא בא במקומו של ורנר הגרמני לאחר שהקיסר יצא את הארץ. חוסר-השחר בערעורו של ז'אן מקיסריה מוכח מתוכו. המסקנה ההגיונית של טענתו היא, שעד שלא יחזור הקיסר לארץ על המדינה להתמיד במשטר שנקבע ביציאתו. מי יהיה רשאי לקבוע מפקדים ופיקודים במקרה מות אחד הממונים — לכך אין תשובה בפי ז'אן מקיסריה. אף תקדימים יורידיים, כה יקרים ללב הפיאור-דיסטים, היו נגדו⁵³. ז'אן מקיסריה הוא גם הראשון שהרגיש בדבר. אך הוא ידע את כל התכסיסים והתככים של המדיניות הקטנונית של עכו ההומיה. די היה להטיל לתוך חלל האסיפה את המילים המקודשות, 'נגד החוק והמנהג של המדינה', והן ייהפכו לסיסמת-קרב שתגייס חוגים שונים סביבה. וכך היה באסיפת-האצילים בכנסייה הקאתידראלית של עכו. אך נזכר המשפט על פגיעה בחוק, על החובה הקדושה לשמור על החוקה, וטרם נתבהר לרבים פגיעה זו מהי ומה טיבה ומהומה עצומה קמה בכנסייה. ביוזמתו או בידיעתו של ז'אן מקיסריה⁵⁴, אם לא בפקודתו, הופעל פעמון ה'קומונה', ה'קאמפאנילה' המפורסם, וצלילי הפעמון שרעמו מעל גגות העיר שימשו אות אזהרה ל'אחוות סנט-אנדרה'. הרחובות המוליכים לכנסייה נתמלאו אנשים, שתפסו נשקם, ובצעקה 'למוות, למוות' פרצו לתוך הכנסייה. רובו של ההמון היה, כנראה, מבין אנשי-הנמל, שהמלחים הגנואזיים⁵⁵, העויינים לקיסר מאז, טיפחו את ידידותם. המון פרוץ זה השתלט על הכנסייה ועל אסיפת האצילים. בישוף צידון נמלט על נפשו אל חברו הבישוף של עכו, באליאן מצידון ואד ממונבליאר, העוצרים הלגיטימיים, שבהם בלבד רצה בית-איבלין להכיר, ניצלו מיד ההמון רק בהתערבותו של ז'אן ד'איבלין-קיסריה.

הניסיון הקיסרי להשכין שלום נכשל, המדינה עמדה במצב של העדר שליט. השליטים למעשה היו האצילים לבית-איבלין, שבראשם ז'אן ד'איבלין-בירות. הם הופיעו בעכו, ומנהיגם חידש את שבועת ה'פולאנים' לקומונה וחזר ונבחר, כנראה, להיות ראשה ומפקדה ('מיר'). 'הקומונה' היתה מעתה לכלי-שרת ביד האיבלינים ואיפשרה להם שליטה ברחוב והטלת מרות בדרך הפחדה אפילו על 'אסיפת-האצילים'. העוצרות 'הלגיטימית' של באליאן מצידון ושל אד ממונבליאר נעשתה פלסתר. הראשונים ליהנות מן המצב החדש, מלבד האיבלינים גופם, היו הגנו-

53 והשווה את התנהגות הבארונים בזמן מינוי עוצרים בקפריסין.

54 הסיפור של פיליפ דה נובאר *Gestes* § 205 שונה בהרבה פרטים מזה של ז'אן מיפו מחבר האסיזות *Lois*, II, 397. לפי המקור האחרון 'נוצרה מהימה גדולה והפעמון של הקומונה פעם'.

55 *Amadi*, 179 מזכיר בקשר זה את הגנואזים.

האיבלינים שליטים בעכו ובקפריסין

אזים. בו בזמן שיריביהם הפיזאנים קיבלו את אישור זכויותיהם בסוריה הצפונית, בנסיכות אנטיוכיה וברוזנות טריפולי⁵⁶, נכרתה ברית מיוחדת במינה בין שליטי הצלבנים ובין הקומונה של גנואה (אוקטובר 1233). לפי ברית זו, שעליה חתומים ז'אן ד'איבלין-בירות, ז'אן ד'איבלין-קיסריה ורואר מחיפה, התחייבה המדינה שלא לעשות שום הסכם עם הפיזאנים במשך שש השנים הבאות בלי הסכמת הגנוואזים⁵⁷. כך פיצו האיבלינים את גנואה על עזרתה והפלו לרעה את פיזה, בעלת-הברית המסורתית של פרידריך השני. העוצרים, באליאן מצידון ואד ממונבליאר, גם הם חתומים על הסכם זה, ובכך ניתן לו כעין אישור ממלכתי. בסוף אותה שנה (דצמבר 1233) זכו הגנוואזים למעמד שלא זכתה לו שום קומונה אחרת. אסיפת-אצילים בארמון המלך בניקוסיה, שבראשה ישב המלך, החליטה להעניק להם זכויות חסות והגנה מיוחדים בכל ממלכת ירושלים ובכל ממלכת קפריסין⁵⁸.

את עומס המשימה להשכין שלום בין הצדדים נטל עתה על עצמו מפקד מיסדר הטיבטונים, ידידו ונאמנו של הקיסר, הרמאן פון זאלצה, שמצא סעד במפלגה המתונה של הבארונים. התוצאות הראשונות של המאמצים נראו בתחילת שנת 1234, כאשר הגיעו הצדדים לכלל הסכם, וזה נשלח לאישורו של האפיפיור. נציגי הצלבנים שיצאו לקוריה האפיפיורית היו שני אבירים, פיליפ מטרוא ואנרי מנצרת. שניהם היו כנראה שייכים למפלגת מתונים, שהתרכזה סביב העוצרים באליאן מצידון ואד ממונבליאר. פיליפ היה ויקונט של עכו, היינו יושב-ראש 'בית-דין הבורגנים'⁵⁹ ועמדתו זו היתה בעלת משקל דווקא בגלל השפעת האלמנטים העממיים, שהעמידו את עיקר 'האחוזה של סנט-אנדרה' בעיר. במארס 1234 אישר האפיפיור את ההסכם הזה, ושליחי הצלבנים חזרו לעכו⁶⁰. באותו זמן בערך נשלח מרומא (אבגוסט 1234) ארכיבישוף ראווִינה תיאודוריק, בתור ליגאט אפיפיורי,

56 מרץ 1233. *Regesta*, nos. 1040, 1041.

57 אוקטובר 1233. *Regesta*, 1047.

58 *Regesta*, 1049.

59 בתואר זה הוא מופיע בספטמבר 1232. ר' *Regesta*, 1038.

60 שאלת סדר הזמנים אינה ברורה כל-צורכה. כאמור להלן נשלח ארכיבישוף ראווִינה באוגוסט 1234 לעכו, ואילו תאריך השליחות של פיליפ מטרוא ואנרי מנצרת הוא בלתי ברור. *Eracles*, 406 קובע את השליחות בשנת 1233, ואולם 3 n. 168 La Monte מעיד ביר את השליחות לשנת 1235. אנו יודעים שמשלחת צלבנית שנייה (ראה להלן) מצאה את האפיפיור בוויטרבו, מקום בו שהה בין נובמבר 1235 לסוף מאי 1236. לא נראה לנו ששתי משלחות צלבניות יצאו ב-1235 לרומא. תגובת הצלבנים להצעת ההסכם שהביאו האבירים מרומא ותגובתם לפעולות ארכיבישוף ראווִינה נראות לנו מצדיקות את קביעת התאריך של משלחת האבירים ושל משלחת הארכיבישוף מראווִינה באותו זמן עצמו. גם הטענה שהאבירים פעלו לפי הנחיות הרמאן פון זאלצה, שהוא גם מחבר ההסכם שהובא על-ידי תיאודוריק מראווִינה, רומזים לקרבת הזמן של שתי הפעולות.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

וגם פרידריך מינהו שליחו המיוחד⁶¹ וייפה את כוחו לחתום את ההסכם, אשר הוצע בתיווכו של אפטריארך אנטיוכיה והרמאן פון זאלצה. כדי לתת תוקף יתר להסכם השלום דרש האפיפיור באיגרת מיוחדת מז'אן ד'איבלין-בירות לפצות את הקיסר פרידריך על פגיעתו בכבודו⁶². איגרת אפיפיורית אחרת, אל ראשי הכנסייה הצלבנית ואל תושבי המדינה ואל ראשי המיסדרים דורשת מהם להקפיד על קיום תנאי ההסכם שביניהם ובין פרידריך.

פרטי הסכם ראשון זה אינם ידועים לנו, אך ידועה כוונתו הכללית. הליגאט קיבל הוראה, אומר האפיפיור, 'להחזיר... את כל מה ששייך לזכות החזקה והבעלות למצב שבו היו קיימים לפני המריבה שהתעוררה, בהתערבות אויב השלום (= השטן) בין המארישאל של הקיסר וביניכם'⁶³. ההסדר הזה, שהוצע על-ידי אפאטריארך אנטיוכיה והרמאן פון זאלצה מזה ועל-ידי אד דה מונבליאר מזה, נתכוון כנראה, לתת סיפוק למפלגת המתונים, ועם זה סתם את טענותיהם של הקיצוניים. ההסדר תואם ביסודו של דבר את הדרישה העיקרית של ה'אסיזה של אמאלריך' נגד כל החרמה או תפיסה שרירותית של רכוש וזכויות, דרישה שהיתה קרובה ללב כל אביר במדינה. כמורכן הוא מכיל ערבות שבירות, למשל, תישאר ביד ז'אן ד'איבלין, כפי שהיה המצב לפני בואו של פילאנגיירי. הסכם מעין זה עשוי היה לשמש מצע לשלום, אילו היתה למונבליאר שליטה אמיתית בעכו.

ולא כן היה. עכו היתה בידי האיבלינים, ששלטו גם בהמוני הרחוב ונהנו מתמיכת גנאואה, ובוודאי אף מתמיכה סמויה של הטמפלארים וההוספיטאלארים. תיאור דוריק, ארכיבישוף ראוינה, שהופיע בסוף הקיץ 1234 בעכו וניסה לבצע בתוקף את ההסכם, בהסתמכו על רצון הקיסר והאפיפיור ומפלגת המתונים, ראה אופור-זיזיה גדלה והולכת לפעולותיו, שאף אינה מצוינת ביותר בנימוסים פוליטיים. צעדו הראשון היה לבטל את ה'קומונה' של העיר עכו, על הקונסולים והקאפיטאנים שבה, ולהשתיק את מגדל-הפעמון שלה. תושבי המדינה, ובייחוד תושבי עכו, נדרשו להישמע להוראות הפקידות הקיסרית, ולהקפיד על היחסים והחובות שהם חייבים למלוכה⁶⁴. אולם תיאודוריק מראוינה לא הביא בחשבון את הכוח הממשי שבעכו, הוא בית-איבלין, שדחה את ההסכם מכול וכול. שליחי מונבליאר, ביניהם הוויקונט של עפו, כמעט נהרגו במהומה שהתחוללה עם הקראת הצעת ההסכם.

61 פרידריך מכנה אותו *nuntius* שלו. Huillard-Bréholles, IV, 479—481.

62 *Ibidem*, IV, 481; 493.

63 *Ibidem*, IV, 483: ut omnia jus possessionis et proprietatis in eum statum auctoritate nostra reducat in quo fuisse noscuntur ante discordiam inter marescallum imperatoris ejusdem et vos, inimico pacis faciente, subortam.

64 במכתב האפיפיור מ-22 ספטמבר 1235. ר' *Epistolae saec. XIII*, no. 655.

מן הרחוב הוטחו האשמות של בגידה כלפי השליחים, ושל ערמה ורמאות כלפי פון זאלצה. לא מן הנמנע הוא שבתוך המהומה הזאת שפרצה בעיר נפלה גם השריפה הגדולה ברובע הצפוני של העיר, במון־מיזאר⁶⁵. ארכיבישוף ראוינה לא ראה דרך לעצמו אלא להטיל חרם על מנהיגי עכו, ולבסוף להטיל חרם על העיר כולה ולהשבית בה כל פולחן נוצרי.

מפלגת המתונים, שתלתה תקוותיה באפשרות של הסכם בין האצילים ובין הקיסר, איבדה כל השפעה. האיבלינים לבדם היו מעתה לאדוני העיר בפועל. מצב האנארכיה נעשה מתוח יותר בקיץ 1235, ובית איבלין התכונן בגלוי להתקיף את ריקארדו פילאנגיירי בצור. האפיפיור פנה בחריפות אל מיסדר ההוספיטאלרים וזירש ממנו לתת עזרה וסיוע למארישאל הקיסרי, ובה בשעה אסר בתוקף על ז'אן מבירות ועל תושבי עכו לזום פגיעה בעיר המלכותית צור⁶⁶. האיבלינים החליטו לפתוח במשא־ומתן עם האפיפיור בפני עצמם, בשם ארץ־ישראל הפראנקית וקפ־ריסין גם יחד. צירוף קפריסין, שמלכה היה עושה דבר־האיבלינים, הוסיף להם כוח, שאולי חסרו בארץ־ישראל, שבה, כפי שראינו, נמצאה מפלגה מתונה חזקה למדי. נוסף לזה לא נעלם בוודאי מעיני האיבלינים שהיחסים הטובים שבין האפיפיור לקיסר עומדים לפני מפנה לרעה, וייתכן שהאפיפיור יאות לשנות מעמדו הפרו־קיסרית המוצהרת ויטה אוזן להצעות המובאות בשם המזרח הפראנקי האנטי־קיסרי.

ואמנם, תקוותיהם לא נתבדו. שליחם היה אביר קפריסאי, ז'ופרוא לה טור*, לאחר־זמן השאמברלין של קפריסין, ואחד מן המשפטנים של המזרח הפראנקי. השליח הפליג באניית בעלי־ברית האיבלינים, הגנואזים, לאיטליה (סוף 1235 או תחילת 1236). האפיפיור קיבל את השליח מארץ־הקודש בזרועות פתוחות, וטענות המפלגה האיבלינית נעמו לו ביותר אותה שעה, שבה עמד להתחיל במאבק חדש נגד הקיסר. שליחי הקיסר שבאו אל האפיפיור, ביניהם פייר דילא ויניקה** המפורסם, נתקלו כבר ביחס קריר לתביעתם לבצע את ההסכם הקודם. האפיפיור נטה לחלוטין לצד האיבלינים, והדברים הגיעו לידי כך, שלמעשה ניער חוצנו מפעולת הליגאט האפיפיורי, תיאודוריק, ארכיבישוף ראוינה. הוא האשימו בכך שניסה לבצע שינויים בשם הסכם שלמעשה לא אושר על־ידי אנשי עכו. יתר על כן, הטלת עונשים כנסייתיים כחרם על מנהיגי עכו והעונש החמור יותר — השבתת הפולחן הנוצרי בתוך העיר, עלולה לגרום הפסד מרובה לדת ולכנסייה, הואיל

Pierre della Vigna ** Geoffroy le Tort *

65 בשנת 1234. ר' 439. *Annales de T.S.*

66 736—8. *Huillard-Bréhollés, IV*.

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

ומצויות במקום כיתות לא־קאטוליות, והן עלולות לעשות נפשות בקרב הלאטינים, שנפגעו בחומרת התנהגותו של הליגאט.

הצעות־שלום של האיבלינים הפכו מעתה בסיס להצעות האפיפיור. הסיפוק היחיד הניתן לקיסר היא ההכרה בזכויותיו ובזכויות בנו לכתר, וביטול 'הקומונה של עכו' והחלטותיה שהיו מכוונות נגד הקיסר. עם השכנת השלום יישבעו אנשי־עכו מחדש שבועת־נאמנות לקיסר ולבנו. חוץ לזה יוחזר המצב המשפטי של הרכוש ושל הזכויות לכשהיה עד להופעתו של פילאנגיירי. נצחון דרישות האיבלינים ברור בסעיפים הדורשים את סילוקו של ריקארדו פילאנגיירי בתור עוצר המדינה כתנאי להרגעת הרוחות. יתר על כן, האפיפיור אימץ לעצמו גם את העמדה האיבלינית של הקשר שבין קפריסין לארץ־ישראל, והובעה תקווה לכריתת ברית־שלום עם מלך קפריסין כאחד התנאים העשויים להבטיח שלום לארץ־ישראל⁶⁷. בפברואר 1236 נשלחו ההצעות החדשות, עם שינויים קלים, למיסדרים הצבאיים, לאנשי־הכמורה, לראשי בית־איבלין ולפרידריך. השינוי היחיד המוצע הוא להשאיר את ריקארדו פילאנגיירי בתפקידו עד ספטמבר של אותה השנה, ולמשך אותה תקופה ימנה אד דה מונבליאר פקיד שימלא את התפקידים השוטפים של העוצר. בספטמבר 1236, עם תום כהונתו, יקבל על עצמו נסיך אנטיוכיה בתור יוצר־הקיסר את מלוא הזכויות הממלכתיות יחד עם העיר צור, חוץ ממצודת־העיר, שתימסר לאבירי המיסדר הטיבטוני. באם יסרב נסיך אנטיוכיה, תישאר העוצרות בידו של אד דה מונבליאר, ואם יהיה צורך להחליפו, יתמנה העוצר 'מבין הוואסאלים של המלוכה שאין להטיל בהם דופי'. תושבי המדינה בכלל ובית־איבלין בפרט ייהנו מחדש מן החסד הקיסרי; הקיסר אף מתחייב במיוחד שלא לפגוע באיבלינים בארץ־ישראל ובקפריסין. 'ואם יש לך תביעה', כותב האפיפיור לקיסר, 'נגד אותו ז'אן (מבירות) ואנשיו או אנשים אחרים כל־שהם, השוהים בתוך אותה ממלכה, תדרוש את הצדק על־פי משפט המלוכה, תוך שמירת המנהגים וה"אסיזות"⁶⁸.

בנוסף מתוקן זה של ההצעה הקודמת נדמה שיש לראות היסט קל לטובתו של פרידריך השני, מאחר שהוא מאפשר לפילאנגיירי יציאה בכבוד מן המדינה, מעביר את העוצרות לאישיות הראשונה במעלה בחברה הצלבנית, נסיך אנטיוכיה, אגב הבטחת מעמד הקיסר במצודת־צור. בכללה הצעת הסכם זו היא מאוד ריאליסטית.

⁶⁷ *Epistolae saec. XIII*, I 553–556 (22 Sept. 1235).

⁶⁸ המכתבים מ־19, 21 ו־23 לפברואר 1236 למוסדות ולאישים השונים. ראה *Epistolae saec. XIII*, t. I, 570 s. באיגרת לאנרי, ארכיבישוף נצרת, ניתנת הוראה לבטל את האינטרדיקט על עכו, מאחר שהושג שלום בין הקיסר לאנשי־העיר.

אין היא מתחשבת בתביעות ובטענות של הקיסר ולא בפרסטיז'ה הקיסרית, אף סותרת את הוראות האפיפיור עצמו. ההצעה מסכמת את המצב הקיים, על מאזן הכוחות שבין שני המחנות היריבים⁶⁹.

ההצעה החדשה, זלמעשה חוזה-שלום ממש, של האפיפיור, שהוא רואה בה את גמר המאבק, אי-אפשר היה שתקבל כמות-שהיא על דעת הקיסר. בתשובתו באפריל 1236 הוא שומר לעצמו זכות להגיב על ההצעה, ואולם תגובתו אינה ידועה, וספק רב אם באה כל-עיקר. בית-איבלין אף הוא לא ביצע את ההסכמה האפיפיורית. אי-קבלתה על-ידי הקיסר נוחה היתה לשמש אמתלה מצוינת. אך דה מונבליאר נשאר כעוצר המדינה, או כעוצר בעכו, ו'הקומונה של עכו' המשיכה להתקיים עוד שנים מספר⁷⁰ ושימשה כלי-שרת או אמצעי-הרתעה חשוב ביד בית-איבלין נגד מתנגדיו.

אי-קבלת ההצעה האפיפיורית על-ידי שני הצדדים השאירה כעין סטאטוס-קוו בממלכה. היה זה מצב מעורפל מבחינה חוקית, מאחר ששני הצדדים גם יחד יכלו לטעון לגיטימיות נושאי-התפקידים שנתמנו על-ידיהם; מצב זה החליש לחלוטין את המדינה הצלבנית. העובדה, שהארץ זכתה לשבע או שמונה שנים של שלום פנימי (1236—1243) אינה צריכה להשלול אותנו בדבר חומרת מצבה. כל המנגנון שותק, ואתו כוח התמרון הפוליטי והצבאי של המדינה. אפשר שמותו של ז'אן, 'הזקן' מבירות⁷¹, כפי שכינהו בחיבה מצדדיו, הביא לידי ריפוי המתיחות, אולם שום בעיה של ממש לא באה על פתרונה. הכוח הצבאי שנשלח ארצה על-ידי פרידריך השני לא חיזק את המדינה, אלא הביא לידי מלחמת אזרחים. האיבלינים המנצחים גם הם לא חיזקו את המדינה, אלא החלישוה. מסעות קפריסין וארץ-

Le Vieux Sire de Baruth *

69 ראוי להעיר, שבראש ההסכם המוצע על-ידי האפיפיור נאמר, שזה נעשה על-פי הצעת הרמאן פון זאלצה בשם הקיסר והאבירים פיליפ מטרוא ואנרי מנצרת בשם 'האצילים והאזרחים של עכו ושאר אזרחי ממלכת ירושלים'. דעתנו היא, שהאפיפיור צירף שמות אלה, שהיו נוחים לקיסר, כדי לתת אחדות מסוימת למדיניותו ההפכפכה. קשה לתאר שבגלל הצעה זו כמעט נהרגו פיליפ מטרוא ואנרי מנצרת. אולם La Monte, 50 ss. קובע כרונולוגיה שונה למאורעות. לדעתו ההצעה שהובאה למעלה בפרוטרוט היא זו שנדחתה על-ידי הבארונים, שגם איימו על שליחיהם שפעלו בצורה שחרגה, כביכול, מייפוי-כוחם. ורק אחרי דחייה זו נשלח ז'אן פרוא לה טור לוויטרבו. אליה הגיע באביב 1237. האפיפיור קיבל את עמדת הבארונים והבטיח להם את תמיכת הכנסייה. מאחר שהנתונים הכרונולוגיים במקורות הם מועטים למדי יש מקום לדעתו של לה מונטה, אולם אין היא נראית לנו והצענו אפוא סדר-מאורעות שונה.

70 היא עוד נתקיימה בשנת 1241, וריצ'ארד מקורנוול, שניסה לתווך בין הקיסר ובין האיבלינים, הביא אתו את הסכמת האיבלינים לביטולה. ראה AOL., I, 402—403 (הקומונה נזכרת עוד ב-1243 בדו"ח של מרסיליו ז'ורז'י).

ממלוכה פיאודאלית לפידיראציה אוליגארכית

ישראל, אבדן בנפש וברכוש, דלדול האמצעים של האצולה המקומית — כל אלה הכינו למעשה את הידרדרות מעמד האצולה עצמה. בעוד דור תוכל אצולה זו להתקיים רק הודות לנכסיה בקפריסין, והמדינה — בתרומת אישים ומוסדות בחוץ-לארץ. התרוששותה של האצולה המקומית, שמעמדה החומרי לא שימש עוד בסיס למעמדה החברתי, ואולי אף משבר-האימון באצולה זו מצד הנצרות האירופית — הכשירו את הקרקע לעליית השפעתם הפוליטית של שני גורמים אחרים במדינה : המיסדרים הצבאיים והקומונות האיטלקיות.

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית.

הסיכוי הגדול ואובדנו

מפת ארץ־ישראל ושכנותיה לאחר חוזי תל־עג'ול ויפו. ההתפשטות המונגולית במזרח התיכון. מדינת ח'וארזם. המריבות בין שליטי בית־איוב. המתיחות בין הקיסרות והאפיפיורות. תיבּוֹ מנאווּרה ו'מסע־צלב של הבארונים'. מפלת הצלב־נים בקרב בית־חאנון. הרס ירושלים. ברית אנטי־מצרית של דמשק וממלכת ירושלים. הגליל חוזר לממלכה. ביצור אשקלון. ברית הצלבנים עם מצרים. מסע־הצלב של ריצ'ארד מקורנוול. חוזה השלום עם מצרים וחידושה הטריטוריאלי של הממלכה.

אגב עיון ודיון במאבק בין האיבלינים וה'לונגובארדים', שנמשך כשבע שנים וקבע דמות חדשה לחוקת המדינה, הסחנו דעתנו מן המאורעות הפוליטיים שהת־רחשו על גבולותיה של המדינה. כי אמנם לא היה כל קשר בין המאבק הזה, על המרידות והקרבות, והמהומות שגרר אחריו בפנים המדינה הצלבנית ובין המת־רחש מעבר לגבולותיה. יש משום אירוניה היסטורית בעובדה, שדווקא חוזה־השלום של יפו, שעשה בזמנו הקיסר פרידריך השני עם שליט מצרים אַלמַלַךְ אַלפאמל, איפשר לו לבית־איבלין לרכז את כל אמצעיו וכוחותיו כדי להרוס את מעמדו של אותו קיסר במדינה. רק הביטחון בגבולות הוא שאיפשר לצלבנים לרצוח עצמם אהדדי, תוך השמעת סיסמאות על חופש וזכויות נגד שאיפותיו השרירותיות של הקיסר.

עם צאת פרידריך השני מן המדינה (1229) היו רבים, ולא דווקא מבין מתנגדיו, שפקפקו בממשותו של חוזה־השלום עם שליט מצרים. אולם שנה אחר שנה, חוץ מיוצאים־מן־הכלל מועטים, הוכיחה את תוקפו של השלום. המדינה הצלבנית נהנתה משלום חיצוני, ואף הגבולות, שנראו כה בלתי־מעשיים, כגון הדרך שחיברה את יפו לירושלים ואת ירושלים לבית־לחם, דרך חסרת־ביצורים הנתונה לשבט ולחסד ביד המוסלמים, נשתמרו בעינם. אין ספק, שהיחסים האי־שיים הטובים. והמהודקים בין פרידריך השני ובין אַלמַלַךְ אַלפאמל ויורשיו, יחסים

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

שנתקיימו בין שתי החצרות כימי דור שלם, עד הוצאתו של אחרון השטאופים להורג, ואפילו בימי יורשו, שארל מאַנז'ו, השפיעו הרבה. נוסף לכך פעל לטובת הצלבנים המצב שנתהווה בנסיכויות של האיובים, שמנע פעולה מאוחדת ומאורגנת מצדם. במצב זה יכלו הצלבנים, אף ללא כוח צבאי ניכר, למלא תפקיד של לשון-מאזניים בהתמודדות הכוחות היריבים והניצים על גבולותיהם ממש, אילו היו מתפנים לכך מעסקי הרצחנות ההדדית שלהם.

כי אכן מצבן של סוריה וארץ-ישראל המוסלמית, ששתיהן, על פסיפס נסיכו-יותיהן, הכירו בריבונותו של סולטאן מצרים, היה קרוב מאוד לזה שמצאו לפניהם הצלבנים בתקופת מסע-הצלב הראשון. שורת הבריתות הנכרתות והמופרות, רקמת-עלילות גדושה של ידידויות ובגידות ממלאות את דפי הכרוניקות הערביות של התקופה. כשכניהם הצלבנים הטובחים זה את זה נהגו גם המוסלמים, כשחרב מונגולית מתחילה להתנופף ממבואות הצפון-מזרחיים של המזרח-הקרוב מעל ראשי המוסלמים והנוצרים כאחד.

האישיות המרכזית בעולם המוסלמי של המזרח הקרוב היה ללא ספק אלמלך אלפאמל. הבעיה הפוליטית שעמדה לפניו היתה שמירת מסגרת-האיחוד של מדינות האיובים, צאצאיו של צלאח אדין. המזרח האיובי דמה לפידירציה של נסיכויות אוטונומיות כמעט מכול-וכול, שהקשר היחיד המחברם ומחזיקם יחד היתה ההכרה בריבונותם של שאר-בשרם, סולטאן מצרים. אולם מסגרת זו, על מערכת חובות וזכויות רופפת למדי, שנשענה על קרבת-משפחה והיתה תלויה ברצונם ובהלך-רוחם של השליטים לא יכלה להוות מסגרת-קבע מחוסר בסיס חוקתי מסוים ומוגדר. חצרותיהם של השליטים האיוביים בחמת. חמץ, חלב ודמשק ובמקומות קטנים יותר, היו חצרות של שליטים משכילים ובעלי-תרבות הפורסים חסותם ותמיכתם לאנשי דת ומדע, לפייטנים ולמשוררים, חצרות שלא חסרו חן ויופי, אבל לא הצטיינו לרוב בתבונה פוליטית. דומה שלא היתה חצר בסוריה, חוץ מחמת, שלא הצטרפה במשך עשר השנים שבין 1229—1239 לברית נגד סולטאן מצרים או לברית אתו נגד שכניה. ובכל זאת נכון יהיה לומר שקיימת היתה הרגשת אחדות איובית-סורית נגד האיובי אשר במצרים. אין להסביר זאת בקיומו של רגש פאטריוטיות טריטוריאלית, כל-שכן לאומית; אפשר שעצם המערכת הגיאופוליטית השפיעה בהתגודדות הנסיכים האיוביים בסוריה נגד מצרים לפי העיקרון שכוחם של הקטנים באחדותם.

בשעה שהפליג פרידריך השני מעכו לאירופה (מאי 1229) עמדו שני האחים האיובים, אלמלך אלפאמל, סולטאן מצרים, ואלמלך אלאשרף, שהובטחה לו דמשק,

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

במצור על דמשק, בירת בן־אחיהם, אלמלך אנאצר דאוד. הפעולה הצבאית המשוֹתפת נערכה לפי הסכם תל־עג'ול, שלפיו חולקו מחדש שטחי סוריה וארץ־ישראל. ביוני 1229 נאלץ אלמלך אנאצר דאוד להיכנע, ודמשק ניתנה לאלמלך אלאשרף. השטחים המוסלמיים של ארץ־ישראל ועבר־הירדן חולקו מחדש בין אלמלך אלכאמל ובין אנאצר דאוד. ואולם אי־אפשר היה לבצע את הסכם תל־עג'ול כלשונו. אנאצר דאוד לא הורחק, כמוסכם, מסוריה וארץ־ישראל תמורת נכסים בג'זירה, אלא הובטחה לו אמירות בעבר־הירדן ובחלקי ארץ־ישראל המוסלמים, שכללה בעבר־הירדן את מבצרי שׁוּבַך ופַּרַך, את אַסְלַת ואת עמק־הירדן (בַּלְקָא והג'ור), ובעבר־הירדן המערבי את שכם, חלק ממחוז ירושלים ואת בית־גוברין. אמירות זו צומצמה אחר־כך, כשנאלץ אנאצר דאוד להסגיר את שׁוּבַך ביד דודו המצרי.

בעקבות שינויים אלה הצטיירה מפה חדשה של המדינות המוסלמיות על גבול ממלכת הצלבנים. המפה הפוליטית החדשה צירפה למצרים את כל השטח דרומה מקו החוצה את ארץ־ישראל מאשקלון ועד שׁוּבַך. בתחומי שטח זה נמצאו אשקלון ועזה בחוף, חברון בדרום הארץ, שׁוּבַך בעבר־הירדן עם כל הביצורים, הצלבניים לשעבר, דרומה עד ים־סוף. שטח מצרי זה גבל בצפון במדינה הצלבנית בגבולות שאושרו בחוזה־יפו, הווי אומר לאורך המובלעת הצלבנית שקשרה את יפו, דרך רמלה־לוד, לטרון ואבו־ג'וש, עם ירושלים המבותרת לשניים ובית־לחם¹. צפונה ממובלעת נוצרית זאת השתרעה הטריטוריה המצרית שכללה את אלבירה (רמאל־לה) עד דרום הרי־אפרים. פה היא גובלת בשטח שצורף לעבר־הירדן, על בירתו שכם. מעבר לשטח זה צפונה נמשך והלך השטח המצרי², שכלל את טבריה ואת הגליל. יוצא שהשטח המצרי בתחומה של ארץ־ישראל המערבית היה מרוסק ומורכב מובלעות מובלעות צפונה מקו אשקלון—ירושלים. בתקופה שבה היתה השליטה במרכזים עירוניים או במצודות חשובה מסימון גבולות פורמאליים לא היה הסדר זה נטול־היגיון כפי שהוא נראה לנו לכאורה. בגליל גבל שוב השטח המצרי במובלעת הנוצרית היוצאת מעפֹו ודרך שפרעם וציפורי מגיעה לנצרת. מדינתו החדשה של אלמלך אנאצר דאוד מבוססת על שני המבצרים בעבר־הירדן, אַסְלַת בצפון³ ופַּרַך בדרום. היא חוצה את הירדן וכוללת את הרי־אפרים עם שכם

1 בפרטים הרשומים על־ידי מקריזי נאמר, שבית־גוברין נמסרה לאנאצר דאוד. ר' Makrizi, *Histoire d'Egypte*, 380 (תרגום בלושה), קשה להניח שאמנם אפשר היה לבצע חלוקה זו. אנו מעדיפים להניח שמקריזי לא דייק, ושבית־גוברין נמסרה לאלמלך אלכאמל.

2 כך מקריזי. ר' ההערה הקודמת. 3 וכנראה גם מבצר עג'לון.

עליית המעצמה המונגולית

ואת כל עמק הירדן. בצפון היא מגיעה דרומה מבאניאס, שהיתה ביד צאצא אחר לבית-איוב (אַלְעִיזו עַתְמָאן), ובמזרח היא גובלת באמירות הבלתי-תלויה של בַּצְרָה. שטחים מצומצמים אלה, שהוענקו לאלמלך אנאצר דאוד, באו במקום השטחים המרוחקים שנועדו לו במזרח, שהיו לאלמלך אלאשרף ועתה עברו לאלמלך אלכאמל.

חלוקה טריטוריאלית חדשה זו משנת 1229 תתקיים כמעט ללא שינוי עד שנת 1237, זאת אומרת, כל אותה תקופה שבה התמודד בית-איבלין עם נציביו של הקיסר פרידריך השני. ואולם יציבות הגבולות האלה במשך התקופה הקצרה של שמונה שנים לא באה להעיד על יציבות השלטון של סולטאן מצרים. למעשה מלאה התקופה נסיונות של שליטי סוריה למיניהם ליצור קואליציה נגד אלמלך אלכאמל, אלא שחסרו להם כוח-התמדה או תודעת-מטרה שימריצו להקים קואליציה זאת. נוספה על כך הופעתו של הגורם החדש, המעצמה המונגולית, ותנועת הגדודים הח'ואריזמים, שהטילו צל על הגבולות הצפוניים של המדינות האיוביות.

בסוף העשור השני של המאה השלוש-עשרה באה המעצמה המונגולית של צ'ינגיז חאן • במגע צבאי ראשון עם פרס והמזרח-התיכון. מדינת ח'וארזם שעל גדות הים הכספי פרישה בזמן שליטה המוכשר, מוחמד שאה (1200—1220) את שלטונה מנהר יאכסארטה בצפון כמעט על כל שטח פרס בדרום ועד הודו במזרח. אולם במסע-מלחמה גדול, בשנים 1219—1223, פרצו צבאות צ'ינגיז חאן לשטח בוכרה (בח'ארא) וסמרקנד, ומשם דרומה לח'וראסאן, ודרומה-מזרחה לאפג'ניסתאן ולעבר הודו. מוחמד שאה המנוצח נטש את המערכה (1220), ובנו ג'לאל אדין, שהצליח לעצור לרגע את הגלים השוטפים של הכיבוש המונגולי, נוצח גם הוא לבסוף על גדות האינדוס (1221) וביקש מקלט אצל שליטה של דלהי. גייסות מונגולים אחרים פנו צפונה-מערבה, ולאחר כיבוש רי (ליד טהראן), התקדמו דרך אד'רביג'אן לעבר הממלכה הנוצרית של גיאורגיה. בתחילת שנת 1221 הושמד הצבא הגיאורגי דרומה מטיפלים. שנה לאחר-מכן התקדמו הצבאות המונגוליים דרך 'שערי הים-הכספי' לשטח שבין הוולגה ובין הדון. הרוסים נוצחו בקרב קאלקה (מאי 1222), והמונגולים, לאחר שהשמו את חצי-האי קרים, חזרו והצטרפו לצבאות המונגוליים אשר על נהר-יאכסארטה בדרכם חזרה מזרחה ^א.

מסע ראשון גדול זה של העוצמה המונגולית מערבה לא הביא בעקבותיו 'היאחזות בשטחי המזרח התיכון. היה זה עדיין מסע של גישוש, בלויית מעשי

• המבטא התורכי: Cingiz-Khān. הכתיב הערבי: ג'ינגיז ח'אן

3א ר' מפות מס' 9—10, להלן.

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

הפחדה והשמדה. משנסתלקו המונגולים וחזרו אל ארצותיהם הרחוקות באסיה המרכזית התחילו החיים חוזרים לאיטם למסלולם בשטחים שהושמו על-ידיהם. ג'לאל אדין חוזר מגלותו בהודו ומתקבל כגיבור וכמשחרר ובמשך שנת 1225 נעשה לשליטה של פרס הצפונית ושל אֶדְרִיבִּיג'אן. בשנת 1226 נכנעו לו אף בגדאד וממלכת גיאורגיה. כך נעשה ג'לאל אדין, שליט ח'וארזם, הכוח הגדול במזרחם של השטחים שהכירו במרות האויבים. במערב שטחי האויבים נמצאה המדינה הסלג'וקית של קדמת-אסיה, הסולטאנות של רום, ובראשה עֵלֶא אדין פִּיקוֹבֶאד. בין הח'וארזמים במזרח והסלג'וקים במערב נמצאו האויבים של הג'זירה (אידיסה, סְרוּג', סינג'אר וחראן) ושטחי אַרְמֵנִיָה (ח'לאט ומיאפארקין), שהיו בעבר נחלתו של אלמלך אלאשרף.

כזכור⁴ מצא בזמנו אלמלך אלמועט'ם, שליט דמשק, סעד בג'לאל אדין נגד אלמלך אלאשרף, דבר שגרם להידוק הקשר בין אלמלך אלכאמל לאלמלך אלאשרף מצד אחד, ומצד שני הניע את אלמלך אלכאמל לבקש ולקבל את עזרתו של פרידריך השני. לאחר כיבוש דמשק מיד אלמלך אנאצר דאוד ומסירתה לאל-מלך אלאשרף עברו שטחי הג'זירה לאלמלך אלכאמל. ואולם טרם קיבל זה לידי את השטחים הרחוקים הללו, כבש ג'לאל אדין (אפריל 1230) את ח'לאט האַרְמֵנִיָת. הסכנה הח'וארזמית המחודשת כבדה עד כדי כך שאלמלך אלאשרף ואחיו אלמלך אלכאמל כרתו ברית עם יריבם הסולטאן הסלג'וקי של קוניה, עֵלֶא אדין פִּיקוֹבֶאד. קואליציה זו הצליחה לכבוש חזרה את ח'לאט ולהנחיל מפלה קשה לג'לאל אדין בקרב אַרְזִינְג'אן (אבגוסט 1230).

מפלה זו החלישה את הכוח הח'וארזמי במידה קשה. היה זה ערב המסע המוֹנֶ-גולי החדש בפקודת הקאן הגדול אוּגוּדִי ובפיקודו של המצביא צ'רמֶגֶן. בהופיע הגדודים המונגוליים במערב לא החזיק ג'לאל אדין מעמד ואיבד עשתונותיו. הוא נמלט על נפשו, אבל בשטח ההררי של דיאר בֶּכֶר (1231) השיגו פגיונו של כורדי. המונגולים לא נתקלו בשום התנגדות מאורגנת, ופרס הצפונית נשטפה בזרם כיבושם. אחריה, בתוך עשר שנים, נכבשות לפניהם אֶדְרִיבִּיג'אן, אַרְמֵנִיָה וגיאורגיה. המונגולים שולטים מעתה על הזרם העליון של הפרת והחידקל בצפון, והם מסכנים את הג'זירה ואת עיראק בדרום ואת סולטאנות רום במערב. ואולם בטרם יציף הגל המונגולי את שטחי עיראק, סוריה ואַנְאטוּלִיָה, חוזר ועלה גורם, שעתידי היה למלא תפקיד חשוב בתולדות האויבים ובתולדות המדינה הצלבנית. הלא הם התורכים הח'וארזמים, שמות שליטם ג'לאל אדין והכיבוש המונגולי של ארצם

* קאן — הוא תוארו של החאן העליון.

4 ראה למעלה, עמ' 165 ואילך.

קואליציות וקואליציות־נגד בבית איוב

השאירם ללא מולדת וללא מנהיג. היה זה כוח בעל כושר־לחימה שאינו מצוי. הסולטאן של רום, על־אדין כיקובאד, היה הראשון, כנראה, שצפה את אפשרות־יותיו. במלחמותיו עם הנסיכים האיובים לכיבוש הג'זירה הוא שוכר מעתה את הגדודים הח'וארזמים, ומצליח להנחיל מפלה לנסיכי האיובים שניסו לפלוש לארצו (1234). הדוגמה ניתנה ולקחה לא נשכח.

על אף הסכנה המונגולית במזרח וחידוש האכספנסיה של רום הסלג'וקית במערב מתחדשות המריבות בין שליטי בית־איוב בסוריה ובמצרים. בעל־בריתו של אלמלך אלכאמל, אחיו אלמלך אלאשרף, פותח לפתע בפעילות דיפלומטית נמרצה שמביאה לידי הקמת קואליציה איובית של דמשק, חלב וחמץ ושל נסיכו־יות קטנות אחרות נגד אלמלך אלכאמל. בסוריה רק חמת שומרת אמונים לסולטאן האיובי. לנוכח קואליציה סורית אנטי־מצרית זו היתה חשיבות לעמדתו של אלמלך אנאצר דאוד, שליטה של כרך, ששטחיו על דרך מצרים־סוריה עשויים היו לשמש שטח־חימה או שטח־מעבר לסולטאן. אלמלך אנאצר דאוד, ששני דודיו, הירי־בים של עכשיו, הוציאוהו במשותף מדמשק ומן הג'זירה וצמצמו את שלטונו בגבולי נסיכות קטנה בעבר־הירדן, ודאי לא ראה עצמו מחויב מבחינה מוסרית (אם היתה בכלל למושג זה משמעות כלשהי באותו זמן בקרב האיובים) להצטרף לזה או לזה. אולם שיקולי־כוח העבירוהו לצד אלמלך אלכאמל, שהבטיח להחזיר לו את דמשק (אבגוסט 1237), אם כי גם אלמלך אלאשרף, החסר יורשים, הבטיח לו את בירתו. היה זה נסיונו הפוליטי הראשון של שליט כרך, אחד השליטים הסימפאטיים והכושלים ביותר של התקופה, שבה לא הספיקה לו לשליט הנטייה למדע ואמנות, אף לא כישרון צבאי בלבד, כדי שימצא ידיו בתכני הפוליטיקה. כישרון צבאי וחוסר כישרון לשפוט אנשים, בצירוף הפכפכנות טבעית גרמו לו לנסיך איובי זה שינצח לעתים במערכה, אך לעולם לא יפיק תועלת מנצחונותיו. טרם יצא אלמלך אלכאמל ממצרים להלחם בקואליציה הסורית, וצבאות אלמלך אלאשרף פלשו לשטחי אלמלך אנאצר דאוד, והחריבו את בירתו במערב־הירדן, את שכם. זמן קצר לאחר ניצחון זה מת אלמלך אלאשרף בחזירתו לדמשק. מחוסר יורשים ישירים הנחיל אלמלך אלאשרף את נכסיו לאחיו הצעיר, שליט בצרה בעבר־הירדן, אלמלך אצאלח (אלצאלח) אסמאעיל, שחידש מייד את הקואליציה האנטי־מצרית של אחיו.

בסתיו 1237 יצא אלמלך אלכאמל לסוריה בלויית אלמלך אנאצר דאוד. דמשק הושמה במצור ונכנעה⁵. ואולם לא הספיק אלמלך אלכאמל לארגן מחדש את שטחי הכיבוש, והוא מת כעבור חצי שנה (מארס 1238).

5 שליטה קיבל את צפון עבר־הירדן ואת הלבנון (בצרה, אסנאד, בעלבך והבקעה).

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

מותו של הסולטאן הגדול, שאישיותו היתה הציר שעליו סובבה ההתרחשות ההיסטורית כימי דור שלם, עוררה מחדש את בעיית ארגונה של המדינה האיובית באותה פידיראציה רופפת הנשענת על ההכרה בריבונותו של סולטאן מצרים. הבן הבכור של הסולטאן, אלמלך אצאלח איוב, הורחק כמה שנים לפני-כן (1233) על-ידי אביו, ששלח לחצן כיפא בג'זירה הרחוקה. האמירים המצריים, שהיו בדמשק עם התקבל הידיעה על מות אלמלך אלכאמל, מיהרו ומינו בתור נציב בעיר החדשה את האיובי אלמלך אלג'ואד מט'פר אדין יונס, בן-אחיו של אלמלך אלכאמל, בהתעלמם מההבטחות שניתנו לאלמלך אנאצר דאוד, והם חזרו למצרים בהובילם אתם את בנו של אלמלך אלכאמל, אלמלך אלעאדל (השני), שהכריזוהו לסולטאן ולירש אביו.

שתי השנים שלאחר-מכן (1238 — 1239) היו שנות התפוררות גדלה והולכת לממלכה האיובית. חולשתה העיקרית היה הסולטאן החדש, אלמלך אלעאדל השני. מבנה הממלכה האיובית גרם לכך שקיומה היה תלוי במידה מרובה באישיותו של הסולטאן, הוא ריבון כל נסיכי האיובים. ואילו אלמלך אלעאדל הצליח במהרה להשניא עצמו על מפקדי אביו וגם על אוכלוסי מצרים. בפרך ניסה אלמלך אנאצר דאוד לכוון נגדו קואליציה ומצא לו בעל-ברית באלמלך אלג'ואד שליט דמשק (קיץ 1238). השליטה הרופפת של אלמלך אלעאדל השני איפשרה לשליט עבר-הירדן להופיע במבצר הגבול המצרי של עזה ולהכריז שם על ריבונותו ולהכניס את שמו לתוך הח'טבה. ואולם אלמלך אלג'ואד פקפק כנראה בכוחו או בכוח בעל-בריתו, והעדיף להתפייס עם אלמלך אלעאדל. אלמלך אנאצר דאוד נשאר מבודד בין מצרים ובין דמשק, ומפלה שהנחיל לו אלג'ואד בשכם הבריחה אותו חזרה לפרך (יולי 1238).

צפונה יותר, בשטחי הג'זירה נעשה השלטון האיובי רופף ביותר. הכוח האמיתי בשטח זה היו גדודי הח'וארזמים. אלה השכירו עצמם, כזכור, לשליטי רום, ואולם לאחר שנתגלעו חיכוכים ביניהם עזבו אותם ועברו לשרת את אלמלך אצאלח איוב, בן סולטאן מצרים ושליט חצן כיפא. לפתע האיוה ההצלחה פנים לבנו בכורו של אלמלך אלכאמל. קרובו, שליט דמשק אלמלך אלג'ואד, נבהל מהתקרבותו הבלתי-צפויה של אלמלך אנאצר דאוד לאלמלך אלעאדל השני ממצרים, והציע לו את דמשק תמורת הנכסים בג'זירה. אלמלך אצאלח איוב קיבל את ההצעה, הסדיר בחפזון את ענייני הג'זירה על-ידי מסירת ערים מסוימות (חראן, אידיסה) לידי הח'וארזמים, ובכך הבטיח לכאורה את נאמנותם ויצא דרומה. עוד לא הספיקו שליטי עבר-הירדן ומצרים לצאת צפונה, והח'טבה בדמשק כבר נאמרה בשמו של אלמלך אצאלח איוב, שהגיע לעיר בדצמבר 1238.

הופעת בנוֹב־כורו של אלמלך אלכאמל בסוריה נתנה את האות לפרוץ מרד האמירים במצרים, ששלטונו של אלמלך אלעאדל נעשה שנוא עליהם. הם התקשרו עם אלמלך אצאלח אִיֹּב בדמשק והזמינו אותו לבוא למצרים. באביב (אפריל) 1239 יצא התובע החדש מדמשק לעֶקְבֶּת אלכרסי מעל לכינרת, כשחלק מצבאו פונה לג'נין, והאמירים במצרים, שעברו לצדו, מתרכזים בתל־עג'ול ובעזה (תחילת מאי 1239). מעל גדות הכינרת התקדם אלמלך אצאלח אִיֹּב לח'רבת אֶצוֹץ, צפונה משכם, בה נפגש עם האמירים המצריים, ומשם הגיע לשכם, בה השתכן בארמונו של אלמלך אלמועט'ם (תחילת אוגוסט 1239). נסיונותיו של שליט עבר־הירדן אלמלך אנאצר דאוד להתפייס ברגע האחרון עם השליט החדש תמורת קבלת דמשק, לא הצליחו, והוא ראה עצמו מפסיד למעשה אף את שטחי מדינתו במערב־הירדן, את שכם, בקעת הירדן ואיזור ירושלים.

אלמלך אצאלח אִיֹּב היה עתה קרוב להגשמת שאיפתו להשתלט על מצרים, אך במצב התככים והחשדים שהיה אופייני לסוריה המוסלמית באותו זמן לא היה שום דבר בגדר ודאי. בעוד אלמלך אצאלח אִיֹּב מתקין עצמו בשכם למסעו על מצרים, הוא מפסיד פתאום אף את דמשק. זו נכבשת על־ידי ברית בלתי־צפויה של שליטי חֶמֶץ ובעלבך, על אף נסיונו של שליט חמת להתנגד להם. בעלי־ברית חדשים אלה, שקשרו פעם על אלמלך אלכאמל, מודיעים על קבלת מרותו של השליט הלגיטימי של מצרים אלמלך אלעאדל, ומעמידים תחת מרותו את דמשק. ואולם שליטה האמיתי של העיר הוא אדון בעלבך, אלמלך אצאלח אסמאעיל, שהיה אדונה קודם־לכן וגורש ממנה על־ידי אלמלך אלכאמל. נסיונו של אלמלך אצאלח להציל את העיר עולה בתוהו. צבאו מתחיל להתפורר, מאחר שמפקדיו וחייליו אינם רואים תקווה רבה להיבנות על־ידי מנהיגם. אלמלך אצאלח אִיֹּב מנסה למצוא מקלט בשטח בקעת־הירדן, חוזר לבסוף לשכם, ופה נאסר על־ידי שליט עבר־הירדן, אלמלך אנאצר דאוד (אוקטובר 1239).

אלה היו פני הדברים בסוריה, בארץ־ישראל ובמצרים המוסלמית על גבולות המדינה הצלבנית, בשעה שהצלבנים היו כה עסוקים בעיבוד חוקתם ובאיבוד מדינתם, עד כדי כך שאין זכר במקורותיהם למצב הפוליטי הנוח אשר נוצר סביבם. אם שמרו הצלבנים על חוזה־יפו, הרי הסיבה העיקרית לכך היתה ודאי בריכוז כל מעייניהם במלחמת האזרחים. אילו נתן פילאנגיירי ונתנה המדינה דעתם על בטחון קיומה אין ספק שהמצב שנוצר על הגבולות היה מאפשר להם, אף ללא שימוש בכוח, לבסס את המדינה ולבצרה. אך לשם כך דרוש היה מדינאי מוכשר כפרידריך השני, או אישיות בארוניאליה שהיתה מסוגלת להסיח בשעה

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

זו דעתה מזכויות בני-מעמדה ולהפנותה לעניינים גדולים וחשובים יותר של עתיד המדינה.

אולם עדיין לא חלפה שעת-הכושר. חוזה-השלום של אלמלך אלכאמל עם פרידריך השני תוקפו פג ביולי 1239, היינו בשיא האנדרלמוסיה הפוליטית שהשתלטה על נסיכויות האיובים. ובאותה שעה עצמה כבר עמדו גייסות באירופה מוכנים להפליג לארץ-ישראל. היו אלה גייסות האצולה הצרפתית והאנגלית, מסע מיוחד במינו של גדולי המדינה הקאפיטיניגית והפלאנטאז'נטית. בגלל ריבוי נושאי התראים שבו כינו בני-הדור מסע-צלב זה בשם 'מסע-הצלב של הבארונים'⁶. מסע-צלב זה הוא קצתו תולדת הנוהג האבירי החדש, שהפך את ההשתתפות במלחמה נגד הבלתי-מאמינים לעניין שבאופנה, או ביתר דיוק לחלק של חינוך האציל הנוצרי, וקצתו תולדה של מדיניותו ההפכפכת של האפיפיור גרגוריוס התשיעי לגבי ארץ-ישראל הצלבנית.

האפיפיור עודד את תנועת קבלת שבועת-הצלבנים למרות ברית-השלום עם המוסלמים לעשר שנים. אף לאחר ש'הכיר' גם de jure בשלום-יפו לא פסק מלפנות לעולם הנוצרי בקריאה למסע-צלב מחודש⁷, ולא הואילו איגרותיו של פרידריך השני, אף בתקופת השלום שבין שני ראשי העולם הנוצרי, לצנן במקצת קנאותו של הכוהן הרומאי, שעלולה היתה להביא להפרת השלום, בשעה שהצלבנים בארץ ישראל לא היו מוכנים להגן על מדינתם ואירופה הנוצרית לא היתה מוכנה לגייס כוחות מספיקים לעזרתם. בלחץ האפיפיור הוחלט לדון בארגון מסע-צלב חדש בשנת 1236, ואולם גילויי-האיבה נגד פרידריך השני שנתחדשו באיטליה (לומבארדיה) היו לו למכשול, ופרידריך ניצל את ההזדמנות כדי להזכיר באגרור-תיו לנסיכי הנוצרים, שעדיין קיים שלום עם המוסלמים בארץ-ישראל. בכל זאת התגודדו גדודים אחדים, ואת אלה העביר האפיפיור לקושטא הלאטינית, שהיתה חסרה כוח צבאי, כשם שהעביר גם סכומים ניכרים, שנאספו באירופה הנוצרית למסע-צלב ולעזרת ארץ-ישראל, לקיום הממלכה הלאטינית על הבוספורוס.

בתחילת שנת 1237 נמצא 'מסע-הצלב של הבארונים' בשלבי-ארגון מתקדמים. תאריך היציאה נקבע לקיץ 1238, ואולם פרידריך שידל את המנהיגים לדחות את תחילת המסע לשנה שלמה, היינו לקיץ 1239. אין ספק שכוונתו של הקיסר היתה

Philippe de Novare § 213: Celuy passage fu apelé 'ly passage des barons' 6 por ce qu'il y furent tant de grans barons.

7 על פניות האפיפיור למסע-הצלב בשנים 1231, 1234, 1235, ר' R. Röhrich, *Beiträge* II, 270 s. מבחינה זו חשובות בייחוד ההחלטות שנתקבלו ברייטי (Rieti) בשנת 1234. בתוצאות תעמולה זו פרצו (1236) פרעות ביהודי בריטאן, אנו'ו ופואטו, מלוות רצח המוני. ר' L. Brunschweig in *REJ.*, XIV, 85

לקיים את הסכם שביתת־הנשק עם סולטאן מצרים במילואו. כדי למשוך לדעתו את הצלבנים הוא מבטיח להושיט להם עזרתו לאחר־מכן, וייתכן שגם הוא עצמו או בנו ישתתפו במסע, ומכל מקום הוא מתחייב שלא לבקש מהם דחיות נוספות. באיגרתו לצלבנים הוא חוזר על הדגשת תפקידו המיוחד ביחס לארץ־ישראל: ‘ואסור לנו שלא להזכיר שעניין ארץ־ישראל וחובת שחרורה נופלים על שכמנו יותר מאשר על שכם הנסיכים האחרים של העולם, ולמטרה זו אנו חייבים להוציא כסף ועמל’⁸. הצלבנים נעתרו לבקשת הקיסר ונתנו הסכמתם לדחייה, ואף האפיפיור לא התנגד לה, וכך נקבעה היציאה לקיץ של שנת 1239.

ואולם מסע־צלב בתקופת המאבק בין הקיסרות לאפיפיורות לא היו עוד עניין של תכנון צבאי או של תבונה פוליטית גרידא, שאין לפניו אלא צורכי ממלכת ירושלים. הם הפכו במידה רבה לפונקציה של המאבק עצמו, והגיעו הדברים לידי כך, שאותו אפיפיור, שלמרות רצון הקיסר ניסה בעשר השנים האחרונות לעורר ולארגן מסע־צלב, ומחוסר אפשרות להעסיקו בארץ־ישראל שלחו לקושטא, הוא הוא שאסר ברגע האחרון את יציאתו של המסע מזרחה!

כי אכן בשנת 1239 חזר והחריף המאבק בין ראשי העולם הנוצרי. שוב הרעים האפיפיור חרמות על הקיסר (מרץ 1239) והמגע בין ראש צלבני צרפת, תיבוֹ מֶשֶׁמֶפֶאן, ובין ההוֹהֶנְשְׁטֶאופִי הדאיג את הכוהן הרומאי. שליחו הופיע בליוֹן, שבה התרכזו הצלבנים בדרכם דרומה, ואסר עליהם את היציאה למסע־הצלב מזרחה! אחד הנציגים האפיפיוריים אף איים בחרם על היוצאים למסע־צלב. נקל לתאר את הרוגז שעוררה התערבות זו במחנה הצלבני. זה שנתיים לפחות שהמסע מתארגן והולך, כשכל צלבן מתלבט בקשיים המרובים בדרך הבטחת האמצעים הכספיים הדרושים לו למסע, לעתים על־ידי קבלת הלוואות בערבות נכסיו, לעתים על־ידי קבלת חלק מן הכספים שנאספו על־ידי נציגי הכנסייה למטרת מסע־הצלב, אם כתרומות או כמיסים מיוחדים למטרה זו ואם כדמי־כופר ששילמו אנשים כדי להתיר עצמם משבועתם, ולעתים פשוט משוד הנתינים⁹. ומלבד הדאגה הבלתי־אמצעית של המימון עמדה שאלת הבטחת השלטון בנכסיהם ובנסיי־

Huillard-Bréholles, V, 2 140–142 8

9 כך למשל לגבי המסע של תיבוֹ מֶשֶׁמֶפֶאן אנו יודעים, שתיבוֹ סחט כספים רבים מנתיניו הנוצרים והיהודים. ואולם ערב צאתו למסע נקפוֹ כנראה לבו והוא רצה — כך הוא מודיע לפחות — להחזיר סכומים אלה, אלא שאינו מוצא את האנשים שמהם סחט את הכספים, ואף לא את יורשיהם. האפיפיור גריגוריוס התשיעי נותן הוראה לאב מנזר ז'וני (Jony) לבדוק את העניין ולהתיר את השימוש בכספים אלה למסע־הצלב או למטרה אחרת שתועיל לתשועת נשמתו של תיבוֹ. ראה המכתב אצל H. D'Arbois de Jubainville, *Hist. des ducs et des comtes de Champagne*, t. 5 (Paris 1863), no. 2481.

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

כויותיהם; ההגנה הכנסייתית ליוצאים למסע־צלב לא תמיד היתה יעילה אף באותו דור, שאמנם שקט יותר מלפני מאה שנה, אך עדיין חסר היה מנגנון משטרי להבטחת השלום בכל רחבי המדינה. ולאחר כל הלבטים האלה בהכנת המסע מתקבל איסורו של האפיפיור על כל עצם המסע.

נציג האפיפיור קיבל תשובה קשה מפי הצלבנים, שאי־אפשר היה שלא יסכימו עם דעתו של שליח הקיסר, שאף הוא הופיע במקום להצדיק את אדוניו ואת בנו, שבגלל תככי האפיפיור אין הוא יכול לצאת עם מסע־הצלב לארץ־ישראל. מנהיג המסע הביע את מבוכתו בחורזו חרוזים על העולם המתדרדר, שבו מטילים חרמות ללא צידוק¹⁰. הקיסר חידש את הבטחתו לתת עזרה לצלבנים, בייחוד לאלה שירצו לעבור דרך דרום איטליה וסיציליה, ואמנם, על אף מצב־המלחמה בארץ, נתן הקיסר הוראה לספק לצלבנים את כל המצרכים שיהיו זקוקים להם. הוראות בנדון זה נשלחו גם לנמלי מדינתו, לאפשר יצוא המצרכים מזרחה, חוץ מסוסים, שהמל־חמה באיטליה החריפה את הצורך בהם. הוראות אלה נשתמרו בארכיונים¹¹, והן מסבירות את דרכי התעמולה האפיפיורית, שהאשימה את פרידריך כי גזר על יצוא מצרכים ממדינתו לעזרת הצלבנים. עם זה מעמיד פרידריך את מנהיג המסע על המצב הקיים באותה שעה בממלכת ירושלים. הניסוח הוא זהיר, אם כי אין הקיסר מוותר על ההזדמנות המצוינת לפלוט דברי־קנטור עוקצנים כלפי האפיפיור, שרווחים הם מאוד בתעמולה הקיסרית.

פילאנגיירי, שבמובן־מה נתון היה בהסגר־בית בצור, הופקד לקבל את פני הצל־בנים האירופיים, ופרידריך מיהר להזכירם את ריבונותו במדינה, את תככי האפי־פיור ואת עמדתם של אצילי המדינה הצלבנית והמיסדרים, המתעלמים לחלוטין מזכויותיו ופועלים, בסיוע כנסייתי גלוי, נגדו. כך מודיע הקיסר שנתן הוראות לריקארדו פילאנגיירי, העוצר של ממלכת ירושלים, ליגאט הקיסרות הקדושה בשטחים אלה, מארישאל ונאמן שלנו, שייצא ללא שהייה לקראתכם. הוא יעמיד לרשות אהדתכם וכיבודכם אותנו, את כוחותינו ואת שרידי האדמות שעוד שרדו

10 לדוגמה חרוזים אלה, שנכתבו ערב היציאה:

Au tens plein de félonie / D'envie, et de traïson /
De tort et de meprison, / Sans bien et sans cortoisie, /
Et que entre maint Barons veons (v. qui entre nos Barons faisons), /
Que je vois escomunier / Ceus, qui plus offrent raison, /
Lors vueil faire une chançon.

Chansons de Thibault IV. Coll. des poètes de Champagne.

éd. P. Tarbé, t. II (Reims 1851), 112–113, no. 72

11 תעודות רבות בנדון זה. ההוראות נשלחו החל מסתיו 1239 ובתחילת 1240. ר'

Huillard-Bréholles, VI, 396-7, 426-7, 474, 503-504, 645-6, 664-7

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

בשטחים אלה לנו ולבננו האהוב קונראד, הנבחר למלך הרומאים ויורש הממלכה הירושלמית. לגדולי הממלכה, שחסדנו גמל להם טוב, בהעלותו אחדים במתנות ובכבוד, בנוהגו ברחמים עם אחרים, בלי להתחשב בגודל פשעיהם, ונוסף על כך לאנשי עכו, כפויי הטובה והחסדים שהוענקו להם, אשר פגעו באלימות גלויה ופושעת בבנינו בשארית הארץ. את האנשים האלה הסכים האפיפיור להחזיר, על-ידי שליחים וליגאטים מיוחדים, כפי שהבטיח, מדרך החוצפה שבה הפליגו, ואולם לאמיתו של דבר הוסיף להסיתם, בגורמו מריבה כבדה עוד יותר, כדי שילכו בדרך ההתנגדות, וזאת אנו אומרים, כדי שלא תיעלם מכם צדקתנו וצדקת בנינו והפגיעה והעוול הגלויים של אלה בממלכה¹².

הוא כיוון את השעה, מאחר שהצלבנים יכלו עתה לעמוד על תככי האפיפיור מנסיונם שלהם. אך נראה שלא כל המחנה קיבל דעתו, ומכל-מקום נמצאו רבים שלא הסכימו לצאת מנמליו של פרידריך השני, אלא העדיפו להפליג ממארסיי (אבגוסט 1239) בדרכם מזרחה.

המחנה שיצא מזרחה הכיל מגדולי האצילים הצרפתים, ביניהם איג הרביעי דוכס בורגונד, פייר דוכס ברייטאן^{12א}, הרוזנים של מאקון, באר, נוור, מונפור, ז'ואניי, סאנסר * ורבים אחרים. אומדים את גודל המחנה ב־1500 פרשים, כוח צבאי חשוב במתכונת התקופה. בראש המחנה עמד תיבז, רוזן של שאמפאן ופרי¹³, אשר במות דודו, סאנצ'ו, אחי אמו בלאנש, היה גם למלך נוֹרָה בספרד (1234). היתה זו דמות מפורסמת בצרפת. חיבתו לחריזת חרוזים עטרה אותו בתואר 'המשורר', והפכה פכנותו הפוליטית גרמה צרות רבות לעוצרת המלוכה הקאפיטינגית, בלאנש, בזמן קטינות בנה, לואי התשיעי. חוסר-אופי וסתגלנות שבו הביאו את בעלי-בריתו מראשי האצולה הצרפתית, שאך אתמול התחברו עמו נגד השושלת השליטה, להת-קיף את רוזנותו. הקפדה משונה על חובותיו הפיאודאלינת¹⁴ העירה עליו גם את חמת מלכו, לואי השמיני, ואהבתו (כך מכל מקום ריכלו בפריס) לאותה בלאנש, אמו של לואי התשיעי, גבירה כבת חמישים באותו זמן, גרמה תסבוכות פוליטיות

* Mâcon, Bar, Nevers, Montfort, Joigny, Sancerre

12 מכתב מיולי 1239 לצלבנים בליון. Huillard-Bréholles, V, 360–362.

12א בזמן העדרו גורשו היהודים מן הדוכסות (1239 או 1240) על-ידי הדוכס ז'אן האדום.

13 הביוגרפיה הטובה ביותר של תיבז היא עדיין זו ב־ *Histoire littéraire de la France* t. 23 (Paris 1856), 765–804.

14 הוא עזב את צבא הממלכה בעצם פעולת-מלחמה לאחר 40 ימי-שירות, שהיה חייב בהם בהתאם למקובל בחובות הוואסאליות.

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

והולידה שנאה בינו ובין בני מעמדו. עד שליצני הדור חורזים חרוזים נגדו¹⁵, מטילים ספק בטהרת מוצאו ולועגים לכרסו, ששיוותה לו דמות סָפָר או מנתח¹⁶, מאס תיבּו בפוליטיקה, ולשעה קלה בכל חיי העולם הזה והחליט לצאת למסע־צלב. וראה זה פלא: אותם ראשי נסיכויות, שליטי בורגונד, בריטאן, באר ואחרים, שבזו לו ושנאוהו, קיבלו על עצמם את מנהיגותו.

תיבּו משאמפאן, קרוב־משפחה של כל שליטי המערב, לא היה חסר קרובים אף במזרח הצלבני. אליס, אמו של מלך קפריסין, היתה קרובת־משפחה ובעלת תביעות לשאמפאן. אבל למעלה מכול עשויה היתה דמות מעניינת זו כשהיא לעצמה, דמות אציל־משורר ומורד במלכות למצוא חן בעיני הפראנקים בארץ־ישראל. שבועת הנאמנות שנשבע למלך צרפת (1220) היתה מפורסמת ברבים. בניגוד לנוסח המקובל נשבע תיבּו: '... אשרת את המלך היטב ובאמונה, כיאה לסניור שלי, נגד כל האנשים והנשים שהם בני חיים ותמותה; ולא אגרע ממנו שירות טוב ונאמן, כל עוד ייעשה לי צדק בבית־דינו על־פי משפטם של אלה הרשאים והיכולים לשפוט אותי'¹⁷. הקרבה הרעיונית שבין שבועה זו ובין שאיפות האיבלינים ואף הבארונים המתונים של ארץ־ישראל היתה כה ברורה, שנקל לשער כי הללו היו מוכנים להסכים ברצון למנהיגותו ולקבל על עצמם את מרותו.

שנה לפני צאת המסע נשאלו הפראנקים בארץ־ישראל, מהו התאריך הנוח לערי־כתו, מאילו נמלים ראוי לצאת ולהיכן רצוי לכוון את המסע. התשובה שנתקבלה מעכו מעידה על חוסר כל זיקה למטרת המסע. אנשי־עכו ענו, שבעיית שביתת־הנשק אינה צריכה לשמש מעצור, 'כיוון שהסאראצנים אינם שומרים שלום לנוצרים. יתר על כן, מספר ההרוגים והשבויים בתקופת שביתת־הנשק גדול מזה שקיפחו הנוצרים בזמן אבדן ארץ־הקודש'. וזה שקר גלוי למדי. בתור נמלי הפלגה צוינו מארסיי וגנואה, שתיהן עוינות לקיסר והאחרונה בעלת־ברית נאמנה של האיבלינים¹⁸. ב'עצות' אלו התכוונו אפוא לא רק להפיק סיוע כספי לבעלי־הברית, אלא גם להבטיח אווירה אנטי־קיסרית שבהכרח תיווצר באניות של ערים העוינות אותו. בתור נקודת־נחיתה הציעו צלבני־עכו את קפריסין, שהיא בתחום השליטה

15 ההרוזים הם של אי דה לה פרטה (Hue de la Ferté), ר' הע' 10 שם עמ' 620.

16 מקצועות קרובים מאוד זה לזה בימי־הביניים.

17 שבועה מפורסמת זו עדיין משמשת דוגמה של חובות הדדיות לבעלי־הלכה של החוק הפיאודאלי במאה הי"ח. N. Brussel, *Nouvel examen de l'usage général des fiefs en France*, I (Paris 1727), 349

18 עמדת גנואה תוארה בפרק על פרידריך השני. ב־1229. עוד בזמן שהותו של פרידריך השני בעכו (אפריל) העניק הקיסר לאנשי מונפלייה זכויות מסחריות, שיוכלו ליהנות מהן בעכו, אם יבואו לעכו באניות לא־מארסיליות, שעירן היתה שרויה בחרם הקיסר. *Regesta*, no. 1014

האיבלינית הגמורה. רק משיגיעו לשם יועצו, לאן לכוון את המסע, לאמור: 'לאחר שתערכו התייעצות רצינית עם אנשי הכמורה, מפקדי המיסדרים והבארונים של ארץ־הקודש, תוכלו להפליג למקום שימצא חן בעיניכם יותר, לסוריה, לדמיאט או לאלכסנדריה, אם זה יראה לכם לרצוי יותר'¹⁹. אם נניח שתשובה זו ניתנה לאחר מותו של אלמלך אלכאמל, כשהאימפריה האיובית רעדה בכל עשרות נסי־כויותיה, קשה לומר שצלבני הארץ הצטיינו בתבונה פוליטית רבה.

ביום 1 בספטמבר (1239) הגיע הגיס הצלבני החשוב, לאחר נסיעה קשה שהפיצה חלק מן הצי, לנמל עכו. המחנה חנה קצתו בתוך העיר וקצתו בשטח החולות מתוצה לה. פה נועצו על מטרת המסע. גורם ההפתעה נתקפח אפוא מראש, בטרם הוחל המסע. אותה שעה, כפי שראינו, היה גם מצבן של סוריה ומצרים המוסלמית בכל רע, ובתום שביתת־הנשק לא היה כל קושי להחליט על המטרות הצבאיות והפוליטיות של הכוח הגדול שרוכז בחוף הארץ. אלא שלא נמצא לא במחנה הצלבנים האירופיים ולא במחנה צלבני ארץ־ישראל אף מדינאי בעל שיעור־קומה, שהיה מסוגל לנהל ולנהוג את המסע. במצב שנתהווה היה מן התבונה הפוליטית לפתוח במשא־ומתן עם הצדדים היריבים, אולם פעילות דיפלומאטית ממין זה, שהיתה בוודאי הופכת עיקר אצל מדינאי כמו פרידריך השני, כשהוא מסתייע, בעצם נוכחות גייסותיו, כדי להוסיף משקל לדבריו, היתה מעבר להשגתם של הצלבנים.

תוצאות ההתייעצות של תיבן עם צלבני הארץ, שיוצגו על־ידי אנשי־הכמורה המקומית, מפקדי המיסדר הטמפלארי והטיבטוני, וגוטייה דה בריין אדון יפו²⁰, היו בלתי־צפויות לחלוטין. למעשה הוחלטו שתי תכניות סותרות זו את זו: לבצר תחילה את אשקלון ולעלות לאחר־מכן ולהתקיף את דמשק. כל אחת מן המטרות הללו לחוד מתקבלת על הדעת, אבל קבלת שתיהן בבת אחת הוכיחה חוסר קו מדיני מנחה. אשקלון, כזכור, היתה ביד סולטאן מצרים של אותו זמן, הוא אלמלך אלעאדל השני. דמשק היתה שייכת, לאחר ה'הפיכה' נגד אלמלך אצאלח איוב, לשליט בעלבך, אלמלך אצאלח אסמאעיל, שכבש אותה בעזרת אדון חמץ. במצב זה היתה משמעות התכנית הצלבנית: התגרות במצרים והרחבת גבול המדינה דרומה על־ידי הסגתו מיפו לאשקלון, וסמוך לפגיעה זו בסולטאן מצרים — עלייה על דמשק והתגרות בברית האנטי־מצרית של נסיכי האיובים בסוריה. במקום להעמיק את הפירוד בין היריבים והכוונת ההתקפה למטרה אחת, שהיתה ללא

Martène et Durand, *Thesaurus novus anecdotorum* (Paris 1717), I, 1013: 19 poteritis ubi magis vobis placuerit navigare in Syriam, vel Damietam, vel Alexandriam, si magis videritis expedire.

Mss Rothelin, 532. 20

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

ספק זוכה לאהדתו של אחד היריבים, גרמו הצלבנים לכך, שהיריבים נתאחדו נגדם — דבר שנראה עד אז כבלתי־אפשרי נעשה אפשרי על־ידי הצלבנים גופם. מתקבל הרושם שתכנית משונה זו היתה תוצאת פשרה. אם נשפוט לפי התפתחות העניינים במשך החודשים הבאים, כבר נתגלע אותה שעה הפירוד בין מיסדר הטמפלרים לבין ההוספיטאלרים, פירוד שהמיט בסופו של דבר אסון על המדי־נה. שני מיסדרים אלה, שלאחר יציאתו של פרידריך השני מן המדינה גילו רצון רב לשים קץ למריבותיהם ובמשך עשר השנים האחרונות שיתפו פעולה מרצון²¹, נפרדו עתה, כשהם מייצגים שתי תפיסות פוליטיות שונות. ההוספיטאלרים ישאפו לברית עם מצרים, שחודה מכוון נגד סוריה, ואילו הטמפלרים ישאפו לברית עם דמשק, שחודה מכוון נגד מצרים. מסתבר אפוא שההחלטה הכפולה של ההתייע־צויות בעכו²² היתה מכוונת לספק את שתי השאיפות המתרוצצות במחנה הצלב־נים.

כחודשיים ימים נשאר 'מחנה הבארונים' בקרבת עכו, ורק ב־2 בנובמבר (1239) התחיל לנוע דרומה, כדי לקומם את הריסות אַשְקְלוֹן. הגדודים הגיעו לעתלית, שבה שיכנו את החלשים והחולים²³, ומשם המשיכו ליפו. כאן נשתהה המחנה משום־מה שבועיים ימים. התמהמהות זו, שאין למצוא לה הסבר אלא במזג־רוחם של הצלבנים שהשתתפו בו, איפשרה בינתיים לסולטאן מצרים, אַלְמַלֵךְ אַלְעַאדֵל השני, לחזק את חיל־המצב בחוף, עליו הופקד רוכן אדין אֶלְהַג'אֵי, שבסיסו בעזה. עוד המחנה משתהה ביפו כשהובאה הידיעה שאורחה גדולה עושה דרכה צפונה לדמשק, אל הסולטאן אַלְמַלֵךְ אַצְאֵלַח אַסְמַאעִיל. היתה זו אחת מאותן ידיעות ששימחה תמיד ליבם של האבירים הפיאודאליים בארצותיהם, אפילו היתה שיירת הסוחרים נוצרית, קל־וחומר אורחה מוסלמית בעתות מלחמה בארץ אויב. פייר רוֹזֶן בריטאן וראול מסואסוֹן אירגנו בחיפזון גדוד פרשים אשר הפליג בחשכת הלילה על־מנת לזַתְקִיף את השיירה בהשכמת ה־4 בנובמבר. לא בלי קושי עלה בידי אבירי אירופה, שרגלים שוחר־י־שלל הצטרפו אליהם והכבידו עליהם בדרכם, להתגבר על השיירה, שהיתה מוגנה יפה, ולתתה לבז. שודדי השיירה חזרו למחנה ביפו, שכבר התחיל סובל מחוסר מזון, כגדוד חוגג ניצחון מזהיר.

21 ר' ההסדרים הכוללים בין המיסדרים מיוני 1233, אוקטובר 1233, יולי 1235, *Regesta*, nos. 1043, 1046, 1062

22 יוער שאין אנו שומעים בהתיעצות עכו על נציג ההוספיטאלרים ואף האיבלינים אינם מיוצגים בה. אם הרשימה של המשתתפים ב־*Mss Rothelin*, 532 היא שלמה, אומר הנידון דרשני.

23 מסתבר שחסרו סוסים במחנה, והאבירים, שלא היו רגילים להליכה ברגל, נחלשו בדרך מעכו עד עתלית במידה כזו שצריך היה לאשפזם במבצר הטמפלרי.

בתהילת־ניצחון זו של מבצע השוד התקנאו מנהיגים אחרים של המסע, ובראשם אנרי רוזן באר ואיג דוכס בורגונד. גדוד גדול למדי של פרשים ורגלים יצא אור ליום 12 בנובמבר מיפו דרומה. תיבו משאמפאן ופייר רוזן בריטאן ניסו לשדלם לחכות עד הבוקר ולנוע עם כל המחנה לאשקלון. ואולם הקנאה בכבודם של אחרים וברצון להתגדר ואולי גם שאיפת השוד דחפו את פרחי האצולה הצרפתית דרומה. דרכם²⁴ הוליכה מיפו דרומה על פני אשקלון ההרוסה, המטרה המוצהרת של המ־סע. מכאן הדריס הגדוד, כשהוא יורד בדרך המפרידה את החולות־הנודדים של החוף מן המישור שבמזרחו, על פני הרֶבִּיָּה, והתקרב לנחל־חסי. נחל־חסי שימש בתקופה זו גבול בין מצרים ובין ממלכת הצלבנים. הגדוד השתהה במקום לשעה, כשמנהיגיו מתווכחים, אם לחצות את הנחל או לחזור לאשקלון, כדי להמתין למחנה העיקרי, שעתיד היה באותו יום להגיע מיפו. גוטייה רוזן יפו הציע להיסוג, בהצביעו על עייפות הסוסים והסכנה הנשקפת לגדוד מצד מחנה מוסלמי רענן המרוכז בעזה. ואולם עצת ההרפתקנים גברה והמחנה חצה את הנחל²⁵. אור הירח והכוכבים, שליווה את המחנה כל הלילה, התחיל מחוויר, וחיל־החלוק, בפיקודו של הרוזן גוטייה, הניף דגל לבן ששימש מורה־דרך למחנה. עם אור הבוקר נכנס הגדוד הצלבני לוואדי חליב²⁶ כשמימינו מישור החולות של החוף ומשמאלו שר־שרת גבעות נמוכות. הצלבנים התקדמו עד בית־חאנון. פה מצאו כעין בקעת־חול סגורה על־ידי הגבעות סביב, והחליטו לנוח בטרם ימשיכו דרכם לעבר עזה. מקום החנייה נקבע, כנראה, מתוך חשבון שהגבעות יסתירו את הגדוד מעיניים בולשות של האויב. ואולם מקום־הסתר זה הפך למלכודת לצלבנים.

תנועת הגדוד הצלבני לא נעלמה מעיני הצופים המוסלמים, שהודיעו לבסיסם בעזה על התקרבותו. מערכת סימני אש ועשן הודיעה לסביבה המוסלמית על מקום הסכנה, והגדודים המוסלמים התחילו נעים לבקעת בית־חאנון. ובעוד האצילים הצלבנים סועדים לרווחה, הוקף המחנה והמוסלמים הופיעו על הגבעות. מטר חי־צים ואבנים ניתך על המחנה הצלבני. פרשיו לא יכלו לנוע בַּחול העמוק של הבק־עה אף לאחר שקשתיו ויורי־הארבליסטות גירשו את הקשתים המוסלמים מן הגב־עות. מנהיגי הצלבנים נחלקו עתה בדעותיהם, מה עליהם לעשות. הגדודים הארצי־ישראליים, שהיו בקיאים בצורת הלחימה המוסלמית והכירו את הסביבה, דרשו

24 פרטי המסע מביססים על כתובת הניצחון במסגד בית־חאנון. שנתגלתה ופוענחה על־ידי י. ידין (י. סוקניק). 'כתובת של התקופה האיובית מבית־חאנון'. ידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, י"ב (תש"ו) 84 ואילך. התיאור שלהלן מבוסס על הסברו.

25 לפי כל הנתונים בקרבת דיר סניד של ימינו.

26 יובל דרומי של ואדי חסי. פרטים טופוגראפיים מדויקים ביותר, אך ללא הזכרת שמות.

ב־ Mss Rothelin, 541 s.

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

נסיגה מהירה בדרך שבאו; הצלבנים האירופיים החליטו להילחם, ואחד מנימור קיהם היה שאין לעזוב לנפשם את הרגלים, שלא היו מסוגלים לסגת במהירות, ואם ישאירום לבדם יוכרעו לחרב על-ידי המצרים. גוטייה מיפו וצלבני הארץ והדוכס איג מבורגונד פרצו לעצמם דרך לאשקלון, בהבטיחם להביא תגבורת מן המחנה הגדול. הגדוד הצלבני בבית-חאנון, שמנה כמה מאות פרשים ומספר לא מבוטל של רגלים, הצליח תחילה להדוף את האויב, ואולם אספקתו בחיצי אולה, והפרשים וסוסייהם נהיו למטרה קלה לקשתים המוסלמים. המפקד המצרי, שמס אדין סונקור, טמן עתה פח ללוחמים האירופיים. נסיגה מבוהלת למראית-עין של המצרים הוציאה את הצלבנים מבקעתם, ואלה התחילו רודפים אחרי הנסוגים. בינתיים הופיעו גדודים מצריים בעורף הרודפים והצלבנים נמצאו לפתע בין שני המחנות, כשהנסוגים חוזרים ומפנים פניהם לקרב. הקרב הפך לטבח, והגדוד הצלבני הושמד כולו, מלבד אצילים-מספר, שנלקחו בשבי והובלו בתהלוכת ניצחון לקאהיר. במקום הקרב נבנה 'מסגד אנצר', מסגד-הניצחון לזכר המאורע, ובקרבנו נקברו חללי המוסלמים, שכתובת-זיכרון מכנתם 'מן אסת־שהד' — הנופלים על קידוש השם.

תיבו משאמפאן, המנהיג חסר-האונים, שהגיע למחרת-היום לקרבת אשקלון, נדהם למשמע בשורת-איוב זו, שמחבריו-לנשק ביום-אתמול לא נשאר עוד איש. נסיונו לרדוף אחר המתקיפים — ניסיון אבירי, אבל חסר תועלת בגלל מבצר עזה ושטח המדבר, שהצלבנים לא היו מסוגלים לחצותו — לא הוצא אל הפועל מהתנגדות המיסדרים הצבאיים, שחששו שרדיפה אחרי הנסוגים תביא לרצח השבויים.

'מסע-צלב הבארונים' פסק מלהתקיים, וראשי האצילים שהוקעו על חומות קאהיר הכריזו על סופו המר. תיבו משאמפאן עצמו והאצילים ששרדו התחילו משוטטים בין עוֹי הממלכה, בלי לדעת מה עליהם לעשות. אף שרידי מחנה זה, יחד עם המיסדרים הצבאיים וגדודי המדינה היו עדיין כוח בעל-משקל בסביבה המוסלמית אכולת המריבות. אף אין להניח, שלא ידעו במחנה, כי תוספת רצינית של כוח, בהנהגת ריצ'ארד מקורנוול, עומדת להגיע במהרה למדינה. חוסר-המעש של המנהיגות הביא כמובן לידי דימוראליזאציה והוליד חשדות, שהתחילו מובעים בפרהסיה ויוצרים אווירה כמעט עוינת לצלבני אירופה. תושבי הארץ, שלא גילו פעילות רבה עם הופעת המסע, התחילו מתלחשים, אף מצאו אוזן קשבת ולב מוכן להאמין בקרב האבירים הפשוטים שבאו מאירופה, שהמנהיגות נמנעת מדעת מכל מעשה, כי שוחדו על-ידי השליטים המוסלמיים למנוע התקפה. הסבר זה, שאין להוכיחו, לא נראה לבריות בלתי-הגיוני כל-עיקר. אנשי-כמורה שבמחנה אף הם חשדו במנהיגות, ולא חששו כלל לכוון נגדה את חיציהם בזמן ההטפה, דבר שלא נעם כלל לאוזן המנהיגים. פזמוני-ביקורת שנתחברו על-ידי האבירים הפשוטים,

ה'באשלייה'*, שמו ללעג את המנהיגות וקוננו מרה על האביר הפשוט, שמישפן נכסיו כדי לצאת למסע, ועתה הוא שרוי בחוסר־כול ובאפס מעשה. לחישות אלה נפוצו במהירות רבה, והדם המסולף אף נשמע בקרב נוצרי־מצרים. ויעיד מחבר ההיסטוריה של האפטריארכים (הקופטים) של אלכסנדריה המאשים את צלבני־הארץ דווקא, כבזמן מסע־הצלב השני, בבגידה גלויה ובגרימת המפלה של צלבני אירופה²⁷.

לביקורת זו לא ניתנה תשובה, לא עניינית ולא מעשית, אם לא נחשוב על שירו של פיליפ דה נאנטיי**, אחד משבויי קרב בית־חאנון. במר לו כתב נאנטיי משבוי האשמה כבדה, ואולם זו לא כוונה כלפי בני־מעמדו ובני־ארצו, אלא כלפי המיסדרים הצבאיים. טענתו היא שהמיסדרים הצבאיים היו חייבים לתת דוגמה כיצד יוצאים למסע. אילו עשו כך, לא היו הצלבנים בשבי והסאראצנים בחיים. ואולם המיסדרים לא כך נהגו, ויש בנוהגם משום בגידה ממש²⁸. כך נמצא שוב המחנה הצלבני במצב, החוזר ונשנה לעתים של האשמה הדדית, של חשד־בגידה איש ברעהו. הרגשת האשמה מכאן והרגשת הטינה מכאן גברו יותר כאשר עלה אלמלך אנאצר דאוד מפרך, שאצלו חבוש היה תובע הסולטאנות של מצרים, והתקיף את ירושלים.

מעט חתימת חוזה יפו בין פרידריך השני ובין אלמלך אלפאמל היתה ירושלים זה עשר שנים ומעלה בידי הנוצרים. אולי אין תופעה בולטת יותר לציון השינוי שחל ברוח צלבני הארץ ואף בתנועת מסע־הצלב בכלל מגורלה של הבירה. כזכור, הסכים אף גריגוריוס התשיעי בזמנו 'להכיר' בחוזה־השלום ובפקודתו הוחזר הפולחן הנוצרי לכנסיות ירושלים. מתקבל היה על הדעת שמאמצי הצלבנים יתרכזו במשך עשר שנות שביתת־הנשק ליישובה ולביצורה של הבירה הקדושה. ולא כן הוא. ירושלים לא בא זכרה כלל בכרוניקות של הדור. הצלבנים התחילו אמנם להקיף את מצודת־העיר, היא 'מגדל דוד' וסביבתה, בביצורים מסוימים, וביצורים אחרים נבנו בקרבת הר־ציון בדרום־מערב ובסביבות שער־שכם בצפון.

Philippe de Nanteuil ** bacheliers *

27 הקטע מעניין במידה מספקת שראוי לצטטו: 'הקרבות שהתנהלו בשנה זו בין הפראנקים והמוסלמים נסתיימו במפלת הפראנקים. והסיבה לכך בעובדה שהפראנקים שבאו מארצות המערב לא הכירו את מבנה הארץ וגם לא את צורת הלחימה של המוסלמים. הם התחלקו לגדודים וחדרו לפנים הארץ, בשעה שהפראנקים של "הסאחל", שרצו להחזיק בארץ לבדם, נתנו להם להסתדר כיכולתם, כשהם מעדיפים בעצמם, לפי מנהגם, לכרות־ברית עם אויביהם נגד בני־דתם'. מובא ע"י בלושה בתרגומו של מקריזי, עמוד 454 בהערה.

28 השיר מובא ב־551 Mss Rothelin,

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

ייתכן שרצו לבצר את 'הרובע הנוצרי' בין שער־יפו לשער־שכם, כדרך שעשו אבותיהם לאחר מסע־הצלב הראשון. ואולם העבודה היתה איטית, וקיים רושם ברור, שאף אציל מצלבני הארץ לא ראה פעולה זו כחיונית או גם כחשובה. אילו היתה בהם הכרה מדינית או הרגשה דתית ערה היו בוודאי מסוגלים לבצר ולאכלס את העיר שעל שמה נקראה המדינה 'ממלכת ירושלים', ועל שם יחוסה 'ממלכת דוד'. ואולם לגבי אצילי הארץ היתה 'ממלכת ירושלים', בעיקרו של דבר — בעכו. אפשר אמנם למצוא הסבר־מה להזנחה זו של ירושלים מצד תושבי ארץ־ישראל. מאז פרצו המהומות בין פילאנגיירי לאיבלינים נמצאה ירושלים בידי אנשי הקיסר, זאת אומרת שמפקד המצודה, וכנראה גם חיל־המצב במקום, היו מבין הגייסות הקיסריים, וממילא נתונים למרותו של ריקארדו פילאנגיירי, נציב הקיסר במדי־נה. אבל אם הסבר יש כאן, הצדק ודאי אין בכך.

משום התעלמותם של המקורות הנוצריים מירושלים לא ניתן לנו לעמוד על דמות היישוב הנוצרי שהתחדש בתוכה. ברור שהיישוב הנוצרי הזה לא היה גדול. אשם בכך לא הקיסר פרידריך השני, אלא בעיקר תושבי הארץ עצמה. רק מועטים התיישבו בתוך העיר המרוחקת מתוך המרכזים הנוצריים והחשופה להתקפות מוסלמיות. אולם הסיבה העיקרית לדבר נעוצה היתה בלי ספק בחוסר ראייה ממלכתית. אף במאה השתים־עשרה, כשהיתה המדינה הצלבנית בגדלותה, התקיימה ירושלים ברובה לא על מקורות־פרנסה משלה, אלא בעיקרו של דבר כמרכז אדמי־ניסטראטיבי וכנסייתי של הארץ. מציאותם של החצר המלכותית של אפטריארך ירושלים, של ראשי הכמורה והנזירות ושל מרכזי המיסדרים הצבאיים בירושלים, הבטיחה למקום יישוב, פרנסה והגנה. לפי שורת ההיגיון צריכים היו כל המרכזים הללו לעזוב עתה את עכו השאננה ולהעביר מושבותיהם חזרה לירושלים, ששימשה סיסמה למסעי־הצלב והשבועה 'לא אשכחך ירושלים' היא שהרעידה את מצפון הנצרות האירופית. ואולם העדר ראייה פוליטית והתרופפות הרגש הדתי היו בעוכרי ירושלים. כל המיסדרים הצבאיים, אף המיסדר הטיבטוני, שפרידריך העניק לו במיוחד רכוש וזכויות בקרבת הר־הבית, במה שעתיד היה לשמש 'הרובע היהודי' של העיר, נשארו בעכו; אפילו אפטריארך ירושלים כיהן בעכו, ואתו כל ראשי הכנסיות והמנזרים. ואם אלה כך, כל־שכן שאי־אפשר היה לצפות שהקו־מונות האיטלקיות, שאף במאה השתים־עשרה לא רצו להיאחז בירושלים המרוחקת מדרכי־מסחר, יתיישבו בתוכה.

29 באפריל 1229 מקבל המיסדר נכסים, וביניהם בית שהיה שייך למלך באלדווין ב'רחוב הארמינים' ליד כנסיית סן־תומאס. זוהי סביבת 'הרובע היהודי' המאוחר. *Regesta*, no. 1010

היישוב הנוצרי הקטן, שנאחו מחדש בעיר אחרי העברתה לפרידריך השני, התיישב, כנראה, בעיקרו בתוך 'הרובע הנוצרי', בפינה הצפונית-מערבית של העיר, סביב כנסיית הקבר. שכונה זו נשענה על הרציון ועל הביצורים שנעשו במקום בדרום-מערב, ועיקר חוזקה היה במערב, במצודת-העיר, היא 'מגדל דוד' וארמון מלכי ירושלים לשעבר. בחלקה הצפוני-מזרחי נשענה השכונה על ביצורים שהתחילו לבנותם ליד 'שער סן-סטיפאן'³⁰. חלקה הדרום-מזרחי של העיר, עם הר-הבית, היה, כזכור, בידי המוסלמים. בכמה כנסיות נתחדש הפולחן, וביניהן כמובן ב'כנסיית-הקבר', אלא שראשי הפמורה, כאמור, והאפטריארך בראשם ישבו בעכו. ירושלים ניסתה לחדש חייה כעיר עולי-רגל, התיירים של התקופה. עולי-רגל מחוץ-לארץ ואף מתושבי הארץ היו באים לחוג לירושלים. בין אלה נמצאו גם ראשי הכנסיות הנוצריות הלא-קאתוליות, כמו אותו אפטריארך יעקוביטי, איגנא-טיוס, שהשתתף בתהלוכה הנוצרית המסורתית מהר-הזיתים לכנסיית-הקבר ביום 'חג-התמרים' ב'1237, ובאותו מעמד הבטיח להצטרף לכנסייה הקאתולית³¹. חיי היישוב בעיר התארגנו לפי המתכונת המקובלת. מפקד ירושלים באותה תקופה הוא הקאסטילאן באלדווין דה פיקיני, ו'בורגני-העיר' נשפטים לפני 'בית-דין הבורגנים', שבראשו עמד הוויקונט ז'יראר דה סיס*. אין צורך להוסיף, שמאחר שעיר זו היתה קיסרית, היו נושאי המשרות מאנשי הקיסר השטאופי³².

במצב זה היתה ירושלים, בירת המדינה להלכה, כשהחליט אלמלך אנאצר דאוד להתקיפה. הביצורים החלשים סביב שער-שכם לא יכלו להחזיק מעמד בפני הגדודים המוסלמים. האוכלוסיה נמלטה לתוך 'מגדל-דוד', וכאן התברר — כך לפחות טוענת הכרוניקה האנטי-קיסרית — שמפקד המבצר הקיסרי לא דאג לעידוד הנאות. לאחר מצור של שלושה שבועות ומשאומתן קצר הסכימו הנצורים, כדי להציל נפשם, לעזוב את המצודה ולצאת לערי-החוף. המצודה נמסרה (דצמבר 1239)

• Gérard de Saises

30 תעודות מעטות מעידות על היישוב בשטחים אלה. באפריל 1229 קונה המיסדר הטיב-טוני בית ליד 'כנסיית-הקבר', *Regesta*, no. 1009, בנובמבר 1235 קונה מיסדר ההוס-פיטאלארים בתים in capite parmentarie שהוא ליד שער-שכם, בקרבת בית השייך לבלדווין מליסבון, *Regesta*, no. 1065 ובאבגוסט 1233 מוכרות נזירות 'סאנטה-מריה מאיור' בית ברובע האפטריארך, *Regesta*, no. 1044a.

31 מכתבו של הדומיניקאני פיליפ אל גריגוריוס התשיעי, מובא על-ידי Albericus nachus Trium Fontium in *MGH. SS.*, t. 23, 941-942; *RHGF.*, t. 21, 594s.

32 'בית-דין הבורגנים' מעיד על קנייה שנערכה לפניו בנובמבר 1235 בין הוותמים Balduinus de Piquini castellanus, Girardus de Saises vicecomes, *Regesta*, no. 1065 הראשון מופיע בתעודה אחרת עם התואר homo imperatoris (אוג' 1236) *Regesta*, no. 1073

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

לאלמלך אנאצר דאוד, אשר פקד על הריסתה³³. פעולת-ההרס הזאת נעשתה באין מפריע מצד הצלבנים, שצבאם לא היה מסוגל לפעולה לאחר קרב בית-חאנון; מציאות הצלבנים בארץ לא השפיעה בכלל על התפתחות המאורעות בסביבתם הקרובה. עם זה היה בפעולה זו משום אתגר לסולטאן מצרים אלמלך אלעאדל השני, ששטח זה של הארץ היה בתחום נחלתו. ואמנם, הרס המצודה נעשה בשעה שגדודי אלמלך אלעאדל הגיעו למקום. אין אנו יודעים, כיצד השתלשלו העניינים בין שני היריבים בירושלים, מכל-מקום נראה שירושלים, חסרת-המצודה, חזרה לרשות מצרים. עובדה זו היא כנראה שהביאה לידי חזרת הנוצרים לעיר ומינויו של מפקד חדש במקום מאנשי הקיסר פרידריך השני, שאנו נפגשים בו כשנתיים לאחר-מכן³⁴.

כך היה המצב בקיץ 1240, וממנו דווקא נפתח פתאום פתח-תקווה בלתי-צפוי למנהיג החלש של 'מסע-הצלב של הבארוני'. תיבו משאמפאן וגייסותיו, לאחר שנתבדתה השמועה, שטלטלה את צבאותיו לטריפולי, כי השליט האיובי של חמת יעבור לנצרות, חזר לעכו. המחנה חנה ב'חורשת-הדקלים של חיפה', שטח מפורסם במרעהו, ומכאן עברו הגדודים בשל צורכי מרעה למעיינות ציפורי. שום תכנית פוליטית לא היתה לפניהם. ביצור אשקלון, שעליו דובר קודם, הוזנח, ונראה שחשבו עתה על ביצור ירושלים. מכל מקום אנו רואים את תיבו משאמפאן שהוא פונה אל קיסר פרידריך השני בבקשה לספק את הכספים הדרושים לכך. בתשובתו הכריז פרידריך על עניינו המיוחד בפעולה זו, הן מרצונו לשרת לאלוהים והן מחובתו להגן על ירושתו, היא העיר ירושלים, אף-על-פי-כן לא אץ להיענות לבקשתו של תיבו. הקיסר טען שהוא עמוס הוצאות, כדי להגן על הקיסרות נגד האפיפיור, אבל יסייע בדבר במידת יכולתו³⁵. והנה במצב זה של חוסר-פעולה וחוסר-אונים הגיעו אל תיבו שליחיו הבלתי-צפויים של אלמלך אצאלח אסמאעיל מדמשק. שליט דמשק הציע לצלבנים לכרות ברית נגד שליט מצרים. לפי הצעתו

33 תאריך הכיבוש אינו ברור. *Miss Rothelin*, 529–531 לפיו תיארנו את המאורע מציין אותו לפני קרב בית-חאנון. לעומת זאת המקורות הערביים קובעים את התאריך לאחר הקרב, ב-7 בדצמבר 1239. מה שמתקבל יותר על הדעת. בכרוניקה המיוחסת לחסין אליאפעי, 'כתאב ג'אמע' מסופר, שאלמלך אנאצר דאוד שחרר את ירושלים מידי הפראנקים לאחר שלקח בשבי את אלמלך אצאלח איוב. לאחר מכן הקימו אלה מחדש את מצודת-העיר ואז יצא שנית למקום והמצודה נכנעה לו לאחר שפתח בפעולות מצור. *Amari, Bibl. arabo-sicula* II, 245–248

34 לפי סברה אחרת נתחדש היישוב הנוצרי בזמן מאוחר יותר.

35 מכתב פרידריך השני מיאנואר 1240, *Huillard-Bréholles*, V, 646–7; וכן מכתב הטרפלדארי הרמן מפריגור לאנגליה, מובא אצל *Mattheus Paris.*, IV, 65

תחייב ברית זו את הצלבנים שלא לבוא לשום הסדר עם מצרים בלעדיו או בלי הסכמתו. ולא זו בלבד. הוא הציע לא רק ברית ידידות, אלא ברית צבאית ממש. הצלבנים יתחייבו להגן למעשה על שליט דמשק נגד התקפה מצרית. חילותיהם יתבצרו ביפו ודרומה יותר באשקלון, כדי למנוע צבא מצרי מלפלוש דרך ה'בְּרִיָּה', היינו מדבר-סיני, לתחום ארץ-ישראל ומשם לסוריה. כנקודת-ריכוז של הכוח הצלבני והמוסלמי נקבעו מעיינות הירקון בַּלְעֻגָּה. תמורת ברית זו יוותר אֶלְמֶלֶךְ אַצְאֶלַח אסמאעיל לצלבנים על מבצר קֶלְעֶת־שְׁקִיָּה, היא בּוֹפּוֹר, מבצרה העיקרי של הסניוריה של צידון. כמרכן מסכים השליט המוסלמי ליצור כעין קוֹנְדוֹמִינְיוֹם, שישתרע על פני שטח צידון, מבצר צפת, מבצרו העיקרי של הגליל, והגליל עם טבריה. כנראה שניתנה מצד הדמשקאים גם הבטחה מעורפלת יותר להחזיר לצלבנים את כל השטחים שהיו בידם לפני כיבושי צלאח אדין³⁶. וכן הורשו הצלבנים, בהסכמת הדמשקאים, להשתלט על אשקלון.

לחוזה זה הצטרפו מן הצד המוסלמי אדון חמץ, אֶלְמֶלֶךְ אַלְמַנְצוֹר אַבְרָאִהִים, ושליט חלב, שנשתוו לשליט דמשק ביחסם למצרים. לעומת זאת לא ברורה עמדתו של אֶלְמֶלֶךְ אַנְאָצַר דָּאוּד. ההיגיון היה מחייב לראותו בתוך אותה קואליציה נגד מצרים, ואמנם מקורות מסוימים מזכירים אותו בתוכה. כנגדם מספרים מקורות אחרים, שֶׁאֶלְמֶלֶךְ אַנְאָצַר דָּאוּד הסתער, לאחר התהוות הקואליציה הסורית, על עמק־הירדן, ואולם שליט דמשק הביסו, ושליט כרך חזר לעבר־הירדן³⁷.

השטחים שהוחזרו לנוצרים היו חשובים למדי. צידון נוצרית היתה מקיימת את רציפות השטח הצלבני לאורך חוף הים בצפון. בין צוֹר לבירות. מבצר בּוֹפּוֹר הגן על הסניוריה של צידון ממזרח ושלט על מעבר חשוב לגליל. המבצר נמצא כבר בתקופה זו, כנראה, בידי הטמפלרים, שהתחילו בדרך זו להשתלט על כל שטח הסניוריה. נוסף לכך קוֹנְדוֹמִינְיוֹם או שליטה נוצרית בשטח הגליל היו מעניקים עומק ומחזקים את המובלעת הנוצרית הצרה והחשופה שמעכו לנצרת.

36 המפורט ביותר בין המקורות הוא מקריזי (תרגום בלוֹשֶׁה), עמוד 469. לפיו הוצע שהצלבים יקבלו את צפת, שְׁקִיָּה ומחוזותיהם, יחלקו ביניהם חלק כחלק את צידון ואת טבריה ושטחיהם ואת ג'בל עאמלה (הרי־הגליל) ואת שאר ה'סאחל'. *Eracles*, 418: הצלבנים קיבלו את בּוֹפּוֹר, את אדמת צידון ואת טבריה, והבטחה לקבל את כל מה שהחזיקו בזמן צלאח אדין. *Mss Rothelin*, 553: קיבלו את בּוֹפּוֹר. *Philippe de Novare* §215: קיבלו את בּוֹפּוֹר, את צפת ואת כל שטח (מדינת) ירושלים שהצלבים החזיקו בו, מן החוף ועד הירדן. וכן גם *Annales de T. S.*, 440 (בנוסח A מוסיף את ירושלים). ר' מפה 8.

37 בתוך הקואליציה המוסלמית הוא נזכר ב־ *Mss Rothelin*, 553 וכך גם כנראה אבן ואצל, לפי *C. Waddy, op. cit.* לעומת זאת מספר מקריזי, 470, על תבוסת אֶלְמֶלֶךְ אַנְאָצַר דָּאוּד מייד שליט דמשק ועל אבדן צידו הצבאי באלבלקא. ור' עוד אבן שדאד, אלאעלאך אלח'טירה, דמשק 1963, עמ' 155—156.

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

האם היה ההסכם הזה בר-ביצוע? רוב השטחים שהובטחו ביד נדיבה כזו לצלבנים לא היו 'דה יורה' בידי דמשק כלל, אלא בידי סולטאן מצרים³⁸, עובדה שנעלמה משום-מה מעיני ההיסטוריונים. כלומר הוויתור הגדול של שליט דמשק לא נעשה על חשבון שליטתו הממשית שלו, אלא על חשבון יריבו המצרי. ואולם באותו זמן ובאותו מצב לא היה קניין *de jure* קובע במידה מרובה. אם גם השתייכו שטחים אלה להלכה למצרים, הרי במתיחות הקיימת בין דמשק למצרים היה לדמשקאים כוח-הכרעה ניכר לגבי מבצרים שנמצאו בקרבת גבולם, כל-שכן לגבי שטחים חסרי-ביצורים כמו הגליל. ואף אמנם, כאשר סירב חיל-המצב של קלעת-אשקיף למסור את המצודה לצלבנים לפי החוזה החדש, הכריחו לכך, על-ידי מצור, שליט דמשק. דבר זה גם מעיד על רצונו של שליט דמשק לקיים את החוזה כתומו. מעידה על כך גם העובדה שהצלבנים הורשו לבוא לדמשק לקנות נשק לעצמם, דבר שעורר את חמת הציבור המוסלמי. הגיעו הדברים לידי כך שראשי הדת בדמשק אסרו את הזכרת שם שליט עירם בח'טבה. אך השליט הדמשקי קאי נמצא במצב מסוכן ביותר, שיהא נענה לדעת הציבור. ראשי-הדת פוטר מתפקידיהם, והצבא המוסלמי נע דרומה לאלעוג'ה.

לא יק דעת-הציבור הדמשקאית התקוממה לחוזה עם הצלבנים. אף המחנה הצלבני נפלג מתוכו³⁹. מתברר שאת המשא-ומתן עם דמשק ניהלו הטמפלרים, ואילו מפלגה אחרת, בראשות ההוספיטאלרים, התנגדה לחוזה עם דמשק והציעה במקומו משא-ומתן עם מצרים. על הסיבות לחילוקי-דעות אלה אין לעמוד בבירור על-פי המקורות. רובם מסבירים את הניגוד בקנאה שבין שני המיסדרים, והסבר זה יחזור ויישנה מעתה בקביעות. ברי שאין לפקפק באמיתות הדבר, ואולם נדמה שגם אינטרסים כספיים רציניים היו מעורבים בדבר. החוזה עם אלמלך אצאלח אסמאעיל הביא מייד רווח מוחשי לאדון צידון, ז'יליאן (יוליאן), יורשו של באליאן ד'איבלין, שמת שנה לפני כן (1239), ולטמפלרים אדוני קלעת-אשקיף וצפת, שנסמך לה שטח חקלאי גדול ועשיר⁴⁰; הוא גם הביא רווחים לסניורים מסוימים מגדולי האצולה הצלבנית, כמו פיליפ דה מונפור אדון תבנין, ואד דה מונבליאר אדון טבריה. ואילו האינטרסים של ההוספיטאלרים היו מרוכזים יותר

38 ראה למעלה מפה 7, עמ' 244 ואילך.

39 חילוקי הדעות בעניין חוזה-דמשק מובלטים על-ידי *Eracles*, 419; *Gestes*, § 216 שונה התמונה ב-*Mss Rothelin*, 553 לפי מקור זה הסכימו לחוזה האצולה הצלבנית של הארץ ושני המיסדרים גם יחד; רק צלבני חוץ-לארץ ובראשם תיבו התנגדו לו. מקור זה מציין את החלוקה של המפלגות גם ביחס לחוזה מצרים, שנעשה זמן-מה לאחר מכן (עמוד 554).

40 ראה להלן, עמ' 280.

ברית־מצרים וברית־דמשק

בדרום, בשטח שבין אשקלון לירושלים⁴¹ ובסביבות ירושלים עצמה, שטח שעדיין היה ברשות מצרים ושהצלבנים לא קיבלוהו לידם. אין זו אלא השערה רופפת, שאולי יש בה כדי להסביר את התנהגות המפלגות הצלבניות. תוצאת הפילוג היתה החלשת הכוח הצבאי הצלבני ; חלק מן הגדודים בראשות ההוספיטאלארים השתכן בעכו ולא התכוון להצטרף לשאר הכוחות הצבאיים.

בהתאם להסכם הדמשקאי ריכז תיבו את כוחותיו ביפו, והצבא של דמשק וחמץ חנו על מקורות הירקון באל־עוג'ה. מכאן עברו שני המחנות דרומה, מעבר לעזה אל תל־אל־עג'ול, כדי לעמוד נגד הכוח המצרי של אלמלך אצאלח אִיוב, שיצא לארץ־ישראל. מיד נתגלתה לעין רפיפות הברית הזאת, שאפשר היה לשערה מראש לפי תגובת אנשי־הדת של דמשק. ברגע ששני המחנות ניצבו פנים אל פנים עברו הגדודים הדמשקאים לצד המצרי, בסורבם להילחם נגד בני אמונתם. הצלבנים, שעמדו עתה בעזה מול כוח מוסלמי ניכר, נסוגו באבדות לאשקלון. הקרב לא היה כנראה קשה, והנסיגה הצלבנית מהירה.

התוצאה הבלתי־צפויה של הברית הדמשקאית חיזקה את ידי כל אלה שהתנגדו לה והציעו במקומה משא־ומתן עם מצרים. לחשבון הרווחים הטריטוריאליים והחשובים הפוליטיים נוסף חשבון אנושי חשוב, והוא : גורל השבויים של קרב בית־חאנון. אלה נמצאו ברובם בידי המצרים, והאפשרות היחידה לשחררם היתה על־ידי הסכם עם קאהיר. ובעוד הטמפלארים ושליט דמשק מתכננים התקפה חדשה על מצרים, פתחו הללו במשא־ומתן פארטיזאני עם קאהיר בהסכמת תיבו משאמפאן, רק חודשים מספר לאחר שנעשה חוזה המנוגד לו לחלוטין. לפי שעה החליטו הצלבנים להעסיק עצמם בעבודת ביצורה של אשקלון. הדמשקאים והמצרים, שהיו מעוניינים בשלום צלבני בכל מחיר כדי להחליש את אויביהם, לא התנגדו לפעולה זו, שעשויה היתה לקבל משמעות צבאית ופוליטית ממדרגה ראשונה.

נראה שהבארונים הארצישראלים תמכו בדרך כלל בטמפלארים, לעומת צלבני חוץ־לארץ, ששחרור ידידיהם משבי מצרים היה להם עניין של כבוד מיוחד, ואלה תמכו עכשיו בחוזה מצרים, כמוצע על־ידי מיסדר ההוספיטאלארים. סולטאן מצרים קיבל את הצעות־ההסכם הנוצריות בזרועות פתוחות. הדרישות הצלבניות לא היו מופרזות ; המצרים לא נדרשו אלא לשחרר את שבויי בית־חאנון. הסולטאן

41 אמנם גם כאן היו אינטרסים לטמפלארים : עזה ומבצר־דרום היו שייכים להם. ואילו אשקלון נמסרה לפי חוזה דמשק לצלבנים, והטמפלארים רשאים היו לקוות לקבלה לידם.

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

הסכים לחפש שבויים אלה בבתי־מאסר של מצרים, ואמנם התחילו השבויים חזרים למחנה הצלבני של תיבּו.

שנת 1240 הביאה למדינת הצלבנים תוספת־שטחים חשובה למדי. גם מערכת הכוחות הפוליטיים סביבם הבטיחה עדיין אפשרויות רבות. הרווחים הבלתי־צפויים שירדו בשפע על הצלבנים — ואנו נוטים כמעט לומר: שלא בזכותם, — ומערכת הבריתות שנוצרה, עשויים היו לשמש בסיס למדיניות אחידה ונבונה. אלא שאחידות זו ותבונה זו נעדרו במחנה הצלבני. אדרבה, הברית הכפולה, האחת עם דמשק והשנייה עם מצרים, לא היו, כאמור, תוצאת תכנון ופיקחות פוליטית, אלא תוצאת פילוג בתוך המחנה, ולמעשה ראתה עצמה כל מפלגה קשורה בחוזה אחד בלבד, אגב התעלמות מן החוזה השני. ועל פילוג זה עלינו להוסיף עוד את הכוח השלישי במדינה, והוא ריקארדו פילאנגיירי, שהחזיק מעמד בצור ושנתלתה בו, כנראה, האחריות או האשמה של אבדן ירושלים.

תיבּו משאמפאן, אשר נשבע שבועת־שקר בברית מצרים לאחר שבועה מנוגדת בברית דמשק, החליט לעזוב בחיפזון את הארץ לאחר שעלה לרגל לירושלים ההרוסה, שבה כנראה ייצג סולטאן מצרים את השלטון המקומי. הוא נוכח פתאום לדעת, באיחור רב, שהשפעתו במחנה צלבני חוץ־לארץ ובמחנה הפראנקים המקומיים ירדה לחלוטין, ומשהקניטו אותו שניהם החליט לחזור לאירופה. מתקבל הרושם שתיבּו משאמפאן נחפז לעזוב את הארץ כל עוד זר־ההילה לראשו על הפירות הבלתי־צפויים של מדיניותו, לפני שיתגלו התוצאות הסופיות של המדיניות ההססנית וההפכפכנית והמחנה המפולג. היה בכך משום התעלמות גמורה מצורכי המצב ואפשרויותיו. מסע־צלב חדש עמד להגיע לעכו, ומציאות הגדודים של תיבּו משאמפאן יחד עם גדודי המסע החדש של ריצ'ארד מקורנוול * היתה עשויה למלא תפקיד רב־משקל בהתמודדות הכוחות המוסלמיים היריבים מסביב. רק איג, דוכס פורגונד, נשאר במקום, כשהוא ממשיך בביצורה של אשקלון בתחום הדרומי, הרגיש של הגבולות החדשים של המדינה.

בספטמבר 1240 העלו אניותיו של תיבּו משאמפאן עוגן, ושבועיים לאחר־מכן הגיע מסע־הצלב החדש בפיקודו של ריצ'ארד מקורנוול *, אחיו של מלך אנגליה, הנרי השלישי. כבר חלפו שלוש שנים (1236) מאז מסר ריצ'ארד מקורנוול את שבועת־הצלבן שלו, כשהתרכזו גדודיו בנובמבר 1239 בנורת־מטון ** שבאנגליה. עדיין זכורה היתה לכול הפגישה הנרגזת בין תיבּו משאמפאן ובין שליחי האפיפיור,

מסע־צלֶב של ריצ'ארד מקורנוול

שניסו למנוע את המסע. האצולה האנגלו־נורמאנית, שהעמידה את עיקר גייסות המחנה של ריצ'ארד חששה, והיו לחשש זה דוגמאות כאובות רבות לסמוך עליהן, שמסעם ינוצל למטרות שאין ביניהן ובין שבועתם הצלבנית ולא־כלום. הגיעו הדברים לידי כך שהאבירים נזקקו ל'קונספיראציה' מיוחדת כדי לקיים מסע־צלֶב, כנגד תכניו של האפיפיור, שעוררם לכתחילה לצאת למסע זה. 'וכדי שלא יבוא עיכוב לשבועתם הנאמנה על־ידי התחכמויות הכנסייה הרומית', מספר הכרוניסטן האנגלי מתיה פריס, 'ולא יכוונו לשפיכת דם נוצרי ביוון או באיטליה, כפי שנלחש באוזניהם, נשבעו כולם שיעלו בשנה זו לארץ־הקודש במסעה של הכנסייה הקדושה לאלוהים' ¹.

חותם ריצ'ארד מלך הרומאים בחסד האלוהים
 הכתובת: RICARDUS DEI GRACIA ROMANORVM
 REX SEMPER AUGUSTUS •

הגדודים הצלבניים עזבו את אנגליה בקיץ 1240 בדרכם לדרום־צרפת. המסע יצא ממארסיי והגיע לעכו ביום 11 באוקטובר 1240, וריצ'ארד, שיציאתו הנחפזת של תיבו ריון שאמפאן עוררה את רוגזו, ניסה עוד לגייס לצבאו

• בשנת 1257 נבחר ריצ'ארד על־ידי כמה מן 'הנסיכים־הבוחרים' הגרמנים ל'מלך הרומאים' בלי שהצליח להוציא את בחירתו אל הפועל.

Mat. Paris, III. 620 42

חידושה הטריטוריאלי של הממלכה הצלבנית

משרידי מחנהו של תיבו ומנושאי חרבות להשכרה, שהיו מצויים בנמל הגדול. כל יצרי הפילוג והקנאה שכרסמו את המסע הקודם שבו ונתנו עתה את אותותיהם. למעשה נעשו כבר נסיונות מוקדמים להטות את ריצ'ארד מקורנוול לפוליטיקה קבועה-מראש. מלוא ויועצו משעת הפלגתו מאנגליה היה פריור הוספיטאלארי, תיאודוריק, 'חבר ומורה-דרך' הרביה⁴³. השתנותו בארמון ההוספיטאלארים בעכו אף היא נתנה תקווה בלב חסידי שלום-מצרים. ואולם ריצ'ארד מקורנוול לא היה מוכן כרגע להתחייב לשום צד. טיפוסי הוא למצב המדינה באותה שעה, שצלבני הארץ פסקו בכלל מלהיות גורם פוליטי בעל משקל והשפעה. הכול מחכים למעשה להחלטת מפקד מסע-הצלב מחוץ לארץ, שיכוון את דרכה של המדינה. תושביה המפורגים אינם מצליחים להעמיד מתוכם איש משלהם בהנהגת המדינה. באליאן מצידון מת שנה או שנתיים לפני-כן, והאישיות הצלבנית העולה בתקופה זו להשפעת-מה ליד באליאן ד'איבלין-בירות, יורש ראשות משפחתו ומפלגתו, הוא צלבן אירופי שהגיע עם תיבו משאמפאן, פיליפ דה מונפור⁴⁴, שעל-ידי נישואים נעשה אדון תבנין בגליל.

עם סיום מסעו יכתוב ריצ'ארד בצער רב על המצב שמצא בארץ: 'ועתה כבר שולטים בארץ-הקודש מריבה במקום שלום, פילוג במקום אחדות, שנאה במקום אהבה, והצדק הוצא אל מחוץ למחנה. וכבר רבו בתוכה זורעי זרעים כאלה וכה התרבו מלקטי הפירות הצומחים מהם, שהלוואי והיו נכחדים'⁴⁵. האשמים בפועל הם המיסדרים הצבאיים, שעושרם הביא אותם לחטא הגדול של הגאווה. וכדי להיחלץ מן הלחץ מכל עברים החליט ריצ'ארד מקורנוול, בדרך אופיינית לאנגלים, להתעלם כרגע מבעיית הבריתות כולן ונפנה לעבודה מעשית בביצורה של אשקלון, הפעולה היחידה שעשויה היתה לאחד ולגייס את תמיכת צלבני-הארץ והצלבנים מחוץ-לארץ, ואף את עזרת המיסדרים הצבאיים. אף-על-פי-כן סירבו מקצת צלבנים להשתתף בה. מכל-מקום המיסדר הטמפלארי והטיבטוני, שסביבם כנראה התרכזו גם אצילי הארץ, נתנו את הסכמתם לפעולת הביצורים, שלא פגעה בשלום-דמשק, הואיל ואשקלון שייכת למצרים וביצורה איפשר עמידה נגד פלישת

43 Mat. Paris, IV, 44.

44 Philippe de Montfort היה קרוב לאיבלינים, מאחר שאמו היתה אחותו של ז'אן ד'איבלין-בירות.

45 זהו מכתב חשוב שבו מסכם ריצ'ארד מקורנוול את תולדות מסעו. המכתב הוא מיולי 1241 ומובא אצל Mat. Paris, IV, 138—144. הקטע המצוטט: Jam enim in Terra Sancta pro pace discordia, pro unitate scisma, odium pro dilectione, exclusa justitia, regnaverunt. Talium utique seminum multi in ea sunt facti collectores, sed utinam nunc eradicati.

צבא מצרי לארץ־ישראל וסוריה. מיפו יצא אפוא המחנה לביצורה של עיר הדרום. תוך כדי כך התנהל משא־ומתן עם שלושת השליטים האיובים על הגבול הצל־בני, אם כי לא עם כולם בשמו של ריצ'ארד מקורנוול. נסיונו ולקחו הראשון בפוליטיקה האיובית היה משא־ומתן עם אלמלך אנאצר דאוד מפרך, שכנראה אף תיבּוּ בא אתו במגע. דובר על שחרור שבויים של קרב בית־חאנון⁴⁶ ועל ויתור השליט על שטחים מסוימים. נראה היה שייתכן להגיע אתו לידי הסכם, ואולם כעבור זמן־מה הודיע השליט, שאינו מוכן לחוזה. לא היה בכך הפסד גדול. אלמלך אנאצר דאוד שוב לא היה אותה שעה גורם מכריע בסביבה, אם כי מציאותו בקרבת מקום היתה מכרעת לגבי גורל העיר ירושלים.

בינתיים הוחל, ביוזמת ההוספיטאלארים, במשא־ומתן ישיר עם מצרים. אלמלך אצאלח איוב, שהקואליציה האיובית בסוריה של דמשק, חמץ וחלב מכאן ושליט כרך מכאן עשויה היתה לסכן את מעמדו אף במצרים גופה, העדיף משא־ומתן עם הפראנקים, שהיה בכוחם לתת משקל צבאי לברית, ושמצבם הגיאוגרפי שימש קלף חשוב בידיהם. נדמה שאף מעשה ביצורה של אשקלון המצרית זמן קצר לפני־כן על גבולו ממש נראה לו כאיום שאין לזלזל בו. המשא־ומתן התנהל במשך כל הסתיו והחורף של שנת 1240, ובאביב 1241 הסכימו שני הצדדים על התנאים, עם שכל צד משחרר את שבויי־המלחמה שבידו.

ההישגים הטריטוריאליים של הצלבנים עברו כל ציפייה⁴⁷. סולטאן מצרים אישר תחילה את העברת השטחים בגליל ובצפון שהיו שייכים לו *de jure*, והועברו לצלבנים *de facto* על־ידי מתחרו אלמלך אצאלח אסמאעיל שליט דמשק. הגליל על מבצריו לשעבר: צפת והר־תבור, תבנין והונין בצפון, טבריה במזרח ופּוֹכֶבֶּ אֶלֶהוּא בדרום־מזרח אושרו כשטח צלבני. כן גם אושרה לצלבנים מחדש קלעת־אשקיף היא בּוֹפּוֹר, המגינה על אדמות צידון מדרום־מזרח, וכנראה גם שקיף

46 אלמלך אנאצר דאוד לא השתתף אמנם בקרב בית־חאנון וגם לא בקרב־עזה של הברית הסורית—פראנקית נגד מצרים. אולם שבויים מסוימים מפליטי הקרבות אפשר שנפלו בידו. ידיעה זו לקוחה מן האיגרת הנ"ל של ריצ'ארד מקורנוול, שאינו מקמץ בדברי ביקורת קשים כלפי תיבּוּ, שעשה את החוזה 'כדי להיראות שעִשּׂו משהו'. ישנו רושם שריצ'ארד מקורנוול בכוונה החליף כאן את שליט כרך בשליט מצרים (מה שיסביר את שבויי קרב בית־חאנון), כדי להבליט בהמשך איגרתו את הישגיו שלו.

47 החוזה לא נשתמר במקורו, אולם נמסר בפרוטרוט על־ידי מקור נוצרי־ערבי, 'תולדות האפטריוארכים של אלכסנדריה', מובא ע"י בלושה בתרגום מקריזי, עמוד 471, ה' 2, ועל־ידי ריצ'ארד מקורנוול עצמו באיגרת שנזכרה למעלה. ריצ'ארד מקורנוול, למוד נסיונו המר, של פרידריך השני והאפטריוארכ ז'רולד, כותב שהוא רושם את הפרטים 'כדי שפרשן־רשע לא ייחס את פעולתנו לאחר', או יסלף את הדברים.

תירון, המגינה על הסניוריה מצפון-מזרח⁴⁸. החוף הארצישראלי הוא מעתה צלבני בקו רצוף מבירות, דרך צידון (שהיא כולה נוצריה ואף בעלת 'עורף' ניכר) ועד גבול עזה בדרום. הגבול בין הצלבנים ובין מצרים עובר בוואדי חסי בין אשקלון ועזה, כשהראשונה היא נוצרית והשנייה מצרית. חשובים בייחוד הגבולות החדשים בדרום, שהברית עם דמשק לא יכלה לשנותם, בהיות השטח מצרי. ירושלים ובית-לחם נשארות נוצריות, וכן הדרך המוליכה מירושלים על-פני רמלה—לוד ליפו. בסביבה זו אף הורחבו השטחים באופן ניכר, ועל-ידי כך ניתן עומק מסוים לשטחי הנוצרים בדרום. בשטח זה קיבלו הנוצרים חזרה את הנקודה האסטרטגית החשובה, את מבצר בית-גוברין, שהבטיח קשר ישיר בין אשקלון ובין ירושלים בדרום. הגבול הצלבני בדרום עבר עכשיו בקו ישר כמעט בין עזה לחברון, כששתי ערים אלה נשארות בידי המצרים. בשטח זה היו אינטרסים כלכליים מיוחדים למיסדר ההוספיטאלארי, שלו השתייך מבצר בית-גוברין וגם שטחים חקלאיים רחבי-ידיים בסביבה, שהשתרעו עד ירושלים ועד בית-לחם, ובחווה-השלום צוינה עובדה זו במיוחד. רק שומרון עם שכם במערב-הירדן, שביד אלמלך אנאצר דאוד, שליט כרך, נשארו בידי המוסלמים. ריצ'ארד אף הצליח לקבל את הסכמת המצרים, שבתוך הגבולות החדשים מותר לנוצרים לבצר כל מקום שירצו.

החווה של פרידריך השני התחיל נותן פירותיו, שהרי החווה של ריצ'ארד מקורנוול היה בחינת העלאת בשר על שלד המדינה שהוקם על-ידי הקיסר. הגבולות החדשים היו ניתנים להגנה, והמצב הפוליטי של האויבים במצרים ובסוריה,

48 'תולדות האפסריארכים של אלכסנדריה' אומר שהצלבנים קיבלו 'את שני השקיף', הכוונה יכולה להיות רק לקלעת-אשקיף (בופור) ולשקיף תירון. בפי הצלבנים: Cave de Tiron. באיגרת ריצ'ארד נאמר באופן כולל: 'כל השטח ההררי של בירות... כל אדמת צידון... מבצר בופור'. תיכף לאחר-מכן הוא קורא מקום בשם Castrum de Cazenis. ישמנסים לפרשו ככופכ אלהוא, או לקרוא Corenis ולפרש (קלעת אל-)קרין, כלומר מונ-פור. השם הוא סתום, כמו רוב השמות באיגרתו של ריצ'ארד. אולי מקום זה (סדר המיון הוא פחות או יותר גיאוגרפי מצפון לדרום) הוא Cave de Tiron. והשווה לגבי הצד הגיאוגרפי של החווה R. Röhrich in *Forsch. z. deut. Gesch.*, t. 26 (1886), 98 s. בתקופה זו בערך חוברה תעודה מעניינת המונה את תביעות הפראנקים בארץ. התעודה פורסמה תחילה על-ידי E. Rey, *Recherches géographiques et historiques sur la domination des Latins et Orient* (Paris 1877) 15—17 מים יותר (אחד רומי ואחד פרובאנסאלי) ע"י P. Deschamps, 'Etude sur un texte latin énumérant les possessions musulmanes dans le royaume de Jérusalem vers l'année 1239'. *Syria*, t. 23 (1943), 86—104 לפני 1236, כיוון שנזכרות בו התביעות של מאריה בת נסיך ארמניה, בעלת רכוש ניכר בארץ, שתביעותיה קיבלו תוקף לאחר שנה זו. מאידך אשקלון, בופור וצפת נזכרים כנתונות ביד המוסלמים, זאת אומרת, לפני החווים של 1239—1241. הקושי הוא בכך שהרשימה מציינת את כל השטח הפראנקי לשעבר כתפוס על-ידי שליט מצרים.

חידושה הטריטוריאלי של ממלכת ירושלים

המשוסעים והשרויים במריבות שאינן פוסקות, איפשר התבססות והתרחבות. מעתה לא היה הדבר תלוי אלא בצלבנים, באיזו מידה ינצלו את האפשרויות שנפתחו לפניהם. אמנם, לא מן הדין הוא להניח, שהצלבנים יכלו להרים ולשאת את כל המעמסה בכוחות עצמם. מבחינה צבאית אמנם לא נשקפו כרגע סכנות למדינה, אדרבה, היא נמצאה במצב שבֹּי יכלה לכפות על שכנותיה תנאי שלום בלי לסכן אף אביר מאביריה. ואולם לא הרי הכתבת תנאי־שלום ושרטוט גבולות במפת הארץ כהרי היאחזות ו שליטה ממשית בשטחים שחזרו ונכבשו בדרך זו. כדי להיאחו ולשלוט בשטחים החדשים, נזקקו הצלבנים ליד מכוונת אחת שתחזיר את משמעות השלטון המרכזי ליושנה, וגם לאמצעים כספיים, כדי לבצר מחדש את העמדות האסטרטגיות, שבלעדיהן לא היתה שליטתם בשטח החקלאי שליטה, ולאוכלוסיה מערי־החוף ולעלייה אירופית שייצאו להיאחו בשטחים החדשים.

מלחמה מבית ומחוץ

נסיונות השכנת שלום בין הקיסר פרידריך והבארונים של ארץ־ישראל. המדינה מתבצרת מחדש. הקמת מבצר צפת. מלחמת אהים בעכו. בעיית שליט המדינה. מעמד השטאופים כמלכי ירושלים. האיבלינים כובשים את צור הקיסרית. ממלכה ללא מלך. מצרים ודמשק מתחרות על ברית עם הפראנקים. ברית צלבנית־סורית נגד מצרים. ירושלים מוחזרת לצלבנים. הח'וארזמים נקראים לעזרת מצרים. כיבוש ירושלים בידי הח'וארזמים. הניצחון המצרי־ח'וארזמי בקרב הרביה. 'חסין שנייה'. השיטפון הח'וארזמי. טבריה ואשקלון נכבשות בידי מצרים.

מסעי־הצלב האחרונים, 'מסע הבארונים' של תיבו משאמפאן ומסע ריצ'ארד מקורנוול שבא בעקבותיו, יכלו להתגדר בהישגים פוליטיים וצבאיים לא־מבוטלים. על אף רפיון כוחה של המנהיגות, ועל אף הפילוג שאכל בכל פה את האצולה הארצישראלית וההתחרות הנפשעת של המיסדרים הצבאיים, נחתמו חוזים עם היריב המוסלמי שהקנו רווחים ניכרים למדינה. ואולם הנוצה ששרטטה קווי־גבול על הקלף לא היתה מסוגלת להציב גבולות של ממש בעמק ובהר. כושר תמרון פוליטי בין היריבים המוסלמים ששכנו על גבולות המדינה עשוי היה לסייע ביד הצלבנים להחזיק זמן־מה ברכישות הטריטוריאליות החשובות למדי; אך תמרון פוליטי זה דרש מידה מרובה של זריזות שתאפשר להעתיק את משקל המדינה מצד אל צד לפי מהירות השינויים במערכת הבריתות וחזית הלחימה של השליטים המוסלמים. מטרתה האפשרית היחידה היתה למנוע ברית מוסלמית חזקה, שתוכל לגבול על יריבתה (או ברית כל־מוסלמית שתהיה מכוונת נגד הצלבנים — דבר שהיה רחוק מן המציאות), להוסיף לנצל את מצב הפילוג והתחרות בקרב המוסלמים המתייש כוחם ולשמור על תפקיד לשון־המאזניים בתככי המזרח־התיכון ועל המעמד הפוליטי שנתאפשר על־ידי ההישגים הטריטוריאליים של הדור האחרון.

מלחמה מבית ומחוץ

האם ניתן למלא תפקיד זה לאורך ימים? כשאנו משקיפים היום על ההתפתחות יות הפוליטיות והצבאיות במחציתה הראשונה של המאה השלוש-עשרה, נראה לנו שלפחות עוד דור שלם יכלה ממלכת ירושלים להתקיים בתוך המסגרת הפוליטית הנוחה, שנוצרה עם התפוררות האימפריה האיובית. שום צד מן הצדדים היריבים לא היה מסוגל להבטיח לעצמו מעמד ריבוני, וממלכת הצלבנים, אף בחולשתה, מסוגלת היתה למלא תפקיד של בורר ושופט בין הניצים. ואולם שום מדיניות אינה רשאית להסתפק רק בשאיפה לשמור על חולשת היריב. לא הרי מדיניות כהרי תמרון פוליטי, היכול לשמש רק דרך ולא מטרה. המטרה, הבטחת קיום המדינה, דרשה לנצל את חולשת היריבים, שהניחה מרחב-נשימה לצלבנים, כדי להפוך את סעיפי החוזים האחרונים למציאות פיסית. תקופת-הזמן, שבה היו הצלבנים למעשה פטורים מחשש סכנת התקפה מבחוץ, אפשר היה לנצלה כדי לבצר את השטחים שהועברו ליד הצלבנים וליישבם יישוב פראנקי שיחזור וייאחז בהם.

שתי המטרות גם יחד ניתן היה להשיגן, אם כי לא באותה מידה. שמירת שיווי-המשקל בין היריבים המוסלמים דרשה מנהיגות מדינית מוכרת, המסוגלת לגייס בשעת הצורך את כל כוח המדינה, וכישרון פוליטי המסוגל לנצל את סכסוכי השכנים בלי לסכן את מעמד המדינה. ביצור המדינה והבלעת הכיבושים החדשים בתוכה היו מותנים בתחייה כלכלית, או בהזרמת אמצעים מאירופה, הדרושים לקימום הריסות הביצורים של הממלכה הראשונה. ולא היה הדבר מן הנמנעות, שאירופה לא תחסוך כספים מן המזרח הצלבני, והמדינה תרתום את הקומונות האיטלקיות לשאת בחובות המדינה. אך גם כאן וגם כאן הכרחית היתה יד מנחה ומצווה, מנהיגות שאין עליה עוררין, המוכרת מצד אירופה המערבית והאצולה הצלבנית כאחת. ומנהיגות כזו לא היתה מצויה בתוך אצילי המדינה הצלבנית. אלה שרוממות הזוק בגרונם לא היו נוטים ולא היו מסוגלים לקבל מרותו של אחד מקרבם ולא מרותו של אחד שאינו מקרבם. וכך יצא שבשעה שהתבהרו השמים הפוליטיים מעל הממלכה הצלבנית לא נמצא בה כוח בעל כשרון ומקובל על הכול, או המסוגל להטיל מרותו על הכול, כדי לנהוג את ספינת המדינה. קברניטיה ומלחיה שקעו במריבות, והספינה חסרת התורן וההגה קפצה על פני תהום, כשהיא משנה כיוונה עם כל משב-רוח ועם כל גל.

מקצת בעיות אלו היו ברורות לריצ'ארד מקורנוול. כשחזר לאחר חודשיים לאירופה הביא באמתחתו הצעת-פשרה להשכנת שלום בין האצולה הארצישראלית ובין הקיסר פרידריך השני. ראשי המדברים מטעם 'הבארונים', האבירים והאזרחים

נסיונות־פשרה בין פרידריך השני והבארונים

של ממלכת ירושלים' הם באליאן ד'איבלין־בירות, פיליפ דה מונפור־טורון (= תבנין), ז'אן ד'איבלין אדון ארסוף, וז'ופרוא ל'אסטרנז' אדון חיפה *.

הוצע להרחיק את ריקארדו פילאנגיירי מצור כעוצר הקיסרי של המדינה, ולשלוח במקומו את סימון דה מונפורט, רוזן לייסטר **, שיכהן בתור עוצר המדינה עד התבגרותו של השליט הרשמי קונראד, בנו של פרידריך, בעוד שתי שנים (אפריל 1243). העוצר החדש יישבע את השבועה המסורתית של שמירה על זכויות הקיסר ובנו ועל זכויות כל תושבי המדינה ועל כל הבאים והמשתקעים בתוכה. זכויות אלה ישמרו בהתאם 'למנהגים, לחוקים ולאסיזות של ירושלים'. הבארונים מצדם מתחייבים לחזור ולקבל על עצמם את סמכות השלטון הקיסרי, יורידו את 'פעמון־הקומנה' של עכו, ויבטלו את משרות הקונסולים (או יועצים) והקאפיטאנים'. הדרישה לשלוט לפי 'החוקים והמנהגים' היתה אותה שעה כה מקובלת בכל מדינות אירופה שאילולא 'מלהמת הלונגובארדים' הקודמת אפשר היה לקבלה כאחת החובות המוסכמות של השליט, ואולם על רקע ההיסטוריה הצלבנית היה לביטויים אלה משקל מחייב יותר. כנגד זה, מינויו של עוצר חדש, סימון דה מונפורט, רוזן לייסטר, נראה כהצעת־פיוס ממש מצד אצילי ארץ־ישראל. אציל אנגלו־צרפתי זה, שבא עם מסע־הצלב של ריצ'ארד מקורנוול לארץ, היה בעל אחותו של ריצ'ארד, שאחותו השנייה היתה אשתו של הקיסר פרידריך השני. היה אפוא בקשרים אלה כדי להשקיט את היסוסיו של הקיסר פרידריך. מצד שני היה סימון דה מונפורט בן־אחיו של פיליפ דה מונפור־טורון, קרוב האיכלינים ומראשי הבארונים במדינה. אין אנו יודעים את תגובתו של פרידריך השני, שכשלונותיו של ריקארדו פילאנגיירי עוררו בו בוודאי ספקות והרהורים. מכל־מקום ההצעה לא יצאה אל הפועל, וסימון דה מונפורט חזר לאנגליה, שבה נועד למלא תפקיד מכריע בתולדותיה, ואולי אף מותר לומר, בתולדות אירופה. מי יודע מה היה גורלו של הפארלאמנט האנגלי אילו נשאר סימון דה מונפורט בארץ־ישראל כעוצר

Simon de Montfort Earl of Leicester **

Geoffroy l'Estrange *

1 תעודה זו שנמצאה בין גיירותיו של ריצ'ארד מקורנוול נכתבה ב־7 במאי 1241, שלושה ימים לאחר שריצ'ארד מקורנוול עזב את עפו. קרוב לוודאי שריצ'ארד סיפל בהשכנת השלום ונוסח ההצעות נשלח אליו לשם תיווך. ראה התעודה A.O.L., I, 402-403: et osterons la campane et les conseles et les cheuetaines de la commune, sauf ceaux qui esteient auant que l'emperere fuist seignor des païs. ניתן לומר כמעט בוודאות, שהתעודה חוברה על־ידי גדול היוריסטים הצלבניים, ז'אן ד'איבלין־יפו. הקטע המצוטט בטכסט חוזר כמעט מלה במלה על מה שכתב הנ"ל בפרק הראשון של 'האסיזות' בקשר לגוספריד מביוון וקביעת חוקי המדינה בזמנו. Jean d'Ibelin, chap. I. Lois I, 22

מלחמה מבית ומחוץ

המדינה בשם הקיסר פרידריך, ולא נמצא באנגליה לעמוד בראש מרד הבארונים האנגלים נגד הנרי השלישי ב'פארלאמנט אופספורד' המפורסם ב־1258.

חשיבות הביצורים הדרושים לצורך ההיאחזות והחזקת השטחים החדשים שעברו לידם, לא נעלמה אף היא מעיני הצלבנים, ובשנים 1240–1241 אנו רואים אותם עמלים, בעזרת כספים מחוץ־לארץ, בהקמת הביצורים העיקריים, מאשקלון בדרום, דרך אַרסוף במרכז, טבריה במזרח ועד צפת בצפון התחילו קמים מבצרים, שבהם תלו מעתה הצלבנים את תקוותיהם.

ביצורי אשקלון היו בעלי חשיבות מיוחדת במינה, הן כמבצר בגבול המדינה כלפי דרום והן כמבצר שיכול היה לשמש בסיס לאכספנסיה אפשרית בכיוון עזה, מבצר־דרום ומצרים. מבצר זה, שאציליו של תיבּוֹ משאמפאן כבר ידעו להעריך חשיבותו, והדוכס איג הרביעי מבורגונד לא הרפה ממנו גם בתקופת חדלון־המעשה של 'מסע־הבארונים', הוגדר על־ידי ריצ'ארד מקורנוול כ'מפתח של ממלכת ירו־שלים בים וביבשה ומבטחה, והוא מבוכה למצרים וחורבנה מצד צפון'.

המבצר נבנה מחדש על־ידי ריצ'ארד מקורנוול על הבסיסים של המבצר שכונן דודו המפורסם במסע־הצלב השלישי, ריצ'ארד לב־הארי. מן המבצר הקודם, אף לאחר חורבנו², נשארו היסודות, וכל המקום היה זרוע אבני־בנייה מתקופות שונות שבתוכן התבלטו עמודי אבן ושיש של עיר הורדוס. התיאור שרשם ריצ'ארד מקורנוול באיגרתו תואם יפה את השרידים החשובים המצויים כיום במקום. המקום הוקף, הוא כותב, 'חומה כפולה בעלת מגדלים וביצורים חיצוניים. וכל השייך בדין למבצר (או מצודה) הושלם באבני־גזית ובקישוט עמודי־שיש חרוטים סביב. נשאר עוד (לבנות את) החפיר סביב המבצר, אשר, אם ירצה האדון, יושלם ללא פקפוק במשך החודש שלאחר הפסחא'³. צפונה יותר, במרכז המדינה, עמד ז'אן ד'איבלין־אַרסוף, בנו ויורש חלק מנכסי ז'אן ד'איבלין־בירות, בביצור

2 ר' למעלה עמ' 92 וח"א פרק ג' בכרך זה.

3 פסחא של אותה שנה חלה ב־31 במאָרס, זאת אומרת שהחפיר יושלם במשך חודש אפריל 1241. יש לשים לב לכך, שריצ'ארד אינו מדבר על שיקום העיר אשקלון, אלא על שיקום המבצר בלבד. מתקבל על הדעת שהצלבנים לא רצו לשקם את העיר כולה מחמת חוסר כוח־אדם לאכלסה. מצד שני, סגנון הבנייה של המבצר תואם את סגנון הבנייה של כל העיר, שסימנה המובהק הם העמודים הבולטים מחומותיה. מקומו של מבצר זה, או ביתר דיוק, מקומה של מצודה זו לא צוין, אך נדמה שאפשר לאתר. מן התיאור הנ"ל ומתולדות מצור העיר בזמן מאוחר יותר ברור שהמצודה נמצאה על שפת־הים. ומכאן מתקבל על הדעת, שהכוונה למערכת הביצורים בפניה הדרומית־מערבית של העיר המשקיפה על החוף, שבה רוכזו ביצורים רבים בזמן מסע־הצלב השלישי, כמו בורג' בנאת ובורג' אַזאווה. ראה פרטים: י. פראוור, 'אשקלון העיר ו"רוזנות אשקלון" בתקופה הצלבנית'. ארץ־ישראל, 'ספר מזר' (ספר ה) 224 ואילך. ור' למעלה כרך א. עמ' 312.

ביצור הגליל

עירו⁴, ועד שלא סיימו הועברה הסניוריה על בירתה ומבצרה ליד ההוספיטא-לארים, והם שהשלימו את ביצוריה.

פעולת-ביצורים רצינית נעשתה בגליל, השטח ששני חוזי-השלום, עם דמשק מכאן ועם מצרים מכאן, העבירוהו ליד הצלבנים. נסיכות הגליל ניתן עתה לשקמה מחדש. ואמנם התחיל אדונה, אד דה מונבליאר, בביצור בירתה, היא טבריה⁵, ואולם הביצור החשוב ביותר הוקם בשטח מצודתה ההרוסה של צפת. התכנית לבצר את המקום נקבעה כבר בזמן מסעו של תיבו משאמפאן. לאחר קרב בית-חאנון, כשנתרכו הצבא מחדש ביפו, הועלתה תכנית זו; הוחלט או שהמבצר הטמפלארי יוקם על תילו, ושהצלבנים יעמידו לרשות המיסדר שבעת אלפים מארקות כסף, והגייסות עצמם יחנו במקום במשך שני חודשים, כדי להבטיח את העוסקים בביצורים. אלא שהגייסות, כזכור, הלכו לעכו וחנו באפס מעשה בין שדות-המרעה של היפה ושל ציפורי, עד אשר הושג ההסכם עם אלמלך אצאלח אסמאעיל מדמשק. בין הצלבנים שבאו עם תיבו משאמפאן ועתה ניצלו את שעת-הכושר של השלום עם דמשק כדי לבקר בבירת סוריה, אם לשם קניית ציוד צבאי אם לשם עלייה לרגל ל'תמונה הקדושה' של מרים, בסרדני⁶ הלא-רחוקה, נמצא גם בישוף מארסיי, בנוא (בנדיקט) ד'אליניאן⁷. בלב מלא רגשות קדושה, כיאה לעולה-רגל, ובעין פקוחה לבעיות צבא וכלכלה, צירוף רגיל למדי בין אנשי-הכמורה הגבוהה בימי-הביניים, נוכח הבישוף להכיר בחשיבותה של צפת כביצור חשוב יחיד, מלבד צפיפה, מבצרה של באניאס, בין דמשק לעכו. במקום שבו היתה מצודת צפת לשעבר מצא הבישוף שטח-בור, והמפקד הטמפלארי שבמקום אף לא יכול להציע לו מקום לישון, אלא מצעים של קש שהובילו עמהם משרתי המיסדר במסעיהם. בהפצרת הבישוף החליט מיסדר הטמפלארים על הקמת אחת המצודות הגדולות ביותר במזרח התיכון בתקופה הצלבנית⁸. המבצר, שמידותיו נראות מידות-ענק בשטחו ובהיקף חומותיו וביצוריה, היה למעשה עיירה בגודל לא-מבוטל. בתוכו ישבו, לאחר השלמתו, 50 אבירי-המיסדר ו-30 אחים-משרתים,

Gestes § 220 4

Eracles, 432 5

Sardeney היא צידניא ליד דמשק. 6

7 ראה עליו לאחרונה M. Segonne, *Benoît d'Alignan Abbé de la Grasse, Seigneur-Evêque de Marseille* (Marseille 1960)

8 מקור הידיעות הוא חיבור על בניין צפת שנכתב על-ידי מקורב הבישוף (בגוף שלישי), כעבור עשרים וארבע שנה, לאחר ביקורו השני בארץ (1264). ראה Benoît évêque de Marseille, 'De constructione castri Saphet' in Baluze, *Miscellanea VI* R.B.C. Huygens, 'Un nouveau texte (Paris 1713), 359s. du traité "De constructione castri Saphet", *Studi medievali*, 1965, 355-387

חותם בנדיקט מאלניאן. בישוף מארסיי, יוזם בנינה של צפת
משמאל : דמות בישוף מוקפת כתובת (SIGILLUM) B(ENEDICTI) D(E)I GRA(TIA) EPI(SCOPI) MAS(SI)LIE

מימין : שער-עיר מבוצר על שפת-ים, מוקף כתובת CIVITAS MASSILIE
(חותם בנדיקט בחדר האלוהים בישוף מארסיי. העיר מארסיי)

נוסף על אלה חיל-פרשים של התורכופולים בן 50 איש גם הוא וחיל-הרגלים של יורי ארבאליסטאות במספר 300 חייל. 400 שבויי מלחמה מוסלמים עבדו בשירותי המבצר, ולא פחות מ-820 פקידים ישבו בו ישיבת-קבע. מספר גדול זה של פקידים, פי-שניים מלוחמים, מוסבר בעובדה, שפקידים אלה טיפלו באדמיניסטרציה המסועפת של השטח החקלאי, הפורה מאוד, והזרוע 260 כפרים עם אוכלוסיה של עשרת אלפים נפש.

פרטי הביצורים שתוארו על-ידי יוזם המפעל, בנדיקט ד'אליניאן, יש בהם עניין מיוחד. מחנה הבונים שהופיע בגבעת צפת, מספר הבישוף, תקע אוהליו, במקום שבו נמצא בית-הכנסת של היהודים ומסגד הסאראצנים⁹, כדי להבליט ולציין בכך ברבים, שמבצר צפת נבנה לשם מלחמה באמונות-השוא של הבלתי-מאמינים ולשם חיזוק והגנה על האמונה האמיתית. הבישוף עצמו הניח את אבן-הפינה לבניין החדש, שעליה שם קערת-כסף מוזהבת מלאת מטבעות, כתרומה לבניין. העבודה נתקלה תחילה בקושי גדול של חוסר מים, שצריך היה להביאם בסוסים ממרחקים. מוסלמי זקן שנמצא במקום גילה לנוצרים מעיין שנסתם באבנים גדולות, והמעין סיפק בשפע את צורכי המבצר. הבישוף נשאר שם עד אשר נבנה הביצור הראשון שמסוגל היה לגונן על עצמו.

מצודה קטנה זו הפכה למבצר-ענק במשך עשרים השנים שבין תחילת הבנייה

9 הערה זו והבאות אחריה לקוחות מן המקור הנזכר בהע' 8. in parte ubi fuerat agota. agota Judacorum et mesquida Sarracenorum = בור שופכין. יהודים נז' כרים בצפת בסוף המאה הי"ב, ר' כרך א. עמ' 428.

ביצור צפת

ובין ביקורו השני של הבישוף, שחזר לארץ-ישראל בגבור הסכנה המונגולית (אוקטובר 1260). הבישוף עמד מלא התפעלות לפני המבצר שנבנה 'בשקדנות כה רבה, באופן כה מופלא ובפאר כה גדול, עד שמבנהו הנפלא והמעולה נראה כאילו נעשה בידי האלוהים הכול-יכול ולא בידי אדם'. לאחר תיאור המצב הטופוגרפי המיוחד של המקום המוקף עמקים והרים, שהירדן והכנרת והחולה משמשים לו חפיר, ממשיך בעל הזכרונות: 'הביצורים בתוך החפירים, הם בעומק של 7 קנים בתוך הסלע ורוחבם 6 קנים; החומות הן בנות 20 קנים בגובה ו-10 קנים ברוחב ו-375 קנים בהיקף'. למבנה ביצורים חיצוניים, ולחפירים חדרים מקומרים, מעברים מכוסים, מבנים-קדמיים מוקפים חפיר. בתוך החדרים המקומרים מעל למבנים הקדמיים ומתחת לחומות החיצוניות אפשר להציב יורי-באליסטראות עם כליהם בלי שייראו לאויב שבחוץ. למצודה 7 מגדלים, שכל אחד 12 קנים גובהו, 10 קנים רוחבו ורוחבם בפסגתם 2 קנים י"א.

הבישוף רושם גם את ההוצאות שהשקיעו הטמפלרים בבניין-ענק זה. בתוך שנתיים וחצי הוציא המיסדר 1.100.000 'ביזאנטינים סאראצנאטים' מקופת המיסדר (נוסף על הכנסות הסביבה), ובשנים שלאחריהן (כלומר 17½ שנה) — 40 אלף ביזאנטינים בממוצע לשנה. להזנת היישוב הקבוע במקום זקוקים בכל שנה ל-12 אלף מטעני פרדות של תבואה. והבישוף מסיים את זכרונותיו בתיאור שבחי צפת וסביבתה. אקלים נוח, אדמה פורייה, שופעת בוסתנים, כרמים, עצים ומרעה.

9א המידות ניתנות ב־cannae. ה־canna היא מידת אורך ששיעורה שונה בארצות שונות בימיה הביניים. אפשרות של הערכה מדויקת מצויה לגבי פלורנץ שבה ה־canna היא של 2⅓ מטר, בפזזה 2.48 מטר, בסיציליה 2 מטר לערך, בוויניציה 2.05 מטר. ר', A. Schaubе, *Handels-geschichte der romanischen Völker* (München und Berlin 1906), 814s. ה־canna של קפריסין בת התקופה שווה ל־2.20 מטר. ר' J. Richard, *Chypre sous les Lusignans. Documents chypriotes des Archives du Vatican, XIVe et XVe s.* (Paris 1962), 20. בהנחה, הנראית מאוד, של 2.20 מטר לקנה, נקבל את הנתונים הבאים: עומק החפיר — 15.40 מטר; רוחב החפיר — 13.20 מטר; גובה החומה — 44.00 מטר (כנראה כולל את עומק החפיר, כלומר, גובה החומה מעל לחפיר הוא 28.60 מטר); רוחב החומה — 22 מטר (הכוונה לשטח שבין שני קירות החומה. בין שני אלה מצויים החדרים המקומרים. השווה צורת-בנייה זו בחומת ג'זר פחה בעכו בחומה המזרחית של העיר העתיקה); היקף החומה — 825 מטר. גובה המגדלים — 26.40 מטר; רוחב המגדלים — 22.00 מטר; רוחב ראש המגדל — 4.40 מטר. הערכה זו שונה במקצת מזו של P. Deschamps, *Le Crac des Chevaliers*, 100 s. לפי התכנית שפורסמה ב־Survey of Western Palestine, I, 248, הרי גבעת המצודה שצורתה אליפסה היא בת 252 מטר אורך, 112 מטר רוחב. הדיאמטר של מגדל בצד המערבי של המצודה הוא 11.20 מטר. ידיעותינו התעשרו על-ידי חפירותיו של מ. דותן, ר' American Journal of Archeology, 55 (1951), 87, וחפירותיו של א. דרוקס שעידיין לא פורסמו, אולם אנו רחוקים מידיעות ממש. על 'קנה' כמידת אורך ר' למשל יחזקאל מ. ה.

מלחמה מבית ומחוץ

פה גדלים התאנה, הרימון, השקד והזית. זוהי ארץ זבת חלב ודבש. השיחים והעצים מאפשרים הפעלת תנורי־לבנים ובישול־אוכל בשפע, והמחצבות מספקות אבנים. המעיינות משקים את האדמה וממלאים בריכות להשקות את הבהמות והמטעים מחוץ למצודה ובתוכה. מעיינות רבים נמצאים במקום והרבה בארות. 12 טחנות־מים מצויות מחוץ למבצר, ובפנים המבצר טחנות־רוח ומאפיות. השטח משופע בחיות־ציד ובדגה העשירה של הירדן ושל החולה והכינרת, נוסף על דגת הים־התיכון, שאפשר להביאה כשהיא מלוחה לצפת.

ריצ'ארד מקורנוול רשאי היה בסיפוק־מה לכתוב בצאתו את הארץ (יולי 1240): 'השארנו את הארץ במצב של שלום טוב'. כדי למנוע חידוש המריבות, שפילגו את המדינה לפני בואו, נמנע מלמסור את אשקלון המבוצרת מחדש לאחד המיס־דרים, אף לא לטמפלארים שהיו יוזמי הבנייה, ומסרה לנציב החדש של הקיסר בירושלים, גוֹטִייה פֶּנְנֶפִּייה¹⁰, לאחר שנקברו בבית־הקברות של הביצור החדש עצמות הרוגי בית־חאנון. מסירת אשקלון לנציב הקיסר, הנסיונות להשכין שלום בינו ובין האצולה הארצישראלית ולבסוף כריתת ברית־השלום עם מצרים, זכו להערכת הקיסר, המכנה את ריצ'ארד מקורנוול בתואר 'פועל בשמו'¹¹.

ואולם השלום שריצ'ארד סבר שהבטיח למדינה לא היה אלא שלום כלפי חוץ, אך לא כלפי פנים. אמנם, הטמפלארים קיבלו רכוש קרקעי עצום בגליל, אשקלון בוצרה, אך שבח ההישגים האלה ניתן למתחרה, למיסדר ההוספיטאלארי, שהוא שהכריע את הכף לצד ברית עם מצרים. הטמפלארים לא יכלו לעבור על כך בשתיקה, והחזיקה על ידם מפלגה מקומית שיש לשער קיומה. הרוגז הפך להתגרות עד שהגיעו הדברים לידי התנגשויות ברחובות עכו. מסופר אפילו על מצור הרובע של מיסדר ההוספיטאלארים על־ידי מתחריהם הטמפלארים, ועל התגרות במיסדר הטיבטוני, ואפילו על התקפת בנייניו בעכו והחרבתם, והמיסדר התלונן על כך לפני מגינו, הקיסר פרידריך¹².

התפתחות זו, בלתי־צפויה במקצת, נראתה לריקארדו פילאנגיירי כמכשירה את הקרקע לפעולה פוליטית וצבאית, שתחזיר את מעמדו של הקיסר ליושנו. הן במסעיו של תיבו משאמפאן והן של ריצ'ארד מקורנוול לא נראתה השתתפות

10 Gautier Pennenpié. *Eracles*, 421; *Gestes* § 219. שיש קאסטיליאן ירושלים עוד באפריל 1242, כאשר ריקארדו פילאנגיירי מעניק לו חלק מהכנסות ירושלים. ר' *Regesta*, no 1107. השם המופיע בתעודה הוא Petrus Pennapedis ויש להניח שזהו אותו האיש, והשם הפרטי התחלף בכרוניקה, או שהמדובר בקרובו של הקאסטיליאן.

Huillard-Bréholles, VI, 239 11

Arch. stor. Napol. 1892 (xvii), 14; *ROL.*, VII, 175 x11

פעילה של הגייסות הקיסריים, אם כי פילאנגיירי, כזכור, קיבל הוראה קיסרית להיות להם לעוזר. נדמה ששני המנהיגים גם יחד סברו, ובדין, שהתקשרות יתירה לפילאנגיירי עלולה לפתוח את הפצעים הישנים ולחדש חזית אנטי-קיסרית, שעשויה היתה למנוע כל פעולה של צלבני-אירופה. ואולם דווקא במשך מסעות אלה נתגלה הקרע שבין שני המיסדרים הצבאיים, שהפך לפילוג של קבע בתוך המדינה. המיסדר הטיבטוני והמיסדר ההוספיטאלארי, שהמשיכו למעשה את המדיניות הקיסרית לגבי מצרים, נראו עתה כבעלי-ברית טבעיים של פילאנגיירי, העשויים לפתוח לפניו את שערי עכו, כל-שכן שגם בקרב בורגני-העיר נמצאה מפלגה שהיתה מוכנה לשתף פעולה עם נציב הקיסר. בראשה עמדו שני בורגנים ידועים ובעלי השפעה בעכו, ז'אן ואלין וגיום דה קונש¹², כנראה, מן הפאטרי-ציאט העירוני המקומי, שהתקשרו בחשאי עם הנציב הקיסרי. בשעת העדר האיב-לינים בעיר — מלבד פיליפ דה מונפור-טורון — נכנס פילאנגיירי לתוכה בסתר¹³, השתכן אצל ההוספיטאלארים והפך את ארמונם למרכז-הקשר. אבל המאמצים להבטיח את תמיכת בורגני-העיר גילו את הקשר, ופיליפ דה מונפור הצליח להזעיק בעוד מועד את באליאן ד'איבלין-בירות לבוא לעכו.

באליאן לא היסס אף רגע. נפילת עכו, בירתה האמיתית של הממלכה, בידי הקיסר, משמעה שליטה במרכז הארץ ומשמעה גם זה, שכל צלבני חוץ-לארץ יהיו נכפפים במישרים לשלטון הקיסרי. ובעוד פיליפ דה מונפור מזעיק את בעלי-ברית האיבלינים האנטי-קיסריים, את בני גנואה וויניציה, האוחזים בנשק ומת-בצרים ברובעיהם לאורך הנמל ובגבול הדרומי של רובע ההוספיטאלארים בעכו, יצא אדון בירות מעירו עם אנשיו, כשהוא מזעיק לעזרה את הקשתים מהר-בירות, אפשר מאותם המוסלמים, נתיני שליטי אלגרב (אלערב), שקשרים פיאוֹדליים נתקשרו ביניהם ובין אדוני בירות הפראנקים¹⁴. באליאן ד'איבלין-בירות הגיע בעוד זמן לעכו, למנוע בה הפיכה. 'ומרגע שנכנס העירה', אומר פרוז עלילות

12 Gestes § 221-222. הוא מציינם בשם טיפוס: grans bourgeois — המשפחה הבורגנית De Conchis (בכתיבים שונים) מופיעה בעכו בסוף הממלכה הראשונה (1183), וחבריה משמשים לעתים בתורת 'מושבאים' של 'בית-הדין של הבורגנים' של העיר במאה הי"ג. בנוגע ל-Jean Valin יש כנראה לזהותו עם חתנו של 'מושבא' של 'בית-הדין של הבורגנים' בעכו בשם פאנדולף ב-1225. ר' Regesta, no. 973.

13 מדברי נובאר שם אפשר להבין, שמאז נקרא ששפז זה של העיר: Porte de Maupas.

14 הידיעות על האמירים של אלגרב נשתמרו בכרוניקה ערבית מקומית של צאלח בן יחיא, דברי ימי-בירות. Sālih ben Yahya, Histoire de Beyrouth et des Bohtors. Clermont- lausane, émis du Gharb, publ. par L. Cheikho (Beyrouth 1902) השווה.

Ganneau in Rec. Arch. Or., VI, 1-30

בית-איבלין, 'מייד היתה זו כולה לפקודתו'¹⁵. אין אנו שומעים עוד על ה'קומונה של עכו'. זו פסקה כנראה מלהתקיים, אם בהשתדלותו של ריצ'ארד מקורנוול, ואם בגזירת האיבלינים, שהרגישו בזרם חזק המכוון נגדם מצד הפאטריציאט העירוני של העיר, בעל השפעה גדולה בקרב המון העיר.

עכו הפכה מעתה לבמת-מלחמה, ועל מעמד אָמול זה עתידה היתה לשמור כמעט עד תום שלטון הצלבנים בתוכה. באליאן ד'איבלין-בירות שם מצור על הרובע ההוספיטאלארי וניתקו לחלוטין, מתוך תקווה לתפוס בו את פילאנגיירי — תקוות-שוא, מאחר שנציבו של הקיסר הסתלק, כלעומת שבא, לצור. הרובע שימש מעתה גם מקלט לחלק מבורגני העיר ואביריה שהתקשרו במדיניות הקיסרית. ששה חודשים תמימים נמשך המצור. הנצורים היו אמנם מסוגלים להגן על הרובע, אך לא ניסו לפרוץ את טבעת המצור, כיוון שראש המיסדר ורוב אביריו נמצאו אותה שעה בסוריה. אבירי-הארץ ובראשם אד דה מונבליאר, שהיו, בזמן נסיון ההפיכה בעכו, עם מיסדר הטמפלרים בקיסריה, באו לעכו וקיבלו על עצמם את פיקודו של אדון-בירות. כך נהפך המצור הטמפלארי על ההוספיטאלארים למצור כמעט רשמי מטעם המדינה (אד דה מונבליאר היה קוניטאבל)¹⁶. ואולם מיסדר ההוספיטאלארים היה כוח חזק ביותר משאפשר היה לזלזל בו. עם חזרת ראש המיסדר, פייר דה וייבריד¹⁷, מסוריה (מרקב), השתדלו שני הצדדים להתעלם מכל אותה מלחמה 'זעירה' של ששה חודשים ולאחר שצוינה כ'אי-הבנה מצערת' חזרו החיים למסלולם¹⁷.

נסיון ההפיכה הקיסרית בעכו העלה מחדש את בעיית נציב הקיסר בצור, בעיה שנתעלמה במקצת מן העין בתקופת מסעי-הצלב האירופיים. אמנם, לא היו 'הלוג' גובארדים' סכנה ממשית לשלטון האיבלינים, אבל היה מקום לחששות ונוספה עליהם הרגשת עלבון, והם, בצירופם, דחפו את האיבלינים לפעולה. הם יכלו לסמוך

15 פיליפ דה נובאר : *Gestes* § 222

16 לא כל פרטי המאורעות ברורים. מתקבל הרושם, ששרידי המחנות הצלבניים מחוץ-לארץ תמכו בדרך הטבע בהוספיטאלארים ובחזוה-השלום המצרי, ואילו צלבני הארץ תמכו בטמפלרים. לפיכך יכול מקור צלבני לומר בקיצור על המצור של ההוספיטאלארים בעכו, שהיתה זו מלחמה בין הצרפתים (של חוץ-לארץ) ובין האצילים הסוריים. *Annales de T.S.*, a. 1243: Et lors assega li sires de Baruth l'Ospital de Saint Jehan et en cel an fu grant guerre entre François et Suriens'

16 Pierre de Vieille Bride x16. המצבה של ראש המסדר נתגלתה בעכו בשנת 1962. היא פורסמה עליידי גולדמן. 'Newly discovered Crusaders' inscription in Acre'. *Christian News from Israel*, t. XIII (1962)

17 סדר הזמנים אינו ברור. פרט לעצם העובדה שהמאורעות האלה שייכים לתקופת הזמן שבין המחצית השנייה של שנת 1242 והמחצית הראשונה של שנת 1243.

על תמיכה ניכרת, ובוודאי שלא היתה להם סיבה לחשוש לתגובה שלילית מצד האפיפיור, העומד בקשרי מלחמה עם הקיסר. היתה גם מגמה פנימית להשתלשלות זו. האפספרימנט החוקתי של שנות השלושים, שנסתיים ביצירת מצב *de facto*, דרש מטבע התפתחותו העצמית פיתרון או לפחות סיום שיוכל להתעטף באצטלה של חוקיות פרוצדוראלית, כה קרובה ללבות-האבירים-המשפטנים של בית-איבלין.

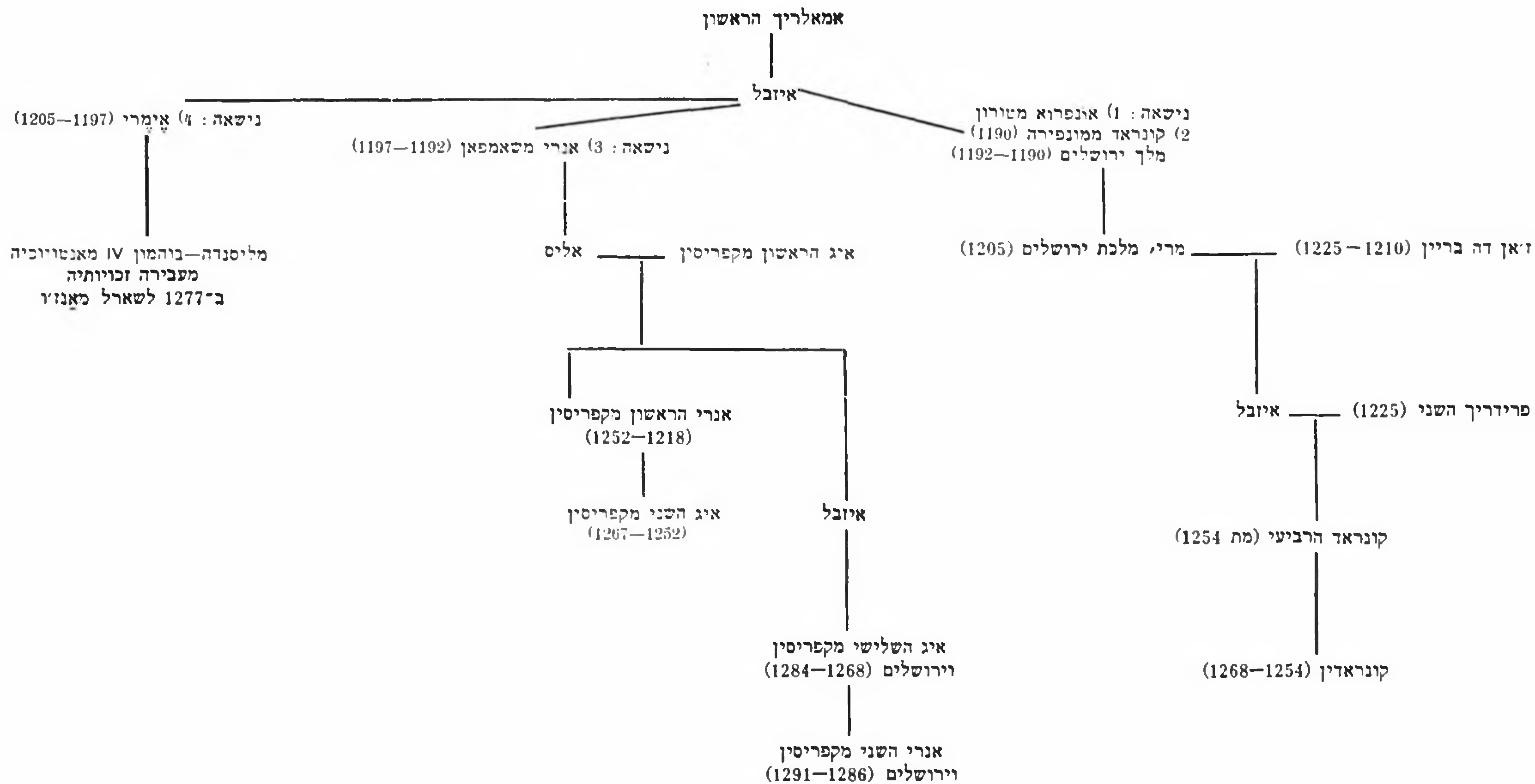
ואמנם זימן להם חוק המדינה שעת-כושר לכך. בתקופה שבה נערך המצור על ההוספיטאלרים בעכו הגיע קונראד, בנו של הקיסר פרידריך השני, לפרקו, היינו לגיל חמש-עשרה (25 אפריל 1243), ולפי החוק הנהוג פסקה אותה שעה אפיטרופ-סות אביו, והשלטון עובר כולו לידי הבן. מעתה שומה עליו להופיע בארץ, להישבע שבועת-ההכתרה המקובלת, לתת בראשו כתר ממלכת ירושלים, ולקבל את שבועות הנאמנות של הוואסאלים ולאשרם על-פי שבועת 'ההומאגיום' בפיאודה שבידיהם. הבארונים לבית-איבלין ראו במנהג מלכותי זה, שהיה מקובל בכל ארצות אירופה הפיאודאלית, אמצעי להיפטר מן השלטון הקיסרי ומן הנציב הקיסרי כאחד. כי ידעו הבארונים, שקונראד לא יכול אותה שעה לעזוב את אירופה, שבה עמד יחד עם אביו במלחמה לחיים ולמוות עם האפיפיור. החוקה הפכה ראש-איל למוטט-בו את שארית השלטון המלכותי. כי אכן מוכנים היו האיבלינים להשתמש בה רק למטרה זו, כשהם מתעלמים מאותם צדדים שבחוקה שהיו מבטיחים קיומם של מוסדות השלטון המרכזי.

הרעיון הועלה על-ידי פיליפ דה נובאר, שמרבה לשבח את עצמו על בקיאותו המופלגה בחוקת המדינה, והרעיון נתקבל בהתלהבות על דעת האיבלינים. אסיפת 'בית-הדין העליון' עמדה להחליט על פירוש החוקה ועל הפעלתה לגבי המצב הקונקרטי שנתהווה במדינה. האסיפה נועדה לתת גושפנקה של חוקיות לביטול רשמי של השלטון המרכזי במדינה, וכמובן, על טהרת המסורת של פרוצדורה ליגאלית.

באליאן ד'איבלין-בירות ופיליפ דה מונפור-טורון כנסו את הוואסאלים של המדינה במעמד ארכיבישוף צור, ממלא מקומו של האפטריארך של ירושלים. לפנייהם הועלתה תביעה, שנתבשלה בסודי-סודות בין האיבלינים ובין אלים מקפ-ריסין ובעלה החדש ראול, אחיו הצעיר של רוזן סואסון¹⁸. אלים ותביעותיה לא היו פנים חדשות בפני אסיפת 'בית-הדין העליון'. כזכור תבעה זו, לאחר יציאת

18 Raoul de Soissons, ביתר דיוק Raoul de Coeuvres, אחיו הצעיר של רוזן סואסון (Comte de Soissons)

מלכי ירושלים במאה השלוש-עשרה

• גיניאלוגיה מקוצרת. התאריכים הבודדים מציינים את שנת העליה לשלטון

פרידריך השני את הארץ, את כתר המדינה, ואז נדחתה תביעתה¹⁹. עכשיו הועלו מצדה תביעות חדשות ומנוסחות ניסוח שונה. פרידריך שפעל עד עתה כעוצר המדינה בתור אפיטרופוס בנו, שוב אינו יכול להשתמש בסמכות זו, כי בנו הגיע לפרקו מבחינה ליגאלית, ופרידריך אינו עוד אפיטרופוס, וממילא אינו עוד עוצר המדינה. וכיוון שיורש הכתר, קונראד, לא הופיע במקום, ולא הוכתר ולא נשבעו לו שבועת-אמונים ושבועות פיאודאליות, הרי המדינה שרויה בלא שליט. אי-לזאת דורשת אליס בתורת 'הקרובה ביותר לכתר' להעביר לה את הממלכה. אמנם, אין היא דורשת את עצם המלוכה, בתור מלכת ירושלים, אלא את החזקה על המלוכה, בתור 'סניורה' שזכויותיה מופעלות למעשה בהעדר היורש החוקי. כל זה הכרחי לפי החוק והמנהג, 'ויהיה זה נגד "האסיזה" והמנהג של הממלכה הנ"ל ואין הם יכולים בשום פנים לפעול נגדם'²⁰ — משפט שחימם את לב הפיאודאליים-המשפטנים של המדינה.

התביעה היה לה על מה שתסמוך, כי אמנם כך היה מנהג המדינה, ואף אלה מבין הבארונים שחששו לתוצאות הממשיות של ההחלטה המשפטנית, היו מושר-שים במסורת שמירת הזכות הפיאודאלית, ולא העזו פניהם לערער עליה בשם ההכרח המדיני ודרישות השעה. רק הנמקה משפטנית עשויה היתה להתקבל על הדעת, וזו לא נמצאה. לאמתו של דבר, על אף כל מה שדרשו בפרשה זו שני המשפטנים הגדולים של המדינה, פיליפ דה נובאר וז'אן ד'איבלין-יפו, אף החוק לא הרשה לעשות מעשה עד שלא יעברו שנה ויום לאחר שהגיע השליט לבגרותו. הדרישה שהעלה אד דה מונבליאר, מן המתונים, להדיע על המצב לקונראד ולהזהירו שאם לא יבוא עשויה דודתו (אליס) להתקבל במקומו, נדחתה. תביעה זו היתה בלי ספק מבוססת על החוק, אם כי המקור האיבליני (הכתוב בידי ז'אן ד'איבלין-יפו, מחבר 'האסיזות') אינו מזכיר אותו. אבל, כפי שאומר אותו מחבר, 'האדון של בירות ואני ואחרים לא השבנו שהכרחי הוא לשלוח אליו'. האיבלינים גמרו אומר להשיג את מבוקשם, וכל ניסיון להשהות או לשנות את ההחלטה היה לשוא, אף עלול היה לסכן את בעליו. אד דה מונבליאר התנסה כבר בכך לפני שנים-מספר. האיבלינים דאגו לכך שהדיון יתקיים באווירה רצויה, כי לא רק אנשי-הכמורה והוואסאלים השתתפו בכנס זה; האיבלינים חזרו על נסיונם מלפני כמה שנים והפכו אסיפה זו ל'אסיפת מעמדות'. מלבד הוואסאלים של המלוכה היו באסיפה זו 'המיסדרים הצבאיים והקומונות של העיר עכו והקומונות של ויניציאה

19 ראה למעלה חלק ב', פרק ג'.

Assises, II. 400: que se serait contre l'assise et l'usage doudit reiaume. 20 douquel il ne pooient en nulle manière aler à l'encontre.

מלחמה מבית ומחוץ

וגנואה²¹. מקור אחר מוסיף עוד את הפיזאנים ואת 'האחוות' של העיר²², ואין כל סיבה לפקפק בדבר, כפי שעושים היסטוריונים מסוימים, שהפיזאנים, בעלי-ברית מושבעים של הקיסר, נוכחו גם הם באסיפה זו. אלא שלא הם ולא המיסדר הטיבטוני לא העזו, בתנאים הקיימים, לטעון את טענותיהם; גורל הטענה המשי-פטית המוצדקת למדי של אד דה מונבליאר הוכיחה להם שכל התנגדות היא ללא הועיל. 'אסיפת האצילים', המורחבת ל'אסיפת מעמדות', דנה בעניין ומוראם של האיבלינים עליה, והם שמשכו בחוטים וכפו דעתם, אף בכוח איומים, על הנאספים. כי אכן רק מועטים ידעו, שהם משתתפים בהצגה שבוימה על-ידי בית-איבלין, לפי סצנאריו שנכתב ונערך על-ידי פיליפ דה נובאר, ומשתתפים הם בה לא השתתפות של צופים, אלא של שחקנים ממש. באליאן ד'איבלין-בירות, פיליפ דה מונפורטורן, פיליפ דה נובאר ומארסיליו ג'ורג'י, נציב (באיי) הוויניציאנים בסוריה, הם שקשרו את הקשר לקבל לידיהם 'זכויות' חוקיות לעיר צור על-ידי השמטת הקרקע מתחת לרגליו של נציב הקיסר במקום. בשורת ישיבות-סתר הוכנה התכנית המשותפת עם ראול מסואסון ורעיתו, שבאה על ביטויה המפורט בהסכ-מים כתובים וחתומים בהשתתפות אחד מבורגני עכו פיליפ בן באלדווין²³, בוודאי אחד מן הבורגנים-המשפטנים של העיר, שהיה ממקורביו של פיליפ דה מונפורטורן. הסכמים אלה הכילו את מסירת 'הסנוריה' לאלים ובעלה, העלאת תביעה

Relatio Marsilii Georgii ad Ducem (Venetorum) in Tafel und Thomas, *op. cit.*, II, 355: Et domus, que sub regula habentur, et commune civitatis Accon et commune Venetorum et Januensium לא תרגמו 'הקומונה של העיר עכו', כפי שיש לכאורה לתרגם. אילו היתה הקומונה קיימת עדיין היינו בלי ספק שומרים עליה בזמן המצור של ז'אן ד'איבלין-בירות על מיסדר ההוספיטאלרים. פיליפ דה נובאר, המספר על המאורעות האלה בפרוטרוט, מקפיד שם לומר שנמסר לו השלטון בעיר, אולם אינו מזכיר 'קומונה'. במשפט שלמעלה ה- *commune* הוא כנראה במספר רבים (*communa*, רבים *communae*). כפי שיוצא מהמשך השימוש בביטוי לגבי ויניציאה וגנואה. וראה ההערה הבאה.

Gestes § 226: Les Jeneves et les Veneciens et les Pisans y furent et toutes 22 *frairies de la ville ausy*. הביטוי *frairies* (= אחוות) מקביל ל'קומונות' של העיר עכו בדו"ח של מארסיליו ג'ורג'י הוויניציאני. המצוטט בהערה הקודמת. לא מן הנמנע שכבר בתקופה זו נוצרו 'אחוות' של לא-פראנקים, שהפכו לקליינטים של המיסדרים הצבאיים במדינה. ר' להלן עמ' 353, ה' 20.

Gestes § 225: Phelippe de Bauduyn 23 *cives Acconensis* שנבחר על-ידי מנזר 'מרים מעמק יהושפט' ו'כנסיית הר-ציון' בעכו להיות אחד משני הבוררים (אפריל 1243) במריבה על גבולות קרקעות. הבורר השני הוא הקאסטילאן של צור Hugo Amirallus, *Regesta*, no. 1110b, ואולי יש לזהותו גם עם Philippus Balduinus המופיע בחתימת תעודה, גם היא מעכו (יולי 1244), הקשורה במיסדר הטיבטוני. הקושי הוא בכך ששאר חותמי תעודה זו הם מן 'הקיסריים'. *Regesta*, no. 1120.

בשם המלוכה להעביר את צור לפיקוחם, השתלטות על כל מבצרי-המלוכה (שבידי הקיסריים) והעמדת חיל-מצב בהם עד בואו של קונראד. וכן ניתנו הבטחות למארסיליו ג'ורג'י הוויניציאני להחזיר לבני-עירו בצור את זכויותיהם הקדומות, מזמן 'הסכם וארמונדוס' (1123) אפטריארך ירושלים, שעשה את הוויניציאנים לסניורים שווי-זכויות למלך בתוך שליטת הסניוריה ובתוך שליטת בירתה.

כל פרשת ההסכמים האלה לא היתה, כאמור, ידועה ל'אסיפת המעמדות' בעפוף. כל הדברים האלה אומר פיליפ דה נובאר 'נערכו ונכתבו בצורה כה סודית, שדבר על כך לא היה ידוע בארץ'²⁴, התחלה נאה לשלטון פארלאמנטארי, שבו כל אביר ואציל רואה עצמו משתתף בקבלת ההחלטות הנוגעות למדינה ונושא באחריותן. פיליפ דה נובאר, שאינו חוסך מעצמו דברי שבת, ידו היתה בכול. הוא שנאם בפני 'בית-הדין העליון' בשם אליס ובעלה, הוא שנקרא לייעץ לבארונים בשמם. היתה זו שעה גדולה לאביר הקטן מצפון איטליה, שקורב לבית-איבלין ונעשה לאישיות מרכזית במדינה. בקיאותו וסמכותו בחוקת המדינה ובמנהגיה, שאין להטיל בהם ספק, עשוהו לאיש הנכון במקום הנכון בשעה שהאחראים למדינה החליטו לנהל ענייניה 'ככתוב', ללא התחשבות באחריות הרובצת עליהם לגבי גורלה. אליס המזדקנת וראול מסואסון נפלו על המציאה, שהעלתם פתאום לכבוד הגדול במדינה. התמימים הללו חשבו כי באמת ובתמים יינתן להם לשלוט במדינה.

החלטת 'בית-הדין העליון' היתה חד-משמעית: 'הם מעבירים למלכה אליס את החזקה על ממלכת ירושלים, בתורת היורשת הקרובה ביותר; ולה נותנים את שבועת ההומאגיום ואת השירות מתוך הבנה, שאם אך יבוא קונראד לממלכת ירושלים יהיו פטורים (מן החובות) לגבי המלכה אליס, ויעשו כלפיו מה שחייבים לו'²⁵.

להחלטה זו נסמכו מיד תוצאות מעשיות, וגם היו לה תוצאות מרחיקות-לכת לגבי עתיד השלטון במדינה. התוצאה הראשונה היתה ביטול כל המינויים והפרי-ביליגיות שהוענקו על-ידי פרידריך השני, מאחר שפעולות שלטוניות אלה של

Gestes § 225 24

Gestes § 226: que il meissent la reyne Alis en saizine dou reyaume de Jeru- 25 salem, come le plus dreit heir aparant, et ly feissent homage et servise par ensi que, tantost come le roy Conrat venroit au royaume de Jerusalem, que il fussent quite à la reyne Alis et à luy feissent ce qu'il deüssent בנוסח אחר של Eracles, 420: 'מכיוון שהמלך קונראד אינו נוכח וגם לא היה, הם יקבלו אותה (המלכה אליס) בתור גבירה (dame) ויעבירו לה את המלוכה לשמירה, ומתחייבים לגביה, חוץ מזכויות המלך קונראד'.

העוצר לא היה כוחן יפה אלא בזמן העוצרות. ספק אם תוצאה זו פגעה באנשים רבים מבני־המקום, אך היא ביטלה בעקיפין ולחלוטין כל פקודה קיסרית שהיתה מכוונת נגד בית־איבלין. מעתה ניתן חיזוק משפטי — בהתאם למיטב הפרוצדורה המשפטית — לכל פעולה איבלינית שבאה בשעתה להפר את פקודות הקיסר. נצטרפה לכך תוצאה אחרת והיא אי־ציות להוראות של קונראד ואי־הכרה בשלי־חיו ובנציביו, ביניהם הרוזן תומאס ד'אצ'רה, שנשלח לארץ־ישראל במקומו של פילאנגיירי. נושאי־השלטון החדשים מינו מעתה את נושאי המשרות המדיניות. יתר על כן, עתה נמצא בסיס משפטי להתקפה על המצודה של הקיסריים, העיר צור. בתור חלק של הדומינה הממלכתית מן הדין היה שהעיר צור ונכסים אחרים השייכים לדומינה (ביניהם עכו) וכל ההכנסות הממלכתיות יועברו לבעלי החזקה החדשה על המדינה. ואמנם, הכנסות אלה ניגבו במהירות ואיפשרו גיוס צבא ואניות, ובשם המלוכה הירושלמית יצאו הללו להתקיף את צור הממלכתית... ספק אם באותה שעה ידעו הבארונים, מלבד חבורת האיבלינים הגבוהה, שהם מניחים יסודות לחוקה חדשה, חוקה מהפכנית, שתבטל את שלטון המלוכה מכול וכול. על־כל־פנים, שומר־החוק שבקרוב הצלבנים ראו והנה ממלכתם נוהגת בדיוק לפי התקנון, ואין אנו שומעים על שום מחאה נגד כיבושה של צור; אם הושמעה אין המקורות, שכולם אנטי־קיסריים, מזכירים אותה, והמקורות הקיסריים של סיציליה עוברים על העניין בשתיקה גמורה. בעיות איטליה והאפיפיור היו קרובות יותר, דוחקות יותר וחשובות יותר, ולא נתפנו הכרוניסטים המקומיים לענייני המזרח הצלבני.

בשם 'הסניורים' החדשים, אלים ובעלה ראול מסואסון, נדרש לותאר, אחיו של ריקארדו פילאנגיירי, למסור את העיר צור לשלטונם. לותאר פילאנגיירי סירב כמובן, כי לא ידע שהאיבלינים כבר קיבלו הבטחות מכמה מבורגני העיר, ובייחוד מקרב תושביה הוויניציאנים, לפתוח את שערי העיר לפניהם. ביום 12 ביוני 1243 חדר הצבא האיבליני בעד 'שער־האטליוזים' שעל שפת־הים לתוך העיר. פילאנגיירי הצליח להימלט לתוך מצודת־העיר, וכאן החזיק עוד מעמד חודש ימים. רצה הגורל שגלי־הים הטילו לחוף צור את אחיו ריקארדו, שהיה בדרכו לאירופה, והוא נשבה בידי האיבלינים. לנוכח איום תלייתו נכנעה מצודת־צור לצבא הממלכה (10 ביולי 1243).

עתה הגיע תורם של אלים וראול מסואסון, ואתם גם מארסיליו ג'ורג'י, הנציב הוויניציאני, ללמוד פרק במשמעות 'החוקה של המלוכה'. צור נכבשה לפי פקודת 'הסניורה' החדשה של הממלכה על־ידי צבא־הממלכה, שגויס בפקודתה ומומן מהכנסות הממלכה. צור, כחלק מן הדומינה, היתה צריכה אפוא לחזור לרשות

ביטול השלטון המרכזי בממלכה

המלוכה. כך חייבה שורת ההיגיון, ותביעתו של ראול מסואסון לאחר כיבוש צור היתה למסור לידו את השלטון במקום. אך לא כן סברו בבית-איבלין. מצפונם המשפטי של באליאן ד'איבלין-בירות ופיליפ דה מונפור-טורון נקפם, אם אמנם רשאית 'הסניורה' לקבל חלק זה של הדומינה. הן למעשה אין היא אלא שליטה לשעה, והם אף נשבעו שעם בואו של קונראד יהיו פטורים מן השבועה ומן החובות לגביה ויעבירו את 'נאמנותם' לקונראד. האם אין כאן בעצם מעין מקרה של העדר שליט מממלכתו? והרי בכגון זה חובה על הוואסאלים הנאמנים לשמור על נכסי-המלוכה ועל מבצריה למענו²⁶! כן אף מצאו בהסכמים שנחתמו עם הסניורה לפני 'ההפיכה שבבית-הדין העליון'. המצודה נמסרה אפוא 'לסניור בירות ולסניור טורון, שהיו חייבים לשמור על המצודות, כפי שנאמר בהסכמים שנעשו בעכו בין המלכה אליס ובינם'²⁷. אין ספק שאמנם כך נאמר בהסכמים, ואולם לראול מסואסון היה ברור, שאין הדברים אמורים אלא במצב שיווצר תיכף עם הכיבוש, כשצרכים צבאיים מחייבים את מסירת המבצרים לאלה שפיקדו על הצבא. בית-איבלין סבר אחרת. הם הודיעו לזוג הסניורים-השליטים 'שלא ימסרו לו (את המצודה והעיר) כלל ואף לא יעבירו, אלא ישמרו עליהם עד אשר ידעו למי עליהם למסרם'²⁸!

ובזה הגיעו השינויים בחוקת הממלכה מזמן מרד-הבארונים נגד שלטונו של פרידריך השני לסיומם הטבעי. כימי דור ומעלה לא יהיה שלטון מרכזי במדינה. כנגד ניסיון כל-שהוא מצד הכוחות הקיסריים המצויים במדינה ינפנפו האיבלינים את דגל 'הסניורה', השליטה לעת-מצוא, ללא תואר מלכה²⁹ וסמכויותיה, וכנגד ניסיון של 'הסניורה' לקבל את השלטון לידיה מנופף בית-איבלין את דגלו של קונראד הרביעי הוהנשטאופן, מלך ירושלים, שתביעתו שרירה וקיימת. השלטון למעשה הוא ביד 'אסיפת-האצילים', הנשמעת לאיבלינים. זוהי אפוא מלוכה ללא מלך, ורפובליקה שאפילו נשיא אין בה.

מצב זה ישתנה ברגע שכוחות ריאליים, כמו המיסדרים הצבאיים והקומונות האיטלקיות, יגיעו לתודעת מעמדם החדש, שיתהווה עם היעלמות הפיאודל של

26 ז'אן ד'איבלין-פו יכתוב באסיזות, פרק *Lois I*, 194, הדן בעוצר המדינה: 'והמבצרים השייכים ליורש החוקי של המדינה יהיו נתונים לשמירת הבארונים והוואסאלים של הממלכה ולדאגתם. (והעוצר) ידאג שיהיה למפקדי-מבצרים, שהנ"ל יקבעו, כל הדרוש למבצרים על-פי ההיגיון, וזה לפי הכרתם של הנ"ל או הכרת רובם'. האם זה היה הכלל גם לפני תקופת אליס וראול. או שז'אן ד'איבלין קובע נוהג זה על-פי הצורה שבה נהגו לגבם, אין לדעת.

Gestes § 229 27

Ibidem § 232; *Eracles*, 423 28

29 התואר 'מלכה' הניתן לאליס הוא על שום מלכות קפריסין, ולא על שום ירושלים.

אצילי הצלבנים ואביריהם. השואה הפוליטית והצבאית, העתידה למחוק בתוך שנים מספר את הישגיו של פרידריך השני, של תיבו משאמפאן ושל ריצ'ארד מקורנוול, תבטל את הבסיס הקרקעי־פיאודאלי הרופף של המבנה החברתי־משטרי של המדינה. לאציליה לא יהיה עוד כל משען כלכלי לתביעותיהם ולמעמדם החברתי והפוליטי. את מקומם יירשו המיסדרים הצבאיים והקומונות האיטלקיות בעלות המאה ובעלות הדעה במדינה.

בעיית המוסדות המרכזיים כמעט יורדת מן הפרק מאליה במדינה הצלבנית; שאלת השלטון המרכזי תועלה מחדש רק כעבור עשרים שנה (1269)³⁰. ראול מסואסון, שלא היה אלא נסיך־בעל וחסר כל השפעה, עזב את הארץ. אשתו המז־דקנת אליט מתה שלוש שנים לאחר־מכן (1246). בנה אנרי הראשון, מלך קפריסין, פיורש הקרוב ביותר של כתר ירושלים, הוא גם יורש מעמדה; הוא נוטל את התואר הבלתי־מוגדר של 'אדון הממלכה הירושלמית'³¹ הוא התואר שבו הכיר גם האפיפיור. השלטון נשאר בידי מי שהיכולת בידו להחזיק בו. באליאן ד'איבלין־פירות נעשה לעוצר³² ממלכת ירושלים, ושותפו ל'הפיכה', פיליפ דה מונפור־טורון, בא על סיפוקו בתור שומר (או עוצר) של צור, ובמשך הזמן כונן סניוריה עשירה למדי של תבנין־צור בצפון הארץ³³. מארסיליו ג'ורג'י, הנציב הוויניציאני, שבעזרתו ובעזרת ויניציאנים שגרו בצור נכבשה העיר ונתאפשרה ה'הפיכה', נתקל באוזן אטומה לתביעותיו. השליטים בפועל הציעו טענות רבות והרצו לפניו הרצאות מעניינות על ההבדל הרב בין ביטול־זכויות, שנעשה על־ידי עוצר (כמו פילאנגיירי), ובין זה שנעשה על־ידי מלך ממש. את הראשון אפשר לתקן, לא את האחרון; אותו יוכל לתקן רק מלך ממש, 'והמלכה ההיא (אליס) אינה חוקית, אלא המלך קונראד'³⁴ — הבדלה משונה בפי ראשי הבארונים שלא פסקו מלטעון לקדושת זכויותיהם. בקושי החזיר לידו מארסיליו ג'ורג'י חלק מרכוש הקומונה, ואולם במשך הזמן (עוד ב־1244) קיבל חזרה סמכויות שלטוניות רבות, שהפכו את הרובע הוויניציאני בצור לסניוריה עצמאית לכל דבר (שיפוט, אדמיניסטרציה, צבא), ואף מקצת זכויות כלכליות (פטור ממכסים, הכנסות בנמל). אך קל היה לדרוש עצמאות כזו ממלכי ירושלים מאשר מאציליה, ששמרו זכות זו רק לעצמם. בהזדמנות הראשונה יבטל סניור צור את הפריבילגיות הוויניציאניות וידיחם

30 ראה להלן, חלק ד, פרק ב.

31 *Rei de Chypre et Regesta*, no 1200: Dominus regni Hierosolymitani 31
Seignor del reame de Jerusalem

32 במות באליאן ד'איבלין־פירות (1247) עברה העוצרות ליד אחיו, ז'אן ד'איבלין־ארסוף.

33 ר' חותם אדוני צור־תבנין בכרך ראשון, עמ' 375.

34 Tafel und Thomas, *op. cit.*, II, 357

‘ההפיכה לפי החוק’

בכלל מן המקום, ורק בשנת 1277, לאחר שיישפך דם איטלקי לרוב בעכו, יוחזרו להם זכויות אלה³⁵.

תיאור ‘ההפיכה לפי החוק’ בעכו על-ידי גדול המשפטנים הצלבניים, ז’אן ד’איבלין-יפו מסתיים בפסקה האופיינית: ‘וכך שמעתם איך הוואסאלים חייבים לעשות עוצר, כאשר היורשים הם קטינים, או נמצאים בחוץ-לארץ ועדיין לא נכנסו לתוך ממלכתם כפי שהם חייבים לעשות’³⁶. אין בתיאור זה כל רמז לתשומת-לב מצד מחוללי ההפיכה לשינויים במערכת הכוחות סביב ממלכת ירושלים, שבמשך זמן קצר יהפכו את התקוות והאפשרויות והסיכויים הפוליטיים והצבאיים למפח-נפש וייאוש ואבדן.

במשך שנות השלושים ותחילת שנות הארבעים של המאה השלוש-עשרה יכלו הצלבנים לשים כל מעייניהם בערעור סדרי השלטון כיוון ששלום-יפו של פרידריך השני הבטיח את גבולותיהם, והנסיכים האיובים של סוריה ומצרים עמדו אלה מול אלה בחרבות שלופות. אילו הותקפו הצלבנים בשנים אלה על-ידי המוסלמים, לא היו פורקים מעליהם את עול השלטון המרכזי, וכדי להגן על נפשם היו מלכדים כוחותיהם במשמעת צבאית. ואולם התככים הפוליטיים של הנסיכים האיובים ריתקו את הכוחות המוסלמיים על גבולות הצלבנים לבסיסיהם, וכך איפשרו לאצילי הארץ למוטט את השלטון המלכותי. וכשהגיעה השעה והנסיכים האיובים עמדו לפני התמודדות צבאית חדשה, והצלבנים יכלו לכאורה להטיל את משקלם הפוליטי על מאזני הכוחות במזרח התיכון, היתה הופעתם מפולגת וחסרת תכנון, מהעדר שלטון מרכזי. ברית פוליטית או בריתות פוליטיות, ערוכות בזהירות ובשיקול-הדעת, היו מספיקות, כנראה, לכפות תנאי-שלום על הסביבה, ותחת זאת נסחבו הצלבנים לבריתות המחייבות אינטרוונציה צבאית, וזו הביאה בסופו של דבר לידי מפלת צבאם ולידי אבדן כל ההישגים הטריטוריאליים של עשרים השנים האחרונות.

כזכור לא הניח חוזה-השלום של ריצ’ארד מקורנוול את דעתו של מיסדר הטמפלרים ומקצת אצילים ארצישראליים. לא נדע בדיוק, אם כבר אז קיימת היתה הברית המהודקת בין הטמפלרים לאיבלינים, שחודה לאחר-מכן מכוון כנגד ההוספיטאלרים והקיסריים. מכל-מקום, הטמפלרים העזו לפגוע בגלוי בחוזה-השלום, ופגיעתם עלולה היתה לסבך את המדינה בקשיים חדשים. הטמפלרים ערכו התקפות-מספר (במחצית השנייה של 1242) דרומה מבית-לחם, והיינו לשטח

35 ראה להלן חלק ד, פרק חמישה-עשר.

36 Documents etc. in Lois II, 401

שהיה נחלת אלמלך אנאצר דאוד מפרך, ולבסוף התקיפו את בירת נכסיו בעבר-הירדן המערבי, את שכם (30 באוקטובר 1242). היתה זו התקפת-שוד רצחנית על עיר-פרוות. העיר נשדדה ונשרפה ואוכלוסיה המוסלמים ואפילו הנוצרים (נוצרים-מזרחיים) נטבחו³⁷. מאורע זה הביא לזמן-מה לידי התקרבות בין אלמלך אנאצר דאוד ובין סולטאן מצרים. סולטאן מצרים הוכר כריבונו של אדון כרך וממילא גם כאחראי לבטחון אדמותיו של בן-תלותו. הצבא המוסלמי המאוחד של שליט עבר-הירדן ושל שליט מצרים עלה מעזה למקורות הירקון, לאלעוג'ה, ופה חנה מול יפו, כשהוא עורך כעין הפגנה של מצור על העיר. ואולם ברי היה, שללא התגרות קשה לא יפר הסולטאן את חוזה השלום עם הפראנקים; חרב האויבים בסוריה היתה תלויה מעל לראשו. צבאותיו נסוגו אפוא למצרים, ואם ציפה אלמלך אנאצר דאוד לפעולת-עונש נגד הפראנקים, היתה אכזבתו שלמה.

אפשר שמאורע זה או מאורעות דומים הביאו להתפכחות מסוימת בחוגי האיו-בים. בשנים 1242 או 1243 נעשה ניסיון לכרות ברית-שלום בין האויבים של סוריה ובין שליט מצרים מתוך שכחת העבר. כל שליט יישאר בנכסיו, וכולם יכירו בריבונותו של אלמלך אצאלח איוב. ואולם משא-ומתן בין האויבים ללא תככים היה, כנראה, בגדר הנמנעות. בעצם הפגנת-אחוזה כללית זו הסכימו להפקיר את אלמלך אנאצר דאוד, שהיה חליפות בעל-בריתם ואויבם, והחליטו שפרך תיכבש על-יד דמשק. בכך היתה נעלמת מדינת חיץ בין מצרים לדמשק. וכבר עלה הצבא הדמשקאי לצפון השטח של עבר-הירדן, כדי לשים מצור על עג'לון והנה הגיע שליט דמשק לכלל דעה, שכל המשא-ומתן מצד המצרים לא נתכוון אלא לשחרר את בן הסולטאן האסור בדמשק. מייד נהפך מערך-הבריתות על פיו, ומערך חדש מתארגן, ואלמלך אנאצר דאוד מתקבל לברית הסורית המכוונת נגד מצרים.

במצב זה ביקשו גם המצרים וגם הסורים בעלי-ברית ואלה נמצאו להם בקרב הפראנקים. אם נאמין לארמאן מפריגור³⁸, נשלחה תחילה משלחת למצרים, ובמשלחת זו השתתפו טמפלרים. היה זה מדרך הטבע, מאחר שבשנת 1243 היו הטמפלרים והאיבלינים שליטי המדינה. הנראה שעצם השתתפותם של טמפלרים, שהתנגדו לברית מצרים, השפיעה על המשא-ומתן. תחילה, כותב מפקד הטמפלרים³⁸, הבטיח הסולטאן למסור להם את כל עבר-הירדן המערבי, אך

Armand de Périgord •

37 נדמה שפתיחת מכתבו של ארמאן מפריגור, מפקד הטמפלרים, אל רוברט מסטנפורד, מפקדם באנגליה (לערך יוני 1244), באה להצדיק מעשה זה. אלמלך אנאצר דאוד נקרא כאן 'רודף הנוצרים' שנלחמים בו ללא הרף, כדי לשחרר את ארץ-ישראל. ר' Mat. Paris, IV, 288-291.

38 המכתב נכתב בקיץ 1244. ר' Mat. Paris, IV, 288-291.

קואליציה מוסלמית-פראנקית נגד מצרים

לאחר־מכן חזר בו וניסה לסבב את השליחים בפיטומי מלים ריקות. אין הוא מוכן עוד למסור להם את עזה, את חברון, את שכם ואת מבצר־דרום. כלומר, סולטאן מצרים לא היה מוכן לוותר על ראש־הגשר המצרי בחוף (עזה, מבצר־דרום), וגם לא הסכים למסור להם את נכסי אלמלך אנאצר דאוד בשומרון, שבין כך ובין כך לא יכול למוסרם להם, מאחר שלא היו ברשותו.

הטמפלרים 'תפסו' את מזימתו, כפי שכותב מפקדם, של שליט מצרים. כוונתו היתה להגיע לידי שלום עם הפראנקים, כדי שיוכל לכבוש את דמשק, חמץ ועבר־הירדן, ולאחר שיכבוש את כל אדמות המוסלמים שהן בנות־מצרן של אדמות הנוצרים, לא ישמור לנו עוד את הנאמנות, כפי שאין הוא שומר אותה להם (למוסלמים), והנצרות הרופפת־והחלשה מעבר־לים לא תוכל לעמוד נגדו. השליחים חזרו אפוא, לאחר שנעצרו במצרים במשך מחצית שנה, עם ההצעות, שהובאו לפני המיסדר ואנשי־הכנסייה 'ואחדים מן הבארונים', ביטוי קולע לציון 'הממשלה' הצלבנית. ההחלטה היתה שלילית, כי אכן הצעות לא פחותות מאלה שנתקבלו ממצרים באו גם מדמשק. בתחילת הקיץ של אותה שנה (1244) סוכמה הברית בין דמשק, חמץ ופרך, שכוונה נגד מצרים, ושגרירי הקואליציה החדשה באו במגע עם הפראנקים לשם צירופם לברית. החוזה החדש נחתם ביפו, שבה חנו הטמפלרים עם ז'אפרוא דה סרז'ין בשטח־המרעה של העיר³⁹. ברית זו שוב לא היתה ברית־התגוננות גרידא. שליטי איוב בסוריה לא יכלו לשקוט כל עוד שלט אלמלך אצאלח איוב במצרים. כוונתם היתה אפוא הפעם לצאת למלחמה גלויה נגד מצרים, והצל־בנים קיבלו עליהם להעמיד את כוחותיהם הצבאיים לרשות הקואליציה במלחמה זו. ספק הוא אם הברית עם מצרים היתה מחייבת את הצלבנים לפעולה צבאית. במאזן־הכוחות הקיים יכול היה שליט מצרים להסתפק בברית של התגוננות או של נייטראליות אוהדת מצד הצלבנים, כדי להבטיח, למשל, את חופש המעבר וקלות האספקה של צבאותיו בדרכם לפרך או לסוריה. ואילו האיובים של פרך ושל סוריה נזקקו לעזרה צבאית ממשית אם רצו להפיל את שלטונו של אלמלך אצאלח איוב, כלומר, לכבוש את מצרים.

מה היתה התמורה להתחייבות זו? למעשה, אישור הסטאטוס קוו הטריטוריאלי בארץ־ישראל מערבה מן הירדן: 'שיחזירו תיכף ומייד את הארץ מעבר זה של הירדן לנוצרים, חוץ מחברון, שכם ובית־שאן', זאת אומרת, בלי לפגוע בשטח שומרון (יריחו נזכרת במפורש מחוץ לשטח הנוצרי) ודרום־יהודה שהיו בידי אחד מבעלי־הברית, והוא אלמלך אנאצר דאוד⁴⁰. ההרחבה של הטריטוריה הצלבנית

Gestes § 254 39
40 ר' בעמוד הבא.

מלחמה מבית ומחוץ

המובטחת בנוסח זה אינה אלא אשליה; היא אמנם הרחיבה להלכה את השטח על-פני דרום החוף, היינו על-פני עזה ומבצר-דרום, אך אלה לא היו בידי בעלי-הברית, אלא בידי המצרים, שהחזיקו בהם (לפחות בעזה) חילות-מצב, ורק אחרי ניצחון עליהם אפשר היה לבצע סעיף זה של ההסכם. לעומת זאת היה ערך רב לויתור אחר של בעלי-הברית המוסלמים. הם הסכימו לוותר על החלק המוסלמי של ירושלים, היינו על שטח הר-הבית, שמאז חוזה-יפו של אלמלך אלכאמל עם פרידריך השני נשאר בידי מוסלמים. המוסלמים יגורשו למעשה מן העיר, וכל שטחה ייהפך לנוצרי⁴⁰.

מבחינה צבאית לא הביאה תוספת הר-הבית לשטח הנוצרי ברכה רבה. היא רק הרחיבה את שטח ההגנה של העיר, ולא היו לצלבנים כוחות מספיקים לכך. אך אין כלל לפקפק בערך הרגשי והתעמולתי של כניסת הצלבנים לירושלים השלמה. כל-כמה שעוד נשאר זיק של קשר לעיר-הקודש בלב תושבי הארץ, ואירופה הנוצרית ראתה את עצמה עדיין קשורה ברעיון שחרור 'כנסיית-הקבר', היה זה הישג רב רושם ומשמעות. אף אין ספק שהיה זה ויתור לא קל לשליטים המוסלמיים, ואולם אין להתעלם גם כאן מן העובדה, שיירושלים לא היתה שייכת מבחינה חוקית לאף אחד מהם, אלא לסולטאן מצרים, ואם ויתרו, לא על שלהם ויתרו. דעת-הציבור המוסלמית האשימה כמובן בויתור זה, ובדין, את שליטי כרך ודמשק.

ההסכם נחתם, אך רק הטמפלארים, אנשי-הכנסייה וכמה מן הבארונים, כפי שמספר מפקד הטמפלארים, הסכימו לו. האחרים (בשורה ראשונה המיסדרים הטיבטוני וההוספיטאלארי וקבוצה בארונאלית לא-איבלינית) בשל קנאתם, לא נתנו הסכמתם. ואולם יוזמי-הברית יכלו להצביע בגאווה על כך, שהמוסלמים אמנם פינו תיכף את הר-הבית, וההיסטוריון המוסלמי, אבן ואצל, שעבר אותה שעה בירושלים, מספר על כמרים העורכים את תפילותיהם בקֶבֶת אַצְחָרָא ('מסגד עמר'), כשאגרטי-היין, שהם מכלי-השרת של הפולחן הנוצרי, מקיפים את כיפת הסלע. במסגד אלאקצא, שחזר עכשיו לטמפלארים, שוב פעמו הפעמונים לתפילה הנוצרית, ואוכלוסיה נוצרית חדשה התחילה משתקעת בעיר. הטמפלארים התכוונו לבנות מבצר בירושלים, שיגן על העיר ואל הארץ⁴¹. בעזרת קלף חדש זה של

40 הפרטים מובאים על-פי המקור המפורט ביותר, והוא האיגרת של מפקד הטמפלארים הנ"ל. פחות פרטים במקורות המוסלמים. ואולם אבן ואצל מוסיף שהצלבנים קיבלו את מבצר כוכב (אלהוא). מובא ע"י בלושה בתרגום מקריזי 486.

41 באיגרת הטמפלארים נאמר שהמבצר יבנה *prope Jerusalem supra Toronum*. אם אמנם *Toron* כאן הוא שם מקום קונקרטי מתקבל על הדעת שהכוונה ללאטרון, היא *Toron des Chevaliers* שהיתה שייכת לפנים לטמפלארים. ואולם *toron* פירושו סתם

ירושלים נוצרית בלתי־מחולקת ניסו הטמפלרים לבקש עזרה מן המערב, שקיבל את הבשורה במידה מסוימת של ספקנות⁴².

הצבאות המאוחדים של הקואליציה המוסלמית־נוצרית עמדו להיפגש בעזה. ההיסטוריון אבן ואצל, שעשה אותה שעה דרכו למצרים (מאי—יוני 1244), פגש את אלמלך אנאצר דאוד, שליט כרך, חונה במערבה של ירושלים; בעזה נמצא כבר אלמלך אצאלח אסמאעיל, שליט דמשק. אותה שעה נמצא שליט חמץ, אלמלך אלמנצור אברהים, בעכו, שבה נתקבל בכבוד מלכים, כדי לתאם את תנועות הצבא הצלבני. הקואליציה הסורית־ארצישראלית, מוסלמית־פראנקית, התדפקה על שערי מצרים. הצבא המצרי חנה בעבאסה, ומאהל הסולטאן נמצא בברכת אלג'ב.

סולטאן מצרים, שנמצא צפוי לסכנת הכחדה, ביקש בעלי־ברית נגד הקואליציה הגדולה. אלה לא נמצאו בסביבתו הקרובה, ואלמלך אצאלח איוב פנה אל גורם צבאי המוכן להשכיר חרבו במחיר, אל גדודי החוארזמים, שחנו על הפרת המרכזי. כזכור לא היתה זו פגישתו הראשונה אתם. בטרם עלותו לשלטון, כשהיה בגדר גולה פוליטי ממצרים בג'זירה, כבר ניסה אלמלך אצאלח איוב לשכרם לשירותו. לא נעלמו מן הסולטאן לא כושר־הלחימה של תורכים אלה ולא אכזריותם, שהפכה לשם־דבר, לאחר שגלו מארצם וחיו על חרבם. שליח הסולטאן, שעשה דרכו לבגדאד, בא במגע עם מנהיגם בֶּרְכָה חאן בנציבין, וזה היה מוכן להשכיר חרבו לשליט מצרים. היתה זו חרבה־השמה, שדור אחד לפני הופעת המונגולים נחרתה פעולתה בזכרון בני־הדור כשואה.

על־פי ההסכם עם הח'וארזמים, שאולי הבטיח להם שטחי־התיישבות בסוריה, השתפך גל של גדודים אלה מן הפרת דרומה. קצתם דרך דמשק, שסביבתה נשדדה, וקצתם דרך בעלבך, התקדמו הח'וארזמים דרומה לעבר הגליל. צפת וטבריה ראו את הגדודים לרגלי חומותיהם, אך הח'וארזמים לא התכוונו לפעולת מצור, אלא

גבעה מבוצרת, ואפשר שלזה הכוונה באיגרת הנ"ל. ריריכט חושב (GKJ, 860, 1), ואולי בדין, שהטמפלרים התכוונו לבצר את הרי־הבית, ומביא מכתב של פרידריך השני המוחה נגד נסיונם להשיג מן האפיפיור הסכמה להוציא שטח זה מתחום סמכותו הריבונית.

42 ראוי להביא את תגובתו של ההיסטוריון האנגלי מתיה פריס בן התקופה. הוא מאשים את המיסדרים בחרחור מלחמה, כדי שיוכלו לקבל את כל כספי הצלבנים. לטמפלרים יש בעולם הנוצרי 9.000 אחוזות (maneria), ולהוספיטאלרים 19.000, ונוסף על כך עוד הכנסות רבות. מדוע אפוא לא תשלח כל אחוזה אביר אחד מצויד כהלכה? מתיה פריס, כרבים נזירים אחרים, לא ראה בעין טובה את המיסים שהיה האפיפיור מטיל על הכנסייה כדי לממן את מסעי־הצלב. אולם הטענה במקומה עומדת. דברים דומים נאמרו, אם כי בצורה קצת סתומה, גם על־ידי ריצ'ארד מקורנוול. ר' Mat. Paris, IV, 138–144.

מלחמה מבית ומחוץ

למעשי-שוד. מן הגליל ירדו הח'וארזמים דרומה ותפסו את כל השטח לאורך הקו לאטרון עד עזה⁴³. מן השטח הזה התפשטו התקפותיהם לכל צד, וקרבנם הראשון היתה ירושלים.

זו עדיין לא היתה מבוצרת, מלבד אותם חלקים שעוד נותרו מן ההרס הקודם של אלמלך אנאצר דאוד. העיר זכתה לביקור קצר של האפטריאך החדש של ירושלים, רוברט, לשעבר בישוף נאנט * בצרפת. אולם חוץ מדברי עידוד לא יכול, לא הוא ולא מלווייו ההוספיטאלארים ומפקדם גיום דה שאטוֹנֶף ** לעזור לה. ב־11 ביולי 1244 הותקפה העיר על־ידי הח'וארזמים⁴⁴. התקפתם באה, כנראה, מעבר הר־ציון, כיוון שבהתקפתם זו החריבו את כנסיית סן־ז'אק (יעקב הקדוש), כנסייה ברובע הארמיני שבין 'שער־ציון' מזה ובין ארמון־המלך מזה. התקפתם זו נהדפה. ואולם ניסיון של גיחה נוצרית, בפיקודו של הנציב הקיסרי במקום, נסתיים במותו, והוא הנציב הנוצרי האחרון בירושלים.

האוכלוסיה היתה אחוזת־ייאוש בפני אויבים אלה שלא ידעו רחם וכל נשמה חיה נכחדה באש ובחרב⁴⁵. משלחות דחופות שוגרו מן העיר עם בקשות־עזרה לעכו ולבעל־הברית החדש, אלמלך אנאצר דאוד. עכו לא נענתה, אפשר מפני שצבאותיה התכוננו כבר לשים פעמיהם דרומה (אבגוסט 1244), כדי להתאחד עם בעלי־הברית המוסלמים. לעומת זאת נענה שליט כרך, שפתח במשאומתן עם הח'וארז־מים על יציאת הנוצרים מן העיר. תוך כדי כך הורשה גזיר נוצרי, שמעון שמו, להיכנס לעיר (21 באבגוסט) ולעודד את הנוצרים שלא לעזבה, בפרט שנמצאה עוד אספקה לששה שבועות בתוכה. אבל יומיים לאחר מכן החליטה האוכלוסיה, בהתקפת חרדה, לעזוב את העיר. בין שישה לשבעה אלפים יצאו בלילה (23 באבגוסט) לדרך בליווי חיל־משמר של אבירים. הדרך הוליכה בשטח מיושב מוס־למים, ואלה 'הפלחים של ההר', התקיפו את השיירה ועשו בה שמוֹת. המחנה הגיע לאמצע הדרך לרמלה, במורד ההרים לשפלה, והנה נראו לפתע פתאום על חומות ירושלים דגלי הנוצרים. המחנה, שהיה חסר מנהיג, נפלג לשניים. רבים מהם סברו שהנוצרים הצליחו להדוף את הח'וארזמים ודגליהם מתנופפים לסימן ניצחון והחליט לחזור העירה, וכך נפלו במלכודת הח'וארזמית. הח'וארזמים שנכנסו לעיר עם יציאת הנוצרים מירושלים מצאו את דגליהם והם שהעלו אותם

Guillaume de Château Neuf **

Nantes *

43 איגרת של רוברט האפאטריאך ואנשי־כנסייה אחרים מסוף נובמבר 1244. Mat. Paris IV, 339

44 תיאור מפורט 159 ss. *Chronicon de Mailros*

45 איגרת מפקד ההוספיטאלארים על הריסת ירושלים. Mat. Paris, IV, 308

חורבן ירושלים בידי הח'וארזמים

על החומות. מן הנוצרים שחזרו לבירה לא ניצל איש מן הטבח האיום. הכנסיות בעיר נחרבו, וזעם הח'וארזמים נשפך במיוחד על כנסיית-הקבר, בה נחרבו גם כמה מקברי מלכי-ירושלים הצלבנים, על כנסיית הר-ציון, כנסיית מרים-בעמק-יהושפט, ודרומה יותר כנסיית בית-לחם. לא טוב מזה היה גורל שארית המחנה הנוצרי שהצליח לרדת מן ההרים ולהגיע לרמלה. פה נתקלו בגדודי ח'וארזמים שפשטו בסביבה ונטבחו. רק שלוש מאות נוצרים מתוך שבעת האלפים מצאו מקלט ביפו. בין היוצאים את עיר-הקודש עם האוכלוסייה הנוצרית היו גם היהודים, שזה שני דורות ומעלה, מאז הכיבוש של צלאח אדין, התגוררו בתוכה. ספרי-התורה הוברחו למקום-מבטחים בשכם, נחלתו של אלמלך אנאצר דאוד, ובגבור הסכנה עזבה הקהילה היהודית את העיר. רק כעבור דור תשתכן קהילה יהודית חדשה בירושלים בהשתדלותו של הרמב"ן שהשתקע בתוכה. בהזדמנות זו יכתוב הרמב"ן לבנו: 'ירושלים יותר חרבה מן הכל וארץ יהודה יותר מן הגליל, ועם כל חרבנה היא טובה מאד, ויושביה קרוב לאלפים ונוצרים בתוכם כשלוש מאות, פליטים מחרב השולטן, ואין ישראל בתוכה, כי מעת באו התתרים ברחו משם, ומהם שנהרגו בחרבם, רק שני אחים צבעים קונים הצביעה מן המושל ואליהם יאספו עם מנין מתפללים בביתם בשבתות'⁴⁶.

עוד חודש ימים נמשכו ההכנות עד שיצא הצבא הנוצרי מעכו (4 באוקטובר 1244) לעבר עזה. צבא זה היה חזק למדי; כנראה שברגע הסכנה החליטו הנוצרים להבליג על מריבותיהם. מכל מקום אנו מוצאים במחנה הנוצרי, מלבד הבא-רונים הארצישראליים, גם את צבאות כל שלושת המיסדרים הצבאיים. אפילו ההוספיטאלרים, שכל הברית הזאת עם השליטים של סוריה היתה שלא ברצונם, נתנו ידם ברגע הסכנה לשאר הגייסות. הצבאות הנוצריים נפגשו עם שליט כרך ושליט חמץ, שייצג גם את שליט דמשק⁴⁷. במועצת-המלחמה באשקלון שקלו בני-הברית את ההצעה לתקוע מחניהם במקום, ולחכות עד שהח'וארזמים והמצרים שתנאי אספקתם היו קשים בגלל המרחק מבסיסיהם, יצטרכו במוקדם או במאוחר לחזור למצרים. נתקבלה הדעה המנוגדת להביא לידי הכרעה בקרב פתוח.

ביום 17 באוקטובר נפגשו המחנות בשטח החולות שבין אשקלון לעזה, ליד הכפר הרֶבִיָּה*. הצלבנים תפסו, כנראה, את האגף הימני של המערכה, זאת אומרת,

* בפי הצלבנים: Forbie

46 ר' אגרות ארץ-ישראל, מהד' א. יערי, עמ' 85. אנו מניחים שהכינוי 'תתרים' מכוון לח'וארזמים. ה'תתרים' לא הגיעו בשנת 1260 לירושלים. עם זה יש להודות שהאיגרת נראית סתומה במקצת.

47 לפי אבן ואצל התבצר שליט דמשק בעירו בזמן הפלישה הח'וארזמית ואף קרא את גדודיו חזרה מעזה. בתרגום מקריזי על-ידי בלושה, עמ' 486, הע' 3.

הקרוב ביותר לשטח הדיונות הנמשכות עד החוף. במרכז ובאגף השמאלי עמדו צבאות כרך, חמץ ודמשק. הצבא המצרי היה בפיקודו של רֶפֶן אֲדִין בִּיבְרַס, ששיתף פעולה עם הגיס הח'וארזמי הגדול. כבר בהתקפה הראשונה נשברה המערכה הנוצרית-מוסלמית במרכז ובאגפה השמאלי, והגיס הצלבני באגף הימני נשאר לבדו מול אויבים העולים עליו במספרם. ההתקפה המצרית המרוכזת מחצה ממש את מערכות הצלבנים. הגרעין המרכזי של צבא זה היה מורכב גייסות המיסדרים הצבאיים, 312 אבירים טמפלרים ו-324 מן התורכופולים, 328 אבירים הוספיטא-לארים ו-200 תורכופולים, 400 אבירים של המיסדר הטיבטוני ומספר לא-נודע של אבירים מצורעים, ממיסדר סֶן-לֹזֶר, סך-הכול 1000 אבירים ומעלה כבדי-נשק וכ-700 פרשים קלי-נשק—מכל אלה לא ניצלו אלא כ-50 איש. כ-300 אבירי קפריסין וכ-300 אבירי אַנְטִיּוֹכִיָה-טְרִיפּוֹלִי וכל אבירי יפו מצאו את מותם בקרב-דמים זה. את אבדות הנוצרים יש לאמוד בקרוב ל-2,000 אבירים וכ-10,000 רגלים⁴⁸. הכוח הצבאי הנוצרי, זו הפעם השנייה בתולדותיו, נכחד מן העולם, ובדין נקרא קרב איום זה בפי ההיסטוריון גְרוֹסֶה, 'חטין השנייה'.

ואמנם, תוצאות קרב-הֶרְבֵּיה לא היו פחות הרסניות מאלה של קרב-הגליל. הצבא של המיסדרים הושמד, חוץ מחילות-המצב במבצרים ובערים, חילות הבא-רונים פסקו מלהתקיים, ופיליפ דה מונפור, שניצל מן הקרב, לא הביא אתו חזרה אלא כמאה אנשים. נוסף על המפלה הצבאית האיומה נהפכה גם כל המערכה של הבריתות הפוליטיות. בעקבות המפלה של קרב הֶרְבֵּיה הפכה ארץ-ישראל, הן הטריטוריה הצלבנית הן הטריטוריה המוסלמית, שטח-הפקר ביד הח'וארזמים לעשות בו כרצונם.

בתוך המהומה והמבוכה הכלליים מנסים הכוחות המצריים לנצל את נצחונם הגדול. גדודיהם, בפיקודם של רופֶן אֲדִין בִּיבְרַס ואבן אָבוּ עֲלִי אֶל־הַדְ'בֵּאנִי, מופיעים לפני חומות אשקלון, שהוקמו רק שלוש שנים לפני-כן. ואולם ההוספיטא-לארים במקום אינם זונחים את המקום, אם כי בקשתם לקבל עזרה מעכו לא נענתה, והמוסלמים ויתרו הפעם על כיבושה (נובמבר 1244). לעומת זאת השתלטו המצרים מחדש על כל שטח יהודה ושומרון. שכם, ירושלים, חברון, בית-גוברין, כל עמק-הירדן וכל שטח החוף עם עזה נתפס בידיהם, והם כוננו תיכף אדמיניסטרציה מצרית חדשה. רק שטח עבר-הירדן המזרחי נשאר ביד שליט כרך.

אותה שעה פשטו הגדודים הח'וארזמיים צפונה. הם הופיעו לפני יפו ואיימו בתליית אדון העיר גוֹטִייה, שנשבה בידם, אם לא תימסר להם העיר, ואולם גוֹטִייה

עצמו דרש לשמור על העיר, והח'וארזמים לא היו מוכנים לפתוח במצור. גדודיהם התקדמו צפונה ותקעו מחנהם במישור שלפני עכו, כשגדודים אחרים פולשים ועושים בגליל כבתוך שלהם. פלישותיהם כווננו לנצרת ולצפת. איגרת שנשלחה ב־25 בנובמבר 1244 על־ידי האפטריארך, אנשי־כנסייה והטמפלרים לאירופה, מתארת במלים אלה את המצב: 'הם מתרוצצים באין מפריע כשאין איש עומד נגדם, בכובשם את הארץ ובחלקם אותה ביניהם כאילו היתה רכושם; הם ממנים נציבים ופקידים בערי הנוצרים ובכפריהם, בקבלם מן הפלחים את היבולים ואת התשלומים שהיו רגילים לשלם לנוצרים. יתר על כן, הפלחים כבר נעשו לאויבי הנוצרים ומורדים ובדרך כלל מצטרפים לאותם הח'וארזמים. ועתה אין לנוצרים של כנסיית ירושלים שום אדמה, מלבד המבצרים שהם מחזיקים בקושי רב'⁴⁹. בשביל סולטאן מצרים לא נפתרה עדיין הבעיה כל עוד עלולה היתה דמשק לשמש נקודת־גיבוש לכוחות איובים מורדים. לאחר שאלמלך אנאצר דאוד שילם בעד בריחתו באבדן כל החלק המערבי של מדינתו, והגבול המצרי־צלבני נתקרב למעשה אל ערי הצלבנים ומבצריהם, כשהשטח החקלאי המורד מקיפם מכל צד, יצא אלמלך אצאלח איוב נגד דמשק עצמה ושם עליה מצור. מתחילת הקיץ ועד 2 באוקטובר 1245, תקופה של שישה חדשים תמימים, נמשך המצור הקשה על העיר, שהתגוננה בגבורה. לבסוף קיבלה את הצעות־השלום המצריות. חמץ ושליטה לא נפגעה, ואילו אלמלך אצאלח אסמאעיל נאלץ לוותר על דמשק, ותמורתה קיבל שטח רחב למדי, שמרכזיו בעלבך ובצרה וכן אסנאד, זאת אומרת, חלק מן הלבנון ושטחים דרומה מדמשק עד ים־כינרת במערב ובצרה במזרח. חלק לפחות מן השטחים הללו היה שייך לשליט פרך, אשר איבד כעבור שנה, לאחר נסיון־שוא של מרד, גם את עג'לון, שנכנעה לסולטאן מצרים. הח'וארזמים, שציפו לקבל את דמשק כפיצוי בעד עמלם אנוסים היו להסתפק בהפקרת שטח הסאחל⁵⁰ שיעשו בו כרצונם.

אמנם, עוד עכשיו היתה קיימת אפשרות של פעולה. הסדרים החדשים של האד־מיניסטרסציה המצרית היו רופפים למדי, וחרב הח'וארזמים ניתנה להשכרה לכל דורש. ואולם המחנה הצלבני היה משותק. ללא מנהיג וללא כוח צבאי אין הוא אלא מסתכל מן הצד כאשר אלמלך אנאצר דאוד חוזר ומורד וכובש את יהודה ושומרון מיד המצרים, ואלמלך אצאלח אסמאעיל, בשיתוף־פעולה עם הח'וארזמים, שם מצור על בירתו לשעבר, דמשק, שנמשך שלושה חודשים. סוריה האיובית, שלמדה

Mat. Paris, IV, 343 49

50 היינו החוף, ואולם במקורות הערביים של התקופה הוא ציון כללי לשטח הצלבני בארץ־ישראל ובלבגון.

את לקחה הן מיד הח'וארזמים הן מיד אלמלך אצאלח איוב, שלחה גייסות מחמץ וחלב לעזרת דמשק, בעוד צבא מצרי נע צפונה. באביב 1246 מצאו הח'וארזמים, שהפכו לגדודי-שודדים החיים על הביזה, את סופם המר בקרב בקרבת חמץ בידי אלמלך אלמנצור, שהיה לפנים בעל-ברית הצלבנים ועתה הגן שוב על שטחיו בפני הח'וארזמים. מפלת הח'וארזמים היתה שלמה, וראשו של בֶּרְכָה חָאן, שהובא לחלב, הכריז לעולם הסורי את סופו של מחולל האימים במשך שלוש השנים האחרונות. חמש-עשרה שנה לאחר-מכן יבואו בעקבות הח'וארזמים לשטחי סוריה אותם שבטים שדחקו קודם מפניהם את הח'וארזמים והפכו משליטי אד'רביג'אן ופרס לגדודי שודדים ורוצחים במזרח התיכון.

ובינתיים, בשקט היחסי שהשתרר בסוריה, נפנה אלמלך אצאלח איוב לסלק מקצת חשבונותיו עם הצלבנים. ביום 17 ביוני 1247 התקיף פח'ר אדין אבן אִשִּׁיח' את טבריה, שבוצרה כמה שנים לפני-כן על-ידי הקוניטאבל של ממלכת הצלבנים ונסיך הגליל, אד דה מונֶבְּלִיאר. המצור היה קשה ביותר והעיר נכבשה בכוח והמגינים נטבחו או נלקחו בשבי. המצרים לא דימו עצמם, כנראה, חזקים במידה מספקת כדי לתקוף את צפת, שנשארה מצודת הצלבנים העיקרית בגליל.

עתה בא תורה של אשקלון ההוספיטאלארית, שקיומה סיכן את קווי התחבורה המצריים עם ארץ-ישראל המוסלמית ועם סוריה והאריך להלכה את גבול המדינה הצלבנית, הואיל והשטח דרומה מיפו לא היה מיושב במיוחד עד אשקלון. בראש הצבא המצרי עמד אותו פח'ר אדין אבן אִשִּׁיח'. העיר הושמה במצור מהודק מצד הים והיבשה: המצרים העמידו צי כבד למדי של 22 גאלירות מול נמלה הקטן של אשקלון, כשחילות פרשים צרים עליה מצד היבשה. מפקד ההוספיטאלארים הזעיק עזרה מקפריסין ומעכו, וצי גדול פי שניים מן הצי המצרי התקרב לחוף. הפיקוד המצרי לא העז להתנגש בקרב ימי ונסוג לחוף, וסערתיים ניפצה אותו לחלוטין. הפראנקים הצליחו להוריד עוגן בים הסוער ולהחדיר עזרה לתוך העיר. ואולם הצי נאלץ לעזוב את המקום והמגינים נשארו מבודדים. המוסלמים הקימו עתה מכונות-מצור משרידי אניותיהם ובאותו זמן הצליחו לכרות מנהרה מתחת לחר מות ולפרוץ לתוכן פנימה. רק חלק מחיל-המצב הצלבני הצליח לברוח לעכו בסירות, השאר נטבחו במקום. ביום 15 באוקטובר 1247 פסקה אשקלון הצלבנית מלהתקיים, ובעוד דור יחריב ביברס (1270) גם את עקבות שרידיה.

בתוך שלוש שנים, 1244—1247, בטלו כל התוצאות, שבאו במפתיע, של מסעי-צלב אירופיים ושל נפתולי המערכה הפוליטית המוסלמית סביב. סכנת-כליה חזרה ואיימה על שרידי המדינה הנוצרית.

חלק שלישי

—

תקוות-שוא

מסע לואי התשיעי

'המלך הנוצרי ביותר' לואי התשיעי. המלך נוטל את הצלב. המחנה בקפריסין. תכנית כיבוש מצרים. הנחיתה בדמיאט. אלכסנדריה או קאהיר. קרב־מנצורה. הנסיגה לדמיאט ושביית המחנה הצלבני. המהפכה הממלוכית במצרים. תגובת אירופה למפלת המסע. 'מסע־צלב הרועים'. מלחמות בין הממלוכים של מצרים והאיובים של סוריה. מפעל ביצור ערי־החוף הצלבניות: עכו, קיסריה, חיפה, עתלית, יפו. שלום בין הממלוכים והאיובים. התקפת באניאס. ביצור צידון. חזרת לואי התשיעי לאירופה. התבוסנות הצלבניות. שלום עם דמשק ומצרים.

הצלבנים בארץ־ישראל עמדו על סף הייאוש. אבדן ירושלים וטבח הח'וארזמים, הכוח המחדש של המצרים, שגדודי הממלוכים העמידו את חוט־שדרתו, עכרו את האופק הפוליטי וצמצמו את אפשרויות הפעולה הצבאית והמדינית. שום קרן־אור לא בקעה את חשכת המצב. ברי היה לכול, שאין עוד תקומה לצלבנים בכוחות עצמם. היתרון שבאוכלוסיה מרובה ובסיס כלכלי מוצק של מדינות האיסלאם בלט יותר ויותר מול הדלות הכספית והחולשה המספרית של הצלבנים. לצלבנים לא היו לא שליט המסוגל ללכדם ולארגנם, לא אצולה הלמודה לשאת בעול המדינה, ולא שכבת סוחרים שתקשור את עתידה בעתיד המדינה: ואין צריך להזכיר שלא היתה להם שכבת איכרים רחבת־ממדים, שהיתה מבטיחה בסיס מוצק לפיראמידה המדינית. עיני הצלבנים נישאו מערבה, ובמיוחד לממלכת צרפת, עריסת התנועה הצלבנית ומכורתם הקרובה או הרחוקה של צלבני־הארץ. אמנם, התקווה היתה קלושה. האפיפיורות עמדה במלחמה לחיים ול־מוות עם הבן הסורר, הקיסר פרידריך הוהנשטאופן; הכנסיות שבגבול המונ־גולי והפרוסי קיבלו רשות לגייס בסימן הצלב את כל המסוגל לשאת נשק כדי לשמור על הסכרים המזרחיים של העולם הנוצרי; ספרד היו לה מוסל־מים משלה, והיחסים בין הפלאנטאג'נטים האנגלים והקאפיטינגים הצרפתים

היו מתוחים ורגוזים, מאז נסיונו של לואי השמיני, בנו של פיליפ אוגוסט, להוסיף את כתר אנגליה לכתרו הצרפתי. המדינה הצלבנית דמתה אותה שעה למשמרת-גבול בקו הקדמי של החזית, שנשכחה על-ידי המטה הראשי שבבסיס הפיקוד. אפילו האפיפיורות, שבצלה חסו המדינות הנוצריות במזרח הקרוב זה כמאה וחמישים שנה, מתרפית עתה בהזרמת תגבורת לצלבנים. אף בקוריה הרומית התחילו צצים ספקות לגבי האפשרויות המוחשיות להחזיק לאורך ימים בראשי-גשר נוצריים אלה על אדמת האיסלאם. מאה וחמישים שנות מלחמה, קרבנות-אדם לאין ספור, הון תועפות הביאו תוצאות צנועות למדי, וההגנה על הישגים אלה הורגשה יותר ויותר כמעמסה מעיקה. וההמון הרב של האצילים, נושאי רעיון המסעות ומעמסתם בפועל, התרחק בנפשו יותר ויותר מהתלהבותו הראשונית. בקוריה הרומית עלו רעיונות חדשים, שתחילתם בתנועה הנזירית הפראנציסקנית והדומיניקנית: הלא הם רעיונות המיסיון הנוצרי בקרב המוסלמים והמונגולים, השאיפה להכניסם אל תחת כנפי הנצרות על-ידי הטפה בדרכי שלום. גריגוריוס התשיעי ויורשו אנוצנטיוס הרביעי נקטו לשון חדשה ביחס למסעי הצלב. בשנת 1238 כתב גריגוריוס התשיעי למושבית הפראנציסקנים שבארץ-ישראל: 'אנו מאמינים שבעיני הגואל טוב באותה מידה להביא את הבלתי-מאמינים להכיר את דבר אלוהים, כמו לדכא בכוח הנשק את חוסר האמונה של הסאראצנים'¹. אין זה רעיון חדש בנצרות, אולם זו הפעם הראשונה שהדברים נאמרו בקשר למסעי-הצלב, ולא עוד אלא שדברים אלה נשלחו הפעם כמצע-פעולה לקו הראשון של הלוחמים נגד האיסלאם!

והנה לפתע קם גואל לצלבנים ולרעיון מסע-הצלב במלך צרפת לואי התשיעי. כל הטיפוסי והאופייני למהלך הרוחות של ימי-הביניים נתגלם בשליטה זה של צרפת. נפש בעלת אמונה יוקדת, נוטה למיסטיקה, מקפידה על קיום מצוות בחיי יום-יום ורואה עצמה תמיד נותנת את הדין על מעשיה לפני כס הבורא, בונה כנסיות ומפריש נדבות, רודף מינים ושונא יהודים, מאותם שלומי האמונה, שאין הפקפוק מעכיר את שלווה נפשם ואין הספק מכרסם את תמימות אמונתם; 'האח לואי' קראו לו דרך הלצה הפאריסאים, שהיו מעדיפים פחות נזירות ויותר חילון-ניות במלכם. ועם זה אביר למופת, המחלק זמנו בין מלחמה לתפילה, ואב לעמו, המסוגל לעמוד בפני דרישות אנשי הכנסייה ואף של האפיפיור בכבודו ובעצמו. נערץ על אביריו, מהולל בפי אנשי הכנסייה, שתכיר בקדושתו כחצי-יובל שנים

1 מובא אצל Cf. J. H. ; A. Fliche, *Histoire de l'Église* (Paris 1950) t. 10, 281
Sbaralea, *Bullarium franciscanum*, I, 233, n. 249

לאחר מותו, ונדרש על-ידי שליטי אירופה ואציליה לתווך בעניניהם הפנימיים — סימל לואי התשיעי את אתוס התקופה האבירית בזמנו, כשם שעתיד היה לסמל את מוסד המלוכה המקודש בתודעת העם הצרפתי, בחינת מלפיצדק, מלך מושלם וכוהן לאל עליון, העונה לכל דורש תחת העץ שבחורשת הארמון בוונסן *.

בשנת 1239 זימנה ההשגחה לידו מעשה-מצווה. קרובו, באלדווין השני דה קורטני **, קיסר קושטא הלאטינית, מיהר לאירופה לבקש סעד למדינתו הכורעת תחת משא של מלחמות-חוץ ומריבות-פנים. כדי לגייס צבא נזקק לכסף, ובנקאי ויניציה מוכנים היו להלוותו כסף תמורת עירבון. העירבון הנדרש היו משכיות-החמדה של בירת האימפריה: זר-הקוצים, גזרת הצלב הקדוש, הכידון הקדוש והספוג הקדוש — כל אלה כלי העינויים של ישו, שנשמרו במשך דורות בבירת הקיסרות הרומית במזרח. ההלוואה סודרה, אולם הכסף לא הספיק, ובאלדווין מנסה למצוא מלווה חדש, שיהא מוכן לפדות את העירבון מידי הוויניציאנים ולהלוותו את הכסף הדרוש. הסכום הנדרש היה עצום, אולם מה חשיבותו לגבי ערכם האמיתי של שרידים קדושים אלה, עדות-נצח לאמיתות הדת, מקור-השראה ומעיין-נחמה למאמינים.

מלך צרפת נתן פקודה לגאול את השרידים הקדושים ולהביאם לפאריס. בתהלוכה מפוארת יצאו מלך צרפת ואחיו, יחפים וענווים להקביל את חפצי-הקדושה שנגעו אלף ומאתיים שנה קודם-לכן בגופו של ישו בן-האלוהים. ארבע שנים לאחר-מכן, משהצילו שרידי הקודש את מלך צרפת, לפי אמונתו, ממחלתו האנושה ², קיבל האדריכל פייר דה מונטראי *** פקודה מלכותית לבנות משכן יאה למשכיות אלה. משנת 1245 ועד 1248 ³ נמשכה בלבה של פאריס, על האי שבסינה, עבודת בניינה של 'הקאפילה הקדושה' **** של ארמון המלך, היא משכן השרידים הקדושים ואחד מפלאי אמנות-הבנייה בכל הדורות ובעולם כולו. הבניין דמה לקופסת-תכשיטים, שדפנותיה הן קירות זכוכית שקופה וצבעונית. כאילו נטול כותלי-אבן מוצקים, הוא מזדקף אל-על מעורטל כולו, כאילו פשט את גשמיותו. ציורי-הזכוכית סיפרו את כל ה'היסטוריה הקדושה' באלפי חתיכות זכוכית כחולה, אדומה, ירוקה וצהובה, מולחמות בחוטי-עופרת. האור הצבעוני שנסתנן בעד החלונות הגבוהים, המסתיימים בקשת מחודדת, זרע משכית צבעונית על רצפת הקאפילה. בניין מופלא זה היה עדות ניצחת ללהט אמונתו המיסטית של מלך צרפת

Baudouin de Courtenay ** Vincennes *
Sainte-Chapelle **** Pierre de Montreuil ***

Mat. Paris, II, 497 2

3 התכניות נקבעו ב-1243 אי 1244.

הצלבן. במרחק־מה מן הקאפילה, על אותו אי שבסינה, עריסת האומה הצרפתית, הלכה ונשלמה בנייתו של בניין אחר, שהוחל בו כמאה שנה לפני־כן, בניין נוטר־דאם * של פאריס.

אסון הח'וארזמים כבר ידוע היה באירופה כשנדר לואי, בגבור עליו מחלתו (דצמבר 1244), לתפור על בגדיו את סמל־הצלב ולעלות לארץ־ישראל במסע־מלחמה. חצי־שנה לאחר מכן (יוני 1245) נקרא העולם הנוצרי למסע־צלב בוועידת הכנסייה בליון **, ואולם קול זה חלוש היה והוא נבלע בקול המונו של החרם שהוטל מחדש באותו מעמד על פרידריך הקיסר ובנסיון הכנסייה הרשמית לגייס 'מסע־צלב' נגדו. המסע לעזרת המזרח לא נברא אפוא על פי הדיבור של האפי־פיור. אמנם, הופיע בוועידת ליון בישוף בירות ובפיו בשורות־איוב על המצב בארץ, 'מכתבים נוגים ספוגי דמעות', אומר הכרוניסטן מתיה פריס ¹, שהביאו את אבות הכנסייה לבכי. הופיע גם האפטריארך הלאטיני של קושטא ובפיו בשורות מוזעזעות על הנעשה בארצו. אולם מלבד קול־הקורא וחידוש החוקה הרגילה האר־סרת מסחר עם המוסלמים בנשק ובחומר גולמי העלול לשמש לתעשיית נשק, אין מקומה של הכנסייה ניכר במסע ⁵. הוא נולד במוחו של לואי התשיעי ומרגע היוול־דו ועד סיומו הטראגי טבוע בו אופיו של המלך־האביר המתנזר, שאמו יולדתו, בלאנש מקסטיליה, היתה רגילה לומר, שמוטב לה לראות במות בנה מלראותו חוטא ומאבד את תשועת נשמתו.

פגישת האפיפיור אינוצנטיוס הרביעי ומלך צרפת במנזר קליני, שמסעי־הצלב נתקשרו בו מאז המסע הראשון, הביאה אולי לשרטוט התכנית הראשונה של המסע. המלך קיבל רשות להטיל מס על הכנסייה לשם ארגון המסע, ומעשר הכנ־סיות, שמשרתיהן היו נאנחים במידה שווה על מצב הצלבנים בארץ ועל תשלום מסים למען הצלתם, הלכו ונצטברו בארגזי המלך. לא ניצלו גם קהילות ישראל; לואי גזר על החרמת נכסיהם של מלווים־ברבית לצורכי המסע ¹¹.

בהכנתו ובעוצמתו היה מסע זה המאורגן והמחושב בין המסעות. הרכב המש־תתפים, חוקת המסע, קביעת הדרך וריכוז האספקה — כל אלה העידו על יד המתכננת את פרטיו בידיעה ובאהבה. טיפוסי למסע שהמלך שלח חוקרים לכל רחבי מדינתו, כדי להביא לפניו תלונות על עיוות דין וסחיטות כסף מן האוכלוסיה על־ידי פקידיו, אף מוכן היה לפצות כל מתלונן, ולהבטיח בכך שלא ידבק חטא

Lyon **

Notre Dame *

Mat. Paris, IV 4

Mansi, *Concilia*, t. 23, col. 605–8 5

6 גרץ־שפ"ר, ח"ה, עמ' 111.

במנהיגו של המסע אף בלא יודעים. אין צורך להוסיף שהסימנים של רצון האל נראו מחדש בשמים, וצלבים למיניהם, כפולים וצבעוניים נראו בצרפת, בפריזיה ובגרמניה.⁷ אף בחיצוניותו נועד המסע להבליט את קדושת המטרה. נעלמו בגדי הארגמן, הבדים רקומי הזהב, הכובעים המקושטים והפרוות המפוארות. את מקומם תפסו בגדי ענוותנות שחורים וכחולים־אפורים. אופנת הענווה נתקבלה בלחץ המלך בכל המחנה,⁸ אֶהְצִינֵעוֹת בלבוש הפכה למקור גאוה ללובשיו.

קריאת האפיפיור בוועידת ליון, פעולתו של אֶדְ מֶשְׁאֲטֹרוֹ⁹, ליגאט האפיפיור, ותעמולתו של המלך עצמו עוררו מחדש את צרפת למאמץ־מלחמה. אמנם, רק את צרפת, היא הארץ היחידה באירופה שהיתה שרויה אז בשלום ובשלווה. משפחת המלך נתנה את האות. האחים: רוֹבֶרט, רוֹזֶן אֶרטוֹא, אֶלְפֹונס מפואטייה ושארל מאַנְזֹוֹ¹⁰ היו הראשונים ללכת בעקבות אחיהם המלך.⁹ צרפת הופקדה בידי בלאנש, אם המלך, שבנה ניחמה: 'אלוהים שולחני לאסיה, כדי להגן על נחלתו, יגן על נחלת בני ויפרוש ברכתו על צרפת'. יחד עם בית המלוכה עוזבים את צרפת כל רבי המלוכה, תומכי המלוכה ומתנגדיה כאחד: פִּיֶיר מֶדְרֶה¹¹ דוכס בריטאן, איג מליזיניאן רוֹזֶן לֶה מֶארש, ממשפחת מלכי קפריסין, דוכס בורגונד, רוֹזֶן סֶן־פֹול, באר, סוֹאסֹון, בלוֹא רֶתֶל, מוֹנְפֹור, ואנדום¹⁰ ועוד אצילים ששמות נחלותיהם מילאו דפים רבים בתולדות צרפת ובתולדות מסעי־הצלב. אולם לא נצא ידי חובה אם לא נזכיר במיוחד את ז'אן סִיר דֶה ז'וֹאֶנווִיל¹² משאמפאן, הוא היסטוריון המסע, שליחו של לוֹאֵי הַקְדוֹשׁ, המלבב והבלתי־אמצעי שבין הכרוניסטים של ימי־הביניים ואחד מן החשובים שבין בוני מיתוס המלוכה הצרפתית הקדושה.

סביב האצילים הגבוהים נתרכזו גדודי אביריהם, תושבי אחוזותיהם, וחיל רב של קשתים ויורי אַרבִּלִיסטוֹת, שכירים ומשרתים למיניהם. כדי לשוות למסע פני מסע־קדוש ולצבאותיו דמות מחנה ד', נאסרה ההצטרפות אליו להרפתקנים ופושעים, שהיתה תופעה רגילה במסעים הגדולים. לעומת זאת עודדו את גיוסם של בעלי־מלאכה, איכרים ופועלים. המחנה נצטווה על אורח־חיים נוצרי, הוקפד על

* Eudes de Châteauroux

** Robert d'Artois; Alphons de Poitiers; Charles d'Anjou

*** Pierre de Dreux

° Saint-Pol, Bar, Soisson, Blois, Rethel, Montfort, Vendôme

°° Jean, sire de Joinville

7 רשימת הניסים אצל Raynaldus ad an. 1248 § 30

8 גיוס דֶה נאנְזִיִס (Nangis) אצל Raynaldus, ibid. § 32

9 על ארגון מסעי־הצלב בצרפת מחקר מפורט E. Berger, *Saint Louis et Innocent IV. Étude sur les rapports de la France et du Saint-Siège* (Paris 1893), 170 ss.

איסור שתייה ולשון שאינה נקייה, וכאמור, על ענווה בלבוש וצניעות מוחלטת במחנה ומחוצה לו.

המסע יצא ממרכז המדינה לליון ומשם לאורך הרוֹן*, לנמל החדש אֵיג מורט**¹⁰, שזה עתה נבנה על-ידי לואי במטרה מפורשת לשמש נמל של צליינים וצלבנים לארץ-ישראל¹¹. מכאן הפליג המסע בדרכו לקפריסין, שנקבעה לשמש נקודת-ריכוז של כל גייסות הצלבנים, ושאליה זרמו זה שנתיים ימים אספקה וציוד מתאי-מים. 'בתים של חביות-יין, אסמים של חיטה ושעורה — מרחוק נראו כהרים', מספר ז'ואנוויל על בסיס-ציוד זה. חלק מן האספקה הרבה צריך היה להוביל מאירופה, מאחר שקפריסין לבדה לא הספיקה לפרנס מחנה כה רב. פרידריך השני נענה לבקשת לואי התשיעי וסייע בריכוז האספקה והעברתה מסיציליה ומדרום-איטליה. עם זה דרש הקיסר המוחרם, שהכיבושים העתידיים של מלך צרפת יהוו חלק של ממלכת ירושלים. לואי הבטיח לשמור על זכויות הקיסר, על זכויות בנו קונראד, יורש המלוכה, ואולם הכריז כי לא יעשה דבר 'העלול ליהפך לרועץ לנוצרי כלשהו או לנגוע בזכויותיו'¹¹. כדי להעביר את כל הכבודה הזאת באנשים, בציוד, בנשק, ובסוסים היה הכרח לשכור אניות בקאטאלוניה ובגנואה, ממלכת צרפת חסרה עדיין צי כראוי לדבר. נשכרו אניות בכל תבנית ובכל גודל, כ-120 אניות לתעבורת אנשים וכ-1,500 ספינות קטנות¹². עם הרמת המפרשים באיג מורט נראה כאילו נתכסה הים בשטיח צבעוני של מפרשים שתבנית הצלב מופיעה ונשנית בו פעמים אין ספור. לואי וחילותיו הפקידו את עצמם ביד הים ובידם של שני קברניטים גנואזים, שנהגו את המסע לקפריסין.

בחירת קפריסין כנקודת-ריכוז היה בה משום חכמה פוליטית וצבאית. בסיס זה בין ארץ-ישראל ובין מצרים הקשה על המוסלמים לנחש לאיזה צד תכוון ההתקפה, ומנע ריכוז צבאותיהם במקום אחד. נוסף על כך נזקק הצבא, שכולו מורכב 'עכב-רייבשה', למקום מגוחה, לאחר מסע של כשלושה שבועות (25 באוגוסט—27 בספטמבר 1248), כי לא היה מסוגל לעבור ישר מן האניות להתקפה. נוסף על כך נתנה הישיבה בקפריסין שהות ואפשרות להשכין סדר ושלום בקרב הנוצרים במזרח, תנאי הכרחי לשיתוף-פעולה נוצרי בזמן המסע ממש.

Aigues-Mortes ** Rhône *

10 אישור האפיפיור לבניין הנמל הראשון של בית-המלוכה בים התיכון משנת 1246 A. Galland. *Du Franc-alleu* (Paris 1637), 364–365

11 מתוך מכתבו של לואי התשיעי אל פרידריך השני. Martène, *Collectio* I, 1299–1301.

12 ר' 7–8 Schaube, *op. cit.*, 196, n. 7–8 ביבליוגרפיה של חוזי השכירות.

חידוש הרעיון של כיבוש מצרים

תכנית המסע נקבעה כבר בתחילתו בצרפת, ומטרתה היתה: מצרים. זו הפעם הרביעית והאחרונה אחרי באלדווין הראשון, אמאלריך וז'אן דה בריין, שהנוצרים עלו על מצרים. היה כאן אותו חישוב פוליטי ואסטרטגי שהדריך את מסעו של ז'אן דה בריין: מצרים היתה המפתח של ארץ-ישראל הנוצרית. ערי הצלבנים בחוף לא יכלו להתקיים עוד זמן רב ללא כל משענת בטריטוריה השטוחה לשערי עריהן הבצורות. אפילו כיבוש ה'הינטרלאנד' הארצישראלי, שטח ההר ביהודה ובשומרון וביקעת הירדן והרחבת הגבול עד מחסום טבעי זה, לא הספיקו להבטיח את המדינה, ששכנותיה, מצרים בדרום והנסיכויות הסוריות והעיראקיות בצפון, לחצו על גבולותיה בעצם משקל אוכלוסיהן ואמצעיהן. לחישובים כלליים אלה יש להוסיף חישובים אסטרטגיים גרידא. אין ספק שהיה בכוחו של המחנה הצלבני לכבוש את ארץ-ישראל ולפשוט עד עמק הירדן. הערים המוסלמיות שבפנים לא היו מבוצרות בחזקה, ואחדות מהן, ובראשן ירושלים, היו חסרות חומות מכול-וכול. השליטים המוסלמים למדו זה ארבעים שנה ומעלה, ששיטת ההתגוננות היעילה ביותר נגד הצלבנים היא בהפיכת ערים בצורות לערי-פרוות ובהחרבת מבצרים בעמדות אסטרטגיות. הראשון שלמד לקח זה היה צלאח אדין בסוף מסע-הצלב השלישי. זוהי הסיבה להחרבת חומות ירושלים וגם להחרבת המבצר המוסלמי, שהוקם בהוצאות כה רבות, בהר-תבור¹³. הצלבנים יכלו בקלות להשתלט על מקומות אלה, אולם כדי להחזיק בהם חזקה של כמש, צריך היה להפוך את הערים הכבושות, שתתרוקנה מאוכלוסיהן המוסלמים, למשכנות-קבע לאוכלוסיה פראנ-קית חדשה, ולקומם הריסות המבצרים ולהופכם לקסרקטינים של חילות-מצב קבועים. דבר זה היה למעלה מכוחם של הפראנקים. האוכלוסיה שעמדה לרשותם היתה דלה מדי למשימה זו. כבר במסע-הצלב השלישי יעצו המיסדרים הארץ-ישראלים לריצ'ארד לב-האריה שלא לכבוש את ירושלים, כי אין הכוחות מספיקים להחזיק בה לאחר כיבושה. אמנם, חששותיהם נתבדו במקצת וכמה אלפים איש התיישבו בירושלים, לאחר שהועברה לרשות הנוצרים לפי חוזה-השלום של פרי-דריך השני. אך היישוב החדש היה קטן ודל ונצטמצם בירושלים, שמסיבות שונות, בעיקר דתיות, ומטעם פרסטיז'ה ממלכתית, מצאה תמיד אנשים המוכנים להתיישב בתוכה. ואולם ביישובה של ירושלים, כפי שראינו, לא נפתרה בעיית החזקתה לאורך ימים, באין חגורה יישובית לקשרה אל גוף המדינה.

ומכאן התכנית של מסע מצרים. ניצחון מכריע על הכוח המוסלמי העיקרי שבמזרח הצלבני היה מעביר על-פי חוזה-כניעה את כל ארץ-ישראל לצלבנים בלי

13 ראה למעלה חלק ב, פרק רביעי.

אותם קרבות ותגרות ממושכים כבמסע־הצלב השלישי, וללא השהיות מרוששות ומנוונות. עדיין חי בלבבות זכר מצור עכו והכוחות הרבים שהיו נמסים והולכים בצל חומותיה והון־התועפות שנתבזבו במשך שתי שנות מצורה. ואילו הכחדת הכוח המצרי, והכרוך בה — פיקוח מתמיד וקפדני על הרזרבוֹאֹר האנושי הגדול של מצרים ופיצויי־מלחמה שהיו מאששים את הפינאנסים של הממלכה הצלבנית המתמוטטת. עשויה היתה להבטיח את מעמדה של הממלכה לעתיד ונותנת לה שעת־נופש להתארגן ולהתבסס מחדש, הן מבחינה פוליטית־צבאית והן מבחינה פינאנסית. כי רק תקומה מדינית ממין זה, שתמחק כל עקבות המפלה של יום חטין, תפיח רוח־חיים בגוף המדינה ותחדש ימיה כמרחב התיישבותי לעולי אירופה.

איך תיארו לעצמם מפקדיו של לוֹאֵי הַתְּשִׁיעִי את השליטה במצרים? לנגד עיני־הם עמדה דוגמת השליטה הפראנקית במצרים באמצע המאה השתי־עשרה, כשחילות־מצב וגובי־מסים צלבנים ישבו בערים הראשיות של מצרים. ואולם נדמה שיועצי לוֹאֵי הרחיקו לכת מקודמיהם בעניין היאחזותם באדמת מצרים. הבעיה המרכזית שתעסיק את לוֹאֵי לאחר כבוש דמיאט תהיה בעיית יישובו של חבל־ארץ זה. עד־ראייה נוצרי כותב: 'ולא היה דבר שהדאיג יותר את מלך צרפת, לאחר כבוש דמיאט, מן העובדה שאין לו די אנשים לשמור וליישב את הנכבש ואת העתיד להיכבש. והמלך הביא אתו מחרשות, משדדות ואתים, ושאר כלים חקלאיים', דבר שעורר את לעגו של סולטאן מצרים¹⁴. הבאת כלי־עבודה חקלאיים למצרים (אין להעלות על הדעת שאלה הובאו בשביל ארץ־ישראל, מאחר שבמקרה זה היו נשלחים לתעודתם ישר מקפריסין) מוכיחה את הכוונה להכות בה שרשים על ידי יישוב חלקים מסוימים בה, אולי המקומות האסטרטגיים כמו דמיאט, באנ־שים מחיל המסע של לוֹאֵי הצרפתי¹⁵.

השהות באי קפריסין נמשכה כל החורף של שנת 1248 ותחילת 1249. כוחות צלב־נים חדשים וגדודים נוצריים נוספים מופיעים מארץ־ישראל בראשות האיבלינים,

14 הידיעה מובאת עליידי מתיה פאריס V, 107, והיא, כנראה, מבוססת על מכתבו של הנזיר ז'אן די פונטיניי (Pontigny): Non est super alio aliquo sollicitus rex Franciae, capta Damietta, nisi super eo quod non habet sufficienter populum ad custodiendum, et inhabitandum occupata et occupanda. Verum idem rex attulit secum aratra, ligones, trahas et alia rusticana instrumenta.

Mat. Paris, *Addimenta*, no.83, vol. VI, 63

15 חישובים איסטרטגיים ומעשיים אלה הם בניגוד לתמונה המקובלת של לוֹאֵי הַתְּשִׁיעִי. לאהרונה נעשה ניסיון להפריד בין מסע־הצלב למצרים ובין מסע־הצלב המאוחר של המלך לתוניס, כדי להוכיח השפעה מיסטית גדלה והולכת במחשבת המלך הצרפתי. ר' E. Delaruelle, 'L'idée de croisade chez Saint Louis'. *Bullet. de littérature ecclésiastique* (1960), 241 s.

השהות בקפריסין

המונפורטים ומפקדי הטמפלארים וההוספיטאלארים. בא גם גייס חזק של האבירים המפורסמים מנסיכות מוריאה (הפּלופּונס) היוונית־פראנקית, ומקפריסין עצמה, שמלכה אנרי קיבל את לואי באותות כבוד ושמחה, נתגייס מספר רב של אצילים. התוצאה הראשונה של הופעת לואי היה לאחות את הקרע שבין המפלגות והמדינות הצלבניות כשהן לעצמן. בהתערבותו של לואי נעשה שלום בין אנטיוכיה ובין מדינת ארמניה. כמו כן נפסקה ההתחרות המסורתית שבין הטמפלארים וההוספיטאלארים; לואי דחה בזו אחר זו את הצעותיהם למשא־ומתן דיפלומאטי עם מצרים ודמשק, ושני המפקדים אף נצטוו להפסיק כל מגע עם שליטים אלה. לואי התשיעי הצלבן, שכאילו נברא בצלם הגיבורים של שירת האבירים, רחוק היה מן הדיפלומאטיה העדינה והמחוכמת של פרידריך השני, כשם שרחוק היה מן הספקנות והסובלנות הדתית שלו, והתככים הפוליטיים של המיסדרים הצבאיים היו לו לזרא. המסע נועד להיות מסע־מלחמה ממש, בו יגבר הצלב על הסהר, אלוהי הנוצרים וזרוע ימינו מלך צרפת על הבלתי־מאמינים ומשמיצי שמו. בהלך־רוחות זה לא היה מקום למשא־ומתן דיפלומאטי. ופתאום התברר שמלחמת־אחים בתוך מדינת הצלבנים אינה מחויבת המציאות, שסכסוכי מיסדרים, קומונות ומפלגות־משפחתיות, שהמיטו אסון על הצלבנים במזרח, עשויים להיעלם אם תימצא אישיות המסוגלת להטיל מרותה עליהם.

החורף הגיע לקיצו והמחנה שבקפריסין התחיל בהכנותיו לשלב האחרון במסעו. דאגתו הראשונה היתה לריכוז מספיק של אניות־תעבורה, מאחר שרק אניות מועטות היו מלכותיות, ורובו של הצי, שהביא את הצלבנים לקפריסין, היה צי שכיר של הקומונות האיטלקיות. את האניות הדרושות אפשר היה לשכור בעפוף, ושליחי לואי הגיעו לבירה הצלבנית (אמצע פברואר 1249), ונקלעו, לתמהונם הרב, לעיר מפורדת ומשוסעת בין מפלגות עוינות. ההתחרות המסחרית והפוליטית של הקומונות האיטלקיות, שמצאה סעד באצולה המקומית ואף במיסדרי האבירים, הפכה את העיר לשדה־קרב ממש. הקומונות סירבו לוותר על אניותיהם, שנוכחותן הבטיחה את מעמד בעליהן בנמל עכו¹⁶. היה זה מחזה משונה! אירופה הנוצרית הרעישה שמים בתחנוניה וחצתה יבשות וימים בצבאותיה כדי להציל את השרידים העלובים של מדינת הצלבנים בארץ; ואותה שעה עמדו כאן פיזה וגנואה במלחמה רצחנית ביניהן לבין עצמן לשם סילוק חשבונותיהן, ובמשך שלושה שבועות ומעלה היו מגדלי הקומונות מפעילים בליסטראות וממטירים הרס על בתים ורובי עים ומפילים חללים באוכלוסי הבירה. צריך היה לשגר משלחת מיוחדת מקפריסין,

16 על מלחמה זו ר' להלן בפרק: מלחמת הקומונות.

מסע לואי התשיעי

בראשות האפטריארך של ירושלים, ולמנות עוצר חדש למדינה, הוא ז'אן ד'איב-לין-ארסוף, כדי להביא את הגנואזים ואת הפיזאנים לשביתת-נשק זמנית (מארס 1249). רק אז הפליגו אניות הקומונות לקפריסין (מאי 1249).

הצי הגדול יצא את קפריסין ביום 13 במאי 1249 ולאחר מסע של שבועיים בים סוער, שפיזר חלק ממנו, נראו ב-4 ביוני 1249 חופי מצרים¹⁷. היה זה חוף דמיאט. אין כלל ודאות שהצלבנים אמנם נתכוונו לנחות בחוף זה; מכתב שנשלח ממצרים לצרפת זמן קצר לאחר מכן אומר, שהכוונה היתה למעשה להתקיף את אלכסנדריה, אולם הסערה דחפה את הצי לחוף דמיאט¹⁸. תוצאת הדבר היתה, כנראה, שהמצרים לא ריכזו בחוף זה אלא חלק מכוחותיהם, כשחלק אחר הוצב לשם הגנה על אלכסנדריה. בצבא הפולש היו, לפי עדויות מהימנות, כ-2,500 פרשים וכ-5,000 יורי-ארבליסטות, ויש לאמוד את כל הצבא, על חיל הרגלים והמשרתים שבתוכו, ב-25 אלף איש לערך. כמותו של צבא זה לא נראה מזמן במזרח הנוצרי. 1,800 כלי-שיט (מזה 120 אניות גדולות) עמלו להעביר את הכוח הלוחם על כבודתו למצרים¹⁹. שליטה של מצרים וראש בית איוב הוא אלמלך אצאלח נג'ם אדין איוב, בנו ויורשו של אלמלך אלכאמל, מגן מצרים ומצילה מיד הצלבנים הפולשים לתוכה לפני שלושים שנה. הידיעה על הופעת לואי בקפריסין מצאה אותו בסוריה, שבה ניסה להשליט סדר בין שליטי חלב ותמץ. לפי ידיעות מהימנות באה הבשורה הראשונה על כך מתצרו של פרידריך השני, ראשה החילוני של אירופה הנוצרית! אלמלך אצאלח איוב חוזר במהירות למצרים כדי להעמידה במצב כוננות מלחמתית. מחוסר ידיעה ברורה על מקום הנחיתה נתפצל, כאמור, הכוח הצבאי לשניים, והמצרים הציבו חילותיהם גם בקרבת חוף דמיאט במזרח וגם באלכסנדריה במערב. הכוונה היתה להשתמש בגדודים מובחרים אלה כמחסום ראשון בפני הפולש, עד אשר תגיע תגבורת מן המרכזים שבדרום מצרים ומן השטחים הרחוקים של סוריה ועיראק. הפיקוד על מבואות דמיאט נמסר לפתח'ר אדין אבן אייח', מן המפקדים המצוינים שבמצרים, אשר שנתיים לפני כן כבש את טבריה ואת אשקלון מיד הפראנקים. היה זה, כנראה, המומחה המצרי לענייני הפראנקים, והוא שניהל בזמנו את המשא-ומתן עם פרידריך השני, ואף הוסמך לאבירות בנוסח הפראנקים על-

17 התאריכים הם אלה המובאים ברוב המקורות, ר' G. Hill, *op. cit.*, I, 189, n. 1.

18 מכתב משרתו של הוויקונט של מלון (Melun) אל בישוף שארטר (Chartres) Mat. Paris, VI, 61.

19 ר' Joinville § 146-147, וחשוב במיוחד מכתבו של חדרן המלך לואי, ז'אן סאראזן (Sarrasin), שנשתמר בכרוניקה *Miss Rothein*, cap. 44. ור' עוד L. de Mas Latrie, *Hist. de Chypre* I, 347 s.

ידי הקיסר בכבודו ובעצמו. בתוך דמיאט המבוצרת והמצוידת הוכנס חיל המפורסם באומץ לבו, והם הלוחמים משבט הערבי של בְּנוֹ כְּנָאנָה.

מאות הספינות והאניות, שבראשן ה'מוֹנְזוֹא' * של מנהיגן, התקרבו לחוף, כשנס צרפת, דגל דיוניסיוס הקדוש (סַן־דְּנִי), נישא על חרטום האנייה ההולכת לפניהם. אלפי מפרשים צחורים וצבעוניים, נסים רבי סרטים בתורני האניות, שלטי האבירים בדפנות הספינות, וביניהן הגאלירה המפוארת של ז'אן ד'איבלין, אדוני בירות ורוזן יפו, המונעת על־ידי שלוש מאות חותרים, שנס אדונם, צלב אדום על רקע זהב, התנוסס על שלטיה, כיסו בפסיפס ססגוני את מימיו הכחולים של ים מצרים. על החול הזהבה של החוף נסתמן קו שחור, שהלך ורחב מרגע לרגע. חיל־הפרשים המוסלמי ניצב על החוף. קול תופי המוסלמים בקע את חלל האוויר, שנתמלא אותו רגע משק רבבות דגלונים שבראשי החניתות שנכונו לנחיתה בספינות הצלבניות.

הפראנקים עברו מאניותיהם הגדולות לסירות־נחיתה שטוחות שהתקרבו לחוף, קפצו לתוך המים כשמלכם הגיבור בראשם. שלט על צוואר, קסדה לראש, וחרב שלופה ביד ימין הלכו והתקרבו הפראנקים אל החוף. חודי השלטים ננעצו באדמה, ידיות החניתות נתקעו לידם, כשחודם מופנה כלפי הפרשים המוסלמים המתקיפים. ההתקפה היתה הססנית, והמתקיפים הפכו פתאום עורף לצלבנים ונסוגו.

די היה בניצחון זה, שחיל־המצב של דמיאט ואוכלוסייתה יעזבו את העיר לאחר שהטילו אש באחד משווקיה. הבהלה במחנה המוסלמי היתה כה רבה, שהצבא הנסוג לא הספיק אף להרוס את הגשר שבין הגדה המערבית של הנילוס, שבה נחת הצבא הפראנקי ובין דמיאט העיר, שבגדתו המזרחית ²⁰. הצבא המוסלמי בפיקודו של פַּח'ר אֲדִין נסוג דרומה לַאֲשֶׁמוֹם טַנָּאח שעל זרוע אחרת, מזרחית יותר של הנילוס, הַבַּחַר אַצְגִיר (אַלְצַעִיר) הוא בַּחַר אַשְׁמוֹם. ביום 6 ביוני נכנס לוואי לדמיאט, שנעזבה ונתרוקנה ללא קרבות. המסע התחיל בהצלחה בלתי־צפויה. שלושים שנה לפני כן עמדו הצלבנים במצור דמיאט שנה וחצי, עתה קיבלו ראש־גשר זה באדמת מצרים ללא התנגדות. והרי דמיאט היתה מבוצרת להפליא, ובתוכה ציוד צבאי מלא ומחסני־אוכל לחודשים, ואולי אף לשנים, ועשויה היתה לשמש בסיס מצוין לצבא פולש למצרים. אין פלא ששליט מצרים ציווה לתלות את ראשי הפנו כְּנָאנָה, ופַּח'ר אֲדִין עצמו ניצל רק משום המצב המסוכן בחזית. במצרים

Montjoie *

20 על הפרטים הגיאוגרפיים ר' A. Gayet, *L'itinéraire des expéditions de Jean de Brienne et de Saint Louis en Egypte* (Paris 1900); E. J. Davis, *op. cit.*

ור' המפות בעמ' 145.

ציפו עתה הכול להתקפה של הפראנקים, אלא שלא ידעו אם תותקף קאהיר או אלכסנדריה. תקופת הפעולה האפשרית היתה קצרה, כי עונת העלייה של מי הנילוס התקרבה והלכה. הצלבנים חזו מעורם במסע־הצלב של ז'אן דה בריין את סכנת הנילוס. ואולם במקום לנצל את נצחונם הראשון ואת הזמן הקצר שעמד לרשותם החליטו הצלבנים להתבסס בדמיאט, לחזק ביצוריה ולחכות להופעתן של תגבורות צבאיות מאירופה. היה זה משגה הרה־תוצאות. כעבור חודש ימים אי־אפשר היה עוד להתקדם דרומה, והמחנה הוקפא בדמיאט לששה חודשים תמימים, שאיפשרו למצרים להתאושש אחרי מפתם הראשונה, להזעיק תגבורת ולהתארגן למערכה²¹. לדמיאט שוו פני עיר נוצרית, מסגדיה הפכו כנסיות²², ולואי לא מצא עניין דחוף יותר לענות בו מחלוקת בנייני העיר ורובעיה בין המיסדרים והכנסיות, האצילים ומלוויהם. חלק הגון של המחסנים נשדד, נתהווה שוק שחור במיצרכים, ופקידי המלך הקדוש התחילו מבלים זמנם בבתי־מרזח ובתי־זונות שצצו במקום. ואילו בצד שכנגד הביא ההלם של כיבוש דמיאט לתוצאות שונות כל־עיקר. שליט מצרים, למרות מחלתו האנושה, גייס צבא במצרים ופנה לסוריה ולעיראק ולכל מי שמוכן לסייע בידו. הדמשקאים אף העזו פעולת־הסחה וכבשו בשעה זו, כנראה, את צידון, אלא שלא היתה לכך השפעה מיוחדת על מהלך העניינים במצרים.

אלמלך אצאלח איוב נסוג בינתיים דרומה למבצר־מנצורה, מקום שבו אחת מזרועות הנילוס נפלגת בדרכה צפונה בין פלג־דמיאט ובין הבחר־אצגיר, והוא הוא המקום שבו נסתיים, לפני שלושים שנה, מסע־הצלב של פילאגיוס. בחירת מקום זה על ידי המצרים היתה מכוונת למנוע תנועה פראנקית על קאהיר, אך לא היה בכך כדי למנוע את כיבוש אלכסנדריה. ואמנם הועלתה תכנית כיבוש אלכ־סנדריה במחנה הפראנקים. הסיכויים היו טובים. הצי הפראנקי נמצא במקום, ואפשר היה גם לצפות לעזרה ניכרת ומכרעת מצד הקומונות האיטלקיות, אילו הובטח להן שהכוונה לכיבוש של קבע. שאם לא כן היו בוודאי מהססות לסכן את יחסיהן עם מצרים, שהשתפרו והלכו אחרי מסע־הצלב החמישי²², כאשר אלמלך אלעאדל השני חידש (1238) את הזכויות המסחריות של הוויניציאנים באלכסנ־דריה²³. הפראנקים היו נעשים בכך למפקחי המחסן הבינלאומי המרכזי של מסחר

21 נאפוליאון, שהכיר יפה את השטח, ביקר קשות את פעולות קודמו הצרפתי במצרים. 'אילו תימרן לוואי התשיעי, כמו הצרפתים ב־1798, הרי יכול היה, בצאתו את דמיאט ב־8 ביוני, להגיע למנצורה ב־12 ולקאהיר ב־26 לחודש'.

21. J. Richard, 'La fondation d'une église latine en Orient par Saint Louis: Damiette', *BEC*, CXX, 1962, 39–54.

22 כינוי זה ניתן במסורת למסע־הצלב נגד דמיאט בראשות ז'אן דה בריין והליגאט פילאגיוס.

23 W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant* (Leipzig 1936) t. I, 411; Lane-

על הדרך לקאהיר

ימי־הביניים, ועושרה של אלכסנדריה היה מבסס את מעמדם. ואולם החינוך האבירי גבר על התבונה הכלכלית, שהיתה במסיבות אלה גם תבונה פוליטית, ובעצת אחי המלך, רוזן ארטוא * הוחלט לעלות ישר על קאזזיר. קרב פנים־אל־פנים במיטב המסורת האבירית בופר על פני חישובים שריח פרקמטיה נודף מהם.

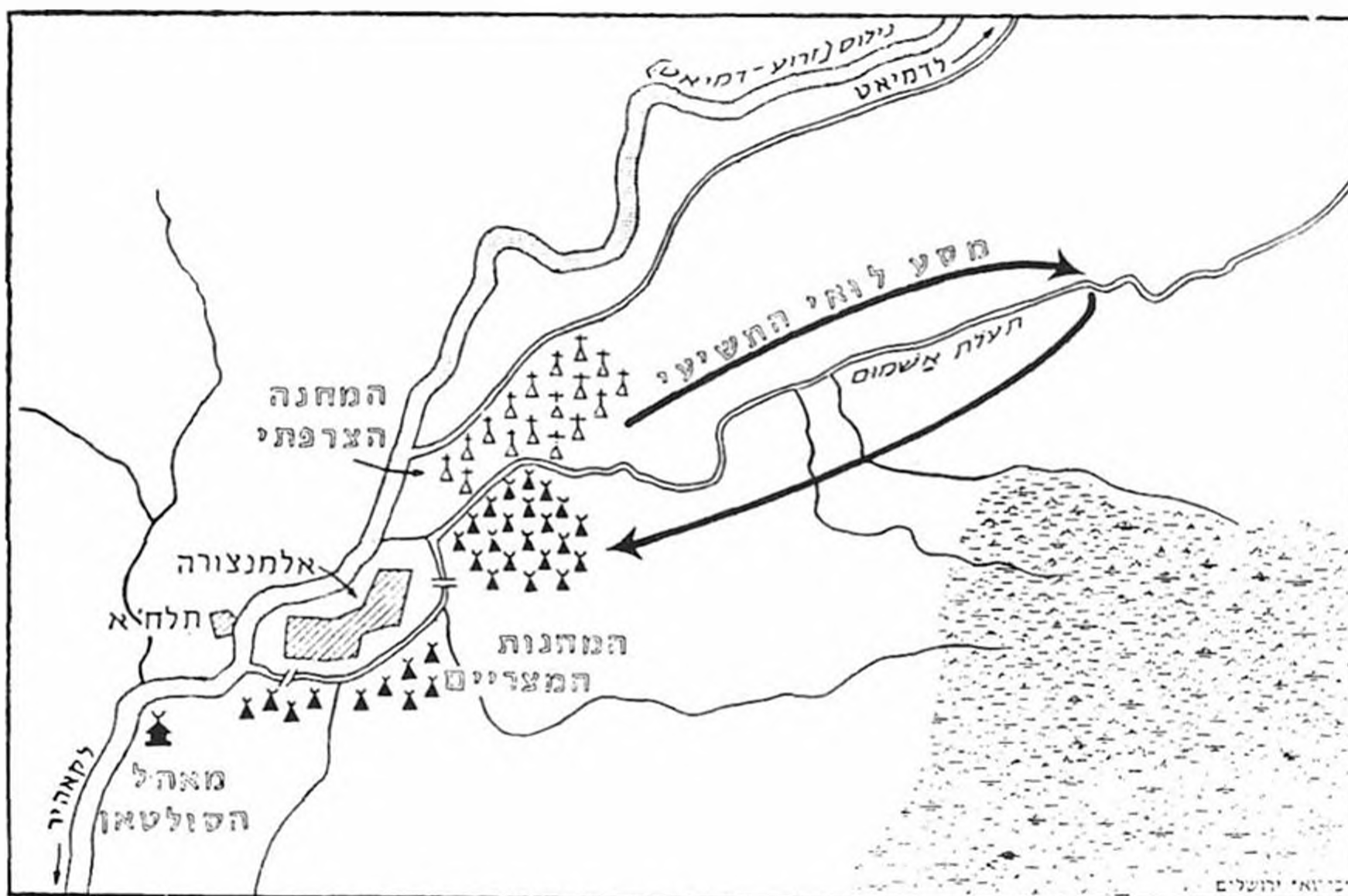
וכך יצא הצבא הפראנקי ב־20 בנובמבר לדרך הגורלית דרומה, בתוך שטח מבוקע וסדוק לארכו ולרחבו על ידי פלגי הנילוס וערוציו ורשת תעלות ההשקאה, עורקי החיים של ארץ־היאור. כיומיים אחרי יציאת הפראנקים מדמיאט מת אלמלך אצאלח. אילו נפוצה ידיעה זו במחנה המוסלמי היה האסון הפוליטי מחולל אנדר־למוסיה צבאית. אך אלמנת השליט שמרה את הסוד והעבירה את הפיקוד לפח'ר אדין, שחינו אבד בעיני בעלה לשעבר לאחר מפלת דמיאט. היא גם שלחה לאמור לבנו של שליט מצרים, אלמלך אלמועט'ם תוראן שאה, שנמצא בדיאר בפר הרחוק־קה, שימהר ככל האפשר לרדת מצרימה.

הצבא הפראנקי התחיל להתקדם באטיות רבה דרומה, לאורך הגדה המזרחית של פלג דמיאט, כשאניותיו מלוות אותו בדרכו. לאחר פאריספור ושרמסאח עבר הצבא את הכפר אלברמון והגיע לראשו הדרומי של המשולש, שצלעותיו פלג דמיאט ופלג אשמום. בראשו של משולש זה, מעבר לפלג אשמום שכנה מנצורה המוסל־מית החוסמת את המעבר לקאהיר. הצבא הפראנקי הגיע אליה רק ב־21 בדצמבר. את מרחק 75 הקילומטרים שבין דמיאט ומנצורה עבר הצבא בחודש ימים, התמה־מהות נוספת מצד הפיקוד הפראנקי. כאן, מול מנצורה המוסלמית, בשטח שבין שני פלגי הנילוס, תקעו הפראנקים את יתדות אוהליהם. המהנדסים הפראנקים תכננו הטיה חלקית־של מימי פלג אשמום לתוך פלג דמיאט ובניית גשר מעליו, שיעבירם לגדתו הדרומית, אל מנצורה. במהירות הורכבו מכוונות־ירייה פראנקיות כדי לחפות על העמלים בהטיית הנהר ובבניית הגשר מעליו. המוסלמים ענו במח־סום־ירי של באליסטראות מן הגדה הדרומית של הנהר. הארטילריה המוסלמית התחילה יורה את מיכלי 'האש־היוונית'. 'אלה' — מספר ז'ואנויל — 'היו נעים באוויר גדולים כחביות יין־בוטר, וסרט האש שהזדנב אחריהן היה כגודל חרב ארוכה. הרעש היה כה גדול, שדמה לרעם מן השמים. נדמה היה שאין זה אלא הדראגון הפולח את האוויר. אורו היה כה בהיר שאפשר היה לראות בתוך המחנה בלילה כאילו היה בעצם היום'²⁴. בדוקרב של הארטילריה היתה ידם של המוסל־

Artois *

Poole, *Hist. of Egypt*, 240; *Regesta*, no. 283; A. Schaube, *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge* (München und Berlin 1906), 188

Joinville § 206 24

מפה 9. קרב מנצורה

מים על העליונה. הקשיים הטבעיים של הטיית פלג אשמוס, שזרמו עמוק וחזק, נוסף על הרס מכונות-הירייה של הצלבנים ב'אש-היוונית', ניפצו את תקוות הפראנקים. והנה גילה אחד מתושבי הסביבה מעבר רדוד בפלג אשמוס, וב־8 בפברואר (1250) עם שחר התחיל הצבא הפראנקי לחצות את הנהר. לפי התכנית היה עליו להתרכז בגדה הדרומית ולפרוץ מן המזרח והצפון למנצורה. המעבר נעשה תחילה על־ידי גדודי פרשים, אבירים ויורי־ארבאליסטות, בפיקודו של רוברט, רוזן ארטוא, וגדוד־טמפלרים מובחר. אחריהם התחילו לנוע הפרשים שבפיקודו של מלך צרפת. בגדה הצפונית, במקום המחנה הקודם, נשארו פרשים בפיקודו של דוכס בורגונד וכל חיל־הרגלים של המסע. האחרונים לא יכלו לעבור בשחייה וחיכו לבניין גשר־סירות על פני הנהר.

אך עברו הגדודים הראשונים את הנהר, ורוברט מארטוא, בניגוד למוסכם, נתן אות להתקפה על מחנה המצרים. ההתקפה באה בפתע והמחנה נכבש מתוך הרג רב, שאף הכרוניסטן הפראנקי מזדעזע בתיאורו: 'רחמנות גדולה היתה לראות כל־כך הרבה גופות של מתים ושפך דם כה רב, אילולא היו אלה אויבי הדת הנוצרית'²⁵. המפקד המצרי, פח'ר אדין, שניסה לגודד את אנשיו, נהרג. שיכור־ניצחון החליט

קרב מנצורה

רופרט להנציח שמו לעולמים. בניגוד להוראה מפורשת של המלך ובניגוד לעצת המפקד הטמפלארי הוא פונה דרומה ופורץ לתוך מנצורה עצמה.

הצבא המצרי התפורר במנוסתו הבהולה. אך גדוד ממלופים בַּחֲרִים²⁶ התלכד סביב אחד המפקדים, בִּיֶּבֶרס אַל־בַּנְדִּקְדָּאֲרִי (על שם אדונו ומשחררו אלבנדקדאר = יורה קשת), וחסם את הסימטאות בפני הפרשים הראנקים. מנצורה על רחובותיה הצרים והעקלקלים, שכל שיבכת-חלון וכל עליית-גג שימשו עמדה לרובה-קשת וקולע-אבנים, הפכה למלכודת-קבר לראנקים. המוסלמים כילו חיש מהר את מלאכתם במנצורה ונערכו להתקפה חדשה על גדודיו של לואי עצמו, שזה עתה חצו את פלג אַשְמוּם. לואי לא הצליח עוד להושיע את אחיו, אך עמדת-הגבורה שלו בשדה-הקטל, 'משכמו ומעלה גבוה מכל העם, קסדת-זהב לראשו וחרב אלימאנית בימינו'²⁷, ריכזה סביבו את הצבא, שעמד מאז הבוקר בקרב, חישלה את שאר המחנה והצילה אותו מכיליון ודאי. כוחו של הצבא נחלש מאוד, מאחר שחסרו הקשתים ויורי הארבליסטות, והמצרים יכלו להפיל חללים רבים בין הפרשים הראנקים בלי להתקרב אליהם. לבסוף הצליחו הראנקים לפרק את הבאליסטראות של המחנה המצרי לשעבר, לבנות מהם גשר זמני על הנהר ולפ־תוח דרך-מעבר לקשתים, שהצליחו ברגע האחרון להתאחד עם המלך. הופעת הקשתים שמה קץ להתקפה המצרית. מלך צרפת וגדודיו העייפים לנו בלילה הזה כמנצחים בתוך המחנה המצרי שנכבש מחוץ למנצורה. כובשו הפוזי רוזן אַרטוא היה בין הרוגי מנצורה.

חציית הנהר, ההתקפה והניצחון יכלו לשמש מקור השראה לשירת עלילה אבירית: קרב-דמים קטלני, מעשי גבורה והקרבה, מהלומות חזקות המבתרות סוס ורוכבו — מעין מהדורה חדשה של עלילות רולאן באפוס הצרפתי העתיק. בעוד הקרב, בעיצומו 'אמר לי הרוזן הטוב של סואסון: "סינישאל (הוא ז'ואנוויל), ניתן ליילל ללהקת כלבים אלה. בכומתת האלוהים! * עוד נחזור לספר על יום זה, אתה ואנוכי, בחדרי הגבירות!"'²⁸ ואולם על דרך הממש לא קירב ניצחון זה את הראנקים למטרתם. הצבא הראנקי היה עייף, סבל אבדות קשות. תחבורתו עם דמיאט עמדה להינתק כל רגע ואתה עמדו להיפסק כל משלוחי אספקה ותגבורת. לעומתם נמצא כוח המצרים בלתי-מעורער. לא עברו אלא יומיים (ב' 11

* Quoife Dieu

26 שמו המלא של הגדוד היה 'אלבחריה אלצאלחיה'. השם מתייחס לאלצאלח איוב שכונו את הגדוד מקרב המובחרים שבממלופים שלו, והן לעובדה שהללו שוכנו על אי בנילוס ('בחר').

Joinville § 228 27

Joinville § 242 28

בפברואר) והמצרים חזרו להתקפה. גלים גלים עלו קשתיהם הרוכבים על מערכות הפראנקים ומטר חצים כיסה את שדה־הקרב. שלטי המגינים דמו לגבות קיפודים, ו'האש־היוֹנִית' אכלה ציוד צבאי ואוהלים והטילה בהלה בסוסי הפראנקים. מעט מעט הפר חיל־הפרשים הפראנקי לחיל־רגלים מאונס; הסוסים הלכו ותמו, ואתם כוח המחץ של הצבא. שתי דרכים עמדו לפני הפראנקים: לחזור ולהתקיף את מנצורה, או לחזור לבסיס של דמיאַט, כדי לרכז שם כוחות חדשים להתקפה. הפראנקים בחרו בגרועה שבאפשרויות: הם נצמדו למקומם. יסוד החלטה זו, שלא היה בה שום ריווח פוליטי או צבאי, אינו אלא באותה רוח אבירות מוכת־דמיון, שדחפה את רוברט מארטוא אל מותו יחד עם המובחר שבצבאות הפראנקים. אחרי הניצחון של 'יום מנצורה' לא נמצא מֵעַז להציע נסיגה. חודשיים כמעט נשאר הצבא הפראנקי במחנהו על מימי הנילוס, וכוחותיו כלו והלכו. סוסיו נתפגרו ונשחטו, אספקתו אזלה, והמחלות שבאו מחוסר־אוכל ומרקבון הגופות במים המור־עלים פשטו כדי מגפה במחנה.

ובינתיים הלך והתחשל המחנה המצרי. מיום יציאת הפראנקים מדמיאַט היו המצרים ללא שליט. מותו של הסולטאן נשמר בסוד גמור ואת השלטון ריכזה בידיה אלמנתו המופלאה עד אשר הופיע לבסוף, כשלושה שבועות אחרי קרב מנצורה, יורש השלטון אלמלך אלמועט'ם תוראן שאה (28 בפברואר). פעולתו הראשונה של שליט רב־מרץ ובלתי־פופולארי זה הייתה להעביר צי ספינות במורד הנילוס, בין הצי הפראנקי ובין דמיאַט. בתוך זמן קצר הצליח בכך לשתק את כל התחבורה הפראנקית ולנתק את המחנה הצלבני מבסיס אספקתו בצפון. בסוף מארס נעשה המצב ללא נשוא, והפראנקים פתחו במשא־ומתן עם המצרים. הם היו מוכנים להחזיר את דמיאַט תמורת ממלכת ירושלים! אין פלא שהסולטאן דחה את ההצעה. בחשכת הלילה, אור ליום 6 באפריל, התחילה הנסיגה הפראנקית. הצבא חזר על עקבותיו מלפני חודשיים. הוא עבר לגדה הצפונית של פלג אַשְמוּם ובבהלה הכללית השאיר את הגשר שקשר את שתי הגדות. מכאן המשיכו הפראנקים צפונה, אך המצרים הבחינו בתנועה והתחילו דולגים אחריהם. הטבח בצבאות הפראנקים נמשך עד פארספור, בשליש הדרך בין מנצורה לדמיאַט, שאליו הגיע חיל־החלוץ הפראנקי. פה נכנע מלך צרפת החולה ללא תנאי. הטבח היה איום. ניצלו רק אלה שאצילותם, הניכרת בשלטיהם ובבגדיהם, הבטיחה דמי פדיון־שבויים מרובים לשוביהם. רק עמידתו של לוֹאִי המלך, שריכוז סביבו כל הניתן לרכז, הציל את שארית הצבא מהשמדה גמורה. המלך בעצמו נמצא במצב של אפיסת־כוחות גמורה וחששו לחייו. הוא הובא למִנִּית אֲבוּ עבדאללה בקרבת שַׂרְמִסְאָה, ופה נשבה והובל בכבלים למנצורה. יחד עם המלך פתחו במשא־ומתן על כניעה גם אצילים

הנסיגה ממנצורה

מסוימים, ביניהם פיליפ דה מונפור, אדון תבנין וצור, הקרוב לענייני המוסלמים. המלך נאלץ לקבל את כל התנאים חוץ מאחד. אף ברגע נצחונו המזהיר לא יכול תוראן שאה להשיג ממנו ויתור על שטחים צלבניים בארץ ישראל. הפראנקים נתחייבו בהחזרת דמיאט ובתשלום סכום מופלג של חצי מיליון ליברות (של טור *) דמי פדיון לכל השבויים המצויים ביד המוסלמים.

הסכם זה נשאר תלוי ועומד עקב המרד שפרץ במחנה המצרי נגד הסולטאן. הממלוכים של אביו, אלמלך אצאלח איוב, שהרבה בקנייתם ובאימונם ושמסר את רוב משרות הפיקוד לידם, ראו את מעמדם מתערער על-ידי תוראן שאה, שהביא אתו מדיאר בֶּכֶר את פמלייתו והתייחס בחשדנות ובזלזול ללוחמים הנאמנים של אביו. ב־2 במאי נרצח הסולטאן האיובי, וכדי לשמור על לגטימיות השלטון קיבלו על עצמם הממלוכים, את אלמנתו לסולטאנה, ומינו לאַתֶּאבֶּךְ אחד מקרבתם, עז אדין איבֶּךְ אלתרכֶמֶאני. האַתֶּאבֶּךְ החדש נשא לאחר זמן־מה את האלמנה לאשה. השושלת של בני איוב במצרים הגיעה לקצה²⁹. מצרים עמדה לפני תקופה חדשה בתולדותיה, שנמשכה מאז למעלה מ־250 שנה, היא תקופת השלטון הממלוכי במצרים.

המשא־ומתן, שחודש אהרי רצח האיובי עם אמירי־הממלוכים, אישר למעשה את ההסכם הקודם: שחרור השבויים הנוצרים שבידי המצרים; אישור המצב הטריטוריאלי בארץ ישראל; החזרת דמיאט על-ידי הפראנקים, תשלום 800 אלף ביזאנטים של זהב, דמי נזק ופיצוי ופדיון־שבויים, ומזה תשלום לאלתר של 400 אלף; שחרור השבויים המוסלמים שבידי הנוצרים מזמנו של פרידריך השני ואילך; החזרת הרכוש (מטלטלים) של הנוצרים שנשאר בדמיאט; הסולטאן יתן ליווי צבאי לאלה שירצו לחזור לארץ־ישראל בדרך היבשה³⁰. מארגאריט, אשת לואי, החזיקה בדמיאט עד הרגע האחרון, למרות נסיונות הבגידה של הקומונות האיטלקיות, שמפקדיהן היו מוכנים להפליג ולעזוב את העיר לנפשה. עתה (6 במאי) נמסרה דמיאט למוסלמים, ובאותו יום בערב שוחרר לואי משביו. יומיים לאחר־מכן הפליג גה אנייה גנואזית לעכו כשהיא נושאת על סיפונה את מלך צרפת. באמצע מאי הגיעה האניה לעכו עם ראשוני הניצלים ממפלת מצרים.

* livres tournois

29 זמן־מה השתמשו הממלוכים בצאצא איובי מתימן, אלאשרף מוסא, כסולטאן, כדי לפייס בכך את השליטים האיובים בסוריה. הוא הורד מכסאו בשנת 1254.

30 תנאי החוזה מובאים במכתבו הרשמי של לואי התשיעי לצרפת. נדפס אצל Bongars, *Gesta Dei per Francos*, 1198. נוסח שונה במקצת, שלפיו נתחייבו המוסלמים בהחזרת צידון, שכבשוה בזמן מצור דמיאט, וכמו־כן בהחזרת Canan Turoniis (אולי Cava Turonis = שקיף תירון, או Turonum = תבנין), נמצא במכתב הסמפלוארים לצרפת. ר' Mat. Paris, VI, 191–197.

עולם האיסלאם ראה אצבע אלוהים בשחרור מצרים, ובהתרגשות הכללית, שעברה על מאמיני-אללה, נתחללה כנסיית מרים הקדושה בדמשק, כשפרצו לתוכה להקות זמרים ורוקדים וערכו בה הילולא וחינגא. מסופר שבבעלבך השחירו הנוצרים לאות אבל את פני הפסלים בכנסיותיהם. הם נענשו על כך על-ידי שליט העיר, ששיסה בהם את יהודי המקום.³¹

השמועה על שבייתו של מלך צרפת ומפלת צבאותיו זיעזעה את אירופה. שוב עלתה השאלה, שזה מאה שנה הטרידה את שלומי האמונה: איך נתן אלוהים את מאמיניו בידי מחללי שמו? אף לוואי עצמו, שאמונתו הלוהטת תזכהו בתואר 'קדוש' בכנסייה הנוצרית כחצי יובל שנים מאוחר יותר³², אף הוא אינו יכול להתאפק מלרמוז במכתבו, המודיע על שבייתו ועל אבדן דמיאט, על תרעומת שבלבו כלפי ההשגחה. תוראן שאה, הוא מודיע, הגיע למחנה המצרי 'והמצרים קיבלוהו לאדון עליהם מתוך שמחה רבה. הופעתו הגבירה את העזתם; ומרגע זה, על פי גזירת אלוהים לא ידענו פירושה, הכל התחיל להתגלגל לרעתנו'³³. ואולי ב'רגע זה' של חורבן צבאותיו והתנפצות תקוותיו, בעוד הוא מטיח כלפי מעלה, חזר ופשפש המלך במעשיו ולא מצא בהם דופי אלא זה שקהילות היהודים בממלכתו מתפרנסות על נשך שהם נושכים את שלומי-האמונה. קרבן-חדש הוקרב לאלוהות הנוצרית הזועמת, שדרכיה כה סתומים, וצו גירוש היהודים מצרפת יצא מלפני המלך במזרח, צו שלא יוצא לפועל אלא עם חזרתו לארצו³⁴. ואם המלך האדוק כך, נוצרי אירופה כולה על אחת כמה וכמה. הכרוניסטן מתיה פאריס

31 אבו שאמה, *RHC. HOr.*, V. 198.

32 לוואי נתקבל לרשימת קדושי הכנסייה בשנת 1297. יום חגו הוא ה-25 באבגוסט. האק-דמיה הצרפתית רגילה היתה להקדיש יום זה ל'שבחי לוואי'. המנהג נפסק בזמן המהפכה הגדולה. לוואי התשיעי תופס עד היום מקום נישא בתודעת העם הצרפתי. ר' *Saint Louis à la Sainte-Chapelle. Exposition organisée par la Direction Générale des Archives de France, Mai-Août 1960*.

Raynaldus *ad ann.* 1250 § 17. Bongars, 1198: Unde apud nos postmodum, nescimus quo Dei iudicio, omnia nostris desideriiis in contrarium successerunt.

34 לפי *Mat. Paris*, t. V, 361-2 החליט המלך על גירוש היהודים בהיותו בשבי המוסלמים. שוביו הטיחו נגדו שהוא נותן חסות במדינתו לרוצחי משיחו. פקודת הגירוש שבאה מן המזרח והגירוש שבוצע מקצתו אחרי חזרת המלך לצרפת נזכרים על-ידי ו' וירגה ב'שבט יהודה' (מהד' ע. שוחט, עמ' קמט): 'בשנה שנתפש מלך צרפת ביד הישמעאלים, אחר שהותר ושב לארצו, גרש כל היהודים אשר במלכותו'. כשנת הגירוש מציין ו' וירגה 'שנת י"ד לפרט היה שם גרוש אחד, לא כללי אלא פרטי בקצת הערים ההם ולא נודע למה' (שם, גזירה כב, עמ' סט). על הקושי הכרונולוגי ר' צ"ה יפה בגרף-שפ"ר, ח"ה, 407. הגזירה לא פגעה רשמית ביהודים המתפרנסים מעמל כפיהם, כפי שיוצא מפקודת המלך משנת 1257/8. ר' גרף-שפ"ר, ח"ה, 424.

מספר: 'והגרוע ביותר, כי האשימו את האלוהים בעיוות הדין, וגדל הכאב מצא ביטויו בחילול שמו. אמונתם של רבים פסחה על שני הסעיפים. ויניציה וערים רבות שבאיטליה, שבהן שוכנים נוצרים-למחצה, היו שוקעות במינות, אילולא חוזקו על ידי בישופים ואנשי-כמורה. אלה טענו, שהצלבנים שנפלו במזרח מולכים עתה בשמים כמקדשי שמו, ובוודאי שלא היו רוצים בעד כל זהב שבעולם לשכון כאן בעמק הבכא. הטפה זו גיחמה אחדים, אולם לא את כולם. ואף האפיפיור הטיח כלפי שמים: 'הוי אדוני האלוהים! איפה גיבוריך המהוללים, איפה לוחמיך החזקים, איפה חייליך המובחרים, מזהירים באמונתם, יוקדים באדיקותם, ראשונים לבעלי הניסיון, כל אלה ששמו את סימן הצלב-המחיה על נשקם, כדי להילחם מלחמותיך נגד מחללי שמך?'³⁵.

הספק שכירסם בלב רבים לאחר מסע-הצלב השני והשלישי, יחס הזלזול והביטול שעוררה שערוריית מסע-הצלב הרביעי, מפח-הנפש שבא בעקבות הכישלון הנחרץ במצרים ואשר האחראי לו נראה בעיני הכול, ובדין, נציג האפיפיור — לכל אלה נוספה עתה המפלה האיומה של לואי התשיעי במצרים. מן המחנה המפורסם של 3,000 אבירים נשארו בעכו כ-100 בלבד; מחיל-רגלים שמנה כ-25,000 נאנחו עוד בשבי המוסלמי כ-12,000, ויתרם היו לטרף לדגי היאור ולעופות השמים של מצרים. אפילו לא היתה אירופה מפוררת ומסוכסכת בענייניה הפנימיים, עצם הלקח של ארץ-ישראל מספיק היה להוציא את הרעיון הצלבני מן הלבבות. לא ייפלא אפוא שמכתביו של לואי לאירופה כדי לעוררה למשלוח אבירים ואמצעים, ומכתבי אינוצנטיוס הרביעי ומאמצי בלאנש מקשטיליה, הדואגת לגורל בנה, נשארו ללא תשובה³⁶. אירופה הלכה ונתנתקה ממושבותיה במזרח.

הדאגה למלך, הכאב הצורב של המפלה מיד הלא-מאמינים, הפחד והבושה — כל אלה מצאו בקרוב ביטויים בתנועה שתתימר לגאול את הארץ ולנקום במוסלמים. זהו 'מסע-צלב הרועים' — תנועה של אדיקות עממית, שהפכה במהרה למסע-צלב עממי של שנת 1251. היא קמה בצפון-צרפת, פעלה באמיין וברואן³⁷, התקדמה לפאריס ומשם לאורליאן ולבורז'³⁸, כשהיא גדלה והולכת מיום ליום. בראשה עמד אחד, המכונה יעקוב (או רֹזֶ'ר) מהונגריה, ששם עצמו נביא והכריז שמרים הקדושה דרשה ממנו לגייס את העניים, הם עם הבחירה, 'לעזרת ארץ הקודש ומלך

Croisade des Pastoureaux *

Orléans; Bourges *** Amiens; Rouen **

35 מכתב אינוצנטיוס הרביעי לארכיבישוף ריימס ולשאר בישופי צרפת. Raynaldus *ad* an. 1250 § 26, n. 1.

36 אלפונסו מקשטיליה והנרי השלישי מאנגליה אמנם נדרו את נדר העלייה. לשניהם לא היתה שעת-כושר או רצון לקיימו.

צרפת' ³⁷. היתה זו תחיית רעיון מסעי-הצלב בצורה בלתי-צפויה, שיסודותיה נרמזו אמנם כבר ב'מסע-צלב הילדים'. 'הצלבנים' החדשים, בעניים של מסע-הצלב הראשון, שימשו אתגר ומחאה לחיילות האצילים שעלו לגאול את כנסיית-הקבר ונכשלו במשימתם. 'ההשגחה גזרה לזכות את הרועים תמימי-הלב בגאולת ארץ-הקודש, כי גאות האצילים לא נשאה חן בעיני האלוהים', אומר הכרוניסטן מתיה פאריס ³⁸, פשוטי-העם ותמימי האמונה עומדים במקום שאין האצילים יכולים לעמוד בו. ובשעה שמלך צרפת לוֹאִי קרא להתגייסות אנשי הכנסייה, 'שהאלוהים בחר בהם כעם סגולה לגאולת ארץ הקודש', ערכה תנועה עממית זו שפטים באנשי כנסייה, כשהאוכלוסיה מוחה כף לנאומי הטפה נגד התנועות בנוזיריות ונגד ראשי-הכהונה. בפאריס נבנו מיתרסים ברובע האוניברסיטה. בטור חיללו את פסל מרים בכנסיית הדומיניקנים. באורליאן הטיל הבישוף חרם על העיר, כיוון שתושביה סייעו בידי הפורעים באנשי הכנסייה. התנועה העממית הפכה לתנועת-מרי נגד האצולה ונגד הכנסייה הרשמית, ובמהלך התפשטותה נערכו אף פרעות בבני עמנו: 'שנת חמשת אלפים (י"א) הטיל השם רוח רעה בערלי צרפת, אשר קמו הרועים לאלפים ולרבבות, וטעו בעצמם לעבור ים בלי משוט, וגדול בכולם רוֹיִיר (– רוֹיִר) שמו, ובהטעותם האומות הרגו מבני עמנו כמה וכמה. גם גזרו גזירה רעה על עיר בוניילאש, מעתיק שלמה נ' וירגה ממקור קדום שלא נשתמר ³⁹. שתיקת השלטונות החילוניים מבתארת בכך, שבלאנש מקשטיליה, אמו של לוֹאִי התשיעי, שנתייאשה מעזרה לבנה, קיוותה לתשועה מתנועה עממית זו. ואולם לבסוף הוחלט לפעול נגד התנועה. ההמון המתפרע הגיע לבורז', התקיף את הקהילה היהודית ובית-הכנסת וספרי-הקודש שבתוכו הועלו באש ⁴⁰. אך כאן נחלצה האוכלוסיה המקומית נגדם וערכה בהם טבח רב בין מורטמאר ונוויל בפואטו ⁴¹. הניצלים המועטים נתפזרו לכל רוח, וכמה מהם אף הצליחו להגיע לעכו ולשרת עוד בגדודיו של לוֹאִי התשיעי.

37 R. Röhrich, 'Die Pastorellen', *Zeit. f. Kirchengeschichte*, t. VI (1884), 37
Guillaume de Nangis, *Chronicon*, *RHFG.*, t. 29, 553, 290–296; É. Berger,
Histoire de Blanche de Castille reine de France (Paris 1895), 392–401

38 מצוטט לפי 43 n. 252, *op. cit.* Delaruelle.

39 ספר שבט יהודה, מהד' ע. שוחט (ירושלים תש"ז), עמ' קמ"ט. גרץ-שפ"ר, ח"ד, 424
ובעקבותיו המהדיר החדש מייחסים קטע זה ל'גזירת הרועים' הגדולה משנת 1320.
סבורני שהזיהוי מוטעה. בגזירה המאוחרת לא התכוונו לעבור מעבר-לים, כנאמר על-
ידי נ' וירגה ('וטעו בעצמם לעבור ים בלי משוט'), והוא ציון המתאים ל'מסע-צלב
הרועים' ב-1251. כמו כן נזכר כאן המנהיג רוֹיִיר, דהיינו רוֹיִר, הידוע לנו כמנהיג
התנועה ממקורות לועזיים. העיר בוניילאש היא אולי אירליאנש.

40 ר' 246–253, t. V, *Matt. Paris.*

41 31 383, t. 20, *Guillaume de Nangis, Gesta Sti Ludovici, RHFG.*

לאחר התבוסה

זו היתה תשובת אירופה הנוצרית לאזעקת מלכה הנוצרי ביותר להגנת הארץ. שרידים עלובים של מחנה מפואר, שיצא שנה אחת קודם לכבוש את מצרים ולג' אול את ארץ־ישראל, חזרו לעכו, בעוד לואי התשיעי מנסה להציל את הניתן להצלה מתוך תקווה, שהבסיסים הצלבניים האחרונים בחוף הארץ יחזרו לשמש ראשי־גשר למסע־צלב מחודש מאירופה.

המדינה הצלבנית נמצאה במצב ששום מדינה, אף החזקה ביותר, לא יכלה להתקיים בו זמן ממושך בימי־הביניים. זה כימי דור ויותר לא היה שליט שיעמוד בראשה. פרידריך השני, שליטה הרשמי של המדינה, בתור אפיטרופוס לבנו קונראד (הרביעי), לא גילה התעניינות בממלכתו, אם כי מוכן היה לשמור בקפדנות על עצם זכויותיו וזכויות יורשו בממלכה. ספק אם גם היה מסוגל להתפנות לענייני הארץ, בעוד האפיפיור עומד עליו להכחיד אותו ואת ביתו באירופה. העדרו של שליט במקום והמלחמה הממושכת בין נציגו ריקארדו פילאנגיירי והסניורים הצלבנים בראשות האיבלינים פילגה את הממלכה לחלוטין. לרגע נדמה היה, שאלים מלכת קפריסין תהיה למלכת המדינה, ובעלה ראול מסואסון יטול את השלטון לידו. נוכחותו של מלך במקום היתה מבטיחה מינימום של רציפות שלטון נית ומדינית בממלכה. ואולם, כזכור, הבארונים הצלבנים לא רצו בפתרון זה. בשנת 1243, כשהגיע קונראד, בנו של פרידריך השני, לפרקו, החליטו הבארונים להשאיר את משרת המלך ביד קונראד הנעדר מן המקום. בעוד השלטון הריאלי כביכול נתון באפיטרופסות זמנית ביד אלים וראול מסואסון. מגמתו של פתרון זה היה למנוע התבססות של כוח ממשי כלשהו במדינה, והשאת השלטון בידי האוליגארכיה הבארוניאלית בראשותם של האיבלינים. שלוש שנים לאחר־מכן, במות אלים, עברה אפיטרופסות זו, שנקראה 'הסניוריה על ירושלים', ליד בנה אנרי הראשון מלך קפריסין (1246). השלטון הממשי נשאר אף להבא בידי בית איבלין. כשנתמנה באליאן מאיבלין, אדון בירות, לעוצר ירושלים (1247); במותו עבר התפקיד לאחיו ז'אן ד'איבלין, אדון ארסוף. המדינה לא היתה עוד ממלכה אלא בשם בלבד. משטרה היה משטר ריפובליקאי שבראשו עומדת צמרת השכבה הבארוניאלית. ואף על סף התמוטטותה של המדינה לא נתגלה במנהיגיה הכוח ורגש האחרייות עד כדי לוותר על אינטרסים פרטיים שלהם ולפתור את בעיות הירושה של משרת המלך.

עם כל הקשיים שנבעו מעצם מבנה משטר המדינה ומעובדת התרחקותו של העולם הנוצרי מענייניה וצרכיה, היתה המדינה אותה שעה שרויה במערכת פוליטית נוחה ביותר. עליית הממלזכים לשלטון במצרים קוממה נגדם את הנסיכויות האיוביות בסוריה. פילוג זה בעולם המוסלמי פתח לפני הצלבנים אפשרויות פוליטיות

טיות, ובכשרון תימרון אפשר היה להפיק ממנו פיצוי למפלת אלמנצורה. ואמנם, הוא שהיה בין המניעים השונים (אחד מהם — הדאגה העמוקה לבטחון המדינה הצלבנית) שהניעו את לוואי התשיעי להישאר בארץ, למרות ההיסוסים של יוע־ציו⁴². במכתב לאחיו אלפונס מפואטייה כתב המלך הצרפתי: 'מצב האיבה והמל־חמה הקיים עד עתה והממשיך להתקיים בהשגחת האלוהים בין אויבי האמונה הנוצרית, הוא מועיל ביותר ויכול להיות דרוש ביותר לנוצרים. תוספת־כוח שתבוא מצרפת תאפשר לעשות חוזה של שביתת־נשק בתנאים נוחים, עם אחד הצדדים או אולי אף עם שניהם'⁴³.

ארבע שנים נשאר לוואי בארץ, ועשה רבות לביסוסה של המדינה ולביצורה, ואף־על־פי־כן לא היה בכך כדי להבטיח את קיום המדינה לאורך ימים. עולה מאליה השוואת מעשיו של לוואי התשיעי לאלו של פרידריך השני, אשר במצב פוליטי פחות נוח יכול היה להבטיח את קימומה של המדינה הצלבנית. בכל מעלו־תיו האנושיות ומידותיו הנוצריות לא היה לוואי התשיעי האיש המסוגל לנצל את המצב הבינלאומי במזרח התיכון באמצע המאה השלוש־עשרה.

בקיץ 1250 יצאו שרידי המחנה הצלבני, פליטי אלמנצורה, את ארץ־ישראל בדרכם לצרפת, ובראשם שני אחי המלך, אלפונס מפואטייה ושארל מאנז'ו. בידם שוגרו אגרות המלך, שהחליט להשתהות בארץ. דאגתו הראשונה של המלך היתה שחרור השבויים שעדיין נמצאו בידי המצרים. משלחות הוחלפו עם מצרים, שהיססה למלא את תנאי חוזה־הכניעה. בה בעת נקשרו קשרים דיפלומטיים אף עם האיובים בסוריה. אלמלך אנאצר יוסף, שליט חלב, נקרא לדמשק והוכרו על־ידי האמירים שהיו קשורים בבית־איוב, לסולטאן. היתה זו תשובת בית־איוב לרצח תוראן שאה ולמהפכה הממלוכית. ההתנגשות בין מצרים לדמשק־חלב עמדה להתחולל כל שעה, ושני הצדדים התכוננו למלחמה. במסיבות אלה נראה לוואי התשיעי, למרות חולשתו הצבאית, כבעל־ברית רצוי לשני הצדדים. הסולטאן מחלב הציע ללוואי התשיעי ברית מכוונת נגד מצרים, ותמורת התקשרות זו הבטיח הסולטאן להחזיר לצלבנים אותם חלקי ארץ־ישראל שהיו בידו. הצעה מושכת זו באה ברגע בלתי־נוח ביותר. המלך החליט לברר תחילה, אם המצרים יקיימו את החוזה שעשו אתו ושעיקר עניינו היה שחרור השבויים הנוצרים, ורק במקרה של

42 הסכמת היועצים נתנה רק לאחר שהתברר, שהמצרים אינם מוכנים לשחרר את השבויים הנוצריים. ר' H.-F. Delaborde, 'Joinville et le conseil tenu à Acre en 1250'. *Romania*, t. 23 (1894), 148–152. כדי להניע את המלך להשאר בארץ נתחבר בשעה זו שיר ביקורת על לוואי ועל אבדן כבודה של צרפת. G. Paris, 'La chanson com-
posée à Acre'. *Romania*, t. 22 (1893), 541–547.
J. De Laborde, *Layettes du Trésor des Chartes*, t. 3 (Paris 1875), 139–140. 43

סוריה האיוֹבית מול מצרים הממלופית

הפרת החוזה מוכן היה להצטרף לברית בני־אִיּוֹב. מבחינה פוליטית טהורה אפשר לראות תשובה זו כמשגה. שלטון הממלופים במצרים היה רופף עדיין. מצרים היתה מלאה מצדדים של השלטון הישן, ואף בקרב הממלופים אפשר היה למצוא לו תומכים, אם לא מאהבת האִיּוֹבִים, הרי לפחות משנאת אִיּוֹב, שעלה לגדולה. צבאות האִיּוֹבִים בחלב ובדמשק ואף בעבר־הירדן, בפרך ובשׁוֹבֵךְ, שעמדו לרשותו של אֶלְמֶלֶךְ אֶלְמֶגִ'ית' (אֶלְמֶעִית') פֶּתַח אֲדִין עמר (בנו של אֶלְמֶלֶךְ אֶלְעֶאדֶל השני) היו מוכנים לפעולה נגד מצרים. גדוד ממלופי ששמר על עזה אף הכריז בצאלחיה את אֶלְמֶלֶךְ אֶלְמוֹגִית עמר לסולטאן. הצטרפות הפראנקים עשויה היתה ליצור קואליציה חזקה למדי עם סיכויים טובים לניצחון. החזרת הממלכה הירושלמית לצלבנים היתה פרס גבוה בעד הצטרפות זו. ואולם עיקר דאגתו של המלך, כיאה לסניור האחראי לאנשיו, היה שחרור הנוצרים משבי מצרים. המשחק הפוליטי היה משחק בחיי אדם, וכל עוד נמצאו אלה בשבי אי־אפשר היה לו לקבל אף את ההצעות המושכות ביותר.

אך עצב המשא־ומתן עם דמשק איפשר להפעיל לחץ על מצרים, שהתחילה מחזירה את שבויי המלחמה הנוצרים לעכו. הוא גם איפשר לצלבנים להצטייד בדמשק בחומרי גלם (קרניים ודבק) הדרושים להכנת ארבאליסטות. היסוסיו של מלך צרפת, שהביאו בסופו של דבר רק לשחרור חלקי של שבויי מצרים, יצרו כעין חלל פוליטי־צבאי בשטח שבין דמשק ומצרים. ההתנגשות בין שני הכוחות נערכה על אדמת ארץ־ישראל ללא השתתפות הצלבנים. אלה נסתגרו בעכו וחיכו לבאות.

באוקטובר 1250 יצא אֶלְמֶלֶךְ אַנְאֶזֶר יוסף מחלב נגד מצרים. הצבאות האִיּוֹבִיִּים עלו על עזה, ואולם נכשלו בניסיון לכבוש את המקום. חצי שנה לאחר־מכן (פברואר 1251) עלה מחדש הצבא האִיּוֹבִי על מצרים. שוב היה דרום־הארץ במת הקרבות. האִיּוֹבִים עברו את עזה, את מבצר־דרום, חצו את המדבר והגיעו לפֶרַע ליד עבאסה. בקרב המכריע, במקום הנקרא סֶמוּט, בגדו פתאום קציני האִיּוֹבִים בֶּאֱלְמֶלֶךְ אַנְאֶזֶר, והצבא האִיּוֹבִי נסוג במהירות צפונה. מפקד הממלופים של מצרים, פֶּאֶרַס אֲדִין אֶקְטַאי, פרץ עכשיו צפונה וכבש את עזה ואת כל דרום־הארץ עד שכם. אך הכוח המצרי לא הספיק לו לבצר את הניצחון. תנועה־שכנגד מצד הדמשקאים דחפה את הממלופים חזרה דרומה, מעבר לעזה עד תל־עִג'וֹל. הכוחות שהתמודדו הוכיחו את שוויונם, ולכלל הכרעה לא באו.

כל אותם חודשים של התמודדות סורית—מצרית קיים לוֹאִי מגע עם שני הצדדים, ואולם מתקבל הרושם שלאחר קשירת קשרים דיפלומאטיים עם שני הצדדים

לא נעשה דבר כדי לנצלם. לוואי הצטמצם בביצורו ובחיזוקו של מה ששרד מגוף המדינה הצלבנית. ארבע שנים תמימות התנהלה עבודת הביצורים בחוף ארץ־ישראל. מחנה הלוחמים הפך למחנה־בָּנָאִים נודד. לוואי התשיעי הוא אחרון מבצרי ארץ־ישראל, ובנייני התקופה הצלבנית, ששרידיהם זרועים היום לאורך חופה של מדינת ישראל, נבנו כמעט כולם על־ידי מלכה של צרפת.

פעולת הביצור הראשונה והממושכת ביותר נעשתה בעכו. העיר שהיתה לבירת הממלכה עם אבדן ירושלים התרחבה ללא הרף. הואיל ומי המפרץ בדרום ובמערב קבעו גבול להתפשטותה בכיוונים אלה, וחיושבים אסטרטגיים מנעו התרחבות גיכרת מזרחה. פרצה האוכלוסיה העירונית והתיישבה בשטחים צפונה מן העיר העתיקה. שטחים אלה נתכסו בניינים כבר בסוף המאה השתים־עשרה, ולחץ האוכלוסיה, שהלך וגבר עם צמצום ה'הינטרלאנד' הצלבני ועם התגברות המסחר הליוואנטי, שעכו שימשה לו מוקד בחוף הארצישראלי, הגבירו את זרימת האוכלוסיה צפונה. לאורך הכביש שהוליך דרך ציפורי לגליל ולאורך חוף־הים התחילו להיווצר רובעים חדשים. המיסדרים הצבאיים, הכנסיות והמנזרים אף הם התחילו לבנות בסביבה זו, עד שלבסוף נוצר כאן רובע שגודלו כמחצית העיר העתיקה של עכו. רובע זה נטל את שמו משכונה שהיתה צמודה לחומה הצפונית של העיר העתיקה, ונתכנה רובע 'מון מיזאר'⁴⁴. רובע זה, שבו הצטופפה אוכלוסיה רבה למדי, היה פָּרוֹז לְכָל התקפת־פתאום מוסלמית על סביבות העיר. לוואי התשיעי קיבל על עצמו את ביצורו של הרובע החדש. מאחת הכניסות בצפונה של העיר, בין מצודת־העיר ובין המגדל המפורסם, ששמר על הפינה הצפונית־מזרחית של הביצורים, 'המגדל הארור'^{*}, נבנתה חומה חזקה, מבוצרת בשורת מגדלים, שנמר שכה בכיוון צפוני־מערבי עד חוף הים במערב העיר. הכניסה הצפונית, ממנה התחילה החומה, היתה ב'שער אַנטוֹניוֹס הקדוש', וסיומה של החומה היה ב'שער אלעזר הקדוש'^{**}, שהגנתו נמסרה ליד המיסדר של האבירים המצורעים. הוא 'מיסדר אלעזר הקדוש'⁴⁵. על ידי ביצור זה נתרחב שטחה המוגן של עכו ונתבצר

* Turris Maledicta .. Porta Sti Lazari; Porta Sti Antonii
44 Mont Musard. נשתמרו בידינו מפות יקרות שציירו בסוף המאה הי"ג ובתחילת המאה הי"ד. ר' י. פראוור, 'מפות הסטוריות של עכו'. ארץ־ישראל, ספר ב (תשי"ב).
על התפתחותה הטופוגראפית של עכו בשטח מוֹן־מיזאר ראה J. Prawer, 'L'établissement des coutumes du marché à St-Jean d'Acre'. *Rev. hist. de droit français et étranger*, t. 29 (1951), 329 ss. והשווה הפרק האחרון בכרך זה.
45 Stus Lazarus Militum. כל השמות מסומנים במפה של כת"י המוזיאון הבריטי וכת"י ואטיקאן. ר' ארץ ישראל ס"ב, עמ' 179 ; 181. כל המקורות מזכירים את ביצורה של עכו בדרך כלל מציינים שלואי ביצר 'את הרובע (מחדש) של עכו', *Eracles*, p. 438.

ביצור שרידי הממלכה

מעמדם של הנוצרים בתוכה. בקרוב תיבנה מעבר לחומה זו של לואי התשיעי חומה נוספת, שתקיף את העיר העתיקה ואת העיר החדשה גם יחד.

Jehans sires de Joinville ses senechaux de Champagne

חתימה בכתב־ידו של ז'ואנוויל הביוגראף של לואי התשיעי
Jehans sires de Joinville ses senechaux de Champagne
(ז'אן, אדון ז'ואנוויל הסינישאל של שאמפאן)

הגיע אביב של שנת 1251. המצרים עדיין לא שיחררו את כל שבויי־המלחמה הנוצרים, והציוד והנכסים של דמיאט, שהחזרתם הובטחה בזמן כניעתו של לואי התשיעי, עשו דרכם לקאהיר ולא לעכו. לואי התשיעי, האביר הנוצרי האידיאלי, ביקש עתה לקבוע באסיפת גדולי המדינה, שאמנם אין המצרים מקיימים את רוב תנאי החוזה, ולאחר שהאספה פסקה כך, ביקש מאנשי־הכנסייה להתיר שבועותיו שנסבע למצרים בזמן כניעתו. מעתה ראה עצמו חופשי לפעול כרצונו⁴⁶. ניתן היה עתה לצפות להתערבות צלבנית במערבולת הפוליטית שהציבה את בית־איוב נגד הממלוכים. אולם פעולתו הראשונה של המלך היתה לעלות לרגל לנצרת. בסוף מארס (1251) יצא המלך עם מלוויו מעכו לציפורי, בה לן המחנה, ולמחרת היום עבר את כפר כנא, עלה על התבור ומשם יצא לנצרת. פה ירד המלך מסוסו והתקרב לעיר ברגל, כשהוא לובש כותונת סגפנים גסה לגופו⁴⁷. בזמן שהותו בנצרת לא טעם המלך אלא לחם ומים, ויום תמים הוקדש לתפילה ב'כנסיית הבשור־רה'. ספק אם ראה אז המלך את השער המופלא של כנסיית נצרת, אחד מפלאי האמנות של סוף המאה השתים־עשרה; ראשי העמודים על פסליהם הרומאניים

'השקיע הרבה בהרחבת חומות העיר עכו ובחיזוקם' — Gaufridus de Belloloco, p. 16 — 'ציווה לבצר חלק מן העיר עכו, הנקרא כרגיל מן־מיזאר' — *Conf. de la reine Mar-guerite*, p. 68. את שמות השערים מוסרות הכרוניקות האיטלקיות של קפריסין: *Les chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, éd. Mas Latrie, 201; F. Bustron, *Chronique de l'île de Chypre*, éd. Mas Latrie, 109.

46 בחוזה הכניעה לא נאמר, שאסור לנוצרים לבצר את מקומותיהם, כפי שנקבע בהסכמי שביתות־נשק רבים. ואולם העובדה שרק אחרי השחרור מן השבועה פנה לואי התשיעי לביצור ערי החוף אפשר שהיא מורה, שאמנם נתחייב תחילה שלא לבצרם.

47 כותונת זו, או דומה לה, שהיתה שייכת ללואי התשיעי, הוצגה בתערוכה בפאריס בשנת 1960, בסנס־שאפל: Cilice de St. Louis (no. 166). ר' לעיל הע' 32.

הנהדרים נקברו באדמתה. ולא נתגלו לאור-עולם אלא בתקופתנו⁴⁸. התפילה נערכה בכנסייה התת-קרקעית שניצלה בזמן כיבושיו של צלאח אדין.

פתיחה דתית זו לא הביאה בעקבותיה פעולות פוליטיות. למרות התרת השבועה לא נשתנה דבר בתכניות המלך. ביום 29 לחודש מארס (1251) התחילה עבודת ביצורה של קיסריה, מן המפוארות ביותר אשר נעשו מעולם בארץ-ישראל, שנמשכה יותר משנה (עד אפריל או מאי 1252). קיסריה, כזכור, נחרבה כדור אחד לפני כן⁴⁹, ופעולות-הביצורים הקודמות התרכזו בעיקר או רק במצודת-העיר; הפעם הוזלט על קימומה של העיר מיסודה. היתה זו פעולת-ביצור עצומה שנעשתה, כנראה, בעצת הטמפלרים וההוספיטאלרים, על שטח של 160 דונאם לערך. מתקבל על הדעת שמחנהו של לוואי התשיעי מצא את שרידי החומות מסוף המאה השתים-עשרה, שנחרבו כבר ב-1191, וכמו כן מסתבר שנמצא גם החפיר, שהמוסלמים רק מילאוהו עפר ואבנים. ריצוף החפיר. הן מצד היבשה והן מצד העיר, נראה אחיד באופיו מבחינת גודל האבנים, סיתותן ושיבוצן, לאורך 1600 מטרים, הוא אורך כל חומת העיר. החומה עשויה בצורת טרפז שצלעותו הארוכה היא המערבית, המקיפה את נמל העיר. החפיר הוא בן 10 מטר בעומקו וכ-15 מטר רוחבו. שתי הכניסות לעיר, האחת בחומה הצפונית ואחת בחומה המזרחית, חצו את החפיר מעל גשרים נטויים מעליו. קטע אחד של הגשר המזרחי היה, כנראה, עשוי עץ ומספיק היה להורסו או לשורפו כדי לנתק את העיר מסביבתה. המעבר שמעל הגשר במזרח העיר הוליך לשער, והוא חדר מקומר ומבוצר בצורת זווית, שממנו נפתח שער נוסף לפנים העיר. הגשר הצפוני נשען על אמנה שבמרכז החפיר, ואולי בנוי היה כולו מעץ, ומשם היתה דרך מוליכה לשער המוגן על-ידי מגדל חזק, שהזדקר מעל לחפיר. תקרות החדרים המקומרים נסמכות על כותרות שאין דומה ליופיין אלא במבצר-הענק הצלבני בפרך דה שוֹלִייה שבסוריה. החומה של לוואי התשיעי, שממנה הזדקרו מגדלים מרובעים, לפי הסגנון של הבנייה הצלבנית במאה השלוש-עשרה, התרוממה לגובה של 10—12 מטר מעל לשפת החפיר⁵⁰. היא

48 ראשי העמודים נתגלו בשנת 1908 על-ידי פרופסור וי. ר' P. Viaud, *Nazareth et ses deux églises* (Paris 1910). הפיסול של העמודים מוצג עתה במוזיאון הכנסייה של

נצרת. ר' P. Deschamps, *La sculpture française en Palestine et en Syrie à l'époque des Croisades* (Paris 1931), P. Egidi, 'I capitelli romanici di Nazareth'. *Dedalo*, t. I (Milano-Roma 1920), 761-776. ר' צילום אחת הכותרות בכרך א', עמ' 241 (לוח ו'). ור' מ. ברש ב'ארץ-ישראל', ח"ז, 125 ואילך.

49 חורבן-קיסריה האחרון חל ב-1191, זמן-מה לפני שהגיעו למקום גייסות ריצ'ארד לב' האריה.

50 ז.א. שמבסיס החפיר עד קצה חומה מלמעלה התרומם קיר של 22 מטרים לערך.

בנויה מעל למדרון חלקלקה מפוארת, ששיפועה מכסה את מחצית החומה⁵¹. הכרו-
ניסטים הצלבניים אינם מוצאים מלים די צורכם לשבח את מפעל ביצור העיר⁵².
תוך כדי עבודת הביצורים בקיסריה ניתנה גם פקודה לקומם את חומותיה של
חיפה, שהתחילו מתמוטטות⁵³ וכן תרם לואי התשיעי לביצוריה של עתלית
הטמפלארית⁵⁴.

תוך כדי עבודת הביצורים של קיסריה נמשך והלך המשאומתן עם המצרים.
לואי דרש תמורת כריתת ברית עם המצרים כנגד דמשק את ויתור הממלוכים על
חלק פדיון השבויים שעדיין לא שולם (כמחצית הסכום הכולל), וכמו כן את החשת
שחרורם של שבויי-המלחמה, כולל את אלה שנישבו בקרבות קודמים, בייחוד

51 עד החפירות האחרונות משנת 1960 שהתנהלו ע"י מר א. נגב נעשו רק 2 תרשימים, בלתי-מדויקים, של ביצורי העיר. *Survey of Western Palestine* (London 1882) t. II, 15; E. de Rey, *L'architecture militaire*, 291 s., Pl. XXII P. Deschamps, *Les châteaux des Croisés en Terre Sainte* "ל"ר" (Paris 1934), 63-65 t. I. לצערנו לא נתפרסם עדיין (1970) דו"ח על החפירות החדשות. אולם ר' צלום-אוויר בכרך זה, לוח ז'.

52 מפאת העניין המיוחד בחפירות החדשות בקיסריה הגנו מביאים להלן את המקורות המתארים את עבודת הביצורים. לואי מזכיר את ביצורי קיסריה במכתב לאחיו אלפונס מפואטייה: 'ואנחנו נמצאים בריאים ושלמים ליד קיסריה, כשאנו עומדים במחנה עם הצבא הנוצרי בענין חיזוק ביצורי העיר (fortericia civitatis), יכבר התקדמנו בחלק רב של בנין החומות, ועתה לשם סיום העבודה אנו עובדים יום-יום הן בבנין החומות והן בחפירות'. ר' J. De Laborde, *Layettes*, t. III, 139/40. 'ויבוא עם כל צבאו לקי-סריה השוכנת על חוף הים ויצווה לבצר את העיר (le forbore = פרבר או רובע מיושב בנגוד למבצר או למצודה) בחומות ובחפירים ובי-16 מגדלים (נוסח אחר: 'וציווה לבנות מהדש את החומות ולבצר את החפיר ו-16 מגדלים') ר' *Miss Rothelin*, 628; 'באותו זמן, בהוצאות גדולות, בנה סביב קיסריה חומות חזקות ביותר'. *Gaufridus de Bello-* loco, 16; 'ציווה לבצר על חשבוננו עיר אחת ששמה קיסריה, בחומה כה גבוהה וכה רחבה, שאפשר להסיע עליה עגלה. וציווה לעשות חומות ומגדלים מצוידים בבליטות (breteches) וביצורים עבים ביותר' 68; *Confesseur de la reine Marguerite*; 'וכאשר בנו את החומות בעיר קיסריה נתן הליגאט האפוסטולי... מחילת כפרות לכל אלה אשר יסייעו לעשות מפעל זה; ואז המלך המבורך נשא פעמים רבות את האבנים על שכמה, וכמו כן נשא דברים אחרים הדרושים לעשיית החומות'. (*ibid.*, 103). כדי לזכות במחילת כפרות המובטחת עלידי הליגאט 'המלך נשא אדמה מן החפיר בסל' (*ibid.*). אך אין להתייחס ברצינות לידיעה המובאת בכרוניקה אנגלית: 'את קיסריה שיקם בצורה מצוינת בשלוש חומות ובחפירים', אם כי זו לקוחה ממכתב אפטריארך ירושלים אל אמו של המלך, המלכה בלאנש. *Annales de Burton in Annales mo-* nastici I (*Rolls Series*, t. 36), 296 מלך צרפת ששהה כבר במשך שנה ליד קיסריה, ציווה להקיפה חומות וחפירים' מכתב של ההוספיטאלארי יוסף דה קאנסי מ-6 במאי 1252. *Matt. Paris.*, VI, 205.

53 'ואת מבצר חיפה (castellum quod dicitur Cayphas) תיקן בחומות ומגדלים במקו- מות שהתחילו מתמוטטים' 384 *Guillaume de Nangis, Gesta Sti Ludovici*.

54 *Annales de Burton*, 296 לפי 3 *GKJ.*, 886 n.

בקרב עזה. באביב נתקבלה לבסוף תשובתם החיובית של המצרים. מבחינת הבטחת המעמד הפוליטי של המדינה ניתנו הבטחות מרחיקות־לכת. אם יש לסמוך על העדויות הנוצריות — ואין בידנו חומר אחר בנידון זה — הבטיח שליט מצרים למסור לנוצרים את כל ארץ־ישראל מערבה מן הירדן, חוץ ממקומות מועטים בדרום והם: עזה, בית־גוברין ודרום. נוסף על כך מבטיחים המצרים להתחלק שווה בשווה עם הנוצרים בכיבושים העתידיים על חשבון דמשק⁵⁵.

נדמה היה שהנה הגיעה שעתם הנכספת של הנוצרים. השלטונות המצריים, חסרי הלגיטימיות, היו מודאגים ביותר מתנועת האהדה הפרו־איובית, שעלולה היתה להביא בכל רגע לידי מהפכה חדשה במצרים. הופעת צבאות סוריה בגבול מצרים עשויה היתה לסתום את הגולל על השלטון הרופף של הממלוכים. בעל־ברית צלבני היה אפוא רצוי ביותר לשליטי קאהיר. עתה, משנכרתה הברית, החליטו המצרים והצלבנים על פעולה משותפת נגד דמשק. גם מנקודת־מבט צלבנית היתה פעולה משותפת כזו צורך השעה, כי רק ניצחון על הדמשקאים יכול היה להבטיח את ביצוע החוזה עם מצרים, שהרי חלק ניכר של הארץ לא היה בידי המצרים אלא בידי הדמשקאים, או שהיה למעשה ללא בעלים. צבאות שתי המדינות נועדו להתאחד בדרום הארץ ולנוע משם דרך השטח הכבוש על־ידי הסורים בדרום הארץ צפונה לעבר דמשק. היציאה נקבעה לחודש מאי 1252.

בסוף מאי או באמצע אפריל (1252) נסתיים ביצורה של קיסריה ולואי עם המחנה הנוצרי יצא ליפו, בצפנתו להופעת המצרים בעזה. ואולם הללו לא הופיעו. סולטאן דמשק הקדים ופלש וכבש את עזה, והמצרים לא העזו לצאת נגדו⁵⁶. אי־הבהירות הפוליטית, העוטפת את כל תקופת שהותו של לוואי התשיעי בארץ־ישראל, נעשית הרת סכנות. מדינאי מוכשר יותר אפשר שהיה מצליח להוציא מעז מתוך ולצאת ברווחים פוליטיים ממצב המתיחות שבין דמשק ומצרים. אולם כישרון זה דרש תכונות של גמישות שלא היו נחלתו של הקאפיטינגי.

הצבא הצלבני חנה עתה לרגלי מצודת יפו, הביצור היחידי ששרד עוד מעיר־הנמל החשובה של המאה הקודמת. שיני המצודה, שהקיפו את קומתה העליונה,

55 ידיעות תואמות בערך בין *Miss Rothelin*, 628/9 ובין מכתב של הוספיטלארי אצל *Mat. Paris.*, VI, 206. מלבד שלושת המקומות שלא יימסרו לנוצרים מזכיר מקור אחרון זה את ג'נין (*Grandegerinum*). והוא דבר שאינו מתקבל על הדעת (וכנראה החליפה בבית־גוברין — *Gibelinum*). החישוב המצרי בהחזקת דרום הארץ מובן מתוך השאיפה ליצור קו התגוננות נגד הדמשקאים על אדמת ארץ־ישראל. מעבר למדבר סיני. 56 הפלישה של צבאות דמשק הגיעה עד מקום בשם *Cascy* בין עזה לדרום — *Matt.* *Paris.*, VI, 206. המקום לא זוהה. אולי הכוונה למקום הידוע ממקורות ערביים בשם אלזעכה. דרומה מעזה. בין חרובה ובין רפיח. ר' *Makrizi éd. Quatremère, Ap- pendice, I, 236*.

מקום תצפית של משמר המצודה, קושטו בפקודתו של ז'אן ד'איבלין רוזן יפו בשלטיו: שלטי-זהב ועליהם צלב אדום. לואי החליט לבצר את העיר. מפעל הבי-צורים של יפו, שנמשך כמעט שנה שלמה (מאי 1252 — יוני 1253) לא ירד בוודאי בחשיבותו מעבודת הביצורים של קיסריה. 'המלך התחיל לבצר את העיר סביב כל המצודה הישנה מחוף אחד עד לחוף השני של הים' מספר הביוגראף של המלך ז'ואנוויל⁵⁷. במשך השנה הוקמה החומה שהקיפה את העיר, ששכנה במורד הגבעה אשר עליה עמדה מצודת העיר. החומה, שנמשכה מים אל ים, היתה בת 24 מגדלים, ולפניה נכרה חפיר עמוק ורחב, וחפיר שני נמצא מאחורי החומה⁵⁸. שלושה שערים מוגנים נפתחו לתוך העיר, ומאלה בנה המלך שניים, ואפטריארך ירושלים בנה שער נוסף עם קטע חומה שלידו⁵⁹. אף כאן שימש מלכה החסוד של צרפת דוגמה של התנהגות נוצרית בהסיעו על כתפיו עפר מעומק החפיר אל שפתה.

לבד ממעשה-מצווה זה לא עשה המלך דבר של ממש להוציא את המדינה למרחב ולהבטיח את מעמדה. הביצורים הפכו מטרה בפני עצמה, בלי שייעשה ניסיון רציני של התערבות במדיניות האיובית והממלוכית, שבה בסופו של דבר תלוי היה גורל המדינה. מאלה עולה כאן דמותו של פרידריך השני ונעמדת מול דמותו של מלך-צרפת האדוק. אפילו לבעל דמיון מופלג קשה לתאר את פרידריך מנקה את החפירים של קיסריה או של יפו כדי לזכות במחילת-כפרה כנסייתית, ואין גם להעלות על הדעת שההוהנשטאופי ישתהה ארבע שנים תמימות בלי לקחת חלק פעיל בסבכי היחסים של מדינות האיסלאם אשר סביבו. ואולי הרגיש בכך אף ביוגראף המלך הצרפתי, ז'ואנוויל, כשהוא מצביע על כך, שאף בתקופות הגיאנות לא עמדו לרשות מלך צרפת יותר מ-1,400 לוחמים⁶⁰. אך הסנישאל של

57 הכינוי המיוחד לעיר הוא: neuf bore, שלפי שימוש הלשון של ימי הביניים מציין את העיר ('הרובע החדש') הבלתי-מבוצרת בניגוד למבצר. ור' Joinville § 517 197.

58 Joinville, §§ 561-562. עניין החפיר הפנימי יתברר אם נניח, שהעיר עצמה היתה בנויה על גבעה והחומה היתה למרגלותיה, היה אפוא טעם להוסיף חפיר, שהפריד את הגבעה מן המישור. אם לא כן צריך להניח שנבנתה עוד חומה שנייה בפנים העיר, ולכך אין כל הוכחות. ביצור יפו נזכר עוד במקורות רבים: Mss Rothelin, 629; Gaufridus de Belloloco in RHGF., t. 20, 16; Conf. de la reine Marguerite, ibid., 68, 103. אך בלי פרטים נוספים. בחפירות שהתנהלו בשנת 1959 ביפו ע"י ד"ר קפלן נמצא קטע חומה צלבנית בקרבת (ומעל) השער המצרי. לפי הסיתות וגודל האבנים מותר להסיק שגוש-אבנים זה דומה לחלוטין לקטעים מסוימים של חומות קיסריה, ואפשר לייחסו לתקופתו של לואי התשיעי.

59 אין בידינו כל תכניות עתיקות של יפו דוגמת אלה של עכו. התרשימים הראשונים של יפו הם מהמאה הט"ז ואילך. ר' P. Deschamps, *Les châteaux des Croisés* I, 63-5. שום חפירות שיטתיות עדיין לא נערכו במקום.

60 מספר זה קרוב לאמת. לפי חשבון ההוצאות של קופת המלך שנשתמרו בידינו אפשר

שאמפאן מתעלם מן העובדה, שהצלבנים הצליחו להתערב ולהכריע לא פעם בכוחות מועטים מאלה ושלרשות המדינה הצלבנית בתקופת גאונה לא היה אלא כמחצית הכוח הלוחם של מלך צרפת.

בניית חומות יפו והחפירה עמדו כבר בשלבי סיום⁶⁰, והנה חל שינוי קיצוני במערך הכוחות המתחרים סביב הצלבנים והעמיד את לוֹאֵי הַתְּשִׁיעִי במצב של אולת־יד. זה זמן רב ניסה הח'ליף של בגדאד לתווך בין הדמשקאים לבין המצרים. לחץ המונגולים גבר והלך במזרח, והדיו התחילו מכים גלים בבגדאד. המריבה בין בית־איוֹב למצרים שיתקה כל פעולה צבאית בכיוון זה והיה בה משום פתיחת סכרים להצפה המונגולית. תחום הניגודים שבין שני הגושים המוסלמים הלך בינתיים והצטמצם משאלת הלגיטימיות של השלטון הממלוכי על מצרים, שלא היה לה פתרון, לשאלות טריטוריאליזם גרידא, שאפשר היה להגיע בהן לידי פשרה מתקבלת על דעת שני הצדדים. המצרים יצאו מן המשא־ומתן כמנצחים (אפריל 1253). חילות דמשק שהגיעו לאחרונה דרומה מעזה, הסכימו לפנות את השטח. עזה, ירושלים ושכם, היינו כל השטח אשר בדרום־יהודה ושומרון עברו לידי המצרים, שגבלו עתה במזרח ובדרום במדינה הצלבנית. הסורים נסוגו צפונה, ועבר־הירדן המוחזק בידי צאצא איוֹבי, שאף הוכרז בזמנו לסולטאן מצרים, נשאר כמחיצה בין שליטי מצרים לשליטי סוריה. המצרים לא התמהמהו וכבשו את שובך הדרומית. מדינת־המחיצה הצטמצמה עתה לתחום שבין כרך ועד מבואות דמשק. הצלבנים יצאו קרחים מכאן ומכאן⁶¹. הברית עם דמשק לא יצאה לפועל, ובריתם עם מצרים נתבטלה עם עצם עשיית השלום בין המצרים ודמשק. הצלבנים נשארו לחוצים אל החוף, כשכל מבטחם באותן נקודות מבוצרות שהשתרעו מיפו ועד בירות ללא כל שטח־מחיה בפנים הארץ. אף לא היתה תקווה לקבל עזרה כלשהי מאירופה. אם נוכחותו של לוֹאֵי הַתְּשִׁיעִי בארץ ואגרותיו למערב לא הצליחו להביא את העזרה המקווה, שוב אי־אפשר היה לצפות לשום תנועה גדולה, שתנער את אירופה מאדישותה לגורל המדינה הצלבנית. האפיפיור היה אותה שעה שקוע כולו בגיוס כוחות נגד בית־הוֹהֵנֶשְטָאוּפֶן. הגיעו הדברים לידי כך שאינוֹצֶנְטִיוֹס

לאמוד את מספר האבירים במשך שלוש שנים לממוצע של 500 אבירים. ר' RHFG. t. 21, 512-515.

60 כנראה שבתקופה זו נערכה גם תכנית בניית מבצר בכיוון מן השפלה לירושלים. ר' להלן, עמ' 341.

61 כרוניסטן צלבני משתמש בלשון חזקה ואומר 'סדרו את מלך צרפת'. *Annales de Terre Sainte. AOL.*, II, 21: engignierent le roi de France.

הרביעי העדיף את הצלבנים הגרמנים הנלחמים בגרמניה נגד אויביו על אלה היוצאים לעזרתו של לואי התשיעי.⁶²

העתיד הצלבני בארץ־ישראל השתקף כבר במאורעות קטנים שאירעו בזמן שהות המלך בעכו. פלישת־שוד של מיסדר האבירים המצורעים על שם לעזר הקדוש לרמלה נגמרה במפלתו, והיתה הופכת לאסון קשה, אילולא התערב בדבר מלך צרפת. קשות יותר היו תוצאות התנגשות עם הכוחות הסוריים. אלה עמדו עתה בפינוי כוחותיהם מדרום הארץ ומסירתו למצרים, לפי ההסכם שהושג כחודש ימים לפני־כן. בתחילת מאי (1253) עברו גדודיהם במרחק־מה מיפו, ופה התנגשו עם גדודי הארבליסטאים של מלך צרפת. תגרה זו כשהיא לעצמה עברה ללא תוצאות רציניות, אלא הידיעה שעיקר הצבא הנוצרי נמצא ביפו עודדה גדודים אלה להתקיף את סביבות עכו. הם הרסו את טחנות הקמח על הנעמן ואת היישובים בשטח המרעה הפורה בתל־פורדנא ובדעוף ועתה איימו להחריב את גני הירק ואת הבוסתנים שהקיפו את העיר. ז'אן מאיבלין, אדון ארסוף וקוניטאבל של המדינה, נתבע להעלות להם מס שלא ישחיתו את הסביבה. אדון ארסוף הצליח עוד לכנס לתוך חומות העיר את הבורגנים והאיפרים שעבדו בשדותיהם, ובעצמו תפס עמדה לפני העיר כדי להגן על בוסתניה⁶³. הסורים נרתעו והמשיכו בדרכם צפונה. טיפוסי הוא להלך־הרוח האבירי, שז'ואנוויל, המספר על המאורעות, מסיים את התיאור של ההתנגשות בעכו בדברי שבח לאחד האבירים, שהוכיח את גבורתו ושלווה מעשים אלה עשה לפני סניור ארסוף והאנשים העשירים, ששהו בעכו, ובפני כל הגבירות שעמדו על חומות עכו כדי לראות את הגדודים האלה⁶⁴. אך השעה לא היתה כשרה לחזות במשחקי האבירים. הסורים, שהמשיכו דרכם צפונה, כנראה לאורך החוף, פלשו פתאום לצידון.

לואי התשיעי התחיל בביצורה של צידון זמן־מה לפני כן, ועבודת הביצורים היתה במלוא מהלכה כשהופיעו גדודי הסורים לפני העיר. חיל־המצב וגדודי הקשתים של המלך בפיקודו של שמעון דה מונסליאר⁶⁵ נסוגו אל מצודת־העיר,

Simon de Monceliart *

62 É. Berger, *Saint Louis et Innocent IV*, 236–237. ור' להלן חלק ג', פר קג'.

63 הגבעה עליה התמקם ז'אן ד'איבלין נקראת : Mont Saint-Jehen, là où li cymeteres Saint-Nicolas est (= גבעת סן־ז'אן מקום בו נמצא בית־הקברות של סן־ניקולאוס). בית קברות זה מופיע במפת עכו מאמצע המאה הי"ג. הוא צמוד למקום מפגש החומה של העיר העתיקה ושל העיר החדשה בצפון־מזרח העיר. אחד משערי עכו נקרא 'שער ניקולאוס הקדוש'. ר' י. פראוור, 'מפות היסטוריות של עכו', ארץ־ישראל, ספר ב, עמ' 178 וליח XX. ור' הלוח יד—טו בכרך זה.

Joinville § 550 64

היא 'מבצר־הים' שהוקם לפני שנים מספר. העיר נפלה ביד המוסלמים, שערכו בה הרג רב. מאורע זה הניע את לוֹאִי להמשיך ישיבתו בארץ ולבצר את צידוֹן.

ב־29 ביוני (1253) יצאו הצלבנים מיפו צפונה. המחנה שבא לכבוש את מצרים, ולאחר כשלונו ניסה לשקם את ממלכת ירושלים, הפך לגדוד־בנאים נודד, שאין הצבא משמש לו אלא ליוזי ומחסה. מורגש חסרוֹנו של מנהיג היודע לנהל מדיניות מאוששת וגמישה והמסוגל לנצל את אפשרויות המצב. המחנה נעצר בדרכו מיפו צפונה בעיר המבוצרת בחזקה באַרְסוֹף, נחלתו של ז'אן ד'איבלין, קוֹנִיטאבֶּל הממלכה, וכאן התחיל מתכנן תכניות לכיבוש שכם המצרית. האם נתכוונו לעלות משכם על ירושלים? אין שום הוכחה שתצדיק השערה זו. ועוד, אילו היתה הכוונה לכבוש את שכם, היה הדבר מחייב תכניות רחבות יותר. היה זה אפוא מסע שאין לדעת מטרתו, אלא אם כן לא נתכוונו אלא למסע־שוד. מכל מקום המסע לא יצא לפועל, כיוון שהמלך לא הסכים לעריכתו בלעדיו, והבארונים לא הסכימו לסכן את חיי המלך. כל האפיזודה נראית משונה, והיתה אולי מעוררת ספקות בנכונותה, אילולא מסע אחר שיצא לפועל ושתכנונו מזכיר בכול את הדיונים באַרְסוֹף.

המחנה. הצלבני המשיך דרכו מאַרְסוֹף צפונה לעכו, ומשם דרך ראש הַנֶּקֶרָה * לראס אל־עיי, הוא מעיין־המים הגדול שהצלבנים זיהוהו עם המעיין של שיר השירים, שהשקה את השטח המפורסם בפוריותו, המכוסה מטעי קני־סוכר, בדרומה של צור. למחרת הגיע המחנה לנחלתו של פיליפ דה מונפור, לצור, העיר החשובה ביותר בצפון הארץ. בהתייעצות של גדולי המלוכה, דוגמת זו שנערכה באַרְסוֹף, הוחלט פתאום להתקיף את... באניאס. באניאס העיר ומבצרה אַצְבִּיבָה⁶⁴, המרוחק ממנה בעליית־הר, היו שייכות לדמשק ולבית־אֵיב⁶⁵. הגליל היה כזכור צלבני, ואפשר לראות בדוחק בתכנית זו מגמה של התרחבות צפונה. ולא כן הוא. התכנית הצלבנית לא הרחיקה לכת מעבר להתקפת העיר באניאס בלבד. על כיבושה של אַצְבִּיבָה לא דובר כלל. ברי אפוא, שלא היתה הכוונה אלא להתקפת־שוד, שהרי אי־אפשר להחזיק לאורך ימים בעיר, כשמעליה מתנשאת המצודה של אַצְבִּיבָה⁶⁶.

* בפי הצלבנים: Passe Poulain — 'מעבר הסיחים' או 'מעבר ילידי הארץ'.

64 בפי ז'ואנוויל Subeibe § 575. במקורות הצלבנים נמצא השם l'Assabebe, שכרגיל מזהים אותו עם אַצְבִּיבָה. לאחרונה נעשה ניסיון לזהות את המקום עם חצביה, אולם אין ספק שכאן מדובר על אַצְבִּיבָה, מבצרה של באניאס.

65 ב־1250, בשעת המהפכה הממלוכית במצרים, נכבש המקום עליידי אלמלך אלסעיד. ר' Makrizi, t. I, 8

66 על המקום ר' Clermont-Ganneau in ZDPV., X (1887), 188-9; M. van Berchem in *Journal asiatique*, t. 12 (1888), 241-261; M. Graboïs, 440-470. ר' ד. אמיר, בניאס מני קדם ועד ימינו, קבוץ דן, 1968 וכן La cité de Baniyas et la château de Subeibeh pendant les croisades', Cahiers de civilisation médiévale, XIII, 1970, 43-62

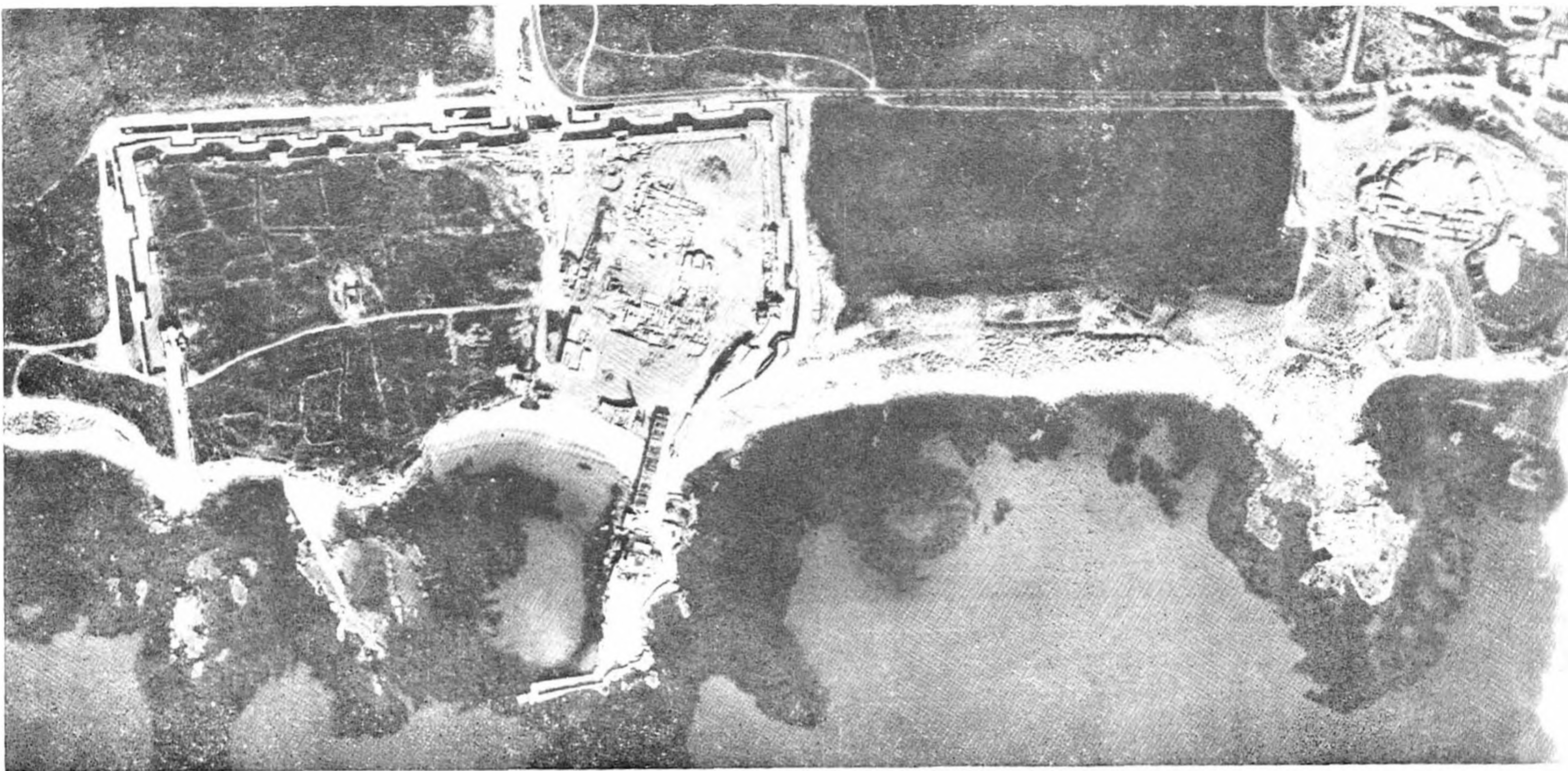
שרידי המצודה במבצר ארסוף

שרידי מבצר ארסוף ונמלו

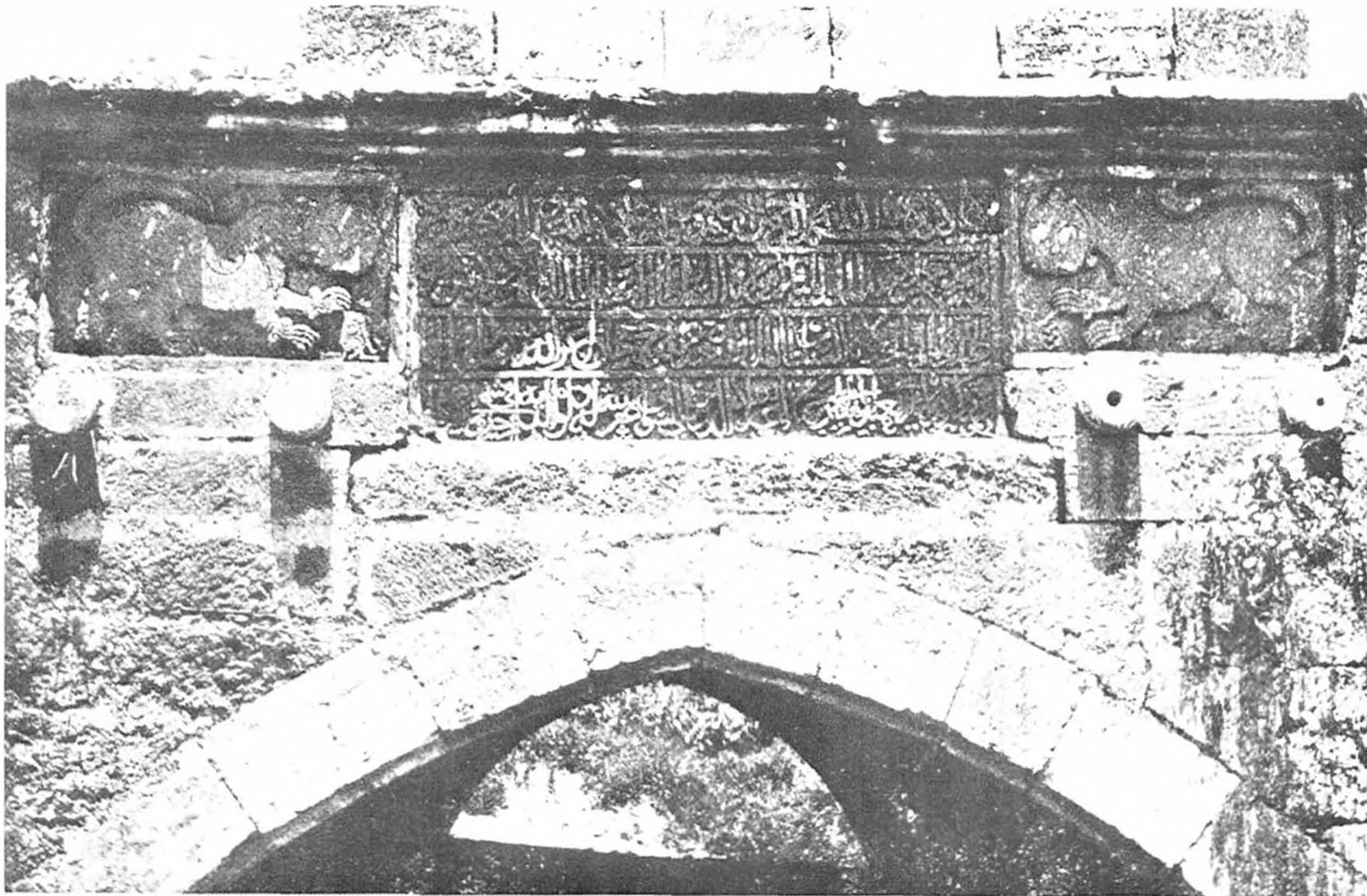

1. שרידי מבצר מונפור ; 2. שרידי מצודת מונפור וכנסייתה

קיסריה

מימין : האמפיתיאטרון הרומי ; משמאל : העיר הצלבנית

גשר ג'נדס עם כתובת פיפרס וסמליו

מבצר עתלית, תצלום-אוויר מצד הים

cum multis oppressionibus gementes et dolentes. Supra 84 93
 auxilium iuebat. a deo et sancta romana ecclesia consolationem et
 solacium expantes. De constructione castri *Huc usque / iustis de
 capite / iustis.*

Quoniam sit nostrum firmum et salubre. prostru
 i his que sunt ad honorem dei / semper intendere
 ac i his iugiter inuigilare et precipue i his que ad exaltationem
 fidei et ecclesie et que ad edificandam primam que ad salutem
 animarum que ad subdolum trece et ad defensionem fidelium que
 ad confusionem et destructionem infidelium credimus pertinere.
 Et pro hoc castri capite specialiter sit constructum. et
 qui si incepit et qualiter constructum sit hominum declarare.

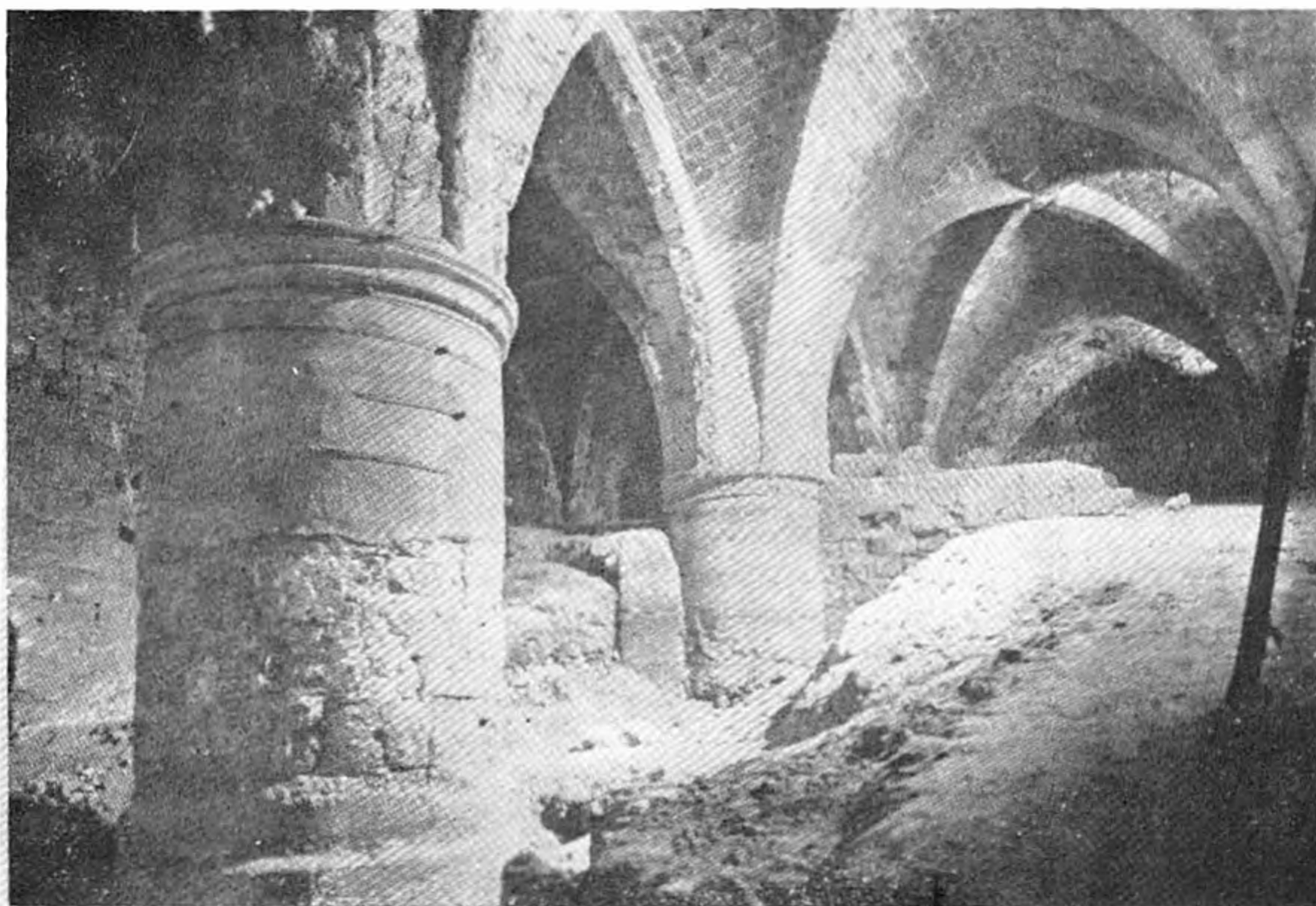
Quoniam ergo ad istud trece se uenisset quod dicitur et qui incepit
 magni exilis ianorum. in quibus erant rex nauarum et alii
 et comes castanie. Dux burgundie comes brabantie. *capite*
 Comes munitis et forence. Comes montis fortis. Co
 mes barons. et Comes munitis. et plures alii comi
 tes et barones. et i quo milites apparuit multum plures
 mille et quingenti milia. et per alios que non erant appa
 ruit sufficientis militum. et balistiarum et pedum et innuma
 bilis multitudo et uenissent apud ioseph et delibassent que
 prece debent. quidam nobiles de suis muribus promittentes
 et templariorum et aliorum religiosorum ac nobilium de terra et
 illius contempnentes. De nocte ab eorum castris egressi. et quod non
 redderit gloriam de cuius metum. et cum sibi missi essent de qua.
 inter filios ignominiose. et plures capti. ac mortui et ca

מפלת הצלבנים. שבויהם מובלים לדמשק (ציור מאמצע המאה ה"ג)

חותם לואי התשיעי מלך צרפת

אולם בבניין ההוספיטאלארים בעכו

ביצור צידון

התכנית היתה לנתק תחילה את המבצר מן העיר על־ידי הצבת גדוד בין שני המקומות, ולהתקיף את העיר משלושת הצדדים. כל תכנית ההתקפה נעשתה בחיפזון וללא הכנה מספקת ונגמרה בכישלון גמור. רק קור־רוחו של אחד האביר־ריט, שהצית את התבואה שנאספה בשדות מנע אבדות כבדות בקרב הצלבנים, שהצליחו בחסות האש להיסוג לצידון.

זו היתה הפעולה הצבאית, אם ראוי כך לכנותה, האחרונה של המחנה הצלבני. כשמונה חדשים (סוף יוני 1253 — פברואר 1254) היה המחנה עסוק בביצורה של צידון. מערכת חומות וחפירים שנבנתה סביב העיר כולה, ומצודה נוספת ביבשת הבטיחו את חוזק הביצורים⁶⁷. חוץ מאנשי המחנה שנתנו ידם לעבודת הבנייה ממש, לאחר שהמלך גייס בכסף רב בנאים מכל הסביבה, לא נשאר לצבא אלא לשמור על המחנה.

אזלת־ידו של המלך החסיד מזדקרת במיוחד על רקע אי־השקט והמתיחות המתמדת ששלטו אותה שעה לאורך כל גבול הצלבנים. השלום שהשכין שליח הח'ליף בין מצרים לאלמלך אנאצר התחיל מגלה בקיעים בחזיתו. שלטון הממ־לופים במצרים היה רופף עדיין, והצבא שהגיע פתאום לשלטון זנח כל סדר אדמי־ניסטראטיבי והפך את האוכלוסיה המצרית טרף לחייליו. התפרעויות הצבא הביאו לידי מרד גלוי, והמתקוממים הצליחו לרכז כוח ניכר בהנהגת הערבים של אַצְעִיד. תנועה זו זכתה, כפי שאפשר היה לשער, בתמיכתו של אלמלך אנאצר מדמשק. רק נצחונו של פֶּארס אֲדִין אַקטאי, המפקד הפופולארי של הממלוכים, השליט שקט־מה במצרים, שקט שנשמר ביד־ברזל.

פרסומו של אַקטאי הדאיג את הסולטאן אֵיבֶךְ, שאיבד את שליטתו על גדודי הממלוכים ואַקטאי הוצא להורג (ספטמבר 1254) בפקודתו. כמה מן האמירים הממ־לופים, שראו עתה את מעמדם מתערער והולך ואת חייהם בסכנה, ברחו ממצרים לארץ־ישראל ולסוריה, שבהן נמצא חלק מנחלותיהם. אחד ממפקדיהם, בִּיבֶרס, שנועד לו תפקיד היסטורי מכריע בעתיד המזרח התיכון, הגיע לעזה וביקש חסותו של אלמלך אנאצר. הלה לא מיהר לקבלו מתוך היסוסים מובנים, אולם הוא נתן לִבִּיבֶרס וחבריו יד חופשית לפעול לאורך הגבול המצרי. גדודיהם הפכו לגדודי־

67 זה נאמר במפורש ע"י Joinville §§ 553, 582, 615. מן הביצורים הללו לא נשארו כמעט כל שרידים, חוץ מקטע קטן, של 'מבצר היבשה', היינו מצודת העיר, שהיתה קשורה עם 'מצודת־חיים' על ידי גשר הבנוי על קמורים מעל לשון־הים. הנוצרים המקור־מיים קוראים לשרידי מבצר זה בשם 'מבצר סן־לואי'. נשתמרו ציורים של מבצר צידון מסוף המאה הי"ז ומתחילת המאה הי"ח. ור' P. Deschamp. *Les châteaux etc.*, I, 65 et Pl. XIII b; II, 224–233

שודדים ממש שהתקיפו נחלאות של מוסלמים ופראנקים כאחד. לא מן הנמנע הוא שאלמלך אנאצר, כמו לאחר־מכן האיובי מוגית' אדין מעבר־הירדן, שקל אז אפשרות של פלישה מחודשת למצרים בעזרת הממלוכים המורדים.

המתיחות הזאת בין האמירים הממלוכים נתגלעה בסוף זמן שהותו של לוֹאֵי התשיעי על אדמת ארץ־ישראל. מדינאי מוכשר לא היה נותן להזדמנות זו להתחמק מבין אצבעותיו. ואילו מלך צרפת שמר גם והפעם על 'ניטראליות', אם גם מאונס, אף־על־פי שגם צבא צלבני קטן מסוגל היה להשפיע על מאזן הכוחות העוינים זה את זה משני עברי המדינה הצלבנית.

משנסתיימו ביצורי צידון והוחלט בהכרע על חזרת לוֹאֵי התשיעי לארצו לא נשאר לפנייהם אלא לאשר את הסטטוס קוו הקיים. היחסים עם מצרים נשארו מעורפלים, וקשה לדעת אם חוזה השלום שנעשה אתם בזמנו נחשב עוד כבעל תוקף. הפראנקים עשו עתה חוזה של שביתת־נשק עם אלמלך אנאצר מדמשק. שום כרוניסטן צלבני אינו מזכיר שלום זה, ואולי לא היתה כל סיבה להתפאר בו. שביתת־הנשק נועדה להתקיים מפברואר 1254 עד ספטמבר 1256, והיא הבטיחה את שמירת המצב הקיים⁶⁸. בסוף פברואר (1254) יצא המחנה הצלבני את צידון לעכו, ולאחר הפסחא (24 אפריל) הפליג הצי המלכותי הקטן מן הארץ ועשה דרכו חזרה לצרפת.

שש שנים עברו מאז עזב לוֹאֵי התשיעי את ארצו, ארבע שנים מאז יצא משבי מצרים. בשיר שחובר בעכו ארבע שנים לפני־כן, כשהמלך היסס אם להישאר בארץ או לחזור לצרפת, שיר שנתחבר לפי מנגינת שיר־אהבה ידוע, נכלל הבית: 'מלך, לך אוצרות זהב וכסף / יותר משהיה, כה נדמה לי, מעולם לשום מלך. / אנא, תן אותן בשפע והישאר לשמור הארץ / כי הן יותר איבדת מאשר כבשת. / רק איוולת גדולה היא לחזור / עם חבילת האסונות. / אך הישאר ונהג־נא באומץ / עד אשר תשוב צרפת ותזכה לכבודה'⁶⁹. ואולם החזרה לצרפת היתה בלתי־נמנעת ולא ניתנה עוד לדיחוי, במיוחד לאחר מות אמו בלאנש, ששלטה בהצלחה בהעדרו. לא היה איש בין שליטי אירופה, לא לפניו ולא אחריו, שהרבה לתרום בנפשו

68 החוזה ידוע רק ממקריזי 54—55. הוא נקבע לשתי שנים, שישה חודשים וארבעים יום. נאמר שם שהסורים מכירים בשטח המתפשט מן השריעה (הירדן) כתחום צלבני. אפשר שהכוונה לגליל, אך אין זה מן הנמנע שאלמלך אנאצר משאיר להם את שומרון, שהיתה בידי... המצרים, ולא עוד אלא שאותה שעה ישבו גדודי האמירים הממלוכים המורדים באלעוג'ה, ז.א. על מקורות הירקון. לא נאמר בחוזה דבר על תשלום מס על־ידי הצלבנים, כפי שטוען ריריכט 635, *GKL*.

69 ר' 544, *Romania*, t. XXII (1893).

סיום המסע של לואי התשיעי

וברכושו למסעי-הצלב ולמשימת שיקומה של המדינה הצלבנית כמו לואי התשיעי. ואולם בתום המאמץ העצום, בתום ההתעוררות האחרונה רחבת-הממדים של אירופה להיחלץ לעזרת המזרח הנוצרי, לא נראה הבדל ניכר בין המצב ב־1248 ובין המצב ב־1254. הון-תועפות הושקע על-ידי המלך עצמו⁷⁰ ולכך יש עוד להוסיף את הוצאות נסיכי צרפת ואביריה, הוצאות המיסדרים הצבאיים בארץ-ישראל, ולבסוף הוצאות האצולה הצלבנית והקומונות האיטלקיות. התוצאות של ההפסד הגדול הזה בכוח אדם ובכסף היו צנועות ביותר. לא נשארו בידי הנוצרים אלא השטחים שהחזיקו בהם קודם. וכך ינסה להצדיק את המלך החסוד הביוגראף שלו, גוטפריד מבולייה: 'ומפעלו, אם כי עלה בהון-תועפות, נראה שרק תועלת צנועה הביא לנוצרים. ואנחנו מאמינים שלא בו תלוי הדבר, אלא שיצא הדבר מהחלטת-האל הסודית והבלתי-ידועה לנו, ונעשה הדבר יותר באשמת אחרים מאשר באשמתו'⁷¹.

רק בתהום אחד לפחות יש לראות מעין מדיניות מכוונת של לואי התשיעי. בניגוד לרבים מקודמיו לא הסתפק לואי בביצור מבצרים או בבנייתם. נדמה שמותר להניח בביטחון, שכוונתו היתה ראשית-כול לבצר ערים, היינו מקומות-יישוב, ולא מרכזים של חילות-מצב. מפעל זה היה ראוי לשבח אילו היה לו המשך, אילו היתה קיימת תקווה כל-שהיא שמרכזים אלה ייהפכו לראשי-גשר של עלייה מחודשת מאירופה, למקומות-היאחזות למחנות צלבניים חדשים. ואולם לכך לא היתה עוד כל תקווה. דעת-הציבור באירופה, שמזמן גילתה אדישות לגורל המושבות במזרח, הפכה מעתה לאיבה גלויה לעצם הרעיון של מסעי-הצלב. הזיקה הרגשית והדתית לרעיון זה, שהיתה הבסיס המוצק ביותר לקשרים שקשרו את אירופה למדינה הצלבנית, פסקה מן הלבבות. אין ביטוי בהיר יותר לרגשי הציבור באותו זמן מזה שניתן בשיר של טרובאדור פרובאנסאלי, אוסטורק מאורייאק, השר: 'ארורה תהיה אלכסנדריה / ארורים כל אנשי-הכנסייה, / ארור יהיה התורכי, שהכ-ריחוך להישאר שם, / רע עשה אלוהים שנתן שלטון בידם'⁷². קשה אפוא להניח,

70 לפי חשבונות האוצר הצרפתי, שנשתמרו מן התקופה ההיא (העתק מאוחר), הוציא המלך בלבד יותר ממיליון ליברות כסף של סור, ומזה עלו הביצורים במאה אלף ליברות בערך. *RHGF*, t. 21, 512–515. סכומים אלה הוצאו עד 1253, ואין בידינו חשבונות נוספים לכלול עוד חלק (כמעט שנה) מהוצאות ביצור יפו ואת כל ההוצאות של ביצור צידון.

71 Gaufridus de Belloloco (Beaulieu), *Vita Si Ludovici*, c. 26, *RHGF*, t. 20, 16
72 Austorc d'Aurillac, 'Ai Dieus! per qu'as facha tan gran maleza', éd. A. Jeanroy in *Romanische Forschungen*, t. 23 (1907), 81–87, vv. 12–16: 'Maldicha si Alexandria/E mal dicha tota clercia/E maldig Turc, que'us an fach

שאפילו לוואי התשיעי, שתופעות אלה מן הנמנע שהיו בלתי ידועות לו, יכול היה לקוות לחידוש מסעי-הצלב.

על המדינות הצלבניות הוטל מעתה להתקיים בכוח עצמן, היינו על-ידי התבססות במרחב המזרח-תיכוני. התבססות זו אפשרית היתה על-ידי הידוק הקשרים עם נסיכויות טריפולי, אנטיוכיה וארמניה מצד אחד, ועל-ידי יצירת קשר חזק עם קפריסין מצד שני. במשך הזמן נפתחו גם אפשרויות חדשות עם הופעת הכוח המונגולי במזרח, כוח בלתי-מוסלמי, שעמי האיסלאם עמדו בדרך התפרצותו מערבה. לוואי התשיעי ניסה לנצל אפשרות מיוחדת זו על-ידי יצירת מגע עם המונגולים. משאומתן עם המעצמה החדשה התנהל כבר קודם-לכן הן על-ידי האפיפיורות הן על-ידי לוואי התשיעי עצמו. קשה להעריך, אם ברית עם המונגולים היתה עשויה להיות בעלת משמעות לאורך ימים. מכל מקום, אף הזדמנות זו לא נוצלה כראוי⁷³. וקשה להלום חוסר-פעולה זה של לוואי במזרח, העומד בניגוד למדיניותו הנבונה בדרך כלל, אם גם לא מזהירה במיוחד, באירופה.

לוואי התשיעי הצליח במידה מסוימת לחזק את נסיכות אנטיוכיה על-ידי קביעת שליט במקום, הוא בוהמון השישי, שאמו לוצ'יה לבית סַנְיִי * שלטה בה עד עתה ממקום מושבה בטרפולי. לוואי אף הצליח להסדיר את היחסים המתוחים זה דור שלם בין אנטיוכיה לשכנתה ארמניה הנוצרית. אך קשה להבין מדוע הוזנחו האפשרויות של קפריסין. עובדה זו מפליאה עוד יותר אם נזכור שמלך קפריסין, אנרי הראשון, היה סניור מלכות ירושלים (בלי תואר מלך) בהעדר ההוֹהֶנְשְטְאוּפִי במקום. זה כמה שנים (מ-1250) היה אנרי מקפריסין נשוי לפליזאנס, אשתו השלישית, אחותו של בוהמון החמישי, שליט אנטיוכיה. צבאות קפריסין השתתפו במסע מצרים, בית האנבלינים שלט גם בארץ-ישראל וגם בקפריסין. אף-על-פי-כן אין אנו שומעים על שום מאמץ לעורר את קפריסין לפעולה למען ארץ-ישראל. והרי מכל הבחינות מסוגל היה האי הנוצרי מאין כמוהו להגיש עזרה ממין זה. פרשה זו נשארת סתומה לחלוטין.

אנייתו של לוואי היתה בדרכה מעכו לקפריסין. מסיפון האנייה אולי ראה המלך את ביצוריו המזדקרים מעל לחוף ארץ-ישראל. ביצורים אלה נשארו, כאמור,

Segni *

ר' remaner / Mal o feltz Dieus quar lor en det poder' עוד להלן חלק ג, פרק ג. טרובאדורים פרובנסאליים אחרים אף הביעו שמחה על מפלת הצבא הצרפתי. בשבילך היה זה כעין עונש על החרבת ארצם על-ידי הצרפתים מן הצפון בזמן מלחמת האלביגנזים. ר' 5, K. Lewent, *Das altprovenzalische Kreuzlied* (Erlangen 1905), 73 ר' להלן חלק ג, פרק ד.

ממלכת ירושלים בתום המסע

התוצאות הממשיות היחידות של המסע הגדול. לואי התשיעי ביקש עוד לבצר גבעה במקום שבו נמצא בזמנים קדומים מבצר ישן מתקופת המכבים. 'מבצר זה שוכן על הדרך שבה הולכים מיפו לירושלים'⁷⁴. אין לדעת בדיוק לאיזה מקום נתכוון המלך, אך יש לשער שהכוונה לאחד הביצורים במעבר מן השפלה להרי-יהודה⁷⁵. תכנית זו נערכה בזמן ביצורה של יפו, ואולי יש לראות בה המשך לאותן תכניות של יצירת גשר רצוף מעכו דרומה, דרך רמלה ולוד להרי-יהודה, שהיינו עדים להן בשלושים השנים הראשונות של המאה השלוש-עשרה. ואולם תכנית זו לא בוצעה. חורבן צידון הניע את המלך לצאת צפונה, וצלבני הארץ התנגדו מלכתחילה לביצור זה 'כיוון שהוא נמצא רחוק מן הים כחמישה מילין'⁷⁶. ומסיבה זו שום אספקה לא תוכל לבוא אלינו מצד הים בלי שהסאראצנים יקחו אותה מאתנו, שהרי הם חזקים מאתנו'⁷⁷.

אף האצולה הצלבנית של ארץ-ישראל אינה רוצה אפוא להתרחק מבסיסה בערי החוף. כבר דור שלם לפני זה, בזמן ביצור מונפור, ציין האפיפיור את הקשיים המיוחדים הקשורים בביצור המקום הזה, שהוא מרוחק מן הים. עתה הפך כל סיכוי להתרחק מן הים לסיוט. האצולה הצלבנית חלתה בפחד השטחים המפולשים. הלך-רוח תבוסני זה לא נשאר בגדר סוד, והיה ידוע אף בקרב המוסלמים. מפקד חיל הארבליסטאות של מלך צרפת, ז'אן הארמני, שיצא לדמשק כדי להשיג אספקת חומרי גלם לצבאותיו, נפגע לשמוע מפי זקן מתושבי דמשק: 'שנאה עזה אתם שונאים אחד את השני בקרב הנוצרים, שהרי ראיתי פעם איך המלך באלדווין מירושלים, שמצורע היה, הנחיל מפלה לצלאח אדין; ולא היו לו אלא 300 איש מזוינים, ולצלאח אדין שלושת אלפים. והנה עתה נעשיתם כה כפופים לחטאיכם, שאנו לוקחים מכם שדותיכם...'⁷⁸

צלבני הארץ העדיפו מעתה את מקלטיהם מאחורי החומות העצומות של עריהם ומבצריהם. כוח הלחימה וההעזה נעלמו, ולא הספיק להם מעתה אלא לצורך הפלגות-שוד, ללא שום מטרה פוליטית או צבאית. ז'ופרוא דה סארז'ין, שנשאר בארץ כמפקד גדוד של אבירים צרפתים, מקבלי שכר מטעם לואי התשיעי, מופיע עתה בין נושאי השלטון בארץ. המצב הפוליטי החיצוני לא היה ברור אפילו מבחינה פורמאלית, לפי שתוקף החוזים או ההסכמים של לואי התשיעי נשאר במצב

• Geoffroy de Sargines

Joinville § 55 74

75 יאלו או אלבורג' (Castrum Arnaldi) ר' למעלה עמ' 87. אין זה מן הנמנע שחשב על צובא, שלעתים זיהה גם עם מודיעין.

76 Cinque lieues — בערך 8 עד 10 קילומטר, אולם אין לסמוך על הערכה זו.

Joinville §446 78

Joinville § 553 77

מסע לוואי התשיעי

מעורפל. הצלבנים שאפו אפוא, להבטיח את מעמדם על-ידי הסכם של שביתת-נשק. סולטאן מצרים ושליט דמשק⁷⁹ נאותו להצעה, מאחר ששניהם היו מעוניינים לא להסתבך בקרבות עם הצלבנים כל עוד היחסים ביניהם לבין עצמם מתוחים. החוזה שנעשה בשנת 1255 לאחת-עשרה שנה (פחות 20 יום) חל על כל שטחה של המדינה הצלבנית, מבירות בצפון עד הירקון (נהר-יפו או נהר-ארסוף), בלי שיכלול את יפו. הצלבנים, מספר אחד המקורות, הוציאו בכוונה את יפו, כדי שיוכלו להתקיף משם את המוסלמים, דבר זה נראה כערמה נאיבית, וקשה להניח ששליטי מצרים לא עמדו עליה. מעתה אין המדינה הצלבנית פועלת כאחדות פור-ליטית. ההסכם נחתם על-ידי הבארונים של המלוכה, הטמפלארים וההוספיטאלארים. כל גוף רואה עצמו מחויב לשמור רק על הסכמים שנחתמו באישורו. עוד טרם התחיל ביברס לפצל את-שטח המדינה עשו זאת הצלבנים עצמם.

ביאנואר 1256 הוחלט על מסע-שוד לתחום המצרי בין אשקלון לעזה. הגדודים בפיקודו של ז'ופרוא דה סארז'ין התנפלו על השטח הבלתי-מוגן של כפרי הסביבה. הביזה באדם ובבהמה היתה עצומה, וזו הובלה בתרועת ניצחון ליפו. במצבה של המדינה היה בכך בוודאי משום סתימת החלל הכספי, שאיים תמיד על צלבני הארץ. אלא שסולטאן מצרים מיהר להגיב על כך ופקד על האמירים של ירושלים ושל בית-לחם להתקיף את יפו. הצלבנים לא גילו כל נכונות אבירית להתמודד עם האויב בשטח פתוח, אלא נסתגרו בעיר, שהיתה מוגנת על-ידי הביצורים החד-שים של מלך צרפת. המחנה המוסלמי, שהתבסס במקום הידוע בשם 'מצודת האבירים', ניסה כמה התקפות על החומות הגבוהות, ולבסוף התייאש והתקיף את השטח הנוצרי הפתוח, בהורסו כפרים ובשודדו רכוש. הנוצרים טענו עתה, שהת-קפה זו היא שלא כחוק, מאחר ששביתת-הנשק העניקה הגנה מלאה לשטח זה. לבסוף הגיחו הנוצרים מן העיר, וכנראה נחלו ניצחון עקוב-דם, אלא שזה לא הספיק לשחרר את העיר הנצורה. רק לאחר שפלחים מוסלמיים מהרי-יהודה פלשו למחנה המוסלמי וגזלו חלק ניכר מן הביזה הנוצרית שביד הצבא המצרי, נתהווה מצב שבו היו שני הצדדים מוכנים לחדש את שביתת-הנשק בתנאים הקודמים, אלא שהפעם נכללה גם יפו בתחומה.

השנים התחילו חולפות בתוך אותו מצב של ציפייה סתמית לגנוז מעבר לאופק העתיד. נעלמה היוזמה הפוליטית מחוסר יד מכוונת ומחוסר חטיבת אנשים אחראית לגורל המדינה. עוד מגינות החומות מפני האיום המוסלמי מחוץ ושנאת אחים תתעורר ותערער את מסד המדינה מבפנים.

79 מקצת מקורות מציינים את סולטאן מצרים, אולם מאחר שהמדובר גם בגליל ובשטח החוף עד בירות יש לשער, ללא ודאות, שההסכם נחתם גם עם שליט דמשק.

מלחמת הקומונות

אינטרסים בינלאומיים ואינטרסים ארצישראליים. המיסדרים הצבאיים והקומונות האיטלקיות. ההתחרות על שווקים. גנואה. פיזה וויניציה בנמלה של עכו. הפיכת הבריתות. מריבת סן-סבא. ברית בין ויניציה ופיזה נגד גנואה. פילוג באצולה המקומית. מלחמת-אזרחים בעכו. נסיונות-תיווך אפיפיוריים. ניצחון ויניציאני בקרב מפרץ-עכו. הנקמה הגנואזית וחירבן הקיסרות הלטינית של קושטא.

אחד מליקוייה של ממלכת ירושלים היתה העובדה, שגופים ואירגונים ומוסדות, שמרכזי ענייניהם נמצאו מחוץ לגבולות הממלכה, היו אותה שעה עמודי-התווך של המדינה. הכנסייה הרומית, שבלעדיה אין לשער כלל לא את מסעי-הצלב ולא את המשך קיומה של המדינה הצלבנית אחרי קרב חטין, היתה כנסייה בינלאומית בעלת אינטרסים כלל-נוצריים, ואותה שעה במיוחד היתה נתונה לעניינים שהתואר 'אפיפיוריים' יאה להם יותר מן התואר 'נוצריים'. שורת בריתותיה באיטליה לשם שמירת המדינה האפיפיורית ('נחלת פטרוס הקדוש') ומלחמה לחיים ולמוות בקיסרות, שניצבה נגדה בדמות בית-הוהנשטאופן, העסיקו את האפיפיורות במחצית המאה השלוש-עשרה ודחו מפניהן במידה רבה את דאגתה למדינה הצלבנית. אמנם, זו תפסה עדיין מקום ניכר בפעולות האפיפיורות, שלא זנחה את המדינה עד סוף קיומה, אך המאמץ הכספי והפוליטי של האפיפיורות לשמור על מעמדה שלה הביא בעקבותיו ירידת המתח באירגון מסעות להצלת ארץ-הקודש משלטון המוסלמים¹.

אף המיסדרים הצבאיים, אותן אגודות של אבירים-נזירים שנוצרו בכוונה תחילה להגן על המדינה הצלבנית, הסתבכו במעגלי הפוליטיקה הבינלאומית. ולמרות

1 ראה בפרוטרוט בפרק הבא.

מטרת קיומם המוצהרת קמו להם מרכזים חשובים בחוץ-לארץ (כמו המיסדר הטיבטוני בפרוסיה, המיסדרים ההוספיטלארי והטמפלארי בכל רחבי אירופה ובמיוחד בספרד, צרפת, אנגליה ואיטליה) ונקשרו בהם אינטרסים מקומיים שרק בקושי השתלבו עם מטרתם העיקרית לשמש לצורכי ארץ-ישראל. אף קרה שבעיות פוליטיות שמקורן ביהסי הכוחות האירופיים קבעו את עמדתם בארץ גופה, כבמקרה המיסדר הטמפלארי, שיחסיו לבית הוהנשטאופן קבעו במידה ניכרת את גורל מסעו של פרידריך השני.

יתר על כן, התפתחות המיסדרים בארץ גופא הפכה לרועץ למדינה הצלבנית. מתחילת המאה השלוש-עשרה נעשים המיסדרים הצבאיים גורמים פוליטיים העומדים ברשות עצמם, ובסופו של דבר התחילו נוהגים מדיניות משלהם וקובעים את גורל הממלכה. מעתה אך טבעי היה הדבר, שהמיסדרים יתחרו על מעמדם ועל השפעתם במדינה. המיסדר הטיבטוני, שהיה קטן וחלש משני האחרים מעצם עובדת צמצומו לדוברי גרמנית, לא הגיע אמנם לכדי כך, אבל שני המיסדרים האחרים, ההוספיטאלארים והטמפלארים, נשתקעו ראשם ורובם בתוך המקלעת המסובכת של היחסים בתוך המדינה, וביקשו לחזק מעמדם שלהם בחוזי-שלום ובתגרות-מלחמה בעולם האיסלאם סביבם. המדינה הצלבנית, שכוחה הצבאי פוחת והולך עד שהיא נזקקת להחזקת גייסות על-ידי כוחות-חוץ, כגון מלך צרפת או מלך קפריסין, לא יכלה להתקיים ללא עזרת המיסדרים, שבתקופה זו נטלו על עצמם את רוב מעמסת ההגנה על גבולותיה הרופפים, הנשענים על מבצרי-הספר של המדינה. ואולם המחיר שהמדינה נאלצה לשלם להם היתה כניעתה ללחץ הפוליטי של המיסדרים; ומאחר שקשה היה למצוא את שני המיסדרים היריבים במחנה אחד, נתערערה והלכה המדיניות הצלבנית כגורם עצמאי בעל-משקל, ובעל הנהגה וכיוון במזרח התיכון.

בין האירגונים, שהמדינה לא יכלה להתקיים בלעדיהם, אלא שעיקר עניינם הפוליטי והכלכלי נמצא מחוץ לגבולותיה היו הקומונות האיטלקיות. פיזה, גנואה וויניציה, שחלשו על רוב רובו של המסחר עם המזרח הנוצרי והמוסלמי מחופי הים-השחור, דרך חוף קדמת-אסיה, ארמניה-הקטנה, סוריה, ארץ-ישראל, ועד מצרים ונמלי צפון-אפריקה, סיפקו למדינה ציים והיו כמעט משענתה הימית היחידה. ממלכת ירושלים, מדינה לחופיים, לא הצליחה להקים צי ראוי-לשמו במשך מאתיים שנות קיומה. אמנם, חלפה הסכנה שנשקפה למדינה מצד הים בשלהי המאה השתי-עשרה, מאחר שהאיובים הזניחו כנראה את החזקת הציים המוסלמיים. אולם ציי הקומונות היו אמצעי-התחבורה היחידים בין נמלי הארץ ובין נמלי דרום-אירופה, וכל תכנית פוליטית נזקקה בהכרח לשיתוף-פעולה של

הקומונות². נוסף לכך קבעו הקומונות ומסחרן לא במעט את מצבה הכספי של המדינה, אם כי זו ביזבזה את סיכויי הכנסותיה על-ידי מתן פריבילגיות נרחבות לסוחרים האיטלקיים.

ערים איטלקיות אלה, שהפכו לריפובליקות עצמאיות במעבר מן המאה האחת-עשרה למאה השתים-עשרה והתפתחו במרוצת המאות השתים-עשרה והשלוש-עשרה לאימפריות רחבות-ממדים, משופעות בעושר ובכוח, תחומי התעניינותן העיקריים היו כמובן באיטליה עצמה, באדריה ובסארדיניה, ולאחר מסע-הצלב הרביעי בחוף קדמת-אסיה, בחצי-האי הבאלקאני ובאיי הים האיגאי. המדינה הצלבנית לא תפסה כלל מקום מרכזי בהישגים הפוליטיים של הקומונות האיטלקיות, שבידיהן, כאמור, הופקדו בטחונה הימי של המדינה ואספקת מזונותיה והעברת המסעות לארץ-ישראל או לחופי מצרים. אף יש להודות שהקומונות האיטלקיות ראו לעתים את מסחרן ניזוק קשה על-ידי מסעי-הצלב, או על-ידי המדינה הצלבנית. מלחמה במוסלמים, ובמיוחד המסעות הגדולים היו משבשים את דרכי התחבורה ומנתקים את השווקים הגדולים של המזרח. הקומונות האיטלקיות יכלו להתקיים ולקיים את מעמדן ועושרן בלי אנטיוכיה, טריפולי, צור, עכו ויפו. ואילו הללו לא יכלו להתקיים בלעדיהן. האינטרס המסחרי והאינטרס הנוצרי לא עלו בקנה אחד, והפלוטוקראטיה המסחרית של ערי איטליה לא תמיד היתה מוכנה להישמע לקול מצפונה הנוצרי; זה נדם לעתים בשאון הפלגת אניות, המוליכות סחורות למזרח ומביאות משם פרקמטיה לסיפוק צורכי אירופה.

התחרות בין הקומונות האיטלקיות היתה בלתי-נמנעת. המלחמה המסחרית על שווקים הפכה למלחמה 'לאומית', כי אכן ראוי לכנות את רגשי הפיזאנים, הגנואזים והוויניציאנים לגבי עירם רגש של אהבת-מולדת. ההתחרות המסחרית על זכייה במונופולין בשווקים התנהלה הן בנמלי הנוצרים והן בנמלי המוסלמים. יש וזכתה קומונה למעמד מונופוליסטי ממש, ויש שזכתה בשחרור ממסים שהבטיח יתרונות מסחריים כה גדולים, שערכם הממשי לא נפל מערך מונופולין. התחרות זו נתגלגלה לא אחת במלחמה ממש. כך אירע באי הגדול סארדיניה, שבו הצליחו הגנואזים לתפוס לזמן-מה עמדות צבאיות ופוליטיות (1256), שלמעשה הוציאו את פיזה ממעמדה המסורתי כשליטת האי. צריכה היתה פיזה לאמץ את כל כוחותיה, כדי לשוב להשתלט על האי. העובדה שפיזה שכנה בדרומה של גנואה ושתיהן נטו בדרך הטבע להתפשט מערבה, יצרה כאן מוקד של מתיחות מתמדת, שנתן אות-תיו במדיניות האיטלקית בכללה. פיזה היתה על-פי מסורתה תומכת בבית-הוהנ-

2 במחצית השנייה של המאה הי"ג יציעו בעלי תכניות צלבניות לכונן צי אפיפיורי מיוחד, כדי להשתחרר מן התלות בציי איטליה.

מלחמת הקומונות

שטאופן (גיבלינים), ואילו מתחרתה גנואה היא ממתנגדיו (גוולפים), ובהתנגדותה זו היא מסתייעת בבירתה של טוסקאנה, פירנצה, העוזרת לה להתגבר על פיזה.

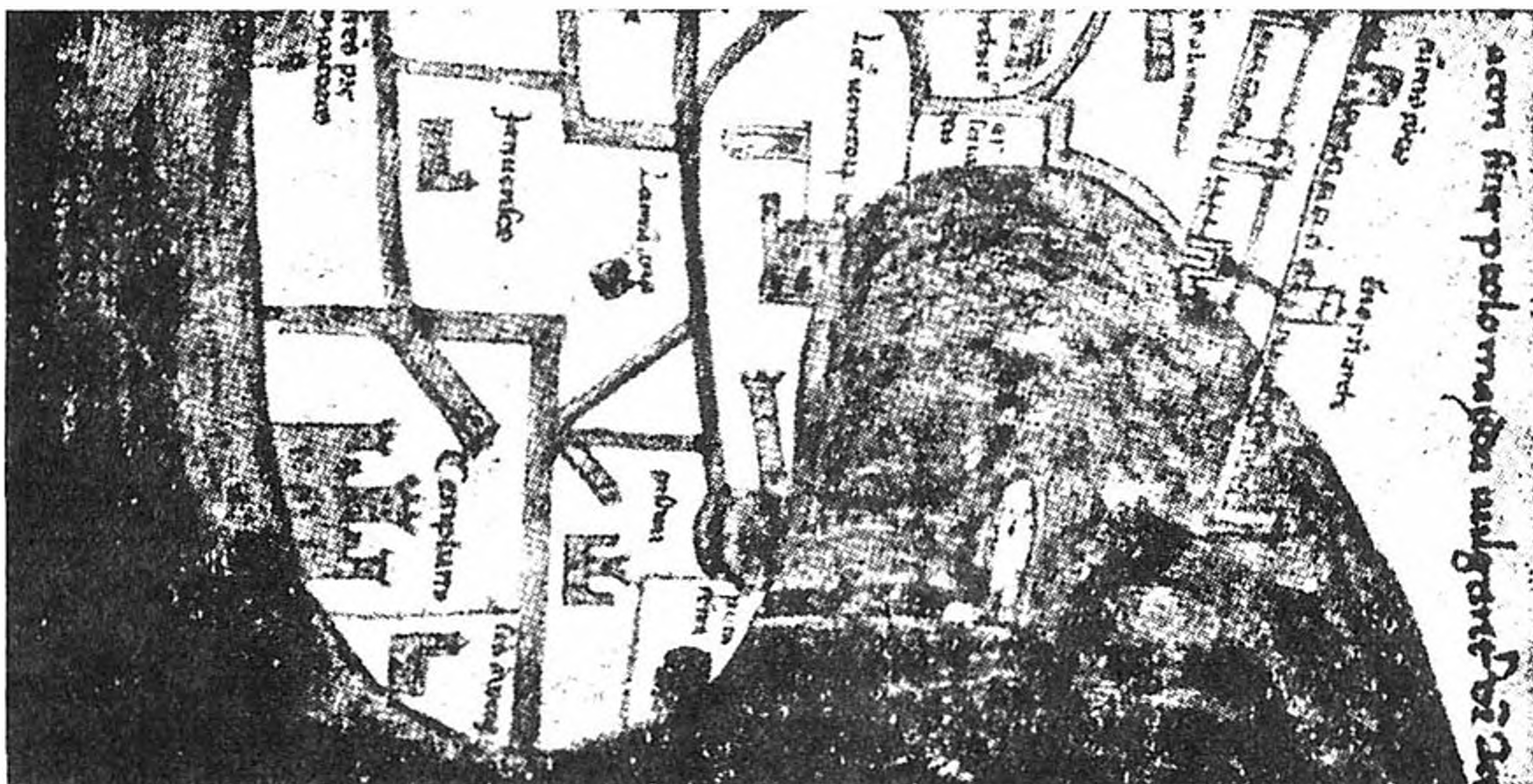
ואולם פירנצה ופיזה גם יחד לא יכלו להתגבר על גנואה. היריב הגדול של גנואה היתה מלכת האדריה, הריפובליקה של ויניציה. כיבוש קושטא היה נצחונה הגדול, שאיפשר לדוג'ה להיות מוכתר בתואר המפואר והארוך במקצת של 'אדון האימפריה הביזאנטית'. אין צורך להוסיף שהניצחון הצבאי והעמדה הפוליטית שהפכה את ויניציה למעצמה ים-תיכונית ממש מצאו תיכף את ביטויים בתחום הכלכלי. גנואה הוצאה, פשוטו כמשמעו, מן המסחר עם 'הקיסרות הלאטינית של קושטא', וקשיים נוספים נערמו לפניה במסחרה ביס-השחור, ובכך הוסב לה נזק עצום במאזנה המסחרי.

בתוך אווירה זו, אווירה של התחרות מתמדת, שמצטרפת לה קנאות פאטריוטית, עלולה היתה כל פגישת מלחים בנמלי החוף ליהפך למריבה, והתגודדות בני הקומונות במקום לצד מלחיהם עשויה היתה להפוך מריבה למלחמה זעירה; אף מפגש אניות של קומונות יריבות במרחבי-הים עלול היה להתגלגל בקרב ימי. אך נמלי החוף נמצאו ברוב ארצות יב-התיכון תחת פיקוח חמור של השלטונות המקומיים. רק נמל אחד יצא מן הכלל הזה של סדרי שיטור ופיקוח, והוא נמלה של עפו. חוסר שלטון מרכזי או מקומי יעיל, השכנות והצמידות של רובעי הקומונות האיר-טלקיות זו לזו סביב נמלה של העיר עכו, והאפשרות למצוא בתוך העיר הגדולה בעלי-ברית גם מחוץ לבני המושבות שבמקום, המוכנים לתמוך בצד זה או אחר מתוך שיקולים פרטיים, הפכו את עכו למקום מיועד לפורענות, וניצוץ קל שבקלים עשוי היה להעלות תבערה. כל המרירות והקנאה שנצטברו אצל הפיזאנים, הגנואים וכו' והוויניציאנים מצאה כאן כר נרחב להתפרקות.

המתיחות ביחסים בין הקומונות היתה קיימת כבר שנים-מספר. מלחמתם הזעירה בשנת 1249 נפסקה משום עמדתו הנמרצת של לואי התשיעי ומסע-מצרים³. אולם הפסקת המלחמה לא פתרה את הבעיות ולא ריפתה את המתיחות שגדלה והלכה במשך השנים. ההתחרות של פיזה וגנואה והמתיחות בין גנואה לוויניציה,

3 התואר השלם של הדוג'ה של ויניציה היה: Dei gratia inclitus Dux Venetie, Dalmatie et Croatie, dominus quarte partis et dimidie totius Imperii Romanie 'בחסד האלוהים הדוכס (= הדוג'ה) המפורסם של ויניציה, דאלמאטיה וקרוואטיה, שליט רבע וחצי של כל האימפריה הרומאנית (ביזאנטית).'

4 ר' בפרק הקודם.

שטח נמלה של עכו (המפה מסוף המאה הי"ג)

ששככה לזמן־מה עקב שנאתם המשותפת להוֹהֵנִשְׁטָאוֹפִים וחזרה ונתגלעה מחדש, החריפו והלכו בין השנים 1250—1256. שום חוקר לא הצליח עדיין לגלות סיבה מסוימת ומיוחדת לפרוץ המלחמה בין הקומונות בשנת 1256. היא מתבארת על רקע המתיחות שהתקיימה מכבר בין הקומונות.

נמלה של עכו⁵ מוגן היה מצד הים על־ידי שני מזחים, שהמזרחי שבהם נשא על גבו את שלוחת החומה המזרחית של העיר, שנסתיימה במגדל גדול בקצהו הדרומי. המזח המערבי בנוי היה על שכבת סלעים ואבנים, שהושקעו בתוך הים כבר בתקופה הפאטמית, וגם מזח זה נסגר בקצהו במגדל גבוה. בין שני מגדלים אלה נמתחה, כברוב ערי המזרח, שרשרת־ברזל כבדה. בימים כתיקונם היתה שרשרת זו מורדת ואיפשרה כניסה חופשית לנמל. בלילות ובעתות־מלחמה היו מותחים את השרשרת, וזו היתה מונעת את כניסת האניות לנמל. קו־החוף היה כעין הקשת הפונה צפונה אל היבשה. בשטח זה נצמדו אל החוף שלוש הקומונות האיטלקיות: בחלק המזרחי ויניציה, שבידה נשמר חלק ניכר של הנמל, מערבה יותר גנואה, ובדרום־מערב הקומונה הפיזאנית. גישתה של גנואה אל החוף היתה בשטח צר בערך, בין ויניציה ובין פיזה, ורחובות־הגישה היו גם רחובות גבול בין הקומונות.

5 ר' י. פראוור, 'מפות היסטוריות של עכו'. ארץ־ישראל ב, עמ' 175 ואילך. ר' מפת עכו להלן, בעמ' 532.

מלחמת הקומונות

סביב שנת 1251⁶ נכרתה ברית בין גנואה לפיזה, שהיתה מכוונת נגד ויניציה. מצבה של ויניציה, ששלטה באדריה ובקושטא ללא ערעור, שונה היה לחלוטין בעכו. הברית הגנואזית-פיזאנית, ברית משונה ביסודו של דבר לאור השנאה המסורתית בין שתיהן, היתה כה הדוקה, מספרים המקורות הגנואזיים, שאפשר היה להרחיק בפועל את הוויניציאנים מעכו. אין ספק שמצב זה נוצר בעזרתם הפעילה של אצילי עכו, שיחסיהם עם ויניציה היו מתוחים מאז כיבוש צור מיד הנציב הקיסרי. הוויניציאנים נאלצו אפילו לבקש מגן בכנסייה ואף הניפו על ארמון הקומונה את דגל האפטריארך, שארמונו נמצא בצפון הרובע הוויניציאני. מערכת-כוחות זו נתפוררה במשך השנים 1251—1256. כבר ב־1251 גברה המתיחות בעכו בגלל מריבה על גבעה בגבול הרובע הוויניציאני והגנואזי. בראש גבעה זו, שנקראה מתוך אי ראיית-הנולד 'גבעת השמחה'⁷, נמצא בית שהיה שייך לאב מנזר סן-סבא⁸. הבית (ולא כנסייה, כפי שכתבו רבים) על הגבעה שלט על הדרך שהוליכה לרובע השרשרת⁹ הן מן השכונה הוויניציאנית והן מן השכונה

6 סדרי הזמנים של 'מלחמת הקומונות' רחוקים מלהיות ברורים די צורכם. בשנת 1249 היו, כאמור, קרבות בעכו בין הגנואזים והפיזאנים. ויניציה היתה, כנראה, עדיין במצב שלום עם גנואה. בשנת 1238 נכרת חוזה בין ויניציה לגנואה, ואניות שתי הקומונות נשאו את סמלי שתי הקומונות בתורניהן. החוזה נתחדש עוד בשנת 1251, וברית זו מתבארת מתוך ההתנגדות לאויב ההוהנשטאופי המשותף. אולם כבר ב־1251 התגברה המתיחות בעכו בין ויניציה לגנואה; בתקופה זו עמדה פיזה לצד גנואה. מצב זה לא יכול היה להימשך מעבר לשנת 1254, משפרצה המלחמה בין פיזה לגנואה באיטליה.

7 Montjoie. במפת מארינו סאנודו: Lamiençoa (כלומר Le Montjoie ועוד כתיבים). בשם זה כינו הצלבנים את נבי סמויל, המקום שממנו נשקפה לראשונה ירושלים לעולי-הרגל. אבל אין למצוא קשר בין השניים. אם לא נסתפק בפירוש טופוגראפי גרידא של הכינוי, אולי יש לקשור בו מיסדר-אבירים ארצישראלי קטן, שנקרא על שם נבי סמויל: 'מיסדר מונז'וא'. ר' ROL., I. 42–57.

8 St. Sabas או St. Sabe. מנזר זה השתייך, כנראה, ליוונים האורתודוקסים, ונכסיו נמצאו גם באלכסנדריה. הקדוש סבא הנו כנראה מר סבא הידוע מן המאה החמישית, שעל שמו נקרא המנזר היווני בדרך ירושלים—בית-לחם. במסכת היחסים הבלתי-ברורים בין העדה היוונית והרומית בארץ הכירה הכנסייה היוונית במרות הבישופים הלאטיניים בלי לוותר על ההירארכיה הכנסייתית העצמית. הידיעה המובאת אצל ריריכט GKJ., 897 בהסתמכו על E. Winkelmann, *Jahrbücher d. deutsch. Geschichte*, 41 *schichte. Philipp von Schwaben*, St. Sabas de Alexandria היה בקיסריה, מבוססת על החלפת אלכסנדריה של מצרים בעיר אלכסנדריה (Alessandria) באיטליה, שנבנתה ביוזמת האפיפיור אלכסנדר השלישי במלחמתו נגד הקיסר פרידריך בארברוסה. עם מפלת העיר נאלצה לשנות שמה ל'קיסריה', אך חזרה ונקראה שוב אלכסנדריה בימיו של הקיסר פיליפ משוואבן.

9 במכתב האפיפיור (ר' להלן הערה 11): Vicus qui catena dicitur. שם הרובע בא לו מן 'השרשרת', שהוזכרה למעלה, שהיו סוגרים בה את הגישה לנמל מצד היב.

הגנואזית אל הנמל¹⁰. הבית נמצא למעשה בתחום הרובע הגנואזי, אך לא היה קניינם, וטבעי היה שהגנואזים ביקשו לזכות בגבעה לעצמם. ואמנם, לפי בקשתם ציווה האפיפיור אינוצנטיוס הרביעי (1251) לאב מנזר סן-סבא למכור או להשכיר את הבניין לגנואזים לעשר שנים ולהאריך את ההשכרה לתקופה דומה לאחר תום חוזה השכירות הראשון. הוא אף ביקש את ארכיבישוף צור להקפיד על מילוי פקודתו¹¹. וכה כבד הלחץ על האפיפיור עד שעמד והכריז, שכל השכרה או מכירה לאחרים תהיה בטלה ומבוטלת והשוכר או המוכר יהא בנדוי. עניין פעוט זה העלה זעמם של הוויניציאנים, שראו בכך פגיעה במעמדם, ואולי אף איום לבטחון שכונתם וחופש גישתם לנמל. המתיחות שנוצרה בעקבות עיסקה זו גברה עם רצח אזרח גנואזי בידי ויניציאני. חולשת השלטונות המקומיים מנעה אותם מלשפוט את הרוצח (1249 או 1250), והגנואזים עשו דין לעצמם והתקיפו את הוויניציאנים ברובעם. נוסף לכך עוד מקרה, שרבו בוודאי כמוהו בחופי הים-התיכון, אלא שבמצב זה של מתיחות מתמדת יצא לתבערה. אניית-מסחר ויניציאנית, שעשתה דרכה מזרחה, הותקפה ונשדדה על-ידי שודדי-ים נוצרים או מוסלמים, ששרצו על דרכי המסחר של הים-התיכון. סוחר גנואזי קנה אניה זו משודדי-ים, ובבוטחו במעמד בני-עירו בעכו לא מצא מקום נוח יותר להעסיק בו את אנייתו זו מאשר בעכו עצמה. הוויניציאנים לא יכלו עוד לכבוש כעסם, ועל אף חולשתם פרצו לנמל ותפסו בכוח את האניה של בני-עירם שנשדדה. התגובה הגנואזית לא איחרה לבוא. אלה התפרצו עתה לנמל והוציאו מידם את האניה. הניסיון להשקיט את הרוחות לא העלה כלום, כי אי-אפשר היה להביא את שני הצדדים לכלל הסכם על מכסת הפיצויים.

שהותו של לואי התשיעי בארץ והתארגנותו החדשה של השלטון המקומי בלמו כנראה את המריבות. ואולם שנתיים לאחר יציאתו של מלך צרפת מן הארץ חזרה ופרצה המריבה במלוא חמתה, וזו נמשכה, בהפוגות, כארבע שנים, ולאחר הפסקת-מה נתחדשה ונמשכה כמעט עד נפילת אחרון מבצרי הצלבנים בארץ בידי המוסלמים. המדינה הצלבנית נידרדרה לתהום לקול שריקת חיצי ארבליסטות ורעש כלי-מצור, שערערו את חומות מבצריהם מבפנים.

האפיפיור אלכסנדר הרביעי, אשר דוגמת קודמו פקד על העברת סן-סבא לגנוא-

10 לוויניציאנים היו עוד גישות לנמל, בזמן שהגנואזים, אם נשפוט לפי מפת מארינו סאנודו, יכלו להגיע לנמל רק בדרך המשותפת עם הוויניציאנים או בדרך המשותפת עם הפיזאנים בדרום רובעם. כרוניקה צלבנית (*Mss Rothelin*, 633/4) מתארת את המקום: 'בית השוכן מעל הים בין אדמת הוויניציאנים והגנואזים'.

11 (אותו תאריך) *ibid.* 1098, no. 819 (27 יוני 1251) *Liber Iurium*, 1097, no. 818

זים באביב 1255, חזר בו במסיבות בלתי-ברורות מפקודתו בתחילת הקיץ של אותה שנה¹². כנראה ששני מכתבים מנוגדים אלה הובאו לעכו. הקונסולים הגנואזים הביאו את מכתבם לפריוֹר של מיסדר ההוספיטאלרים, והבאיי הוויני-ציאני, מארקו ג'וסטיניאני*, הביאו את המכתבים לאפטריארך ירושלים. לשני הצדדים היה אפוא האישור העליון בעולם הנוצרי להעביר לרשותם את 'גבעת השמחה'. קל לתאר את המבוכה של האפטריארך ושל השלטונות המקומיים. אותה שעה היה השלטון בעיר ביד ז'אן ד'איבלין, אדון יפו, עוצר הממלכה, ובסיועו ובעזרת בני-בריתם הפיזאנים (1256) הצליחו הגנואזים לפרוץ לתוך הרובע הווי-ניציאני, בזורעם הרג בדרכם, עד שנעצרו לפני הכנסייה הוויניציאנית של סאן-מארקו, אם כי חדרו יותר מזרחה עד הכנסייה של סן-דימיטריוס שבשכונה הקטנה של אנשי מארסי והקומונות הפרובאנסאליות¹³.

היתה זו מפלה מבישה ביותר לאנשי ויניציה. ואולם פתאום האיר להם המזל פניו. היחסים בין פיזה לגנואה נעשו מתוחים מיום ליום עקב מלחמת שתי הקומונות על סארדיניה. הגנואזים ניסו עתה להתקרב ולפייס את אנשי ויניציה, אך אלה סירבו לסלוח להם. אדרבה, הוויניציאנים חיפשו בני-ברית ובפגישת נציגיהם ונציגי פיזה במודנה (מאי 1257) נעשה חוזה-ידידות לעשר שנים בין שתי הקומונות, שהצהיר בגלוי על כוונתם להילחם באנשי גנואה. 'הברית שנכרתה (בזמנה) בין הפיזאנים והגנואזים מעבר-לים', נאמר בחוזה, 'בטלה ומבוטלת'. הברית החדשה היא כה הדוקה שאניות שתי הקומונות הנוסעות מעבר-לים ינוססו את

Giustiniani *

12 מכתבים של אלכסנדר הרביעי לאב מנזר סן-סבא, לפריוֹר הכנסייה הגנואזית של סאן-לורנצו וחזן כנסיית צור מיום 22 באפריל 1255 *Les Registres d'Alexandre IV*, éd. B. de la Roncière. J. de Loye et A. Coulon (Paris 1895), nos. 390–391. ביולי של אותה שנה כותב האפיפיור לפריוֹר מיסדר ההוספיטאלרים ולכומר הכנסייה הוויניציאנית של סאן-מארקו, שהואיל ומכירה כזו תביא נזק למנזר 'ושערוריות אחרות תצמחנה ממנה' אין לבצע את המכירה באיום של חרם. שם, מס' 606.

13 כנסיית S. Demetrio (Stus Demetrius) נזכרת ב-447 *Annales de T.S.* כנסייה זו, שהיא עתיקת-ימים, נמצאה בקצה הרובע הוויניציאני (Tafel-Thomas, *op. cit.*, I, 84–89). השכונה של אנשי מארסי בסביבה זו ידועה מתעודה משנת 1212 (Méry, *Vicus Provincialium* Hist. anal. etc. de Marseille I, 226/7) והיא נזכרת בתור Vicus Provincialium בשנת 1260. עד כמה שאפשר לשחזר את הטופוגרפיה של הסביבה הזאת, נמצאה השכונה בקצה המזרחי (השכונה הגנואזית היתה בצד המערבי) של השכונה הוויניציאנית. בשטח זה בנו אנשי פרובאנס כנסייה S. Maria Provincialium. יש לקבוע מקומו של הרובע בין השכונה הוויניציאנית ובין הארסינאל הממלכתי, שבסביבתו נמצאה גם חצר (loggia) ומאפייה ממלכתית (Tafel-Thomas III, 31–38). כנסיית סן-דימיטריוס, שהיתה בנויה על שפתי-הים ממש, נחרבה כליל עם עליית גלי-הים בתחילת שנת 1290. ר' *Registre de Nicolas IV*, éd. E. Langlois (Paris 1886), no. 2919. על הסו-פוגראפיה של הרובע *Gli veneziani e il colonie veneziane nel regno di Gerusalemme*, Venezia e Levante, Fondazione Cini (בדפוס).

נצחון הוויניציאנים על הגנואזים

דגלי שתי הקומונות, והפרושים או השליחים של אחת הקומונות ישאו על מקלור-תיהם את הסמלים של שתי הקומונות¹⁴. הפיזאנים יכלו לצפות עתה לתמיכה ויניציאנית בחיכוכיהם עם הגנואזים באיטליה והוויניציאנים התכוננו לנקום נקמתם מאת הגנואזים בעכו. החוזה לא נתן תוצאות מידיות. הגנואזים היו מבור-ססים בעכו מכוח התקשרותם עם האצולה המקומית, ובראש ובראשונה עם פיליפ דה מונפור, אדון צור, ועם ז'אן ד'איבלין, אדון ארסוף, העוצר החדש של המדינה, שבא במקומו של ז'אן ד'איבלין, אדון יפו¹⁵. העוצר לא ניסה כלל להשתלט על המצב. אדרבה, מתוך חשבונות שאינם ידועים לנו, עזר העוצר לאנשי גנואה להתקיף את הרובע הפיזאני ולכבוש את שני המגדלים, שהיו שייכים לקומונה. על ז'אן דה סרוז'ין, מפקד החיל הצרפתי, שהשאיר לואי התישיעי במקום, אין אנו שומעים כלל במשך כל תקופת מלחמת הקומונות. אבל הוויניציאנים עשו הכנות נמרצות למלחמה. צי חזק הפליג מוויניציה בפיקודו של לורנצו טיפולו¹⁶. הגנואזים, שעכו היתה למעשה בידם, כיוון שלוויניציאנים לא היה עדיין מגדל שיגן על שכונתם, סגרו את הנמל בשרשרת-הברזל. אך המפקד הוויניציאני הצליח לפרוץ את השרשרת, נכנס לנמל והעלה באש את האניות הגנואזיות שעגנו במקום. לאחר שנוצר קשר בין אנשי הצי הוויניציאני ואנשי הרובע הוויניציאני בפיקודו של מארקו ג'וסטיניאני, נערכה התקפה על שכונת הגנואזים. אלה ניסו לגייס בשכר את האוכלוסיה המקומית, ואולם אף זה לא הועיל להם לעמוד בפני הזעם הוויניציאני. הוויניציאנים פרצו לתוך השכונה הגנואזית ממש, כבשו את המגדל שבנו הגנואזים על סלע סן-סבא¹⁷ והעלו אותו באש. קרבות-הרחוב נמשכו עד שהצליחו הוויניציאנים להשתלט על העיר העתיקה ולהגיע עד מבואות השכונות החדשות של מון-מיזאר. אך הגנואזים החזיקו מעמד בתוך רובעם ובתוך המגדלים החזקים אשר בתוכם.

Lorenzo Tiepolo *

14 G. Müller, *Documenti*, 447 ss. לפי מארינו סאנדו הסכימו הפיזאנים לקבל: Leca-ban et mensuras Venetorum. היינו להשתמש במידות ובמשקלות של-וויניציה במשאר ומתן המסחרי בעכו. זכות השימוש במידות ובמשקלות משלהם היתה אחד מסימני העצמאות הקומונאלית. המלה Lecaban נראית כשיבוש של Le ban. היינו זכות הכרזה ומתן צווים אדמיניסטרטיביים. Marino Sanudo, l. 3, pars 12, c. 5.

15 היחסים בינו ובין הגנואזים נשתבשו. בהיותו עוצר המדינה פקד לירות ידו של אחד הגנואזים, ואנשי הקומונה לא שכחו לו את העונש. בתום כהונתו כעוצר הותקף בשפת ימה של עכו, וניצל רק משום שעלה בידו להתחמק לתיך הרובע הפיזאני. *Chronique d'Amadi*, 204.

16 לא ברור מתי נבנה הביצור, שהרי בשנת 1255 המקום לא היה בידם. אולם אין זה מן הנמנע, שהגנואזים שכרו את המקום כבר בשנת 1251. אך לא לתקופה של עשר שנים, כבקשת האפיפיור.

מלחמת הקומונות

הקרבות נמשכו שנה ומעלה, ובתוך כך חל שינוי במערכת הכוחות בעכו. הברית שבין ויניציה ובין פיזה ונצחונותיה הראשונים העבירו לצדם גורמים אשר עד עתה תמכו בגנואה או שמרו על נייטרליות במלחמת הקומונות. יתר-על-כן, מלחמה זו שוב העלתה את הבעיה המרכזית של משטר המדינה — החולשה הכרוכה בנטיית של השלטון המרכזי, או ביתר דיוק, היעדרו של כל שלטון של ממש. הברית הוויניציאנית מכאן והברית הגנואזית מכאן, שעיקר עניינן כלכלי, הפכו למפלגות פוליטיות ונתרכזו בתוכן תומכי התובעים לשלטון במדינה. במפלגה האחת התאגדו הכוחות שהיו מעוניינים להתמיד ב־status quo הפוליטי, ובראשם עמד נסיך אנטיוכיה, בֹּוהמֹון השישי, ואחותו פֶּליזאנס, התובעת לכתר המדינה או לאפיטרופ־סות־קבע בממלכת ירושלים. טבעי היה הדבר, שעוצר (הבאי) הממלכה ז'אן ד'איבלין־אַרסוף, וכמו כן העוצר הקודם ז'אן ד'איבלין־יפו, יימצאו במחנה אחד לצדם של הוויניציאנים והפיזאנים. למחנה זה הצטרף המיסדר החזק והעשיר של הטמפלארים, ממתנגדיו החריפים של בית ההוהנשטאופים¹⁷. האצולה של עכו וחלק ניכר של אביריה אף הם הצטרפו למפלגה זו, אם כי לא עלה בידו של בֹּוהמֹון (למרות פקודה מפורשת) למנוע אבירים מסוימים מלהשכיר חרבם לגנוא־זים ולהילחם לצדם. לצד האצולה והאבירים העמידו עצמם כמה קומונות, שאינן טרסים כלכליים, ואולי סתם קנאה במעמדה של גנואה, העבירות לצדם. כן הצטרפו אל הוויניציאנים אנשי הקומונה של מארסיי ואנשי פרובאנס, שזכויותיהם המס־חריות היו בכלל זכויותיה של מארסיי. אלה זכו לפריבילגיות מיד האיבלינים בבירות (1232) ומיד נסיכי אנטיוכיה־טריפולי (1243). ואשר להמון הגדול של תושבי העיר, הרי נמצאו בשתי המפלגות, אולם הרוב של ה'פולאנים' נטה לקבל את עמדת המנהיגות הרשמית של העיר, ושל הפאטריציאט העירוני, שהיה בין יוזמי הברית בין ויניציה לפיזה¹⁸. כמו כן הצטרפו כמה אגודות של תושבי המקום לברית הוויניציאנית¹⁹.

17 הכרוניקה הגנואזית מזכירה גם את המיסדר הטיבטוני לצד אנשי ויניציה ופיזה. *Annales Ianuenses*, 240. קשה לברר מדוע הצטרף המיסדר הטיבטוני לגוף שהיה אנטי־הוהנשטאופי, אף הסכים לאשר את הסטאטוס קוו הפוליטי, שהיה בו משום פגיעה בעמדת ההוהנשטאופים *Mss Rothelin*, 634. מכל־מקום אנו רואים אותם מנסים לתווך בין היריבים יחד עם פיליפ דה מֹונפֹור, אדון צור ובעל־ברית הגנואזים. ר' *Les Gestes des Chiprois* § 270

18 ז'אן בריס (Johannes Briccius) הידוע כאחד ממושבעי 'בית־דין הבורגנים' בעכו, אחד המוסדות המועטים שגילם את האוטונומיה האגודתית של בורגני העיר, הוא שיצא מעכו לאיטליה, כדי ליזום את אישור הברית בין ויניציה לפיזה. ר' *Les Gestes des Chiprois*, § 268

Annales Ianuenses, 240: Fratrie de terra 19

מול הכוח הגדול הזה נמצא כוחם של הגנואזים מצומצם בערך. מן האצולה הגבוהה של המדינה הצטרף אליהם רק פיליפ דה מונפור, אדון צור, שבזמנו גירש את הוויניציאנים מעירו והיה חושש לאפשרות חזרתם וחידוש תביעתם העתיקה לשליש עירו והסיניוריה שלו ולאבטונומיה מרחיקה-לכת ביותר. כמו כן עמד לצדם, אם כי חופש-פעולתו היה מוגבל, אדון גבל ממשפחת האמבריאצ'י הגנוא-זית. הוא הביא אתו גדוד של קשתים מפורסמים, מארונים מן השטח ההררי של הלבנון. מאחר שהמסדר הטמפלארי העמיד עצמו לצד ויניציה ממילא עבר מיסדר ההוספיטאלרים לצד גנואה, לא מאהבת הגנואזים או השטאופים אלא משנאת הטמפלארים וקנאתם. הקומונה הקטנה של אנקונה נמצאה במחנה זה וכן גם הקאטאלנים, הווי אומר אנשי בארצלונה. מאחר שרוב הפראנקים היה לצדם של הוויניציאנים, נמצאו תומכים לגנואזים במיעוט הסורי (היווני-אורתודוכסי) של העיר. אלה היו מאורגנים באגודה על שם 'גיאורגיוס הקדוש ובית-לחם' ונמצאו בחסות המסדר ההוספיטאלארי²⁵.

נסיונות לתווך בין הקומונות, שנעשו על-ידי תומך הגנואזים, פיליפ דה מונפור-צור והמסדר הטיבטוני, עלו בתוהו. שני הצדדים התכוננו, הן בערי-האם הן בעכו האומללה, להתמודדות מכרעת. ביצורי הרובעים צוידו במכונות-ירי וההפ-גזה של אבני-הבאליסטראות התחילה עושה שמות ברובעי הקומונות, אף התרחבה על כל שטח העיר. השכונה הגנואזית, שהיתה מנותקת בדרום מן הים על-ידי רובעי מארסיי, ויניציה ופיזה, כשלצד דרום-מערב נמצא הרובע המפואר והעוין של הטמפלארים, מצאה עצמה חסרת אספקה ל-800 הלוחמים המסוגרים במצודתה, נוסף על זקנים, נשים וטף שביקשו מחסה בתוכה. רק הודות למסדר ההוספיטא-לארים, שגבל עם הגנואזים בצפון והגיע עד חומות העיר העתיקה, הצליחה-שיירה של אספקת-מזונות, שנשלחה מצור על-ידי פיליפ דה מונפור, להגיע לנצורים.

העיר הנוצרית דמתה לעיר שמוסלמים צרים עליה. המכונות הכבדות זרעו הרס בבנייני העיר, ורובי הקשת והארבאליסטות בצריחי המגדלים ערכו ציד על מתנג-דיהם ברחובותיה. החיים התקינים שותקו. צי גנואזי, שניסה לפרוץ לתוך העיר, סבל מפלה קשה וברח לצור, שהפכה מעתה למרכז גנואזי. השטח שבין עכו לצור לאורך החוף של אכזיב, ראש-הנקרה וראש-העין, הפך לזירת-קרבות מתמדת בין הציים שחנו בעכו ובין-אלה שחנו בצור.

Les Gestes des Chiprois, § 271: Suriens de la loy de Grece, quy estoient 20 de la flarie (= frerie) de Saint Jorge et de Belian (= Beleem?).

J. Richard, 'La confrérie des Mosserins d'Acre et les mar- ר' לעניין זה chands de Mossoul au XIIIe s'. *L'Orient syrien*, XI, 1966, 451-460.

אולם שמות האחות אינן קשורות בלוד ובבית-לחם אלא בכפרי הגליל: סן-ז'ורז' (אלבענה) ובית-לחם הגלילית. ור' עמ' 489 ה' 25.

מלחמת הקומונות

• 'ביזאנטינוס סאראצינאטוס' של עכו •

מימין בשורה החיצונה :

+ نفتح بصلب ربنا يسوع المسيح الذي به سلامتنا ونحيثنا
(אנו מתגאים בצלב אדוננו ישוע המשיח זה שבו תשועתנו ותחייתנו)

בשורה הפנימית :

+ وقيامتنا وبه خلاصنا وعافيتنا
(ותקומתינו ובו הצלתנו ומחילתנו)

משמאל בשורה החיצונה :

+ ضرب بمكا سنة الف ومائتين وثلاثة وخمسين لتجسد
(נטבע בעכו בשנת אלף ומאתיים חמישים ושלושה להתגשמות)

בשורה הפנימית :

+ الاب والابن والروح القدس
(האב והבן ורוח הקודש)

במרכז :

الام واحد
(אלוהים אחד)

הופעתו של בזהמון השישי מאנטיוכיה-טריפולי עם אחותו פליזאנס (פברואר 1258), מלכת קפריסין, ועמה בנה הקטן איג (השני), הביאה הפוגה בקרבות הרחוב. אולם נסיונו לקבל החלטה עקרונית, המעבירה את השלטון במדינה לאיג השני, בתור יורש חוקי של המדינה, רק החריפה את היחסים בעיר. הברית הוויני-ציאנית קיבלה את איג השני כמלך ירושלים, וזה אישר כמובן את ז'אן ד'איבלין-ארסוף כעוצר המדינה. ואילו הברית הגנואזית דחתה את התביעה למלכות של

• בסוף פירושו לתורה כותב הרמב"ן: 'והדינר... הם צ"ו שעורות והרי הוא הדינר שקורין בעכו 'ביזאנט שארצינט', שכך הוא שיעורו בכיוון... וכך קורין לבזאנד — "דינר צורי", כי בצור הקרובה לעכו היו מטביעין אותו'.

איג והחזיקה ביורש הלגיטימי, הוא קונראדין, מצאצאיו של פרידריך השני²¹. ואין אולי דבר סימפטומאטי יותר למצבה של המדינה מן העובדה, שהקומונות האיטלקיות והמיסדרים הצבאיים, שני הכוחות המאגדים היחידים במדינה, קובעים את מעמדו החוקי של מלך ירושלים! בזהמון, שלא הצליח לקבל הסכמה כללית לתביעות בן-אחותו, שכר 800 אבירים והעמידם לרשות העוצר, שמתפקידו היה עתה להכריח את מתנגדיו של איג השני מקפריסין להכיר בריבונותו. כמובן שתפקיד זה עשוי היה להתפרש במסיבות האקטואליות של עכו כתוספת כוח לברית הוויניציאנית נגד גנואה.

אם נאמין לכרוניקה צלבנית טובעו במשך אותה שנה כשמונים אניות, נהרסו כל הבתים המבוצרים שבעכו, חוץ ממבצרי המיסדרים הצבאיים, ונהרגו כעשרים אלף איש²². ייתכן שנתונים אלו מוגזמים, אך אין ספק שההרס וההרג עברו כל גבול. ובינתיים זרמה ללא הפסק תגבורת ימית מוויניציה ומגנואה כאחת לעכו ולצור. המצב נעשה ללא נשוא. רק התקפה מוסלמית היתה עוד מסוגלת, כנראה, להביא לידי הקמת חזית נוצרית מאוחדת. שיחק להם מזלם של הנוצרים ששליטי המוסלמים היו אותה שעה עסוקים בענייניהם ולא נתפנו לטפל במדינה הצלבנית המתפוררת.

מאחר שלא נמצא במזרח כוח שהיה מסוגל להשתלט על המצב פנו אצילי הארץ ואנשי-הכנסייה המקומיים אל האפיפיור בתביעה נמרצת להשכין שלום בין הקומונות. אלכסנדר הרביעי שלח בקיץ (יוני 1258) דרישה לקומונות ויניציה, פיזה וגנואה לשלוח את נציגיהן לפגישה משותפת בוויטרבו*. לחץ האפיפיור להפסיק את המלחמה הרצחנית בעכו הביא לידי ניסוח הסכמה עקרונית על שביתת-נשק והפסקת משלוח ציים ואספקה לעכו ומתן פקודה מיידית לשלטונות הקומונות בעכו להפסיק את הקרבות, וכן על מסירת כל הביצורים של הקומונות ליד נציג האפיפיור שיישלח למקום. רק לאחר השכנת השלום יוחלט על גורל הביצורים שבידי הליגאט האפיפיורי. אלא שבזמן המשא-ומתן בין האפיפיור ונציגי הקומונות, שהתנהל במשך כל חודש יוני 1258 ולא נסתיים אלא בשבוע הראשון של חודש יולי, נהפכה הקערה על פיה בעכו עצמה.

Viterbo *

21 השלטון הריאלי של בית הוהנשטאופן היה בידי מאנפרד בשמו של קונראדין. עניין לגיטימיות היורש שימש כמובן אך אמתלה לגבי הכוחות המתמרדים בעכו. מאנפרד עצמו עשה ביולי ובספטמבר 1257 חוזיידידות עם ויניציה ועם גנואה כאחת אגב הבטחת נייטרליות במלחמה שבין שתי הקומונות.

22 ר' 635 *Miss Rothelin*,

צי גנואזי גדול, בפיקודו של רובאוס דה תורפה * הגיע למרכז הגנואזי בצור, ופה תוכננה התקפה כללית על הברית הוויניציאנית בעפא. פיליפ דה מונפור, אדון צור, עמד לעשות יד אחת עם מיסדר ההוספיטאלרים בעפא, שיפתח את שערי העיר לפני כוחותיו, ואותה שעה יתקיף הצי הגנואזי את נמל עפא, חייליו יעלו על היבשה ויפרצו לתוך הרובעים הוויניציאני והפיזאני מדרום. ביום 23 ביוני יצא הצי הגנואזי מצור לעבר עפא, ולמחרת היום, 24 ביוני 1258, נתקל בצי הוויניציאני, שבראשו עמדו לורנצו טיפולו ואנדריא זנו. ברגע האחרון ניסו עוד הגנואזים להגביר כוחם בהבטיחם שכר גבוה מאוד לכל מי שיסכים לעלות על ספינת תיהם. הוויניציאנים חששו עתה, שלוחמי השכונה הגנואזית המבוצרת בעפא יתקיפו את שכונות הוויניציאנים והפיזאנים, שחסרו מגדלי-הגנה, ואולם בתיווכו של ז'אן ד'איבלין-יפו הסכימו הטמפלרים לערוך הפגנה צבאית בקרבת הרובע הגנואזי ובכך נמנעה התקפה גנואזית על רובעי בעלי-הברית כל עוד נמשך הקרב הימי. הקרב שהתנהל בדרומו של נמל עפא, במימי המפרץ שבין עפא לחיפה, נסתיים בניצחון ויניציאני מזהיר. הצי הגנואזי פסק מלהתקיים. כמה אניות שנמלטו לעבר חיפה ועתלית נתפסו בדרכן, ורק אניות ספורות הצליחו להתחמק ולהגיע לצור.

פיליפ דה מונפור, שהגיע עם גדודיו מצור אל המפגש ב'כרם החדש' ²³ עם ראש מיסדר ההוספיטאלרים, חזה בצער במפלת בעלי-בריתו בים, ושוב לא ראה אפשרות לפרוץ לעפא בכוחות עצמו. לא נשאר לפיליפ דה מונפור אלא לחזור לצור. ובינתיים נתרחשו דברים בעיר גופה. הגנואזים חזו מראשי מגדליהם בעפא את מפלת צייהם והורידו את דגלם. המושבה הגנואזית ביקשה עתה מקלט זמני ברובע ההוספיטאלרי, ותמורת זכות יציאה מעפא לצור מסרו את רובעם על ביצוריו ליד הוויניציאנים לשבט או לחסד. הללו הכריעו לשבט. לורנצו טיפולו ניצח על פעולת השוד וההרס, והשכונה הפכה לעיי חרבות. נקמת הוויניציאנים ניתכה על ביצורי הגנואזים, ובמיוחד ביצורי סן-סבא והמצודה הגנואזית ²⁴, שהיתה פאר המושבה, והם לא השאירו בהם אבן על אבן, אף עקרו את היסודות של המגדל, עד שפרצו מי-תהום מתוך הבור שבו הונחו יסודות המצודה. 'מגדל הגנואזים שט במים'! — היתה תרועת הניצחון של יריביה ²⁵. הגנואזים שנסוגו מעפא אנוסים היו להסכים לתנאים משפילים, כגון איסור הנפת דגל גנואה בנמל

Rubeus de Turca; Rosso della Turca *

Les Geste's des Chiprois, § 285: Vigne Nueve 23

24 מצודת הגנואזים המפוארת נבנתה לאחר שהפיזאנים שרפו את קודמתה בשנת 1222.

Annales Ianuenses, 150

Annales Ianuenses, 240: Turris Ianuensium navigat! 25

עפו וביטול בית-המשפט הקומונאלי וסמלו החיצוני — פרוז הקומונה. תנאים אלה היו יותר משפילים מפוגעים למעשה בחיי הקומונה הגנואזית, שהרי נאלצה לעזוב לחלוטין את המרכז המסחרי העיקרי של המדינה, כשהיא מנסה לארגן מחדש את חייה הכלכליים מן המרכז בצור, ששימש לה מקלט בזכות אדונה פיליפ דה מונפור. אבני המבצר הגנואזי הובאו על-ידי טייפולו בתהלכות-ניצחון לוויניציה, ועמוד ענק, ששימש במה להכרזת הפקודות של הקומונה בעפו, אף הוא הובא לוויניציה ושימש לאותה תכלית למלכת אדריה, זכר לניצחון המזהיר על היריב השנוא במשך מאות בשנים²⁶. אבני הרובע הגנואזי שימשו מעתה חומר-בנייה לביצורים החדשים של ויניציה ופיזה²⁷. אף ויניציה עטורת-הנצחונות לא שכחה במהרה את הניצחון הזה ואת קריאת בניה מעל סיפוני אניותיהם הערוכות לקרב עם הגנואזים: 'עתה עליהם, עליהם! בעזרת אדונינו ישו המשיח ואדונינו סאן-מארקו מוויניציה!'²⁸. כי הניצחון הוויניציאני היה כמובן לתהילת הקומונה ובעל חסותה מארקוס הקדוש ולתהילת האל, שהפך חסיד הקומונה הוויניציאנית... מאורעות אלה העמידו את שלטונות ערי-האם ואת האפיפיור בפני עובדה קיימת. הליגאט האפיפיורי ובישוף בית-לחם, שהופיעו כארבעה שבועות לאחר-מכן בעכו (18 באפריל 1258), שוב לא מצאו לפניהם אפשרות מרובה לבצע את פסק-הדין האפיפיורי. ויניציה ופיזה מצאו טעמים מספיקים שלא למסור את ביצור ריהן ליד הליגאט, והקומונה הגנואזית לא היה לה עוד מה למסור לו. היה בכך משום נקמת הגורל, שהקומונה הגנואזית, שהתנגדה בשעת המשא-ומתן עם האפיפיור למסירת מגדליה, בטענה שאין זה מתקבל על הדעת שהיא לבדה תחויב בכך, מאחר שיריבותיה אין להן מגדלים בעכו²⁹, — שקומונה זו תעמוד עתה בתוקף על מילוי פסק-הדין האפיפיורי ומסירת ביצורי יריבה לנציג האפי-

26 האבנים שהובאו מעכו לוויניציה הן אבני-שיש, כנראה מן התקופה הביזאנטית. הן נראו עוד במאה הקודמת בכנסיית סן-מארקו וליד ביתו של טייפולו בסן-פאנסאליאונה. ר' M. Weber in E.A. Cicogna, *Delle iscrizioni Veneziane*, t. I (Venezia 1824) 251 et 371 ss. והשלמותיו של G. Saccardo, 'I pilastri Acritani'. *Archivio Veneto*, t. 34 (1887), 285–309. מחקר חדש הוכיח שהעמודים העומדים בככר סן-מארקו אינן מעכו אלא מקונסטנטינופול. ר' R. M. Harrison and N. Firatli in *Dumbarton Oaks Papers*, XIX, 1965, 231–6.

27 בתעודה שנכתבה ב-1260 מתארים הוויניציאנים את שכונתם החדשה: 'בתוך החומות החדשות, שזה עתה בנו בכיוון לרובע הגנואזי ובנייני מוסדר יוחנן הקדוש ואת השערים החדשים, שזה עתה הקימו בעפו בכיוון לרובע המכונה של הפרובאנסאליים'. Martino da Canale, *La cronaca dei Veneziani* (Firenze 1845), 470: Ora issa, issa! All'aiuto di Nostro Signore Gesù Cristo e di Monsignore San Marco di Vinegia!

29 הוראות סודיות של שלטונות גנואה לנציגיהם בוויטרבו G. Caro, *op. cit.*, 351 n. 1 (על-פי חומר ארכיוני שלא פורסם).

מלחמת הקומונות

פיור. אולם סיכויי הגנואזים להשיג את מבוקשם פחתו והלכו. שערוריית מלחמת האחים במדינה החיה על־פי תהום, הכתה גלים בציבור הרחב. המיסדרים הצבאיים הסכימו סוף־סוף (אוקטובר 1258) לפעול במשותף בממלכת ירושלים כמו בקפריסין ובארמניה, ולשים בכך רסן ליצרי המלחמה שלא יתלקחו מחדש. לאחר שנה (אוקטובר 1259) הוסדרו אף היחסים בין בֹּהֶמוֹן השישי נסיך אַנְטִיּוֹכִיָּה ובין מיסדר ההוספיטאלרים.

הגנואזים, שראו את מאמצייהם עולים בתוהו ואת מעמדם במזרח מתערער לחלורטין עם סגירת נמל עכו בפניהם ואובדן היוקרה שבאה בעקבותיה — החליטו לנקום את נקמתם על־ידי פגיעה בנקודה הרגישה ביותר של האימפריה הוויניציאנית: קושטא! 'הקיסרות הלאטינית של קושטא' שימשה בסיס איתן למעמדה הבינלאומי של ויניציה ולשליטתה על דרכי־המסחר העיקריות שהצטלבו בבירת האימפריה. גנואה החליטה לכרות ברית עם האויב המושבע של הקיסרות הלאטינית, עם מיכאל פאליאולוגוס, נושא התביעות של ביזאנטיון. בחוזה המפורסם של נימפיאון * (מארס 1261) נכרתה הברית בין גנואה הלאטינית ובין הפאליאולוג הביזאנטי נגד הקיסרות הרומית של קושטא. גנואה התחייבה לספק את הצי הדרוש, שבלעדיו לא יכול פאליאולוג לחלום על התקפת קושטא. ואולם רצה הגורל שהביזאנטים הצליחו לפרוץ לבירה (25 ביולי 1261) בטרם הגיע הצי הגנואזי, ושלושה שבועות לאחר־מכן, ביום 15 באבגוסט 1261, הוכרז על חידושה של הקיסרות הביזאנטית, שעתידה היתה להתקיים עוד מאתיים שנה ולהפרות, בטרם תשקע בגלי הכיבוש העותמאני, את תרבותה של אירופה.

גנואה ירשה את מקומה של ויניציה בקושטא; הרובע הוויניציאני הפך לרובע גנואזי. הפעם הובילו אניות גנואה מקושטא לעיר־מולדתם את שלל המלחמה: אבני הארמון הוויניציאני, שנישאו בתהלוכת־ניצחון בגנואה. הובלת האבנים ושרידי הקדושים הפכו לתופעה יום־יומית בעולם הנצרות הנלחם על קיום שרידיו האחרונים במזרח התיכון מול כוחות האיסלאם.

הנקמה באה כתומה. גנואה הכתידה את קיסרות קושטא הלאטינית, זו שהוקמה על־ידי צלבנים, שבמקום לבוא לארץ־ישראל הפליגו באניות ויניציאניות ובהדרגת קברניטיהן לכיבוש מדינה נוצרית, המדינה הנוצרית העתיקה ביותר בעולם. גל עצום של התמרמרות עבר על אירופה על הבגידה הגנואזית ועל אובדן הקיסרות הלטינית. רק העדר אפיפיור באותה שעה הציל את גנואה מן החרם, אם כי

נפילת קושטא הלטינית

אורבאן הרביעי, שנבחר לאחר־מכן, לא חסך מאמצים כדי לפגוע בגנואזים. אבל העולם הנוצרי כבר הועמד בפני עובדה קיימת. הקיסרות הלאטינית על הבוספורוס פסקה מלהתקיים. היתה זו נקמת צור הגנואזית בעכו הוויניציאנית. אותה שעה שהקומונות האיטלקיות מתחרות זו עם זו בפעולת־הרס שיטתית של המדינה הצלבנית מופיע גורם חדש בשמי המזרח־התיכון, ספק קרן־אור ספק צל מאפיל על המדינה הכושלת. דהרת סוסי המונגולים הרעידה את המזרח התיכון.

תנועת מסעי-הצלב והמדינה הצלבנית במסגרות זמן במחצית השנייה של המאה הי"ג

הגורם המונגולי במערכה שבין האיסלאם לנצרות. חולשת עמידתם של הצלבנים בדור אחרון לקיום מדינתם. סיכוייו של מסע-צלב חדש. ספרות הזמן על תנועת מסעי-הצלב. גלגוליה של האידאולוגיה הצלבנית. שינוי בדעת הציבור ביחסו למסעי-הצלב. מסעי-אבירים לארץ-ישראל וטיבם. רעיון המיסיון בדרכי שלום מתחרה ברעיון מסע-הצלב. ההרגשה הלאומית וגיבושן של המונארכיות האירופיות. האנאכרוניזם של המדינה הצלבנית. מצוות עלייה ומצוות יישובה של ארץ-ישראל.

הגיעה שנת 1260. בשנה זו, שבה ציפו תלמידיו של המיסטיקאי יואכים מפיורה¹ לתחילת תקופה חדשה בתולדות העולם, הוכרע גורלו של המזרח-התיכון. משתי האפשרויות: מזרח-תיכון מונגולי או מוסלמי נפלה ההכרעה לצד האפשרות השנייה. התפתחותו של המזרח התיכון היתה בלי ספק זורמת, לפחות במשך תקופה מסוימת, באפיקים שונים לחלוטין, אילו אותו קרב על-יד עין-חרוד היה מזכה בניצחון את הכוחות המונגולים, ולא את כוחותיו של שליטה הממלוכי של מצרים. אין לדעת אמנם מה היה טיב השוני. האם ניצחון זה היה משפיע על תולדות המדינות הצלבניות? האם הגורם החדש, שהופיע במזרח-התיכון, עשוי היה להטביע את חותמו עליו, או שהיה במרוצת הזמן נטמע בתוך האוכלוסיה הסובבת אותו? שלא כעמים התורכיים, אשר מאתיים שנה לפני-כן פרצו ממרכז אסיה דרומה ומערבה, המונגולים שהגיעו ממרכז אסיה עד חופי הים-התיכון במערב וערבות פולניה וגרמניה בצפון לא קיבלו עליהם את האיסלאם. הסיכויים שהמונגולים של פרס, הקרובים ביותר למדינות הצלבנים, יקבלו עליהם את הנצרות, היו לקרן-

1 לפי חישוביהם תתחיל בשנה זו ממשלת 'האיוואנגליון הנצחי', היא התקופה האחרונה, לאהר תקופת התורה ותקופת הברית-החדשה. דעותיו של יואכים מפריורה נפסלו על-ידי התיאולוגים הרשמיים.

התקווה המונגולית

אור מהבהבת ומבטיחה ישועה בעולם חשוך-תקווה, הן בעיני הצלבנים והן בעיני החצר האפיפיורית. ואמנם, אם נשפוט על-פי פעלתנותן של המשלחות, שהוחלפו בין השליטים המונגולים של פרס ובין בירות העולם האירופי, נדמה היה שאמנם קיימים היו סיכויים, שתחום-ההשפעה המונגולי, שהשתרע על פני פרס וקדמת-אסיה, לא ישוב לתחום ההשפעה המוסלמית. המיסיון הנוצרי הנסטוריאני באסיה המרכזית, עובדת מציאותם של כמרים נסטוריאנים בחצרות השליטים המונגולים, התנצרותם של אישים מסוימים במשפחות השליטות, בייחוד בקרב הנשים, כל אלה עשויים היו להטות את הכף לטובת הנצרות. והעיקר, השליטים המונגולים של פרס מצאו את ציר התפשטותם חסום על-ידי מעצמות מוסלמיות הן בפרס עצמה, הן בשטחי קדמת-אסיה, סוריה, ארץ-ישראל, ומעל לכול מצרים, והאיסלאם הופיע בעיני המפקדים המונגולים כאויבם העיקרי, ומכאן שאף ללא זיקה לעניינים דתיים היו המושבות הנוצריות בחופי הים-התיכון, ממלכת ארמניה, נסיכות אנטיוכיה וצלבני ארץ-ישראל בעלי-ברית רצויים למעצמה המונגולית. על אף הטבח האיום שעשו המונגולים בנוצרים בערבות רוסיה ובמסעותיהם בהונגריה, פולניה ובוהמיה בציר התקדמותם ההרסנית בצפון, לא היה זה מן הנמנע כלל ועיקר שבציר-התקדמותם הדרומי, מפרס מערבה לשטחי עיראק, סוריה, ארץ-ישראל ומצרים ישתפו המונגולים פעולה עם הנוצרים המקומיים. המונגולים ידעו להעריך את האפשרות של שיתוף-פעולה עם אירופה הנוצרית, המיוצגת על-ידי האפיפיורות או על-ידי ראשיה החילוניים; שיתוף-פעולה זה היה מזרים כוחות נוספים למדינות הצלבניות והופכם לראש-גשר של התקפה אירופית על כוח האיסלאם ממערב ומצפון, כשהמונגולים מתקיפים את מעצמות האיסלאם מן המזרח. תכנית מעין זו התנסחה והלכה הן באירופה והן בחצר השליטים המונגולים של פרס. אמנם, עמדתה של האפיפיורות ושל הראשים החילוניים של הנצרות בנידון זה לא היתה ולא יכלה להיות חיובית כולה. אותם אפיפיורים שהניעו שמים וארץ כדי לארגן חזית נוצרית משותפת נגד המונגולים באירופה המזרחית והמרכזית, לא בקלות יכלו לקבל את הרעיון של שיתוף-פעולה עם מעצמה מונגולית בחופי הים-התיכון. האפיפיורים אף החרימו את שליטי ארמניה ואנטיוכיה, אשר כרתו ברית-שלום עם המונגולים. מרכזיותה של האפיפיורות בעולם הנוצרי מול העולם הלא-נוצרי שכרה יצא לעתים בהפסדה. חוץ לזה, כלום היה שיתוף-פעולה זה אפשרי לאורך-ימים, אף לאחר הניצחון על האויב המשותף? האפיפיורים ראו ערבות אחת ויחידה להבטחת שיתוף-הפעולה ולשמירת ההישגים המשותפים בע-תיד: התנצרותם של המונגולים. לנצח את הגורם החדש שפלש מהרי-החושך אל תחום התרבות האירופית, לאלף פראים אלה, שלפי המסופר סגר אותם אלכסנדר

הגדול בין ההרים והם ג'ג ומג'ג של אחרית הימים, ולעשותם בכך לכלי־שרת של המערב הנוצרי — היתה זו תכנית שנראתה כבת־ביצוע ומבטיחה עתיד מזהיר לאירופה הנוצרית. זכרונות היסטוריים לחיזוק התקווה הזאת נמצאו בשפע. האם לא הפכה אירופה הרומית והנוצרית את הבארבארים הגרמנים, שעמדו עליה להחריבה, לעמוד־התווך של העולם הנוצרי? המונגולים הם מטה־זעם ביד האלוהות הפוקדת על העולם את עוונותיו, כדי לפתוח לפניו דרך ישועה. ואולם מטה־הזעם עשוי ליהפך למטה־אהבה, למשענת הנצרות בכלל ולמושבותיה במזרח בפרט.

האם קיימים היו סיכויים של ממש להפוך את הכוח המונגולי לכוח נוצרי? האם היתה נצרותו (הנצרות הרומית, הביזאנטית או הנסטוריאנית?) מחזיקה מעמד? נדמה שיש לענות על כך בשלילה. קשה להניח שלאורך־ימים היו המונגולים המנצחים נשמרים מלהיטמע בתוך האיסלאם שעליו השתלטו ושצורות־תרבות ואורחות־חיים שלו עלו לאין ערוך על מסורתם של פראים אלה. בכל מקום ומקום, מסין ועד היס־התיכון, קיבלו המונגולים את דת המקום ואת תרבותו. קשה להניח שברבות הימים לא היו באים לידי כך גם במזרח־התיכון.

הנושא עיניו מן הכרוניקות ומן התעודות של 'ממלכת ירושלים' בתחילת שנת 1260 ומנסה להקיף את האופק ההיסטורי, שהיה נתון בתהליך של שינויים כבירים זה כימי דור ומעלה, אינו יכול אלא לתהות על קטנוניות ההיסטוריה הצלבנית בתקופה אחרונה זו לקיום מדינתם. מאורעות כבירים שינו את פני אסיה כולה ממימי יאפאן ועד הוויסלה, טיטאו בסערה ומחקו מעל פני האדמה עמים וארצות ויצרו נוף היסטורי חדש והשפיעו למאות־בשנים על גורל יבשות, ואילו המדינות הצלבניות שקועה כולה במאורעות שמידת היקפם והשפעתם אינה חורגת מתחום המישור של העיר עכו, וביתר דיוק, מתחום השטח הסגור של חומות העיר ומימי נמלה, ואף אלה מתפצלים והולכים עד כדי אטומיזאציה של תולדות רובעים ומגדלים, רחובות ושווקים של עיר אחת בחופו המזרחי של היס־התיכון. מדינת הצלבנים שבריאיתה והקמתה בסערה, בסערת התרגשות דתית ותסיסה חברתית, שבמשך מאתיים שנה דובבה לבבות של רבבות מאמינים, שהיו תולשים עצמם ממקומות־מגוריהם ויוצאים מזרחה להילחם בעדה או להתיישב בתוכה, קצתם מתוך חישובים כלכליים וחברתיים, קצתם מתוך רדיפה אחרי אידיאל דתי ואנושי; מדינה שכיוונה את מהלך ההיסטוריה במזרח־התיכון ועצרה לעתים את מחוגי ההיסטוריה האירופית, בהטותה אותם מכיוונם הטבעי לכאורה, ובכוונה אותם כלפי הארץ־הקדושה — עתה, בדור האחרון לקיומה, היא כה רחוקה מתפארת ימי לידתה, ששוב אין היא מסוגלת אפילו לעורר רחמים בלבבות. היא מתקיימת קיום

רקבון המדינה

של קליפת-אגוז המקפצת על גלי ים-סוער, ללא מחוז-חפץ וחוף-מבטחים. אין אף מאורע אחד שיהא בו כדי להרים קרנם של אותם אבירים אירופיים ופורגנים נוצרים, הסגורים בין חומות עריהם ובתוך צריחי מגדליהם, כשהם צופים בחרדה אל מרחבי האופק בלי לדעת מאיזו רוח תיפתח הרעה. מדינה זו אף לא התעלתה למות בגבורה. עוד טרם תקע התורכי ששלט במצרים את חניתו בלבה, בעכו, לא נשארו מגופה אלא איברים מפורדים, שנשרו אחד אחד שנה אחרי שנה, כשהיא מתייפחת ומתחננת לפני רוצחה להשאיר לה עוד שהות מעט של חיים. שנה שנה ובזיונותיה והשפלותיה לפני השכן האדיר, שרק עיסוקיו האחרים וחשבון המאמץ הדרוש כדי לקעקע את חומות עכו², ואולי גם החשש להתעוררות אירופית להגנת הערים הנוצריות בחוף, מנעוהו אחרי 1260, לאחר מפלת המונגולים, לשים קץ למדינה הצלבנית.

למעשה פסק כבר קיומה של המדינה. אין בה לא שלטון מרכזי ולא שכבה נור-שאת בעול מלכות. כל סניוריה מנהלת 'מדיניות' משלה, כל מיסדר צבאי מנהל 'מדיניות' משלו ומבקש על נפשו בלבד. השליט התורכי של מצרים מלעיב בשלי-חיהם, והם מקבלים בשמחה את הפקודה המשפילה, שקוראים לה 'חוזה שביתת-נשק' עם הכוח המוסלמי, ובשעת מעשה משעשעים נפשם בתקווה שמסע-צלב חדש יבוא וישנה את המצב. ואולם ספק הוא אם יש באמת איש במדינה הצלבנית, היודע את המצב והמאמין באפשרות של אירגון מסע-צלב גדול בממדים אירופיים נגד מצרים, שרק הוא מסוגל היה לשנות את המצב מעיקרו. מסע-צלב המכוון לארץ-ישראל בלבד היה מוצא לפניו שדות פתוחים וכפרים וערים מפורזים. שום צבא מוסלמי לא היה יוצא לקראתו לקרב מכריע, ואפילו היה הנוצרי מתקיף וכובש את ירושלים, מי יחזיק בה ומי יבוא להתיישב בתוכה? המוסלמים הבחינו מאז, שהשיטה היעילה ביותר להילחם נגד הצלבנים היא בהריסת כל מבצר המסוגל לשמש נקודת היאחזות צלבנית בפנים הארץ ולהיעשות למרכז אדמיניסטרטיבי-טיבי השולט בסביבה הכפרית. כל מסע-צלב החל ממסע-הצלב השלישי, הביא בעקבותיו על הארץ גל הרס מתוכנן של השליטים המוסלמים. לאחר שלושה דורות היתה הארץ כה חרבה, שלא היתה עוד קיימת שום אפשרות ריאלית של שליטה צלבנית בתוכה מתוך מרכזים צבאיים גרידא. רק מסע ישיר נגד מצרים והשתל-

2 השווה דברי ויליאם מטריפולי בדור האחרון לקיום המדינה הצלבנית: 'ואילו רצה (ביברס) יכול היה לגרום לרעות גדולות יותר מאשר עשה, אילולא ריסנו אלוהים... כי ערים רבות ומבצרים של הנוצרים יכול לכבוש ללא ערעור והתנגדות כל שעה שירצה, כמו צידון, בירות, גבל, טורטוזה, מרגט, ואולי אף צור וטריפולי, אם רק ירצה לנסות'. Willelmus de Tripoli, *De Statu Sarracenorum*, ed. H. Prutz in *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, 588

תנועת מסעי־הצלב והמדינה הצלבנית

טות עליה ועל נמליה העשירים, עשויים היו לבלום את הכוח המוסלמי במרכזו ומאפשרים פעולות ביצור ושיקום בתחומה של ארץ־ישראל, משימה שהיתה דור־שת זמן ואמצעים כספיים מרובים, וכוח אדם חדש שהיה, פשוטו כמשמעו, מיישב מחדש את הארץ ומתנחל בתוכה. אז היו אולי הקומונות האיטלקיות, הפרובאנסא־ליות והספרדיות מוצאות שכדאי להן לתקוע יתד במדינה הנוצרית במזרח התי־כון; אז אולי היו גם בנים צעירים של האצולה האירופית מבקשים כר־פעולה לשאיפותיהם, ושכבות בורגניות וחקלאיות נענות לסיכויים החדשים ללכת מזרחה. ואולם מסע כזה לא ייתכן בלי התעוררות דתית גדולה, דוגמת זו שהניעה את מסע־הצלב הראשון או השני, או כורח הגירה מן המולדת מסיבות פוליטיות, כלכליות או חברתיות, כדי להתחיל בחיים חדשים מעבר־לים. אולם אירופה של סוף המאה השלוש־עשרה שוב לא היתה מוכנה להיענות לקריאה אפיפיורית המנסה לדובב נימות דתיות ולגייס מסע־צלב חדש. האמונה במסע־צלב כדרך רצויה לאלוהות לא עוררה עוד הד אפילו בלבבות המאמינים האדוקים ביותר. אדרבה, באותו זמן היה בה, באמונה זו, משום ניגוד גמור לזרמי האדיקות העממית מכאן וזרמי הא־דיקות המיסטית מכאן, שרק הם היו מסוגלים להפוך קריאה אפיפיורית לתנועה עממית רחבת־מידות.

שפע המקורות שברשותנו מאפשר לנו לדעת במידה מרובה מה חשבו בני הדור, ברבע האחרון של המאה השלוש־עשרה, על הסיכויים להניע מסע־צלב חדש מזרחה.³ מאלפים ביותר מבחינה זו שלושה חיבורים שנכתבו במפורש למטרה זו לפי הזמנתו של תִּידַלְד וִיסְקוֹנְטִי * , הוא גריגוריוס העשירי, כדי לשמש לו תדריך בהועידו את ועידת־הכנסייה השנייה בליון * לשנת 1274. אפיפיור זה, ששהה בארץ־ישראל כליגאט אפיפיורי ונבחר לכס־פטרוס בזמן שהותו בעכו, הוא אולי אחרון האפיפיורים שגורל מסע־הצלב וגורל המדינות הצלבניות היה באמת קרוב ללב.

שלושת החיבורים, שנכתבו האחד בידי פראנציסקאני, כנראה, וִילְבֶּר מְטוֹרְנִי, האחד בידי ברונו מאולמיץ, ואחד בידי הומברט דה רומאנס, משרטטים כמעט אותה תמונה ומשיאים כמעט אותן עצות לאפיפיור.⁴ יתר־על־כן, אף מן הספרות

Lyons ** Tedaldus Visconti *

3 העבודה החשובה ביותר בתחום זה היא של P. A. Throop, *Criticism of the Crusade. A Study of Public Opinion and Crusade Propaganda* (Amsterdam 1940). פה נאספו המקורות כולם ונותחו ניתוח ענייני ושיטתי. מסקנותינו אמנם שונות ממסקנות המחבר.

4 Gilbert de Tournay, *Collectio de Scandalis Ecclesiae*, ed. A. Stroick in

ההיסטורית ומיצירות הספרות היפה של אותה תקופה עולה התמונה המצטיירת על־ידם והלך־הרוח הבא לידי ביטוי בהם. התאמה זו מוכיחה, שהחיבורים לא נתחברו בידי אנשים הרחוקים מן המציאות, מלומדים סגורים בחדרי־עבודתם, אלא בידי אנשים המעורים בחיי זמנם, היודעים את דעת הציבור של תקופתם וארצם.

כותבי החיבורים (שהם אנשי כנסייה) מאשימים במישרים את האפיפיורות בהורדת המתח הצלבני, והאשמה זאת מוצאת הד רב, לעתים הגיוני ולרוב רגשי, אצל משוררי התקופה. פרטי ההאשמות מרובים, אך הם מסתכמים בכך, שפעולותיה של האפיפיורות גרמו להתהוותה של דעת־ציבור עוינת או אדישה המשמשת מחסום בפני נסיונות לחדש את תנועת מסע־הצלב. הלך־רוח זה משותף כמעט לכל שכבות החברה האירופית. הוא מצוי בשכבת האצולה הגבוהה והאבירות כשם שהוא מצוי אצל המעמד הבינוני, אותה אוכלוסיה עירונית אשר במחציתה השנייה של המאה השלוש־עשרה הגיעה למעמד חברתי ומדיני בעל משקל וליכולת ארטי־קולאציה של שאיפותיה ומאוייה. בראש וראשונה אשמה האפיפיורות בכך, שהכִּי־נוי 'מסע־הצלב' וסיסמתו נפגמו ונפסלו על־ידי שימושם למטרות אשר דעת־הקהל הנוצרית לא יכלה לזהותם עם מסע־צלב ולא יכלה לקבלם ללא ערעור. מושג 'מסע־צלב' משנה בשנים האחרונות של המאה השנים־עשרה את משמעותו הראשונית ונהפך למושג חוקי־כנסייתי; משמעו מעתה 'מלחמת מצווה' הנערכת בפקודת האפיפיורות, שהיא המזכה את משתתפיה בכפרת־עוונות המבטלת את עונשי העולם הבא⁵. נדחקה הצדה, אף נעלמה המטרה הראשונית והמוצהרת של

Archivum Franciscanum Historicum, t. 24 (1931), 35 ss.; Bruno de Olmütz, ed. C. Höfler in *Anal. zur Gesch. Deutschlands und Italiens. Abhand. d. König. Bayer. Akad. d. Wissen. Hist. Classe*, t. IV, 1 (1844); Humbertus de Romans, *Opusculum tripartitum*, ed. E. Brown in *Appendix ad fasciculum Mansi, rerum expectandarum et fugiendarum* (London 1690), 185–206 Willelmus : t. 24, 1, col. 110 de Tripoli, *De Statu Sarracenorum*, ed. H. Prutz in *Kulturgesch. der Kreuzzüge* (Berlin 1883), 573–598

5 שאלה מסובכת זו של משמעות האינדולגנציה (*indulgentia*) מקבלת ניסוח אוטוריטא־טיבי אצל ראש מיסדר הדומיניקאנים לשעבר וראש המטיפים למסע־הצלב, הומברט דה רומאנס: 'האמונה הקאתולית מצהירה, שעקב חטא־מוות (*peccatum mortale*) מתחייב האדם לעונש־נצח... ואולם אם הוא חוזר בתשובה, מוותרים לו על האשמה (*culpa*), אך לא מוותרים לו על העונש (*poena*) בשלימותו, אלא אם החרטה (*contritio*) היא כה גדולה, שהוא מעניש את עצמו על־ידה במידה מספקת. ואולם בכך נוהגים אתו ברחמים, שמחליפים את העונש הנצחי לעונש חולף (זמני), אשר אם אין הוא סובל אותו בעולם הזה בעונש הכפרה (*penitentia*), עליו לסבול אותו במדור המטהר (*purgatorium*)... ואם מוענקת למישהו כפרה שלימה (*plena indulgentia*), הוא משתחרר לחלוטין מאותו

תנועת מסע־הצלב והמדינה הצלבנית

מסע־הצלב: קבר־ישו וארץ־ישראל. היה זה שינוי מהפכני במושג מסע־הצלב בזיקתו לארץ־ישראל. המלחמה בבלתי־מאמינים נשארה אמנם עיקר במושג 'מסע־צלב', אלא שהאפיפיורות היא הקובעת את זהותם ואת מקומם של 'בלתי־מאמינים' אלה שכנגדם מכוון המסע; גאולת 'כנסיית־הקבר', שחרור ארץ־ישראל מעול האיסלאם שוב אינן המטרות הקבועות־מראש של מסע־הצלב.

הניצנים הראשונים של שינוי מהפכני זה בעצם מושג 'מסע־הצלב' מופיעים, כנראה, בהשקפותיו של ברנארד מקלירבו. תפיסתו המיוחדת של מסע־צלב לא כמסע־מלחמה המכוון להדוף את כוחות האיסלאם המאיימים על כנסיית־הקבר, אלא כמסע־מלחמה לשם תשועת הנשמות, הניח את היסוד לשינוי אידיאולוגי שאף ברנארד לא יכול לחזותו מראש. לשיטתו מלחמה בבלתי־מאמין, שמטרתה להגן על עולם הנצרות או להרחיב את השפעתו, הריהי בעצם מלחמה לאלוהים, מלחמת־מצווה, וכל המשתף עצמו בלחימה זו בנפש חפצה ומתוך חרטה על חיי החולין שלו, מועמד להיכנס למלכות שמים כשנשמתו טהורה מכל חטא ואשמה. אי לזאת נתן ברנארד מקלירבו ברכתו למסע נגד הוונדים בגבולות גרמניה המזרחיים, וסופרי הדור קראו 'מסע־צלב' למסע הפלמי־אנגלי, שיצא לארץ־ישראל, אך סיים דרכו בכיבוש ליסבון שבפורטוגאל מיד המוסלמים, בזמן שמחנות לווי השביעי וקונ־ראד השלישי עשו דרכם לארץ־ישראל ב'מסע־הצלב השני'. בלא יודעים הונחו כאן יחידות אידיאולוגיים שאיפשרו לדורות הבאים להוציא את מושג מסע־הצלב ממשוטו.

המסיבות הפוליטיות של המאה השתי־עשרה, מצב הנצרות בשולי עולמה, בגבולות ספרד במערב ובגבולות ארצות הסלאווים במזרח ובצפון סייעו להתקבלותה של הגדרה זו. וכך הפך מסע־הצלב לכלי־שרת ביד ראשו הרוחני של העולם הנוצרי, שנטל על עצמו תפקיד חילוני של הגנת הנצרות והרחבת גבולותיה. הספרדים במערב והגרמנים במזרח נענו בשמחה ליוזמה האפיפיורית, שנתנה גושפנקה דתית נוספת לכיבושיהם ולמלחמתם בבלתי־נוצרים, ואף סייעה בידם או עשויה היתה לסייע בידם לרכז אמצעים כספיים וגייסות אנשים לשם הבטחת גבולותיהם והרחבתם.

ואולם בסוף המאה השתי־עשרה ובתחילת המאה השלוש־עשרה בוקעת ועולה

עונש זמני, שנשאר חייב בו לאחר החרטה הנ"ל... זוהי האמונה, שמחזיקה בה כל הכנסייה. מתוך החיבור *De praedicatione Stae Crucis* שהוא חיבור־אח לנ"ל ונכתב לפי בקשת גריגוריוס העשירי. החיבור מצוי רק בדפוס אינקונאבול. שלא הגיע לידי ומצוטט כאן לפי *N. Paulus, Gesch. des Ablasses im Mittelalter vom Ursprunge bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, t. 2 (Paderborn 1923), 58–59. והשווה כרך ראשון, עמ' 254 ואילך.

תסיסה דתית עמוקה ומתיחות רוחנית, ומתלווה להן אי-שקט חברתי, והם מוצאים להם ביטוי ופורקן בביקורת הכנסייה, בביקורת הסדר החברתי ובמחאה ספרותית נגד הקיים. תנועות המינות מכאן ותנועות הנזירות (בייחוד היהפנית) מכאן מגלמות הלכי-רוח אלה. המינות האלביגנזית בדרומה של צרפת, המבוססת על קוסמוגוניה מיוחדת, מגבשת כמה תיאולוגיות המערערות על עיקרי האמונה הנוצרית ועל עצם קיום כנסייתה. האם 'מינים' אלה טובים הם מן הבלתי-מאמינים? הבלתי-מאמינים מצויים רק על גבולות העולם הנוצרי, והמלחמה נגדם מכוונת לדחותם צעד אחר צעד, להצר את תחום שלטונם ולהכניס שטחים חדשים, מהם שהיו נוצריים קודם, למעגל המשפחה האירופית-נוצרית; כאן הקווים הם ברורים והחפיר בין שני המחנות עמוק ונראה לעין-כול. ואילו המינות, ההיריסיה, מאיימת על העולם הנוצרי מבפנים, חותרת לערער יסודותיו ולמוסרו למלכות השטן. האם אין המינות מסוכנת יותר לקיומו של העולם הנוצרי ולתשועת נשמתו של כל פרט ופרט, מאשר הבלתי-מאמין מחוץ לשערים? האפיפיורות לא היססה לתת את התשובה. הצעד הראשון לקראת השימוש ב'מסע-הצלב' נגד המינות נצעד כבר בוועידת לאטייראן השלישית (1179) בזמנו של האפיפיור אלכסנדר השלישי, ואולם תנופה חדשה, שהביאה לתוצאות מחרידות, נעשתה על-ידי אינו-צנטיוס השלישי (1208). גדול האפיפיורים בימי-הביניים הכריז בפומבי, שהמינות גרועה ומסוכנת יותר מן הסכנה של הבלתי-מאמינים, מן הסכנה-המוסלמית⁶. נפתחו הסכרים, ואפיפיור אחרי אפיפיור, אף אלה שעניין ארץ-ישראל היה קרוב ללבם ובראשם אינוצנטיוס השלישי עצמו מפנים כוחות-אדם ומקורות-כסף למלחמה במינות. במחציתה הראשונה של המאה השלוש-עשרה אין הם מהססים אף להשתמש בכספים שנועדו במפורש לארץ-ישראל, כדי לממן את המלחמה באלביגנזים של דרום-צרפת. זעקת-זעם נשמעת מיצירותיהם, השאננות והמלבבות בדרך כלל, של הטרובאדורים הפרובאנסאליים, הרואים ארצם, ארץ-השמש, נחר-בת והולכת בפקודת האפיפיור, בסיסמת 'מלחמת-קודש' נגד משפחותיהם ועמיתיהם⁷. זעקת הדרום מוצאת הדים בצפון-איטליה הנזקק לפרובאנסאלית, ואפילו בצפון-צרפת. בקיצור נמרץ של שלוש שורות שר איאון מסן-קאנטן: 'הירדן, הקבר, הצלב כאחד / כולם קוראים ביחד / רומא מזייפת את הקוביות'⁸. האפיפיורות מרמה את העולם במשחק בחיי-אדם, גורל עמים וארצות.

⁶ Innocentii III ep. 28, P.L., t. 215, col. 1359

⁷ P. A. Throop. 'Criticism of Papal Crusade Policy in Old French and Provençal'. *Speculum*, t. 13 (1938), 379-412

⁸ Huon de St Quentin, éd. K. Bartsch et A. Horning, *La langue et la littéra-*

תנועת מסעי־הצלב והמדינה הצלבנית

אחרי האלביגנזים הופנו 'מלחמות מצווה' נגד תנועות־מחאה אנטי־כנסייתיות אחרות: הלוציפיראנים והשטדינגים * בגרמניה, הקאתארים בבוסניה, הוואלדנזים באיטליה. בזה לא תמה פרשת המיתאמורפוזה של רעיון מסעי־הצלב. אותו אפי־פיור שהשתמש במסעי־הצלב נגד האלביגנזים כיוון לראשונה מסעי־צלב נגד נוצ־רים שלגבם לא שימשה האשמת־מינות אלא כסות־עיניים לחשבון פוליטי קר ופשוט. אינוצנטיוס השלישי הכריז (1199) על מסעי־צלב נגד מארקוואלד **, נציב קיסר גרמניה באיטליה, שהֵצַר את צעדי האפיפיורות בתחום המדינה האפי־פיורית. רק על דרך הפלפול המופלג ביותר אפשר היה לזהות מסע זה עם 'מסעי־צלב' ולהבטיח למשתתפיו כל אותן הזכויות בעולם הזה ובעולם הבא, שהכנסייה ראתה את עצמה מסוגלת להעניקן. מסעי־הצלב נעשה חלק מן המנגנון האפיפיורי, הפך לצורת־גיוס של כוחות צבאיים אפיפיוריים למטרות, שהנוצרי האירופי, אף המאמין ביותר, לא תמיד היה מסוגל לזהותן עם מטרות דתיות או אפילו כלל־נוצריות. רשימה ארוכה של שמות שליטים, שכנגדם הופעלו מסעות אלה, ממלאת תולדות האפיפיורים במאה השלוש־עשרה, שהפכו את רעיון מלחמת־המצווה לאמצעי יעיל של העמדת צבא לרשותם, ממומן לעתים על־ידי נדבות המאמינים. רוֹגֶ'ר מלך סיציליה, פרידריך השני קיסר רומא, קונראד הרביעי, מאנפרד, קונראד־דין — צאצאיו ויורשיו החוקיים והבלתי־חוקיים של השטאופי הגדול — נגד כל אלה הוכרזו 'מסעי־צלב' אפיפיוריים. זכויות של מסעי־צלב אף הובטחו לאלה שיילחמו נגד הבארונים המורדים בהנרי השלישי מלך אנגליה, שהאפיפיור חפץ ביקרו. בתקופה מסוימת (בזמן הוֹנֹרִיוס השלישי) אף מלחמה בפיוזה ובאצלינו דה רומאנו *** העניקה למשתתפיה זכויות של צלבנים.

גלגוליו המאוחרים של רעיון מסעי־הצלב השפילו את המצפון הנוצרי וחיללו את משאת־הנפש המשיחית, שהיתה מקורו של הרעיון מעיקרו. מסקנה 'הגיונית' נתבקשה כביכול מעצמה. מאחר שהזכויות השמימיות נרכשות במידה שווה בכל אחד מן המסעות הללו, ומאחר שסכנות המינות או האויבים המאיימים על מסד האמונה — הווי אומר, הכנסייה וראשה המוכתר — שקולות בחשיבותן, הרי מותר 'להחליף' שבועת צלבן לצאת לארץ־ישראל בשבועת מסע למטרה אחרת. זוהי גישה של יוריסטים המחליפים שמים וארץ, חלפני ערכים חומריים ורוחניים בשוק הזכויות הכנסייתיות. באמצע המאה השלוש־עשרה הכריז אינוצנטיוס הרביעי

Markwald ** Stedinger ;Luciferians *

Ezzelino de Romano ***

ture française (Paris 1887), col. 375: Li fluns, li sepucres, li crois / crient trestot a une vois / que Rome joue de faus des.